

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი

საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტი

შრომები

XV

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Faculty of Humanities

Institute of Georgian History

Proceedings

XV

თბილისი
Tbilisi
2019

რედაქტორები:

თედო დუნდუა

ალექსანდრე ბოშიშვილი

სარედაქციო კოლეგია:

გიული ალასანია

თეიმურაზ პაპასქირი

აპოლონ თაბუაშვილი

ქეთევან გონიტაშვილი

ლერი თავაძე

შალვა გლოველი

აკაკი ჩიქობავა

ემილ ავდალიანი

ეკა კვირკველია

ჰიროტაკე მადეა (იაპონია)

ფარჰად ჯაბაროვი (აზერბაიჯანი)

მიხაილ ჩორეფი (რუსეთი)

ალირეზა სოლეიმანზადე (ირანი)

გუნტის ზემიტისი (ლატვია)

რიმვიდას პეტრაუსკასი (ლიეტუვა)

ანჟეი პუქშტო (ლიეტუვა)

ალექსანდერ ბურშე (პოლონეთი)

იულიან მოგა (რუმინეთი)

მირჩა პადურარუ (რუმინეთი)

იაროსლავ პილიპჩუკი (უკრაინა)

პოლ კრეგო (აშშ)

გოჩა ცეცხლაძე (დიდი ბრიტანეთი)

Editors:

Tedo Dundua

Alexander Boshishvili

Editorial Board:

Giuli Alasania

Teimuraz Papaskiri

Apolon Tabuashvili

Ketevan Gochitashvili

Leri Tavadze

Shalva Gloveli

Akaki Chikobava

Emil Avdaliani

Eka Kvirkvelia

Hirotake Maeda (Japan)

Farhad Jabbarov (Azerbaijan)

Mikhail Choref (Russia)

Alireza Soleymanzadeh (Iran)

Guntis Zemītis (Latvia)

Rimvydas Petrauskas (Lithuania)

Andžej Pukšto (Lithuania)

Aleksander Bursche (Poland)

Iulian Moga (Romania)

Mircea Păduraru (Romania)

Yaroslav Pylypchuk (Ukraine)

Paul Crego (USA)

Gocha Tsetskhladze (UK)

<http://geohistory.humanities.tsu.ge>

e-mail – geohistory@tsu.ge

შემდგენლები: თ. დუნდუა, ა. ბოშიშვილი

ავტორთა სტილი დაცულია

© ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2019

ISSN 1987–9970

შინაარსი
CONTENTS

თედო დუნდუა „ტრანსკავკასიური“ გზის შესახებ	9
Tedo Dundua “Transcaucasian” Trade Route from India to Colchis (Summary)	19
ემილ ავდალიანი ვაჭრობა და სასანური ირანის ინტერესები ლაზიკაში (VI ს.)	21
Emil Avdaliani Trade And Sasanian Interests in Lazica (6 th c.) (Summary)	55
როლანდ თოფჩიშვილი ქართლი – საქართველოს ცენტრი, ქართველი ერის შემკრები და გამაერთიანებელი	56
Roland Topchishvili Kartli – the Center of Georgia and Georgians (Summary)	72
ნესტან სულავა თარგუმების მნიშვნელობა „წმ. ევსტათი მცხეთელის წამების“ მიხედვით	74
Nestan Sulava The Importance of Interpretations According to the “Martyrdom of St. Evstati Mtskheteli” (Summary)	90
ლერი თავაძე მიჰრანიანთა დინასტიის განშტოება – ვარაზმანიანთა სახლი და საქართველო	91
Leri Tavadze Cadet Branch of Mihranid Dynasty – House of Varazman and Georgia (Summary)	125

<i>მაშუკა წურწუშია</i>	
ომის იდეოლოგია ბიზანტიაში	128
<i>Mamuka Tsurtsumia</i>	
War Ideology in Byzantium (Summary)	164
<i>იოანე კაზარიანი</i>	
გაბრიელ შეჰანელის უახლოესი შთამომავლების კონტაქტები იერუსალიმის სამეფოსთან და ჰოსპიტალიერების ორდენის წევრებთან XII საუკუნეში	172
<i>Ioane Kazaryan</i>	
On the Contact of Gabriel of Shehan’s Closest Descendants with the Kingdom of Jerusalem and with the Knights of Hospitallers in the 12 th Century (Summary)	188
<i>ნიკო ჯავახიშვილი</i>	
1210 წელს სპარსეთზე გალაშქრებაში მთიულთა მონაწილეობის ასახვა ქართულ ფოლკლორში	190
<i>Niko Javakhishvili</i>	
The Reflection in the Georgian Folklore of Highlanders’ Participation in Georgian Army’s Invasion in Persia in 1210 (Summary)	198
<i>ხათუნა ბაინდურაშვილი</i>	
სუნიტური მახზაბები XIII-XIV საუკუნეების თბილისში	199
<i>Khatuna Baidurashvili</i>	
The Sunni Mahd’habs in the 13 th -14 th Centuries Tbilisi (Summary)	222
<i>Михаил Чореп</i>	
К вопросу о характере обращения грузинской серебряной монеты в Крым при первых Гираях	224
<i>Mikhail Choref</i>	
Georgian Silver Coins in Crimea Under the First Girays (Summary)	231

გიორგი სოსიაშვილი ფავლენიშვილთა წარმომავლობის საკითხისათვის	232
Giorgi Sosiashvili For the Question of the Pavlenishvilis' Origin (Summary)	249
David Alexanyan, Evgeni Chanishvili The Silver Coins of Tahmasb I and Muhammad Khudabandah From Zagemi Mint	250
Зинаида Евгеньевна Оборнева Греческие переводчики в сношениях России с Грузией: 1613-1645 гг.	258
Zinaida E. Osborneva The Greek Translators in Relations Between Russia and Georgia (1613-1645) (Summary)	271
დავით ნასყიდაშვილი ახალი მასალები ფოთის/ფასისის კომკიდან	272
David Naskidashvili New Materials from Poti/Phasis Tower (Summary)	281
Alireza Soleymanzadeh Documents from the Reign of Nader Shah Regarding the Prelacy of Georgia	282
აპოლონ თაბუაშვილი, თორნიკე მარუაშვილი რუსეთის არმიის დეზერტირები XVIII საუკუნის საქართველოში	292
Apolon Tabuashvili, Tornike Maruashvili Deserters of the Russian Army in the 18 th Century Georgia (Summary)	302
Leila Papoli-Yazdi, Mahboobeh Hosseini-Beheshti, Designs by Elaheh Shams Some Remarks on the Unsolved Murder Case of Atabak Amin al-Sultan, the Iranian-Georgian Chief Minister of Three Qajar Kings	304

ელენე გოგიაშვილი

ისტორიული პირი თუ ლიტერატურული ფიგურა?
ხალხური გადმოცემები ალექსანდრე მაკედონელზე 315

Elene Gogiashvili

Historical Figure or Literary Character? Folk Narratives on Alexander the
Great (Summary) 325

იოსებ ალიმბარაშვილი

ოსების დაბრუნება საქართველოდან ჩრდილო კავკასიაში საბჭოთა ხელი-
სუფლების პერიოდში – მიზეზები და მიზნები 327

Ioseb Alimbarashvili

Return of Ossetians from Georgia to the North Caucasus During Soviet
Power – Reasons and Goals (Summary) 343

დიმიტრი შველიძე

პეტრე კროპოტკინის წერილები გიორგი გოგელიასადმი (1904-1913) 345

Dimitri Shvelidze

Peter Kropotkin’s Letters to Giorgi Gogelia (Summary) 360

ანა ჭეიშვილი

საფრანგეთში დაცული უცნობი ფოტოკოლექციის შესახებ,
ჰუგო კრაფტის მოგზაურობა საქართველოში 361

Ana Cheishvili

About an Unpublished Photographic Collection Kept in France,
Huges Krafft’s Trip to Georgia (Summary) 376

მიხეილ ბახტაძე

გენერალი ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი 378

Mikheil Bakhtadze

General Alexander Andronikashvili 408

Tengiz Simashvili

Archival Materials and Ioseb (Joseph) Jughashvili's (Stalin) Biography 410

**პოლემიკა
Discussion**

Tedo Dundua, Emil Avdaliani,

Abkhazians and Ossetians in Georgia.

Short History (*handout for the politicians*) 432

**საერთაშორისო პრეზენტაცია
International Conferences**

Natia Phiphia

Perception of Medea According to Greco-Roman Visual Sources (Vases and

Sarcophagus) 437

თეოდორ დუნდუა

პროფესორი, თსუ

„ტრანსკავკასიური“ გზის შესახებ

„ტრანსკავკასიური“ გზის ფუნქციონირების რეკონსტრუქცია, მისი ეკონომიკური დატვირთვის ხარისხის ცვალებადობის დადგენა, მაგისტრალთან დაკავშირებული პოლიტიკური პერიპეტეიების ანალიზი რთული პრობლემაა წერილობითი წყაროების მწირი და, ერთი შეხედვით, ორაზროვანი ჩვენებების გამო. აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით არსებული ორი, რადიკალურად საპირისპირო პოზიცია ამის პირდაპირი შედეგია. სპეციალისტთა ნაწილი საერთოდ უარყოფდა ასეთი მარშრუტის არსებობის შესაძლებლობას. მათი მტკიცების მცდარი სუბსტრატები კარგად არის ილუსტრირებული რიგ გამოკვლევებში.¹ ტრანზიტის არსებობის დამადასტურებელი არგუმენტაცია კი ასეთი სახით გვესახება:

I. სტრაბონი შესაბამის ადგილს (Strabo. XI. 7. 3)² praes-ში გადმოგვცემს („...არისტობულე ოქსს მიიჩნევს უდიდეს მდინარედ, მის მიერ ნახულთა შორის, რომლებიც კი აზიაში მიედინება, ინდოეთის მდინარეების გამოკლებით. პატროკლეს თანახმად, არისტობულეც და ერატოსთენეც ამბობენ, რომ ამ მდინარით ბევრი ინდური საქონელი შემოაქვთ ჰირკანიის ზღვაში, ხოლო

¹ G. K. Gozališvili. O drevnem trgovom puti v Zakavkaz'e. istoriis institutis šromebi. II. T'bilisi. 1956, pp. 152-160 (Г. К. Гозалишвили. О древнем торговом пути в Закавказье. исторический институт Грузии. II. Тб. 1956, гл. 152-160); Z. I. Āmpol'skij. K izučeniū drevnego puti iz Kaspijskogo morā po reke Kure čerez Gruzii. istoriis institutis šromebi. II. T'bilisi. 1956, pp. 161-180 (З. И. Ямпольский. К изучению древнего пути из Каспийского моря по реке Куре через Грузию. исторический институт Грузии. II. Тб. 1956, гл. 161-180); O. Lort'kip'anije. antikur khanaši indoet'idan šavi zǧvisken mimavali satranzito-savačro gzis šesakheb. sak'art'velos metsnierebat'a akademiis moambe (smam). t. XIX. №3. 1957. T'bilisi, pp. 377-383 (ო. ლორთქიფანიძე. ანტიკურ ხანაში ინდოეთიდან შავი ზღვისკენ მიმავალი სატრანზიტო-სავაჭრო გზის შესახებ. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე (სმამ). ტ. XIX. №3. თბ. 1957. გვ. 377-383).

² Antikuri Kavkasia. Entsiklopedia. t. I. T'bilisi. 2010, p. 235 (ანტიკური კავკასია. ენციკლოპედია. ტ. I. თბ. 2010, გვ. 235).

აქედან ალბანიაში გადააქვთ და შემდეგ კიროსითა და მის მომდევნო ადგილებით ექსინის ზღვაში ჩააქვთ“.), რაც საკუთრივ აღნიშნული კუთხით დასახელებული ავტორის წყაროს – პატროკლეს (via არისტობულე და ერატოსთენე) საინტერესო ნაწილების იმავე დროში ყოფნის ვარაუდის საფუძველს ქმნის. თუმცა საჭიროდ ვთვლით ამ მომენტის განმარტებას. უკანასკნელად მოხსენიებული მწერლის praes. გაგებულია როგორც ინდიკატორი შესაბამისი ექსპედიციის დასაწყისისათვის გზის უკვე ფუნქციონერებისა (პატროკლეს, სელევკიდთა სტრატეგოსს, კასპიის ზღვის შესწავლა ჰქონდა დავალებული), ე.ი. აღნიშნული ღონისძიების მიზნად უკვე აპრობირებული და ექსპლოატაციაში მყოფი მარშრუტის შესწავლა ისახება?! დავუშვათ აღნიშნული მხარეებში თავდაპირველად არასელევკიდური პრიმატის შესაძლებლობა, ჩვენ ზემოთ ყოველივეს ასეც ვვარაუდობთ – ჰირკანიის ზღვის აღმოსავლეთით მდებარე მიწები სირიის იმპერიის ნაწილია, რომლის მეტროპოლისიც, პირობითად, აქტიურად არის ჩამოყალიბებული. თუკი მარშრუტის „კავკასიური“ მონაკვეთი და ჰირკანიის ზღვაც ლისიმაქეს მიერ უკვე ათვისებული იყო, მისი ჰეგემონიის აქ დამზობას სრულებითაც არ უნდა მოჰყოლოდა სხვა შემეცნებითი ექსპედიცია კასპიის მიდამოებში. ბერძნული წარმოების კაპიტალისტური წესი მსგავსი ცნობიერების სხვადასხვა, ჯერ კიდევ სრული ჩამოყალიბების სტადიიდან დაშორებული, ეკონომიკურ-გეოგრაფიული რეგიონის ერთმანეთთან ინტენსიურ მიმართებებს გულისხმობდა. სახმარი ღირებულების კონკრეტულ დასავლურ ბაზარზე გარკვეულწილად წინასწარგანსაზღვრულობის, და აგრეთვე, საქონლის წყაროსკენ სოციალურ სწრაფვაზე ვეტოს პირობებში, „კავკასიურ“ მაგისტრალზე ლისიმაქეს მიერ ორგანიზებული ვაჭრობის ვარაუდი არ უნდა იყოს გამართლებული. ე.ი. სელევკის სრულ უპირატესობამდე ამ მხარეებში ან „ტრანსკავკასიური“ კომერცია საერთოდ არ იყო ორგანიზებული, ან მთლიანად პონტომდე სირიელი ბერძნების ხელში იყო მოქცეული. ამის დაშვებაც ძნელია. პატროკლეს შესწავლის ობიექტი – ჰირკანია – და დაშვება, რომ მან აქ მიიღო სრული ინფორმაცია მთელ შესაძლებელ გზაზე, ზოგიერთი სპეციალისტის მიერ გაიაზრება, როგორც კიდევ ერთი არგუმენტი სელევკის სტრატეგოსის მიერ დავალების მიღების მომენტისთვის მაგისტრალის მოქმედების სასარგებლოდ. ჯერ ერთი, თუკი გზა ფუნქციონირებდა, პატროკლეს, ისევე როგორც მთელ ბერძნულ ეკონომიკურ სამყაროს, სრული ინფორმაცია უნდა ჰქონოდა ამის შესახებ, არავითარი მოგზაურობა საჭირო არ გახდებოდა; მეორეც, მეტად სიმპტომატიურია, რომ

სწორედ ჰირკანიის ზღვა გახდა მისი დაზვერვის ობიექტი. მთელი საინტერესო მარშრუტის ეტაპებიდან ის ერთადერთი იყო, რომელიც ბერძნულ უშუალო ემპირიზმს არ ექვემდებარებოდა. აქ კი არ მიიღო ინფორმაცია გზის დანარჩენ მონაკვეთებზე, არამედ ისინი უკვე ცნობილი იყო, ისევე როგორც კარგად იყო გაცნობიერებული კასპიის ზღვის დამაკავშირებელი ეკონომიკური ფუნქციები. სტრაბონთან პატროკლეს ინფორმაციის praes-ში მოტანა, ჩვენი აზრით, ნიშნავს შემდეგს: 1. პატროკლეს თხზულების „პუბლიკაციის“ დროისათვის გზა მოქმედებს, ავტორიც შესაბამის დროს იცავს; 2. ან კი ის ზოგადად შესაძლებლობაზე საუბრობს. იგივე მოდელი არისტობულე-ერატოსთენესაც უდგება, ხოლო სტრაბონის პოზიცია განპირობებული უნდა იყოს ერთადერთი მიზეზით – მის დროს მაგისტრალი „ტრანსკავკასიური“ ფუნქციას ასრულებს, საკითხი აქტუალურია 19/20 წლებში მაინც. რეალურია კი პრობლემის ასეთი გადაწყვეტა?! თუნდაც სტრაბონისეული კოლხეთის აღწერილობა არ არის თანადროული, სხვა ქრონოლოგიური ეტაპის ასახვა – ის ძირითადად თეოფანედან მომდინარეობს. რა გარანტია არსებობს, რომ გზა „გეოგრაფიის“ გასრულების მომენტისთვის მოქმედებს?! რომაული და ბერძნული სამყარო ერთ ეკონომიკურ კომპლექსად არასდროს ქცეულა, ხოლო იტალიის ეკონომიკური კავშირები ჩვენთვის საინტერესო მხარეებთან უფრო რეექსპორტის შთაბეჭდილებას ტოვებს. სტრაბონმა „გეოგრაფია“, ალბათ, რომში გაასრულა.³ იტალიკთა დაინტერესება ტრანზიტული ვაჭრობით და არა კოლხური ნედლეულით განაპირობებდა მეტად მწირ ინფორმაციას ქვეყნის ეკონომიკაზე ზოგადად, რომლის შევსებაც ადრეულ ავტორთა დიამეტრულად არასაწინააღმდეგო სურათით ხდებოდა. სხვა სიტყვებით, 19/20 წლებში „ტრანსკავკასიური“ მოქმედებს, და კოლხური ქალაქების ფიასკოს ჯერ არ ჰქონია ადგილი.

რაც შეეხება პლინიუსის (Plin. Nat. Hist. VI. 52)⁴ („ვარონი დასძენს აგრეთვე, რომ პომპეუსის ლაშქრობით გარკვეული იქნა, რომ შვიდი დღის განმავლობაში შესაძლებელია მიადწიო ინდოეთიდან ბაქტრებამდე, მდინარე ბაქტრამდე, რომელიც ერთვის ოქსოსს, ამ მდინარიდან კი შესაძლებელია ინდური საქონელი კასპიის ზღვის მეშვეობით მდინარე კირუსში შეიტანო, ამ-

³ T. Qaukhchišvili. Strabonis geographia. T'bilisi. 1957, p. 3 (თ. ვაუხჩიშვილი. სტრაბონის გეოგრაფია. თბ. 1957, გვ. 3).

⁴ V. V. Latyšev. Izvestiâ drevnih pisatelej o Skifii i Kavkaze. VDI. 1949. №2, p. 875 (В. В. Латышев. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе. ВДИ. 1949. №2, гв. 875); Antikuri Kavkasia. Entsiklopedia. t. I, p. 506 (ანტიკური კავკასია. ენციკლოპედია. ტ. I, გვ. 506).

ასთანავე არაუმეტეს ხუთი დღისა სახმელეთო გზით მიიტანო პონტოში ფასისამდე“.) ინტერპრეტაციას – 1. პომპეუსს ტრანზიტის მოქმედების შემთხვევაშიც უნდა შეესწავლა მარშრუტი და ის რომაული ემპირიზმისთვის დაექვემდებარებინა. გზის მოქმედების შესაძლებლობას ჩვენ ვერ დაუშვებთ სხვა მონაცემებზე დაყრდნობით, რაც კარგად არის კომენტირებული სპეციალურ ლიტერატურაში; 2. აქედან მეტად ძნელია ვივარაუდოთ, თუ რა გრამატიკული კონიუნქტურა იყო დაცული ვარონის თხზულებაში, შესაბამისი ობიექტური რეალობისა; 3. ერთი ფაქტია – ფლავიუსების ხანაში „ტრანსკავკასიური“ ტრანზიტი მოშლილია.

II. მეტად საინტერესო ინფორმაცია ბაქტრიული ვაჭრების ფაზისში ყოფნის შესახებ ამ ტიპის არგუმენტთაგანია. „ტრანსკავკასიური“ კომერციის არსებობის გარეშე მათი კოლხეთში მოხვედრა შეუძლებელი იქნებოდა.⁵

III. ბაქტრიული მონეტები⁶ და ევტიდემეს სოღგური მინაბადი⁷ აღმოსავლეთ საქართველოდან განსახილველი კუთხით მეტად საინტერესო მომენტია, თუმცა შესაძლოა ეს ჯგუფი პართია-ალბანეთის გზით შემოდის. სომხეთის სამონეტო ბაზრისთვის აღნიშნული სამონეტო კატეგორია უცხოა, მაშინ როდესაც თანამედროვე აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე ბაქტრიული ნუმიზმატიკის ნიმუში მიკვლეულია.⁸ ლოგიკურია, როგორც იბერული, ასევე ალბანური აღმოჩენა ევტიდემეს ემისიად მივიჩნიოთ.⁹ ასევე საჭიროა აღინიშნოს, რომ

⁵ М. Р. Inadze. Причерноморские города древней Колхиды. Т'bilisi. 1968, pp. 70-76 (М. П. Инадзе. Причерноморские города древней Колхиды. Тб. 1968, გვ. 70-76); Т. Qaukhchišvili. Sakartvelos istoriis dzveli berdznuli ts'qaroebi. T'bilisi. 1976, pp. 103-105 (თ. გაუხჩიშვილი. საქართველოს ისტორიის ძველი ბერძნული წყაროები. თბ. 1976, გვ. 103-105).

⁶ E. A. Pahomov. Monetnye klady Azerbajdzana i drugih respublik, kraev i oblastej Kavkaza. Vyp. II. Baku, №319 (E. A. Пахомов. Монетные клады Азербайджана и других республик, краёв и областей Кавказа. вып. II. Баку, №319); A. N. Zograf. Rasprostranenie nahodok antičnyh monet na Kavkaze, TONGE. t. I. Leningrad. 1945, p. 64, №79 (A. Н. Зограф. Распространение находок античных монет на Кавказе, ТОНГЭ. т. I. Ленинград. 1945, гв. 64, №79).

⁷ L. N. Kazamanova. Podražaniâ tetradraxmam Evtidema v sobranii GIM. VDI. 1961. №3. Moskva, p. 120 (Л. Н. Казаманова. Подражания тетрадрахмам Евтидема в собрании ГИМ. ВДИ. 1961. №3. Москва, гв. 120).

⁸ I. A. Babaev. Deneznoe obrašenie Kavkazskoj Albanii v èllinističeskuû èpohu. II Vsesoûznyj simpozium po problemam èllinističeskoj kul'tury na Vostoke. Tезisy dokladov. Erevan. 1984, p. 8 (И. А. Бабаев. Денежное обращение Кавказской Албании в эллинистическую эпоху. II Всесоюзный симпозиум по проблемам эллинистической культуры на Востоке. Тезисы докладов. Ереван. 1984, гв. 8).

⁹ V. I. Masson. Deneznoe hozjâjstvo drevnej Srednej Azii po numizmatičeskim dannym. VDI. 1955. №2, p. 39 (В. И. Массон. Денежное хозяйство древней Средней Азии по нумизматическим данным. ВДИ. 1955. №2, гв. 39); L. N. Kazamanova. Vvedenie v antičnuû numizmatiku. Moskva. 1969, p. 95 (Л. Н. Казаманова. Введение в античную нумизматику. Москва. 1969, гв. 95).

დაბალი სინჯის სოგდური მინაბაძების¹⁰ მონაწილეობა პართულ-იბერულ ვაჭრობაში, პართული დრაქმების პარალელურად, ალბათ, გამორიცხულია.

IV. კოლხური თეთრის ხვედრითი წონა უცხოურ ბაზრებზე და თვით ბაზრების რაოდენობა შეზღუდულია. ასეთ პირობებში მისი აღმოჩენის ფაქტი ფერგანის ველზე¹¹ მეტად სიმპტომატურია. ამავე დროს კოლხური ფულის ლოკალიზაცია უნიკალური განძის სახით თითქოსდა გამორიცხავს ამ კატეგორიის ნუმიზმატიკური ძეგლების მეტად თუ ნაკლებად ინტენსიურ მიმოქცევას შესაბამის რეგიონში. ე.ი. „ტრანსკავკასიური“ სატრანზიტო გზის მოქმედების ზოგადი ქრონოლოგიური შტრიხები ასეთი სახით გვესახება: I ეტაპი – ძვ. წ. III საუკუნე-II საუკუნის I ნახევარი (?), ერთი ცხადია, ძვ. წ. 65 წელს ის არ ფუნქციონირებს; II ეტაპი – რენიშაცია – ტიბერიუსის პრინციპატის დასაწყისი. ამის იქით ნებისმიერი მოსაზრება ჩვენთვის საინტერესო საკითხთან დაკავშირებით აპრიორულია. რამ განაპირობა ასეთი განრიგი?

ვიდრე ამ კითხვას პასუხს გავცემდეთ, აღვნიშნავთ, რომ გზის გამოყენების სიხშირის (სატრანზიტო ტრანსპორტის ინტენსივობის) დადგენის ლოგიკური მეთოდი კოლხეთის და იბერიის სამონეტო ბაზრების ერთმანეთთან შედარების სახით წარმოგვიდგება. დასავლეთ საქართველოს ბაზრის არაავტონომიური ტიპოლოგიური დიფერენტის ხვედრითი წონის ზრდა საპირისპირო რეგიონში, რაც არ არის ადეკვატური და უსწრებს „მატერიალური“ კულტურის სფეროში მომხდარ შესაბამის ცვლილებებს, ერთი და იმავე ჯგუფის ნუმიზმატიკური ძეგლების დალექვის წმინდა „სატრანზიტო“ გზებზე მიუთითებს. ამ კუთხით კვლევას თვით გზის მოქმედების გრაფიკის დაზუსტებაც შეუძლია, ერთი პირობით: ეს კატეგორია ინტერლოკალური არ უნდა იყოს. მაგრამ ტრანზიტის მომწყობი სახელმწიფოს ეკონომიკური შესაძლებლობა თავისთავად გულისხმობს მისი ვალუტის მაღალ სახმარ ღირებულებას, ფულის საქონლად ქცევას, ფართო მიმოქცევას სხვადასხვა ეკონომიკურ-გეოგრაფიულ რეგიონში. ფაქტობრივად, ამ ნიუანსს აღნიშნული მეთოდი არაარაობამდე დაყავს. პრაქტიკული რეალიზაცია ქვემოთ იქნება ილუსტრირებული

¹⁰ L. N. Kazamanova. Podražaniâ tetradrahmam Evtidema v sobranii GIM., pp. 120-127 (Л. Н. Казама́нова. Подражания тетрадрахмам Евтидема в собрании ГИМ., гг. 120-127). ფასანაურის ეგზეძლარი (№26) II ჯგუფის ბოლო ქვეჯგუფში შედის. მისი შეფარდებითი თარიღი ძვ. წ. II საუკუნის მიწურულზე მოდის, ქვემოთ ვნახავთ, რომ ეს მთლად ასე არ უნდა იყოს; L. N. Kazamanova. Vvedenie v antičnuû numizmatiku, p. 95 (Л. Н. Казама́нова. Введение в античную нумизматику, გვ. 95).

¹¹ G. F. Dundua. Numizmatika antičnoj Gruzii. T'bilisi. 1987, p. 167, n. 9 (Г. Ф. Дундуа. Нумизматика античной Грузии. Тб. 1987, გვ. 167, შფ. 9).

ლი, თუმცა გარკვეული ხელსაყრელი წყაროთმცოდნეობითი კონიუნქტურის, შედარებითი შეზღუდული არეალის შესაბამისი ვალუტის პირობებში, ვთქვათ, ლისიმაქეს სტრატეგები, კიდევ დასაშვებია მისი გამოყენება.

დასავლური სოციალურ-ეკონომიკური ორგანიზმების სწრაფი ეკონომიკური ევოლუცია, რომლის დაჩიხვის საფრთხეც ალექსანდრეს კამპანიამ და ფართო ბერძნულმა კოლონიზაციამ მოსპო, აღნიშნული ბაზრების მსყიდველობითუნარიანობის ზრდა ინდოეთთან პასიური ბალანსის საგარეო-სავაჭრო ურთიერთობების სწრაფი განვითარების საფუძველს ქმნიდა. „ტრანსკავკასიური“ ტრანზიტის გენეზისი, ჩვენს ხელთ არსებული მასალების მიხედვით, ძვ. წ. III საუკუნეზე მოდის. ამ გზის განსაკუთრებული თვისება მის სიიაფეში მდგომარეობდა, ხოლო აღნიშნულ მაგისტრალზე განსაკუთრებული უფლების მქონე სოციალური ორგანიზმი 1) ინდოეთთან დასავლეთის ვაჭრობაზე თითქმის მონოპოლიური რეგალიის ფლობის, 2) საკუთრივ ინდოეთის სახელმწიფოების სპეციფიური სოციალურ-ეკონომიკური ტიპის გამო მათ მიერ ფასების განსაზღვრაში არადომინირებული პოზიციის პირობებში – მეტად რენტაბელური კომერციის წინაშე იდგა. იდეალური პირობები ასეთი ტრანზიტის ფუნქციონირებისთვის არის მთელი აღნიშნული მარშრუტის გაყოლებაზე მონოკონტროლის არსებობა. „სასანური“ ტიპის კლასიკური დაბრკოლების არსიკი სამდინარო მაგისტრალის ექსპლოატაციის რეგალიის დეცენტრალიზაციაში, ირანელთა კასპიის ზღვაზე ჰეგემონიასა და ხმელთაშუა ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს ინდოეთთან დამაკავშირებელი საქარავნო გზების ირანის ტერიტორიაზე ლოკალიზაციაში მდგომარეობს.¹² ე.ი. სხვა სიტყვებით, ტრანზიტი ხორციელდება მარშრუტის ა) ერთი კონკრეტული სახელმწიფოს; ბ) ორი სახელმწიფოს მიერ ფლობის პირობებში (ამაზე ქვემოთ). ის წყდება, როცა მესამე ძალას აქვს გზა ინდოეთისკენ და, ამავე დროს, სტრატეგიული საშუალება არ დაუშვას I მარშრუტის მოქმედება.

რა მიმართებაში იყო „ტრანსკავკასიური“ მაგისტრალი ტიპოლოგიურად იდენტურ სხვა გზებთან? იაფი და სწრაფი სამდინარო მაგისტრალის მოშლა ტრანსირანული საქარავნო გზების (Strabo. XV. 2. 8)¹³ და ირანული სავაჭრო

¹² N. V. Pigulevskaâ. Vizantiâ na putâh v Indiû (Iz istorii trgovli Vizantii s Vostokom v IV-IV vv.). Moskva-Leningrad. 1951 (Н. В. Пигулевская. Византия на путях в Индию (Из истории торговли Византии с Востоком в IV-IV вв.). Москва-Ленинград. 1951).

¹³ The Cambridge Ancient History. v. XI. Cambridge. 1954, pp. 122-123; see also N. V. Pigulevskaâ. Vizantiâ na putâh v Indiû (აგრეთვე მაგ., Н. В. Пигулевская. Византия на путях в Индию).

კაპიტალის მნიშვნელობას წამოწვედა წინ. ამგვარად, სამდინარო მაგისტრალი და სახმელეთო ტრანზიტი გამორიცხავდა ერთმანეთს. ეს უკანასკნელი დაფუძნდა მხოლოდ პირველის მოშლის შედეგად. თუმცა ამ განცხადების აბსოლუტიზაცია არ შეიძლება, ამაზე ქვემოთ. რაც შეეხება საზღვაო გზებს ეგვიპტიდან და სპარსეთის ყურიდან,¹⁴ მათი ექსპლოატაცია ექსტენსიურ ხასიათს ატარებდა რიგი მიზეზების გამო. ნავიგაციის ევოლუცია და „ტრანსკავკასიური“ გზის არასტაბილური რეჟიმი შემდეგი სტიმული იყო ეგვიპტე-ინდოეთს შორის პირდაპირი კონტაქტების განვითარებისთვის.

უფრო კონკრეტულად, გზა სელევკიდური ფენომენი და სირიელ ელინთა ეკონომიკური კეთილდღეობის ერთ-ერთი წყარო იყო. მისი გენეზისის თარიღად ზოგადად ძვ. წ. III საუკუნე უნდა ჩაითვალოს. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი ინდური საქონლის „ტრანსკავკასიურ“-ტრანზიტული კონდიციის უკანასკნელი პუნქტი იყო. აქედან ის სხვადასხვა ეკონომიკურ-გეოგრაფიულ რეგიონზე ნაწილდებოდა. ამგვარად, აღნიშნულ პერიოდში კოლხეთის ფულადი ბაზრის უცხოური მონეტით მომარაგების წმინდა სავაჭრო-ეკონომიკურ არხებს სატრანზიტოც ემატებოდა. კოლხეთის და იბერიის სამონეტო ბაზრებს შორის მსგავსება, ერთის მხრივ, მეტად სიმპტომატურია, მაგრამ მაინცდამაინც გზის ინტენსივობის ხარისხის განსაზღვრის ასპექტით უკანასკნელის სპეციფიური შემადგენლობის და, საერთოდ, ქართლში სინქრონულ აღმოჩენათა სიმცირის პირობებში არაფრის მოქმედია (კოლხური თეთრი და ალექსანდრეს სახელით მოჭრილი სტატერები). ასეთი ვაჭრობისთვის ხელისშემშლელი პირობების არარსებობა a priori მის ინტენსიურ ხასიათს გვაგარაუდებინებს, თუკი ამასთან ერთად გავითვალისწინებთ პტოლემეაოსების გამოკვეთილ თალასოკრატიას ხმელთაშუა ზღვის აღმოსავლეთ რაიონებში.¹⁵

ბაქტრიულმა სეპარატიზმმა გზის აღმოსავლეთი მონაკვეთი აქაური ბერძნების ხელში მოაქცია და სელევკიდებიც, ელობოდნენ რა იბერიაში და, ალბათ, ალბანეთშიც ბაქტრიელების სწრაფვას ბაზრებისკენ, ერთის მხრივ,

¹⁴ The Cambridge Ancient History. v. VI. Cambridge. 1964, p. 402; The Cambridge Ancient History. v. VII. Cambridge. 1964, p. 134; The Cambridge Ancient History. v. IX. Cambridge. 1962, p. 385, 599; The Cambridge Ancient History. v. X. Cambridge. 1963, pp. 252-253, 307, 313, 416-417; The Cambridge Ancient History. v. XI. Cambridge. 1954, p. 121, 236; M. Cary. A History of the Greek World. 323 to 146 B.C. London. I edit. 1932, first published as university paperback 1972, reprinted 1977, pp. 280, 288-289, 306; M. Rostovtzeff. History of the Ancient World. v. II. Rome. Oxford. 1927, pp. 301-302; M. P. Charlesworth. The Roman Empire. London. 1954 – about all the routes see (ყველა კატეგორიის გზაზე იხ.) pp. 129-130.

¹⁵ The Cambridge Ancient History. v. VII, p. 175.

და მეორეს მხრივ, კარგავენ რა ტრანსირანული ტრანზიტის პერსპექტივას პართელების გამო, მონოპოლისტური რეგალიის თანაბარი პროცენტით კმაყოფილდებიან. კონკრეტულ შემთხვევაში სირიის პოლიტიკური და ეკონომიკური პრიმატის „სავაჭრო“ რეალიზაციის ფორმა ასეთი სახით გვესახება: გზის ხარჯები და ტრანზიტული ვაჭრობის ორგანიზაცია მთლიანად აღმოსავლეთის კომპეტენციაში დატოვა, რითაც „პარაზიტული“ კომერციის რენტაბელობას ზრდიდა. ამით აიხსნება ბაქტრიული სოციალური ელემენტის აქტიურობა ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე. ბაქტრო-სირიულ კოლექტიურ მონოპოლისტურ რეგალიას მათი სახელმწიფოების გარკვეულწილად პოლიტიკური ალიანსი და სოციალურ-ეკონომიკური ტიპი განაპირობებდა. პართიის გაძლიერებამ, კერძოდ, მითრიდატე I-ის კამპანიამ, რომელსაც შედეგად მოჰყვა კასპიის ზღვის სამხრეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე ბერძნული ავტორიტეტის გაქრობა, და აგრეთვე ზემო აზიის პროვინციების დაქვემდებარება არშაკიდებისადმი¹⁶, მოსპო ბაქტრო-სელევკიდური მონოპოლია. ცოტა უფრო ადრე ბოლო მოეღო სელევკიდთა კონტროლს კოლხეთზე, იბერიასა და ალბანეთზე, თუმცა ძნელია იმის განცხადება, რომ ის აქ სავსებით აღმოიფხვრა. რაც შეეხება ტრანსპორტის სისშირის დადგენას, აქ ნუმიზმატიკური „გაუგებრობა“ – ძვ. წ. II საუკუნის I ნახევრის არავტონური მონეტების აღმოჩენები დასავლეთ საქართველოში მიხერულია. იბერია იწყებს პართული დრაქმებით საკუთარი ბაზრის დაკომპლექტებას. ბაქტრიული მონეტები კი ჯერჯერობით მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზეა მიკვლეული.

ზემოთ აღნიშნული პოლიტიკური მოვლენები ხელს უწყობდა ინდური საქონლის ტრანსირანული ტრანზიტის ორგანიზაციას არახოზია-დრანგიანა-არიანა-ჰეკატომფილი-რაგა-ეკატანა-მესოპოტამია-სირიის გზით, რომლის ინიციატორადაც მთლიანად ირანული სავაჭრო კაპიტალი გამოდიოდა. ბაქტრო-პართული „ტრანსკავკასიური“ მონოპოლიის გენეზისს შლიდა შავ და კასპიის ზღვებს შორის უკონტროლოდ დარჩენილი სახელმწიფოები, ერთის მხრივ, და აგრეთვე დიდი წინააღმდეგობა თვით აღნიშნულ ორ ერთეულს შორის. რაც შეეხება პართიის უშუალო კონტაქტებს, პირდაპირ კავშირს „დასავლურ“ სამყაროსთან, მისი რეალიზაციისთვის ორი გზა არსებობდა: 1. Via ალბანეთი-იბერია-კოლხეთი, ე.ი. სახმელეთო გზას მარგიანა-ჰირკანიის მიმართულებით ოქსისკენ უნდა გადაეხვია და შემდგომ ჩვეული მარშრუტით წასულიყო. ამ

¹⁶ The Cambridge Ancient History. v. IX, p. 579.

შემთხვევაში ირანს მდინარეების, მტკვრის და რიონის ხეობებზე კონტროლის დაწესება მოუხდებოდა, აქაური პოლიტიკური რუკა კი ზედმეტად დანაწევრებული იყო; 2. უფრო რენტაბელურ პერსპექტივებს სირია-პართიის თანასწორუფლებიანი „სახმელეთო“ მონოპოლიის შესაძლებლობა სახავდა, რაც, ალბათ, ხორციელდებოდა კიდევ გარკვეული დროის განმავლობაში.

მდინარეების მტკვრის და რიონის ხეობებში ძვ. წ. 65 წლის რომაული ექსპედიციის მიზანი ამ რეგიონების სატრანზიტო შესაძლებლობების შესახებ არსებული ბერძნული ინფორმაციის რევიზია იყო. ყოველივე ეს მიუთითებს: 1) „ტრანსკავკასიურის“ ექსპლოატაციით რომაელთა დაინტერესებაზე; 2) „ტრანსკავკასიური“ მონოპოლიის რესტავრაციის მეტად თუ ნაკლებად რეალური შანსების არსებობაზე. იგივეს ცდილობდა ევპატორიც, ხოლო ტიგრანეს ტიპოლოგიურად მსგავსი მისწრაფების ტაქტიკური რეალიზაცია სირიის ოკუპაციაში გამოიხატა.

რამ განაპირობა ასეთი ცხოველი ინტერესი რთულ პირობებში (ამაში ჩვენ პართიის სახელმწიფოს ფუნდამენტურ ტიპს ვგულისხმობთ), რა გარანტიები იყო მისი რეალიზაციისათვის?! „ტრანსკავკასიური“ ტრანზიტის პერსპექტივები ძლიერდება ჩინეთის თურქესტანის გავლით აბრეშუმის იმპორტის პირობებში,¹⁷ ქუშანის სახელმწიფოს გენეზისით და მასთან ანტიპართული ბლოკის შექმნის შესაძლებლობით. აქედან მოყოლებული „ტრანსკავკასიური“ კომერციის რეანიმაცია პართიის პოლიტიკური დესტაბილიზაციით და მის მიერ რომის ავტორიტეტის გარკვეული ცნობით იქნებოდა განპირობებული. ყოველივე ეს გულისხმობდა ქვეყნისთვის კაპიტულაციების მაგვარი რეჟიმის თავს მოხვევას. ტიბერიუსის პრინციპატის დასაწყისი ამ მხრივ მეტად ნიშნდობლივია. სიმპტომატიურია, რომ ინდოეთში რომაელებიდან ყველაზე მრავალრიცხოვანი, ხოლო ჩინეთში ადრეული, სწორედ ტიბერიუსის მონეტებია მიკვლეული.¹⁸ მეორე ტრადიციული საკითხის გადაჭრას კვლავ და კვლავ ავგუსტეს დენარების მიმოქცევის ფართო დიაპაზონი უშლის ხელს.

რაც შეეხება შემდგომ პერიოდს, შეგვიძლია მხოლოდ a priori პოლიტიკური სიტუაციის გათვალისწინების საფუძველზე ვივარაუდოთ „ტრანსკავკასიური“ ტრანზიტის პერიოდული ფუნქციონირება, ვთქვათ, ტრაიანეს, ავრე-

¹⁷ M Cary. A History of the Greek World. 323 to 146 B.C., pp. 73-74; The Cambridge Ancient History. v. X, pp. 584-586, 598-599; The Cambridge Ancient History. v. XI, pp. 121-122; The Cambridge Ancient History. v. XII. Cambridge. 1961, pp. 97-8, 104.

¹⁸ The Cambridge Ancient History. v. X, p. 417; The Cambridge Ancient History. v. XII, p. 271 n. 5.

ლიუსის ან სევერუსის დროს. გასაგები მიზეზების გამო ამ საკითხზე აღარ შევჩერდებით. მონოპოლიური რეგალიის დისტრიბუციის კუთხით, ალბათ, იტალიკები თავიანთ აღმოსავლელ პარტნიორებთან მიმართებაში თანაბარ უფლებებს ჯერდებოდნენ. აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ მაინც პართული კონტროლის ქვეშ მოქცეული რომი-ქუშანის ეკონომიკური ალიანსი არ გამოირიცხავდა ტრანსირანული კომერციის მოქმედებას.

საერთო ჯამში, გვიანანტიკურ ხანაში მაინც ძირითადი ტრანსირანული ტრანზიტი იყო. სასანურმა „რეველუციამ“ კი საერთოდ მოშალა „ტრანსკავკასიური“ ვაჭრობის პერსპექტივები. წითელი ზღვის სანაოსნო ტრასამ ვერ მოიპოვა მეტად თუ ნაკლებად მნიშვნელოვანი ხვედრითი წილი ბაზების უქონლობის გამო, ამიტომ V-VI საუკუნეებში ბიზანტიური დიპლომატია სწორედ ამ მიმართულებით მუშაობს. რაც შეეხება რომაელთა ჰეგემონიის დაფუძნებას პალმირასა და პეტრაზე¹⁹, მისი მიზანი არაბული საშუამავლო ვაჭრობის მოგების წილის შემცირება იყო.

¹⁹ The Cambridge Ancient History. v. IX, p. 382; The Cambridge Ancient History. v. XI, pp. 859-860; N. A. Maškin. Istorija drevnego Rima. Moskva. 1956, p. 419 (Н. А. Машкин. История древнего Рима. Москва. 1956, гл. 419).

Tedo Dundua

Professor,

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

“TRANSCAUCASIAN” TRADE ROUTE FROM INDIA TO COLCHIS

Summary

“Aristobulus declares that the Oxus is the largest of the rivers he has seen in Asia, except those in India. And Patrocles, as well as Aristobulus and Eratosthenes, say that it is navigable and that large quantities of Indian wares are brought down on it to the Hyrcanian Sea, and thence on that sea are transported to Albania and brought down on the Cyrus River and through the region that comes next after it to the Euxine” (Strabo. XI. 7. 3). All the authors listed above, including Strabo, use the present tense meaning that “Transcaucasian” transit of the Indian goods (along the rivers Indus – Bactra (Balkh) – Oxus (Amu-Daria) – Hyrcanian (Caspian) Sea – Cyrus (Mtkvari) – Phasis (Kvirila and Rioni) to the city of Phasis (Poti) in Colchis) worked hard in the 3rd c. B.C., first half of the 2nd c. B.C., and in 19/20 A.D. when Strabo “published” his work.

“Varro says also that during this expedition of Pompejus it was known that it is but seven days journey from India to the Bactrians, Bactra River, which runs into the Oxus; and that the merchandise of India, transported by the Caspian Sea, and so to the river Cyrus, may be brought in not more than five days by land as far as to Phasis in Pontus” (Plin. NH. VI. 52). It is clear enough that Varro speaks about a possibility of “Transcaucasian” transit by 65 B.C., it had been already broken. And Pliny has nothing to add. Again, there is no transit in the 70s of the 1st c. A.D.

So, the Seleucids gained a direct access to the cheap spice market as far back as in the beginning of the 3rd c. B.C. Greeks living in Syria organized spice supply of Europe via “Transcaucasian” river-route thus saving much money while transportation of the Indian goods. They started to gain handsome profit. Then it had to be shared with the allies, Greeks from Bactria. Colchian coins of the 3rd c. B.C. found the Central Asia, Bactrian coins of the 2nd c. B.C. found in

Eastern Georgia, and presence of the Bactrians in Colchis attest this trade.

Becoming stronger, the Arsacids cut this trade by organizing Caspian fleet. From that day on only their merchants could have a direct access to the spices transported towards Europe. The Seleucids had to do nothing but to pay huge sum for the goods brought from the left bank of the Euphrates. Romans, already governing Syria, had to do the same.

So, Transiranian transit became the most important one, only sometimes being interrupted by the same Romans, humiliating the Parthians and with the help of the Kushans organizing silk and spice supply of Europe via “Transcaucasian” trade route.

ემილ ავდალიანი

ოსუ

ვაჭრობა და სასანური ირანის ინტერესები ლაზიკაში (VI ს.)

გეოგრაფია და სასანიანთა სამშობლო

გვიან ანტიკურ ხანაში სასანურ ირანს და აღმოსავლეთ რომის იმპერიას (ბიზანტიას) შორის წარმოებული ომები კარგად შესწავლილი საკითხია. მეტიც, ამ პერიოდზე არსებული აკადემიური ნაშრომების დიდი ნაწილი სწორედ სამხედრო საკითხებს ეხება. ათწლეულების განმავლობაში მიმდინარეობდა ამ ომების, ძირითადად, დასავლური – ბიზანტიური – ხედვით გადმოცემა. ამან გამოიწვია ის, რომ დიდი ხნის განმავლობაში სასანური ირანის შესწავლას ნაკლები ყურადღება ეთმობოდა.

მხოლოდ ბოლო ორი ათწლეულის განმავლობაში გადაიღა მნიშვნელოვანი ნაბიჯები ისეთი საკითხების შესწავლაში, როგორც არის სასანიანთა იმპერიული აპარატი და ჯარი. აღსანიშნავია, ასევე, სასანური იმპერიის სასაზღვრო რეგიონებში აგებული სამხედრო ინფრანსტრუქტურის ინტენსიური შესწავლა: რა მიზნებისთვის შენდებოდა კედლები და ციხე-სიმაგრეები და როგორ გამოიყენებოდა გეოგრაფიული ბარიერები იმპერიის თავდაცვისუნარიანობის ასამაღლებლად? ამასთან ერთად, ბოლო დროს ისტორიოგრაფიაში იკვეთება საკითხი, გააჩნდათ თუ არა სასანიანებს გლობალური ხედვა იმისა, თუ რა ადგილს იკავებდა გვიან ანტიკურ ხანაში მათი იმპერია მახლობელ აღმოსავლეთში, რა იყო იმპერიის სტრატეგიული ინტერესები და ა.შ. ნაწილობრივ ამ მსჯელობას მივეყვართ ბოლო დროს აღმოცენებულ საკითხამდე: რაოდენ შესაძლებელი იყო სასანიან შაჰინშაჰებს იმპერიის ოთხსაუკუნოვანი არსებობის პერიოდში ეხელმძღვანელათ ერთი დიდი გეგმით, ე.წ. „დიდი სტრატეგიით“?

ამ ბოლო კითხვაზე გადაჭრით პასუხის გაცემა რთულია არსებული მწირი წერილობითი და არქეოლოგიური მასალების გამო. თუმცა საინტერესოა, თუ რას ვგულისხმობთ იმპერიის „დიდ გეგმაში/ხედვაში“. ცალსახაა,

რომ სასანიანი მმართველები მოქმედებდნენ იმპერიის ინტერესებიდან გამომდინარე, რომელიც გამოწვეული იყო იმ გეოგრაფიული, პოლიტიკური და სამხედრო რეალობით, რომელიც III-VII საუკუნეებში მახლობელ აღმოსავლეთში არსებობდა. ეს ფაქტორები იშვიათად ჩანს წერილობით წყაროებში, მაგრამ ნაკლებად სავარაუდოა, რომ თითოეული მნიშვნელოვანი პოლიტიკური თუ სამხედრო გადაწყვეტილების მიღებამდე, სასანიანი მმართველები მხედველობაში არ მიიღებდნენ ეკონომიკურ და გეოგრაფიულ ფაქტორებს იმპერიისთვის უკეთესი შედეგის მისაღწევად¹.

თუ სასანური იმპერიის ე.წ. „დიდი სტრატეგიის“ სამხედრო და პოლიტიკური კომპონენტები ბოლო დროს მკვლევართა ყურადღებას იპყრობს, იმპერიის ეკონომიკური ინტერესები და მათი როლის გათვალისწინება იმპერიის საგარეო პოლიტიკის წარმოებაში ჯერ კიდევ ნაკლებად არის შესწავლილი. ასე, სასანური ეკონომიკური პოლიტიკა და მისი როლი იმპერიის საგარეო პოლიტიკაში, მის ტერიტორიულ ექსპანსიაზე მესოპოტამიაში, სირია-პალესტინაში, სამხრეთ კავკასიასა ან არაბეთის ნახევარკუნძულზე არ განიხილება სათანადო დონეზე.

ჩვენი აზრით, საწყისად მაინც სასანური იმპერიის გეოგრაფიული ადგილმდებარეობა უნდა ჩაითვალოს. სპარსეთის გეოგრაფიული ლანდშაფტები და ამით გამოწვეული იმპერიის პროვინციების სიმდიდრე ან სიღარიბე, როგორც ნაჩვენებია იქნება ქვემოთ, დიდწილად მიზეზი იყო იმ თითქმის შეუცვლელი პოლიტიკისა, რომელსაც სასანიანი მმართველები ატარებდნენ თითქმის ოთხ საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში.

დასავლეთში გავრცელებული ტრადიციული მოსაზრებებისგან განსხვავებით, ამ თავის ერთ-ერთი იდეა იქნება ის, რომ სასანური ირანის გეოგრაფიულმა ადგილმდებარეობამ იმპერია ნაწილობრივ კონტინენტურ, ნაწილობრივ კი საზღვაო ძალად ჩამოაყალიბა. იმპერიის საზღვრები, ძირითადად, ხმელეთზე გადიოდა და ესაზღვრებოდა გვიან ანტიკური ეპოქის მნიშვნელოვან მეტოქეებს: დასავლეთით – აღმოსავლეთ რომის/ბიზანტიის იმპერიას, ხოლო ჩრდილოეთით – მომთაბარე ტომებს, რომელნიც IV საუკუნიდან მოყოლებული პერმანენტულ მოძრაობაში იყვნენ ევრაზიის სტეპებში და ტრანსკონტინენტურ იმპერიებსაც ქმნიდნენ.

დასავლეთში გავრცელებული ტრადიციული ანალიზის მიხედვით, სასანური ირანის გეოგრაფიული ადგილმდებარეობა არცთუ ისე სახარბიელო იყო.

¹ Menander Protector. The History of Menander the Guardsman. ed. and trans. R. C. Blockley. Liverpool. 1985. Fragment 10, 1, pp. 111-113.

გეოპოლიტიკური მეტოქეები ორი – დასავლეთის და ჩრდილოეთის – ფლანგებიდან აიძულებდა იმპერიას ერთდროულად განეთავსებინა სალაშქრო ერთეულები რომის/ბიზანტიის და ნომადური იმპერიების პოტენციური ორმხრივი შემოტევის შესაჩერებლად. გარდა ამისა, იმპერიას, ასევე, უწევდა დიდი ფინანსური და ხშირად ადამიანური რესურსების კონცენტრირება სხვა ფლანგებზეც, მაგალითად სამხრეთ კავკასიაში, წინაისლამური ხანის არაბეთის ნახევარკუნძულზე და ა.შ.

თუმცა სასანური ირანის გეოგრაფიულ ადგილმდებარეობას ჩვენ ამ ნაშრომში დადებითი კუთხითაც განვიხილავთ. ქვემოთ ფართოდ იქნება მსჯელობა იმის შესახებ, რომ რომთან/ბიზანტიასთან შედარებით, სასანური ირანი უფრო ახლოს იყო გვიან ანტიკურობაში არსებულ უმთავრეს სავაჭრო ცენტრებთან, როგორც არის სამხრეთ აზია (ინდოეთი და კუნძული ტაპრობანე – თანამედროვე შრი-ლანკა), ცენტრალური აზია (ბაქტრია და განსაკუთრებით სოგდიანა), დასავლეთ ჩინეთი და არაბეთის ნახევარკუნძული.

ასევე, საჭიროა სასანიანთა სახელმწიფოს გეოგრაფიული თავისებურებების უფრო მეტად დეტალური გარჩევა, რათა ნაწილობრივ მაინც ავხსნათ სპარსელების ექსპანსიონიზმი VI საუკუნის საქართველოში.

სასანური იმპერიის საყრდენს ირანის ზეგანი წარმოადგენდა. ეს სივრცე არ გამოირჩევა სახარბიელო კლიმატური პირობებით და დიდად განსხვავდება ხმელთაშუა ზღვისპირეთის კლიმატისგან. ტერიტორია არ გამოირჩევა მდინარეების სიუხვით, პროდუქტიული მიწებით და, შესაბამისად, ეკონომიკური სიმდიდრით. თუმცა, მიუხედავად ამისა, ირანის ზეგანი თავისი სიდიდის გამო იყო ის სივრცე, სადაც ისტორიულად მოსახლეობის დიდი რაოდენობა ცხოვრობდა. სხვა სიტყვებით, ზეგანის გაკონტროლება მმართველებს გადასახადების აკრეფის და დიდი ჯარების შექმნის საშუალებას აძლევდა. გასაკვირი არ უნდა იყოს, რომ აქემენიანებმა და შემდეგ სასანიანებმა, მიუხედავად თავისი პერიფერიული წარმომავლობისა ფარსის პროვინციიდან (ესაზღვრება სპარსეთის ყურეს ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთიდან), იმპერიის მშენებლობა მას შემდეგ შეძლეს, როდესაც კიროს დიდი (აქემენიანების შემთხვევაში), ხოლო სასანიანების დროს არდაშირ I, დაეუფლნენ ირანის ზეგანს.

სასანიანებს შედარებით მარტივად შეეძლოთ ირანის ზეგანის დიდი ხნით გაკონტროლება, რადგან რეგიონი დაცული იყო თავდაცვისთვის გამოსადეგი დიდი გეოგრაფიული ბარიერებით. ამავდროულად, დისტანცია რომის/ბიზანტიის იმპერიიდან ირანის ზეგანამდე საკმაოდ დიდი იყო იმისთვის, რომ სასანიანებისთვის ეგზისტენციალური საფრთხე შექმნილიყო. ეს გეოგრაფიული სიღრმე

ასევე ნიშნავდა იმას, რომ უცხოელი დამპყრობლისთვის თითქმის შეუძლებელი იყო არა მხოლოდ დაპყრობა, არამედ აღნიშნული ტერიტორიის ხანგრძლივი დროით შენარჩუნებაც კი. მართლაც, ანტიკურ ხანაში მხოლოდ ალექსანდრე დიდმა მოახერხა ირანის ზეგანის დაპყრობა. თუმცა აქაც, ბერძნულ-მაკედონური ჯარის წარმატებების მიუხედავად, ირანის ზეგანზე ელინთა კონტროლი ალექსანდრეს ძვ. წ. 323 წელს გარდაცვალების შემდეგ მალევე შეწყდა.

მართლაც, ირანის შუაგული დაცული იყო ჩრდილოეთიდან ელბურსის მთათა სისტემით, რომელიც გადაჭიმულია თითქმის 1000 კილომეტრზე თანამედროვე აზერბაიჯან-ირანის საზღვრიდან აღმოსავლეთით. მიუხედავად იმისა, რომ ელბურსის მთათა სისტემა ვიწროა, მხოლოდ 140 კილომეტრამდე სიგანეში, ის ერთ-ერთი მაღალი მსოფლიოში, რაც დასტურდება იმ ფაქტით, რომ ირანის და მთლიანად ევრაზიის კონტინენტის ერთ-ერთი უმაღლესი წერტილი, მთა დამავანდი, ზუსტად ამ მთებშია. ელბურსის მთათა სისტემა ჩრდილოეთის მხრიდან მკვეთრად აღის მაღლა, რითაც თითქმის გადაულახავ ბარიერს ქმნის (რამდენიმე გადასასვლელით) უცხო ძალების შემოსევებისთვის.²

დასავლეთით ირანის ზეგანს კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი მთათა სისტემა ესაზღვრებოდა. ზაგროსის მთები მესოპოტამიის თითქმის მთელ გაყოლებაზე ყოფდა ირანს დასავლეთით არსებული პროვინციებისგან. აღმოსავლეთით და ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთით ირანის ზეგანს მომთაბარეებით დასახლებული სტეპები და გაუვალი უდაბნოები ესაღვრებოდა.

შესაბამისად, ირანის ჰინტერლანდი (ზეგანი), სადაც მოსახლეობის დიდი რაოდენობა ცხოვრობდა, დაცული იყო თითქმის გაუვალი გეოგრაფიული ბარიერებით და რთული კლიმატური პირობებით. გარდა ამისა, ირანის ზეგანი ანტიკურობის სხვა სამხედრო ძალებისგან ტერიტორიულად საკმაოდ დაშორებული იყო, რაც ზეგანზე შექმნილ დიდ სახელმწიფოებრივ გაერთიანებებს საშუალებას აძლევდა ხანგრძლივად ეარსებათ. ხმელთაშუა ზღვისპირეთში რომის იმპერიის, შემდეგ კი ბიზანტიის მრავალსაუკუნოვანი არსებობა განსაკუთრებული მოვლენა იყო, როგორც ამას ბევრი ისტორიკოსი ამტკიცებს. თუმცა ირანის ზეგანზე შექმნილი თითოეული მრავალსაუკუნოვანი ირანული იმპერია არანაკლებ საინტერესო ისტორიულ პროცესს წარმოადგენდა. მაგალითისთვის, აქემენიანთა იმპერია ორ საუკუნეზე მეტს ითვლიდა, პართია – თითქმის ხუთ საუკუნეს, ხოლო სასანური ირანი კი – ოთხ საუკუნეზე მეტ ხანს.

² W. B. Fisher. "Physical Geography". The Cambridge History of Iran in Eight Volumes. Vol. I. Cambridge. 1968, p. 38.

მდიდარი ტერიტორიული სარტყელი

სასაზღვრო ირანის ისტორია არ არის მხოლოდ ამ იმპერიის რომთან/ბიზანტიასთან ან მომთაბარეებთან ომების ისტორია, როგორც ეს ხშირად ხდება დასავლურ ისტორიოგრაფიაში. როგორც დასაწყისში ითქვა, რამდენიმე პატარა გამონაკლისის გარდა, გეოგრაფიული პარამეტრების გავლენა სასაზღვრო ირანის ისტორიაზე ჯერ კიდევ შეუსწავლელი საკითხია. მართლაც, გვიანანტიკური წერილობითი წყაროების დეტალური ანალიზი ცხადყოფს, რომ სასაზღვრო ირანის არსებობა სავაჭრო გზებისა და თავდაცვისთვის უკეთესი გეოგრაფიული სივრცეებისთვის ბრძოლა იყო. სავსებით შესაძლებელია ვივარაუდოთ, რომ ის უთანხმოებები, რომლებიც არსებობდა სასაზღვრო და რომის/ბიზანტიის იმპერიებს შორის, პირველ რიგში, შედგებოდა ეკონომიკური და გეოგრაფიული მიზეზებისგან და მხოლოდ შემდეგ მოდიოდა იდეოლოგიური და მრავალი სხვა პრობლემა.

ის, რომ სასაზღვრო ირანის გეოგრაფიული ადგილმდებარეობა მნიშვნელოვანია, დასტურდება სასანიანების ლტოლვით დაეპყროთ ირანის ზეგანის გარშემო არსებული ეკონომიკურად, ადამიანური რესურსებითა და სავაჭრო გზების ქსელით მდიდარი ტერიტორიები. მხოლოდ ჭარბი მოსახლეობის, თუმცა რთული კლიმატის მქონე ირანის ზეგანის გაკონტროლებით სასანიანები ვერ მიაღწევდნენ სასურველ შედეგს – რეგიონში კონკურენცია გაეწიათ რომის/ბიზანტიის იმპერიისთვის. ამისთვის საჭირო იყო ეკონომიკური სიმდიდრის მოზიდვა, რომელიც ირანის ზეგანზე არ არსებობდა. ამ მარტივმა გეოგრაფიულ-ეკონომიკურმა ფაქტორმა განაპირობა აქემენიანების და მოგვიანებით სასანიანების მცდელობები გაეკონტროლებინათ შედარებით უფრო მდიდარი მიწები, რომლებიც გარს ერტყა ირანის ზეგანს.

ირანის ზეგანის ჩრდილოეთით, ელბურსის მთების გადაღმა, კასპიის ზღვის სამხრეთით და სამხრეთ-აღმოსავლეთით სოფლის მეურნეობით მდიდარი მიწები იყო, რომლებიც პროვინცია ხორასანის ნაწილს წარმოადგენდა. კასპიის დაბლობი, დაახლოებით 600 კილომეტრი სიგრძის სივრცე იყო და, თავის მხრივ, ესაზღვრებოდა ნახევრად სტეპურ, გარდამავალ ზონას – გურგანს, რომელიც დღეს ცენტრალური აზიის რეგიონის სამხრეთ ნაწილებს წარმოადგენს. სხვა სიტყვებით, ხორასანის პროვინციაში შემავალი ეკონომიკურად და ადამიანური რესურსებით მდიდარი კასპიის დაბლობი იმპერიის საზღვრისპირა რეგიონს წარმოადგენდა, რაც გამოუძემბით მოითხოვდა აღნიშნული ტერიტორიის დაცვისთვის მსხვილი საფორტიფიკაციო ნაგებობების აშენებას ნომადე-

ბისგან მომდინარე საფრთხის პრევენციისთვის.

მსგავსი პრობლემა ჰქონდა სასანურ ირანს ელბურსის მთების გადაღმა, სადაც კასპიის ზღვის სამხრეთ-დასავლეთით კიდევ ერთი მდიდარი პროვინცია, ადარბადაგანი მდებარეობდა. ადარბადაგანის სტრატეგიული ადგილმდებარეობა მას ხდიდა მნიშვნელოვან გზაჯვარედინს, რითაც ის ჩრდილოეთში, თანამედროვე აზერბაიჯანის წყლის რესურსებით (მდინარეთა ფართო ქსელი) მდიდარ ტერიტორიას ესაზღვრებოდა. ამასთანავე, ადარბადაგანიდან და თანამედროვე აზერბაიჯანის ტერიტორიიდან ბევრად მარტივი იყო მდინარე მტკვრის და ალაზნის გასწვრივ საქართველოში შეღწევა (მაგ. სამხედრო მოქმედებებისთვის). სასანიანებისთვის კასპიის ზღვის დასავლეთ სანაპირო, კავკასიონის მთების უკიდურესი აღმოსავლეთ წერტილი, ასევე მნიშვნელოვანი იყო ევრაზიული სტეპებიდან მომთაბარე ხალხების შესაკავებლად. მართლაც, ეს სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი დერეფანი საჭირო იყო ჩრდილოეთ კავკასიაში გადასვლისთვისაც, როგორც ერთ-ერთი იმ სამი ძირითადი გასასვლელიდან, რომელიც არსებობდა ჩრდილოეთ კავკასიიდან სამხრეთ ნაწილში მოსახვედრად. მართლაც, დერეფნის სტრატეგიული მნიშვნელობა იმითაც დასტურდება, რომ სასანიანებმა დიდი ფინანსური სახსრები გაიღეს ქალაქ დარუბანდის ციხე-სიმაგრის, ასევე როგორც ქალაქის სამხრეთით არსებული რამდენიმე თავდაცვითი კედლის ასაშენებლად/გასამაგრებლად.

ზაგროსის მთების დასავლეთით მდებარეობდა მესოპოტამია, სავარაუდოდ, ყველაზე მდიდარი პროვინცია, რომელიც სასანიან მონარქებს ჰქონდათ დაპყრობილი ოთხი საუკუნის განმავლობაში. მესოპოტამია მდიდარი იყო როგორც ადამიანური და წყლის რესურსებით, ასევე სოფლის მეურნეობისთვის გამოსადეგი ტერიტორიებით. მესოპოტამია სპარსელებისთვის ასევე მნიშვნელოვანი იყო იმით, რომ ის სამხრეთ-აღმოსავლეთით ესაზღვრებოდა სავაჭრო აქტივობით მდიდარ სპარსეთის ყურეს, ხოლო სამხრეთით – არაბეთის ნახევარკუნძულს. ამით რეგიონი იძენდა დიდ ეკონომიკურ მნიშვნელობას, რაზეც ქვემოთ ვისაუბრებთ.

მესოპოტამიის ამ დადებითი გეოგრაფიული პარამეტრების მიუხედავად, მის ადგილმდებარეობას უარყოფითი ნიშნებიც გააჩნდა. ის, რომ სასანურ და რომის/ბიზანტიის იმპერიებს შორის წარმოებული ომების ეპიცენტრს მესოპოტამია წარმოადგენდა, დიდწილად აიხსნება ახლო აღმოსავლეთის გეოგრაფიით. თუ შუამდინარეთი განცალკევებულია ირანის ზეგანისგან ზაგროსის მთებით, ჩრდილოეთით და ჩრდილოეთ-დასავლეთით მესოპოტამია ორგანულად

გადაბმულია სირია-პალესტინასთან და მცირე აზიის სამხრეთ ნაწილთან. მეტიც, მესოპოტამიის დასავლეთით და სამხრეთ-დასავლეთით სირიის უდაბნო³ ზღუდავდა ჯარების მოძრაობას ამ მიმართულებებით. სხვა სიტყვებით, მესოპოტამიიდან ხმელთაშუა ზღვისპირეთში მოსახვედრად საჭირო იყო სირიის გავლა. ამით აიხსნება ის ფაქტი, თუ რატომ იყო რომის/ბიზანტიის მდიდარი სირია-პალესტინის პროვინციები სასანური ჯარების ხშირი სამიზნე.

მესოპოტამიის და სირია-პალესტინის გეოგრაფიული გადაბმულობის გარდა, ამ სივრცეში ნაკლებად არის ბუნებრივი ბარიერები, რომლებსაც რომაელები/ბიზანტიელები და სასანიანები ერთმანეთისაგან თავდაცვისთვის გამოიყენებდნენ. ეს, თავის მხრივ, იმპერიებს შორის ომებს უფრო ახანგრძლივებდა, შედეგს კი – არაპროგნოზირებადს ხდიდა.

ამას ემატებოდა კიდევ ერთი სტრატეგიული ნიშანი, რომელიც ორივე იმპერიისთვის მესოპოტამიის გაკონტროლებას პრიორიტეტულს ხდიდა. მესოპოტამიის ჩრდილოეთით მდებარეობს ანტიტავრის მთები, რომლის განლაგება და მასში არსებული სამი მნიშვნელოვანი გასასვლელი საშუალებას აძლევდა ჯარებს მარტივად შეეღწიათ სირიიდან მცირე აზიის შუაგულში ან პირიქით.

ირანის ზეგანის სამხრეთით და სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე ზაგროსის მთები აღმოსავლეთის მიმართულებით ნელ-ნელა მარკანისა და საკასტანის⁴ ნახევარუდაბნოში გადადის (დღევანდელი პაკისტანის ჩრდილოეთ-დასავლეთი და ავღანეთის სამხრეთ-დასავლეთი).⁵ სასანიანების მმართველობაში ამ ნახევარუდაბნოში მძარცველი ტომების შეკავება საკმაოდ რთული იყო. შესაბამისად, ამ რეგიონიდან მომდინარე საფრთხე პერმანენტულ ხასიათს ატარებდა, რაც სასანიანებს სტაბილურობის დამყარებისთვის არახელსაყრელ პირობებს უქმნიდა.

ეს გეოგრაფიული მიზეზები ნათლად აჩვენებს, რომ მდიდარი ვაკეებიდან ამოღებული გადასახადებით ხდებოდა ირანის ზეგანის მოსახლეობისგან შექმ-

³ G. Fisher. *Between Empires: Arabs, Romans and Sasanians in Late Antiquity*. Oxford. 2011, pp. 76-111.

⁴ The Cambridge History of Iran. Vol. I. Cambridge. 1968, pp. 25-44. P. Heather. *Empires and Barbarians. Migration, Development and the Birth of Europe*. London. 2009, pp. 208-221. P. Heather. *Empires and Barbarians. Migration, Development and the Birth of Europe*, pp. 208-221. J. Howard-Johnston. "The Two Empires in Late Antiquity". in *Late Antiquity: Eastern Perspectives*. Oxford. 2012, pp. 99-105. M. Gadjiev. "On the Construction Date of the Derbent Fortification Complex". in *Iran and the Caucasus*. Leiden. 2007, pp. 1-15. M. Kazanski. A. Mastykova. *Les Peuples du Caucase du Nord*. Paris. 2003, pp. 95-99. The Cambridge History of Early Inner Asia. ed. D. Sinor. Cambridge. 1990, pp. 206-228, 285-316.

⁵ J. Howard-Johnston. "The Two Empires in Late Antiquity". in *Late Antiquity: Eastern Perspectives*, pp. 90-111.

ნილი ჯარების უზრუნველყოფა.⁶

სასანური ირანის შიგნით და მიმდებარედ ოთხი მთავარი სარესურსო ტერიტორიის გამოყოფა შეიძლება:

1. კლასიკური მიდია და დანარჩენი ირანის ზეგანი;
2. ფარსის პროვინცია, საიდანაც სასანიანები იყვნენ წარმომავლობით;
3. ხორასანის ნაწილი;
4. აღარბადაგანის ნაწილი (კლასიკური ატროპატენე).⁷

ეს ის ცენტრებია, სადაც მოსახლეობის დიდი ნაწილი იყო კონცენტრირებული. თუმცა მდიდარ მხარეებს მაინც მესოპოტამია, ხორასანი და ნაწილობრივ ტაბარისტანი წარმოადგენდნენ, სადაც სასანიანების დროს ურბანიზაციის პროცესმა და მოსახლეობის ზრდამ უპრეცედენტო ზომებს მიაღწია.⁸

სხვა სიტყვებით, სასანური ირანის ეკონომიკური სიძლიერის მამოძრავებელი რეგიონები უშუალოდ იმპერიის საზღვრისპირა რეგიონები იყო. ეს რეგიონები კი ძლიერი გარე ძალებისგან პერმანენტული სამხედრო საფრთხის ქვეშ იყო, რაც ხსნის კიდევაც სასანურ ირანს და რომს/ბიზანტიას შორის გვიან ანტიკურობაში მომხდარ მრავალ ომს.

შესაბამისად, სასანური იმპერიის დამაარსებელიდან, არღამირ I-დან მოყოლებული, ყველა შაჰინშაჰის უმთავრესი საგარეო პოლიტიკური მიზანი იყო ირანის ზეგანის გარშემო მდებარე ეს ეკონომიკურად მდიდარი პროვინციები არ გამხდარიყო მტრის სამიზნე ან მოლიანად იმპერია რამდენიმე ფრონტიდან მტრის ალყაში არ მოქცეულიყო. ამისთვის კი სასანიანებს ნებისმიერი სამხედრო თუ დიპლომატიური ხერხით უნდა მოეხდინათ ამ რეგიონების საგარეო საფრთხისგან განეიტრალება. ეს სისტემა მუშაობდა, სანამ სასანური დინასტია ახერხებდა, მეტნაკლებად, ცენტრალიზებული მმართველობის შენარჩუნებას.

ზემომოყვანილმა გეოგრაფიულმა მიმოხილვამ ცხადყო, რომ იმპერიის ადგილმდებარეობას მახლობელ აღმოსავლეთში ბევრი არასახარბიელო ნიშანი გააჩნდა. გარდა იმისა, რომ იმპერიას ჩრდილოეთიდან და დასავლეთიდან ერთდროულად შეექმლოთ დასხმოდნენ, საომარი მოქმედებები, ძირითადად, სასანური იმპერიის გეოგრაფიულად დაუცველ, ყველაზე მდიდარ პროვინციებში (მესოპოტამია, ხორასანი და ა.შ.) მიმდინარეობდა. მეტიც, უფრო გლობალურ-

⁶ J. Howard-Johnston. "The Two Empires in Late Antiquity". in *Late Antiquity: Eastern Perspectives*, pp. 95-115.

⁷ *The Cambridge History of Iran*. Vol. I, pp. 5-25.

⁸ J. Howard-Johnston. "The Two Empires in Late Antiquity". in *Late Antiquity: Eastern Perspectives*, pp. 90-111.

რად რომ გადავხედოთ სასანური ირანის გეოგრაფიას და მის როლს იმპერიის განვითარებაში, ვნახავთ, რომ ამ გეოგრაფიულმა პარამეტრებმა VI-VII საუკუნეებში გამოიწვია სპარსეთის უფრო დამოუკიდებლობისკენ მიდრეკილი პროვინციების კონგლომერატად ჩამოყალიბება.

გეოგრაფია ართულებდა ერთი ცენტრიდან იმპერიის ეფექტიან გაკონტროლებას. სასანიანებმა დედაქალაქი იქვე, ქტესიფონში დატოვეს, სადაც ის პართელებს ჰქონდათ ახ. წ. 224 წლამდე. მესოპოტამიიდან ირანის ზეგანის გაკონტროლება რთული საქმე იყო, ორმაგად წარმოუდგენელი კი სამხრეთ კავკასიის, ხორასანის ან ინდოეთთან ახლოს არსებული ტერიტორიების გაკონტროლება. თუ ირანის ზეგანი მეტნაკლებად გეოგრაფიულად ოთხივე მხრიდან ჩაკეტილი იყო, მესოპოტამია აღმოსავლეთიდან, სამხრეთიდან და ნაწილობრივ ჩრდილოეთიდან ასევე იყო მოწყვეტილი გარე სამყაროს. ერთადერთი აქტიური კონტაქტი დასავლეთით, რომის იმპერიაში/ბიზანტიაში შემავალი სირია-პალესტინის ტერიტორიები იყო.

ზაგროსის მთები ზღუდავდა ირანის ზეგანის კონტროლს და, შესაბამისად, ქტესიფონიდან იმპერიის შორეული პროვინციების გაკონტროლებისთვის ერთადერთი გამოსავალი მართვის ძლიერი ცენტრალური აპარატის შექმნა იყო. სასანიანების დროს ეს წანილობრივ განხორციელდა კიდევ, რადგანაც არდაშირის მიერ შექმნილი იმპერია პართელების სახელმწიფოზე მეტად ცენტრალიზებული გამოდგა: შექმნიდან რამდენიმე წელიწადში სპარსელებმა მყარი კონტროლი დაამყარეს შორეულ პროვინციებზე და პირველი დიდი სამხედრო წარმატებები მოიპოვეს რომთან ბრძოლაში, რაც პართელების დროს წარმოუდგენელი რამ იყო.

თუმცა დროთა განმავლობაში, გეოგრაფიული ფაქტორები ისევ უპირატესობას იძენდა და იმპერიის ეფექტიან ადმინისტრირებას და მტრებისგან თავდაცვას საგრძნობლად ზღუდავდა. ამ საკითხში სასანური ირანის შედარება აღმოსავლეთ რომის იმპერიასთან რამდენიმე კარგი დასკვნის გამოტანის საშუალებას მოგვცემს. თავისი დასავლური მეტოქისგან განსხვავებით, სასანური ირანი არ მდებარეობდა ერთდროულად რამდენიმე კონტინენტზე და, ერთი შეხედვით, ამ ფაქტს უნდა გაეადვილებინა იმპერიის მართვა/დაცვა. მართლაც, აღმოსავლეთ რომის იმპერია/ბიზანტია გვიან ანტიკურ ხანაში სამ კონტინენტზე – აფრიკა, აზია და ევროპა – მდებარეობდა. კონსტანტინოპოლის მიერ კონტროლირებად ტერიტორიებზე მრავლად იყო მსხვილი გეოგრაფიული ბარიერები (მდინარეები, მთები და ნახევრად უდაბნოები), რაც იმპერიის მართვაში ხელის შემშლელი ფაქტორი უნდა ყოფილიყო. თუმცა აღმო-

სავლეთ რომის იმპერიას/ბიზანტიას გააჩნდა ზღვა, რომელიც აერთიანებდა სამ კონტინენტზე გადაჭიმულ პროვინციებს. მეტიც, ძლიერი ფლოტით ხერხდებოდა შორეული რეგიონების შეკვრა ეკონომიკურად, ხოლო სამხედრო მოქმედებებისას – ჯარების სწრაფად გადაგზავნა, იქნებოდა ეს მცირე აზიიდან ეგვიპტეში, თუ კონსტანტინოპოლიდან ჩრდილოეთ აფრიკის მიმართულებით.

ეს უპირატესობა სასანურ ირანს არ გააჩნდა, რაც გამუდმებით ქმნიდა პრობლემებს. გეოგრაფიული პარამეტრების ანალიზი მეტყველებს იმაზე, რომ სასანური ირანის გეოგრაფიული დანაწევრება იმპერიის ტრადიციულად დაბალი დონის პოლიტიკური ცენტრალიზაციის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი იყო. ქვეყნის შორეული ტერიტორიების ერთმანეთთან უკეთ შესაკავშირებლად სასანიანი მმართველები დიდ ინფრასტრუქტურულ პროექტებს ახორციელებდნენ.⁹

ალბათ ისტორიოგრაფიაში გავრცელებული მოსაზრება, რომ სასანიანებმა შექმნეს ძლიერი და ცენტრალიზებული სახელმწიფო,¹⁰ შეიძლება მხოლოდ ნაწილობრივ იყოს მართალი. კავადი და მისი ვაჟი, ხოსრო ანუშირვანი, წარმატებით ახორციელებდნენ რეფორმებს V საუკუნის ბოლოსა და VI საუკუნის პირველ ნახევარში, მაგრამ ცენტრალიზაციისკენ და სამხედრო სიძლიერისკენ¹¹ წარმატებული ნაბიჯების მიუხედავად, იმპერიის შიგნით ცენტრალიზაციის საწინააღმდეგო ტენდენციები ყოველთვის არსებობდა. მაგალითად, ხოსრო II-ის წინააღმდეგ ორი დიდი გამოსვლა მოხდა, ბაჰრამ ჩობინის და შემდეგ ვისტასპის მეთაურობით. ამის გარდა, არსად გამქრალან ის პართული წარმოშობის ოჯახები, რომლებიც მართავდნენ ირანს ჯერ კიდევ არშაკიდების დინასტიის დროს.

მითი სასანიანების ცენტრალიზებული იმპერიის შესახებ, რომელიც ცნობილი მეცნიერის ა. ქრისტენსენის მიერ იყო ჩამოყალიბებული გადასახედია. ეს პოსტულატი გადასახედია არა მარტო იმიტომ, რომ (როგორც ამას პ. პურშარიათი ამტკიცებს¹²) ა. ქრისტენსენს არ მოუცია ახსნა იმისა, თუ რატომ

⁹ K. Alizadeh. “Borderland Projects of Sasanian Empire: Intersection of Domestic and Foreign Policies”. in *Journal of Ancient History* 2(2). 2014, pp. 93–115.

¹⁰ A. Christensen. *L’Iran sous les Sassanides*. Copenhagen. 1944, pp. 92-136, 358-370.

¹¹ E. W. Sauer. J. Nokandeh. K. Pitskhelauri. H. O. Rekavandi. *Innovation and Stagnation: Military Infrastructure and the Shifting Balance of Power Between Rome and Persia*. in *Sasanian Persia. Between Rome and the Steppes of Eurasia*. ed. E. W. Sauer, pp. 241-263.

¹² P. Pourshariati. *Decline and Fall of the Sasanian Empire. The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran*. London. 2008, pp. 33-56. T. Daryaee. “The Fall of the Sasanian Empire to the Arab Muslims: From Two Centuries of Silence to Decline and Fall of the Sasanian Empire: the Partho-Sasanian Confederacy and the Arab Conquest of Iran”. in *Journal of Persianate Studies*. 3. Leiden. 2010, pp. 239-254. T. Daryaee. K. Rezakhani. *The Sasanian Empire*. in *King of the Seven Climes. A History of the Ancient World (3000 BCE-651 CE)*. 2017, pp. 162-164.

ფიგურირებენ პართიული ოჯახები ასე ხშირად საომარი მოქმედებების ან შაჰინშაჰების კარზე გადაწყვეტილების მიღების პროცესის დროს, არამედ იმიტომაც, რომ იმპერიის გეოგრაფიული მახასიათებლები ხელს უწყობდა სახელმწიფოს დასუსტებას, პროვინციებში ცენტრალური ხელისუფლების გავლენის შემცირებას და ა.შ.

სასანური ირანი, ბიზანტია და კონტინენტური ვაჭრობა

მიუხედავად იმისა, რომ ზემომოყვანილი მსჯელობის მიხედვით, სასანური ირანის გეოგრაფიული ადგილმდებარეობა სამხედრო კუთხით საკმაოდ არასახარბიელო იყო, ერთი მიმართულება, რაშიც ირანელებს გვიან ანტიკურ ხანაში უპირატესობა გააჩნდათ, იყო ტრანსკონტინენტური სავაჭრო გზები.¹³

სასანური ირანის სიახლოვე ინდოეთის სუბკონტინენტთან მას მეტ უპირატესობას ანიჭებდა მარტივად მიელწია ინდოეთის, თანამედროვე შრი-ლანკისა და, უნდა ვივარაუდოთ, უფრო აღმოსავლეთით მდებარე სავაჭრო პორტებამდე.¹⁴ მეტიც, გარდა ამ გეოგრაფიული სიახლოვისა, ის სავაჭრო გზები (სახმელეთო თუ საზღვაო), რომელიც არსებობდა გვიან ანტიკურ ხანაში ინდოეთიდან ხმელთაშუა ზღვამდე მისაღწევად, სასანური ირანის ტერიტორიაზე გადიოდა.

ჩვენ ზემოთ ვახსენეთ, რომ სასანური ირანის თითქმის პერმანენტული ექსპანსიის მცდელობების ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი გეოგრაფიული ფაქტორები იყო. თუმცა აქ დასამატებელი იქნება ასევე გაკონტროლების სურვილი სავაჭრო გზებისა, რომლებიც, ძირითადად, ირანის ზეგანის გარშემო არსებულ მდიდარ მიწებზე ან ზღვებზე გადიოდა. ერთ-ერთი ასეთი გზა ინდოეთიდან სპარსეთის ყურეში და შემდეგ მდინარეებით მესოპოტამიაში იმპერიის დელაქაქაქ ქტესიფონამდეც აღწევდა.¹⁵

სავაჭრო გზებზე სასანური ირანის დომინირება ქმნიდა პრობლემებს,

¹³ Narkvevebi makhlobeli aghmosavletis istoriidan (peodaluri khana). V. N. Gabashvili redaktiit. Tbilisi. 1957, pp. 33-34 (ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან (ფეოდალური ხანა). ვ. ნ. გაბაშვილის რედაქციით. თბილისი. 1957, გვ. 33-34).

¹⁴ Kh. Rezakhani. "The Road That Never Was: The Silk Road and Trans-Eurasian Exchange. in Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East. 30 (3). 2010, pp. 420-433.

¹⁵ E. Avdaliani. Romi, bizantia da saimperio tavadatsviti sistema IV-VII saukuneebshi. Tbilisi. 2017, pp. 132-171 (ე. ავდალიანი. რომი, ბიზანტია და საიმპერიო თავდაცვითი სისტემა IV-VII საუკუნეებში. თბილისი. 2017, გვ. 132-171); J. Howard-Johnston. "The Grand Strategy of the Sasanian Empire". in Untersuchungen zu Geschichte und Kultur des Nahen Ostens und des östlichen Mittelmeerraumes im Altertum. Festschrift für Josef Wiesehöfer zum 65. Geburtstag. ed. C. Binder. H. Börm, A. Luther. Duisburg. 2016, pp. 591-613.

რადგან აღმოსავლური ვაჭრობა ბიზანტიელებისთვის მნიშვნელოვანი იყო.¹⁶ ინდოეთიდან და (სავარაუდოდ) ჩინეთიდან ხმელთაშუა ზღვის პორტებამდე უამრავი საქონელი ჩადიოდა. ორი სავაჭრო გზა იყო აღსანიშნავი: პირველი – სახმელეთო, რომელიც უმეტესწილად სასანური ირანის ტერიტორიის გავლით გადიოდა; მეორე – საზღვაო, ინდოეთის ოკეანისა (ერიტრეის ზღვა, როგორც ის იყო ცნობილი რომაელი/ბიზანტიელი ვაჭრებისა და მოგზაურებისთვის) და წითელი ზღვით, სინაის ნახევარკუნძულის გავლით, კლისმას პორტამდე.¹⁷ მეორე გზის არჩევის შემთხვევაში, ბიზანტიელ ვაჭრებს ასევე უწევდათ ტაბრობანეს (შრი-ლანკა) კუნძულამდე ჩაღწევა.¹⁸ IV საუკუნიდან ბიზანტიელებს თავისუფალი მიმოსვლა ჰქონდათ ეთიოპიის პორტებში და მარტივად აღწევდნენ არაბეთის ნახევარკუნძულის დასავლეთ ნაპირს. აქედან კი საქონელი ინდოეთიდან აღწევდა სირიისა და პალესტინის მნიშვნელოვან ქალაქებამდე.¹⁹

ვაჭრები წითელი ზღვის გავლით თანამედროვე სინაის ნახევარკუნძულთან პატარა კუნძულ იოტაბეს აღწევდნენ, რომლის გაკონტროლება საკმაოდ დიდ მოგებას იძლეოდა აღმოსავლეთთან ვაჭრობაში.²⁰ კუნძულის გაკონტროლება საშუალებას აძლევდა ბიზანტიელებს ან იმპერიის მოკავშირე წინაისლამური ხანის არაბი ტომების ლიდერებს (ფილარხებს) კონტროლი დაეწესებინათ ორ მნიშვნელოვან სავაჭრო გზაზე, რომელიც სამხრეთ არაბეთიდან ხმელთაშუა ზღვამდე მიდიოდა. პირველი, ჩრდილოეთ ჰიჯაზსა და პალესტინა სალუტარი-

¹⁶ N. Pigulevskaâ. Vizantiâ na putâh v Indiû. Moskva-Leningrad. 1951, pp. 55-80 (Н. Пигулевская. Византия на путях в Индию. Москва-Ленинград. 1951, стр. 55-80); Neizvesnogo avtora «Peripl Êritrejskogo morâ». Tekst, perevod, kommentarij, issledovaniâ M. D. Buharina. Sankt-Peterburg. 2007, pp. 49-62 (Неизвестного автора «Перипл Эритрейского моря». Текст, перевод, комментарий, исследования М. Д. Бухарина. Санкт-Петербург. 2007, стр. 49-62); Anonimnyj Geografičeskij traktat «Polnoe opisanie vselennoj i narodov». S. V. Polâkova. I. V. Felenkovskaâ. Vizantijskij vremennik. t. VIII, pp. 277-288 (Анонимный Географический трактат «Полное описание вселенной и народов». С. В. Полякова. И. В. Феленковская. Византийский временник. т. VIII, стр. 277-288).

¹⁷ J. H. Johnston. “The India Trade in Late Antiquity”, in Sasanian Persia Between Rome and the Steppes of Eurasia. Edinburgh. 2017, pp. 287. S. Sidebotham. “Northern Red Sea ports and their networks in the late Roman/Byzantine period”. in Byzantine trade, 4th-12th centuries: the archaeology of local, regional and international exchange: papers of the thirty-eighth Spring Symposium of Byzantine Studies. Oxford. 2009, pp. 329-352.

¹⁸ N. Pigulevskaâ. Vizantiâ na putâh v Indiû, pp. 184-191 (Н. Пигулевская. Византия на путях в Индию, стр. 184-191).

¹⁹ N. Pigulevskaâ. Vizantiâ na putâh v Indiû, pp. 184-191 (Н. Пигулевская. Византия на путях в Индию, стр. 184-191).

²⁰ E. Avdaliani. Romi, bizantia da saimperio tavadatsviti sistema IV-VII saukuneebshi, pp. 125-131 (ე. ავდიანი. რომი, ბიზანტია და საიმპერიო თავდაცვითი სისტემა IV-VII საუკუნეებში, გვ. 125-131).

სის ტერიტორიებზე კონტროლის დაწესებით, ბიზანტიელებს მარტივად შეეძლოთ გადაეკეტათ საზღვაო გზები მეწამული ზღვის ორ პორტამდე – კლის-მასა და იალამდე;²¹ მეორე სავაჭრო გზა ბოსრადან მექამდე მიემართებოდა.²²

უფრო შორს, ოკეანეში, ბიზანტიელი ვაჭრები გვერდს ვერ უვლიდნენ სპარსელ მეზღვაურებს, რომელთა გემები მთლიანად აკონტროლებდა, როგორც სამხედრო თვალსაზრისით, ისე ეკონომიკურად, სპარსეთის ყურეს და ინდოეთთან მისასვლელ საზღვაო გზებს.²³ შესაბამისად, სასანიანების მიერ ინდოეთთან ვაჭრობის მონოპოლია იწვევდა ფასების მკვეთრ ზრდას აღმოსავლეთ რომის იმპერიაში იმპორტულ ნაწარმზე. ალტერნატიული გზის მოძებნა კი გამოიწვევდა ფასების დარეგულირებას.²⁴ რადგან აბრეშუმის და სხვა ძვირფასი ნივთის შეტანისთვის ბიზანტია რეალურად ვერ აცდებოდა სასანიანებს მესოპოტამიის თუ წითელი ზღვის სავაჭრო გზებით, კონსტანტინოპოლისთვის ერთ დროს ოპტიმალური გამოსავალი *comites commerciorum*-ების დახმარებით შედარებით დაბალ ფასად ნაწარმის ყიდვა იყო.²⁵

სასანიანები არანაკლებ იყვნენ დაინტერესებულები არსებული ეკონომიკური მდგომარეობით. მონოპოლია შორეულ აღმოსავლეთთან ან სამხრეთ აზიასთან ვაჭრობაში, შაჰინშაჰებს საშუალებას აძლევდა დამატებითი გადასახადები აეკრიფათ ხაზინის შესავსებად²⁶ და რამდენიმე ფრონტზე ერთდროულად ეწარმოებინათ ომი, რაც ყველაზე დიდი პრობლემა იყო ბიზანტიელებისთვის (კავადის /488-531 წწ./ მაგალითი ამ მხრივ თვალსაჩინოა, როდესაც ფულის ნაკლებობის გამო მას 502 წელს კონსტანტინოპოლთან ომის დაწყება მოუწია²⁷).

შესაბამისად, სავსებით ლოგიკურია სასანიანების მცდელობები, ყველა ხერხით შეეჩერებინათ ბიზანტიელთა გავლენის გავრცელება არაბეთის ნახევარკუნძულზე. კონსტანტინოპოლის შიში, რომ ირანის სავაჭრო მონოპოლია საბოლოოდ არაბეთზე მისი პოლიტიკური გავლენის გავრცელებით დასრულდებოდა, გამართლდა, როდესაც ხოსრო ანუშირვანმა საკუთარი მმართველო-

²¹ F. K. Haarer. *Anastasius I: Politics and Empire in the Late Roman World*. Cambridge. 2006, pp. 42-43.

²² M. Sartre. *Bostra: Des origins à l’Islam*. Paris. 1985, pp. 127-128, 132-135.

²³ Procopius, 1914-1940: BP. 1.20.11-13.

²⁴ Z. Rubin. “Byzantium and Southern Arabia – the policy of Anastasius”. in *The Eastern Frontier of the Roman Empire*. Vol. II. Oxford. 1989, p. 393.

²⁵ Z. Rubin. “Byzantium and Southern Arabia – the policy of Anastasius”, pp. 393.

²⁶ J. Howard-Johnston. *The India Trade in Late Antiquity*. in *Sasanian Persia. Between Rome and the Steppes of Eurasia*. ed. E. W. Sauer. Edinburgh. 2017, pp. 284-298.

²⁷ G. Greatrex. *Rome and Persia at War, 502-532*. Leeds, pp. 7-42.

ბის ბოლო წლებში სამხედრო რაზმები გაგზავნა არაბეთის ნახევარკუნძულის სამხრეთი ნაწილის, იემენის დასაპყრობად.²⁸ ეს სამხედრო წამოწყება წარმატებით დასრულდა და სამხრეთ არაბეთი ისლამის გავრცელებამდე სასანიანთა იმპერიაში შედიოდა.²⁹

როგორც ითქვა, გვიან ანტიკურ ხანაში ორი ძირითადი კონტინენტური სავაჭრო გზა არსებობდა. არსებობდა დამატებითი გზებიც, მაგალითად, საზღვაო გზა სპარსეთის ყურედან, შემდეგ სახმელეთო გზაში გადასული. თუმცა ყველა შემთხვევაში სასანიანებს მომგებიანი გეოგრაფიული ადგილმდებარეობა გააჩნდათ და ბიზანტიელები დამოკიდებულები იყვნენ ირანელების კეთილგანწყობაზე.

ასევე მნიშვნელოვანია, რომ ყველა ძირითადი სავაჭრო გზისთვის სირია-მცირე აზია საკვანძო პუნქტს წარმოადგენდა. იქ გროვდებოდა და ნაწილდებოდა ყველაფერი ის, რაც წითელი ზღვით, არაბეთის ნახევარკუნძულიდან და მესოპოტამიიდან მოდიოდა.

ჩვენ ზემოთ მიმოვიხილეთ გეოგრაფიული პირობების როლი, როგორც მთავარი მიზეზი სასანიურ ირანსა და რომს/ბიზანტიას შორის წარმოებულ ომებისა ჩრდილოეთ მესოპოტამიასა და სირიაში. თუმცა ამას უნდა დაემატოს ისიც, რომ ხშირი ომების მიზეზი, შეიძლება, სირია-მესოპოტამიაში სავაჭრო გზების კონტროლის მცდელობებიც ყოფილიყო. ჩვენ უკვე ვახსენეთ სასანიური ირანის მიერ არაბეთის ნახევარკუნძულის სამხრეთი ნაწილის დაპყრობა, რომელიც ასევე მნიშვნელოვანი იყო ბიზანტიისთვის ინდოეთთან ვაჭრობისთვის. იემენის დაპყრობა კარგ მაგალითს წარმოადგენს იმისა, თუ როგორ ერწყმის სასანიური ირანის ეკონომიკური ინტერესები საგარეო პოლიტიკას.

იმპერიები, ვაჭრობა და ემბარგო

შედარებით მშვიდი V საუკუნის შემდეგ, ურთიერთობები სასანიურ ირანსა და ბიზანტიის იმპერიას შორის 502 წლიდან ისევ დაიძაბა, როდესაც კავადმა საომარი მოქმედებები წამოიწყო. ხანმოკლე შესვენებებით ომი ორ იმპერიას შორის მთელი VI საუკუნის განმავლობაში გაგრძელდა. ჩვენ ზემოთ ვისაუბრეთ, თუ რამდენად მნიშვნელოვანი იყო ადრეული ბიზანტიის იმპერიისთვის და სასანიური ირანისთვის შორეულ ინდოეთთან ვაჭრობა. ორივე სახელმწიფოსთვის გეოპოლიტიკურად მშვიდი V საუკუნე დასავლეთ ჩინეთთან

²⁸ I. Gajda. Le royaume de Himyar à l'époque monothéiste: L'histoire de l'Arabie du sud ancienne de la fin du IVe siècle. Paris. 2009, p. 152.

²⁹ F. K. Haarer. Anastasius I: Politics and Empire in the Late Roman World, pp. 45-46.

და სამხრეთ აზიასთან ვაჭრობის გაზრდით იყო დახასიათებული, ხოლო ბიზანტიის იმპერიაში ნაწარმი, ძირითადად, სასანური ირანის ტერიტორიის გავლით შედიოდა.

როგორც ჩანს, აღმოსავლეთთან ვაჭრობამ დიდ მასშტაბებს მიაღწია და გეოპოლიტიკურ იარაღად გადაიქცა. როდესაც 502 წელს კავადის მიერ დაწყებული ომი დასრულდა, სპარსელებმა ემბარგო დააწესეს ბიზანტია-ინდოეთის ვაჭრობაზე.³⁰ მომდევნო ათწლეულებში სპარსელები ხსნიდნენ გზებს, თუმცა, როგორც ჩანს, ფასები ნაწარმზე სასანიანების მიერ ხელოვნურად იყო გაზრდილი. შესაბამისად, ჯერ იუსტინე I-ის (518-527 წწ.), შემდეგ კი მისი მემკვიდრის იუსტინიანე I-ის (527-565 წწ.) საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთი ძირითადი მიმართულება იყო სასანური ირანის ტერიტორიის შემოვლითი გზების მონახვა, რომლითაც მოხერხდებოდა ინდოეთსა და ჩინეთამდე მიღწევა.

ინდოეთამდე ირანის შემოვლით მისვლა მხოლოდ ზღვით მოხერხდებოდა: იუსტინიანე 530-იან წლებში ეცადა წითელი ზღვის გავლით, არაბეთის ნახევარკუნძულის გარშემოვლით ინდოეთამდე და კუნძულ ტაპრობანემდე არსებული სავაჭრო გზა აღედგინა. ამისთვის კი საჭირო იყო ამ გზის გასწვრივ არსებული ხალხების და ქვეყნების მომხრობა. ზუსტად ამით უნდა ავხსნათ 530-იან წლებში სირია-პალესტინასთან მცხოვრები წინაისლამური ხანის არაბი ჯაფნიდების აღზევება, როდესაც ისინი იუსტინიანეს წაქეზებით სირია-პალესტინაში სამხრეთიდან მომავალი სავაჭრო გზის დასაცავად თავდაცვით შენაერთებს განალაგებდნენ.³¹ სამხრეთით საჭირო იყო სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი აქსუმის სამეფოს (თანამედროვე ეთიოპია) თავის მხარეს გადაყვანა და შემდეგ წითელი ზღვის გადაღმა არსებული იემენის დამორჩილებაც, რადგან ინდოეთთან ვაჭრობა ამ ორი ქვეყნის ტერიტორიაზე და თანამედროვე ბაბ-ელ-მანდების სრუტეზე გადიოდა.

კონსტანტინოპოლს, პირველი წარმატებების მიუხედავად, საბოლოოდ მაინც არ გამოუვიდა სპარსელების წარმმართველი პოზიციების დასუსტება ინდოეთისკენ მიმავალ სამხრეთ ზღვებში.³² კოზმა ინდიკოპლევსტი თავის „ქრისტიანულ ტოპოგრაფიაში“ ახსენებს, თუ როგორ კონკურენციას უწევდნენ სპარ-

³⁰ J. H. Johnston. “The India Trade in Late Antiquity”, *Sasanian Persia Between Rome and the Steppes of Eurasia*. Edinburgh. 2017, p. 284.

³¹ E. Avdaliani. *Romi, bizantia da saimperio tavadatsviti sistema IV-VII saukuneebshi*, pp. 125-131 (ე. ავდალიანი. რომი, ბიზანტია და საიმპერიო თავდაცვითი სისტემა IV-VII საუკუნეებში, გვ. 125-131).

³² S. E. Sidebotham. *Berenike and the Ancient Maritime Spice Route*. Los Angeles. 2011, pp. 279-280.

სელი ვაჭრები³³ რომელ ვაჭრებს კუნძულ ტაპრობანეზე.

კოზმას ნაშრომიდან ერთი სცენა განსაკუთრებით აღსანიშნავია, როდესაც ის თავისი ნაცნობის, სახელად სოპატრუსის, ეთიოპიის საპორტო ქალაქ ადულისიდან ტაპრობანემდე მოგზაურობას აღწერს, რომელიც, დაახლოებით, 510-იან წლებში უნდა მომხდარიყო.³⁴ ტაპრობანეზე სავაჭრო საქმიანობით გამგზავრებულს კონკურენცია გაუწია სპარსეთიდან წამოსულმა ასევე სავაჭრო გემმა. ეს ორი დელეგაცია მიიღო იმ ადგილების მთავარმა და წყაროდან ჩანს, რომ მოითხოვა დაემტკიცებინა, რომელი მათგანი იყო უფრო მეტად ძლიერი ფინანსურად. მთავარმა საბოლოოდ ბიზანტიური ნომისმა მოიწონა, რითაც სპარსელი ვაჭარი ფრიად დამწუხრებული დარჩა.³⁵

ამასთან ერთად, VI საუკუნის განმავლობაში სასანიანი მმართველების მიერ გადაღებული მთელი რიგი ნაბიჯები მიმართული იყო კონსტანტინოპოლის ინდოეთამდე სავაჭრო გზების გაჭრის მცდელობების შეკავებისკენ. მაგალითისთვის, ხოსრო ანუშირვანმა განსაკუთრებით გააძლიერა თავისი წინასწარმხედველი ხანის არაბი მოკავშირე ნასრიდები, ვისაც, გარდა უდაბნოს გავლით სირია-პალესტინაზე თავდასხმებისა, დიდი ალბათობით, ასევე დავეკლათ სპარსეთის ყურედან გამავალი სავაჭრო გზების დაცვა.³⁶ სამხრეთით, ასევე ხოსროს დროს, მოხერხდა ომანზე, შემდეგ, 570-იან წლებში კი, იემენზე სპარსული ძალაუფლების გავრცელება.

ხოსროს და მანამდე სხვა სასანიანი მმართველების დაპყრობითი ომები დიდწილად მიმართული იყო ერთი მიზნისაკენ: მყარად გაეკონტროლებინათ ხმელთაშუა ზღვიდან ინდოეთამდე მიმავალი სავაჭრო გზები. რადგან სავაჭრო გემები ჩერდებოდნენ არაბეთის ნახევარკუნძულის სამხრეთ ნაწილის და აფრიკის სანაპიროებზე, საჭირო იყო უშუალოდ ამ რეგიონების ხელში ჩაგდება. თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ხოსრო ანუშირვანის მმართველობის დასასრულისთვის, სასანიანები სრულად აკონტროლებდნენ სპარსეთის ყურეს, არაბეთის ნახევარკუნძულის სამხრეთ და აღმოსავლეთ ნაწილს და ინდოეთის სანაპიროებზე არსებულ პორტებში დიდი რაოდენობით სავაჭრო გემები გააჩნდათ.

VI საუკუნეში ჩვენ მოწმენი ვხვდებით იმისა, რომ საომარი მოქმედებები შორეულ ფლანგებზე ორი იმპერიის პერიფერიებზე გადადის. ეს არ ნიშნავდა

³³ Cosmas Indicopleustes. Book. XI, p. 365.

³⁴ Cosmas Indicopleustes. Book. XI, pp. 369-370.

³⁵ Cosmas Indicopleustes. Book. XI, p. 370.

³⁶ C. Morley. "The Arabian Frontier: A Keystone of the Sasanian Empire", Sasanian Persia Between Rome and the Steppes of Eurasia. Edinburgh. 2017, pp. 275-276.

იმას, რომ მესოპოტამია აღარ წარმოადგენდა მნიშვნელოვან საომარ თეატრს. პირიქით, რეგიონი რჩებოდა ყველაზე მილიტარიზებულ ტერიტორიად და ხშირად იქ მიღწეული სამხედრო წარმატება გადამწყვეტი იყო ამა თუ იმ ზავის დადებისთვის. VI საუკუნე გვიან ანტიკური ხანის ის პერიოდია, როდესაც ბრძოლები იმპერიებს შორის მოიცავდა მთელ მახლობელ აღმოსავლეთს, შავი ზღვისპირეთს, დიპლომატიურ ბრძოლებს თანამედროვე ცენტრალურ აზიასა და ევრაზიის სტეპებში. ამის მიზეზი კი პირდაპირი სამხედრო-სტრატეგიული მიზნების მიღწევის გარდა, ასევე იყო საჭიროება დაუფლებოდნენ დიდი ფინანსური მოგების მომტან ტრანსკონტინენტურ სავაჭრო გზებს.

იუსტინიანეს მცდელობები, სამხრეთ ინდოეთამდე საზღვაო გზა აეშენებინა, წარუმატებელი აღმოჩნდა. შესაბამისად, კონსტანტინოპოლის დიპლომატიის დღის წესრიგში აბრეშუმის და სხვა ძვირფასი პროდუქციის მოსაზიდად ცენტრალურ აზიამდე და ჩინეთამდე მიმავალი ალტერნატიული სავაჭრო გზების მოძიების საკითხი საკმაოდ მწვავედ დადგა.

ომები დასავლეთ საქართველოს გარშემო და იმპერიების ეკონომიკური ინტერესები

VI საუკუნე ასევე განსაკუთრებული დაძაბულობით იყო დახასიათებული ორი იმპერიის მეორე პერიფერიაზე – სამხრეთ კავკასიაში, კერძოდ კი დასავლეთ საქართველოში, სადაც ნახევარ საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში საომარი მოქმედებები თითქმის არ შეწყვეტილა.³⁷

ამ საომარი მოქმედებებიდან აღსანიშნავია ლაზიკის ომი, ან, როგორც ის ხშირად არის ცნობილი – „დიდი ომიანობა“ ეგრისში. ასევე მნიშვნელოვანია ბრძოლა სვანეთის გარშემო VI საუკუნის მეორე ნახევარში. ომი ლაზიკაში სათანადოდ არის განხილული ქართულ ისტორიოგრაფიაში. გაანალიზებულია ომის დაწყების მიზეზები, საომარი მოქმედებების მსვლელობა, მოლაპარაკებები, ომის შედეგები, წერილობით წყაროებში ნახსენები თავდაცვითი ნაგებობების ადგილმდებარეობა და ფიზიკური გეოგრაფიის როლიც კი 541-562 წლებში წარმოებულ ომში.

ლაზიკა თავისი ადგილმდებარეობით ორი იმპერიისთვის ცალსახად მნიშვნელოვანი იყო. კონსტანტინოპოლისთვის ის იყო ფორპოსტი სამხრეთ კავკასიაში, კერძოდ კი იბერიაში, ბიზანტიური გავლენის გასავრცელებლად. მაგა-

³⁷ Procopius. BP. I. 11; A. A. Vasiliev. Justin the First. An Introduction to the Epoch of Justinian the Great. Harvard. 1950, pp. 267-268.

ლითად, როდესაც სპარსელები კავადის მმართველობაში ცდილობდნენ იბერიელებში ზოროასტრიზმის ძალით გავრცელებას და იბერიის მეფე გურგენი იძულებული იყო დახმარებით მიემართა კონსტანტინოპოლისთვის, იუსტინემ მიიღო გადაწყვეტილება იბერიის დასახმარებლად ლაზიკიდან სამხედრო ძალა გაეგზავნა.³⁸

წმინდა სამხედრო კუთხით რეგიონი მნიშვნელოვანი იყო კავკასიონის გადასასვლელების გაკონტროლებისთვის, ისევე როგორც თანამედროვე აფხაზეთის სანაპიროდან რუსეთის ტერიტორიაზე გასასვლელი დერეფნის დამორჩილებისთვის. ლაზიკის გეოგრაფიული ადგილმდებარეობა ასევე, საჭიროების შემთხვევაში, მცირე აზიის შავის ზღვის სანაპიროზე არსებულ ბიზანტიურ პორტებამდე სამხედრო გემების გაგზავნის საშუალებას იძლეოდა. მეტიც, ლაზიკიდან ზღვით პოტენციურად შესაძლებელი იყო იმპერიის დედაქალაქ კონსტანტინოპოლამდე მიღწევა. ლაზიკის გაკონტროლებით ასევე მარტივდებოდა სამხედრო მოქმედებებისას უშუალოდ მცირე აზიაში, ბიზანტიის საზღვრებში შეჭრა. გეოგრაფიული ბარიერების კუთხით, ლაზიკა შედარებით მეტად იყო დაკავშირებული მცირე აზიასთან, ვიდრე ჩრდილოეთით და აღმოსავლეთით არსებულ ტერიტორიებთან. მთიანი ლანდშაფტი და ზღვა ლაზიკის ერთგვარ გეოგრაფიულ იზოლაციას განაპირობებდა.

ლაზიკასთან ერთად, სვანეთის საკითხიც ხშირად განიხილებოდა ორი იმპერიის VI საუკუნის მეორე ნახევრის დიპლომატიურ ურთიერთობებში. სვანეთი კავკასიონის გადასასვლელების გამო იყო მნიშვნელოვანი, რაც კარგად არის ნაჩვენები მენანდრე პროტიქტორის ნაშრომში. მენანდრესთან ისიც ჩანს, თუ როგორ ცდილობდნენ სასანიანები დიპლომატიურ მოლაპარაკებებში მიეჩქმალათ სვანეთის მნიშვნელობა.³⁹ ამასთან ერთად, ისიც უნდა ითქვას, რომ VI საუკუნის სვანეთი, როგორც ეს წყაროებიდან ჩანს, უფრო დიდ ტერიტორიას მოიცავდა ვიდრე ეს დღეს არის. მაგალითად, სტრაბონის მიხედვით, სვანებს წარმოუდგენლად დიდი ლაშქრის, 200 ათასი მეომრის გამოყვანა შეეძლო.⁴⁰ მენანდრე პროტიქტორის მიხედვით, სვანებს განაგებდა მთავარი, რომელიც ლაზებს ემორჩილებოდა.⁴¹ კავკასიონის გადასასვლელების გარდა, ორი

³⁸ Procopius. BP. I. 12.

³⁹ Menander Protector. The History of Menander the Guardsman. ed. and trans. R. C. Blockley. Liverpool. 1985. Fragment 6,1, p. 81.

⁴⁰ სტრაბონი. გეოგრაფია. თბილისი. 1957. XI. 2. 19.

⁴¹ Menander Protector. The History of Menander the Guardsman. ed. and trans. R. C. Blockley. Liverpool. 1985. Fragment 6,1, p. 79.

იმპერიის სვანეთით ასეთი დაინტერესების ერთ-ერთი მიზეზი შეიძლება იქ იქროს⁴² საბაღოების არსებობა ყოფილიყო⁴³.

პროკოპი კესარიელთან აღწერილი ლაზების ელჩობის სიტყვა ბევრ ლეტალს გვამცნობს იმის შესახებ, თუ როგორ ესმოდათ ლაზებს (დიდი ალბათობით, ასევე სპარსელებს და ბიზანტიელებს) დასავლეთ საქართველოს და მეზობლად არსებული სვანეთის მნიშვნელობა, როდესაც მათ ხოსრო ანუშირვანისთვის მიუძარტავთ:

„სპარსეთის ძალას თქვენ შეჰმატებთ უძველეს სამეფოს და მისი საშუალებით თქვენი ჰეგემონიის ღირსება გადიდებული იქნება, ხოლო ჩვენი ქვეყნის გზით რომაელთა ზღვას დაუკავშირდებით: აქ თუ ხომალდებს ააგებ, მეფევე, არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენს, რომ ბიზანტიონის პალატს მიაღწიო. გზაზე ხომ არავითარი წინააღმდეგობა არ შეგხვდება. უნდა დაუვმატოთ ისიც, რომ თქვენზე იქნება დამოკიდებული, რომ მოსაზღვრე ბარბაროსებმა ყოველ წელიწადს არბიონ რომაელთა მიწაწყალი. თქვენ ალბათ იცით, რომ ლაზთა ქვეყანა დღემდე კავკასიის მთების წინააღმდეგ საფარს წარმოადგენდა. მაშ, როდესაც სამართლიანობა გიკარნახებს, ხოლო სარგებლობა თვალსაჩინოა, ვფიქრობთ, მოკლებული იქნება ყოველგვარ გონიერებას, თუ ეს სიტყვები არ იქნება მიღებული“.⁴⁴

ისტორიკოსები წყაროს ამ ამონარიდს ხშირად იყენებენ ლაზიკის სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობის ახსნისთვის. თავიდანვე უნდა ითქვას, რომ ეს მოსაზრებები არ არის მოკლებული სიმართლეს. ქართულ და უცხოურ ისტორიოგრაფიაში ლაზიკისა და სვანეთის ზემოთ აღწერილი სტრატეგიული მნიშვნელობა VI საუკუნეში ეჭვს არ უნდა იწვევდეს. უნდა ვივარაუდოთ, რომ სპარსელების და ბიზანტიელების გრძელვადიან სამხედრო და პოლიტიკურ გადაწყვეტილებებში ლაზიკის და სვანეთის „პროკოპისეული“ სტრატეგიული მნიშვნელობა უდავოდ იყო გათვალისწინებული.

თუმცა აკადემიურ ლიტერატურაში ლაზიკის სტრატეგიულ მნიშვნელობაზე მიმდინარე დისკუსია, ძირითადად, შემოიფარგლება კავკასიონის გადასასვლელების გაკონტროლების მნიშვნელობით და რომ საქართველოს დასავლეთ ნაწილიდან მარტივი იყო კონსტანტინოპოლამდე ზღვით მისვლა.

⁴² G. Gozalishvili. Lazikis sagareo urtiertoba meekvse saukuneshi. Tbilisi. 1973, p. 11 (გ. გოზალიშვილი. ლაზიკის საგარეო ურთიერთობა მეექვსე საუკუნეში. თბილისი. 1973, გვ. 11).

⁴³ G. Gasviani. bizantia-iranis brdzola egris-svanetis gamo. Kartuli diplomatia. T. 2. Tbilisi. 1995, pp. 143-144 (გ. გასვიანი. ბიზანტია-ირანის ბრძოლა ეგრის-სვანეთის გამო. ქართული დიპლომატია. ტ. 2. თბილისი. 1995, გვ. 143-144).

⁴⁴ Georgika. t. II. Tbilisi. 1965, pp. 80-81 (გეორგიკა. ტ. II. თბილისი. 1965, გვ. 80-81).

ჩვენი აზრით, ლაზიკასა და სვანეთისთვის წარმოებული ომები, სამხედრო საკითხების გარდა, ასევე იმდროინდელ მახლობელ აღმოსავლეთში ორ სახელმწიფოს შორის გამართული ეკონომიკური პაექრობის ნაწილს უნდა წარმოადგენდეს. როგორც ზემოთ ითქვა, ეს ბრძოლა გლობალურ, ტრანსკონტინენტურ სავაჭრო გზებზე იმპერიებისთვის საჭირო (ხშირად ძვირადღირებული) პროდუქციის მოსაპოვებლად მიმდინარეობდა.⁴⁵ როგორც ქვემოთ იქნება ნაჩვენები, არის საკმაოდ ბევრი მინიშნება იმაზე, რომ ბიზანტიაში VI საუკუნეში იყო მცდელობები ლაზიკით მომხდარიყო ცენტრალურ აზიასთან დაკავშირება, რათა იქიდან მომხდარიყო სასანიანების მიერ სხვა მიმართულებებზე დაბლოკილი აბრეშუმის შემოტანა.

ამას მივყავართ საკითხამდე, რომ ქართულ ისტორიოგრაფიაში ლაზიკის როლი, როგორც ევრაზიის სტეპურ ზონასთან დამაკავშირებელი ტერიტორია, ნაკლებად განიხილება. კავკასიონის ქედი ნამდვილად იყო მნიშვნელოვანი ბარიერი, მაგრამ ხალხთა დიდმა გადასახლებამ აღმოსავლეთ ბიზანტიის იმპერიის პოლიტიკურ წრეებში გააჩინა საჭიროება მეტი ინფორმაცია მოეძიებინათ სტეპებში ახალი მომთაბარე ხალხების შესახებ, რათა ახალი პოლიტიკური ალიანსები შეექმნათ თავიანთ საზღვრებთან, კერძოდ ღუნაისპირეთში, მოსული მტრების განადგურებისთვის. ამ მხრივ ლაზიკა მნიშვნელოვანი იყო ჩრდილოეთში ბიზანტიური ელჩობების გასაგზავნად, მომთაბარე მეთაურების და სავაჭრო მოლაპარაკებებისთვის მოსული ელჩობების გასატარებლად, ინფორმაციის მოძიებისთვის და ა.შ.

საინტერესოა სასანური ირანის პოზიციაც VI საუკუნეში დასავლეთ საქართველოსთან მიმართებით. აქ საინტერესო ტენდენცია იკვეთება დასავლურ და ქართულ ისტორიოგრაფიაში: სპარსეთის ინტერესები ბიზანტიური პოლიტიკის პრიზმაშია გატარებული. მიზეზი თითქოს ნათელია: ჩვენ არ გავაჩნია სასანიანების მიერ შექმნილი წერილობითი წყაროები შავი ზღვისპირეთში მათი პოლიტიკური ხედვის გასაგებად. ამიტომაც, ჩვენი აზრით, ლაზიკის და სვანეთის გარშემო სასანიანების ქმედებები მაინც იმ საერთო გეოპოლიტიკურ სურათში უნდა განიხილებოდეს, რომელიც მთელი VI საუკუნის განმავლობაში ვითარდებოდა.⁴⁶ ჩვენ მცირე ინფორმაცია მოგვეპოვება სასანუ-

⁴⁵ G. Gozalishvili. Lazikis sagareo urtiertoba meekvse saukuneshi, p. 10 (გ. გოზალიშვილი. ლაზიკის საგარეო ურთიერთობა მეექვსე საუკუნეში, გვ. 10); Š. Dil'. Ūstinian i vizantijskaâ civilizaciâ v VI veke. Sankt-Peterburg. 1908, p. 544 (Ш. Диль. Юстиниан и византийская цивилизация в VI веке. Санкт-Петербург. 1908, стр. 544).

⁴⁶ Procopius. BP. II. 28.

რი ირანის ეკონომიკის და, მით უფრო, ეკონომიკური პოლიტიკის გასაანალიზებლად. ამიტომაც მიგვაჩნია, რომ თითოეული მცირე ცნობა, რომელიც ბიზანტიასა და სასაზღვრო ირანს შორის ეკონომიკურ ურთიერთობებს ეხება უნდა წამოიწიოს წინ, რათა უკეთ გავერკვეთ სამხრეთ კავკასიასთან მიმართებაში სპარსეთის ეკონომიკურ ინტერესებში.

საქართველოს შავიზღვისპირეთი ოდითგანვე იყო ჩართული სხვადასხვა მცირე და, სავარაუდოდ, საშუალო ზომის სავაჭრო ქსელში, რომელიც ძვ. წ. II საუკუნეში აბრეშუმის დიდი გზის შექმნას მოჰყვა. მაგალითად, ახ. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრის მსოფლიოს რუკა, ცნობილი როგორც *Tabula Peutingeriana*, მიუთითებს ბევრ გზაზე, რომელიც არსებობდა იმ პერიოდში და მომდინარეობდა ირანიდან და არმენიიდან თანამედროვე თბილისის ტერიტორიისკენ, ხოლო დასავლეთით კი – დიოსკურია-ფაზისამდე.⁴⁷ შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ რუკაზე ასახული გზების ნაწილი მხოლოდ სამხედრო მიმართულებებს არ ასახავდა, არამედ სავაჭრო გზებსაც.

მდინარეები მტკვარი და რიონი აღმოსავლეთ საქართველოდან შავიზღვისპირეთში სავაჭრო ნაწარმის გადატანაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა.⁴⁸ სტრაბონი ფაზისს მნიშვნელოვან სავაჭრო ცენტრად მოიხსენიებდა.⁴⁹

ბევრი მკვლევარი მიიჩნევს, რომ ახ. წ. პირველ საუკუნეებში არსებობდა კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი სავაჭრო გზა, რომელიც ცენტრალური აზიიდან გამოდიოდა, კვეთდა კასპიის ზღვას და საქართველოს ტერიტორიით შავ ზღვას აღწევდა. აღნიშნული გზის არჩევა იმ პოლიტიკური ვითარებით იყო⁵⁰

⁴⁷ S. T. Eremân. «Torgovye puti Zakavkaz'â v èpohu Sasanidov po Tabula Peutingeriana». Vestnik Drevnej Istorii. I (6). M. 1939, pp. 79-97 (С. Т. Еремян. «Торговые пути Закавказья в эпоху Сасанидов по Tabula Peutingeriana». Вестник Древней Истории. I (6). М. 1939, стр. 79-97).

⁴⁸ S. Perevalov. «Bez posredničestva persov»: Kaspijsko-Pontijskij učastok Velikogo Šelkovogo puti v drevnosti. Drevnejšie gosudarstva Vostočnoj Evropy-2009: Transkontinental'nye i lokal'nye puti kak sociokul'turnyj fenomen. M. 2010, pp. 118–136 (С. Первалов. «Без посредничества персов»: Каспийско-Понтийский участок Великого Шелкового пути в древности. Древнейшие государства Восточной Европы-2009: Трансконтинентальные и локальные пути как социокультурный феномен. М. 2010, стр. 118–136).

⁴⁹ G. Gozalishvili. Lazikis sagareo urtiertoba meekvse saukuneshi, p. 10 (გ. გოზალიშვილი. ლაზიკის საგარეო ურთიერთობა მეექვსე საუკუნეში, გვ. 10).

⁵⁰ D. Muskhelishvili. peodaluri khandis sakartvelos da amierkavkasiis mnishvneloba saertashoris vachrobashi IV-XIII s.s.). Tsiskari. N11. 1970, pp. 127-137 (დ. მუსხელიშვილი. ფეოდალური ხანის საქართველოს და ამიერკავკასიის მნიშვნელობა საერთაშორისო ვაჭრობაში IV-XIII ს.ს.). ცისკარი. 11. 1970, გვ. 127-137); M. Tezdzan. «Torgovlâ s vostokom v èllinističeskij i rimskij periody i bor'ba za vostočno-zapadnuû torgovlû na Kavkaze». «Kavkaz i globalizaciâ». t. №6. 2012, pp. 146-147 (М. Тезджан. «Торговля с востоком в эллинистический и римский периоды и борьба за восточно-западную торговлю на Кавказе». «Кавказ и глобализация». т. №6. 2012, стр. 146-147).

გამოწვეული, რომელიც იმდროინდელ მახლობელ აღმოსავლეთში იყო შექმნილი: სავარაუდოდ, პართელი ვაჭრების მცდელობები რომის-ჩინეთის სავაჭრო მონოპოლია ჩაეგდოთ ხელში. ბევრი მკვლევარი მიიჩნევს, რომ ინფორმაცია, რომელიც მოგვეპოვება ჯერ სტრაბონთან⁵¹ და შემდეგ პლინიუს უფროსთან⁵² უფრო იმ გზებს აღწერს, რომლებიც პოტენციურად შეიძლებოდა ამუშავებულიყო და არა უკვე არსებულ სავაჭრო მარშრუტებს. გეოგრაფიული დისტანცია კასპიის აღმოსავლეთ სანაპიროდან (ზღვის პირდაპირი გადაკვეთით) მდ. მტკვარამდე, დაახლოებით, 350 კილომეტრს შეადგენს. ეს თავისთავად არ წარმოადგენდა დიდ მანძილს, თუმცა კასპიის ზღვის გავლით სავაჭრო გზის არსებობას ბევრი ეჭვით უყურებს. ტრანსკასპიური ვაჭრობა ნიშნავს იმას, რომ კასპიის ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროებზე საკმაოდ დიდი სავაჭრო ცენტრები უნდა არსებულიყო და ყველა საშუალება დიდი კომერციული ფლოტის შესაქმნელად. აქ ჩვენ არ დავიწყებთ სხვადასხვა მოსაზრების დეტალურ განხილვას,⁵³ თუმცა ერთი რამ აღსანიშნავია, ვაჭრობა კასპიის ზღვაში არაბულ ეპოქაში საკმაოდ ფართო მასშტაბებს მოიცავდა. საკვებით შესაძლებელია, რომ მსგავსი ვითარება რომაულ-ბიზანტიურ ხანაშიც ყოფილიყო.

სავარაუდოა, რომ სავაჭრო პორტები ფაზისი და სებასტოპოლისი მდინარეებით სამხრეთით არსებულ დიდ ქალაქებთან იყო ეკონომიკურად დაკავშირებული. მათ შორის აღსანიშნავია არტამატი, საიდანაც სავაჭრო გზა ირანის ზეგანის ცენტრს, ეკატანას აღწევდა. IV საუკუნეში არტამატი სასანიანებმა დაიპყრეს. მომდევნო საუკუნეში კი ბიზანტიის მიერ კონტროლირებად არმენიაში ქალაქი დვინი დაწინაურდა, როგორც ჩრდილოეთის (საქართველოს) მიმართულებით გამავალი სავაჭრო გზის საკვანძო წერტილი. მართლაც, მოგვიანებით უკვე VI საუკუნეში პროკოპი წერს, რომ იბერიის სამხრეთით, არმენიაში, კერძოდ კი დვინში, დიდი სავაჭრო საქმიანობა იყო გაჩა-

⁵¹ Straboni. Geographia. XI. 7. 3, II. 1. 15 (სტრაბონი. გეოგრაფია. XI. 7. 3, II.1. 15).

⁵² Gaj Plinij Sekund Staršy. Per. G. A. Taroâna. M. 2007, VI. 52 (Гай Плиний Секунд Старший. Пер. Г. А. Тарояна. М. 2007, VI. 52).

⁵³ T. Dundua. transkavkasiuri gzis shesakheb. Sakartvelos udzvelesi da dzveli istoriis narkvebebi. Damateba. Tbilisi. 2019, pp. 28-38 (თ. დუნდუა. ტრანსკავკასიური გზის შესახებ. საქართველოს უძველესი და ძველი ისტორიის ნარკვევები. დამატება. თბილისი. 2019, გვ. 28-38); Z. I. Ampol'skij. «K izučeniû drevnego puti iz Kaspijskogo morâ po reke Kure čerez Gruziû k Černomu morû». Istoriis institutis shromebi. T. II. Tbilisi. 1956, pp. 161-180 (З. И. Ямпольский. «К изучению древнего пути из Каспийского моря по реке Куре через Грузию к Черному морю». Историис институтис шromeби. Т. II. Тбилиси. 1956, гв. 161-180); Istoriis institutis shromebi. T. II. Tbilisi. 1956, pp. 152-160 (G. K. Gozališvili. «O drevnem torgovom puti v Zakavkaze». G. K. Gozališvili. «O drevnem torgovom puti v Zakavkaze». Istoriis institutis shromebi. T. II. Tbilisi. 1956, гв. 152-160).

ლებული. ამის მიზეზი იყო ქალაქის და რეგიონის აქტიური ვაჭრობა ინდოეთთან და იბერიასთან.⁵⁴ შესაბამისად, შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ იბერია დაკავშირებული იყო სამხრეთ აზიის სავაჭრო მაგისტრალბთან.

აქ ისიც უნდა ვთქვათ, რომ სამხრეთ კავკასიაში სავაჭრო გზების არსებობასთან დაკავშირებით მკვლევრები ორ უკიდურეს აზრამდე მიდიან. ერთნი ამტკიცებენ სამხრეთ კავკასიაში მსხვილი სავაჭრო გზების არსებობას, ხოლო მეორენი კი საპირისპიროს. მაგალითად, ბრიტანელი მკვლევარი დ. ბრაუნდი მიიჩნევს, რომ ცენტრალური სავაჭრო გზების გავლა სამხრეთ კავკასიაზე რთული იქნებოდა გეოგრაფიული ბარიერების გამო⁵⁵.

თავიდანვე უნდა ვთქვათ, რომ იქნება ეს აბრეშუმის დიდი გზა თუ შედარებით მცირე მასშტაბების მქონე სავაჭრო მარშრუტები, ისინი არ წარმოადგენდნენ სტატიკურ (პერმანენტულ) სავაჭრო გზებს. რა თქმა უნდა, ძირითადი სავაჭრო დერეფნები არსებობდა, თუმცა მანლობელ აღმოსავლეთში არსებული პოლიტიკური ვითარებიდან გამომდინარე, დროებით შესაძლებელი იყო ტრადიციული მიმართულებების შეცვლა. მაგალითად, ჩვენ იმის მომსწრენიც გავხდით, როდესაც პართელების დროს და მოგვიანებით VI საუკუნეში, სახმელეთო ან ხმელთაშუა ზღვის და ინდოეთის ოკეანის სავაჭრო მარშრუტები გადასინჯვას ექვემდებარებოდა.

შესაბამისად, გადაჭრით იმის თქმა, რომ მნიშვნელოვანი სავაჭრო გზები გადიოდა ან არ გადიოდა სამხრეთ კავკასიაზე, ვფიქრობთ არ იქნება მართებული. უფრო უნდა ვივარაუდოთ ის, რომ საქონლის მოძრაობის ინტენსივობა ცვალებადი იყო. ის, დიდი ალბათობით, მატულობდა მაშინ, როდესაც დიდ გეოპოლიტიკურ კატაკლიზმებს ჰქონდა ადგილი: ბიზანტიურ-სპარსულ ომებს, რომელსაც ხშირად მოყვებოდა საზღვრების და ტრადიციული სავაჭრო გზების გადაკეტვა და ემბარგო პროდუქციაზე.

ამავდროულად, ეს არ ნიშნავს იმას, რომ მშვიდ პერიოდში (მაგალითად, V საუკუნეში), როდესაც ორ იმპერიას შორის ხანგრძლივი ომები არ მიმდინარეობდა, სამხრეთიდან ლაზიკამდე არსებული გზები არ ფუნქციონირებდა. არქეოლოგია ბევრ შემთხვევაში ვერ გვეხმარება, რადგან საქონლის უმეტესობა, რომელსაც ატარებდნენ ლაზიკამდე ან ლაზიკიდან შემდეგ ბიზანტიის მცირე აზიის პორტებამდე, არ იყო მდგრადი და მისი მიწაში გრძელვადიანი შენახვის შანსი საკმაოდ მცირე იყო.

⁵⁴ Procopius. BP. II. 25.

⁵⁵ D. Braund. Georgia in Antiquity: A History of Colchis and Transcaucasian Iberia, 550 BC – AD 562. Oxford. 1994. pp. 40-41.

სასანური ირანის დაინტერესება ლაზიკით,⁵⁶ წმინდა სამხედრო ინტერესების გარდა, ასევე დაფუძნებული უნდა ყოფილიყო იმპერიის ეკონომიკურ ექსპანსიაზე, სურვილზე დაუფლებოდა სავაჭრო გზებს, რომელიც მისი ღარიბი შუაგულის – ირანის ზეგანის – გარშემო ტერიტორიებზე გადიოდა. სასანიანი მმართველები ხედავდნენ, რომ ლაზიკის ტერიტორიიდან ისინი გადიოდნენ შავი ზღვის აუზის სავაჭრო ბაზარზე, რომელიც ყირიმის ნახევარკუნძულს და, რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, მცირე აზიის ჩრდილოეთ ნაწილს მოიცავდა. ლაზებზე საუბრისას პროკოპი კესარიელი პირდაპირ აღნიშნავს, რომ ისინი პონტოში მცხოვრებ რომაელებთან ვაჭრობდნენ და რომ მათ ტყავ-საფარები, ტყავები და მონები გააჩნდათ.⁵⁷

აქ კიდევ ერთი საინტერესო საკითხი იჩენს თავს. მკვლევრების მცდელობები, რომ სასანიანთა ინტერესები ლაზიკაში მხოლოდ სამხედრო კუთხიდან დაინახონ, პროკოპის ცნობას გემების აგების შესახებ პირდაპირ სიმართლედ წარმოაჩენს. ხოლო კითხვა, თუ რამდენად შესაძლებელი იყო სპარსელებს სამხედრო ფლოტი⁵⁸ შექმნათ შავ ზღვაში, ამის გაანალიზება ქართულ და უცხოურ ისტორიოგრაფიაში ნაკლებად ხდება.

ტრადიციული დისკურსი შემდეგი სახისაა: პროკოპისთან, მის მიერ შემოთავაზებულ ლაზთა სიტყვაში, რომელიც ჩვენ მიერ ზემოთ იყო მოყვანილი, ნათელი ხდება (და ეს ისტორიოგრაფიაშიც მიღებულია), რომ სპარსელებს ლაზიკა სამხედრო ფლოტის შექმნისთვის სჭირდებოდათ. თუმცა აღსანიშნავია ის, რომ VI საუკუნის 40-იანი წლებისთვის სასანიანებს ზღვაში სამხედრო ზომალდების გამოყენების საკმაოდ მწირი გამოცდილება ჰქონდათ. მეტიც, ჩვენ არ გავაჩნია რაიმე პირდაპირი ცნობა სპარსელების მიერ სპეციალური სამხედრო ფლოტის შექმნის თაობაზე. წყაროებში არის ცნობები, რომ სასანიანებმა გამოიყენეს ფლოტი წინაისლამური ხანის არაბების წინააღმდეგ სპარსეთის ყურეში III და IV საუკუნეებში. მოგვიანებით ხოსრო ანუშირვანმა იემენის დასაპყრობად 8 გემი გაგზავნა, ჯამში 800 კაცი. თუმცა მსგავსი სამხედრო ოპერაციების ჩატარებაც პირდაპირ არ უნდა მეტყველებდეს სპარსეთში სამხედრო ფლოტის არსებობაზე, რადგან ადამიანების ტრანსპორტირებისათვის მარტივად შეიძლებოდა სავაჭრო გემების გამოყენება. მართლაც, როდესაც საქმე ბიზანტიის იმპერიასთან პირდაპირ საზღვაო შეტაკებამდე მიდიოდა, სასანიანები ბოსფორის სრუტის გადალახვასაც ვერ ახერხებდნენ, რო-

⁵⁶ Procopius. BP. II. 15, II. 28.

⁵⁷ Procopius. BP. II. 28.

⁵⁸ Procopius. BP. II. 29.

გორც ეს VII საუკუნეში ხოსრო II-ის დროს მოხდა.

თავისთავად, ეს არ უნდა გამორიცხავდეს იმას, რომ სასანიანებს მართლაც ჰქონოდათ განზრახული რაიმე სახის სამხედრო ფლოტი აეგოთ პეტრას ციხე-სიმაგრეში გამაგრების შედეგ. თუმცა არანაკლებ შესაძლებელია, რომ იუსტინიანე⁵⁹ უფრო შეშინებული იყო სპარსელების მცდელობებით შავ ზღვაში კონკურენტუნარიანი სავაჭრო ფლოტი გამოეყვანათ.

ბიზანტიელებს ერთგვარი ეკონომიკური მონოპოლია ჰქონდათ დაწესებული აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში. ბიზანტიელები სპეციფიკურ კომერციულ პოლიტიკას ატარებდნენ ლაზიკის მიმართ, რაც ლაზების უკმაყოფილებას იწვევდა. ეს წუხილი კარგად არის ასახული ხოსროსთან მისული ლაზი ელჩობის სიტყვაში, როდესაც ბიზანტიელების მიერ ლაზი მეფის დაკნინების ამბის მოყოლის შემდეგ ლაზები შაჰინშაჰს ატყობინებდნენ:

„იმ აზრით, რომ უფრო სწრაფად მოეხდინათ ჩვენი ქონების მითვისება, აი, მეფევ, რანაირ დასკვნამდე მივიდნენ: რაც კი საჭირო საგნებიდან მათთვის ზედმეტი აღმოჩნდება, მის ყიდვას აიძულებენ ლაზებს, მათი ნების წინააღმდეგ; ხოლო, რაც მათთვის საჭირო საგნებიდან ლაზიკას შეუძლია მისცეს, ისინი ფიქრობდნენ, რასაკვირველია, მათ შესყიდვას ჩვენგან მხოლოდ სიტყვით, რადგან ფასი თითოეულ შემთხვევაში წესდება მმართველთა აზრისდა მიხედვით. ამნაირად, საჭირო საგნებთან ერთად ისინი გვართმევენ მთელ ოქროსაც, და უწოდებენ ამას ვაჭრობის კეთილშობილ სახელს, საქმით კი ისინი გვმძღავრობენ, რაც შეიძლება უფრო მეტად. ჩვენ გვიყენია მთავარი მეწვრილმანე, რომელიც ჩვენს სიღარიბეს, ძალაუფლების წყალობით, მოგების საშუალებად ხდის.“⁶⁰

ბიზანტიის ეს პოლიტიკა, როგორც ამას ს. ყაუხჩიშვილი მართებულად აღნიშნავს, არ შეიძლება მხოლოდ კონსტანტინოპოლიდან გამოგზავნილ არასანდო სტრატეგოსებს დაბრალდეს.⁶¹ ჩვენ აქ საქმე უფრო ფართომასშტაბიან ფენომენთან გვაქვს, რომელიც გავრცელებული იყო იუსტინიანეს დროინდელ ბიზანტიაში. მონოპოლიის დაწესება, როგორც წესი, ზორციელდებოდა იმპერიისთვის მნიშვნელოვან პროდუქტიაზე და იმპერიის სტრატეგიულად მნიშვნელოვან პორტებში. ლაზიკის სანაპირო სწორედ ასეთ რეგიონს წარმოადგენდა. გამოთქმულია ვარაუდი, რომ მონოპოლია გადაეცემოდა სპეციალურ სავაჭრო კორპორაციებს, რომელნიც მოგების მომატების მიზნით საგრძნობლად უმატებდნენ ფასებს. შესაძლებელია, რომ მსგავს ორგანიზაციას გადაეცა სა-

⁵⁹ Agathias. The Histories. Trans. J. D. Frendo. Berlin-New York. 1975. II. 18. 7-8, pp. 52.

⁶⁰ Procopius. BP. II. 15.

⁶¹ Georgika. T. II. Tbilisi. 1965, p. 78-80 (გეორგიკა. ტ. II. თბილისი. 1965, გვ. 78-80).

ვაჭრო მონოპოლია ლაზიკაში⁶².

იუსტინიანეს მთელი მმართველობა დახასიათებული იყო უმკაცრესი პოლიტიკით, რომელიც მიმართული იყო იმპერიის საზღვრებს გასწვრივ გადასახადების მაქსიმალური აკრეფით⁶³, ბრძოლით ადმინისტრაციის ეფექტურობის ასამაღლებლად და ა.შ. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ლაზიკაში სასანური ირანისთვის გაწეული მრავალათწლიანი წინააღმდეგობის ერთ-ერთი მიზეზი ბიზანტიისთვის ეკონომიკური სარგებლიანობის შენარჩუნების სურვილი იყო.

ლაზიკა და ვერაზის სტეპები VI საუკუნეში

საბაბი ლაზიკაში კონფლიქტის წამოსაწყებად 520-იან წლებში, კავადის მმართველობაში შეიძლება მეფე წათეს კონსტანტინოპოლში გამგზავრება და გაქრისტიანება ყოფილიყო.⁶⁴ თუმცა მომდევნო ათწლეულებში ლაზიკისთვის ბრძოლა სამხრეთ კავკასიისთვის უჩვეულოდ დიდ სამხედრო მასშტაბებს იძენს. წინა თავში ჩვენ აღვწერეთ, რომ ტრადიციულ სამხედრო-სტრატეგიულ მიზეზებთან ერთად, სასანური ირანი და ბიზანტია ლაზიკის ეკონომიკური პოტენციალით და მის ტერიტორიაზე გამავალი სახმელეთო და სავაჭრო გზების დასაუფლებლად იბრძოდნენ. წყაროებიდან ჩანს, რომ ლაზიკისა და სვანეთის სტრატეგიული მნიშვნელობა VI საუკუნის მეორე ნახევარში მატულობს, რადგან რეგიონი მცირე ხნით ბიზანტიასა და თურქებს/სოგდიელებს შორის, ანუ პოტენციური ტრანსკონტინენტური სავაჭრო დერეფნის დამაკავშირებელ პუნქტად იქცა.

იუსტინიანეს მიერ ინდოეთამდე საზღვაო გზის აღდგენის წარუმატებლობამ და სპარსეთზე სახმელეთო სავაჭრო გზის არასტაბილურობამ კონსტანტინოპოლის დიპლომატიაში დღის წესრიგში ცენტრალურ აზიასა და ჩინეთამდე მიმავალი ახალი დროებითი (ალტერნატიული) სავაჭრო გზების მოძიების საკითხი დააყენა.

ჩინეთიდან შემოსული პროდუქტებიდან ყველაზე ღირებული აბრეშუმი იყო, რომელსაც ფართოდ მოიხმარდნენ ბიზანტიის საიმპერატორო კარზე და, ზოგადად, მოსახლეობის შეძლებულ ფენაში.

⁶² T. N. Beradze. Moreplavanie i morskāa trgovlā v srednevekovoj Gruzii. Tbilisi. 1989, p. 68 (T. H. Берадзе. Мореплавание и морская торговля в средневековой Грузии. Тбилиси. 1989, გვ. 68).

⁶³ P. Sarris. Economy and Society in the Age of Justinian. Cambridge. 2006, pp. 3-7.

⁶⁴ A. A. Vasiliev. Justin the First. An Intoduction to the Epoch of Justinian the Great. Harvard. 1950, pp. 260-261.

აზიაში აბრეშუმით ვაჭრობაში მოწინავე პოზიციებს სოგდიელები იკავებდნენ. ეს ის ხალხია, რომელიც სოგდიანაში (თანამედროვე უზბეკეთ-ტაჯიკეთის ტერიტორია) ცხოვრობდა⁶⁵ და თავისი ისტორიის განმავლობაში არ გამოირჩეოდა სამხედრო ძალის ყოლით. მეტიც, ჩინური თუ ბერძნული წყაროებიდან ჩანს, რომ სოგდიური საზოგადოება VI საუკუნეში შედგებოდა მძლავრი ვაჭართა და დიდებულთა ფენებისგან. სოგდიელების მეფე ნომინალური ფიგურა იყო: ქვეყანაში არ არსებობდა მამიდან შვილზე ტახტის გადაცემის პრაქტიკა და, დიდი ალბათობით, მეფე არჩევითი ფიგურა იყო. სოგდიელები ბევრ ქალაქში ცხოვრობდნენ და, ძირითადად, სავაჭრო აქტივობით იყვნენ დაკავებული. ამის საშუალებას მათ გეოგრაფიული ადგილმდებარეობა აძლევდა, როგორც დამაკავშირებელი ხიდი დასავლეთ ჩინეთს, სასაზღვრო ირანსა და ინდოეთს შორის. შესაბამისად, როგორც ეს ქვემოთ იქნება ნაჩვენები, სოგდიელი ვაჭრები რეალურ კონკურენციას უწევდნენ სპარსელ ვაჭრებს, რომელთაც ასევე სურდათ აბრეშუმზე ვაჭრობის მონოპოლიის ხელში ჩაგდება.

ერთდროულად სამხედრო ძალის არქონის და ეკონომიკური სიძლიერის გამო, ევრაზიის სტეპებში აღმოცენებული მომთაბარე იმპერიები ყოველთვის ცდილობდნენ სოგდიელების დამორჩილებას და, როგორც ეს წყაროებიდან ჩანს, მათი თავის მმართველ კლასში შერწყმას ტრანსკონტინენტური ვაჭრობიდან ფინანსური მოგების მისაღებად. მაგალითად, 350 წლისთვის სოგდიანა ხიონიტებმა (დიდი ალბათობით ჰუნებმა) დაიპყრეს, შემდეგ კიდარიტებმა, ხოლო 509 წელს კი ჰეფთალიტებმა. ამ უკანასკნელების მმართველობა სოგდიანაზე 560 წლამდე გაგრძელდა, როდესაც ისინი ახალმა ძალამ, თურქებმა, სასანიანებთან ერთობლივი სამხედრო მოქმედებების შედეგად, დაამარცხეს.⁶⁶

სოგდიელების კომერციული ნიჭი მათ ყველა ამ მომთაბარე იმპერიის მმართველი კლასის ინტეგრირებულ ნაწილად ხდიდა. აქედან გამორჩეულია სოგდიელების როლი თურქების იმპერიაში, რომელიც, დიდი ალბათობით, VI საუკუნის შუა ხანებში გადაჭიმული იყო სოგდიანადან ჩრდილოეთ კავკასიამდე. სოგდიელი ვაჭრები ხშირად დიპლომატების როლსაც ასრულებდნენ იქნებოდა ეს ჩინეთში თუ ბიზანტიაში წარუზავნილ ელჩობებში. წყაროებიდან ჩანს ისიც, რომ სოგდიელების სავაჭრო ფენას მნიშვნელოვანი გავლენა უნდა ჰქონოდა თურქების საგარეო პოლიტიკურ სვლებზე სასაზღვრო ირანთან და ბიზანტიასთან.

⁶⁵ V. Goiladze. *Abreshumis savachro gza da sakartvelo*. Tbilisi. 1997, pp. 28-36 (ვ. გოილაძე. აბრეშუმის სავაჭრო გზა და საქართველო. თბილისი. 1997, გვ. 28-36).

⁶⁶ É. de la Vaissière. *Sogdian Traders. A History*. Leiden. 2005, pp. 197-209.

ეს გეოპოლიტიკური მნიშვნელობის მოვლენები (სოგდიელების აღზევება, შემდეგ კი თურქების გამოჩენა) კონსტანტინოპოლიდან და ლაზიკიდან საკმაოდ შორს ხდებოდა, თუმცა VI საუკუნეში პირდაპირი გავლენა იქონია ბიზანტიის საგარეო პოლიტიკაზე როგორც სტეპებში მცხოვრებ ნომადებთან, ასევე სამხრეთ კავკასიაში წარმოებულ სამხედრო-ეკონომიკურ პოლიტიკაზე.

სტეპურ ზონაში მსხვილი პოლიტიკური გაერთიანების შექმნა ტრადიციულად ბიზანტიის და სასანური ირანის ინტერესების წინააღმდეგ მიდიოდა. მაგრამ ეპოქაში, როდესაც სასანური ირანი აკონტროლებდა სახმელეთო სავაჭრო გზებს ბიზანტიიდან ცენტრალურ აზიამდე/ჩინეთამდე/ინდოეთამდე, კონსტანტინოპოლში გამოსავლად ესახებოდათ ახლად შექმნილ თურქების იმპერიასთან კონტაქტის დამყარება. საფიქრებელია, რომ ბიზანტიელებისგან მსგავსი დიპლომატიური მცდელობები მანამდე უნდა განხორციელებულიყო, სანამ სოგდიელი ვაჭრები და მათი თურქი უფროსები ამას გადაწყვეტდნენ.

სოგდიელ ვაჭრებს თურქებთან ჩინეთისგან ხარკის სახით შეგროვებული აბრეშუმის გაყიდვა სურდათ. ბუნებრივია, რომ პირველი მცდელობა იყო აბრეშუმში მეზობელ სპარსეთში გაყვითად (ამისთვის ორი დიპლომატიური მისია გაიგზავნა), თუმცა ხოსროს პროტექციონისტულმა მიდგომამ, კერძოდ ირანში მაღალხარისხიანი ჩინური აბრეშუმის არშეშვებამ, თურქებს ამ წამოწყებაზე ხელი ააღებინა.

დღის წესრიგში დადგა აბრეშუმის ბიზანტიაში გაგზავნა. თუ გავითვალისწინებთ როგორი რეაქცია ჰქონდა ხოსროს ქვეყანაში სოგდიელი ვაჭრების შემოშვებაზე, მარტივი სავარაუდებელია, რომ ბიზანტიასთან პირდაპირი მჭიდრო ეკონომიკური ურთიერთობის დამყარება ირანის გვერდის ავლით, ჩრდილოეთის გზით, სტეპებზე უნდა მომხდარიყო. მართლაც მენანდრე პროტიქტორი, ამ პერიოდისთვის ჩვენი ძირითადი წყარო, ახსენებს რამდენიმე ელჩობას თურქებსა და ბიზანტიელებს შორის, რომელიც ლაზიკის ტერიტორიის გავლით განხორციელდა.⁶⁷ საფიქრებელია, რომ ეს ელჩობები, რომელთაც ეთნიკურად სოგდიელები ხელმძღვანელობდნენ, ზვერავენ იმ პოტენციურ სავაჭრო გზას, რომლის გამოყენებაც შესაძლებელი იქნებოდა, თუ ბიზანტიელები დათანხმდებოდნენ თურქ-სოგდიელთა ეკონომიკურ შემოთავაზებებს. სავაჭრო ურთიერთობებზე საუბარი შეფუთული იყო სამხედრო ალიანსის შეკვრის თაობაზე გამართული საუბრებით.

⁶⁷ Menander Protector. The History of Menander the Guardsman. ed. and trans. R. C. Blockley. Liverpool. 1985. Fragment 10,1, 10,5-11, pp. 111-113, 127.

თამაძად შეიძლება ითქვას, რომ სასანიანებს ბიზანტიურ-თურქული/სოგდიური მჭიდრო ურთიერთობების დამყარების ეშინოდათ, რომ ამ პოლიტიკური ალიანსის გამო ირანს ერთდროულად ორ ფრონტზე მოუწევდა ომი. თუმცა ამ ალიანსის წმინდა სამხედრო-პოლიტიკური ასპექტის გარდა, სპარსელები ასევე უნდა ყოფილიყვნენ დაინტერესებულები იმაში, რომ ბიზანტიელები ისევ ყოფილიყვნენ მათზე დამოკიდებულები⁶⁸ ძვირფასი აბრეშუმისა და სხვა საქონლის მიღებაში.

სვანეთის მნიშვნელობა⁶⁹ ზუსტად ამით უნდა განისაზღვროს. ამ რეგიონზე გადიოდა ცენტრალურ აზიაში დროებითი (ალტერნატიული) სავაჭრო გზა. მკვლევრები სკეპტიკურად უყურებენ კავკასიონის გასწვრივ ვაჭრობის შესაძლებლობას დიდი გეოგრაფიული ბარიერების არსებობის გამო. მეორე არგუმენტი მკაცრი კლიმატი, რომელიც თავისუფლად მოგზაურობის საშუალებას არ იძლეოდა. ასევე მნიშვნელოვანია, რომ ზშირად კავკასიონის ჩრდილოეთით მომთაბარე ტომების გამო არ იყო სტაბილური პოლიტიკური ვითარება, რომელიც სავაჭრო გზების უსაფრთხოებას უზრუნველყოფდა.

ეს არგუმენტები არ არის მოკლებული დამაჯერებლობას, თუმცა ამ შემთხვევაში ჩვენ ვსაუბრობთ არა პერმანენტული სავაჭრო გზის არსებობაზე, არამედ სპარსელების სავაჭრო პროტექციონიზმის გამო ბიზანტიელების და თურქ-სოგდიელების მიერ კავკასიონზე დროებითი მარშრუტის ამუშავებაზე.

ამასთან ერთად, პოლიტიკური ვითარება ჩრდილოეთ კავკასიაში VI საუკუნის მეორე ნახევარში ბევრად უფრო გამოსადეგარი იყო დროებითი ტრანსკონტინენტური სავაჭრო გზების არსებობისთვის. თურქებმა ევრაზიის სტეპებში შეძლეს შეექმნათ იმპერია, რომელიც გადაჭიმული იყო ცენტრალური აზიიდან ჩრდილოეთი კავკასიაში. შესაბამისად, თურქებთან ურთიერთობის მოგვარებით, კონსტანტინოპოლს ეხსნებოდა სავაჭრო ღერეფანი ცენტრალური აზიიდან აბრეშუმის და სხვა საჭირო საქონლის მისაღებად. ერთადერთი რეალური წინააღმდეგობა კავკასიონის ქედი იყო, თუმცა ესეც არ წარმოადგენდა გადაულახავ დაბრკოლებას. სოგდიელი ვაჭრებისთვის მთიანი რეგიონების გავლა უცხო არ იყო. ცენტრალური აზიის ქალაქებიდან ირანში და ინდოეთის ჩრდილოეთში მოსახვედრად, სოგდიელებს უწევდათ დიდი მთიანი რეგიონების გავლა, რაც მათ მოქმედებებს ხელს არ უშლიდა.

⁶⁸ Georgika. T. III. Tbilisi. 1936, p. 206 (გეორგია. ტ. III. თბილისი. 1936, გვ. 206).

⁶⁹ Georgika. T. IV. n. I. Tbilisi. 1961, pp. 21-23, 88-89 (გეორგია. ტ. IV. ნ. I. თბილისი. 1961, გვ. 21-23, 88-89).

გადაჭრით იმის თქმა, რომ კავკასიონზე არ შეიძლება გასულიყო რამე სახის სავაჭრო (მითუმეტეს ჩვენს შემთხვევაში დროებითი) გზა, გადაჭარბებულად მიგვაჩნია. მეტიც, არქეოლოგიურად, რუსეთ-საქართველოს საზღვარზე აღმოჩენილი აბრეშუმისა და ბევრი სხვა ნივთის არქეოლოგიები,⁷⁰ აძლიერებს მოსაზრებას, რომ ლაზიკა/სვანეთი და, ზოგადად, დასავლეთ საქართველო VI საუკუნის მეორე ნახევარში აქტიურად გამოიყენებოდა ტრანზიტულ ტერიტორიად სოგდიანასთან დასაკავშირებლად.

ის, რომ კავკასიონზე გამავალი გზა ბიზანტიელების მიერ აქტიურად უნდა გამოყენებულიყო სავაჭრო კონტაქტების ამუშავებისთვის და რომ სასანიანები არ იშურებდნენ სამხედრო და ფინანსურ რესურსებს ამ გზის ჩასაკეტად, კარგად აისახება ბიზანტიელი ელჩის ზემარქეს მიერ თურქთა სახელმწიფოდან ბიზანტიაში მოგზაურობისას. მენანდრესთან ვკითხულობთ, რომ ბევრი ტბისა, ტყისა და ჭაობიანი რეგიონის გავლის შემდეგ ზემარქე დანარჩენ ბიზანტიელებთან ერთად:

„...დღის შიშით მოვიდნენ ალანიაში: განსკუთრებით ეშინოდათ მათ ორომუსხთა ტომისა.

ალანიაში რომ მოვიდნენ, მათ (რომაელებს – ზემარქეს და მთელ ელჩობას) უნდოდათ, მათთან მყოფ თურქებთან ერთად, ალანიის წინამძღოლ საროდისთან მისვლა; საროდიმ ზემარქე და მისი მხლებლები კეთილგანწყობილად მიიღო, ხოლო თურქთა ელჩების შესახებ თქვა, რომ მათ არ შეუშვებდა თვისთან, თუ ისინი იარაღს არ აიყრიდნენ, ასე რომ მათ დავა ჰქონდათ ამის შესახებ სამი დღის განმავლობაში, და ზემარქე შუაკაცად იყო მოდავეთა შორის. ბოლოს, თურქებმა აიყარეს იარაღი, როგორც ეს საროდის უნდოდა, და წარსდგნენ მასთან. საროდიმ ურჩია ზემარქესა და მის კაცებს არ წასულიყვნენ მისიმიანთა ქვეყანაზე მიმავალი გზით, რადგან სვანეთის მახლობლად სპარსელები არიან ჩასაფრებულებიო. შინ დაბრუნება უმჯობესია ეგრეთწოდებული დარინის გზითო. ეს რომ გაიგო ზემარქემ, მისიმიანთა ქვეყანაზე გაგზავნა ათი მებარგე, აბრეშუმით დატვირთული, რომელთაც შეცდომაში უნდა შეეყვანათ სპარსელები, თითქოს აბრეშუმი წინასწარ იყო გამოგზავნილი, და ისინი დაწინაურდნენ; აქიდან სპარსელებს უნდა ეფიქრათ, რომ მეორე დღეს

⁷⁰ I. I. Elkina. A. S. Pahunov. U. Ū. Kočkarov. A. E. Grin'ko. E. G. Dëvlet. «Šerst'anye izdeliâ iz mogil'nikov moševaâ i podorvannaâ balki (VIII–X vv.): kačestvo syr'a i tehnologiâ izgotovleniâ». Problemy istorii, filologii, kul'tury. 4. M. 2017, pp. 223–232 (И. И. Елкина. А. С. Пахунов. У. Ю. Кочкаров. А. Е. Гринько. Е. Г. Дэвлет. «Шерстяные изделия из могильников мошевая и подорванная балки (VIII–X вв.): качество сырья и технология изготовления»). Проблемы истории, филологии, культуры. 4. М. 2017, стр. 223–232).

ზემარქეც მოვიდოდა. მეზარეული წავიდნენ, ხოლო ზემარქე დარინის გზით მივიდა აფსილიაში: მისიმიანთა გზა მან უარპყო, დასტოვა ის მარცხნივ: ამ გზით საფიქრებელი იყო, რომ თავს დასხმოდენ სპარსელები...“⁷¹

ამ ამონარიდიდან შეგვიძლია დავინახოთ, რომ ელჩები გარდა მოლაპარაკებების ჩატარებისა, ასევე ზვერავენ მიმოსვლის მარშრუტს. საფიქრებელია, რომ ორივე იმპერია დიპლომატიურ ნაბიჯებს დგამდა ჩრდილოეთ კავკასიაში უპირატესობის მისაღწევად. მანენადრე წერს, რომ ალანებმა იცოდნენ სპარსელების შესახებ. შეგვიძლია ისიც ვივარაუდოთ, რომ სპარსელები მინიმუმ დიპლომატიურად აქტიურად იყვნენ ჩართულები კავკასიონის ქედის ჩრდილოეთით სოგდიელი ელჩებისთვის ხელის შეშლაში. ალანების მეთაურის მიერ სპარსელების ხსენება ამაზე უნდა მეტყველებდეს. სპარსელების ჩასაფრება ასევე მიუთითებდა ბიზანტიელებსა და თურქ-სოგდიელებს შორის არსებული კონტაქტების მნიშვნელობაზე და იმაზე თუ რამდენად საზიანო იქნებოდა ეს სპარსელებისთვის ეკონომიკურ-პოლიტიკური კუთხით.

როგორც ზემოთ ითქვა, გვიან ანტიკურ ხანაში სავაჭრო გზების ფუნქციონირება დიდწილად დამოკიდებული იყო რეგიონში არსებულ პოლიტიკურ ვითარებაზე. ჩვენ ისიც ვთქვით, რომ ბიზანტია-თურქ/სოგდიელთა შორის კავკასიის გზით პირდაპირი სავაჭრო ურთიერთობების დამყარებისთვის გადადგმული ნაბიჯები მიზანმიმართული მცდელობა იყო ალტერნატიული/სათადარიგო გზის ასამუშავებლად.

ურთიერთობები თურქებსა და ბიზანტიელებს შორის გაუარესდა მას შემდეგ რაც, თურქების თქმით, ბიზანტიელები ორმხრივი ხელშეკრულების მიხედვით, მათზე დაკისრებულ ვალდებულებებს არ ასრულებდნენ. ეს ვალდებულება იყო წმინდა სამხედრო მიმართულების: საერთო საომარი მოქმედებების გამართვა სასანური ირანის წინააღმდეგ.

როდესაც ბიზანტიის იმპერატორ ტიბერიუს II-ის (578-582 წწ.) მმართველობის უკმა თურქებთან ელჩი ვალენტინე მივიდა, მას, მენანდრე პროტოტორის მიხედვით, თურქთა მეთაურმა ტურქსანთესმა მიმართა:

„რატომ მიგყავთ თქვენ, რომაელნო, ჩემი ელჩები ბიზანტიონისაკენ მიმავალნი, კავკასიაზე და მეუბნებით, რომ არ არსებობს სხვა გზა, რომლითაც მათ მგზავრობა შეეძლოთ – ამას თქვენ იმიტომ სჩადიხართ, რომ მე, ძნელ გასაგებების გამო, თავს არ დავესხა რომაელთა მიწაწყალს, მე კი ზედმიწევნით ვიცი, თუ სად არის მდინარე დანაპრი, სად ერთვის მას ისტრი და სად

⁷¹ Georgika. T. III. Tbilisi. 1936, pp. 236-237 (გეორგიკა. ტ. III. თბილისი. 1936, გვ. 236-237).

არის ჰებრი, და თუ საიდან შეესივნენ რომაელთა მიწაწყალს ვარზონიტები, ჩვენი მონები“.⁷²

როგორც ჩანს, თურქ/სოგდიურ-ბიზანტიური ურთიერთობებმა მეტი განვითარება ვერ ჰპოვა. ამას უნდა დაემატოს თურქული იმპერიის დაშლაც, რაც ხელს შეუშლიდა სტეპურ ზონაში აქტიურ სავაჭრო მიმოსვლას შავი ზღვისპირეთსა და ცენტრალურ აზიას შორის. თუმცა აქ დასაზუსტებელია ერთი რამ: ცენტრალური აზიიდან კავკასიონამდე ეკონომიკური კონტაქტების შეჩერება ხანმოკლე აღმოჩნდა, რაც დასტურდება VII-VIII საუკუნეებში აღმოჩენილი უამრავი არქეოლოგიური მასალით. მეტიც, როგორც ამ ნაშრომის მომდევნო თავებში იქნება ნაჩვენები, აღნიშნულ პერიოდში სავაჭრო ურთიერთობები შავი ზღვისპირეთსა და ცენტრალურ აზიას შორის უფრო მასშტაბურ ხასიათს ატარებდა, ვიდრე ეს VI საუკუნეში იყო.

ძირითადი დასკვნები

სასანური ირანის გეოგრაფია, ეკონომიკურად ღარიბი ირანის ზეგანი გარშემორტყმული მდიდარი ტერიტორიული სარტყლით და ამ ტერიტორიებზე გავლენის შენარჩუნების პერმანენტული საჭიროებით, იძულებულს ხდიდა იმპერიას დიდი და ძლიერი სამხედრო პოტენციალი ჰქონოდა. მიუხედავად გეოგრაფიის მიერ შექმნილი ბევრი ნაკლისა, ამ ნაშრომში ასევე ნაჩვენები იყო (დასავლეთში მრავალი მკვლევრის მოსაზრების საწინააღმდეგოთ) როგორ სტრატეგიულად მნიშვნელოვან პოზიციას იკავებდა სასანური ირანი გვიან ანტიკურ ხანაში: როგორ აკავშირებდა ის მსოფლიოს მთავარ სავაჭრო ცენტრებს – ინდოეთს, ცენტრალურ აზიას და აღმოსავლეთ ჩინეთს – ბიზანტიასთან. სპარსეთის მდიდარ ტერიტორიულ სარტყელზე გამავალი სავაჭრო გზების გაკონტროლება სასანიანი შაჰების საგარეო პოლიტიკურ მიზნად გადაიქცა. სასანიანები ამას დიპლომატიური თუ სამხედრო ხერხებით აღწევდნენ.

სასანიანები ომებს აწარმოებდნენ სამხრეთი ზღვების სანაპიროების ხელში ჩასაგდებად და, როგორც დავინახეთ, მათ ეს წარმატებით განახორციელეს VI საუკუნის მეორე ნახევარში. პარალელურად ბრძოლა მიმდინარეობდა შავი ზღვის სანაპიროებზე გასასვლელად. იყო თუ არა ეს ხოსრო ანუ შირვანის ე.წ. „დიდი სტრატეგიის“ ნაწილი, ამაზე ჩვენ წერილობით წყაროებში სათანადო რაოდენობის ინფორმაცია არ გავაჩნია. მაგრამ თამამად შეიძლება ითქვას, რომ დასავლეთ საქართველოსთვის ბრძოლა გამოწვეული

⁷² Georgika. T. III. Tbilisi. 1936, p. 242 (გეორგიკა. ტ. III. თბილისი. 1936, გვ. 242).

იყო იმპერიის გეოგრაფიით, ეკონომიკური დერეფნების დაკავების საჭიროებით და ბიზანტიისთვის თურქ-სოგდიელებთან პოლიტიკურ-სავაჭრო ურთიერთობების დამყარების ხელის შეშლით.

ნაშრომის ერთ-ერთი დასკვნა ასევე იყო ის, რომ გვიან ანტიკურ პერიოდში სამხრეთ კავკასიაზე სავაჭრო მცირე და საშუალო მასშტაბის გზების მთელი ქსელი გადიოდა, რომელიც რეგიონს ბიზანტიასთან და ირანთან აკავშირებდა. გადიოდა თუ არა დიდი სავაჭრო გზები საქართველოზე გვიან ანტიკურ ხანაში? ვფიქრობთ, ასე კითხვის დასმა არ ასახავს იმ რეალობას, რომელიც იყო იმ დროს მახლობელ აღმოსავლეთში. როგორც დავინახეთ, ირანზე და ბიზანტიაზე გამავალი დიდი სავაჭრო გზების მარშრუტები ცვალებადი იყო. საქმე იმაშია, რომ სავაჭრო გზების გამოყენების ინტენსივობა, დიდწილად, დამოკიდებული იყო როგორი პოლიტიკური ვითარება სუფევდა იმ დროს მახლობელ აღმოსავლეთში: ბიზანტიურ-სპარსული ომები; მშვიდობა (მაგალითად, როგორც ეს V საუკუნეში იყო), ეკონომიკური კრიზისი და ა.შ.

შესაბამისად, ცალსახად იმის უარყოფა, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე მნიშვნელოვანი სავაჭრო გზები არ გადიოდა, არ უნდა შეესაბამებოდეს სიმართლეს. ახ. წ. პირველ საუკუნეებში წერილობით წყაროებში შემონახული ცნობების გარდა, ამ ნაშრომში განხილული ლაზიკის ისტორიის მნიშვნელოვანი პერიოდი – VI საუკუნე – კარგ მაგალითს გვაძლევს იმისა, თუ როგორი ცვალებადი იყო სავაჭრო გზები გვიან ანტიკურ ხანაში. ჩვენ წყაროებიდან ვხედავთ პირდაპირ მცდელობებს თურქ-სოგდიელების და ბიზანტიელების მიერ ევრაზიის სტეპების და კავკასიონის გავლით ალტერნატიული/სათადარიგო სავაჭრო დერეფანი აეშუშავებინათ.

ამრიგად, აქაც კავკასიონის როგორც გადაულახავი ბარიერის წარმოდგენა ხშირ შემთხვევაში გადაჭარბებულია. არქეოლოგიური მონაცემები მოწმობს, რომ მიმოსვლა მთების გასწვრივ ხდებოდა, რაც მეტყველებს ერთ რამეზე: აღნიშნული გზა ალტერნატიულ (დამატებით) მარშრუტს წარმოადგენდა, რომლის გამოყენების ინტენსივობა მახლობელ აღმოსავლეთში გაუარესებულ ეკონომიკურ/პოლიტიკურ ვითარებაზე იყო დამოკიდებული.

ქართული და უცხოური ისტორიოგრაფია ლაზიკისა და სვანეთის გარშემო არსებული კონფლიქტის აღწერისას ყურადღებას თითქმის არ უთმობს სასანური ირანის ეკონომიკურ და სამხედრო ინტერესებს. ზევით ნაჩვენები იყო, რომ ორივე იმპერიის ეკონომიკური ინტერესები მნიშვნელოვანი იყო სამხრეთ კავკასიის რეგიონში თავისი პოლიტიკის დაგეგმვასა და წარმოებაში. სამხრეთ კავკასიაში სასანიანების ქმედებები თითქმის შეესაბამება სპარ-

სელების მიერ სხვა ზღვებზე და სავაჭრო დერეფნებზე კონტროლის დასამყარებლად გადადგმული ნაბიჯების სერიას.

ის ფაქტი, რომ ვაჭრობის მნიშვნელობა იშვიათად ფიგურირებს გვიან ანტიკურ წყაროებში, არ ნიშნავს, რომ ორ იმპერიას შორის არსებულ ურთიერთობებში ეს პარამეტრი მნიშვნელოვანი არ იყო. ისტორიკოსები სულ უფრო მეტად თანხმდებიან იმაში, რომ ამ ეპოქის ბერძენ-რომაელი ისტორიკოსები უბრალოდ ნაკლებად იყვნენ დაინტერესებულები სავაჭრო საკითხებით.

მაგრამ ეს ხელს არ გვიშლის გამოვიკვლიოთ სასანური ირანისა და ბიზანტიის კომერციული ინტერესები მახლობელ აღმოსავლეთში. აქაც, ამ ნაშრომში შევეცადეთ სასანური ირანი დაგვეხატა, როგორც გამაერთიანებელი ხიდი რამდენიმე დიდი ეკონომიკურ ბაზარს შორის: ბიზანტია, ინდოეთი, ცენტრალური აზია-ჩინეთის დასავლეთი. ევროცენტრისტული კონცეფციებისგან თავის დაღწევით ნათელი ხდება, რომ სასანური ირანი იყო ქვეყანა, რომლის ტერიტორიაზე გადიოდა მსხვილი ტრანსკონტინენტური ვაჭრობა. ამ ეკონომიკური ჰეგემონობის მისაღწევად და შესანარჩუნებლად, სასანიანი შაჰინშაჰების ოთხ საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში თითქმის უწყვეტ კონფრონტაციაში უნდა ყოფილიყვნენ როგორც ევრაზიის სტეპებში მცხოვრებ მომთაბარეებთან, ასევე რომაელებთან/ბიზანტიელებთან.

შესაბამისად, მიგვაჩნია, რომ გვიან ანტიკური პერიოდის კვლევაში სავაჭრო საკითხების წინ წამოწევა უფრო თამამად უნდა ხდებოდეს. ეს, თავისთავად, აღნიშნული პერიოდის საქართველოს ისტორიის შესწავლას შეუწყობს ხელს. ტრადიციული სამხედრო, პოლიტიკური და რელიგიური ინტერესების გარდა, რომელშიც ხშირად ბიზანტიურ-სასანური ურთიერთობები განიხილება, უნდა დაემატოს რეგიონში იმპერიების ეკონომიკური ინტერესები. ამას შეუძლია მიგვიყვანოს ახალ, საინტერესო დასკვნებამდე, თუ რა ადგილს იკავებდა სამხრეთ კავკასია სპარსელებისა და ბიზანტიელების გეოპოლიტიკურ გაგებაში.

ასევე საინტერესო დასკვნების გამოტანა იქნება შესაძლებელი სამხრეთ კავკასიის როლზე ტრანსკონტინენტურ ვაჭრობაში, არა მხოლოდ გვიან ანტიკურ ხანაში, არამედ მოგვიანო პერიოდებშიც, როგორც ღვინახეთ ამის არცთუ ისე წარუმატებელი მცდელობები განხორციელდა კიდევაც, ხოლო მცირე და საშუალო ღონის მარშრუტებს ვაჭრები ისედაც მიყავდა იბერია-ლაზიკამდე და შემდეგ მცირე აზიის საპორტო ქალაქებამდე.

Emil Avdaliani

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

TRADE AND SASANIAN INTERESTS IN LAZICA (6TH C.)

Summary

Regional or international trade has always played an important role in the history of Georgia. Trade routes made it possible to establish close political, cultural and economic relations with neighboring as well as distant countries.

Nevertheless, the study of trade and economic questions of 6th century Georgia so far have got far less attention in the Georgian historiography than, for example, various military-political topics/questions of the same period.

Throughout its history, Georgia has always had empires as neighboring states. Wars or peace agreements between those empires always influence the development of the country. Indeed all the empires (Byzantium, Sasanian Iran, the Arab state) discussed in this book had economic interests in Georgia or in trade-economic routes which run near the Georgian territory.

The present paper deals with Sasanian Iran's trade interests in Lazica in the 6th century. Particular focus is made on the role of geography in Sasanian empire's foreign policy. The empire's relative poverty (in comparison with the Roman/Early Byzantine empire), conditioned by geographic factors, caused the empire's projection of power to nearby rich lands which surrounded the populous, but poor Iranian Plateau. This was one of major reasons of century-long wars with Byzantium in late antiquity. Projection of power to Syria, Arabian Peninsula, South Caucasus and Asia Minor also led to attempts by Sasanian rulers to reach the Mediterranean and the Black Seas. Thus, it should come as no surprise that at the time of Khosrow I Anushirvan, the Sasanian empire was simultaneously trying to reach the seashores of both the Black and Red Seas. Along with military reasons, Iran clearly wanted to control regional trade routes and reach transcontinental highways linking the Mediterranean in the south with India and to the north via Eurasian steppes with the Central Asia.

როლანდ თოფჩიშვილი

გელათის მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი

**ქართლი – საქართველოს ცენტრი, ქართველი ერის შემკრები და
გამაერთიანებელი**

საქართველო სხვადასხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარისაგან (ლოკალური/ტერიტორიული ერთეულისაგან) შემდგარი ქვეყანა იყო. ასეა დღესაც. ქართველთა განსახლების არეალი სწორედ ამ მხარეებს მოიცავდა და მოიცავს. წარსულსა და აწმყოზე ყურადღება იმიტომ გავამახვილეთ, რომ დროის კვალობაზე საკმაოდ მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა – ქვეყანას არაერთი ტერიტორიული ერთეული ჩამოსცილდა (ჩამოაცილეს), შესაბამისად გაქრა არაერთი ეთნოგრაფიული ჯგუფიც, ქვეყნის საზღვრებიც მნიშვნელოვნად დავიწროვდა. ჩვენს დროში კი საფრთხე შეექმნა საქართველოს ცენტრს – ქართლს – შიდა ქართლი ოკუპირებულია და ძირძველი ქართული მოსახლეობაც გამოდევნილი.

ქართლი იყო და არის საქართველოს ცენტრი, აქედან მომდინარეობს ქართველთა აღმნიშვნელი ენდოეთნონიმი „ქართველი“ და ყველა ქართველის მიერ შექმნილი პოლიტიკური ერთეულის, სახელმწიფოს სახელწოდება „საქართველო“. რა თქმა უნდა, საერთო ეთნონიმისა და ქვეყნის საერთო სახელწოდების წარმოქმნამდე ქართული ეთნოსიც არსებობდა და – ქართველთა განსახლების არეალიც. მაგრამ ისიც ცნობილია, რომ არა მხოლოდ ქართველებისათვის, არამედ სხვა ეთნოსებისთვისაც, საერთო სახელწოდების წარმოქმნა ჩვეულებრივი გვიანდელი მოვლენაა. თუმცა ტერმინ „საქართველოს“ წარმოქმნამდე, ქართველებს კარგა ხნით ადრე ასეთი გამაერთიანებელი სახელწოდება ჰქონდათ; ეს იყო ორი სიტყვისაგან შემდგარი – „ყოველი ქართლი“. მაგალითად, მემატთანე ჯუანშერისათვის ისეთი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეები, როგორც იყო კახეთი, კლარჯეთი და ეგრისი ქართლში შემავალია. უფრო მეტი, წყაროში ეს მხარეები არა ჩვეულებრივ ტრადიციული ტერმინით –

„ქვეყანა“ არიან მოხსენიებული, არამედ „ხევით“: ვახტანგ გორგასლის გარდაცვალების შემდეგ, დაჩი მეფემ „იწყო შენებად ქართლისა, რამეთუ მოღვრებულ იყვნეს ყოველნი ჴვენი ქართლისანი, თუნეირ კახეთისა და კლარჯეთისა და ეგრისისა“.¹ ბუნებრივია, დასახელებული ერთეულები – კლარჯეთი, კახეთი და ეგრისი – ქართლად მას შემდეგ იქნა გააზრებული, რაც ისინი საერთო სახელმწიფოს – ქართლის შემადგენლობაში შევიდნენ, ე. ი. მომავალი საქართველოს მხარეები ჯერ კიდევ საკმაოდ ადრე კონცენტრირებული იყვნენ ცენტრალური პროვინციის ქართლის გარშემო. აქ აღარ შევეუდგებით „ქართლის“ სახელწოდების წარმოქმნის სხვადასხვა თეორიების ჩამოთვლას – ეს ამ ნაშრომის მიზანს არ შეადგენს. ჩვენი მიზანია მხოლოდ იმ მიზეზებზე ყურადღების გამახვილება, რამაც განაპირობა ქართლის ერთიანი საქართველოს ცენტრად, ქართველთა შემკრებად და გამაერთიანებლად გადაქცევა.

ასე რომ, თავდაპირველად თავისი განსახლების არეალში ქართული ეთნიკური ერთეული სხვადასხვა ტერიტორიული ერთეულისაგან შედგებოდა და ამ ლოკალურ ერთეულებს თავთავისი სახელწოდება გააჩნდა. რა განაპირობებდა ამას? – ჰასუხი მარტივია – გეოგრაფიული ფაქტორი. მაგრამ თანდათან იმავე გეოგრაფიულმა ფაქტორმა განაპირობა ეთნიკურ ქართველთა შეკავშირება, რაც, თავის მხრივ, აპირობებდა ერთიანი სახელმწიფო ორგანიზაციისაკენ სწრაფვას. ამ სწრაფვის დასასრულს ემთხვევა ერთიანი, საერთო სახელწოდების – „ქართველისა“ და შემდეგ „საქართველოს“ წარმოქმნა.

კითხვა ჩნდება – რაღა ქართლი აღმოჩნდა შემაკავშირებელი, რაღა ქართლის გარეშე მოხდა საერთო ქართული სახელმწიფოებრიობისა და ქართველი ერის წარმოქმნა? ქართულ სალიტერატურო ენას რატომ მაინც ქართლური დიალექტი დაედო საფუძვლად და არა სხვა რომელიმე?

ქართლი საქართველოს შუაგულში მდებარეობდა და მდებარეობს. მაგრამ ეს კიდევ არაფერს არ ნიშნავდა. ამ ფაქტორთან ერთად გადამწყვეტი მნიშვნელობა ლანდშაფტსაც, ბუნებრივ-გეოგრაფიულ ფაქტორსაც ჰქონდა. მანამ, სანამ ამ მოვლენაზე უფრო დაწვრილებით ვისაუბრებთ, უნდა გავიხსენოთ, რომ საქართველო და ქართველთა განსახლების არეალი მოიცავდა სამხრეთ კავკასიის დასავლეთ და სამხრეთ ნაწილს, სადაც ქართველთა სხვადასხვა თემები, ტერიტორიული ერთეულები მდებარეობდა. აღმოსავლეთ საქართველოს ბარში ესენი იყო ქართლი და კახეთი (ჰერეთ-კახეთი), მთაში –

¹ K'artlis tskhovreba. tomi I. T'bilisi. 1955. p. 205 (ქართლის ცხოვრება. ტომი I. თბ. 1955, გვ. 205).

ფხოვი, თუშეთი, ღვალეთი, წანარეთი, ხადა და ცხავატი... დასავლეთ საქართველოში – ეგრისი, არგვეთი (იმერეთი), თაკვერი (რაჭა, ლეჩხუმი), აფხაზეთი, გურია, მთაში – სვანეთი... სამხრეთ საქართველოში – არტაანი, კოლა, ერუშეთი, სამცხე, ჯავახეთი, შავშეთი, კლარჯეთი, ტაო, ლაზეთი... ყველა დასახელებული ტერიტორიული ერთეული/თემი სამი მდინარის – მტკვრის, რიონისა და ჭოროხის აუზში მდებარეობდა. როგორც სამართლიანად მიუთითებენ, აქ მოხდა ქართველთა ეთნოგენეზი.²

დავუბრუნდეთ ისევ ქართველთა განსახლების არეალს. თუ შევადარებთ ამ ტერიტორიულ ერთეულებს, აღმოვაჩინოთ, რომ თითქმის ყველა დასახელებული ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარის ფიზიკური გეოგრაფია ერთმანეთისაგან განსხვავებული იყო. განსხვავდებოდნენ ისინი ერთმანეთისაგან ზღვის დონიდან სიმაღლით, ღრმა და შედარებით არაღრმა ხეობებით, მთების დახრილობით, ტყის საფარით, სახენელი მიწის რაოდენობით, დაცულობის თვალსაზრისით, მზის რადიაციით. ასე რომ, ყველა ლოკალური ერთეულის ლანდშაფტი, ფაქტობრივად, განსხვავებული იყო. დავიწყეთ აღმოსავლეთიდან. კახეთისა და ქართლის ლანდშაფტი და ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემო ყველაზე ნაკლებ თავდაცვის საშუალებებს ჰქმნიდა. ქართლსა და კახეთს თუ შევადარებთ ერთმანეთს, უფრო მეტად დაუცველი მეორე იყო (1753 წლის ერეკლე II-ის განჩინებაში კახეთის შესახებ ვკითხულობთ: „ჟამის შლილობისაგან და სოფლის მიმოკვეთებისაგან ურჯულოთა და წარმართთაგან ჩვენს ქვეყანა ბევრჯელ უშენ და ოხერ ყოფილიყო მეფის ალექსანდრეს აქეთ მეფე იმამყულიხანამდე“³). კახელები ხშირად შიდა ქართლს აფარებდნენ თავს. XVII-XVIII საუკუნეების მიჯნის ნიკოლოზ ალავერდელის წყალობის წიგნში ვკითხულობთ: „ოდეს ჟამთა ვითარებისაგან კახეთი ლეკთ დაიპყრეს, ჩვენ ქსნის ჳევზედ ქსნის ერისთავის მაძულში დავიხიზნეთ და შენ, სალთხუცესი ზარაპი თან გარდმომყევ... და სხვა ძმები წმინდის გიორგის ტაძარს არ მოშორდით ... და უშჯულოთაგან მრავალი განსაცდელი მოითმინეთ“⁴ ქართლი,

² M. K'urdiani. K'artvelta pirveltsakhovrisi enobrivi monatsemebis mikhedvit da saerto-k'art'veluri et'nosis tomobrivi shemadgenloba. K'artveli khalkhis et'nogenezi. T'bilisi. 2002, pp. 57-86 (მ. ქურდიანი. ქართველთა პირველსახვორისი ენობრივი მონაცემების მიხედვით და საერთო-ქართველური ეთნოსის ტომობრივი შემადგენლობა. ქართველი ხალხის ეთნოგენეზი. თბ. 2002, გვ. 57-86).

³ K'art'uli samart'lis dzeglebi. tomi III. T'bilisi. 1970, p. 421 (ქართული სამართლის ძეგლები. ტომი III. თბ. 1970, გვ. 421).

⁴ K'art'uli samart'lis dzeglebi. t'omi III, p. 793 (ქართული სამართლის ძეგლები. ტომი III. თბ. 1970, გვ. 793).

თავის მხრივ, ასევე განსხვავებული იყო – შიდა ქართლში უფრო მეტად იყო ტყიან ხეობებში თავშეფარების საშუალება, ვიდრე ქვემო ქართლში. ასევე განსხვავებული სურათი გვქონდა სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში – სანაპირო „ქვეყნებში“ ტაოსა და კოლა-არტანში შემოსულ მტერს (აგრეთვე მიგრანტებს) გაბატონების უფრო მეტი საშუალება ჰქონდა; შავშეთის, კლარჯეთ-ლივანის, აჭარის ვიწრო და ღრმა ხეობები ადგილობრივ მკვიდრთ თავდაცვის მეტ საშუალებას აძლევდა (ოდრხოს მცხეთოსის ძის წილი ტერიტორია – „ტასისკართგან ვიდრე ზღუამდე სპერისა, *ქვეყანა კლდოვანი*“ – იყო). რაც შეეხება დასავლეთ საქართველოს, ფაქტობრივად, ის ყველა მხრიდან ყველაზე მეტად მიუდგომელი იყო. ზემო იმერეთის ლანდშაფტი (უსწორ-მასწორო რელიეფი და ტყე), ფაქტობრივად, შეუძლებელს ხდიდა ქართლიდან და სამცხიდან მტრის შესვლას. ივანე ჯავახიშვილიც აღნიშნავდა, რომ იმერეთის მოსახლეობის მდგომარეობა სახარბიელო იყო და რომ ტყით დაბურვილობა ქართველებს მტერთან ბრძოლას უადვილებდა.⁵ იმერეთის ეს მდგომარეობა კარგად აქვს შენიშნული 1818-1819 წლებში ფრანგ მოგზაურს პოლ გიბალსაც: «...густые леса и разрозненность населения создавали условия к тому, что имеретинцы могли избежать чужеземного гнета».⁶ ქართლი და კახეთი კი, ამ მხრივ, შემოსული მტრისათვის ხელმისაწვდომი იყო, რაც ადგილობრივი მოსახლეობის ამოწვევტას ან სხვაგან გადასვლას იწვევდა. დემოგრაფიულად გაპარტახებულ ქართლსა და კახეთს, დასავლეთ საქართველოს ნამატი მოსახლეობა ავსებდა. ასეთი მიგრაციული მიმართულება ერთგვარად აქტი არ ყოფილა – ის საქართველოს მთელი ისტორიისათვის იყო დამახასიათებელი. ხანდახან იმერეთიდან ქართლში გადასახლება მასობრივ ხასიათსაც კი იღებდა. მაგალითად, 1722-1738 წლებით დათარიღებულ ერთ-ერთ საბუთში აზნაური წერს: „ასე და ამა პირსა ზედან, რომე საქმე გამიჭირდა, რაც გლეხი მყვანდა, ყველა ქართლს წამივიდა“.⁷ ზემოთ დასახელებულმა ფრანგმა მოგზაურმა ეს პროცესიც კარგად შეამჩნია: «Из Имеретии ежегодно выезжает много сельских жителей, чтобы обустроится в Картли и Кахети, и они там процветают. Те, кто успешно

⁵ Iv. Javakhishvili. K'art'veli eris istoria. III. T'bilisi. 1941, pp. 197-198 (ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. III. თბ. 1941, გვ. 197-198).

⁶ Obozrenie Kryma, Novorossii i Kavkaza v dnevnike putešestviâ iz Odessy v Tiflis Polâ Gibalâ. 1818-1819. Moskva. 2017, p. 343 (Обозрение Крыма. Новороссии и Кавказа в дневнике путешествия из Одессы в Тифлис Поля Гибала. 1818-1819. Москва. 2017, стр. 343).

⁷ Dokumentebi sak'art'velos sotsialuri istoriidan. I. Tbilisi. 1940, p. 455 (დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. I. თბ. 1940, გვ. 455).

устраивается подобным образом, никогда обратно не возвращаются».⁸

საქართველოს ლანდშაფტი და ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემო, ფაქტობრივად, განსაკუთრებულ და განსხვავებულ სამეურნეო ფორმებს ქმნიდა. ჯერ კიდევ ივანე ჯავახიშვილმა აღნიშნა, რომ არცერთ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეს დამოუკიდებლად არსებობა არ შეეძლო – ისინი ამ მხრივ ერთმანეთს ავსებდნენ; რაც ჰქონდა ერთს, არ ჰქონდა მეორეს. ერთ მხარეს თუ საკმარისი რაოდენობით ჰქონდა სახნავ-სათესი მიწები, მეორეს ამის დეფიციტიც გააჩნდა, სხვაგან საკმარისზე მეტი რაოდენობით იყო საძოვრები და სათიბები. ურთიერთშემავსებლობა საქართველოსი და ქართველი ერის ისტორიის თანმდევი მოვლენა იყო. საამისოდ შეიძლება ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტი გავისხენოთ, რომელიც წმიდა ნინოს საქართველოში შემოსვლასთანაა დაკავშირებული – IV საუკუნის დასაწყისში, ჯავახეთში საზაფხულო საძოვრებზე დიდი რაოდენობით იყვნენ ქართლელი, მცხეთის ირგვლივ არსებული სოფლების მკვიდრი მწყემსები.

ასე რომ, საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებად დაყოფა და ამ მხარეების სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირები ქართველი ხალხის კონსოლიდაციისათვის მტკიცე საფუძველს წარმოადგენდა.

რომელი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარის ირგვლივ ხდებოდა სხვადასხვა ქართული მხარის კონსოლიდაცია? ამ კითხვაზე პასუხი რთული არაა; ეს იყო ქართლი. რატომ მაინცდამაინც ქართლი? რატომ მოისწრაფოდა მისკენ სხვადასხვა მეზობელი თუ არამეზობელი მხარის მოსახლეობა? ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, ქართლის პრიმატს, მის გარშემო კონსოლიდაციას ქართველი ხალხის ენდოეთნონიმი – „ქართველი“ და ქართველთა განსახლების ტერიტორიისათვის, ქართველთა სახელმწიფოსათვის საერთო სახელწოდება – „საქართველოც“ ადასტურებს. ქართლის პრიორიტეტულობას დანარჩენ მხარეებთან შედარებით ორი მნიშვნელოვანი ფაქტორი განაპირობებდა. ეს იყო მისი ცენტრალური მდებარეობა, ლანდშაფტი და ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემო. ქართლი აკავშირებდა ერთმანეთთან აღმოსავლეთ (კახეთისა და მთის რეგიონები) და დასავლეთ საქართველოს – ქართლზე გადიოდა უმოკლესი გზები, რომელებიც სამხრეთ საქართველოსაკენ მიემართებოდა [ქართლზე და მის დედაქალაქ მცხეთაზე გადიოდა ჩრდილოეთ და სამხრეთ კავკასიის დამაკავშირებელი გზაც. ცხვრის გზა თრიალეთ-ჯავახეთისა-

⁸ Obozrenie Kryma, Novorossii i Kavkaza v dnevnike putešestviâ iz Odessy v Tiflis Polâ Gibalâ, p. 360 (Обозрение Крыма, Новороссии и Кавказа в дневнике путешествия из Одессы в Тифлис Поля Гибалы, стр. 360).

კენ დიღმის მინდვრიდან იწყებოდა და გაივლიდა მუხათგვერდის ტბას, ჭილიტბის სერს, ზემო დიდგორზე, მანგლისის ყელზე (შუბათსა და ბოტისის შორის), კლდეკარს თრიალეთზე და აქედან ჯავახეთში. დიღმიდან მანგლისის დიდგორამდე ეს გზა სულ 13-15 კილომეტრის მოძველები იყო. ამის შესახებ ნიკო ბერძენიშვილი აღნიშნავდა: „ჯავახეთ-თრიალეთიდან ჭილი-ტბის სერით, კარსნის მთაზე მოდიოდა. ეს იყო ... ყველაზე მარჯვე და უმოკლესი გზა იბერიის დედაქალაქსა და მესხეთს შორის. ამავე მიმართულებას ჰგულისხმობს მირიან მეფის და ნინოს მიერ საბერძნეთიდან მოწვეული საეკლესიო მისიონის მარშრუტი: ერუშეთი, მანგლისი, მცხეთა“.⁹ რა თქმა უნდა, ეს გზა ჰქონდათ გავლილი მცხეთის მიდამოების სოფლების მკვიდრ მესაქონლეებს, რომლებიც წმიდა ნინოს ჯავახეთში შეხვდნენ. ქართლით უკავშირდებოდნენ ერთმანეთს საქართველოს სხვადასხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეები – კახეთიდან და აღმოსავლეთ საქართველოს მთის რეგიონებიდან სამხრეთ საქართველოში სამეურნეო-ეკონომიკური მიზეზით მიმავალთ აუცილებლად ქართლი უნდა გაეკლოთ. გარე სამუშაოზე კახეთსა და სამცხეში მიმავალ სვანებსაც ქართლი უნდა გაეკლოთ (ენგურის სათავიდან ჯერ გადადიოდნენ ცხენისწყლის ხეობის სათავეში, აქედან რიონის ხეობის სათავეში (დევანდელი მთის რაჭა), შემდეგ ლიახვის ხეობით შიდა ქართლში აღმონდებოდნენ, ბოლოს – ქვემო ქართლში, თრიალეთსა და ჯავახეთში). სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მთელი რიგი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეები (შავშეთი, კლარჯეთი, ერუშეთი, აჭარა) სახენელ-სათესი მიწის დეფიციტს განიცდიდა. მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ 1818 წლის მონაცემები, ქართლში ერთ კომლს საშუალოდ 40 დღიური სახენელი მიწა ჰქონდა (გლეხი მხოლოდ მის საკუთრებასა და მფლობელობაში არსებული მიწის ნახევარს ამუშავებდა, რადგან მეორე ნახევარს ასვენებდა). იმავე დროს ზემო იმერეთში მცირემიწიანობა იყო. სოფელ ბუინევში ცხოვრობდა 19 კომლი, რომელთაგან მხოლოდ ერთ ოჯახს გააჩნდა სამი დღიური სახნავ-სათესი, ორ-ორი დღიური სამ ოჯახს ჰქონდა, დღიურნახევარი – ორ ოჯახს, თითო დღიური – სამ ოჯახს, ნახევარი დღიური – ხუთ ოჯახს, მეოთხედი დღიური – სამ ოჯახს. სოფელ ხუნევში 19 კომლი მკვიდრობდა, რომელთაგან მაქსიმუმის 2 დღიურის მფლობელი მხოლოდ 10 კომლი იყო.¹⁰ ეს კი იწვევდა იმერელთა მუდმივ

⁹ N. Berdzenishvili. Sak'art'velos istoriis sakit'khebi. T'bilisi. 1990, p. 212 (6. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. თბ. 1990, გვ. 212).

¹⁰ Sak'art'velos tsentraluri sakhelmts'ip'o saistorio ark'ivi. pondi 254. anats'eri1. sak'me №544, pp.

მიგრაციას ქართლისაკენ (და კახეთისკენაც). იმერლები ქართლში დროებითაც მიგრირდებოდნენ.

ქართლის სამეურნეო უპირატესობა სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებთან (დასავლეთ და სამხრეთ საქართველოსთან) კარგად აქვს შენიშნული ნიკო ბერძენიშვილს: „რას ნიშნავს, რომ პურეულის უძველესი ჯიშები დას. საქართველოში არის შერჩენილი, ხოლო მისი შემდგომი განვითარება იქ აღარ ჩანს და პურეულით მდიდარია საშუალო საუკუნეებში არა დასავლეთ საქართველო, არამედ აღმოსავლეთი. ეს იმას ნიშნავს, რომ პურეულის განვითარება იქ ზღვარდადებულია ბუნებრივი პირობებით, ექსტენსიურია, ხოლო ადამიანის შრომა საშუალო საუკუნეების ტექნიკის განვითარების პირობებში უძლურია რაიმე ეფექტი მოგვცეს ამ მიმართულებით, მაშინ როცა აღმ. საქართველოში ესევე შრომა შეუდარებლად უფრო დიდ ეფექტს იძლევა. პური დას. საქართველოში მხოლოდ ზეგნებშია და ისიც შეზღუდული ოდენობით, ჭალები მისთვის სრულიად გამოუსადეგარია; ამავე დროს აღმოს. საქართველო უზვად აჯილდოვებდა მშრომელს იმავე საშუალო საუკუნეთა საწარმოო ტექნიკით შეიარაღებულს. რაც უფრო ექსტენსიური იყო სოფლის მეურნეობა, დას. საქართველოს მეურნეობითი შესაძლებლობანი, მისი ბუნების სიუხვე შეუდარებლად დიდი იყო, ხოლო რაც უფრო ინტენსიური ხდებოდა მეურნეობა, სულ უფრო აშკარა ხდებოდა აღმოსავლეთის უპირატესობა, სადაც ადამიანს შრომა გაუდიოდა. დას. საქართველოს ბუნება კი შეუდარებლად მეტ წინააღმდეგობას და ხშირად გადაულახავ წინააღმდეგობას უწევდა საშუალო საუკუნეების ადამიანს და ზღვარს უდებდა შემდგომ განვითარებას. (შესანიშნავი მოწმობა ხანძთელიდან: ეს ქვეყანა გაუსაძლისიაო, მის წინააღმდეგ ბრძოლა არც ივარაუდება, კლარჯეთი მთიანია და მწირი, მაგრამ დიდი შრომით იქ უდაბნო სამოთხედ იქცევა...)¹¹ შიდა ქართლს კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ნიუანსი ახასიათებდა – ორგანობინადრობა. მაგალითად, მეჯუდასა და ლეხურას ხეობის მთიან ნაწილში მცხოვრებთ სახლი, ყანა, ბოსტანი, ბაღი და ვენახი ბარში, მეჯვრისხევშიც ჰქონდათ (ნიშანდობლივია, რომ 1781 წლის აღწერაში მეჯვრისხევში მკვიდრ ყველა ოჯახის უფროს მიწერილი აქვს: ბიყრელი, ქოლოთელი, ჭალისუბნელი, წოლდელი, ჭურთელი, ისროლისხეველი, ბენდერელი, ივრეთელი, შველიეთელი, გავაზელი, საძეგურელი,

19, 87-88 (საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი. ფონდი 254. ანაწერი 1. საქმე №544, გვ. 19, 87-88).

¹¹ N. Berdzenishvili. Sak'art'velos istoriis sak'itkhebi. Tbilisi. 1990, pp. 249-250 (6. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. თბ. 1990, გვ. 249-250).

წოდებული...¹²). ე. ი. ოჯახს ჰქონდა ორი სახლი თავისი სამეურნეო კომპლექსებით: მთაში მესაქონლეობასა და მთურ მიწათმოქმედებას ეწეოდნენ და ბარში, სადაც ბარული მეურნეობის ყველა ფორმა არსებობდა. ბუნებრივია, მეურნეობის ასეთი ფორმა გაუყრელ, დიდ ოჯახად ცხოვრებას ითვალისწინებდა. შუა საუკუნეებში ორგანიზაციულობა ძირითადად ერთი საფეოდალოს ფარგლებში ხდებოდა (მაგალითად, ზემოთ ჩამოთვლილი მთისა და მთისწინეთის სოფლები და ბარში მდებარე მეჯვრისხევი ქსნის საერისავოში შედიოდა). მეურნეობის ეს ფორმა, ცხოვრების ეს წესი მათ ბატონყმობის გაუქმების შემდეგაც შეინარჩუნეს, მთაში მცხოვრებმა გლეხებმა უკვე თავად დაიწყეს მიწების შეძენა.¹³ ორგანიზაციულობის ტრადიცია XIX საუკუნის პირველ ნახევრამდე გააჩნდა იმერეთის ხანის წყლის ხეობის მოსახლეობასაც სამცხეში, აგრეთვე ერწო-თიანელებს ახმეტასა და მის მიდამოებში.¹⁴ როდის უნდა წარმოქმნილიყო ორგანიზაციულობა საქართველოში? – ჩვენი აზრით, ცხოვრების ეს წესი ქვეყნის დემოგრაფიული კრიზისის პარალელურად უნდა გაჩენილიყო; ეს დრო კი გვიანი შუა საუკუნეებია.

მაგრამ უნდა გავითვალისწინოთ ის გარემოებაც, რომ მიგრაციას ორი მხარე აქვს. იყო კი იმისათვის მზად ქართლი, რომ იმერეთის (და სხვა მხარეების) მოსახლეობა მიეღო? ამ კითხვაზე დადებითი პასუხი არსებობს, რის მიზეზებზედაც ქვემოთ ვისაუბრებთ. მიგრაცია დასავლეთ საქართველოდან აღმოსავლეთის მიმართულებით საქართველოს ხანგრძლივი ისტორიისათვის თანმდევი მოვლენა იყო. მაგრამ ის მხოლოდ მუდმივი გადასახლების სახით არ ხდებოდა. საქართველოს ისტორიისათვის დამახასიათებელი იყო დროებითი მიგრაციებიც, მხედველობაში გვაქვს გარესამუშაოზე სიარული. ქართლისა და კახეთისაკენ დროებით სამუშაოზე მოისწრაფოდა არა მხოლოდ იმერეთის, არამედ სხვა მხარეების მოსახლეობაც. განსაკუთრებით ამ თვალსაზრისით გამოირჩეოდა როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს მთის მოსახლეობა. სვანები საქართველოს მთელი ისტორიის განმავლობაში არა მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს ბარის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებში ჩამოდიოდნენ გარე სამუშაოზე, არამედ აღმოსავლეთსა (ქართლი, კახეთი) და

¹² Iv. Javakhishvili. Sak'art'velos ekonomikuri istoriis dzeglebi. I. T'bilisi. 1967, pp. 224-226 (ივ. ჯავახიშვილი. საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები. I. თბ. 1967, გვ. 224-226).

¹³ R. Topchishvili. Sak'art'velos istoriul-et'nograp'iuli mkhareebi. T'bilisi. 2017, pp. 27-28 (რ. თოფჩიშვილი. საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეები. თბ. 2017, გვ. 27-28).

¹⁴ R. Topchishvili. Sak'art'velos istoriul-et'nograp'iuli mkhareebi, p. 182 (რ. თოფჩიშვილი. საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეები, გვ. 182).

სამხრეთ საქართველოშიც. იმერეთში ტერმინიც კი არსებობდა „ნაქართლი“, რომელიც ისეთ კაცს ეწოდებოდა, რომელიც ქართლში სამუშაოდ დაიარებოდა. იმერეთში, რაჭასთან ერთად, სავარცხლებსაც ამზადებდნენ, რასაც ქართლსა და თბილისში ჰყიდდნენ – ამას ეთნოლოგ ჯუანშერ სონღულაშვილის მიერ ქართლში ჩაწერილი ლექსიც მოწმობს: „გეტყობა იმერელი ხარ, // ზურგზე გკიდია გიდელი, // შიგ სავარცხლები გიწყვია, // ქალაქში გასაყიდელი“. ქართლსა და კახეთში იმერეთიდან სამუშაოდ მეჭურეებიც დადიოდნენ. საინტერესოა ის ფაქტი, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში „თავ მამკალს“, მკაში მოთავეს, საუკეთესო მომკელს „თაბაგარი“ რქმევია – თაბაგარი ხომ ზემო იმერეთის მკვიდრი გვარია. ეს ფაქტორი კი თავის მხრივ ხელს უწყობდა ქართული ეთნიკური ერთობის კონსოლიდაციას და ქართველი ერის ჩამოყალიბებას. უფრო მეტი – სვანურ ენაზე მეტყველთათვის ქართული ენაც მუდმივად სასაუბრო ენა იყო.

ასე რომ, ქართველთა განსახლების არეალის არცერთი ტერიტორიული ერთეული კარჩაკეტილი არ ყოფილა, მათ შორის, მთიანეთიც. გეოგრაფიულ-ბუნებრივი გარემო და ლანდშაფტი ამ მხარეებს ამის საშუალებას არ აძლევდა. ამაზე ყურადღება ნიკო ბერძენიშვილმა გაამახვილა: „კარჩაკეტილი“ სვანეთი გაუგებრობაა. რა ჰქონდა სვანებს კარჩასაკეტი. ისინი ხომ ყოველთვის ბარზე იყვნენ დამოკიდებული. მათი მეურნეობა (მესაქონლეობა) სწორედ ამ ურთიერთობის ინტენსიურობას მოითხოვდა. არა მარტო მოსახლეობის ნამატი იძულებული იყო ბარად ჩასულიყო და იქ დაჯდომა ეცადა, მთაში დარჩენილიც კი იძულებული იყო ბართან კავშირი არ შეეწყვიტა და ბარით თავი ერჩინა. ამის შედეგია, რომ ბარელები სვანში მიწის მუშას, არხების ოსტატებს ჰგულისხმობენ... მთა მართალია, ბარელისათვის მიუდგომელი და „ჩაკეტილი“ იყო, მაგრამ მთისათვის ბარი არასოდეს ჩაკეტილი არ ყოფილა...“.¹⁵ აღნიშნულს მხოლოდ ერთს დავსძენთ – მისი ნათქვამი საქართველოს მთიანეთის ყველა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეზე ვრცელდება. მთიელებისთვისაც ბარი, და, პირველ რიგში, ქართლი გამაერთიანებელი იყო. მთიელთა ასეთი სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირები გარკვეული წინაპირობა იყო ბარში ჩამოსახლებისა.

საქართველოს სხვადასხვა მხარეთა მოსახლეობის ქართლისაკენ მიგრაცია რომ ისტორიის სიღრმეში წარმოქმნილი და მუდმივი მოვლენა იყო, ამას

¹⁵ N. Berdzenishvili. Sak'art'velos istoriis sakit'khebi. T'bilisi. 1990, p. 427 (6. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. თბ. 1990, გვ. 427).

ქართული საისტორიო წყაროებიც ადასტურებს. აზო მცხეთაში მოდის (თუ მოჰყავთ) მოსახლეობის გარკვეულ ნაწილთან ერთად „არიან-ქართლიდან“, ანუ უფრო რომ დავაკონკრეტოთ, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან, კლარჯეთიდან. ვისაც შავშეთ-კლარჯეთის ლანდშაფტი უნახავს, მისთვის ეს ცხადი იქნება, რადგან იქ მიწათმოქმედებისათვის ვარგისი სახნავ-სათესი მიწების რაოდენობა უაღრესად შეზღუდულია. უფრო ადრეც, აზომდეც ხდებოდა ეს მიგრაციები სამხრეთ საქართველოდან. ამის დამადასტურებელი კი ტოპონიმი მცხეთაა, რომელსაც საფუძველი მიგრირებულმა სამცხელებმა ჩაუყარეს (სხვათა შორის, ტოპონიმი *მცხეთა* დასავლეთ საქართველოშიცაა, კერძოდ, ლენხუშში). ახლა ისიც გავიხსენოთ, ვინ იბრძოდა და იღწვოდა საქართველოს გასაერთიანებლად, ქართლი თუ განაპირა ტერიტორიული ერთეულები? რატომ შემოდის ეგრისის მმართველი ქუჯი ფარნავაზთან კავშირში „ყოველი ქართლის“ სამეფოს შემადგენლობაში? (ქუჯი ფარნავაზს მიმართავს: „შენ ხარ შვილი თავთა მათ ქართლისათა, და შენ გმართებს უფლობა ჩემი“), რატომ იბრძვიან ქართველთა ერთ სახელმწიფოში გასაერთიანებლად ტაო-კლარჯეთის ქართველთა სამეფო და აფხაზეთის დასავლეთ ქართული სამეფო? რატომაა ამ დროს განზე გამდგარი კახეთის სამეფო და რატომ არა აქვთ ინტერესი ქართლის მმართველთა ქართული მხარეების გასაერთიანებლად და ერთ სახელმწიფოში ცხოვრებისაკენ? პასუხი მარტივია – დასავლეთ საქართველოსა და სამხრეთ საქართველოს მმართველ ფეოდალებს ქართლის ნაყოფიერი მიწების ხელში ჩაგდების სურვილი ამოძრავებთ; მათ სამიწათმოქმედო მეურნეობის ფართოდ განვითარების საშუალებას ლანდშაფტი და კლიმატი არ აძლევდა (საამისოდ ბლვამ-ორბელთა, თმოგველთა, თორელ-ჯავახიშვილთა, ქაშიბაძე-ბარათაშვილების, ფანასკერტელ-ციციშვილთა, შალიკაშვილთა ისტორიის გახსენებაც საკმარისი იქნება). კახეთს/ჰერეთ-კახეთს კი მარცვლული კულტურებისათვის საჭირო სახნავ-სათესი მიწები საკმარისზე მეტი რაოდენობით ჰქონდა და ამიტომაც საქართველოს გაერთიანებისათვის მისი მესვეურნი თავს არ იწუხებდნენ.

ქართველთა კონსოლიდაციდან მთის გამოთიშვაც შეუძლებელია. ზემოთ სვანების შესახებ უკვე აღვნიშნეთ. ანალოგიურად გარე სამუშაოზე გასვლა როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოს მიმართულებით რაჭველებისა და ლენხუშელებისათვისაც ჩვეულებრივი მოვლენა იყო, რომელშიც ჩართული იყვნენ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელებიც. ამ შემთხვევაში მხოლოდ ერთ ფაქტს გავიხსენებ. ესაა 1660 წლის ბახტრიონის აჯანყება.

მტერთა ქმედებებით კახეთის მოსახლეობა ამ დროს უკვე დემოგრაფიული თვალსაზრისით დიდ კრიზისს განიცდიდა (მოსახლეობის ბრძოლაში გაწყვეტა, მწარმოებელი მოსახლეობის დიდი რაოდენობით აყრა და სპარსეთში გადასახლება). თითქოს დანარჩენ კახეთსაც აღმოსავლეთ კახეთის (საინგილოს) ბელი უნდა გაეზიარებინა, მაგრამ მხსნელად კახეთს მთის მოსახლეობა მოეკლინა. რამ აიძულა მთიელები ბახტრიონის აჯანყების მონაწილენი გამხდარიყვნენ და ფაქტობრივად კახეთისათვის ქართული ეთნიკურობა შეენარჩუნებინათ? – იმ სამეურნეო-ეკონომიკურმა კავშირებმა, რომელიც მთასა და ბარს შორის არსებობდა, რაშიც სახელმწიფოს ჩართულობა საკმაოდ დიდი იყო. მთიელები კარგავდნენ საარსებო საშუალებას – ბარის საზამთრო საძოვრებს. საზამთრო საძოვრების გარეშე კი ადგილობრივი მთური სამეურნეო საშუალებებით არსებობა შეუძლებელი იყო. ამას ემატება ის ვენახები, რომლებიც მთიელებს და მათ ჯვარ-ხატ-სალოცავებს სახელმწიფოს მიერ ჰქონდათ ბოძებული. თუ გადავხედავთ, კახეთის მოსახლეობას, აღმოვაჩინოთ, რომ აქ ადგილობრივი ძველი კახური მოსახლეობის შთამომავალნი მცირე რაოდენობით არიან. კახეთში თავმოყრილია საქართველოს სხვადასხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარის მოსახლეობა, განსაკუთრებით, მთიელები და დასავლეთ საქართველოდან მიგრირებულები. XVIII საუკუნის საისტორიო საბუთები კახეთში ქართლიდან მოსახლეობის მიგრაციაზე თვალყურის გადევნების საშუალებასაც იძლევა (მაგალითად, 1771 წლის არზით ირკვევა, რომ მეჯუდას ხეობის მოსახლეობა მეჯვრისხევს ზემოთ თითქმის მთლიანად აყრილა).¹⁶ იმ დროს ქართლს ზომ თავად ჰქონდა დემოგრაფიული პრობლემა, რაღაზე მიგრირდებოდნენ ისინი კახეთში? მიზეზი მრავალია; ეს იყო ყიზილბაშობა და ოსმალობა, აგრეთვე ლეკიანობას პლიუს ოსიანობა (ფრონების ხეობის ქართველთაგან დაცლის მიზეზი სწორედ რომ ოსიანობა იყო). მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო ისიც, რომ მცენარის ვეგეტაცია კახეთში საკმაოდ ადრე იწყება, ვიდრე შიდა ქართლში. მაგრამ კვლავ კითხვა ისმის – ანალოგიური დემოგრაფიული ფაქტი მხოლოდ გვიან შუა საუკუნეებში მოხდა? – ეს პროცესი მოსახლეობის მიგრაციისა მუდმივად მიმდინარეობდა. კითხვა გაჩნდება – როგორ ურიგდებოდა ქართლის ფეოდალური საზოგადოება ყმა-გლეხების სხვა მხარეში გადასახლებას? აღნიშნული საბუთების სიმრავლე სწორედ იმ

¹⁶ K'art'uli samart'lis dzegebi. tomi VII. T'bilisi. 1981, pp. 18, 27, 42, 43, 49, 59, 61, 103, 123, 191, 225, 339, 486, 614, 644, 726, 781, 806 (ქართული სამართლის ძეგლები. ტომი VII. თბ. 1981, გვ. 18, 27, 42, 43, 49, 59, 61, 103, 123, 191, 225, 339, 486, 614, 644, 726, 781, 806).

ფაქტით არის განპირობებული, რომ თავად-აზნაურობა კახეთში გადასახლებულებს ეძებდა. როგორც ირკვევა, კახეთის მოსახლეობა ქართლიდან გადასახლებულ-გადახვეწილებს იცავდა. ამის დამადასტურებელი ფრიად საყურადღებო ფაქტია აღწერილი 1788 წლის არხაში: „... საქართველოს პატრიარქის ჭირი მოსცეს მათს მონას ციციშვილს ზაზას. ამას მოვახსენებთ, რომ ერთი კომბლი კაცი მყვანდა, წავკისიდან ამეყარა, ხაშმზედა ჩავიდა. აგერ ერთი კვირეა ჩაველი მე, ხაშმელებმა ხიზანი საყდარში შეიყვანეს და კაცები იარაღით წვერზედ აგზავნეს, იქაური დვდლები ქომაგად ყავსთ იმ ჩემს კაცებს“.¹⁷ 1762 წელს შიდა ქართლელი თავადი ზაალ დავითიშვილი მეფე ერეკლე მეორეს მიმართავდა: „ღმერთმან ასე თქვენს მტერს გაუჭიროს, როგორც მე საქმე მიჭირდეს. ხომ მოგეხსენება, ჩვენს მამულში ცეცხლი აღარ ანთია. აღარც ყმა დავგრჩომია, რაც ლეკს მოურჩა, დაიფანტნენ. ერთი კაცი მყვანდა სურამს, ისიც ხომ დამეკარგა, აღარავინ მყამს“.¹⁸ მოყვანილი დოკუმენტები ადასტურებს, რომ ქართლის თავადაზნაურობა გვიან შუა საუკუნეებში მწარმოებლის, ყმა-გლეხის კრიზისს განიცდიდა – ქართლში სერიოზული დემოგრაფიული პრობლემა იყო, მიუხედავად იმისა, რომ აქ დასავლეთ საქართველოდან ინტენსიური მიგრაციული პროცესი მიმდინარეობდა.

კახეთის მსგავსი ანალოგიური ვითარება იყო ქართლშიც. ამ პროცესს შიდა ქართლსა და ქვემო ქართლში სხვადასხვაგვარად უნდა შეეხებოთ. ქვემო ქართლის სამხრეთ საზღვართან არსებობამ და განსხვავებულმა ლანდშაფტმა ფაქტობრივად განსაზღვრა მისი ბედი. ძველი ქართული მოსახლეობა აქ შედარებით მცირე რაოდენობით შემორჩა, ბევრი კი სომხურ-გრიგორიანული კონფესიის მიმდევარი გახდა. სასაზღვრო ზოლთან სიახლოვე და ლანდშაფტი აქ ქართული მოსახლეობის ბუნებრივ აღწარმოებას ფაქტობრივად ხელს უშლიდა. ადგილობრივ მოსახლეობას ქვემო ქართლში ღრმა და ტყიანი ხეობების არარსებობის გამო თავის შეფარების ისეთი საშუალება არ ჰქონდა როგორც შიდა ქართლში. აგრეთვე ქვემო ქართლის ლანდშაფტი ნახევრადმომთაბარე თურქულენოვან მოსახლეობას უფრო იზიდავდა, ვიდრე შიდა ქართლი. რაც შეეხება შიდა ქართლს, აქ ძველი ისტორიიდან დაწყებული მიგრაციული პროცესები არ შეწყვეტილა. შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, რომ აქაც ადგილობრივი ძველი ქართლელები უმიშვნელო რაოდენობით არიან შე-

¹⁷ Dokumentebi sak'art'velos sotsialuri istoriidan. II. T'bilisi. 1953, p. 143 (დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. II. თბ. 1953, გვ. 143).

¹⁸ Iv. Javakhishvili. Sak'art'velos ekonomik'uri istoriis dzegelebi. II. T'bilisi. 1974, p. 102 (ივ. ჯავახიშვილი. საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები. II. თბ. 1974, გვ. 102).

მორჩენილი. ისევე როგორც კახეთი, შიდა ქართლიც შიდა მიგრაციულმა პროცესებმა იხსნა. შიდა ქართლში ეს მიგრაციული ტალღები სხვადასხვა მიმართულებისა იყო. აქ მიგრირებდნენ არა მხოლოდ მთიელები და დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა, არამედ მტერს გამოირიბებული სამხრეთ საქართველოს მოსახლეობაც. ამ თვალსაზრისით საქართველოს ეს ცენტრალური ტერიტორიული ერთეული შეიძლება პირობითად ორ ნაწილად დავყოთ – გორიდან აღმოსავლეთით ძირითადად საქართველოს მთიდან ჩამოსახლებულთა შთამომავლები სჭარბობენ, გორიდან დასავლეთით კი – დასავლეთ საქართველოდან გადმოსახლებულთა შთამომავლები. თუმცა ქართლში დიდი რაოდენობითაა ჯავახეთიდან მიგრირებულთა შთამომავლებიც (ჯავახეთი როგორც ქვემო ქართლთან, ისე შიდა ქართლთან მოკლე გზებით იყო დაკავშირებული). დასავლეთ საქართველოდან ქართლში მოსახლეობის უწყვეტი მიგრაციის დასადასტურებლად შეიძლება დავიმოწმოთ 1715 წლის რუისის სამწყსოს დავთარი. დავთარში შეტანილია ძირითადად დღევანდელი ხაშურისა და ქარელის რაიონების სოფლები, აგრეთვე ფრონეების ხეობა, რომელიც საბჭოთა პერიოდის ზნაურის რაიონს მოიცავდა. ირკვევა, რომ შიდა ქართლის რუისის სამწყსოში შემავალი მოსახლეობა XVIII საუკუნის დასაწყისში ძირითადად დასავლეთ საქართველოდან იყო მიგრირებული. მაგრამ სულ რაღაც ერთი საუკუნის შემდეგ, XVIII საუკუნის დასაწყისში დავთარში მოხსენიებული გვარები აღნიშნულ სოფლებში უკვე აღარ მოსახლეობდნენ (მხოლოდ თითო-ოროლა გვარიღა იყო შემორჩენილი, ისიც უმნიშვნელო რაოდენობით). სოფელთა ნაწილი ნასოფლარად იქცა, ნაწილში კი უკვე ახალი მიგრანტები მოსახლეობდნენ, რომლებიც ასევე დასავლეთ საქართველოდან იყვნენ მიგრირებული. დასავლეთ საქართველოსაგან განსხვავებით, ქართლში (და კახეთშიც) მოსახლეობა რომ ხშირად იცვლებოდა ამას ის ფაქტიც ადასტურებს, რომ ყველაზე დიდი 40 ქართული გვარი დასავლურქართულია.¹⁹ რამ გამოიწვია მოსახლეობის ცვლა? – საგარეო ფაქტორმა (ოსმალობამ, ყიზილბაშობამ და განსაკუთრებით ლეკიანობამ) საგარეო ფაქტორი (ოსმალეთის იმპერიასთან საზღვარი) ხელს უშლიდა დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის მიგრაციას თორის მხარეში. რუსეთის მიერ ახალციხის შემოერთებამ თორის პრომლემაც გადაწყვიტა. იმერეთისა და სხვა მხარეების მოსახლეობამ ინტენსიური დასახლკარება დაიწყო ბორჯომის ხეობაში.²⁰ ასე რომ,

¹⁹ R. Topchishvili. sakhelebis et'nologia da istoria. T'bilisi. 2010, p. 244 (რ. თოფჩიშვილი. სახელების ეთნოლოგია და ისტორია. თბ. 2010, გვ. 244).

²⁰ R. Topchishvili. Dasavlet' sak'art'velos mosakhleobis migratsiis shesakheb istoriuli t'oris

დასავლეთ საქართველო და საქართველოს მთიანეთი მუდმივად ამარაგებდა ქართლს მოსახლეობით. საქართველოს მხარეები ერთმანეთს ავსებდნენ. თავდაპირველად ქართლისაკენ სწრაფვას ეკონომიკური ფაქტორები განაპირობებდა, შემდეგ მიგრაციას ქართლში ხელს უწყობდა საგარეო ფაქტორი, კატასტროფიული დემოგრაფიული ვითარება. შეიძლება ითქვას, რომ ქართლი (და, საერთოდ, საქართველო) გადაარჩინეს სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულმა მხარეებმა, ამ მხარეების ნამატმა მოსახლეობამ, იმ მხარეებმა, სადაც მტერი ბუნებრივ-გეოგრაფიული ფაქტორების გამო საერთოდ ვერ შედიოდა.

კითხვა ისმის: შიდა ქართლისა და კახეთის მიმართულებით მთიელთა და დასავლეთქართველთა გადმოსახლებანი მხოლოდ ერთჯერადად მოხდა, თუ ის მუდმივი პროცესი იყო? – ასეთი მიგრაციული პროცესები არ შეწყვეტილა საქართველოს მთელი ისტორიის განმავლობაში – ქართლი, კახეთთან ერთად, გადაარჩინა იმ ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეების მოსახლეობამ, რომლებიც საუკუნეთა განმავლობაში კონცენტრირდებოდნენ ცენტრალური პროვინციის გარშემო, რომლის ლანდშაფტი და სახენულ-სათესი მიწის დიდი ფართობები იზიდავდა თითქმის ყველა ქართველს და შეიძლება ითქვას ყველა კლასის წარმომადგენელს (როგორც გლეხს, ისე ფეოდალს). ქართლის ამ როლს განსაზღვრავდა შემდეგი მიზეზები: ცენტრალური მდებარეობა, სავარგული მიწები, მოკლე დამაკავშირებელი გზები, რომლებიც მიემართებოდა კახეთისაკენ, დასავლეთ საქართველოსაკენ და სამხრეთ საქართველოსაკენ. ქართლის ბარზე და მთიანეთზე გადიოდა ჩრდილოეთ კავკასიასთან დამაკავშირებელი გზაც.

კიდევ ერთი კითხვა გაჩნდება: რატომ ვერ უზრუნველყო ზემოთ დასახელებულმა მოსახლეობამ ქვემო ქართლის, კახეთის აღმოსავლეთ ნაწილის დასახლება-ათვისება, ანდა რატომ შემოვიდა დაცარიელებულ ადგილებზე უცხო ეთნიკური ერთობა, მაგალითად, როგორებიც ოსები არიან? სანაპირო „ქვეყნები“ ამ მხრივ ნაკლებად მიმზიდველი იყო – მტერი პირველად აქ შემოდიოდა და მწარმოებელს თავის შეფარების ნაკლები საშუალება ჰქონდა. რატომ ვეღარ მოევლინა მშველელად დასავლეთ საქართველოსა და აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის მოსახლეობა? დადგა დრო და დასავლეთ საქართველომ, უფრო სწორედ, იმერეთმა და რაჭამ ეს მისია ვეღარ შეასრულა და „მშვე-

mkhareshi (borjomis raioni). Gelat'is metsnierebat'a akademiis shromebi. V. T'bilisi. 2019, pp. 303-348 (რ. თოფჩიშვილი. დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის მიგრაციის შესახებ ისტორიული თორის მხარეში (ბორჯომის რაიონი). გელათის მეცნიერებათა აკადემიის შრომები. V. თბ. 2019, გვ. 303-348).

ლელის“ როლში სხვა, უცხო ეთნოსი მოგვევლინა. ესენი ოსები იყვნენ, რომლებმაც ჯერ დვალეთი და შიდა ქართლის მთიანეთი დაიკავეს, მოგვიანებით კი აქედან ბარის სოფლებშიც მნიშვნელოვანი რაოდენობით დასახლდნენ. რატომ მიეცათ ოსებს თავისუფლად დასახლების შესაძლებლობა? თუ ვახუშტი ბაგრატიონს გავისწავნებთ, ის ოსთა მიერ შიდა ქართლის მთიანეთის დაკავებას იმას მიაწერს, რომ ეს უკანასკნელი გეოგრაფიული ერთეული ადგილობრივი ქართული მოსახლეობის მიერ ერთჯერადად მიტოვებული იქნა და ოსებს აქ ნასოფლარებზე დასახლება უხდებოდათ: „ხოლო რაოდენნი ოსნი დავსწერეთ ამ ადგილებთა შინა, პირველად სახლებულან ქართველნი გლეხნი. შემდგომად მებატრონეთა მათთგან გარდმოსახლებულან ოსნი, და ქართველნი ბართა შინა ჩამოსულან, ვინადთგან მტერთაგან ბარს შინა კაცნი შემცირებულან“.²¹

აშკარაა, რომ შიდა ქართლის ბარში დემოგრაფიული თვალსაზრისით იმდენად კრიტიკული ვითარება შეიქმნა, რომ ქართველი ფეოდალები იძულებული იყვნენ შიდა ქართლის მთასა და დვალეთში მცხოვრები თავიანთი ყმები ჯგუფურად და ერთდროულად ბარში ჩამოესახლებინათ. კითხვა ჩნდება: რატომ აყარეს შიდა ქართლის მთიელები სახელმწიფომ და თავად-აზნაურობამ? რატომ აღარ იქნა გამოყენებული მეორე რეზერვი, რომელიც დასავლეთ საქართველოდან მოემართებოდა, საიდანაც მუდმივად ხდებოდა ბუნებრივი ნამატის აღმოსავლეთ საქართველოს ბარის რევიონებში გადასახლება? რატომ ვეღარ მიეშველა დასავლეთ საქართველო (განსაკუთრებით იმერეთი, რაჭა) მთას?

მიზეზი საგარეო ფაქტორი იყო. ცნობილია, რომ ქართველ ერს აუნაზღაურებელი დანაკლისი მიაყენა თემურ-ლენგის შემოსევებმა (1386-1403 წწ.). მერვე ლაშქრობის დროს (1403 წ.) თემურ-ლენგმა იმერეთსა და რაჭაშიც მოახერხა შესვლა და სპარსელი მემატთანეს აღნიშვნით, დაახლოებით შეიდასი დაბა, ყანა და მონასტერი იქნა დარბეული და გაძარცვული“. ერთი სიტყვით რომ ვთქვათ, იმერეთმა და რაჭამ მოსახლეობის დიდი დანაკლისი განიცადა. ასე რომ, კარგა ხნის განმავლობაში დასავლეთ საქართველოს აღნიშნულმა მხარებმა აღმოსავლეთ საქართველოს ბარის მოსახლეობით მომარაგება ვეღარ შეძლო, რამაც გამოიწვია დვალეთიდან და შიდა ქართლის მთიანეთიდან ბარში მოსახლეობის ერთდროული ჯგუფური გადასახლება. ამ ფაქტმა კი, თავის მხრივ, ხელფეხი გაუხსნა ჩრდილოეთიდან შემოსულ ოსურ ეთნიკურ ერთობას, რომელსაც მიგრაციისას ფაქტობრივად წინააღმდეგო-

²¹ Kartlis tskhovreba. tomi IV. t'bilisi. 1973, pp. 363-364 (ქართლის ცხოვრება. ტომი IV. თბ. 1973, გვ. 363-364).

ბა აღარ ხვდებოდა. აღნიშნული დემოგრაფიული ვითარების შექმნაში დიდი როლი 1348 წლის ეპიდემიამაც ითამაშა, რომელიც „დიდი სიკვდილობა“-ს სახელითაა ცნობილი.

ცნობილია, რომ ყველა ეთნოსს მისთვის დამახასიათებელი ეთნიკური სტრუქტურა გააჩნია. ორიგინალური ეთნიკური სტრუქტურის მატარებელი იყო ქართული ეთნოსიც – საკუთრივ ქართულ სალიტერატურო ენაზე მოლაპარაკე ტერიტორიულ ერთეულებს გარდა, მასში მეგრულად და სვანურად მეტყველი ტერიტორიულ-ლოკალური ერთეულებიც შედიოდნენ და შედიან. ქართული ეთნოსის ამ სტრუქტურის შექმნაც გეოგრაფიულმა ფაქტორმა განაპირობა. სამეგრელოსა და სვანეთის მოსახლეობას ადგილობრივი ლანდშაფტი აიძულებდა მჭიდრო სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირურობითობა ჰქონოდა საქართველოს დანარჩენ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებთან. ამ განაპირობა მხარეების მოსახლეობა მუდმივად მიისწრაფოდა საქართველოს ცენტრალური მხარისაკენ – ქართლისაკენ. აქ სახენელ-სათესი მიწისა და საძოვარსათიბების დიდი რაოდენობა იყო. ქართლის ცენტრალურმა მდებარეობამ და ლანდშაფტმა განაპირობა ქართლური დიალექტის ყველა ქართველის სალიტერატურო ენად გადაქცევა. ქართლის ტერიტორია მეგრულად და სვანურად მეტყველთა განსახლების არეალი რომ ყოფილიყო, ქართული ეთნოსის სალიტერატურო, სახელმწიფო და საღვთისმეტყველო ენა ან მეგრული იქნებოდა, ან სვანური. ასე რომ, ქართველთა ეთნიკური სტრუქტურა გეოგრაფიული გარემოს შექმნილია – მის სტრუქტურულ ერთეულებს ერთმანეთის გარეშე არსებობა არ შეეძლოთ, გეოგრაფია მათ ეკონომიკურ მიზიდულობას განაპირობებდა. ეს კი ეთნიკური კონსოლიდაციის საფუძველი იყო²².

ამრიგად, ქართლი იყო ქართველთა შემკრები და გამაერთიანებელი, რასაც განსაზღვრავდა ბუნებრივ-გეოგრაფიული, ლანდშაფტური ფაქტორები, რაზედაც თავის მხრივ, დამოკიდებული იყო თითოეული მხარის და საერთოდ ქვეყნის სამეურნეო-ეკონომიკური განვითარება. ამავე ფაქტორმა განაპირობა ქართული ეთნიკური ერთეულის ერად (ნაციად) ჩამოყალიბება, ქართული სალიტერატურო და საღვთისმეტყველო ენის ფორმირება, ლექსალაქის ქართლში არსებობა. ქართლის (ავრეთვე კახეთის) ეთნიკური გადარჩენაც მის ირგვლივ (ახლოს და შედარებით დაშორებულმა) მდებარე მხარეებმა მოახდინეს.

²² R. Topchishvili. Geograpiuli garemo da kavkasielt'a et'nikuri kultura. T'bilisi. 2018, p. 100 (რ. თოფჩიშვილი. გეოგრაფიული გარემო და კავკასიელთა ეთნიკური კულტურა. თბ. 2018, გვ. 100).

Roland Topchishvili

Academician,
Gelati Academy of the Sciences, Georgia

KARTLI – THE CENTER OF GEORGIA AND GEORGIANS

Summary

The Georgian ethnic unit consisted of various territorial units. These local units had their original names. The abundance of territorial units was caused by the geographical factors. Over time, the same geographical factor led to the unification of Georgians, which also led to their aspiration for a united state organization. As a result of this aspiration, a common name “Kartveli”-Georgian was produced and then we got the name of the country “Sakartvelo” - Georgia from this ethnonym. This occurred due to the fact that one of the territorial units of Georgia, called Kartli, was located in the midst of Georgia. Along with this factor, the landscape and natural-geographical environment had determinant importance. The physical geography of almost every historical-ethnographic parts of Georgia was diverse. They differed from each other in: elevation, deep and relatively shallow valleys, sloping mountains, forest cover, the amount of arable lands, protection and terms of sun light. The landscape and natural-geographic environment of Georgia in fact created unique and different economic forms. None of the territorial units could exist independently- they complemented each other in this respect; what one had didn't have the other. Mutual compatibility was the consequence of the history of Georgia and the Georgian nation. The historical and ethnographic parts of Georgia were in close economic union with each other which was a solid basis for the consolidation of the Georgian people. Consolidation was taking place around Kartli. Kartli was the shortest route to the Southern Georgia. Different historical and ethnographic parts of Georgia were linked to each other with Kartli.

The population of Kartli, due to an exogenous factor, often used to reach a critical threshold. In this case, the rescuers of Kartli were those territorial units where the enemy could not be included. As a result of the migration of the increasing population of the highlands and the western Georgia – the population in Kartli was reproduced. Thus, Kartli was not only a region in the center of Georgia, but also the region gathering and uniting of Georgians. The natural-

geographic and landscape factors, in turn, have led to the formation of Georgian ethnic unit as a nation, the formation of the Georgian literary and theological language, the existence of the capital in Kartli.

ნესტან სულავა

ასოცირებული პროფესორი, თსუ

თარგუმების მნიშვნელობა „წმ. ევსტათი მცხეთელის წამების“ მიხედვით

შესავალი. წმ. ევსტათი მცხეთელის მხატვრული სახის წარმოდგენისას მასში მკითხველი ადრეულ საუკუნეებში ასახულ მოაზროვნე წმინდანს, ანუ იმგვარ პიროვნებას ხედავს, რომლის სარწმუნოებრივი აღმსარებლობა რთულმა ფსიქოლოგიურმა და ინტელექტუალურმა ძიებამ განაპირობა, რაზეც სამეცნიერო ლიტერატურაში ყურადღება ადრეც გამახვილდა. ტექსტში ჰაგიოგრაფიული გმირის სულიერი განვითარების საჩვენებლად დიდი როლი აკისრია თარგუმების სახით ჩანართ ბიბლიურ ნაწილებს, რომლებსაც თავიდან ბოლომდე ღვთაებრივი სიკეთე, ნათელი და ადამიანის თვითშემეცნებისაკენ სწრაფვა წარმართავს.

„წმ. ევსტათი მცხეთელის წამებაში“ ჩართული თარგუმების განხილვამდე საჭიროა ამ ტერმინის რაობის ახსნა-განმარტება და თარგუმთა შექმნის ისტორიის გადმოცემა.

თუ რამ გამოიწვია თარგუმების შექმნა ძველი აღთქმის ეპოქაში და რა მიზნით დაიწერა თარგუმები, საკმაოდ შესწავლილია სამეცნიერო ლიტერატურაში, აგრეთვე განსაზღვრულია თარგუმის რაობა და არსი. ტერმინოლოგიურად იგი ბიბლიურ, ძირითადად ძველი აღთქმის პერიოდში შემუშავებული ტერმინია და თანამედროვე ენაზე განმარტებას ნიშნავს, ხოლო ეტიმოლოგიურად ებრაული სიტყვის მრავლობითი რიცხვის ფორმაა – targumim (აქედან მომდინარეობს სიტყვა „თარგმანი“). ბიბლიური (ძველი აღთქმის) ტექსტებისა და თარგუმების საფუძველზე, აგრეთვე, მათ შესახებ არსებული სამეცნიერო ლიტერატურის გათვალისწინებით შეიძლება თარგუმთა შექმნის რამდენიმე ეტაპი გამოიყოს: 1. პირველი ეტაპი, უძველესი პერიოდი იმ ეპოქას განეკუთვნება, როდესაც ჯერ კიდევ ებრაულ ტექსტს სჭირდებოდა განმარტება, რადგან ბიბლიის ტექსტებში ყველაფერი ზუსტად მითითებული არ იყო და მსმე-

ნელს/მკითხველს კითხვები ებადებოდა, რაც მათი კომენტარების აუცილებლობას ბადებდა; ამის ნიმუშად პ. შულიკს მოაქვს ბიბლიაში აღწერილი კაენისა და აბელის ურთიერთობა, კაენის მიერ აბელის მოკვლა, რაც ბიბლიაში არასრულყოფილადაა ასახული და რის გამოც შეიქმნა თარგუმები, ყოველივე ამის შეფასება არამეულ თარგუმებში,¹ რაც ძველი აღთქმის წიგნებს პერიფრაზის, განმარტებების, დამატებების სახით დაერთვოდა; 2. მეორე საფეხური სექტუაგინტას, ბერძნულ ენაზე ბიბლიის თარგმნას უკავშირდება, როდესაც მთარგმნელის წინაშე უმნიშვნელოვანესი ამოცანა იდგა: ივრითის არმცოდნეთათვის წმინდა წერილის აღქმა, უწინარეს ყოვლისა, ებრაელთათვის არამეული თარგუმების საშუალებით იუდაიზმის მრწამსის, საფუძვლების სწავლება;² 3. ქრისტიანული სამყაროსათვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მესამე ეტაპი, რადგან ბერძნული სექტუაგინტა და ლათინური ვულგატა ძველი აღთქმის წიგნებს ქრისტიანულად ინტერპრეტირებულს და ქრისტიანული დოგმებით გაჯერებულს აწვდიან მორწმუნეებს. აგრეთვე, თარგუმები დაურთეს ახალი აღთქმის წიგნებს, რათა მრევლს წმინდა წერილის, საღმრთო სწავლების უკეთ აღქმაში დახმარებოდა. ქრისტიანულ ლიტერატურაში თარგუმის სახით შეაქვთ სხვა საღვთისმეტყველო თხზულებებიც (მაგ., „წმ. ევსტათი მცხეთელის წამებაში“ შეტანილია „მრწამსის“ ტექსტი).

სამეცნიერო ლიტერატურაში ღვთის არსის განმარტების საფუძველზე შეხედულებები თარგუმთა ჩამოყალიბების შესახებ ღვთის არსის ადამიანის მიერ შეცნობას, ღვთის გამოცხადებასა და საღმრთო სიტყვის ბიბლიურ კონცეფციას დაუკავშირეს.³ მკვლევართა აზრით, პირველი თარგუმები მაშინ გამოჩნდა, როდესაც ძვ. წ. III-I საუკუნეებში სექტუაგინტა ბერძნულ ენაზე ითარგმნებოდა. ამის მოწმობად მოიხმობენ ყუმრანის არამეული თარგმანების უძველეს ფრაგმენტებს. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ბიბლიის არამეული თარ-

¹ P. L. Šulyk. Targum kak interpretaciâ biblejskikh tekstov. Naukovi praci Kam'âniec'-Podil's'kogo nacional'nogo universitetu imeni Ivana Ogiienka. Filologični nauki. Vip. 27. 2011, pp. 365-368. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkpnu_fil_2011_27_83 (П. Л. Шулык. Таргум как интерпретация библейских текстов. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. Вип. 27. 2011, с. 365-368. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkpnu_fil_2011_27_83).

² P. L. Šulyk. Targum kak interpretaciâ biblejskikh tekstov, pp. 365-368. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkpnu_fil_2011_27_83 (П. Л. Шулык. Таргум как интерпретация библейских текстов, с. 365-368. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkpnu_fil_2011_27_83).

³ D. Colin. Teofaniâ i ee interpretaciâ v targumah Konceptiâ Božestvennogo Slova (არაზი). <http://esxatos.com/colin-teofaniya-i-ee-interpretaciya-v-targumah> (Д. Цолин. Теофания и ее интерпретация в таргумах Концепция Божественного Слова (არაზი). <http://esxatos.com/colin-teofaniya-i-ee-interpretaciya-v-targumah>).

გმანების შესრულებას ებრაული ტრადიცია ეზრას ეპოქას, ე. ი. ძვ. წ. V საუკუნეს, უკავშირებს. უძველეს პერიოდში ბიბლიის არამეულ ენაზე თარგმნა ახსნილია ამ ენის პოპულარობით, უფრო ზუსტად, არამეულის საერთაშორისო ენად გამოცხადებით, რაც ბაბილონის ტყვეობამდე უნდა მომხდარიყო. ეს ფაქტი დადასტურებულია თვით ბიბლიურ ტექსტებშიც, კერძოდ, ესაია წინასწარმეტყველის თხზულებაში (ეს. 36, 11). ამიტომ სამეცნიერო ლიტერატურაში მიუთითებენ, რომ თარგუმი იმ პერიოდში შეიქმნა, როდესაც ებრაული ენა იუდეველებისათვის ჩვეულებრივი სამეტყველო ენა უკვე აღარ იყო და გაჩნდა ბიბლიური ტექსტების არამეულზე თარგმნისა და განმარტებების აუცილებლობა/საჭიროება. თავის მხრივ, არამეულის გავრცელებას ხელი შეუწყო სირიაში მიმდინარე პოლიტიკურმა მოვლენებმა და საომარმა მოქმედებებმა; ისრაელის სამეფოში გადასახლებული ხალხები ერთმანეთთან არამეულად საუბრობდნენ, ხოლო გადასახლებულთა შთამომავლებმა, კერძოდ სამარიტელებმა, ახალი ეთნიკური ერთობაც შექმნეს და მათი საურთიერთობო ენა არამეულის ერთ-ერთი სახეობა – სამარიტული გახდა. ბაბილონის ტყვეობის პერიოდში სხვა ქვეყანაში გადასახლებული ებრაელების მიერ არამეულ ენაზე საუბრის დაწყების საფუძვლად იმას მიიჩნევენ, რომ არამეული და ძველებრაული ენები, როგორც ჩრდილო-დასავლურ სემიტურ ენათა ჯგუფის ენები, ერთმანეთს ჰგავდა და ამიტომ სხვადასხვა კუთხეში გაფანტულმა ებრაელებმა არამეული ადვილად შეითვისეს. მათთვის წმინდა წერილის ენა, ძველებრაული, გაუცხოვდა, იუდეველთა დიდ ნაწილს იგი უკვე აღარ ესმოდა. შესაბამისად, ბიბლიის (ძველი აღთქმის) ენა საკრალური გახდა, იგი მხოლოდ ღვთისმსახურებისას და ბიბლიის სწავლებისას გამოიყენებოდა, ხოლო რაკი სიტყვების მნიშვნელობა არ ესმოდათ, მათ განმარტება აუცილებელი გახდა. სწორედ ეს იყო ძველი აღთქმის წიგნების ცოცხალ სასაუბრო ენაზე თარგმნის მიზეზები, ასეთი ენა კი არამეული იყო. სინაგოგაში ღვთისმსახურებისას ბიბლიის ტექსტის კითხვის პარალელურად განმარტებებს (თარგუმებს) ხმამაღლა კითხულობდნენ: ებრაულად წაკითხული ყოველი სანიმუხლის შემდეგ საჭირო იყო მათი განმარტება (ნეემ. 8, 8). ასე დაიწყო თარგუმების ჩამოყალიბება და გაჩნდა მკითხველ-მეთურგემანიც (თარგუმებსაც სიმღერით ასრულებდნენ. ქართულად წართქმით შესრულება). ჩვენამდე მოღწეულია პალესტინაში შექმნილი საკმაოდ ადრეული პერიოდის თარგუმები, რომელთაც პროტოთარგუმებსაც უწოდებენ და მისი ხელნაწერი ბაბილონში მოხვედრილა. ასე ჩამოყალიბდა ონკელოსის ებრაელთა თემის მიერ აღიარებული, ოფიციალური თარგუმები თორას ხუთწიგნეულისათვის, ხოლო იონათ-

ანისა – წინასწარმეტყველთა წიგნებისათვის. თარგუმები ორიგინალს, ძველი ალთქმის ტექსტებს საკმაოდ უახლოვდებოდა, თუმცა შიგადაშიგ პერიფრაზები და ტექსტში ჩართული გლოსებიც საკმაოდაა.⁴

პალესტინაში დარჩენილი პროტოთარგუმების ხელნაწერთა საფუძველზე თარგუმთა შექმნის მეორე ეტაპი დაიწყო და ჩამოყალიბდა მეორე რედაქციაც, რომელსაც პალესტინური თარგუმები უწოდეს. მკვლევარები მეორე ეტაპზე თარგუმთა შექმნას უკავშირებენ იუდაიზმის პოლემიკას ქრისტიანობასთან, გნოსტიციზმთან და სამარიტელთა იუდაიზმთან. ბიბლიურ ტექსტებს საკმაოდ ბევრი განმარტება და ქდაგებათა ფრაგმენტებიც დაემატა. ასე, რომ თარგუმთა შედგენისა და ბიბლიურ ტექსტებზე (იგულისხმება ორივე წიგნი: ძველი და ახალი ალთქმა) დართვის აუცილებლობა განაპირობა ტექსტების უკეთ გაგებამ, გააზრებამ. ასე გადაიქცა თარგუმები ბიბლიის პარაფრაზებად, გარდათქმებად და არა უშუალო თარგმანებად. იმასაც უთითებენ, რომ ზოგიერთი შეხედულება ღვთისჩენის, მესიის, ძველი ალთქმის ცალკეული მოვლენის შესახებ, აგრეთვე, ცნობები სამართლებრივი ხასიათის ცალკეული საკითხის შესახებ მხოლოდ თარგუმებში გვხვდება. თარგუმები, ერთი მხრივ, იუდეური თხზულებებია და მათში შემორჩენილია ანტიქრისტიანული პოლემიკის კვალი, რაც ახ. წ. II-IV საუკუნეებში უნდა გაჩენილიყო, მეორე მხრივ, თარგუმების კონცეფცია ქრისტიანულს ეთანხმება ან უახლოვდება მანძც.⁵

ბიბლიური ტექსტების განმარტებებს ან პერიფრაზულ თარგმანს არამეულში „თარგუმად“ იხსენიებენ. ეს ტერმინი სინაგოგური ლიტურგიის კონტექსტში აღმოცენებული ბიბლიური ტექსტის ძველი არამეული თარგმანებისთვის გამოიყენებოდა, რაც, როგორც აღინიშნა, მორწმუნეთა უძრავლესობის მიერ ძველებრაული ენის უცოდინრობამ განაპირობა. თავდაპირველად თარგუ-

⁴ D. Colin.Teofaniâ i ee interpretaciâ v targumah Konceptciâ Božestvennogo Slova (არზუ). <http://esxatos.com/colin-teofaniya-i-ee-interpretaciya-v-targumah> (Дмитрий Цолин, Теофания и ее интерпретация в таргумах Концепция Божественного Слова (არზუ). <http://esxatos.com/colin-teofaniya-i-ee-interpretaciya-v-targumah>).

⁵ B. Grossfeld. The Targum Onqelos to Genesis (The Aramaic Bible. 6). Edinburgh: Clark. 1988. Targum Onkelosa na Knigu Bytiâ (per. s aram. A. K. Lâvdanskogo). Klassičeskie biblejskie komentarii: Kniga Bytiâ. Sbornik perevodov s drevneevrejskogo, aramejskogo i srednevekovogo ivrita. Moskva. 2010 (Таргум Онкелоса на Книгу Бытия (пер. с араам. А. К. Лявданского). Классические библейские комментарии: Книга Бытия. Сборник переводов с древнееврейского, арамейского и средневекового иврита. Москва. 2010); P. A. Ūngerov. Vvedenie v Vethij Zavet. <http://www.sbible.ru/books/jung.htm> (П. А. Юнгеров. Введение в Ветхий Завет. <http://www.sbible.ru/books/jung.htm>); D. Colin. Teofaniâ i ee interpretaciâ v targumah Konceptciâ Božestvennogo Slova (არზუ). <http://esxatos.com/colin-teofaniya-i-ee-interpretaciya-v-targumah> (Д. Цолин. Теофания и ее интерпретация в таргумах Концепция Божественного Слова (არზუ). <http://esxatos.com/colin-teofaniya-i-ee-interpretaciya-v-targumah>).

მის ზეპირად წარმოთქმა, დაწერის შემდეგ კი წაკითხვა, შაბათ დღეს და დღესასწაულებზე თორასა და წინასწარმეტყველთა ნაწერების კითხვას სდევდა; იგი აუცილებლად ზეპირად უნდა წარმოთქმულიყო. კერძოდ, მთარგმნელი/მკითხველი (*მეთურგემანი*) თორას ყოველი მუხლისა და წინასწარმეტყველთა ტექსტის ყოველი სამი მუხლის შემდეგ თარგუმს წარმოთქვამდა. თარგუმის ზეპირად წარმოთქმის ტრადიცია პალესტინაში II საუკუნეში შეწყდა.

თარგუმი ბიბლიური ტექსტის სულიერი ხასიათის განმარტებას შეიცავდა. ამიტომაც თარგუმი წარმოაჩენდა ბიბლიის იმდროინდელი (ქრისტემდე ბოლო და ქრისტეს მოსვლის შემდეგი პირველი საუკუნეები) განმარტების მრავალ ასპექტს. მისი ძირითადი წერილობითი ნიმუშები ძვ. წ. III-I საუკუნეებითაა დათარიღებული და მთლიანად ხუთწიგნეულს, წინასწარმეტყველებს (ზოგიერთის გამოკლებით) და მოგვიანებით სხვადასხვა ეპოქის ჰაგიოგრაფიასაც კი მოიცავდა. მათგან ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო ძვ. წ. III საუკუნეში ბაბილონში შექმნილი ხუთწიგნეულის თარგუმი, რომელიც თითქმის კანონიკურად იქცა; როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია შენიშნული, თარგუმს საკუთარი მასორაც კი ჰქონდა და ხუთწიგნეულის რაბინულ გამოცემებში ებრაულ ტექსტს ერთვოდა. თარგუმი ოფიციალურად მიღებული იყო ბაბილონში, მოგვიანებით პალესტინაშიც გავრცელდა. ყველაზე ცნობილი იყო მოსეს ხუთწიგნეულს დართული ონკელოსის თარგუმი და წინასწარმეტყველთა წიგნებზე დართული იონათანის თარგუმი. ორივე კრებულს ძვ. წ. III საუკუნეში უკვე იყენებდნენ. ძველი აღთქმის ყველა წიგნი, ეზრას, ნემიას და დანიელის წიგნების გარდა, ამ პრინციპით იყო გადამუშავებული.⁶

ძველ ქართულში ტერმინი „თარგმანება“ თავდაპირველად ძირითადად ბიბლიური წიგნების ცალკეული ადგილების კომენტირების აღსანიშნავად გამოიყენებოდა. „თარგმანის“, ანუ კომენტატორის, მიზანი ტექსტის ღვთისმეტყველებითი შინაარსის ჩვეულებრივი მორწმუნე მკითხველისათვის გასაგებად გადმოცემა იყო. ქართულ ენაზე მის შემსრულებელსაც „თარგმანს“ უწოდებდნენ და იგი ის პირი იყო, რომელიც განმარტებებს, კომენტარებს აკეთებდა, ე.ი. ინტერპრეტატორი; ამავე დროს, ამ ტერმინით აღინიშნებოდა ყოველგვარი თხზულების ან საერთოდ ტექსტის ერთი ენიდან მეორეზე მთარგმნელი.

⁶ B. Grossfeld. The Targum Onqelos to Genesis (The Aramaic Bible. 6). Targum Onkelosa na Knihu Bytiã (Таргум Онкелоса на Книгу Бытия); P. A. Ūngerov. Vvedenie v Vethij Zavet. <http://www.sbible.ru/books/jung.htm> (Юнгеров П. А. Введение в Ветхий Завет. <http://www.sbible.ru/books/jung.htm>); D. Colin. Teofaniã i ee interpretaciã v targumah Konceptsiã Bozhestvennogo Slova (אָרַמַיִם) (Д. Цолин. Теофания и ее интерпретация в таргумах Концепция Божественного Слова (אָרַמַיִם)).

მსჯელობა. ქართულ ჰაგიოგრაფიაში თარგუმები პირველად გამოყენებულია „წმ. ევსტათი მცხეთელის წამებაში“, რომელშიც გადმოცემულია კანონიკური ტექსტისაგან განსხვავებული საღვთო წერილის შინაარსი, კ. კეკელიძის აზრით, იგი ან „თარგუმის“ ადრეულ ქართულ თარგმანს ეფუძნება, რომელიც დღეს აღარ ჩანს, ან ავტორისეული ვერსიაა, ე. ი. საკუთრივ ქართული „თარგუმი“.⁷ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ თარგუმები გამოყენებულია თხზულებაში „სიბრძნე ბალაჰვარისა“, რომელშიც საკმაოდ დიდი ადგილი ეთმობა და, ცხადია, საგანგებო მიზანდასახულობით არის მოხმობილი. თხზულებაში ბიბლიურ ეპიზოდებს თარგუმების სახით ბალაჰვარი ყვება, რომელმაც იოდასაფის სულიერი წვრთნა ბიბლიური წიგნებით დაიწყო.

„წმ. ევსტათი მცხეთელის წამების“ ტექსტში თარგუმების სახით ჩართულ ბიბლიურ-ევანგელურ მონათხრობებს, საღვთისმეტყველოსთან ერთად, გამოშსახველობითი ფუნქციაც აკისრიათ. უცნობი ავტორის „წმ. ევსტათი მცხეთელის წამებაში“ მათი არსებობისა და მნიშვნელობის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში ზოგადად არის აღნიშნული, მაგრამ მათი საღვთისმეტყველო და სახისმეტყველებითი ფუნქცია არ არის განსაზღვრული.

ამიტომ საინტერესო ისაა, რომელი მონაკვეთები და ეპიზოდებია შერჩეული, რა მიზანდასახულობით და როგორია თვით მონათხრობის სტრუქტურა, კომპოზიციურად როგორ თავსდება იგი თხზულების ძირითად ნაწილში, ეკისრება თუ არა მას მხატვრულ-ესთეტიკური ფუნქცია. ამ საკითხების გასარკვევად თითოეულ ეპიზოდზე დაკვირვება და მათი ფუნქციის, სახისმეტყველებითი ღირებულების განსაზღვრა-დაზუსტებაა საჭირო. უაღრესად მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ ბიბლიურ-ევანგელურ სიუჟეტებს თხზულებაში ძირითადად პერსონაჟის, წმ. ევსტათის მონაყოლით ვეცნობით, რომელმაც თარგუმებად ჩამოყალიბებული ეს ბიბლიურ-ევანგელური სიუჟეტები თავად სამოელ არქიდიაკონისაგან მოისმინა; მათგან წმ. ევსტათისათვის განსაკუთრებით საყურადღებო ევანგელური მონათხრობია, კერძოდ მაცხოვრის ამქვეყნიური ცხოვრება, ჯვარცმა, აღდგომა და ამაღლება აღმოჩნდა, რამაც იგი ღვთის რწმენამდე, ქრისტიანობის აღიარებამდე მიიყვანა.

წმ. ევსტათი სპარსელი მარზპანის წინაშე სხვა რელიგიათა ფონზე ქრისტიანობის უპირატესობის ჩვენებას, მის აპოლოგიას, მარზპანის სულიერ დამოძღვრას, წარმართობიდან გადარწმუნებას სწორედ ბიბლიური წიგნების

⁷ K. Kekelije. k'art'uli literaturis istoria. 1. tbilisi. 1960, p. 514 (კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია. I. თბ. 1960, გვ. 514).

სიბრძნით ცდილობს, იმ სიბრძნით, რომელსაც თავდაპირველად, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, თავად სამოელ არქელაკონის მონათხრობით გაეცნო და შემისმინა.

თარგუმებთან დაკავშირებული საკითხების გასარკვევად საჭიროა თითოეული ეპიზოდის გაანალიზება, რათა დაზუსტდეს ბიბლიურ ტექსტებთან მიმართება, მათი დატვირთვა რელიგიური თვალსაზრისით და განისაზღვროს სახისმეტყველებითი არსი. თარგუმების შინაარსი თხზულებაში ბიბლიურ ტექსტებს ზოგჯერ სცილდება, არ ემთხვევა, რის თაობაზეც სამეცნიერო ლიტერატურაში განსაზღვრული მოსაზრებები გამოთქვეს ა. ჰარნაკმა, ნ. მარმა, კ. კეკელიძემ, ე. ჭელიძემ. ა. ჰარნაკის აზრით, ძველი აღთქმის ტექსტების დასამოწმებლად ავტორს დეკალოგის, ანუ ათი მცნების გადმოცემისას, გამოყენებული აქვს ცნობილი „დიდაქე“, ხოლო სახარების ტექსტთან დაკავშირებით იგი უნდა ემყარებოდეს II საუკუნის მოღვაწის ტატიანე ასურის „დიატესარონს“ (დამოწმებულია კ. კეკელიძის წიგნიდან: *კეკელიძე, 1960: 514*). კ. კეკელიძემ თხზულებაში დამოწმებული ბიბლიურ-ევანგელური სიუჟეტების ახსნა ა. ჰარნაკის მიერ მითითებული ტექსტებით შეუძლებლად მიიჩნია, რადგან „წმ. ევსტათი მცხეთელის წამების“ ზემოხსენებულ თხზულებებთან მხოლოდ რამდენიმე დეტალის დამთხვევით ამ დასკვნის გაზიარება გაჭირდება. მისი აზრით, რომელიც ნ. მარის მიერ ადრე გამოთქმულ მოსაზრებას ემყარება,⁸ ეს სიუჟეტები სირიული ან სპარსული თარგუმები უნდა იყოს. აგრეთვე, შესაძლებელია ქართული თარგუმების არსებობაც, რაც ნ. მარს ჰქონდა ნავარაუდები. კ. კეკელიძის განმარტებით, „თარგუმი“ უფრო „პარაფრაზია“, ვიდრე ზუსტი გადმოცემა ტექსტისა: თარგუმისტი ჩვეულებრივ დიდ თავისებურებას იჩენს, ის ბიბლიის ტექსტს ხან უმატებს, ხან აკლებს, ხან ცვლის კიდევ.“⁹ ე. ჭელიძემ თარგუმში მოხმობილი ეპიზოდები შეადარა ბიბლიურ ტექსტებს, პატრისტიკული ლიტერატურიდანაც მდიდარი მასალა დაიმოწმა და „წმ. ევსტათი მცხეთელის წამების“ თავის გამოცემულ ტექსტს კომენტარების სახით დაურთო. მან თხზულებაში ჩართული თარგუმების ზოგიერთი ადგილი ბიბლიურ-ევანგელური ტექსტების კვალობაზე გამართა და

⁸ N. Marr. O kavkazskoj versii biblii v gruzinskih palimfsestnyh fragmentah, Teksty i razyskaniâ po kavkazskoj filologii. I. Leningrad. 1925, pp. 63-64. (Н. Марр. О кавказской версии Библии в грузинских палимпсестных фрагментах, Тексты и разыскания по кавказской филологии. I. Ленинград. 1925, с.63-64).

⁹ K. Kekelije. k'art'uli literaturis istoria. 1, pp. 514-515 (კ. კეკელიძე. ქართული ლიტერატურის ისტორია. I. თბ. 1960, გვ. 514-515).

„წმ. ევსტათი მცხეთელის წამების“ მეცნიერულად დადგენილი ტექსტის ახალი, „ძველი ქართული საეკლესიო ლიტერატურის“ I ტომში დაბეჭდილი რედაქციისაგან განსხვავებული ვარიანტი შემოგვთავაზა.¹⁰

„წმ. ევსტათი მცხეთელის წამებაში“ ძველი აღთქმის წიგნებისათვის შექმნილი თარგუმების ღირებულებას ქრისტიანული მრწამსი და მსოფლმხედველობა განსაზღვრავს. ტექსტში თარგუმებად ჩართულ ბიბლიურ ნაწილს თავიდან ბოლომდე გასდევს ღვთაებრივი სიკეთე და ნათელი, რომელიც სრულიად მთელ სამყაროს – ზესთასოფელსა და სოფელს, ადამიანებს ეფინება. სამოელ არქიდიაკონმა წმ. ევსტათის, ჯერ კიდევ მაზღეან გვირობანდაკს, ქრისტიანობისა და ებრაელთა სჯულის გასაცნობად ძველი და ახალი აღთქმის ისტორიის ცალკეული ეპიზოდი უამბო, რასაც საღვთისმეტყველო და შემეცნებითი მნიშვნელობა ეკისრება, რადგან გვირობანდაკს ამ ეპიზოდებით ჭეშმარიტების შეცნობის საშუალება მიეცა, მის პიროვნებაში ქრისტიანული ცნობიერების ჩასახვისა და განვითარებისათვის მყარი საფუძველი მომზადდა.

თარგუმის არსის უკეთ გასაზრებლად საჭიროა ბიბლიურ თხზულებათა მუხლებისა და „წმ. ევსტათი მცხეთელის წამების“ ტექსტების პარალელურად დამოწმება. საილუსტრაციოდ ათი მცნების ტექსტებს დავიმოწმებ:

ბიბლიიდან:

„1. მე ვარ უფალი ღმერთი შენი და არა იყვნენ შენდა ღმერთი უცხონი, ჩემსა გარეშე.

2. არა ჰქმნე თავისა შენისა კერპნი, არცა ყოვლადვე მსგავსნი, რაოდენი არს ცათა შინა ზე, და რაოდენი არს ქუეყანასა შინა ქუე, და რაოდენი არს წყალთა შინა ქუეშე ქუეყანისა: არა თაყუანისცე მათ, არცა მსახურებდე მათ.

3. არა მოილო სახელი უფლისა ღმრთისა შენისა ამოსა ზედა.

4. მოიხსენე დღე იგი შაბათი და წმიდა ჰყავ იგი: ექვს დღე იქმოდე, და ჰქმნე მათ შინა ყოველივე საქმე შენი, ხოლო დღე იგი მეშვიდე შაბათი არს უფლისა ღმრთისა შენისა.

5. პატივ-ეც მამასა შენსა და დედასა შენსა, რადთა კეთილი გეყოს შენ და დღევრძელ იყვნე ქვეყანასა ზედა.

6. არა კაც-ჰკლა.

7. არა იმრუშო.

8. არა იპარო.

¹⁰ E. Čelize. jveli k'art'uli saeklesio literatura. 1. t'bilisi. 2005, pp. 367-454 (ე. ჭელიძე. ძველი ქართული საეკლესიო ლიტერატურა. I. თბ. 2005, გვ. 367-454).

9. არა ცილი-სწამო მოყუასსა შენსა წამებითა ცრუითა.

10. არა გული ვითქუმიდეს ცოლისათვის მოყუსისა შენისა, არა გული ვითქუმიდეს სახლისათვის მოყუსისა შენისა, არცა ყანისა მისისა, არცა მონისა მისისა, არცა მხევლისა მისისა, არცა ხარისა მისისა, არცა კარაულისა მისისა, არცა ყოვლისა საცხოვარისა მისისა, არცა ყოვლისა მისთვის, რაიცა იყვეს მოყუსისა შენისა“.¹¹

„წმ. ევსტათი მცხეთელის წამებიდან“ (ტექსტში რიგი არაა მითითებული):

„შეიყუაროთ უფალი ღმერთი თქუენი ყოვლითა გულითა თქუენითა და ყოვლითა სულითა თქუენითა და ყოვლითა გონებითა თქუენითა;

ნუ კაც-ჰკლავ,

ნუ იპარავ,

ნუ ისიძავ,

ნუ გული ვითქუამს ცოლსა მოყუსისა შენისასა,

ნუ ცილსა ჰფუცავ,

ნუ ცილსა სწამებ,

ნუ ორსა სიტყუასა იტყუ,

თავ-უყავ მამასა შენსა და დედასა შენსა,

შეიყუარე მოყუასი შენი ვითარცა თავი თვისი,

შაბათნი ჩემნი დაიმარხნეთ, დღესასწაულნი და შესაწირავნი და უქმნელებანი აღასრულნეთ“.¹²

ბიბლიური და „წმ. ევსტათი მცხეთელის წამების“ ტექსტები ერთმანეთისაგან განსხვავდება. შედარებიდან ნათლად ჩანს, რომ „წმ. ევსტათი მცხეთელის წამების“ ტექსტში ათი მცნება ზეპირადაა თარგუმის სახით ჩართული, რაც ანონიმი ავტორის ბიბლიურ წიგნებში, ქრისტიანულ საღვთისმეტყველო მოძღვრებაში, ლიტერატურაში განსწავლულობას მოწმობს. თუმცა, იგი ბიბლიური წიგნების მონაცემებით არ სარგებლობს, რაც იმას ნიშნავს,

¹¹ biblia. or tomad, korneli kekelijis saxelobis xelnacert'a erovnuli c'entris gamoc'. t'bilisi. 2017 (ბიბლია. ორ ტომად. კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის გამოც. თბ., 2017).

¹² jveli k'art'uli agiograp'iuli literaturis joglebi. I. dasabečdad moamzades il. abulajem, I. at'anelišvilma, n. goguajem, I. k'ajaiam, c'. k'urc'ikijem da c'. jğamaiam. ilia abulajis xelmjğvanelobit'a da redak'c'iit'. t'bilisi, 1963/1964, p. 37 (ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. I. დასაბეჭდად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ლ. ათანელიშვილმა, ნ. გოგუაძემ, ლ. ქაჯაიამ, ც. ქურციკიძემ და ც. ჯღამაიამ. ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით. თბ. 1963/1964, გვ. 37).

რომ ან უკვე არსებულ თარგუმებს იყენებს, ან თვით ავტორი ზეპირად დამახსოვრებულ ტექსტს წერს.

თარგუმებში მოთხრობილია, თუ როგორ ეჩვენა ღმერთი „ჩუენებასა ღამისასა“ აბრაჰამს და აღორძინება-გამრავლებას შეჰპირდა, რაც ბიბლიურ მონათხრობს ემთხვევა. იგი, როგორც მამამთავარი, სათნოდ და „უბიწოდაა“ წარმოჩენილი. უფალმა აბრაჰამში ჰპოვა საყრდენი, რათა ღვთის უზენაესი ნებით ადამიანსა და ღმერთს შორის კავშირი დაემყარებინა, კავშირის საფუძველი სათნოება და სიყვარული უნდა ყოფილიყო, რაც მანამდე ღამიანებს აკლდათ და რის გამოც ღმერთმა ისინი რამდენჯერმე დასაჯა. აბრაჰამში ღვთაებრივი და ადამიანური სიკეთე შეერთდა და ამქვეყნიური ჰარმონია წარმოიშვა. „აბრაჰამისნიც“ ისევე შეიყვარა უფალმა, „ვითარცა უყუარან მამასა საყუარელი შვილი“. ღმერთმა ებრაელთა ქვეყანას ისრაელი უწოდა, რაც ებრაულად ღვთის ერს, რჩეულ ერს ნიშნავს. „წმ. ევსტათი მცხეთელის წამების“ ავტორი ბიბლიური მონათხრობიდან ყველაფერს არ იღებს. ეს მის მიერ შერჩეული თხზულებაში დამოწმებული ეპიზოდებისადმი მისივე დამოკიდებულებიდან ჩანს, კერძოდ, იგი იძულებულია ისაუბროს სოლომონის უკუღმართ ხანაზე, ქრისტეს შემხვედრ უმწეო ემმაკზე, ან გაბრაზებულ ბრბოზე, რომელმაც არ ირწმუნა მაცხოვრის ყოვლისშემძლეობა. მაგრამ ისინი არ არიან იმ ძალის მქონენი, რომელთაც შეუძლიათ სიკეთისა და სინათლის სვლის შენელება და კაცობრიობის დაბრუნება პირველქმნილ უწესრიგობასთან, ქაოსთან. აქ ბოროტების ყოველი გამოვლენა სიკეთის უკმარობას ასახავს, რაც არეოპაგიტული მოძღვრების ანარეკლი უნდა იყოს ბოროტის უარსობის შესახებ, როდესაც ბოროტება გააზრებულია, როგორც სიკეთის ნაკლებობა.¹³ ძველ აღთქმაში ადამიანთა უგუნურებას, ბოროტი მეფის „სათაყვანებელი“ სახის წარმოჩენას, ურწმუნობას, თუნდაც რწმენის სინაკლებეს, დიდი ადგილი უჭირავს, რაც ძველი აღთქმის ეპოქის ხალხს, უფლის რჩეულიც რომ იყოს იგი, სიკეთეს არ უქადის. ღმერთზე გაბრაზებული ხალხი მისი გულის მოგებას არ ცდილობს, პირიქით, ცდილობს მისწვდეს ღმერთის ფიზიკურ სამყოფელს, რაც ღვთის შემეცნების სურვილით არ არის აღძრული, ზოგჯერ კი

¹³ სამეცნიერო ლიტერატურაში არეოპაგიტული მოძღვრების კვალის შესახებ „წმ. ევსტათი მცხეთელის წამებაში“ განსხვავებული მოსაზრებებია გამოთქმული (see – S. Nuc'ubije. k'art'uli p'ilosopi'is istoria. I. t'bilisi. 1956, p. 278 (შ. ნუცუბიძე, ქართული ფილოსოფიის ისტორია, I, თბილისი, 1956. გვ. 278); B. Kilanava, k'art'uli damcerlobisa da mcerlobis sat'avebt'an. t'bilisi. 1990, pp. 212-229 (ბ. კილანავა, ქართული დამწერლობისა და მწერლობის სათავეებთან. თბ. 1990, გვ. 212-229).

შეეწინააღმდეგოს კიდევ მას. „წმ. ევსტათი მცხეთელის წამების“ ტექსტი ბიბლიური მონათხრობისაგან ოდნავ განსხვავებულ ვერსიას გვთავაზობს, კერძოდ, გასათვალისწინებელია, რომ აბრაამის სიცოცხლეში ისააკი დაქორწინებული იყო, მაგრამ ესავი და იაკობი დაბადებული არ იყვნენ. ამიტომ თხზულების ტექსტში ნათქვამი, ღმერთმა აბრაამს უბრძანა, რომ თავისი შთამომავლებისათვის წინა დაეცვიოთ, ხოლო ისააკის შვილებიც სახელებით მოიაზრა, ბიბლიური ტექსტიდან ოდნავ გადახვევაა; ხსენებით მხოლოდ ისაკი შეიძლება ნახსენები ყოფილიყო, სახელდებით იაკობი არ უნდა ხსენებულიყო. დავიმოწმებ „წმ. ევსტათი მცხეთელის წამების“ შესაბამის ეპიზოდს: „და ესუა აბრაჰამს ისაკი და ისაკს იაკობი. და იაკობს ესხნეს ათორმეტნი ძენი და უბრძანა ღმერთმან აბრაჰამს და ჰრქუა: წინა-დასცუთე ისაკს და იაკობს და ყოველთა ძეთა იაკობისთა, და იყავნ იგი თქუენდა რჩულად საუკუნოდ“.¹⁴ პარალელურად დავიმოწმოთ ბიბლიის ტექსტი: „და ესე არს აღთქუმაჲ, რომელი დაიდარხოთ შორის ჩემსა და თქუენსა და შორის ნათესავისა შენისა შემდგომად შენსა ვიდრე ნათესავადმდე მათა: წინადასცუთოთ თქუენ ყოველსა წულსა ნათესავსა შორის თქუენსა. და წინადაცუთოთ ჴორცი წინადაცუეთილებისა თქუენისაჲ და იყოს სასწაულად აღთქუმისა შორის ჩემსა და შორის თქუენსა“ (დაბად. 17, 10-11). როგორც ვხედავთ, ბიბლიის ამ ეპიზოდში არც ისააკი და არც იაკობი არაა ნახსენები; მეტიც, ღმერთის მიერ აბრაამის კურთხევის დროს არც ისააკი იყო დაბადებული და ასაკოვან აბრაამს ეცინება ღმერთის მიერ მისი შთამომავლების ხსენებაზე; ბიბლიურ ტექსტში ზოგადად აბრაამის შთამომავლებია მითითებული და არა კონკრეტულად აბრაამის შვილი და შვილიშვილები სახელდებით. „წმ. ევსტათი მცხეთელის წამებაში“ დამოწმებული ძველი აღთქმის ტექსტებზე დამყარებული თარგუმები და თვით ბიბლიური ტექსტები თითქმის ემთხვევა ერთმანეთს, მაგრამ განსხვავებებიც არის. კერძოდ, თხზულებაში აბრაამის ქანაანში დამკვიდრება ძველი აღთქმისეულისაგან მცირედით განსხვავდება.

საინტერესოა ავტორის დამოკიდებულება ბიბლიური მეფეებისადმი: ისრაელელთა პირველი მეფის საულისადმი, მეფის იდეალად მიჩნეული დავით წინასწარმეტყველისადმი, სოლომონისადმი. თხზულებაში ბიბლიის კვალობაზე აღნიშნულია მეფის ინსტიტუტის დაარსება ისრაელელთა მოთხოვნით; აქ ყურადღება გამაზვიებელია იმაზე, რომ პირველი მეფე, რომლის სახელს ავ-

¹⁴ jveli k'art'uli agiograf'iuli literaturis jeglebi. I, p. 37 (ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. I, გვ. 37).

ტორი თარგუმში არ ახსენებს, საკუთარ ძალას მიენდო და არა ღმერთს, რის გამოც მოკლულ იქნა კიდეც იგი. შემდეგ კი მეფე გახდა ღვთის, ღმერთის საყვარელი და რჩეული პიროვნება, რომელიც ბიბლიაში მეფობის ნიშნად იქცა არა მხოლოდ ებრაელთათვის, არამედ ყველა ქვეყნის სამეფო დინასტიებისათვის. რაც შეეხება სოლომონს, ღვთის წინასწარმეტყველის ძეს, „წმ. ევსტათი მცხეთელის წამების“ ტექსტში დამოწმებულ თარგუმებში იგი ღვთისმადლებულ მეფედ არაა წარმოდგენილი.

საგანგებო დაკვირვებას მოითხოვს ის ფაქტი, სამოელ არქიდიაკონის მონათხრობიდან რომელ ევანგელურ ეპიზოდს ირჩევს და უამბობს წმ. ევსტათი მცხეთელი მარზპანს. ახალი აღთქმის კანონიკური ტექსტებისაგან საკმაოდ განსხვავებული ვერსიები შეინიშნება, მეტი ცვლილებებია შეტანილი, ვიდრე ძველი აღთქმის ტექსტებში, რომლებიც თარგუმების სახითაა შესული. კერძოდ, მაცხოვრის მოვლინებისა და მისი ამქვეყნიური ცხოვრების ზოგიერთი ეპიზოდი სახარებისეულისაგან განსხვავდება. უწინარეს ყოვლისა, თხზულების ტექსტი თარგუმის ერთ-ერთ მონაკვეთში კონსტანტინოპოლის 381 წლის მეორე მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე მიღებული „მრწამსის“ ტექსტის ნაწილობრივი ანარეკლია: „შევიდა მუცელსა წმიდისა ქალწულისასა და კორცნი შეისხნა და განკაცნა წმიდისა მარიამისაგან“.¹⁵ უნდა აღინიშნოს, რომ თხზულებაში საღვთისმეტყველო სწავლებას ყველაზე მეტად თარგუმის ეს ნაწილი ასახავს, რადგან აქ გადმოცემულია მაცხოვრის განკაცების სოტერიოლოგიური დანიშნულება და ამ ფაქტის ზოგადსაკაცობრიო ღირებულება. „წმ. ევსტათი მცხეთელის წამების“ დამოწმებული წინადადება შეიძლება შევადაროთ „მრწამსის“ კანონიკურ ტექსტს, იგი „მრწამსის“ ტექსტთან ახლოს დგას.

დავიმოწმეთ „მრწამსის“ სრული ტექსტი:

„მრწამს ერთი ღმერთი, მამა, ყოვლისა მპყრობელი, შემოქმედი ცათა და ქუეყანისა, ხილულთა ყოველთა და არა ხილულთა;

და ერთი უფალი იესუ ქრისტე, ძე ღმრთისა მხოლოდშობილი, მამისაგან შობილი უწინარეს ყოველთა საუკუნეთა, ნათელი ნათლისაგან, ღმერთი ჭეშმარიტი ღვთისაგან ჭეშმარიტისა, შობილი და არა ქმნილი, ერთარსი მამისა, რომლისაგან ყოველი შეიქმნა;

რომელი ჩუენთვის, კაცთათვის და ჩუენისა ცხოვრებისათვის გარდა მოხდა ზეცით, და ხორცნი შეისხნა სულისაგან წმიდისა და მარიამისაგან

¹⁵ jveli k'art'uli agiograph'iuli literaturis jeglebi. I, p. 38 (ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. I, გვ. 38).

ქალწულისა, და განკაცნა.

და ჯუარს ეცვა ჩუენთვის პონტოელისა პილატეს ზე და ივნო, და და-
ეფლა.

და აღსდგა მესამესა დღესა, მსგავსად წერილისა,

და ამალდა ზეცად, და მჯდომარე არს მარჯვენით მამისა.

და კუალად მომავალ-არს დიდებით, განსჯად ცხოველთა და მკუდართა,
რომლისა სუფევისა არა არს დასასრულ.

და სული წმიდა, უფალი და ცხოველს-მყოფელი, რომელი მამისაგან
გამოვალს, მამისა თანა და ძისა თანა თაყუანის-იციებების და იდიდების, რო-
მელი იტყოდა წინასწარმეტყველთა მიერ.

ერთი, წმიდა, კათოლიკე და სამოციქულო ეკლესია. აღვიარებ ერთსა
ნათლისღებასა მოსატევებელად ცოდვათა.

მოველი აღდგომასა მკუდრებით

და ცხოვრებასა მერმისსა მის საუკუნესასა, ამინ¹⁶.

შედარება გვაჩვენებს, რომ „წმ. ევსტათი მცხეთელის წამების“ ტექს-
ტში „მრწამსი“ სრულად არ არის შეტანილი, მაგრამ ჰავიოგრაფიულ თხზუ-
ლებაში დამოწმებული წინადადება სწორედ „მრწამსის“ ტექსტს ემყარება.

„წმ. ევსტათი მცხეთელის წამებაში“ ჩართული შობის, ნათლისღებისა
და სასწაულების ამსახველი ეპიზოდების ნაწილის გადმოცემა ზეპირ მეხსი-
ერებას ემყარება. კერძოდ, ხუთი პურისა და ორი თევზის ეპიზოდი განსხვა-
ვებულადაა გადმოცემული. თხზულებაში თარგუმის სახით მოთხრობილია
მაცხოვრის პირველი სასწაულის შესახებ, რომელიც „კანად გალილეაჲსა“
ჩაიდინა და წყალი ღვინოდ გადააქცია (იოანე, 4, 26). თხზულების ზოგიერ-
თი ეპიზოდი სახარების ტექსტის სხვადასხვა რედაქციასთან ამჟღავნებს სი-
ახლოვეს, მაგ., ჰადიშურთან, ნიკოდიმოსის სახარებასთან. ზოგიერთ შემთხვე-
ვაში ბიბლიურ-ევანგელური თხრობის თანმიმდევრობაც დარღვეულია. კერ-
ძოდ, თხზულებაში სამყაროს შექმნის კონცეფცია მაცხოვრის ჯვარცმის შემ-
დეგაა აღწერილი. უაღრესად მნიშვნელოვანია ლაზარეს აღდგინების, ტაძრის
დანგრევისა და სამ დღეში აღმენების, მაცხოვრის დასმენისა და გაცემის ეპ-
იზოდები, რომელთაც სიმბოლური სახისმეტყველება წარმართავს. საგულის-
ხმოა მაცხოვრის ჯვარცმის, სამარედ დაფლვის, მესამე დღეს აღდგომის შე-
სახებ მონათხრობი, რომელშიც ანონიმი ავტორი სახელდებით მხოლოდ წმ.

¹⁶ Lotsvani. Dabekh'dilia ruis-urbnisis mtavarepiskoposis Iobis (Akiashvili) lotsva-kurtkhevit. Tb. 2002 (ლოცვანი. დაბეჭდილია რუის-ურბნისის მთავარეპისკოპოსის იობის (აქიაშვილი) ლოცვა-კურთხევით. თბ. 2002).

მარიამ მაგდალინელს ახსენებს. მაცხოვრის მოწაფეთა ქადაგებების შესახებ მონათხრობი და ქრისტეს მოძღვრებები მიჰყვება ახალი აღთქმისეულ ტექსტს, მხოლოდ მცირეოდენი ცვლილებები შეინიშნება, რაც ტექსტის გარდათქმისას მოსალოდნელიცაა.

თარგუმებში გადმოცემული სიბრძნე ბიბლიურ-ევანგელური და პატრისტიკულია, რაც სხვა რელიგიებთან შედარებით ქრისტიანული რელიგიის უპირატესობის საჩვენებლად არის მოხმობილი. წმ. ევსტათიმ სპარსთა წინაშე სწორედ სამყაროს შექმნის ბიბლიურ-ევანგელური კონცეფციის გაცნობით შეძლო თავისი სულიერი სიძლიერის დამტკიცება, ქრისტიანობისადმი სიყვარულისა და თავყვანისცემის გამოხატვა. საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ თარგუმები ჰაგიოგრაფიული გმირის სულიერი აღმასვლის, ზეციური მოქალაქობის მოპოვების შესაძლებლობის მაუწყებელია.

მართალია, „წმ. ევსტათი მცხეთელის წამება“ ბოროტ ძალებს ანგარიშგასაწევად არ მიიჩნევს, რადგანაც მათ მოქმედებას არ აქვს პერსპექტივა, – ვალდებულების შეგნების შთაბეჭდილებას უფრო ტოვებს, ვიდრე გააზრებული ბრძოლის კვალს, – მაგრამ მთავარი ისაა, რომ ბოროტ ძალას სულიერი სიძლიერე აკლია, იგი ფიზიკური ძალით თრგუნავს წმ. ევსტათის, ხოლო სულიერად მისი დაჯაბნა არ შეუძლია, რადგან მისი ნება მხოლოდ ამქვეყნიურობას სწვდება და მარადიულობამდე ხელი არ მიუწვდება.

მთელი თხზულება მომავალი სულიერი გამარჯვების იმედითაა გამსჭვალული. ამიტომაც წმ. ევსტათის თავზე დამტყდარი ყოველი განსაცდელი და მისი მოწინააღმდეგე ყოველი პიროვნება, უარყოფითი თვისებებით აღჭურვილი, გააზრებულია, როგორც წარმავალ ღირებულებებს ადევნებული, რომელსაც არ შეუძლია წინ აღუდგეს ნათელ მოძღვრებას. ე. წ. უარყოფით პერსონაჟთა ხასიათებში წარმოჩენილია ის თვისებები, რომლის სიკეთედ მოქცევა პოტენციურად შესაძლოა, მაგრამ მოცემულ კონკრეტულ მომენტში, ე. ი. წმ. ევსტათის წამების გადაწყვეტილების მიღებისას, ეს შეუძლებელია. მაგ., ვეჟან ბუზმირი და წმ. ევსტათი ორივენი სპარსელები არიან: პირველი სჯის მეორეს ქრისტიანობის მიღების გამო, წმინდანმა რწმენა ტრადიციაზე მაღლა დააყენა, სამ რელიგიათაგან ერთზე გააკეთა საკუთარი არჩევანი და ბოლოს მარზპანის მოქცევასაც შეეცადა, ე. ი. პროზელიტიზმის გზას დაადგა. მათი მოქმედების არსი და მიზანი განსხვავებულია. მართალია, როგორც ღვთისგან ქმნილი ადამიანები, ერთნაირი თვისებებით იშვნენ, მაგრამ განსხვავებულმა სულიერმა ინტერესებმა და ინტელექტუალურმა გარემომ შექმნილ სიტუაცია-

ში ისინი განსხვავებული თვისებების მქონედ წარმოაჩინა; ეს თვისებები მათი ეთიკური აღზრდის, ქცევის, სულიერი სამყაროს, ინტერესების განსხვავებულობის შედეგია. ამიტომ წმ. ევსტათი მცხეთელი თავის თანატომელებს, სპარსელებს რწმენით, აღმსარებლობით, შინაგანი მრწამსით, მსოფლმხედველობით გამოეყო და ქრისტიანულ მსოფლხედვას, რწმენას შეუერთდა.

წმ. ევსტათი ახალი სამყაროს, სულიერობისა და ჭეშმარიტების მაძიებელი ადამიანია, რაც მისი მხრიდან არსებულის უკმარისობის განცლით იწყება, შემდეგ იგი ძიებაში გადადის და საბოლოოდ პროზელიტიზმის შედეგად ქრისტეს რჯულზე მოქცეული სულიერად აღორძინებული გვევლინება. მართალია, წმ. ევსტათი ეწამა, იგი სიცოცხლეს წამებით გამოეთხოვა, მაგრამ მისი იდეა – ქრისტიანობის უპირატესობა სხვა რელიგიებზე გამარჯვებული დარჩა. ის ამ იდეის ერთ-ერთ მსახურად და დამცველად მოგვევლინა. იგი ამითაც განშორდა, გამოეყო თავის გენეტიკურ ტომელებს. ფიზიკურად გარდაიცვალა, მაგრამ წამებით განწმენდილი მისი ნათელი სული მომავლის ქრისტიან ადამიანებს ამხნეებს, მისი უკვდავი სული ყოველ ამქვეყნიურ წარმავალზე მადლდება, როგორც წარუვალი და მარადიული. ამითაც არის განპირობებული ამაღლებული და ქრისტიანული სიკეთის მომავალი გამარჯვების გამომხატველი ის სიტყვები, რომლითაც თხზულება მთავრდება: „ხოლო მან ფრიად განიხარა და დაჰმარხა იგი დიდითა დიდებითა და პატივითა წმიდასა ეკლესიასა მცხეთისასა და ვიდრე აქამოდის იქმნებიან კურნებანი სნეულთანი მადლითა უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესითა, რომლისაჲ არს სუფევად და ძლიერებაჲ, პატივი და სიმტკიცე და დიდებაჲ მოუკლებელი სულით წმიდითურთ აწ და მარადის და უკუნითი უკუნისამდე: ამენ“¹⁷. ზესთასოფელში გადანაცვლებულ წმინდანს ჰაგიოგრაფიაში ღვთისაგან სასწაულებრივი კურნების უნარი აქვს მინიჭებული, რითაც იგი მაცხოვრის მიერ ამქვეყნად გავლილ გზას ამოწმებს. ასევეა წმ. ევსტათის სულიც, რომელმაც მაცხოვრის ჯვარცმა საკუთარი წამებით დაამოწმა, რის შემდეგაც მეოხად და მკურნალად მოევლინა ქრისტიან მრევლს, მათ შორის – ქართველ ერს. შევნიშნავ, რომ სასწაულებრივი კურნება მხოლოდ ფიზიკურ კურნებას არ ნიშნავს, იგი ერის, საზოგადოების ქრისტეს სჯულზე მოქცევის, ქრისტიანობის დაცვისა და მისთვის თავდადების მოწმობაა. ყოველივე ამას წმ. ევსტათის მიერ თარგუმების სახით მოწოდებული ბიბლიური ეპიზოდების შესაფერისად გამოყენება

¹⁷ jveli k'art'uli agiograph'iuli literaturis jeglebi. I, p. 45 (ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. I, გვ. 45).

და მოხმობა მოწმობს. თარგუმების სახით გამოვლენილი ბიბლიის ცოდნა და მისი გადმოცემა წმინდანის ქრისტიანულ ცნობიერებას დაელო საფუძვლად.

შედეგები და დასკვნები.

„წმ. ევსტათი მცხეთელის წამების“ თარგუმებში გადმოცემული სიბრძნე ბიბლიურ-ევანგელური და პატრისტიკულია, რაც სხვა რელიგიებთან შედარებით ქრისტიანული რელიგიის უპირატესობის საჩვენებლად არის მოხმობილი. წმ. ევსტათიმ სპარსთა წინაშე სწორედ სამყაროს შექმნის ბიბლიურ-ევანგელური კონცეფციის გაცნობით შეძლო თავისი სულიერი სიძლიერის დამტკიცება, ქრისტიანული სარწმუნოებისადმი სიყვარულისა და თაყვანისცემის გამოხატვა. საზოგადოდ, შეიძლება აღინიშნოს, რომ თარგუმებს ჰაგიოგრაფიულ თხზულებაში პერსონაჟი სხვებზე გავლენის მოხდენის აუცილებლობის მიზნით იყენებს, ამავე დროს, თარგუმი სულიერი სწავლებაა და ჰაგიოგრაფიული გმირის სულიერი აღმასვლის, ზეციური მოქალაქობის მოპოვების შესაძლებლობის მაუწყებელია.

თარგუმებზე დაკვირვება ტექსტოლოგიური თვალსაზრისითაც მნიშვნელოვან შედეგებს იძლევა: „წმ. ევსტათი მცხეთელის წამების“ ტექსტში ჩართული ბიბლიური ეპიზოდები კანონიკური ტექსტისაგან მეტნაკლებად განსხვავდება, რაც მიუთითებს მათ წარმომავლობას თარგუმებისაგან; იქ, სადაც „წმ. ევსტათი მცხეთელის წამებაში“ განსხვავებული ვარიანტია წარმოდგენილი, ჩანს, რომ იგი ბიბლიიდან არაა დამოწმებული, არამედ თარგუმების სახით არსებული ტექსტიდან, რომელიც, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში (კ. კეკელიძე) აღინიშნა, შეიძლება ქართულადაც არსებულიყო, ან შეიძლება გამოყენებული ყოფილიყო სხვა ენებზე, კერძოდ არამეულად შექმნილი თარგუმის ტექსტიც.

Nestan Sulava

Associate Professor

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

THE IMPORTANCE OF INTERPRETATIONS ACCORDING TO THE “MARTYRDOM OF ST. EVSTATI MTSKHETELI”

Summary

“Martyrdom of St. Evstati Mtskheteli” is a very important hagiographical work that concerns and reflects a difficult epoch of Georgia’s political and cultural life; it covers numerous topical issues of the epoch, but, most of all, the author’s demonstration of the spiritual sublimity and the stages of spiritual development of the character – a hagiographic protagonist. In the early years of the development of philological science, “Martyrdom of St. Evstati Mtskheteli” was not considered of particularly literary importance. However, further studies have clearly demonstrated its philosophical and theological virtues. It turned out that it does not lack aesthetic phenomenon.

The wisdom presented in the interpretations (the Targum) of “Martyrdom of St. Evstati Mtskheteli” is biblical-evangelical and patristic, which is used to show the superiority of Christian religion in comparison to other religions, Judaism and paganism (fire-worship, Zoroastrianism). St. Evstati Mtskheteli was able to express the love and worship towards the Christian faith and to prove his spiritual strength by revealing the biblical-evangelical concept of creating the world to the Persians. It should be noted that interpretations in hagiographic works use the main character to influence the spiritual world of other characters; his position is to defend his beliefs and based on this, to convert pagans to Christianity. At the same time, interpretations are spiritual teaching that provides the hagiographic protagonist with an opportunity to gain spiritual ascension and heavenly citizenship.

After analyzing different views expressed about the term “targumi” in scholarly literature, the article studies its place in “Martyrdom of St. Evstati Mtskheteli”. It is through targumi that the protagonist’s knowledge of the Bible is revealed and they underlay the Christian consciousness of the saint.

ლერი თავაძე

ასისტენტ პროფესორი, თსუ

მიჰრანიანთა დინასტიის განშტოება – ვარაზმანიანთა სახლი და საქართველო

აღნიშნული სტატია არის მხოლოდ მცირე ნაწილი იმ დიდი სამუშაოს, რაც VIII საუკუნის საქართველოს ისტორიის კომპლექსურ დამუშავებას გულისხმობს. მერვე ასწლეულის საქართველოს ისტორია არაერთ საინტერესო დეტალს მოიცავს. მათი დაწვრილებითი ანალიზი ეროვნული ისტორიის მრავალი ფაქტის ახლებური გააზრების და უცნობი ისტორიული მოვლენების მთელი ჯაჭვის გამოვლენის საშუალებას იძლევა. ვარაზმანიანთა სახლის ისტორია ამ პროცესის მხოლოდ ერთ-ერთი შემაღვენი ნაწილია.

ვარაზმანიანთა სახლის ისტორიის კვლევა, რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, არათუ საქართველოს წარსულთან მიმართებაში, არამედ, ზოგადად, ამ დინასტიის შესწავლა, თითქმის, არ მომხდარა.¹ აღნიშნული, ბუნებრივია, ბევრ ცარიელ ფურცელს ტოვებს საქართველოს, ალვანეთის, სომხეთის და, საერთოდ, კავკასიისა და ახლო აღმოსავლეთის ისტორიაში. ჩვენთვის, ამ ეტაპზე, უფრო საინტერესოა ვარაზმანიანთა სახლი და საქართველო, მათი კავშირი და ურთიერთმიმართება, რასაც, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, საკმაოდ ხანგრძლივი ისტორია აქვს.

ძველ ქართულ ისტორიოგრაფიაში ვარაზმანიანთა გაჩენა ჯუანშერ ჯუანშერიანის ცნობილ პასაჟს უკავშირდება, რომლის მიხედვით ვარაზმანი გახ-

¹ თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში, როგორც წესი, ფიქსირდება მხოლოდ ზოგადი მოხსენიება ისტორიული წყაროებით ცნობილი ვარაზმანიანთა სახლის ცალკეული წევრების. სხვასთან შედარებით უფრო კომპლექსური მიდგომა გამოავლინა კირილ თუმანოვმა ქრისტიანული კავკასიის შესახებ შექმნილ თავის ცნობილ ნაშრომში, რომელშიც კავკასიაში დამკვიდრებული მიჰრანიანთა დინასტიის ისტორიის მრავალი მნიშვნელოვანი დეტალია განხილული, იხ.: C. Toumanoff. *Studies in Christian Caucasian History*. Georgetown University Press. 1963, pp. 401-408, 478-485.

და არჩილ მეფის ერთ-ერთი ძმიშვილის მეუღლე.² თანამედროვე ქართულ ისტორიოგრაფიაში ჯუანშერის ცნობები ან უარყოფილია,³ ანდა მართებულად არაა განმარტებული თუ ვინ იყო ზემოხსენებული ვარაზმანი.⁴ ჩვენი მიზანია ვარაზმანიანთა სახლის ჩამოყალიბების, გაძლიერების, ისტორიულ-გეოგრაფიული დეტალებისა და საქართველოს მმართველ ელიტასთან მათი ურთიერთობის საკითხების შესწავლა.

გენეზისი

ვარაზმანიანთა სახლი ირანული წარმოშობის მიჰრანიანთა დინასტიის განშტოებაა, ხოლო მიჰრანიანები კავკასიაში უკვე V საუკუნეში ჩანან.⁵ მიჰრანიანთა დინასტიამ ალვანეთის მმართველობა უკვე VII საუკუნის პირველ

² juanšeri. K'art'lis c'xovreba. I. gamomc'. S. Qauxč'išvili. T'bilisi. 1955, p. 241 (ჯუანშერი. ქართლის ცხოვრება. I. გამოც. ს. ყაუხჩიშვილი. თბ. 1955, გვ. 241-242); juanšeri. Gamomc'. Z. Sarjvelaje da S. Sarjvelaje. K'art'lis c'xovreba. T'bilisi. 2008, p. 241 (ჯუანშერი. გამოც. ზ. სარჯველაძე და ს. სარჯველაძე. ქართლის ცხოვრება. თბ. 2008, გვ. 241).

³ S. janašia. Šromebi. t. II. T'bilisi. 1952, p. 286 (ს. ჯანაშია. შრომები. ტ. II. თბ. 1952, გვ. 286); N. Berjenišvili. Sak'art'velos istoriis sakit'xebi. T. VIII. T'bilisi. 1975, p. 253 (ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. VIII. თბ. 1975, გვ. 253); D. Musxelišvili. C'ixe-k'alak'i ujarma. T'bilisi. 1966, pp. 90-99 (დ. მუსხელიშვილი. ციხე-ქალაქი უჯარმა. თბ. 1966, გვ. 90-99); D. Musxelišvili. sak'art'velo IV-VIII saukuneebši. T'bilisi. 2003, p. 386 (დ. მუსხელიშვილი. საქართველო IV-VIII საუკუნეებში. თბ. 2003, გვ. 386); A. Bogveraje. Adrep'eodaluri k'art'uli saxelmcip'oebi VI-VIII saukuneebši. Sak'art'velos istoriis narkvevebi. T. II. T'bilisi. 1973, pp. 295-296 (ა. ბოგვერაძე. ადრეეოდალური ქართული სახელმწიფოები VI-VIII საუკუნეებში. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. II. თბ. 1973, გვ. 295-296); G. Mamulia. Patronqmobა. T'bilisi. 1987, pp. 111-141 (გ. მამულია. პატრონჟობა. თბ. 1987, გვ. 111-141); V. Goilaje. vaxtang gorgasali da misi istorikosi. t'bilisi. 1991, p. 52 (ვ. გოილაძე. ვახტანგ გორგასალი და მისი ისტორიკოსი. თბ. 1991, გვ. 52); M. Sanaje. K'art'lis samep'o VII-VIII saukuneebis mijnaze. Mesxet'i: istoria da t'anamedroveoba. Axalc'ixe. 2000, p. 22) (მ. სანაძე. ქართლის სამეფო VII-VIII საუკუნეების მიჯნაზე. მესხეთი: ისტორია და თანამედროვეობა. ახალციხე. 2000, გვ. 22); M. Sanaje. K'art'lis c'xovreba da sak'art'velos istoriis ujvelesi periodi. T'bilisi. 2001, pp. 159-165 (მ. სანაძე. ქართლის ცხოვრება და საქართველოს ისტორიის უძველესი პერიოდი. თბ. 2001, გვ. 159-165); M. Baxtaje. Erist'avobis instituti sak'art'veloši. t'bilisi. 2003, pp. 103-125 (მ. ბახტაძე. ერისთავობის ინსტიტუტი საქართველოში. თბ. 2003, გვ. 103-125).

⁴ მ. სანაძის დაკვირვებით, ჯუანშერის ცნობაში მოხსენიებული ვარაზმანი არის VII საუკუნის მეორე ნახევრის მოღვაწე. (M. Sanaje. K'art'lis samep'o VII-VIII saukuneebis mijnaze, p. 22 (მ. სანაძე. ქართლის სამეფო VII-VIII საუკუნეების მიჯნაზე, გვ. 22), რაც, როგორც ქვემოთ ვიხილავთ, არასწორია.

⁵ აღნიშნული დასტურდება ჯუანშერ ჯუანშერიანისა და მოვსეს კალანკატუაცის ცნობებით, რომელიც სათანადოდ აქვს განხილული კირილ თუმანოვს, იხ.: C. Toumanoff. Studies in Christian Caucasian History, pp. 478-480. თუმანოვის აზრით, მიჰრანიანთა დინასტია კიდევ უფრო ადრე მკვიდრდება კავკასიაში. როგორც არ უნდა იყოს, მეზუთე საუკუნეში ჩვენთვის საინტერესო მიჰრანიანები უკვე კავკასიაში არიან, ხოლო შედარებით ძველი ამბები სადისკუსიოა.

მესამედში მოიპოვა, ხოლო პირველი მთავარი ვარაზ-გრიგოლი გახდა.⁶ მოვსეს კალანკატუაცი ცნობით, რომელიც ჩვენი მთავარი ისტორიული წყაროა, ვარაზ-გრიგოლს ჰყავდა ოთხი ვაჟიშვილი: ვარაზ-ფეროჟი, ჯუანშერი, იეზუტხოსროვი და ვარაზმანი. ვარაზ-გრიგოლის ძმას, ასევე, ვარაზმანი ერქვა, ხოლო დას – შუშანი (Mov. Kal. II, 17).⁷ ამათგან ვარაზმანიანთა სახლის ფუძემდებელი, ჩვენი აზრით, გახდა ვარაზ-გრიგოლის უმცროსი ვაჟი, ვარაზმანი, რომელიც იყო საგვარეულო მამულის ერთ-ერთი მემკვიდრე და მფლობელი.

მიჰრანიანთა სახლი მემკვიდრეობით მფლობელობაში გარდმანის ტერიტორიას აკონტროლებდა, ხოლო პირველი მიჰრანიანი, რომელიც ალვანეთის მთავრის ტიტულს დაეუფლა ვარაზ-გრიგოლი (628-637) გახლდათ. მოვსეს კალანკატუაცი მას ალვანეთის პირველ იშხანს უწოდებს (Mov. Kal. III, 23), რითიც ხაზი აქვს გასმული ვარაზ-გრიგოლის პოლიტიკურ სტატუსს – ის ქვეყნის უზენაესი მმართველი და მიჰრანიანთა დინასტიის პირველი წარმომადგენელი იყო, რომელიც ალვანეთს მართავდა.

ვარაზ-გრიგოლი მოხსენიებულია სუმბატ დავითის ძის „ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთაში“. სუმბატის მიხედვით, იმპერატორი ჰერაკლე გარდაბნის მხარეში ჩავიდა, ადგილობრივი მოსახლეობა დაიმორჩილა, ხოლო ვარაზ-გრიგოლი და მისი ხალხი სარწმუნოებაზე მოაქცია და ხუზაშენის ეკლესიას ჩაუყარა საფუძველი.⁸ აღნიშნული ამბების მხოლოდ დასაწყისი არის

⁶ თარიღი მოცემულია თუმანოვის შრომაში, იხ.: C. Toumanoff. Studies in Christian Caucasian History, pp. 478-479.

⁷ ვიყენებთ მოვსეს კალანკატუაციის სომხური ტექსტის ჩვენს ხელთ არსებულ ოთხივე თარგმანს, მაგრამ დამოწმებისას ფრჩხილებში ვუთითებთ მხოლოდ სახელის ინიციალებს, თავის (ლათინურით) და პარაგრაფის (არაბულით) ნომრებს ბოლო ორი გამოცემის მიხედვით (დავლიანიძე-ტატიშვილი; სმბატანი), მაგრამ გათვალისწინებული გვაქვს ყველა თარგმანი. კონკრეტულ თარგმანს დავიმოწმებთ მხოლოდ იქ, სადაც გამოცემლის კომენტარი დაგვკვირდება, ხოლო უშუალოდ წყაროს გამოყენებისას, რახან ის ყველა თარგმანის გათვალისწინებით მოგვაქვს, სრულ გამოცემას დავასახელებთ მხოლოდ დასაწყისში, რათა თავი ავარიდოთ ხშირ გაბეჭდვებს. ეს ოთხი თარგმანია: *Istoriâ Aguan*” *Moïseâ Kagankatvacî pisatelâ X v*”ka. Per. K. Patkan’ân. Sankt-Peterburg. 1861 (Исторія Агуанъ Моисея Каганкатвацци писателя X въка. пер. К. Патканьян. Санкт-Петербург. 1861); *The History of the Caucasian Albanians by Movsēs Daxuranci*. Transl. by C. J. F. Dowsett. Oxford University Press. 1961; *Movses Kalankatuaci. Istoriâ strany Aluank*. Per. Š.V. Smbatân. Erevan. 1984 (Мовсес Каланкатуаци. История страны Алуанк. Пер. Ш.В. Смбадян. Ереван. 1984); *Movses Kalankatuac’i. Alvant’a k’veqnis istoria*. Gamomc’. L. Davlianije-Tatišvili. T’bilisi. 1985 (მოვსეს კალანკატუაცი. ალვანთა ქვეყნის ისტორია. გამოც. ლ. დავლიანიძე-ტატიშვილი. თბ. 1985).

⁸ *Sumbat Davit’is-je. C’xorebay da ucqebay bagratoniant’a*. gamomc’. G. Araxamia. T’bilisi. 1990. p. 42 (სუმბატ დავითის-ძე. ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა. გამოც. გ. არახამია. თბ. 1990. გვ. 42). სუმბატის თხზულების სხვა აკადემიურ გამოცემებში უპირატესობა მინიჭებული აქვს იმ ხელნაწერებს, რომელშიც დასახებულია ვარაზ-გაგელი, რაც, ბუნებრივია, ვა-

აღწერილი „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ქრონიკაში.⁹ ყველა შემთხვევაში დასახელებულია გარდაბანი. ფიქსირდება მისი ოდნავ განსხვავებული ფორმა: „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ – გარბანი; სუმბატ დავითის ძის თხზულებაში – გარდაბანი. კიდევ უფრო ძველ წარწერებშიც შესაძლოა გვხვდებოდეს ფორმა – გარბანი.¹⁰

ქართული და სომხური წყაროების შეჯერებით ირკვევა, რომ ვარაზ-გრიგოლი გარდაბნის იგივე გარდმანის მემკვიდრეობითი მმართველი იყო, ხოლო მოგვიანებით უკვე დიდი მთავარი გახდა და მთელ ქვეყანას ჩაუდგა სათავეში. ვარაზ-გრიგოლის აღვანეთის მთავრის პოზიციაზე ბიზანტიელთა დახმარებით დამკვიდრდა. მანამდე ის სასანიანთა გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა და, შესაძლოა, მაზდეანური სარწმუნოების მიმდევარი იყო.¹¹

პოლიტიკური ვითარება კარდინალურად შეიცვალა ჰერაკლე იმპერატორის გამოჩენის შემდეგ. ჰერაკლეს მიზანი მხოლოდ ირანის დამარცხება არ ყოფილა. მას უფრო შორს მიმავალი მიზნებიც ჰქონდა, რომელიც სამხრეთ კავკასიაში მაზდეანობისა და მონოფიზიტობის აღმოფხვრას გულისხმობდა. სწორედ ამ მიზანს ემსახურებოდა ვარაზ-გრიგოლის მოქცევა, რომელიც ჰერაკლეს აქტიური ძალისხმევით დიოფიზიტურ მრწამსზე მოექცა მთელი თავისი ოჯახით. აღნიშნული მოვლენა უკვე 627 წელს უნდა მომხდარიყო, როდესაც ჰერაკლე სამხრეთ კავკასიაში, საქართველოს და აღვანეთის ტერიტორიებზე ლაშქრობდა.¹² მოვსეს კალანკატუაცის ცნობით, ვარაზ-გრიგოლის

ვარაზ-გრიგოლის სახელის დამახინჯებული გადმოცემა. ასევე იხ.: D. Musxelišvili. Sak'art'velos istoriuli geograp'ii jirit'adi sakit'xebi. II. T'bilisi. 1980, p. 43 (დ. მუსხელიშვილი. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები. II. თბ. 1980, გვ. 43).

⁹ Mok'c'evay k'art'lisay. Gamomc'. I. Abulaje. Jveli k'art'uli agiograp'iuli literaturis jeglebi. Red. I. Abulaje. T'bilisi. 1963, p. 96 (მოქცევაჲ ქართლისაჲ. გამომც. ი. აბულაძე. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. რედ. ი. აბულაძე. თბ. 1963, გვ. 96); Mok'c'evay k'art'lisay: axladağmoč'enili sinuri redak'c'iebi. Gamomc'. Z. Alek'sije. T'bilisi. 2007, p. 20 (მოქცევაჲ ქართლისაჲ: ახლადამოწენილი სინური რედაქციები. გამომც. ზ. ალექსიძე. თბ. 2007, გვ. 20).

¹⁰ K'art'uli carcerebis korpusi, I, lapidaruli carcerebi. Gamomc'. N. Sošiašvili. T'bilisi. 1980, p. 169 (ქართული წარწერების კორპუსი, I, ლაპიდარული წარწერები. გამომც. ნ. შოშიაშვილი. თბ. 1980, გვ. 169).

¹¹ C. Toumanoff. Studies in Christian Caucasian History, p. 476, n. 171. არტამანოვი ფიქრობდა, რომ ის მონოფიზიტი იყო, ხოლო ჰერაკლემ დიოფიზიტობაზე მოაქცია (M. I. Artamonov. Očerki drevnejšej istorii hazar. Leningrad. 1936, pp. 59-60 (M. И. Артамонов. Очерки древнейшей истории хазар. Ленинград. 1936, гв. 59-60)).

¹² ჰერაკლე იმპერატორის ლაშქრობის ქრონოლოგიის შესახებ იხ.: A. Bogveraje. Adrep'eodaluri k'art'uli saxelmcip'oebi VI-VIII saukuneebši. Sak'art'velos istoriis narkvevebi. T. II. T'bilisi. 1973, pp. 379-282 (ა. ბოგვერაძე. ადრეფეოდალური ქართული სახელმწიფოები VI-VIII საუკუნეებში. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. II. თბ. 1973, გვ. 379-282); W.E. Kaegi. Heracilius Emperor of Byzantium. Cambridge University Press, 2003, pp. 142-186.

ნათლობა ალვანეთის კათალიკოს ვიროს მონაწილეობით აღსრულდა (Mov. Kal. II, 17), მაგრამ კათალიკოსი ვირო, როგორც ცნობილია, ირანის საპატიმროდან მხოლოდ 628 წელს გაათავისუფლეს,¹³ შესაბამისად, 627 წლის ნათლობაში მისი მონაწილეობა არ არის სავარაუდო.¹⁴ დიდი ალბათობით, 628 წელს ვარაზ-გრიგოლი ალვანეთის მთავარი გახდა, რაშიც თავისი წვლილი უნდა შეეტანა კათალიკოს ვიროს.

ვარაზ-გრიგოლი ალვანეთის სამთავროს ჩაუდგა სათავეში, მაგრამ მისი მმართველობის დასაწყისი, ბიზანტიელთა სამხედრო წარმატების მიუხედავად, არ აღმოჩნდა სახარბიელო. ალვანეთზე პრეტენზიას თურქთა ხაკანი აცხადებდა, რომლის შვილი, ან ძმიშვილი, ალვანთა ქვეყნის მმართველად იყო დადგენილი (Mov. Kal. II, 12-16). თურქთა ბატონობა ალვანეთში, როგორც ჩანს, შეთანხმებული იყო ჰერეკლე იმპერატორთან, რითიც ხაკანი აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში თავის მდგომარეობას განიმტკიცებდა.

თურქთა ბატონობით სასტიკად უკმაყოფილო იყო ალვანეთის მოსახლეობა. მათი მძლავრობა ქვეყნის მოსახლეობას შიშსა და ძრწოლას ჰკვირიდა (Mov. Kal. II, 16). მაგრამ თურქთა ხაკანს მალევე მოუწია პოზიციების დათმობა, რის შემდეგაც ალვანეთი კვლავ სასანური ირანის დაქვემდებარების ქვეშ მოექცა. მოგვიანებით, ქვეყნის სათავეში მოვიდა ირანის ბრძოლებში სახელგანთქმული ჯუანშერი (637-681), რომელიც, ირანელთა თანხმობით, ალვანეთის დიდი მთავარი უკვე მამის სიცოცხლეში გახდა (Mov. Kal. II, 17-19). ირანის შაჰის მიერ დაწინაურებული ჯუანშერი არ აღმოჩნდა ბოლომდე სანდო მოკავშირე. სამშობლოში დაბრუნებული ალვანეთის მთავარი სასანიანთა ინტერესების წინააღმდეგ იწყებს მოქმედებას და ცდილობს მათ მმართველობას თავი დაადლოს. ამ კუთხით ჯუანშერს სამხედრო-პოლიტიკური აღი-

¹³ The History of the Caucasian Albanians by Movsēs Dasxuranci. Transl. by C. J. F. Dowsett, p. 109, n. 2.

¹⁴ ვირო დიოფიზიტი იყო (The Armenian History Attributed to Sebeos. Transl. by R. W. Thomson, comm. by J. Howard-Johnston. Liverpool University Press. 1999, p. 117), შესაბამისად, მოვსეს კალანკატუაცის ტექსტის ინტერპრეტაცია, თითქოს, საქმე გვქონდეს ვიროს მონოფიზიტობასთან და ჰერაკლეს წინააღმდეგ ქმედებასთან, როგორც ამას არტამანოვი და, მასზე დაყრდნობით, კამილა ტრევერი ფიქრობენ (M. I. Artamonov. Očerki drevnejšej istorii hazar, pp. 59-60 (M. И. Артамонов. Очерки древнейшей истории хазар, гв. 59-60); K.V. Trever. Očerki po istorii i kul'ture Kavkazskoj Albanii IV v. do n. è. - III v. Moskva-Leningrad. 1959, p. 117 (K. В. Тревер. Очерки по истории и культуре Кавказской Албании IV в. до н. э. – III в. Москва-Ленинград. 1959, гв. 117), მცდარია. ვიროს მონაწილეობით, თუ ოდესმე აღესრულა ვარაზ-გრიგოლის ნათლობა, ეს უნდა მომხდარიყო იქამდე სანამ ის ირანში იქნებოდა გაწვეული და დაპატიმრებული, ან ფორმალურად ჰერაკლე იმპერატორის 627 წლის ლაშქრობის შემდეგ, როდესაც ჰერაკლე მეორედ შემოვიდა ამიერკავკასიაში 628 წელს.

ანსი ჰქონდა ქართლის ერისმთავარ ადარნასე I-თან, რომელიც მას საკმაოდ აქტიურად ეხმარებოდა და სამხედრო ძალებსაც უგზავნიდა (Mov. Kal. II, 19). ქართველთა დახმარებით ჯუანშერმა სპარსელთა წინააღმდეგ რამდენიმე წარმატებასაც მიაღწია.

ჯუანშერის მთავრობის პერიოდში მიჰრანიანთა დინასტიის ალიანსი ქართლის და სომხეთის მმართველ წრეებთან, როგორც ვხედავთ, საკმაოდ აქტიური გახდა. მთელი ეს ალიანსი მიზნად ისახავდა ირანის მმართველობის მოშორებას, რასაც შედეგად რეგიონში ბიზანტიის იმპერიის გაძლიერება უნდა მოჰყოლოდა. ბიზანტიის იმპერიის პოზიციებს კავკასიაში ქრისტიანული მრწამსი აძლიერებდა, ხოლო უფრო მეტად კი მისი დიოფიზიტური მიმდინარეობდა. ქალკედონიტები კი კავკასიის მონოფიზიტების სიმძლავრის მიუხედავად ბევრი იყვნენ. ქართლი ამ დროს დიოფიზიტური იყო.

ალვანეთის მთავარი ჯუანშერი სპარსელთა წინააღმდეგ ბრძოლებში მარტო არ ყოფილა. მას გვერდში ედგნენ თავისი მამა და ძმები. ჯუანშერის მოწყობილი აჯანყება, რომელიც მიზნად ისახავდა არაბთა წინააღმდეგ დამარცხებული სასანური ირანის გავლენის შესუსტებას, გარდამავალი უპირატესობით მიმდინარეობდა. დაპირისპირების ერთ-ერთ ეტაპზე ირანელთა არმიამ პეროზაპატი ანუ ბარდავი დაიკავა, ხოლო ჯუანშერის მამა და ძმები ტყვეებად აიყვანა (Mov. Kal. II, 19).

სპარსეთის წინააღმდეგ გამართულ ომში ჯუანშერმა ჩართო ადარნასე ერისმთავარი და ქართული პოლიტიკური ელიტა. ორივე მხარეს საერთო ინტერესები ამოძრავებდათ, რაც სპარსეთის გავლენის მოსპობას ისახავდა მიზნად. ჯუანშერი და ადარნასე ერთმანეთს მტკიცე პოლიტიკური ალიანსით დაუკავშირდნენ. ალვანეთის მთავარს თანაუგრძნობდა სომხეთის ნახარათა დიდი ნაწილიც. სომეხთა და ქართველთა შორის ბევრი ყოფილა, ვისაც მისი სიძედ ხილვა სურდათ, თუმცა მან ცოლად შეირთო სივნიელი იშხნის ასული არუიჭანთა გვარიდან, რათა ადგილობრივ ელიტას უფრო დაახლოებოდა. ჯუანშერი მამის და ძმების გასათავისუფლებლად იბრძოდა. მოვსეს კალანკატუაცის ცნობით, ჯუანშერმა სპარსეთის ხელისუფალთა გამოგზავნილი ატროპატაკანის ჯარი შაკაშენის მხარეში ორჯერ დაამარცხა (Mov. Kal. II, 19). ამის შემდეგ მან ოჯახის წევრთა გათავისუფლებას მხოლოდ მოლაპარაკებით მიაღწია.

მოვსეს კალანკატუაცის ცნობით, საზავო მოლაპარაკება სპარსელთა ინიციატივით გაიმართა, რომელშიც მედიატორის როლს სივნიეთის დიდი მთავარი ასრულებდა. სასანური ირანი ამ დროს სერიოზულ კრიზისში იმყოფ-

ფებოდა, რის გამოც ირანის მესვეურებმა ალვანეთზე სრული კონტროლის მოპოვება ვერ მოახერხეს. საბოლოოდ ზავი დაიდო, ხოლო კონფლიქტი შეწყდა (Mov. Kal. II, 19). მართალია ზავის დეტალები არ ჩანს, მაგრამ, საფიქრებელია, სპარსელებმა გაათავისუფლეს ჯუანშერის ოჯახის წევრები, ხოლო ალვანეთი კვლავ სასანური ირანის მოხარკე ქვეყანა გახდა. ხალიფატის ექსპანსია სპარსეთში გაძლიერდა, ხოლო სასანური ირანი კიდევ უფრო მეტად დასუსტდა, რამაც ჯუანშერს საშუალება მისცა დამოუკიდებლად ემოქმედებინა. მან არ იკადრა სპარსეთის მოხელეთა მორჩილება იმ პერიოდში, როდესაც ირანის შაჰი იეზდიგერდ III დევნილობაში იმყოფებოდა.

სპარსეთის ზორავარი, რომელიც მოხსენიებულია „ალვანთა ქვეყნის ისტორიაში“,¹⁵ სპაჰბედი ფარუხზად ისპაჰუდჰანი (ისპანდიარის/სპანდიატის/სპანდიას სახლი) ნელ-ნელა კარგავს ძალაუფლებას ადარბადაგანში, შესაბამისად, ირანელთა გავლენა ალვანეთზე შესუსტდა. ზავის მიუხედავად ჯუანშერი აღარ ემორჩილებოდა სპარსეთის ხელისუფლებას და იმპერიის ფაქტობრივ მმართველს სპაჰბედ ფარუჰზადს. აღნიშნულის გამო ალვანეთის და ირანის მესვეურთა ზავი დიდი ხანი არ გაგრძელებულა. ფარუჰზადმა, მოლაპარაკების მიზნით, თავისთან იხმო ვარაზ-გრიგოლი, მაგრამ სამშობლოში აღარ დააბრუნა. ალვანთა აზრით, ის მუხანათურად დააპატიმრეს, რამაც ალვანელებსა და ირანელებს შორის კონფლიქტი განაახლა. მოვსესის ცნობით, ჯუანშერი და თავისი უფროსი ძმა, ვარაზ-ფეროჟი, სპარსელი მოხელეთა წინააღმდეგ შეტევაზე გადავიდნენ, პეროჟკავატი იგივე ბარდავი ალყაში მოაქციეს, ფარუხზადის მომხრეები დახოცეს და ქალაქი შტურმით აიღეს, ხოლო თავიანთი მამა ტყვეობიდან გაათავისუფლეს (Mov. Kal. II, 19).

ალვანელთა სამხედრო უპირატესობას ძირითადად სასანური ირანის ხალიფატის არმიასთან მარცხი განაპირობებდა. VII საუკუნის 30-40-იან

¹⁵ ალვანეთის მთავარს ჯუანშერის ამბებთან დაკავშირებით მოხსენიებული პირველი ზორავარი იყო როსტომი, იგივე როსტამ ფარუხ-ჰორმიზდის ძე, რომლის სახელსაც უკავშირდება ჯუანშერის დაწინაურება (Mov. Kal. II, 18). როსტომი, როგორც ცნობილია, ალკადისიდას ბრძოლაში დაიღუპა 636 წელს, ხოლო ადარბადაგანის და ჩრდილოეთის მხარეთა სპაჰბედის (ზორავარი) თანამდებობაზე ის თავისმა ძმამ, ფარუხზადმა, შეცვალა. ჯუანშერის სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ, მოვსესის ტექსტში მოხსენიებული ზორავარი ანუ სპაჰბედი, ბუნებრივია, როსტომის ძმა, ფარუხზადი უნდა იყოს, რომელიც ირანის ფაქტობრივი მმართველის პოზიციაზე თავის ძმას შეცვლის. ზოგადად, სასანური ირანის ისტორიის ამ პერიოდის შესახებ იხ.: A. I. Kolesnikov. *Zavoevanie Irana arabami*. Moskva. 1982 (A. И. Колесников. *Завоевание Ирана арабами*. Москва. 1982); P. Pourshariati. *Decline and Fall of the Sasanian Empire: The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran*. I.B. Taurus: London & New York. 2008; T. Daryaee. *Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire*. I.B. Taurus: London & New York. 2009.

წლებში მიმდინარე ალვანურ-ირანული კონფლიქტის პირობებში ალვანეთის მიჰრანიანი მთავრები გამარჯვებულები გამოვიდნენ. ამ გამარჯვების მთავარი შემოქმედი ალვანეთის მთავარი ჯუანშერი იყო, რომელსაც გვერდში ედგა თავისი მამა, ვარაზ-გრიგოლი და ძმები, ვარაზ-ფეროჟი, იეზუტ-ხოსროვი და ვარაზმანი.

მოვსეს კალანკატუაცის თხზულების მიხედვით, მამის და უფროსი ძმის აქტიურობის მიუხედავად ქვეყნის მმართველი მეორე ძმა, ჯუანშერი, იყო. მისი გამთავრება დაკავშირებული იყო შაჰი იეზდიგერდის და სპაჰბედ როსტომის გადაწყვეტილებასთან, მათ ის ალვანეთის სპარაპეტის თანამდებობაზე დაამტკიცეს (Mov. Kal. II, 18). ჯუანშერი, როგორც ჩანს, თავისი მოვალეობის შესრულებას ალვანეთში ჩასვლის შემდეგ 637 წელს შეუდგა, ხოლო ქვეყანას 681 წლის ზაფხულამდე მართავდა.¹⁶

ჯუანშერი თავისი მმართველობის დასაწყისში ძალაუფლებას მამას და ძმებს უყოფდა, თუმცა ქვეყნის უზენაეს მმართველად ის ითვლებოდა. მოვსესის მიხედვით, სასანიანთა მმართველობის აღსასრული ჯუანშერის მმართველობის მეთხუთმეტე წელზე მოდიოდა (Mov. Kal. II, 19). აღნიშნული ცნობა კარგად ადასტურებს ჯუანშერის მთავრობას ალვანეთის ქვეყანაზე 637 წლიდან მოყოლებული, ვიდრე 651 წლის ჩათვლით, რაც, როგორც ზემოთ მივუთითეთ, 681 წლის პირველი ნახევრის ჩათვლით გაგრძელდა.

მიჰრანიანთა სახლის წევრები იყვნენ გარდმანის მემკვიდრეობითი პატრონები, ხოლო ალვანთა ქვეყნის მასშტაბით მთავრისა და სპარაპეტის წოდებებს ატარებდნენ. უმეტეს შემთხვევაში მთავრის და სპარაპეტის წოდებები ერთი პიროვნების ხელში იყო მოქცეული, ხოლო იშვიათ შემთხვევაში მათ სხვადასხვა პირი ფლობდა. ჯუანშერის მმართველობის დროს ორივე წოდება მის ხელში იყო მოქცეული, მაგრამ, ასევე, მთავრის ტიტული უნდა ჰქონოდა ვარაზ-გრიგოლს, ჯუანშერის მამას. არსად ჩანს, რომ ვარაზ-გრიგოლმა მთავრობა დაკარგა. ის ალვანეთის პირველი მთავარი იყო მიჰრანიანთა დინასტიის წევრთა შორის და ქვეყნის უზენაესი მმართველი თავისი მეორე შვილის აღზევებად გახლდათ. ვარაზ-გრიგოლი ცოცხალი იყო მაშინაც, როდესაც არაბები ქვეყანაში შემოიჭრნენ და ალვანეთს დიდი ზიანი მიაყენეს. ხალიფატის

¹⁶ ჯუანშერის ზეობის ქრონოლოგია ა. შაგინიანს ეკუთვნის. ქვედა თარიღად დასახელებულია 636/7 წლები, ხოლო გარდაცვალების თარიღი – 681 წლის ზაფხული. იხ.: A. K. Šaginān. Armenia i strany Ūžnogo Kavkaza v uslovāh vizantijsko-iranskoj i arabskoj vlasti. Sankt-Peterburg. 2011, pp. 136, 141 (A. K. Шагинян. Армения и страны Южного Kavkaza в условиях византийско-иранской и арабской власти. Санкт-Петербург. 2011, გვ. 136, 141).

წინააღმდეგ წარმატებული ომის გაჩაღება ალვანეთის ხელისუფლებამ ვერ შეეძლო. ისინი იძულებული გახდნენ მათთან მორიგებაზე წასულიყვნენ. არაბთა წინაშე ვარაზ-გრიგოლი გამოცხადდა და პირველი საზავო მოლაპარაკებაც მანვე გამართა (Mov. Kal. II, 19). აღნიშული იმისი მანკვნებელია, რომ VII საუკუნის 40-50-იან წლებში ვარაზ-გრიგოლი კვლავ ცოცხალია და საკმაოდ აქტიურად გამოდის ქვეყნის დიპლომატიურ და პოლიტიკურ სარბიელზე.

VII საუკუნის 50-იან წლებში ბიზანტიის იმპერიის მესვეურებთან მოლაპარაკებას უკვე თავად ჯუანშერი აწარმოებს, რაც იმას ნიშნავს რომ ალვანეთში პოლიტიკური ძალაუფლება მთლიანად მის ხელშია კონცენტრირებული. სავარაუდოდ, ამავე ასწლეულის შუა ხანებში გარდმანის სამფლობელოები ვარაზ-გრიგოლმა შვილების გაუნაწილა. ისინი გარდმანის მემკვიდრემფლობელები ხდებიან, ხოლო ჯუანშერი, გარდმანის მფლობელის გარდა, იწოდება როგორც ალვანთა მთავარი და სპარაპეტი.

ალვანეთის მიჰრანიანთა დინასტიის საკუთრებაში არსებული მიწების ზუსტი განაწილების შესახებ ცნობები არ გაგვაჩნია. გამოკვეთილად ჩანს მხოლოდ VII-VIII საუკუნეთა მიჯნაზე არსებული სამი შტო, რომლებიც ვარაზ-გრიგოლის სამი შვილის მემკვიდრეები არიან. აქედან ვარკვევთ, რომ მიჰრანიანთა სამფლობელოები ჯერ კიდევ ვარაზ-გრიგოლის სიცოცხლეში იქნა განაწილებული მისივე შვილებს შორის. მათ შორის ჩვენ გვინტერესებს ვარაზმანის მემკვიდრეობა.

ვარაზმან პირველი

ვარაზმანის სამკვიდრო წილის შესახებ ვარკვეული ცნობები დაცულია სომხურ გეოგრაფიაში, რომელიც „აშხარაცოიცი“ სახელწოდებით არის ცნობილი. მისი ცნობით, მდინარე მტკვრის სამხრეთით მდებარეობს ახალი ციხე-სიმაგრე – ვარაზმანავარი.¹⁷ ამავე ციხის გვერდით იხსენიება ქალაქი კუდრათი, რომელსაც თანამედროვე სომეხი მკვლევრები კაჭრეთს უკავშირებენ, ხოლო ვარაზმანავარი მანავი ჰგონიათ.¹⁸ ორივე იდენტიფიკაცია მცდარია. სომეხი გეოგრაფის ტექსტში ალვანეთი მტკვარსა და კავკასიონს შორის არის მოთავსებული, ხოლო ვარაზმანავარის და კუდრათის შესახებ ის აღნიშნავს, რომ ისინი სამხრეთით მდებარეობსო. თითქოს, სავარაუდებელია, უნდა იგულისხმებოდეს ალაზნის სამხრეთი, რომელსაც ავტორი ალუანის სახელით

¹⁷ The Geography of Ananias of Širak (Ašxarhac'oyc'): The Long and the Short Recensions. Trans. by R.H. Hewsen. Wiesbaden. 1992, p. 59.

¹⁸ The Geography of Ananias of Širak. Trans. by R.H. Hewsen, p. 59, 144.

იცნობს, მაგრამ ეს ასეც რომ იყოს ის არ გამორიცხავს ამ ორი პუნქტის ლოკალიზაციას მტკვრის სამხრეთით, ვინაიდან ალაზნის სამხრეთი სწორედ მტკვრის სამხრეთია. „აშხარაციციის“ ვრცელ რედაქციაში ვკითხულობთ:

„აღვანეთის თავდაპირველი მიწები მდებარეობს დიდ მდინარე მტკვარსა და კავკასიონს შორის. პირველი, ქართლის მეზობლად, არის ეხნის მხარე მდინარე ალუანის (ალაზანი – ლ.თ.) გასწვრივ და კამბეჩანი მდინარე მტკვრის გაყოლებაზე. სამხრეთით არის ახალი ციხე-სიმაგრე ვარაზმანავარი ქალაქი კუდრათით და უდაბნო მხარე, ვიდრე მდინარე მტკვრამდე“.¹⁹

ამგვარად, ტექსტი ორნაირად შეიძლება გავიგოთ: 1) ვარაზმანავარი და კუდრათი ალაზნის სამხრეთით მდებარეობს, ვიდრე მდინარე მტკვრამდე, როგორც ეს ესმით წყაროს გამოცემლებს; 2) ვარაზმანავარი და კუდრათი მდებარეობს მდინარე მტკვრის სამხრეთით. ჩვენი აზრით, არ არის გამორიცხული „აშხარაციციის“ ავტორი მართლაც ცდილობდეს ამ ორი პუნქტის ლოკალიზაციას ალაზნის სამხრეთით ვიდრე მტკვრამდე, მაგრამ მონაცემი აქვს ზოგადი, ხოლო ეს ცნობა მათ ადგილმდებარეობას განსაზღვრავს ზემოდასახელებული პუნქტების სამხრეთით. კამბეჩანის სამხრეთი კი მხოლოდ მტკვრის სამხრეთი შეიძლებოდა ყოფილიყო. უფრო მეტიც, თავად კამბეჩანი მცირედით მტკვრის სამხრეთითაც ვრცელდებოდა.

ქალაქი კუდრათი, რომელიც დასახელებულია „აშხარაციციის“ ვრცელ რედაქციაში, ბუნებრივია, შერყვნილი სახელწოდება უნდა იყოს, რაღაც ავთენტური ტოპონიმისა, რომელიც მტკვრის სამხრეთით მდებარეობდა. სავარაუდოდ, ის უნდა უკავშირდებოდეს ქურდის ჰევს, რომელიც, ასევე, მტკვრის სამხრეთით მდებარეობდა. ჯუანშერის მიხედვით, ტერიტორია კოტმანიდან ქურდის ჰევამდე ვარაზმანის სამფლობელო იყო. ჩვენი აზრით, სომხური წყაროს ტოპონიმი „კუდრათ“ ქართული წყაროს „ქურდის“ შერყვნილი ფორმაა. ტოპონიმის სუფიქსი გვაფიქრებინებს, რომ სომხებმა ის ქართველებისგან აიღეს. სიტყვა „ქურდის ჰევი“ შეიძლება გამოთქმულიყო როგორც „ქურდეთი“, ან „ქურდათი“, რომელიც ოდნავ შეცვლილი ფორმით „აშხარაციციის“ ვრცელ რედაქციაში დაფიქსირდა. საფიქრებელია შეცდომა გადამწერს დაეშვა, ვინაიდან „აშხარაციციის“ ვრცელი რედაქცია მხოლოდ 1605 წლით დათარიღებული ერთადერთი ხელნაწერით არის მოღწეული,²⁰ რომელიც, ბუნებრი-

¹⁹ The Geography of Ananias of Širak. Trans. by R.H. Hewsen, p. 59.

²⁰ „აშხარაციციის“ ტექსტისა და ხელნაწერთა შესახებ იხ.: The Geography of Ananias of Širak. Trans. by R.H. Hewsen, p. 4-5.

ვია, მრავალჯერ იქნებოდა გადაწერილი, ხოლო ავტორისეული ორიგინალი ბევრჯერ შერყვნილი.

ქურდის ჰევი, მოგვიანებით, ცნობილია როგორც ქურდვაჭრის ხევი, რაც მდინარე დებედას ხეობას ეწოდებოდა.²¹ ქალაქი ქურდათი/კუდრათი, ბუნებრივია, ამავე მხარეშია უნდა იქნას ლოკალიზებული. ის, ალბათ, ამავე მხარის ცენტრს წარმოადგენდა. ჯუანშერის ცნობა ქურდის ჰევის შესახებ გვაფიქრებინებს, რომ ის ერთი პერიოდი ცალკე ჰევი ანუ ადმინისტრაციული ერთეული იყო. ქურდის ჰევის ცენტრი, შედარებით გვიანდელი წყაროების მიხედვით, გახლდათ გაგი.²²

გაგის ციხის აგება უკავშირდება სომხეთის მეფე გაგიკ I-ს (990-1020). ვარდან არეველცის ცნობით, ციხე-სიმაგრე გაგიკის ბრძანებით ააშენეს, ხოლო სახელწოდება კტიტორის სახელის მიხედვით დაერქვა.²³ თუმცა, როგორც ფიქრობენ, გაგის ციხის ნანგრევების ნაშთები უფრო ძველია,²⁴ რაც, თითქოს, იმაზე მეტყველებს რომ გაგის ციხე გაგიკ მეფემ მხოლოდ განაახლა, თავისი სახელი დაუტოვა და ხელახალი სიცოცხლე შესძინა. ქურდის ჰევის ადრეული ცენტრი თუ მართლაც გაგის ციხე გახლდათ ქურდათი/კუდრათის ლოკალიზაცია ამავე ციხის ადგილზე იქნება შესაძლებელი.

ვარაზმანავარის ციხე, როგორც ეს „სომხურ გეოგრაფიაში“ მითითებული, ქალაქ ქურდათი/კუდრათის სიახლოვეს აგებული ახალი საფორტიფიკაციო ნაგებობა იყო. სახელის მიხედვით, ის ვარაზმანის სახელს უკავშირდება. ჩვენი აზრით, ტოპონიმი ორი სიტყვის შერწყმის შედეგადაა მიღებული, ესენია: „ვარაზმან“ და „ავარ“. პირველი საკუთარი სახელია, ხოლო მეორე – ირანული წარმოშობის სიტყვაა და ნიშნავს ალაფს, ნადავლს, ნაძარცვს. ეს ტერმინი ამავე მნიშვნელობით დამკვიდრებულია ქართულსა და სომხურში.

²¹ D. Musxelišvili. Sak'art'velos istoriuli geograp'iis jirit'adi sakit'xebi. II, pp. 64-65 (დ. მუსხელიშვილი. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები. II, 64-65).

²² Istoriani da azmani šaravanded't'ani. Gamomc'. S. Qauxč'išvili. K'art'lis c'xovreba. II. T'bilisi. 1959, p. 54 (ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. გამომც. ს. ყაუხჩიშვილი. ქართლის ცხოვრება. II. თბ. 1959, გვ. 54); Istoriani da azmani šaravanded't'ani. Gamomc'. G. Kartoziā, C'. Kikvije. K'art'lis c'xovreba. T'bilisi. 2008, gv. 426 (ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. გამომც. გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე. ქართლის ცხოვრება. თბ. 2008, გვ. 426).

²³ Vardan Arevel'i. Msop'lio istoria. Gamomc'. N. Šošašvili, E. Kvačantiraje. T'bilisi. 2002, p. 162 (ვარდან არეველცი. მსოფლიო ისტორია. გამომც. ნ. შოშიაშვილი, ე. კვაჭანტირაძე. თბ. 2002, გვ. 162); D. Musxelišvili. Aḡjaqala-gagis c'ixe. Sak'art'velos istoriuli geograp'iis krebuli. T. I. T'bilisi. 1960, pp. 124-125 (დ. მუსხელიშვილი. აღჯაყალა-გაგის ციხე. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული. ტ. I. თბ. 1960, გვ. 124-125).

²⁴ D. Musxelišvili. Aḡjaqala-gagis c'ixe, პ. 139 (დ. მუსხელიშვილი. აღჯაყალა-გაგის ციხე, გვ. 139).

„აშხარაციცი“ მიხედვით, ვარაზმანავარი ახალი ციხე-სიმაგრე იყო. მას სახელიც, ბუნებრივია, ახალი შერქმეული უნდა ჰქონოდა. ჩვენი აზრით, „აშხარაციცი“ დაახლოებით VII-VIII საუკუნეთა მიჯნაზე უნდა იყოს დაწერილი,²⁵ შესაბამისად, ციხე ამ დროისთვის ახალი აშენებული იყო. თუ ვარაზმანავარის ციხის აგების ქრონოლოგიას, პირობითად, VII საუკუნის მეორე ნახევრით განვსაზღვრავთ, თავად ციხე-სიმაგრის სახელის მიხედვით, ადვილი გამოსავლენი იქნება მისი პატრონისა და დამკვეთის ვინაობა. ჯუანშერის მიხედვით, ქურდის ჭვევიდან კოტმანამდე ვარაზმანის კუთვნილი მიწაა, რომელიც მას არჩილ მეფემ უბოძა საერისთავოდ, რასაც ადგილი 740 წელს ჰქონდა.²⁶

არჩილ მეფის „წყალობა“ რეალურად არსებული ვითარების დამტკიცება იყო, მან თავის ჭვეშევრდომ ერისთავებს უბოძა ის, რაც მათ უკვე ჰქონდათ, შესაბამისად, მოხდა მხოლოდ არსებულის ლეგიტიმიზაცია, მაგრამ არა ახალი მიწების გადაცემა. ჯუანშერი არ გვაწვდის ცნობას იმის შესახებ, თუ რომელი ერისთავი როდის დაეუფლა თავის სამკვიდროს. ვარაზმანი, რომელსაც ჯუანშერი იხსენიებს არის ვარაზმან მეორე, რაზეც უფრო ვრცლად ქვემოთ ვისაუბრებთ, ხოლო ვარაზმანავარის ამგები უნდა იყოს ვარაზმან პირველი, ვარაზ-გრიგოლის ძე, რომელიც, ჩვენი აზრით, მიჰრანიანთა დინასტიის ვარაზმანიანთა სახლის ფუძემდებელია.

ტოპონიმ „ვარაზმანავარის“ გაჩენა, გარკვეულწილად, ამ ტერიტორიის მიტაცებით ფლობაზე უნდა მიანიშნებდეს, რომელიც მიჰრანიანთა სახლს უკვე VII საუკუნის შუა წლებში ან მეორე ნახევარში უნდა დაეკავებინა. ჯუანშერ ალვანთა მთავარისა და ადარნასე ერისმთავარის აქტიური კავშირი იმისი მანიშნებელია, რომ ქართლის მმართველი ელიტა არ ყოფილი ამგვარი მიტაცების წინააღმდეგი. ამისი ახსნა იმიტიც შეიძლება, რომ VII საუკუნეში,

²⁵ ავტორისთვის ახალი მოვლენა ასპარუხის დამკვიდრება დუნაის კუნძულზე (The Geography of Ananias of Širak. Trans. by R.H. Hewsen, pp. 48, 94, 110), რითიც ჩანს რომ ასპარუხი ჯერ ბულგარეთის მმართველი და დუნაის სამხრეთის მფლობელი არაა. აღნიშნული მოვლენა VII საუკუნის 70-იან წლებში ხდება. სხვადასხვა ავტორები ამ ნაწარმოებს ანანია შირაკაცს აკუთვნებენ და ათარიღებენ VI-VII საუკუნეთა მიჯნით, რაც მთელი რიგი ფაქტების გათვალისწინებით არაა მართებული. ასპარუხის გამოჩენაც მათი აზრით, თითქოს, გვიანდელი ჩანართია, მაგრამ ეს არ უნდა იყოს სწორი, ხოლო ასპარუხის მოხსენიება დუნაის დელტაზე საკმაოდ მყარი საყრდენია თხზულების დათარიღების მიზნით, რაც მას VII საუკუნის ბოლო შესამდის ახლო ხანებით განსაზღვრავს.

²⁶ თარიღზე დეტალური მსჯელობა მერვე საუკუნის საქართველოს ისტორიაზე არსებულ მონოგრაფიაში გვექნება. არაბთა დამარცხების თარიღი მიღებულია სტეფანოზ მამფლის ეპიგრაფიკული ძეგლის, ჯუანშერის ცნობისა და არაბული წყაროების შეჯერებით.

როდესაც საქართველოში ბრძოლა მიდიოდა პრობიზანტიურ დიოფიზიტურ და პროირანულ (შემდეგ პროარაბულ) მონოფიზიტურ ბანაკებს შორის პირველმა მეორე გაანადგურა, ხოლო მათი სამფლობელოები მიიტაცა. საფიქრებელია, მიჰრანიანთა დინასტია ყოფილ ხუნანის საერისთავოს სწორედ ამ დროს დაე-
უფლა, რაც, მოგვიანებით, არჩილ მეფემ დაამტკიცა.

ამგვარად, ვარაზმან ვარაზ-გრიგოლის ძე იყო პირველი მიჰრანიანთა დინასტიის წევრთა შორის, რომელიც ქურდის ჯეკსა და კოტმანს შორის არსებულ ტერიტორიას დაეუფლა. აღნიშნული მოვლენა ვარაზმანის მამის ან ძმის მმართველობის დროს უნდა მომხდარიყო, მეშვიდე საუკუნეში. ვარაზმანავარის მშენებლობა, როგორც ჩანს, ან თავად მან წამოიწყო, რასაც აღნიშნული სახელი მოგვიანებით ეწოდა, ანდა მშენებლობა უკვე მისი შვილის დროს უნდა დაწყებულიყო.

ვარაზმანის მოღვაწეობა თავისი მამის ვარაზ-გრიგოლის მთავრობის პერიოდს ემთხვევა. ის მამის მმართველობის პერიოდში გამოდის აქტიურ სამხედრო-პოლიტიკურ სარბიელზე. თავდაპირველად ის თავისი მამის მსგავსად ჰერაკლე იმპერატორის მორჩილებაში უნდა შესულიყო, თუმცა, მოგვიანებით, იძულებული გახდა სასანური ირანის შაჰის ძალაუფლებას დამორჩილებოდა.

ვარაზმანი თავისი მეორე ძმის, ჯუანშერის, სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ, რასაც მოჰყვა ირანის არმიის რამდენიმე მარცხი ხალიფატის არმიასთან ბრძოლებში, სპარსელთა ბატონობის წინააღმდეგ გამოდის. ვარაზმანი, მამამისი და ორი უფროსი ძმა სპარსელთა ტყვეობაში ჩავარდა. ჯუანშერის წყალობით მათ გაათავისუფლებენ, ხოლო ირანის მოხელეებთან ზავის დადების შემდეგ მალევე ალვანეთი-ირანის ბრძოლა განაზღვრება, რასაც მოჰყვა ალვანეთის პოლიტიკური თავისუფლება სასანიანთა ჰეგემონიისგან, ხოლო არაბთა მიერ ირანის იმპერიის განადგურება.

ირანის სამხედრო-პოლიტიკურ განადგურებას ხალიფატის ექსპანსიის დაწყება მოჰყვა, რამაც, ამჯერად, ალვანეთი ხალიფას დაუმორჩილა. მაგრამ არც ეს გაგრძელდა დიდი ხნის განმავლობაში. ალვანეთის მთავარი ჯუანშერი ყველანაირად ცდილობდა ქვეყანა არაბთა მორჩილებას მოერიდებინა და ბიზანტიის მოკავშირეობისკენ მიისწრაფვოდა. ალვანთა პოლიტიკური ელიტის დიდი ნაწილი პრობიზანტიური რჩებოდა მაშინაც კი, როდესაც ქვეყანაში ხალიფატის ძლიერი გავლენა იყო. ვარაზმანი თავისი ძმის, ჯუანშერის, ერთგული გახლდათ. არ ჩანს მისი რაიმე სახის დაპირისპირება მთავრის ხელისუფლებასთან. ჯუანშერის ზეობის დროს ვარაზმანი უნდა ყოფილიყო ყოფი-

ლი ხუნანის საერისთავოს მფლობელი, რაშიც შეცილება ქართველებმა ვერ შეძლეს.

ვარაზმანის გარდაცვალების შესახებ ცნობები შემონახული არაა. ვიცით მხოლოდ ჯუანშერის დალუპვის დეტალები, რომელიც შინაპოლიტიკურ ინტრიგებს ემსხვერპლა. ჯუანშერის შემდეგ ალვანეთის მთავარი და სპარაპეტი ხდება მათი ძმიშვილი, ვარაზ-თრდატი, ვარაზ-ფეროჟის ძე (Mov. Kal. II, 34-36).

ვარაზ-თრდატის ხელისუფლებაში მოსვლა ერთის მხრივ იმით იყო განპირობებული, რომ ის უფროსი ძმის მემკვიდრე იყო. ამასთან, ჯუანშერის დალუპვის შემდეგ მის შვილებს არ ჰქონდათ იმდენი ძალაუფლება თავისი ნებით ან მამის ანდერძით ქვეყნის სათავეში მოსულიყვნენ, შესაბამისად, ახალი მთავარი ქვეყნის უმაღლეს პირთა კრებამ აირჩია (Mov. Kal. II, 36). ვარაზ-თრდატის არჩევის დროს, როგორც ჩანს, ძირითადად, მისი პოლიტიკური გავლენა, წარმომავლობა და ასაკი იყო გათვალისწინებული. ვარაზ-ფეროჟი უკვე გარდაცვლილი უნდა ყოფილიყო, ვინაიდან მისი კანდიდატურა არც განხილულა. გარდაცვლილი უნდა ყოფილიყო მისი დანარჩენი ორი ძმაც, იეზუტ-ხოსროვი და ვარაზმანი, წინააღმდეგ შემთხვევაში ისინი ჯუანშერის დალუპვის დროს ნახსენები მაინც იქნებოდნენ და, შესაძლოა, ტახტზე პრეტენზიაც გამოეცხადებინათ. მაგრამ ასეთი რამ არ მომხდარა, რაც მათი ადრეული სიკვდილის ირიბი მტკიცებულებაა. ჯუანშერი დალუპვის ჟამს ჭარმაგი ასაკის მამაკაცი უნდა ყოფილიყო. მან, როგორც ჩანს, თავის ყველა ძმაზე მეტი იცოცხლა და უკვე ასაკში შესული მოღალატე ქვეშევრდომის ხელით აღესულა. ჯუანშერი 681 წლის ზაფხულში აღესრულა,²⁷ რაც ვარაზმან პირველის გარდაცვალებას ამაზე ცოტა ადრეული პერიოდით ათარიღებს.

ვარაზმანი გახდა პირველი მიჰრანიანი, რომელიც ხუნანის საერისთავოს ტერიტორიას მემკვიდრეობით დაეუფლა, რამაც უკვე მის მემკვიდრეებს საშუალება მისცა აღნიშნული მიწა მემკვიდრეობით გადაეცათ თავიანთი შვილებისთვის. ისტორიული წყაროებით ცნობილია ვარაზმანის შვილი და მემკვიდრე, რომელიც, მოესეს კალანკატუაცის თხზულებაში, იწოდება როგორც ვახტანგ ვარაზმანიანი, ანუ ვახტანგ ვარაზმანის ძე.

²⁷ ჯუანშერს დალუპვის თარიღზე იხ.: A. K. Šaginân. Armenia i strany Úžnogo Kavkaza v uslovâh vizantijsko-iranskoj i arabskoj vlasti, p. 141 (A. K. Шагинян. Армения и страны Южного Кавказа в условиях византийско-иранской и арабской власти, гл. 141).

ვახტანგ ვარაზმანიანი

მოვსეს კალანკატუაცის მიხედვით, ვახტანგ ვარაზმანიანის გენეალოგია ამგვარი სახისაა: ვარაზმანი > ვახტანგი > ვარაზო. ვარაზოს ცოლი გახდა ვარდანუპი, თავისი ბიძაშვილი, ვახტანგის ძმიშვილი. მოვსესი მოგვითხრობს:

„სიმეონის შემდეგ ალვანეთის კათალიკოსის ტახტზე ავიდა ღირსი მიქაელი, რომელიც 35 წელი მმართველობდა. მის პერიოდში დაქორწინდა ალვანეთის მთავარი ვარაზო, ვახტანგის ძე და ვარაზმანის შვილიშვილი. მან ჩაიღინა სისხლისადრევა, შეირთო ცოლად ვარდანუპი, ამავე ვარაზმანის შვილიშვილი“ (Mov. Kal. III, 13).²⁸

ამგვარად, მოვსესის ცნობის მიხედვით, ვარაზმანი ორი ვაჟიშვილის მამა ყოფილა, ესენია: 1) ვახტანგი; 2) ვახტანგის უცნობი ძმა, ვარდანუპის მამა. ვარაზო, ვახტანგის შვილი, ალვანეთის კათალიკოსის მიქაელის მამამთავრობის დროს, დაქორწინდა თავის ბიძაშვილზე, ვარდანუპზე, რაც დიდი განხეთქილების მიზეზი გახდა. მათი ქორწილი ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ ვარაზმანიანთა სახლის წევრები ყველანაირად ცდილობდნენ შეენარჩუნებინათ თავისი სახლის ერთიანობა, რათა სამფლობელო არ გაყოფილიყო, ხოლო მათი გავლენა არ შემცირებულიყო.

ვახტანგ ვარაზმანიანი მართალია მამის სამფლობელოს როგორც უფროსი ძმა ისე მართავდა, მაგრამ, როგორც ჩანს, იძულებული იყო გარკვეული წილი თავისი ძმისთვის დაეთმო, ხოლო იმისთვის რომ ეს წილი სხვა მთავართა ხელში არ გადასულიყო მისი შვილი, ვარაზო, ბიძაშვილზე ქორწინდება. ვახტანგ ვარაზმანიანის შესახებ მოვსეს კალანკატუაცის თხზულებაში სხვა ცნობებიც არის დაცული, ისინი ძირითადად სხვადასხვა წყაროებიდან მომდინარეობენ. მათ შორის ავტორს გამოყენებული აქვს დოკუმენტური მასალა, რომელიც კიდევ ერთხელ ადასტურებს ვახტანგის უზენაესობას ვარაზმანიანთა ოჯახში.

ვახტანგ ვარაზმანიანის წარმომავლობა და სტატუსი გამოკვეთილია ორ დოკუმენტში. ორივე დაცულია მოვსეს კალანკატუაცის თხზულებაში. პირველია ალვანეთის კრების მიერ გაგზავნილი თანხმობის და მტკიცე კავშირის ხელწერილი, რომელიც სომხეთის კათალიკოსს გაუგზავნეს, ხოლო მეორე – ხალიფა აბდ ალ-მალიქის დივანში დაცული წერილი. ორივე დოკუმენტის მიხედვით, ალვანეთის მთავრები გმობენ დიოფიზიტობას და საკუთარ ერთგუ-

²⁸ აღნიშნული მონაკვეთი უფრო გამათული ჩანს შ. სმბატაიანის გამოცემაში, შესაბამისად, ჩვენი თარგმანიც, ძირითადად, მას მიუყვება.

ლებას ადასტურებენ მონოფიზიტური მიმდინარეობის მიმართ. პირველი მათგანი 704 წლით თარიღდება, ხოლო მეორე – 705 წლით. დოკუმენტები შეიძლება ტენდენციური იყოს, მაგრამ მათში მოხსენიებული ალვანეთის დიდებულები ისტორიული პირებია და ისინი მაშინდელი ალვანეთის მმართველ ელიტას ჰქმნიდნენ.

ვახტანგ ვარაზმანიანი ორივე დოკუმენტში მოხსენიებულია, როგორც მიჰრანიანთა გვარის წარმომადგენელი. ამავე გვარის წევრთა შორის მასზე წინ დასახელებულია მხოლოდ ალვანეთის დიდი მთავრის ვარაზ-თრდატის შვილები, ვარდანი და გაგიკი (Mov. Kal. III, 8, 10). ვარაზ-თრდატი განსვლდათ ჯუანშერის უფროსი ძმიშვილი და მემკვიდრე. მან, როგორც ცნობილია, მთავრობა დაკარგა, მაგრამ იმდენი მაინც მოახერხა რომ შვილებს თავისი მიწები მემკვიდრეობით გადასცა. ზუსტად რა ტერიტორიებს ფლობდნენ ისინი არ ჩანს, თუმცა ქვეყნის მეთაურობა მათ ხელში არ ყოფილა.

ამგვარად, გარდმანის მთავართა შორის ალვანეთის დიდებულთა ჩამონათვალში დასახელებულია სამი გავლენიანი პირი. ეჭვი არაა, რომ გარდმანის სამთავროს, უპირატესად, სწორედ ისინი იყოფენ, მაგრამ კონკრეტულად ვის რა ტერიტორია აქვს ამაზე მონაცემები არ გვაქვს. ერთადერთი რისი თქმა შეიძლება არის ის, რომ VII საუკუნის მეორე ნახევარში ვახტანგ ვარაზმანიანი უკვე თავისი საგვარეულო ღომენის ჩამოყალიბებით არის დაკავებული, რაც, როგორც ჩანს, წარმატებით დაავიზირებინა.

დოკუმენტების მიხედვით, ვახტანგ ვარაზმანიანი მონოფიზიტობის ერთგულების პირობას იძლევა. მონოფიზიტობას ალვანეთის მთავრებს სომხები და არაბები აძალბებდნენ. 704 წელს არაბთა ხალიფატის ლაშქრობის პარალელურად მათ გვერდით მოდის სომხეთის სამხედრო ძალაც.²⁹ ალვანეთის დედაქალაქის ბარდავის აღების შემდეგ, რაც ხალიფატის არმიამ განახორციელა, სომეხი უმაღლესი სასულიერო პირები ქალაქში შემოდინან, რათა მონოფიზიტური მრწამსი განამტკიცონ. ამ მიზნით სომხეთის კათალიკოსი არაბთა ხელისუფლებას მოურიგდა, მხარდაჭერის სანაცვლოდ სომხებმა მიიღეს გარანტია, რომ ალვანეთის ქრისტიანი მოსახლეობა მონოფიზიტობას აღიარებდა, ხოლო წინააღმდეგობის გამწევი დიდებული სიკვდილით დაისჯებოდა. ბარდავში გაიმართა საეკლესიო კრება, რომელიც ბარდავის კრების სახელ-

²⁹ თარიღზე სომეხთა ალვანეთის შინაპოლიტიკაში ჩარევაზე იხ.: A. K. Šaginân. Armeniâ i strany Ūžnogo Kavkaza v uslovâh vizantijsko-iranskoj i arabskoj vlasti, p. 378-380 (A. K. Шагинян. Армения и страны Южного Кавказа в условиях византийско-иранской и арабской власти, гл. 378-380).

წოდებითაა ცნობილი. კრება ალვანეთის მოქმედი კათალიკოსის დიოფიზიტი ნერსეს და დელოფალი სპრამის დაღუპვის მთავარი მიზეზი გახდა (მოვს კალ. III, 5-7). სომხებს არაბთა შიშით მიემხრო ალვანეთის მაშინდელი მთავარი შერო, რომელმაც შეაპყრობინა კათალიკოსი ნერსე, ხოლო დელოფალი სპრამი მოაკვლევინა. ამ უკანასკნელთან, მოვსესის ცნობით, შეროს ისედაც განხეთქილება ჰქონდა. ისინი ქვეყანაში უმაღლესი ხელისუფლების გამო იბრძოდნენ. სპრამი ვარაზ-თრდატის მეუღლე იყო და ვერ ეგუებოდა შეროს ხელისუფლებას, რომელიც ალვანეთის სათავეში ვარაზ-თრდატი დაპატიმრების შემდეგ მოვიდა.

ვახტანგი ვარაზმანიანი, რომელიც მიჰრანიანთა განშტოების მეთაურია იძულებული ხდება ხელი მოაწეროს ბარდავის კრების გადაწყვეტილებას, რომლის მიხედვით, ისინი ხელს იღებდნენ, სომეხი კათალიკოსის მიხედვით, ბოროტი ზრახვებისგან, უარს ამბობდნენ ქალკედონის კრების აღიარებაზე, დიოფიზიობაზე, ჰგმობდნენ კათალიკოს ნერსეს და სხვ. გადაწყვეტილების მომხრეთა შორის დასახელებულია ვახტანგ ვარაზმანიანი (მოვს კალ. III, 8). აღნიშნული დოკუმენტი დათარიღებულია ჰიჯრით 85 წლითა და სომხური კალენდრის პროტის თვით, რაც 704 წლის მაისია (მოვს კალ. III, 8).³⁰

მეორე დოკუმენტის მიხედვით, რომელიც, მოვსეს კალანკატუაცის თქმით, ხალიფა აბდ ალ-მალიქის (685-705) დივანში ყოფილა დაცული, ვახტანგ ვარაზმანიანი თავის ბიძაშვილებთან (ვარდანი და გაგიკი) ერთად დასახელებულია მიჰრანიანი ვარდან მამაცის შთამომავლად (მოვს კალ. III, 10). ისინი, ალვანეთის სხვა მთავრებთან ერთად, აცხადებდნენ, თუ რომელიმე მათგანი აღიარებდა ქრისტეს ორბუნებიაობას მზად იყვნენ სიკვდილით დასჯის სასჯელი მიეღოთ. აღნიშნული წერილიც პირველი დოკუმენტის ახლო ხანებში უნდა იყოს შედგენილი. მალე არაბმა მოხელეებმა დააპატიმრეს ალვანეთის დიდი მთავარი შერო და ალვანეთის დიდებულები. ისინი ასურეთში, ხალიფატის ცენტრში წაიყვანეს. მოვსეს კალანკატუაცის ცნობით, მათი დაკავება სომხური კალენდრის 153 წელს (Mov. Kal. III, 16) მოხდა, რაც 704 წლის 3 ივნისი - 705 წლის 2 ივნისი შუალედით განისაზღვრება. შეროს გარდა სხვა დიდებულთა სახელები დასახელებული არაა, მაგრამ შემოხსენებული სიის მიხედვით, რაც აბდ ალ-მალიქის დივანში დაცულ წერილშია ასახული, მათ შორის უნდა ყოფილიყო ვახტანგ ვარაზმანიანი.

³⁰ The History of the Caucasian Albanians by Movsēs Dasxuranci. Transl. by C. J. F. Dowsett, p.196, n. 2.

შეროს და ალვანეთის დიდებულებს არ ენდობოდნენ, ბიზანტიის იმპერიასთან ალიანსში სდებდნენ ბრალს და ხალიფატის დაუმორჩილებლობას ედავებოდნენ. ეს იყო ის მიზეზი, რისთვისაც დაისჯა ალვანეთის ყოფილი კათალიკოსი და დედოფალი სპრამი, იგივე მიზეზი მოქმედებდა, ბუნებრივია, ამ შემთხვევაშიც. მაგალითად, შერო, ისევე როგორც ალვანთა სხვა დიდებულები, ბიზანტიურ ტიტულს ატარებდა, რაც მისი და იმპერატორის სერიოზული პოლიტიკური სიახლოვის მანიშნებელია. ვახტანგ ვარაზმანიანიც, სავარაუდოდ, ამავე სახის პოლიტიკური დაპირისპირების მსხვერპლი გახდა. 705 წლის ახლო ხანებში ასურეთში დაპატიმრებული ვახტანგი, დიდი ალბათობით, უკან ველარც დაბრუნდებოდა. ალვანეთის კათალიკოს მიქაელ შაქელის (706-742) დროს გარდამანის მთავარი ვარაზო, ვახტანგ ვარაზმანიანის შვილი, გახდა.

ზემოხსენებული დოკუმენტების შედგენიდან ცოტა ხნის შემდეგ, ვახტანგის შვილი, ვარაზო, კარდინალურად შეცვლის რელიგიურ პოლიტიკას. მან მონოფიზიტური მრწამსის ნაცვლად თავის სამფლობელოში დიოფიზიტობა დაამკვიდრა, რაც ქართველთა უშუალო მონაწილეობით განხორციელდა.

ვარაზო

ვარაზოს მმართველობა VIII საუკუნის პირველ ნახევარზე მოდის, როდესაც ალვანეთის კათალიკოსი მიქაელ შაქელი (706-742) გახლდათ. მიქაელის მამამთავრობის დროს ქვეყანაში სიტუაცია მნიშვნელოვნად აირია. ვახტანგ ვარაზმანიანი ტყვედ იყო წაყვანილი სახალიფოში, ხოლო გარდამანის მთავარი მისი შვილი, ვარაზო, გახდა. ვარაზმანიანთა სახლის ერთობის შენარჩუნების მიზნით ვარაზომ ცოლად მოიყვანა თავისი ბიძაშვილი, ვარდანუპი. ვარაზმანიანთა სახლი არ გაყოფილა, ხოლო ძლიერი მოკავშირისა და ქორწინების ლეგიტიმაციის მიზნით ვარაზომ ქართველებს მიმართა. მოვსეს კალანკატუაცი მათი ქორწილის დაკანონებაში ბრალს სდებს ქართლის კათალიკოს თალიღეს (Mov. Kal. III, 13), ხოლო „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ მიხედვით, გარდაბნელთა განმანათლებელი გახდა ქართლის ერისთავი ვარაზ-ბაკური.³¹

ვარაზ-ბაკური ბიზანტიის იმპერატორის იუსტინიანე II რინოტმეტოსის უმაღლესი რანგის მოხელე იყო. ვარაზ-ბაკური მართლაც იმყოფებოდა ქართლ-

³¹ Mok'c'evay k'art'lisay. Gamomc'. I. Abulaje, p. 97 (მოქცევაჲ ქართლისაჲ. გამომც. ილ. აბულაძე, გვ. 97); Mok'c'evay k'art'lisay: axladağmoč'enili sinuri redak'c'iebi. Gamomc'. Z. Alek'sije, p. 20 (მოქცევაჲ ქართლისაჲ: ახალდამოწმებული სინური რედაქციები. გამომც. ზ. ალექსიძე, გვ. 20).

ში თავისი მოხელეობის პერიოდში. ის ხრისოპოლის, ოპსიკიონის ადმინისტრაციული ცენტრის, მფლობელადაა დასახელებული, როდესაც ქართლს სტუმრობს და იხსენიება როგორც „განდიდებული ნათესავთა ყოველთა ჩემთა“;³² ანუ ყველაზე დაწინაურებული ქართველთა შორის. ვარაზ-ბაკურის ქართლში ჩამოსვლა 705-706 წლებში ხდება.³³ ამ თარიღთა გათვალისწინებით, საფიქრებელია, გარდაბნელთა მოქცევა 706 წელს მომხდარიყო. ამავე წლის ახლო ხანებში მოხდა ქორწილიც, რომელიც თალილემ აკურთხა, ხოლო გარდაბნელთა სახლი ქართული ეკლესიის წიაღში მიიღეს. იმის გათვალისწინებით, რომ ვარაზმანიანები ქართულ მიწებს ფლობდნენ ხუნანის საერისთავის სახით, მათი ინტეგრაცია ქართლის მმართველ ელიტაში სწრაფად მოხდა.

ვარაზ-ბაკურის მონაწილეობით გარდაბნელთა მოქცევა, რომელიც, ბუნებრივია, ვარაზოს დიოფიზიტობაზე გადმოყვანას გულისხმობს (სხვა ალტერნატივა, ჩვენი აზრით, ამ ცნობის ინტერპრეტაციას არ გააჩნია), არ ყოფილა მხოლოდ რელიგიური შინაარსის მოვლენა, მას პოლიტიკური შედეგიც მოჰყვა. პოლიტიკური რეზულტატი იყო ვარაზმანიანთა სახლის ქართლის საერისმთავროში გაერთიანება. მართლაც, აღარც ვარაზო და არც მისი შვილი, ვარაზმანი, მოვსეს კალანკატუაცის „ალვანთა ქვეყნის ისტორიაში“ არ იხსენიებიან როგორც ალვანთა მთავრები.

ვარაზმანიანთა სახლი მონოფიზიტთა და მუსლიმთა აქტიური შევიწროების ობიექტი გახდა, რის გამოც ვარაზო ქართული ეკლესიის წიაღში შევიდა და ქართლის ერისმთავართა არშუშას და ვარაზ-ბაკურის გავლენის ქვეშ მოექცა. ვარაზ-ბაკურის მეოხებით მიიღო დიოფიზიტობა და ბიზანტიის იმპერატორის უზენაესობა აღიარა. ყველაფერი ამის გამო ალვანელი და სომეხი მონოფიზიტები და მუსლიმი არაბები მას ხშირად დევნიდნენ. ვარაზო ამავე კათალიკოსის მამამთავრობის პერიოდში აღესრულა. ვარაზოს ორი შვილი, ასევე, ტრაგიკულად აღესრულნენ, ამათგან ერთი არაბებმა მოკლეს, ხოლო მეორე ცხენზე ჯირითის დროს დაიღუპა (Mov. Kal. III, 13, 24).

ვარაზოს აქტიური მოღვაწეობა 705-730-იანი წლებით უნდა დავათარი-

³² L. Tavaje. Bizantiuri saimperio titulatura sak'art'veloši. Istoriis dok'toris akademiuri xarisxis mosapoveblad carnodgenili disertac'ia. T'bilisi. 2012, pp. 66-74 (ლ. თავაძე. ბიზანტიური საიმპერიო ტიტულატურა საქართველოში. ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია. თბ. 2012, გვ. 66-74).

³³ თარიღის შესახებ დაწვრილებითი მსჯელობა გვექნება მერვე საუკუნის ისტორიის შესახებ არსებულ მონოგრაფიაში. აღნიშნული თარიღი მიღებულია ქართული ეპიგრაფიკული მასალის, „მოქცევაი ქართლისაის“, სუმბატ ღავითის ძის, ლევონდის, მოვსეს კალანკატუაცისა და ბიზანტიური წყაროების ცნობათა შეჯერებით.

ლოთ. მისი ორი შვილის დაღუპვა, როგორც მოვსესის თხზულებაში ჩანს, მათი ზღასრულობის პერიოდში ხდება. ერთ-ერთი ცხენით ჯირითის დროს ჩამოვარდა და ტრაგიკულად აღესრულა. მისი გარდაცვალების ასაკი არ არის დაზუსტებული, მაგრამ, დიდი ალბათობით, შემთხვევა უფლისწულის ახალგაზრდობის პერიოდში უნდა მომხდარიყო. მას ცხენის მართვა უკვე ნასწავლი უნდა ჰქონოდა, მაგრამ იმდენად გამოცდილიც არ ყოფილა კრიტიკულ მომენტში ის დაემორჩილებინა. ვარაზოს მეორე შვილის დაღუპვის შესახებ ისტორიკოსი ხატოვნად აღნიშნავს, რომ იგი ტაჭიკებმა პირდაპირ დედის მკლავებში მოკლესო. აღნიშნული ეპიზოდი არაბთა ლაშქრობას უკავშირდება, თუმცა დაზუსტებული არ არის თუ როდის მოხდა თავდასხმა. ჩვენი აზრით, არაბთა სამხედრო კამპანიას ვარაზმანიანთა სამფლობელოში ადგილი უნდა ჰქონოდა 737 წელს, როდესაც, მათ ვარაზმანიანთა სამფლობელო გაიარეს და გზაზე ქალაქი ქასალი ააგეს.³⁴ ბუნებრივია, ახალშენში დასახლებული მოსახლეობა არაბული იყო, ხოლო მათი დოვლათით, მიწითა და რესურსებით უზრუნველყოფა ადგილობრივთა ხარჯზე ხდებოდა. ვარაზმანიანთა სახლის წინააღმდეგობას შედეგად მოჰყვა ვარაზოს შვილის მკვლელობა, რაც, ლოგიკური იქნება ამავე პერიოდით დათარიღდეს.

737 წლის მოვლენების შემდეგ დიდი ხანი აღარც ვარაზოს უნდა ეცოცხლა. მოვსეს კალანკატუაცის თვალსაზრისით, სისხლის აღრევის გამო ვარაზოს სახლი ღვთის განგებით დაიღუპა (Mov. Kal. III, 34). ვარაზო უკვე ცოცხალი არ იყო მიჰრის და არჩილის დასავლეთ საქართველოში გაქცევის დროს, რომელიც 739 წელს ხდება სტეფანოზ მესამის გარდაცვალების ახლო ხანებში. ამ პერიოდში ვარაზმანიანთა სახლის მეთაური ვარაზმან მეორე გახლდათ. ის მალე მიჰრის ასულზე დაქორწინდება. ჯუანშერ ჯუანშერიანი მას ერისთავის სახელოთი მოიხსენიებს. აშკარაა, რომ სახლის მეთაური უკვე ვარაზმან მეორეა. ამგვარად, ვარაზოს სიკვდილი შვილის მკვლელობის ახლო ხანებით უნდა განისაზღვროს, შესაძლოა, იმავე წლითაც. არაა გამორიცხული ორივე მათგანი არაბთა ხელით აღსრულებულიყო.

³⁴ Istoriâ halifov vardapeta Gevonda, pisatelâ VIII veka. Per. K. Patkan'ân. Sankt-Peterburg. 1862, pp. 80-81 (История халифов вардапета Гевонда, писателя VIII века. Пер. К. Патканьян. Санкт-Петербург. 1862, гл. 80-81); Baladzori. Kniga zavoevaniâ stran. Per. P.K. Žuze. Baku. 1927, p. 18 (Баладзори. Книга завоевания стран. Пер. П.К. Жузе. Баку. 1927, гл. 18); V. Minorsky. Transcaucasica. Journal Asiatique. T. CCXVII. Paris. Juil.-Sept. 1930, pp. 73-74; D. Muskhelishvili. Sak'art'velos istoriuli geograp'iis jirit'adi sakit'xebi. II, pp. 28-29 (დ. მუსხელიშივილი. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები. II, გვ. 28-29).

ვარაზოს დაღუპვის შემდეგ მისი ქვრივი ვარდანუჰი ქრისტიანობის განმტკიცებისთვის ბევრს ზრუნავდა. დედოფალი აგებდა ეკლესიებს, ეხმარებოდა გაჭირვებულებს, იფარებდა ქვრივებს და დავდრომილებს. ვარდანუჰის ღვთისმოსაობა შეუმჩნეველი არც ალვანეთის და სომხეთის მონოფიზიტურ ეკლესიაში დარჩენილა. ალვანთა კათალიკოსი სოლომონის დროს სომხეთის პატრიარქი ესაია I ელიპატრუშეცი (775-788) თავის ეპისკოპოსებთან ერთად ალვანეთს ეწვია. მოვსესის ცნობით, ვარდანუჰი მას მიეახლა, დალოცვა და წყევლის მოხსნა სთხოვა, რაც მას და თავის ოჯახს მიქაელ შაქელის და ალვანთა მონოფიზიტური ეკლესიის ნებით დაედო. აღნიშნულ საკითხზე სომხეთის პატრიარქი ალვანთა კათალიკოსს სოლომონს მოეთათბირა, მათი ერთობლივი გადაწყვეტილებით, ვარდანუჰს და ვარაზმანიანთა ოჯახს ანათემა და წყევლა მოხსნეს (Mov. Kal. III, 20).

სოლომონის სახელს ალვანთა ორი კათალიკოსი ატარებდა, სოლომონ I (781) და სოლომონ II (785-796), ორივე სომხეთის კათალიკოსის/პატრიარქის ესაია ელიპატრუშეცის დროს მოღვაწეობდნენ, ანუ მერვე საუკუნის ოთხმოციან წლებში. მაგრამ შეიძლება ამ თარიღის კიდევ უფრო მეტად დაზუსტება. მოვსეს კალანკატუაცის მიხედვით, სომხეთის კათალიკოსი ესაია ელიპატრუშეცი სომხეთის ეპისკოპოსთა თანხლებით ბარდავში ჩავიდა, რათა ქალაქში მისული მუსლიმი მმართველის რისხვისგან ქვეყანა გადაერჩინა (Mov. Kal. III, 20). მისი ცნობების მიხედვით ვარკვევთ, რომ უცნობი მუსლიმი მოხელე ბარდავში იყო მისული, თავის რეზიდენციაში, ხოლო ქალაქში მისვლამდე სასტიკად ავიწროვებდა სომხეთის მოსახლეობას. ისტორიკოსი ესაია კათალიკოსს ქვეყნის გადარჩენის მისიას აკისრებს. ჩვენი აზრით, აქ იგულისხმება ხუზაიმა იბნ ხაზიმ ათ-თამიმის შემოსვლა სამხრეთ კავკასიაში, რომელიც თავდაპირველად დვინში მივიდა და სომეხი ნახარაგები დაატყვევა,³⁵ შემდეგ ბარდავში, ხოლო აქედან თბილისში მოვიდა 785 წლის დეკემბერის თვეში. ხუზაიმა სამხრეთ კავკასიის ანუ არმენიის ამირას თანამდებობაზე ამავე წლის სექტემბერს დაინიშნა, რაც სომეხი კათალიკოსის ვიზიტს ბარდავსა და, ზოგადად, ალვანეთში ამავე წლის შემოდგომის სეზონით ათარილებს.³⁶ საინტერესოა ისიც, რომ ამავე წელს ალვანეთის კათალიკოსი გახ-

³⁵ Istoriâ halifov vardapeta Gevonda, pisatelâ VIII veka. Per. K. Patkan'ân, pp. 112-113 (История халифов вардапета Гевонда, писателя VIII века. Пер. К. Патканьян, гл. 112-113).

³⁶ ხუზაიმის მოღვაწეობის ქრონოლოგია ღეტალებში გვაქვს განხილული ჩვენს მონოგრაფიაში, რომელიც მერვე საუკუნის საქართველოს ისტორიას ეხება, თუმცა ჯერ დასრულებული არ არის. ხუზაიმა იბნ ხაზიმ ათ-თამიმის 786 წელს საქართველოში ყოფნა, თავის დროზე, მარ-

და სოლომონ II (785-796), რომელმაც, როგორც ჩანს, სომხეთის კათალიკოსის ხელდასმა ამავე პერიოდში მიიღო, ხოლო ერთმანეთთან შეთანხმებით, ესაიას და სოლომონ მეორის ლოცვა-კურთხევით დედოფალ ვარდანუჰს წყველა ახსნეს, ცოდვები მიუტევეს და მისი სული მწუხარებისგან იხსნეს. სოლომონ მეორემ ამ საკითხის განსახილველად ალვანთა ეპისკოპოსები მოიწვია, სადაც ძველი კრების გადაწყვეტილება გააუქმა, ხოლო ანათემა და წყველა მოხსნა (Mov. Kal. III, 20).

სოლომონ მეორის მოწვეულ კრებაზე მიღებული გადაწყვეტილება, რომელიც სომხეთის კათალიკოსმაც მიიღო და მოიწონა, ადასტურებს იმას, რომ გარდმანის დედოფალი კვლავ დაუბრუნდა მონოფიზიტური ეკლესიის წიაღს. დედოფლის მიერ სომხეთის კათალიკოსის მოპატიჟება, კათალიკოსის სასახლეში სტუმრობა, დედოფლის სახელზე აღვლენილი ლოცვა და ესაიას შუამავლობით სოლომონ მეორის კრების გადაწყვეტილება ნათლად ადასტურებს, რომ ვარდანუჰი, რომელიც თავის ბიძაშვილზე გათხოვდა, კვლავ დააბრუნეს ალვანეთის მონოფიზიტური ეკლესიის წევრად.

785 წლის მიწურულს, როდესაც კრება შედგა, გარდმანის სამთავროს ვარდანუჰის შვილიშვილი, ვარაზ-თრდატი, მართავდა. მოვსეს კალანკატუაცის ცნობით, როდესაც ვარდანუჰს წყევლა ახსნეს იმ პერიოდში გარდმანის მთავარი ვარაზ-თრდატ ვარაზმანის ძე გახლდათ, რომელსაც, მემკვიდრეობით, ღმერთმა სიცოცხლე უბოძა, ანუ ხანგძლივი ცხოვრებით დაასაჩუქრა (Mov. Kal. III, 20). როგორც ჩანს, ამ დროისთვის ვარაზ-თრდატის მამა, ვარაზმანი უკვე გარდაცვლილი იყო, ხოლო გარდმანის სამთავროს ვარაზოს და ვარდანუჰის შვილიშვილი იგივე ვარაზ-თრდატი მართავდა. ვარდანუჰი ამის შემდეგ, სავარაუდოდ, მალევე გარდაიცვალა, ვინაიდან 785 წელს ის უკვე საკმაოდ მოხუცი უნდა ყოფილიყო. რამდენად ღიად გავლენა მოახდინა ვარდანუჰის დაბრუნებამ მონოფიზიტური ეკლესიის წიაღში გარდმანის სამთავროს პოლიტიკაზე ჩვენ ზუსტად არ ვიცით. გარდაბნის წანართა გაერთიანებაში შესვლა, ძველი წყევლის ახსნა, ვარაზმანის მემკვიდრეთა დაახლოება ალვანეთის და სომხეთის საეკლესიო წრებთან, თითქოს, იმისი მანიშნებელია, რომ ისინი კვლავ მონოფიზიტური ეკლესიის გავლენის ქვეშ აღმოჩნდნენ.

ამგვარად, ჩვენი აზრით, ვარაზმანიანთა სახლი 706-785 წლებში დიო-

თებულად შენიშნა მარი ბროსემ. იხ.: M. Brose. sak'art'velos istoria. I. T'arg. S. gogoberijem, gamosc'a N. gogoberijem. T'p'ilisi. 1895, p. 117 (მ. ბროსე. საქართველოს ისტორია. I. თარგ. ს. ლოლობერიძემ, გამოსცა ნ. ლოლობერიძემ. ტფილისი. 1895, გვ. 117).

ფიზიკური აღმსარებლობის იყო, ხოლო მონოფიზიტობას მხოლოდ VIII საუკუნის 80-იანი წლების მეორე ნახევარში უბრუნდება. საინტერესოა რა ხდებოდა ამ პერიოდში, როდესაც ვარაზმანიანთა სახლი დიოფიზიტური იყო და, ამავე დროს, ქართლის ეკლესიისა და სახელმწიფოს წიაღში მოიაზრებოდა.

ვარაზმან მეორე

ვარაზოს ტრაგიკული აღსასრულის შემდეგ ვარაზმანიანთა სახლის მმართველი, სავარაუდოდ, მისი კიდევ ერთი შვილი ვარაზმან ვარაზმანიანი გახდა. ვარაზმანს პატრონიმის გარეშე იხსენიებს მოვსეს კალანკატუაცი. მოვსესის ცნობით, გარდმანის მთავარი ვარაზ-თრდატ ვარაზმანის ძე, ღმერთმა ხანგძლივი ცხოვრებით დააჯილდოვა (Mov. Kal. III, 20). ისტორიკოსი არაფერს წერს ვარაზ-თრდატის მამის, ვარაზმანის, ვინაობის შესახებ და არც მის მოღვაწეობაზე ამახვილებს ყურადღებას.

ვარაზმანი, ქრონოლოგიური თვალსაზრისით, ვარაზოს მომდევნო თაობის წარმომადგენელია. დიდი ალბათობით, ვარაზმანი ვარაზოს ერთ-ერთი შვილი და მემკვიდრე გახლდათ. მისი მოხსენიება ვარდანუჰის ისტორიის აღწერის შემდეგ ხდება. ვარაზოს და ვარდანუჰის ქორწილი იყო საბაბი, რის გამოც ალვანეთის კათალიკოსმა ვარაზმანიანთა სახლი ანათემას გადასცა და შეაჩვენა. ეკლესიიდან განკვეთის კიდევ უფრო საფუძვლიანი მიზეზი ვარაზოს ოჯახის დიოფიზიტობა იყო. ვარაზმანი ბიძაშვილთა ფიზიკური კავშირის ნაყოფი უნდა ყოფილიყო. მონოფიზიტთა აზრით, ვარაზოს და ვარდანუჰის ქორწინება უკანონო იყო. ალვანთა კათალიკოსის ბრძანებით, რომელიც საეკლესიო კრებაზე გამოიცა, შეუღლება არაკანონიერად გამოცხადდა, ხოლო მეუღლეები შეაჩვენეს. ბუნებრივია, ვარაზოს და ვარდანუჰის შვილები, ასევე, უკანონოდ შერაცხეს. ვარაზმანის მოღვაწეობის იგნორირება ამითაც შეიძლება აიხსნას. ალვანეთის ეკლესია მის მემკვიდრეობას ეჭვის ქვეშ აყენებდა, რასაც იზიარებდა სომხეთის ეკლესია და ალვანეთის მმართველი ელიტა.

ალვანეთის ზედაფენის დიდი ნაწილი მონოფიზიტი სომხების და მუსლიმი არაბების გავლენის ქვეშ იყვნენ მოქცეული, შესაბამისად, ვარაზმანის იგნორირება გასაკვირი არ უნდა იყოს. ვარაზმანი აგრძელებდა მამის პოლიტიკას, რაც ქართველთა ერისმთავრის სახლთან კავშირში გამოიხატებოდა. ის ქართლის ერისთავთა მსგავსად არჩილის უზენაესობას აღიარებს და ყოფილი ხუნანის ერისთავის თანამდებობას მიიღებს, ასევე, ზემოხსენებულ ტერიტორიაზე მდებარე მამულებს სამემკვიდრეოდ დაიმტკიცებს. ჯუანშერის მიხედვით, ვარაზმანის სამფლობელო მდინარე კოტმანსა და ქურდის ტყეს შო-

რის მდებარეობდა, რომელიც მას არჩილ მეფემ დაუმტკიცა. აღნიშნული ტერიტორია ყოფილი ხუნანის საერისთავო გახლდათ, რომელიც ქართლის მეფის იურისდიქცია იყო. ქართლის მეფის შთამომავლები, ბუნებრივია, პრეტენზიას აცხადებდნენ ყველა იმ ტერიტორიულ ერთეულზე, რაც მათ წინაპრებს ეკუთვნოდათ. მათ შორის აუცილებლად იქნებოდა ხუნანის საერისთავო.

ხუნანის საერისთავოს ცენტრი მტუერისციხე გახლდათ, რომელსაც, მოგვიანებით, სახელი შეეცვალა და ხუნანი ეწოდა. აღნიშნული საერისთავო გარდაბნოსის სამკვიდრო ტერიტორიად ითვლებოდა,³⁷ რაც ამ მიწაზე გარდაბნელთა ანუ გარდამანელთა ტრადიციული უფლების აღიარებაა.

ჯუანშერის ცნობით, არჩილი გადასცემს იმ მიწას, რაც ტრადიციით ქართლის მეფის სამფლობელო იყო გარდაბნელთა სამკვიდროში, ხოლო რეალურად ხდება არსებულის დამტკიცება – ვარაზმანი მემკვიდრეობით ფლობდა თავის სამფლობელოს, კოტმანსა და ქურდის ჳევს შორის არსებულ მიწებს და, შესაძლოა, კიდევ უფრო მეტსაც, რაც არჩილის ბრძანებით მას დაუმტკიცეს. ვარაზმანი, ქართლის საერო და სასულიერო ხელისუფალთა აზრით, ვარაზოს და ვარდანუჰის კანონიერი შვილი იყო.

ქართლის კათალიკოსი თალილე გახლდათ ის საეკლესიო მოღვაწე, რომელმაც მათი ქორწილი აკურთხა, ხოლო ვარაზმანი, ქართველთა აზრით, კანონიერი ვაჟიშვილი იყო. ის ქართული ეკლესიის წიაღში მოიაზრებოდა. საქართველოში, ქართული ეკლესიის წიაღში, ახლო ნათესავთა ქორწილი, დადასტურებულია ჯუანშერის თხზულებაშიც. ისტორიკოსის ცნობით, მიჰრის ერთ-ერთი ასული ცოლად შეირთო გუარამ კურაპალატის ძემ, რომელიც მიჰრისა და არჩილის მამისძმისწული ანუ ბიძაშვილი იყო.³⁸ ამგვარად, მოვსეს კალანკატუაცი მონაცემი ქართლის უმაღლეს არისტოკრატიაში გავრცელებული სისხლის აღრევის შესახებ, რასაც ადგილობრივი ეკლესიის კურთხევა ჰქონდა, დადასტურებას ჰპოვებს ჯუანშერის თხზულებაშიც.

³⁷ Leonti Mroveli. Gamomc'. S. Qauxč'išvili. K'art'lis c'xovreba. I. T'bilisi. 1955, გვ. 8 (ლეონტი მროველი. გამომც. ს. ყაუხჩიშვილი. ქართლის ცხოვრება. I. თბ. 1955, გვ. 8); Leonti Mroveli. Tek'sti gamomc'. Z. Sarjvelajem, M. K'avt'ariam da El. C'agareišvilma. K'art'lis c'xovreba. Mt'. Red. R. Metreveli. T'bilisi. 2008, p. 29 (ლეონტი მროველი. ტექსტი გამომც. ზ. სარჯველაძემ, მ. ქავთარიამ და ელ. ცაგარეიშვილმა. ქართლის ცხოვრება. მთ. რედ. რ. მეტრეველი. თბ. 2008, გვ. 29).

³⁸ juanšeri. gamomc'. S. Qauxč'išvili, pp. 241-242 (ჯუანშერი. გამომც. ს. ყაუხჩიშვილი, გვ. 241-242); juanšeri. Gamomc'. Z. Sarjvelaje da S. Sarjvelaje, pp. 241-242 (ჯუანშერი. გამომც. ზ. სარჯველაძე და ს. სარჯველაძე, გვ. 241-242). ამავე თხზულებაში მემატთანე წერს ვარაზმანის ვინაობის, სამფლობელოსა და ქორწილის შესახებ, ასევე, მიჰრის სხვა ქალიშვილთა გათხოვების შესახებ ქართლის ერისთავთა წევრებზე.

თალილე მონოფიზიტური აღვანეთის საეკლესიო კრებამ აღნიშნული ქორწილის კუთხევის გამო შეაჩვენა (Mov. Kal. III, 13, 24). სხვა მიზეზი, რისთვისაც თალილე აღვანთა საკრებულომ ანათემას გადასცა, ვარაზმანიანთა სახლის ქართული ეკლესიის წიაღში მიღება უნდა ყოფილიყო, რასაც ისინი მათი საეკლესიო საზღვრების შელახვად აფასებდნენ. ქართული ეკლესია, ბუნებრივია, განსხვავებულ პოზიციაზე იდგა, ისინი აღვანეთის მონოფიზიტური ეკლესიის გადაწყვეტილებებს არ აღიარებდნენ და თავისი წესების თანახმად მოქმედებდნენ, რაშიც მათ გვერდში ედგა ქართლის უმაღლესი საერო ხელისუფლება.

გარდმანის ანუ გარდაბნის ქართული ეკლესიის წიაღში შემოსვლით, მათი მთავრების მიერ ერისთავობის მიღებითა და ქართლის მეფე-მთავართა უზენაესობის აღიარებით, არამხოლოდ ზუნანის საერისთავო, არამედ მთელი ვარაზმანიანთა სამფლობელო ქართულ ტერიტორიად აღიქმებოდა, ხოლო მათი მმართველი ოჯახი ქართლის არისტოკრატის სრულფასოვან წევრი ხდებოდა.

ვარაზმანი ცოლად შეირთავს არჩილის ძმისწულს, რითიც მისი კავშირი საქართველოს მმართველ ფარნავაზიანთა დინასტიის წევრებთან განმტკიცდება. ჩვენი აზით, ვარაზმანის და მიჰრის ქალიშვილის ქორწილის შედეგად დაიბადა ვარაზ-თრდატი, რომელსაც, მოვსეს კალანკატუაცის სიტყვებით, „ღმერთმა სიცოცხლე უბოძა“ (Mov. Kal. III, 20). ჯუანშერის ცნობას თუ ვენდობით, აღნიშნული ქორწილი შედგა 740 წელს არაბთა ანაკოფიის ბრძოლაში დამარცხების შემდეგ. ამის გათვალისწინებით, ვარაზმანის და მიჰრის ასულის ვაჟიშვილი, ვარაზ-თრდატი, 741 წლის ახლო ხანებში უნდა იყოს დაბადებული. ჯუანშერის მიხედვით, ვარაზმანი და ქართლის დანარჩენი ერისთავები უბრუნდებიან თავიანთ სამფლობელოებს და ხალიფას ხარკის გადახდის პირობით ემორჩილებიან.³⁹ ამგვარად, ვარაზმანი ფორმალურად არჩილის მეფობას აღიარებს, თუმცა რეალურად იძულებულია ხალიფას დაემორჩილოს და ხარკი გადაუხადოს.

ვარაზმან მერის მოღვაწეობის სხვა დეტალები შემორჩენილი არ არის. მისი დაბადება უნდა განისაზღვროს 710-იან წლებში ან მის ახლო ხანებში, ხოლო გარდაცვალება, როგორც ზემოთ ვიხილეთ, 785 წელზე ადრეული პერიოდით. ვარაზმანის მოღვაწეობის ქრონოლოგიის მეტი დაზუსტება არ ხერხდება. მისი მმართველობის პერიოდში დიდი გავლენა უნდა ჰქონოდა

³⁹ juanšeri. gamomc'. S. Qauxč'išvili, pp. 242, 244 (ჯუანშერი. გამოძ. ს. ყაუხჩიშვილი, გვ. 242, 244); juanšeri. Gamomc'. Z. Sarjvelaje da S. Sarjvelaje, pp. 242, 244 (ჯუანშერი. გამოძ. ზ. სარჯველაძე და ს. სარჯველაძე, გვ. 242, 244).

თავის დედას, ვარდანუჰს, რომელიც ვარაზმანიანთა სახლის სრულუფლებიანი წევრი იყო, ეკლესია-მონასტრებს აშენებდა და ავტორიტეტით სარგებლობდა. ვარაზმანის პერიოდში გარდაბან-გარდმანის სამთავრო ქართულ წიაღში მოიაზრებოდა, მაგრამ ამავე პერიოდში კიდევ უფრო გაძლიერდა არაბთა ექსპანსია და დაიწყო დიდი დაპირისპირება ქართველ მთავართა შორის, რაშიც აქტიურად ჩაერთო ვარაზმანიანთა სახლიც.

ვარაზ-თრდატი

გარდაბან-გარდმანის სამთავროს რიგით მომდევნო მმართველია ვარაზ-თრდატი. მოვსეს კალანკატუაცის თხზულებაში, ვარაზ-თრდატ ვარაზმანის ძე შედარებულია საკუთარ შვილ სტეფანოზს, რომელიც, მემატიანეს სიტყვებით, თავისი ცხოვრების შუადღეს გარდაიცვალა (Mov. Kal. III, 20), რაც შუახნის ასაკში სიკვდილს გულისხმობს.⁴⁰ ისტორიკოსი ამით ხაზს უსვამს, რომ თავისი მამისგან განსხვავებით, სტეფანოზი შუახნის ასაკში მოკვდა.

აღნიშნული ცნობის მიხედვით, ცხადია, ვარაზ-თრდატი მოხუცებულ ასაკში გარდაცვლილა. ის სიკვდილის ჟამს სამოცი წლის ან მეტის უნდა ყოფილიყო, რაც, სიცოცხლის ხანგრძლივობის უარყოფითი ტენდენციის გათვალისწინებით, ვარაზმანიანთა ოჯახის წევრთა შორის არცთუ ისე ხშირი მოვლენა იყო. მამაკაცები ადრეულ ასაკში ხშირად იღუპებოდნენ, რასაც ბევრი ალკანთა კათალიკოსის და საეკლესიო კრების წყევლას მიაწერდა. ვარაზმანიანთა სახლის უბედობა იმაში მდგომარეობდა, რომ მათი სამფლობელო სტრატეგიული თვალსაზრისით არახელსაყრელ ადგილზე მდებარეობდა, რის გამოც ის ხშირი თავდასხმისა და შევიწროების ობიექტი იყო. ვარაზ-თრდატი გამონაკლისი გახდა. მან მტრის საფრთხეც აირიდა და თავისი სიცოცხლე დიდი ხნის განმავლობაში შეინარჩუნა.

ვარაზ-თრდატი VIII საუკუნის მეორე და უკანასკნელი მესამედის მოღვაწე ჩანს. მისი დაბადება 740 წლის შემდეგ არის სავარაუდებელი. ვარაზმანის და მიჰრის ქალიშვილის ქორწილი, თუ ის მარვან იბნ მუჰამადის დამარცხების მერე შედგა, ამავე წლით უნდა განისაზღვროს, ხოლო ვარაზ-თრდატის დაბადების თარიღი 741 წელი, ან VIII საუკუნის ორმოციანი წლების

⁴⁰ „შუადღის პერიოდში გარდაცვალება“ უფრო ახალგაზრდა დაახლ. 30 წლის ასაკს უნდა გულისხმობდეს, შესაძლოა ზუსტად 35 წელსაც, რომელიც, იმ პერიოდში პოპულარული სამედიცინო სახელმძღვანელოთა მიხედვით, შუა ხნის ასაკობრივი ზღვარი იყო. ამასთან, სტეფანოზის გარდაცვალება მამის გარდაცვალების ცნობას მოსდევს, ანუ ჯერ ვარაზ-თრდატი მიიცვალა, ჩვენი აზრით, IX საუკუნის დასაწყისში, ხოლო შემდეგ, მამის გარდაცვალების ახლო ხანებში, სტეფანოზი.

დასაწყისი გამოდის. მოვსეს კალანკატუაცის ქრონოლოგიის გათვალისწინებით, ვარაზ-თრდატი IX საუკუნის დასაწყისში უნდა გარდაცვლილიყო, ხოლო მთავრის ტახტი VIII საუკუნის ბოლო მესამედში და IX საუკუნის დასაწყისში ეკავა. მისი მმართველობის დროს ვარაზმანიანთა სახლი ნელ-ნელა მონოფიზიტობას უბრუნდება, გარდაბნის მხარეს კარგავს და კახეთის საქორეპისკოპოსოს უპირისპირდება. ამ უკანასკნელზე შედარებით უფრო დაწვრილებით ქვემოთ ვისაუბრებთ.

სტეფანოზი

სტეფანოზ ვარაზმანიანი, მამის სიკვდილის შემდეგ, მომდევნო მთავარი ხდება. ისტორიკოსი სტეფანოზის შესახებ ვარაზ-თრდატის გარდაცვალების აღნიშვნის შემდეგ მოგვითხრობს, რაც მისი მოღვაწეობის დასასრულის შესახებ გარკვეულ მინიშნებას გვაძლევს. სტეფანოზი მოკვდა მამის გარდაცვალების შემდეგ, სავარაუდოდ, მცირე დროში. ამასთან შუა ხნის ასაკში. ზემოთქმულის გათვალისწინებით, სტეფანოზის დაბადება მიახლოებით მერვე საუკუნის სამოცდაათიანი წლებით უნდა დათარიღდეს, ხოლო გარდაცვალება მომდევნო საუკუნის დასაწყისით. ამგვარად, სტეფანოზ ვარაზმანიანის ზეობა მხოლოდ მცირე ხანი უნდა გაგრძელებულიყო. სტეფანოზის შემდეგ მთავრობა ჩაიბარა შუათანა ძმამ, ვარაზმან III ვარაზ-თრდატის ძემ.

ვარაზმან მესამე

ვარაზმან მესამე თავისი უფროსი ძმის მსგავსად დაახლოებით VIII საუკუნის 70-იან წლებში უნდა დაბადებულიყო. მან, როგორც ეს მოვსეს კალანკატუაცის ცნობებით ჩანს, უფრო დიდი ხანი იცოცხლა, ვიდრე მისმა უფროსმა ძმამ. ვარაზმან მესამის გარდაცვალების ზუსტი თარიღი ცნობილი არაა, მაგრამ, დაზუსტებით შეიძლება ითქვას, რომ ეს მოხდა 821-822 წლებამდე. ვარაზმანი დაღუპვის დეტალების შესახებ გარკვეულ წარმოდგენას მოვსეს კალანკატუაცი გვაძლევს. ისტორიკოსის ცნობით, გარდამანის მთავარი მდინარე მტკვარში დაიხრჩო. მდინარეზე გადასვლის დროს ის დაცურდა, მტკვარში ჩავარდა და თავისი განსასვენებელი სამხრეთ კავკასიის მთავარ მდინარეში ჰპოვა. გარდაცვალების თარიღი ძალიან პირობითია, სავარაუდოდ, IX საუკუნის ათიანი წლები, ხოლო უფრო ზუსტად ამავე საუკუნის პირველი მეოთხედი. ვარაზმანის მემკვიდრეობა მისმა ძმამ, ჯუანშერიკმა მიიღო, რომელიც, მოვსესის განცხადებით, სომხური წელთაღრიცხვის 270 წლის ახლო ხანებში (5/V/821-4/V/822) ძმების მემკვიდრეობის მფლობელია.

ჯუანშერიკი

ჯუანშერიკი ვარაზ-თრდატის უმცროსი ძე გახლდათ. მან თავისი მამის მემკვიდრეობა ორივე ძმის გარდაცვალების შემდეგ მიიღო. ზუსტად ცნობილი არაა, მაგრამ, როგორც ჩანს, ჯუანშერიკი მამისეულ მიწებს თავისი ძმების, სტეფანოზის და ვარაზმანის, მემკვიდრეთა მცირეწლოვნობის ან მათი არ სებობის გამო დაუფლდა. სტეფანოზი ადრეულ ასაკში გარდაიცვალა, ხოლო ვარაზმან შესაძენს, სავარაუდოდ, სრულწლოვანი ვაჟიშვილი არ ჰყოლია. ჯუანშერიკი მერვე საუკუნის ბოლო მესამედსა და მეცხრე საუკუნის პირველი ნახევარში ცხოვრობდა. მეტი გარემოებების გარკვევა არ ხერხდება.

ნერსეჰ კრტიჩი

ჯუანშერიკის შემდეგ გარდმანის მთავარი ნერსეჰი ჩანს. თომა არწრუნის ცნობით, ნერსეჰი გართამანის იშხანი იყო. „გართამანი“, როგორც მკვლევარები თვლიან, გარდმანის შერყენილი ფორმაა.⁴¹ ნერსეჰის წარმომავლობაზე არაფერია ცნობილი, ვიცით მხოლოდ მისი გარდმანში იშხნობის/მთავრობის შესახებ ბულა თურქის ლაშქრობის პერიოდში. აღნიშნულ მოვლენებთან დაკავშირებით სომეხთა კათალიკოსი იოანე დრასხანაკერტცი ახსენებს გარდმანის იშხანს, რომელსაც კრტიჩს, ანუ მამაცს, უწოდებდნენო.⁴² ორივე ავტორის ცნობით, გარდმანის მთავარი 854 წელს ბულა თურქის ტყვე აღმოჩნდა. ამდენად, საფუძვლიანია ვარაუდი, რომ „კრტიჩი“ ნერსეჰის ზედმეტსახელია. ბულა თურქის ბრძანებით, ნერსეჰი ალვანეთის სხვა მთავრების გვერდით მესოპოტამიაში გაგზავნეს დატყვევებული, ხოლო მათი სამფლობელოები ხალიფატს დაუმორჩილა. რა ბედი ეწია ნერსეჰს არ ვიცით.

ნერსეჰის წარმომავლობაზე მხოლოდ მისი საკუთარი სახელის მიხედვით შეგვიძლია ვიმსჯელოთ. მიჰრანიანთა დინასტიის წევრთა შორის სახელი „ნერსეჰი“ VIII-IX საუკუნეებში საკმაოდ გავრცელებულია (Mov. Kal. III, 20, 23), რაც იმაზე მიუთითებს, რომ ნერსეჰ კრტიჩი ვარაზმანიანთა ერთერთი უკანასკნელი წარმომადგენელი უნდა ყოფილიყო, რომელიც გარდმანის

⁴¹ El. C'agareišvili. Sak'art'velo VII-X saukuneebis somxur saistorio cqaroebši. T'bilisi. 2012, p. 160 (ელ. ცაგარეიშვილი. საქართველო VII-X საუკუნეების სომხურ საისტორიო წყაროებში. თბ. 2012, გვ. 160); Tovma Arcruni. Istoriâ doma Arcruni. Per. s drevnearm., vstup. stat'a i kommentarij M. O. Darbinân-Melikân. Erevan. 2001, pp. 223, 432 (Товма Арцруни. История дома Арцруни. Пер. с древнеарм., вступ. статья и комментарий М. О. Дарбинян-Меликян. Ереван. 2001, гв. 223, 432).

⁴² Ovanes Drashanakertci. Istoriâ Armenii. Per. s drevnearmânskogo M. O. Darbinân-Melikân. Erevan. 1984, pp. 111-112 (Ованес Драсханакертци. История Армении. Пер. с древнеармянского М. О. Дарбинян-Меликян. Ереван. 1984, гв. 111-112).

სამთავროს მართავდა.

ვარაზმანიანთა განშტოება, მიჰრანიანთა მთავარი ხაზი მსგავსად, ალვანეთში ხელისუფლებას დაკარგავს. მიჰრანიანი მთავრები 822 წელს ქვეყნის მმართველობას ძალადობრივი გზით ჩამოაშორეს. ისინი შინაპოლიტიკურ დაპირისპირებას შეეწირნენ (Mov. Kal. III, 23).⁴³ ვარაზმანიანებს, ძირითადი შტოსგან განსხვავებით, ცოტა მეტი ხნით უნდა შეენარჩუნებინათ თავიანთი პოზიციები. ვარაზმანიანთა სახლმა IX-X საუკუნეთა მიჯნაზე სამთავრო დაწამდვილებით დაკარგა, ვინაიდან ამ პერიოდში მას უკვე საჰაკ სევადა მართავს, რომელიც ალვანეთის ახალი მმართველი დინასტიის – არანშაჰიკთა წარმომადგენელი გახლდათ (Mov. Kal. III, 23).

* * *

ვარაზ-თრდატის და მისი შვილების მოღვაწეობის პერიოდში გარდაბანი, იგივე ძველი ხუნანის საერისთავო, ვარაზმანიანთა სახლმა დაკარგა. მათ კონტროლი მხოლოდ გარდმანზე შეინარჩუნეს, რაც გარბანის ალვანური ნაწილი გახლდათ. ამის შემდეგ ქართული ნაწილი, როგორც წესი, იწოდება როგორც გარდაბანი, ხოლო ალვანური – გარდმანი. მათი ერთობის პერიოდში სხვა ტოპონიმებზე უფრო ავთენტური ფორმა, „გარბანი“, უნდა ყოფილიყო გამოყენებაში.

თავდაპირველად, VII საუკუნეში მათი მფლობელობა ხუნანის საერისთავოში ქართველთა წარმოდგენით არალეგიტიმური და მიმტაცებლური ხასიათის იყო, მაგრამ არჩილის დროს და, შესაძლოა, უკვე არშუშას და ვარაზ-ბაკურის პერიოდშიც, VIII საუკუნის დასაწყისში, ისინი ამ ლეგიტიმაციას მოიპოვებენ. ხუნანში ისინი მოხელე ერისთავის ფუნქციის მქონენი იყვნენ, რაც, ამავე დროს, მემკვიდრეობითი გახლდათ.

ქართლის მეფე-მთავრებს აწყობდათ ძლიერი ვასალები, რომლებიც სამხრეთით ქვეყნის საზღვრებს გაამაგრებდნენ, ხოლო საჭიროების შემთხვევაში მათ ინტერესებს დაიცავდნენ. ბუნებრივია, მიჰრანიანთა დინასტიის ვარაზმანიანთა განშტოება ქართლის მეფე-მთავართა პოლიტიკაში სწორედ ასეთ როლს თამაშობდა. ამგვარი ვითარება იყო არშუშას, ვარაზ-ბაკურის, სტეფანოზ მესამის და მიჰრის ერისმთავრობის ხანაში. არჩილის მეფობის დროს საქართველოში სიტუაცია შეიცვალა.

⁴³ მოვსეს კალანკატუაცის მიხედვით, მიჰრანიან მთავართა მკვლელობა სომხური წელთაღრიცხვის 270 წელს (5/5/821-4/5/822) ხდება. იხ.: The History of the Caucasian Albanians by Movsēs Daxuranci. Transl. by C. J. F. Dowsett, pp. 213-214; V. Minorsky. Caucasia IV. Bulletin of the School of Oriental and African Studies. XV. 3. 1953, pp. 508-509.

არჩილი ვარაზმანიანთა სახლს დაუმოყვარდა, საერისთავო მემკვიდრობით დაუმტკიცა, ხალიფატისთვის ხარკის გადახდის ნება ღართო და სამეფო ოჯახში მათი აქტიური ინტეგრაცია გადაწყვიტა. მეფის მხიდან ეს გარკვეული დათმობა იყო, მაგრამ სხვაგვარი მოქმედების საშუალება მას არ ჰქონდა. კომპრომისი ერისთავთა წინაშე აუცილებელი იყო. ის იმიტაც იყო განპირობებული, რომ ერისთავთა დიდი ნაწილი არჩილის კურთხევამდე უკვე დამკვიდრებული იყვნენ თავიანთ სამფლობელოებში.

არჩილი ხალიფატის წინააღმდეგ ბრძოლას შეეწირა, მისი პოლიტიკა მარცხით დასრულდა, ხოლო საქართველოს ეფემერული ერთობა დაიშალა. იოვანე და ჯუანშერი არჩილის მსგავსი ავტორიტეტით არ სარგებლობდნენ. ჯუანშერის ხაზარეთში ტყვეობამ, ქვეყანაში სიტუაცია უკიდურესად დაძაბა. „მატიანე ქართლისას“ ცნობით, საქართველოში სტეფანოზის სახლის გავლენა შემცირდა, ხალიფატის ექსპანსია გაძლიერდა, ხოლო მთავართა რაოდენობის გაზრდამ ცენტრალური ხელისუფლების სისუსტის პირობებში შინაომები წარმოშვა, რამაც საქართველოში შინაპოლიტიკური ვითარება უკიდურესად გაამწვავა.⁴⁴ გამწვავებული პოლიტიკური ვითარება VIII საუკუნის მეორე ნახევარში გამოკვეთილი იყო. ანარქია თითქმის მთელი სამხრეთ კავკასიის მასშტაბით სახეზეა.

გარდაბანში, როგორც ჩანს, ძლიერი ძალა იყო საჭირო, რომელიც ადგილობრივ მოსახლეობას მუსლიმთა მოძღვარებისგან დაიცავდა. ასეთი ძალა VIII საუკუნის უკანასკნელ მესამედში წინარები აღმოჩნდნენ. ამავე საუკუნის მიწურულს ვარაზმან მეორის მემკვიდრის, ვარაზ-თრდატის, დროს გარდაბანი გარდმანის სამთავროს ჩამოშორდა და კახეთის საქორეპისკოპოსოში გაერთიანდა. ვარაზმანიანთა მიერ გარდაბნის, ანუ ყოფილი ხუნანის საერისთავოს, დაკარგვაში მთავარი როლი, წინარებმა შეასრულეს. გრიგოლის მეთაურობით ჯუანშერის გარდაცვალების (787 წ.) შემდეგ მათ საქორეპისკოპოსო ჩამოაყალიბეს, რომელშიც წინარეთის და კახეთის გარდა გარდაბანიც გაერთიანდა.⁴⁵

⁴⁴ Matiane k'art'lisia. Gamomc'. S. Qauxč'išvili. K'art'lis c'xovreba. I. T'bilisi. 1955, p. 250 (მატიანე ქართლისა. გამომც. ს. ყაუხჩიშვილი. ქართლის ცხოვრება. I. თბ. 1955, გვ. 250); Matiane k'art'lisay. Gamomc'. M. Lort'k'ip'anije. K'art'lis c'xovreba. T'bilisi. 2008, p. 254 (მატიანე ქართლისა. გამომც. მ. ლორთქიფანიძე. ქართლის ცხოვრება. თბ. 2008, გვ. 254); Batonišvili Vaxušti. Aġcera samep'osa sak'art'velosa. Gamomc'. S. Qauxč'išvili. T'bilisi. 1973, pp. 127, 556-557 (ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. გამომც. ს. ყაუხჩიშვილი. თბ. 1973, გვ. 127, 556-557).

⁴⁵ Batonišvili Vaxušti. Aġcera samep'osa sak'art'velosa. Gamomc'. S. Qauxč'išvili, pp. 557 (ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. გამომც. ს. ყაუხჩიშვილი, გვ. 557).

ბუნებრივია, გარდაბნის შესვლა კახეთის საქორეპისკოპოსოს შემადგენლობაში უმტკივნეულოდ არ მოხდებოდა. აღნიშნულმა პროცესმა გრიგოლ ქორეპისკოპოსის (787-827 წწ.) დროს დასრულებული სახე მიიღო. გრიგოლი ამ პერიოდის ერთ-ერთი ყველაზე აქტიური და წარმატებული პოლიტიკური მოღვაწე იყო. მან, როგორც ცნობილია, კახეთის ძლიერ სამთავროს ჩაუყარა საფუძველი, რომელსაც ქორეპისკოპოსი მართავდა. პირველი ქორეპისკოპოსი სწორედ გრიგოლი გახლდათ.⁴⁶ გარდაბნის კახეთის საქორეპისკოპოსოში ინტეგრაციას გარდაბნელი დიდებულები ხელს უწყობდნენ.

827 წელს გარდაბნის დიდებულებმა ქორეპისკოპოსის პოზიციაზე თავისი წევრი აარჩევინეს. ამის შემდეგ რამდენიმე ათეული წლის მანძილზე გარდაბანი სტაბილურად კახეთის საქორეპისკოპოსოში შედის, რომელსაც გარდაბნელთა კლანი მართავდა.⁴⁷ ძველი ხუნანის საერისთავო კახეთის შემადგენლობაში აღმოჩნდა გაერთიანებული, ხოლო ვარაზმანიანთა დინასტიამ ის დაკარგა.

ვარდანუჰის შერიგება ალვანეთის და სომხეთის მონოფიზიტური ეკლესიების მამამთავრებთან არ უნდა ყოფილიყო ზემოხსენებული პროცესის უბრალო დამთხვევა. გარდმანის მთავრები არჩილის და მისი ოჯახის ვასალები არ არიან, ამისი მიზეზი ფარნავაზიანთა მიერ ხელისუფლების დაკარგვა იყო.⁴⁸

ალვანთა კათალიკოსისა და სომეხთა კათალიკოსის შუამავლობით ვარდანუჰის და ვარაზმანიანთა ოჯახი ძველი ანათემისა და წყევლისგან გაათავისუფლეს. მათ გენეალოგიასა და მოღვაწეობას მოვსეს კალანკატუაცი დეტალებში ახსენებს (Mov. Kal. III, 20), რაც იმისი დასტურია, რომ ვარაზმანიანთა ოჯახი კვლავ ალვანთა ეკლესიის სამწყსოში მოექცა. აღნიშნული შესაძლოა იმითაც იყო განპირობებული, რომ ვარაზმანიანთა სახლმა დაკარგა ქართული სამფლობელოები და მხოლოდ ალვანური მიწები შეინარჩუნა, სა-

⁴⁶ T. Papuašvili. Rant'a da kaxt'a samep'o (VIII-XI ss.). T'bilisi. 1982, pp. 163-175 (თ. პაპუაშვილი. რანთა და კახთა სამეფო (VIII-XI სს.). თბ. 1982, გვ. 163-175).

⁴⁷ M. Lort'k'ip'anije. P'eodaluri sak'art'velos politikuri gaert'ianeba. T'bilisi. 1963, pp. 152-161 (მ. ლორთქიფანიძე. ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება. თბ. 1963, გვ. 152-161); T. Papuašvili. Rant'a da kaxt'a samep'o, pp. 175-191 (თ. პაპუაშვილი. რანთა და კახთა სამეფო, გვ. 175-191).

⁴⁸ „მატიანე ქართლისას“ ავტორი პირდაპირ წერს, „ხოლო ამერიითგან იწყო შემცირებად მეფობამან დიდთა მეფეთა ხუასროანთამან“: იხ.: Matiane k'art'lisay. Gamomc'. S. Qauxč'išvili, p. 250 (მატიანე ქართლისა. გამომც. ს. ყაუხჩიშვილი, გვ. 250); Matiane k'art'lisay. Gamomc'. M. Lort'k'ip'anije, p. 254 (მატიანე ქართლისა. გამომც. მ. ლორთქიფანიძე, გვ. 254); Batonišvili Vaxušt'i. Aqčera samep'osa sak'art'velosa. Gamomc'. S. Qauxč'išvili, pp. 127, 556-557 (ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. გამომც. ს. ყაუხჩიშვილი, გვ. 127, 556-557).

დაც მონოფიზიტური ეკლესიის გაგლენა უფრო ძლიერი იყო. ამ დროს გარდაცვლილი იყო არჩილ მეფე და ვარაზმან ერისთავი, ხოლო გარდმანის მთავარი ვარაზ-თრდატი გახლდათ, რომლის მიმართ სომხური წყაროები დადებითად არიან განწყობილნი. როგორც ჩანს, მცდელობა კვლავ დაებრუნებინათ დაკარგული პოზიციები გარდაბანში მრავლად იყო. ამისთვის ვარაზმანიანთა სახლს ადგილობრივი ხელისუფლების მხარდაჭერა ესაჭიროებოდა. ასეთი აღმოჩნდა ქართველთა ერისმთავარი აშოტ I, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოში კახეთის ქორეპისკოპოს გრიგოლის ძირითადი მოწინააღმდეგე იყო.

გარდმანის მთავრები გარკვეული დროის განმავლობაში აშოტ I-ის დაქვემდებარებაში მოექცნენ. სუმბატ დავითის ძის ცნობა, აშოტის მიერ თბილისის და ბარდავის ფლობაზე, აღნიშნულის კარგი დადასტურებაა.⁴⁹ აშოტ პირველი ბარდავის მხარეს იმდენად აკონტროლებდა რამდენადაც მას ადგილობრივი ელიტა, ვარაზმანიანთა სახლის სახით, ერთგულობდა. ამას განაპირობებდა გარდაბნის ირგვლივ მიმდინარე დაპირისპირება, რომელშიც ვარაზმანიანთა სახლი და ქორეპისკოპოსი იყვნენ ჩართულნი. „მატიანე ქართლისას“ ავტორის ცნობით, VIII საუკუნის ბოლოს ქართლში მთავართა რაოდენობა გაიზარდა, ხოლო მათ შორის მტრობა და ომი გაჩაღდა.⁵⁰ ქართული გარდაბნის ირგვლივ სწორედ ეს ორი ძალა ჩანს დაპირისპირებული.

აშოტ კურაპალატის ხანაში ქართველთა გაგლენა ვარაზმანიანთა სახლზე უნდა დასრულებულიყო. აბასიანთა ხალიფატის წინააღმდეგ მებრძოლი აშოტი იძულებული გახდა კლარჯეთში გაქცეულიყო. თბილისის და ბარდავის დაკარგვა ქართლის (შიდა ქართლის) და რანის სამხრეთის (მტკვრის მარჯვენა სანაპირო) დათმობას ნიშნავდა. აშოტი მოახერხებს ქართლის დაბრუნებას, მაგრამ რანის სრული კონტროლი ვეღარ შეძლო.⁵¹ აშოტი გარდა-

⁴⁹ Sumbat Davit'is-je. C'xovreba da ucqeba bagratoniant'a. Gamomc'. S. Qauxč'išvili. K'art'lis c'xovreba. I. T'bilisi. 1955, p. 376 (სუმბატ დავითის-ძე. ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა. გამომც. ს. ყაუხჩიშვილი. ქართლის ცხოვრება. I. თბ. 1955, გვ. 376); Sumbat Davit'is-je. C'xorebay da ucqebay bagratoniant'a. gamomc'. G. Araxamia, p. 44 (სუმბატ დავითის ძე. ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა. გამომც. გ. არახამია, გვ. 44); Sumbat Davit'is-je. C'xorebay da ucqebay bagratoniant'a. Gamomc'. M. lort'k'ip'anije. K'art'lis c'xovreba. Red. R. Metreveli. T'bilisi. 2008, p. 363 (სუმბატ დავითის-ძე. ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა. გამომც. მ. ლორთქიფანიძე. ქართლის ცხოვრება. რედ. რ. მეტრეველი. თბ. 2008, გვ. 363).

⁵⁰ Matiane k'art'lisay. Gamomc'. S. Qauxč'išvili, p. 250 (მატიანე ქართლისა. გამომც. ს. ყაუხჩიშვილი, გვ. 250); Matiane k'art'lisay. Gamomc'. M. Lort'k'ip'anije, p. 254 (მატიანე ქართლისა. გამომც. მ. ლორთქიფანიძე, გვ. 254).

⁵¹ Matiane k'art'lisay. Gamomc'. S. Qauxč'išvili, p. 252-253 (მატიანე ქართლისა. გამომც. ს. ყაუხჩიშვილი, გვ. 252-253); Matiane k'art'lisay. Gamomc'. M. Lort'k'ip'anije, p. 255 (მატიანე ქართლისა. გამომც. მ. ლორთქიფანიძე, გვ. 255).

ბანში ხალიფატის ჯართან მარცხის შემდეგ ნიგალის ხევში გაიქცა, სადაც შეთქმულების მსხვერპლი გახდა.⁵² უკანასკნელ წლებში რამდენად უჭერდა მას მხარს ვარაზმანიანთა ოჯახი არ ჩანს. აშოტ კურაპალატის მეკვიდრეები აგრძელებდნენ რანში გავლენის მოპოვებისთვის ბრძოლას. აშოტის შექმნილი ქართველთა სამეფოს წევრთა შორის ამ კუთხით ყველაზე წარმატებულები გუარამ მამფალი, გურგენ ერისთავთ-ერისთავი და დავით III კურაპალატი იყვნენ. გარდმანის შემოერთება ქართველმა მეფეებმა მხოლოდ საქართველოს სამეფოს არსებობის პერიოდში მოახერხეს, თუმცა ამ დროს ვარაზმანიანთა სახლი უკვე დიდი ხანია, რაც აღნიშნულ მხარეს აღარ მართავდა.

ვარაზმანიანთა სახლის ისტორია მრავალმხრივ მნიშვნელოვანია საქართველოს ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით. მათი გენეალოგია და ისტორია კიდევ ერთხელ გვიდასტურებს ჯუანშერის მატეანის მართებულობას, რომელსაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს მერვე საუკუნის საქართველოს ისტორიის კვლევაში. ვარაზმანიანთა როლი ქართლის, ალვანეთის, სომხეთის და, ზოგადად, სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკაში გამორჩეული იყო. VII-IX საუკუნეებში ისინი სამი ქვეყნის საზღვარზე აღმოცენებული ძლიერი სამთავროს ხელისუფლები არიან და ყველა ამ ქვეყნის სამინაო პოლიტიკაში მნიშვნელოვან ადგილს იკავებენ.

დამოუკიდებელი კვლევის საგანია ვარაზმანიანთა კავშირი ბიზანტიის იმპერიის, არაბთა ხალიფატისა და ხაზარეთის მესვეურებთან. ამ კუთხით მათი პოლიტიკა ცვალებადი იყო. ძლიერი არაბული ექსპანსიის პირობებში მათ უწყველად ხალიფას უზენაესობის აღიარება, თუმცა რიგ შემთხვევებში მათ წინააღმდეგაც გამოდიან, რისი ერთ-ერთი შედეგი იყო ვარაზმანიანთა კავშირი სტეფანოზის სახლთან და სხვა ანტიარაბულად განწყობილ ქართულ პოლიტიკურ ძალებთან. ვარაზმანიანთა სახლის ანტიმუსლიმური ქმედებები განპირობებული იყო რელიგიური განსხვავებითა და ხალიფატის ექსპანსიით, რომელიც ვარაზმანიანთა მიწაზე არაბული ტომების ჩასახლებას გულისხმობ-

⁵² Matiane k'art'lisia. Gamomc'. S. Qauxč'išvili, p. 253 (მატიანე ქართლისა. გამომც. ს. ყაუხჩიშვილი, გვ. 253); Matiane k'art'lisay. Gamomc'. M. Lort'k'ip'anije, p. 255 (მატიანე ქართლისაი. გამომც. მ. ლორთქიფანიძე, გვ. 255); Sumbat Davit'is-je. C'xovreba da ucqeba bagratoniant'a. Gamomc'. S. Qauxč'išvili, p. 377 (სუმბატ დავითის-ძე. ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა. გამომც. ს. ყაუხჩიშვილი. გვ. 377); Sumbat Davit'is-je. C'xorebay da ucqebay bagratoniant'a. gamomc'. G. Araxamia, p. 45-46 (სუმბატ დავითის ძე. ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა. გამომც. გ. არახამია, გვ. 45-46); Sumbat Davit'is-je. C'xorebay da ucqebay bagratoniant'a. Gamomc'. M. lort'k'ip'anije, p. 364-365 (სუმბატ დავითის-ძე ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა. გამომც. მ. ლორთქიფანიძე. გვ. 364-365).

და. ვარაზმანიანთა სამფლობელო არაბული მომთაბარე ხალხის განსახლებისთვის კარგ გარემო პირობებს ჰქმნიდა. სწორედ არაბთა მომძლავრება განაპირობებდა ვარაზმანიანთა სახლის ქართლის ხელისუფალთა დროშის ქვეშ გამოსვლას და მათი ერთობლივი ბრძოლის ფაქტებს. შესაბამისად, ვარაზმანიანთა ინტეგრაცია ქართლის მმართველ ელიტაში არ უნდა გაგვიკვირდეს.

გარდმანის ქართულ რეალობაში სრული ინტეგრაცია არ განხორციელდა. ამ პროცესს ბევრი ხელის შემშლელი ფაქტორი ჰქონდა. ვარაზმანიანთა სახლი ორგანულად იყო დაკავშირებული ალვანეთის მმართველ ელიტასთან, ამასთან, მათი ტერიტორია სომეხთა, მუსლიმთა და ხაზართა ინტერესის სფეროში შემოდიოდა, რაც კიდევ უფრო აფერხებდა ამ მხარის ქართულ სივრცეში ყოფნას. სომეხებს, ძველი ვითარების გათვალისწინებით, ყველაზე ძლიერი პოზიციები ჰქონდათ. სომეხთა პრეტენზიებს, გარკვეული ისტორიული რეალობის გარდა, რელიგია ამყარებდა. ისინი ამ მხარეს თავის ისტორიულ კუთვნილებად აცხადებდნენ და ყველანაირად აძლიერებდნენ მონოფიზიტურ მიმდინარეობას. გრძელვადიან პერსპექტივაში სომეხებს გარდმანის სამთავროს აქტიური ინტეგრაციის რეალური საშუალება ჰქონდათ, მაგრამ ეს ვერ მოახერხეს.

კავკასიაში ყველაზე მეტი რესურსი მაინც ხალიფატს გააჩნდა. მათ შეძლეს მძლავრი არაბული დასახლებების შექმნა და ადგილობრივი მოსახლეობის ერთი ნაწილის მუსლიმურ მრწამსზე მოქცევა. არაბთა გავლენა დიდი წინაღობა აღმოჩნდა ქართველთა გავლენის განმტკიცების საქმეში, რამაც, საბოლოოდ, განაპირობა ალვანეთის უმეტესი ნაწილის ისლამიზაცია, ახალი ეთნიკური ჯგუფების ჩასახლება და ალვანური ეთნოსის შემცირება. ხაზართა გავლენა სპორადული ხასიათის იყო და რეგიონში ხაკანის მოკლევადიანი ბატონობის დამყარებას უზრუნველყოფდა. ყველაზე მეტად ქართულ ინტერესებს ბიზანტიის პოლიტიკა პასუხობდა, რომელიც ალვანეთში დიოფიზიტობის განმტკიცებას ცდილობდა.

ვარაზმანიანთა სახლი თავისი, ნაწილობრივ, ქართული ორიენტაციის გათვალისწინებით მაინც ვერ გახდა ქართული სამყაროს ორგანული ნაწილი. მწვავე საგარეო პოლიტიკურმა ვითარებამ ვარაზმანიანები არამხოლოდ ქართულ მმართველ ელიტას დააშორა, არამედ დააკარგვინა სამფლობელოები და სამი ქვეყნის საზღვარზე მდებარე მათი მიწები საუკუნეთა მანძილზე ადგილობრივი და გარეშე პოლიტიკური ძალების ცილობის საგანი გახდა.

Leri Tavadze

Assistant Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

CADET BRANCH OF MIHRANID DYNASTY – HOUSE OF VARAZMAN AND GEORGIA

Summary

House of Varazman emerged as a cadet branch Mihranid dynasty of Caucasian Albania. Initially Mihranids were of Persian origin, but later some of their members went to South Caucasia and served there as military governors of Iranian shah in Arran (Caucasian Albania). Mihranids of Arran slowly integrated themselves with local elite. In 7th century they have established themselves as hereditary rulers of Arran.

Varaz-Gregory Mihranid was the first ruler of country who received power from Byzantine Emperor Heraclius in 628 and converted to Christianity. He had four sons, those were: Varaz-Peroz, Juansher, Yezut-Khosrow and Varazman. Varaz-Gregory's fief was located in Gardman. Initially he was lord of Gardman, but also grand prince or the first *ishkhan* of the country according to Movses Kalankatuaci. He divided his fief among his sons while his second son Juansher, who later became ruler, went to Persia in service of local shah Yazdegerd III and *spahbed* Rostam Farrokhzād. Here in Persia he received title of *sparapet* of Arran returned at home after seven years of service in 637 to rule the country on the behalf of Persian shah. As far as Sasanian Empire was defeated by the forces of Caliphate in many battles prince Juansher gained independence from Sasanians.

Juansher was an ally of Kartli and maintained good relation with local ruler. Despite this Mihranids gained control over the lands of former Khunani eristavdom in Kartli that borders Principality of Gardman. It is unknown exactly when Mihranids gained control over this land, but presumably that could be dated to the second half of 7th century. Varazman appears to be the one who held this land. According to “Armenian Geography” (Ašxarhac’oyc’) Varazmanavar was new fortress located in that area. Our conjecture is that Varazmana-

var was built by Varazman and later was named after him. Varazman died before the assassination of his brother, grand prince Juansher (r. 637-681), hence prior to 681. Varazman's eldest son and successor was Vakh-tang. He became next ruler of principality of Gardman while ruler of Caucasian Albania was his cousin. He was forced to accept Monophysite position of Armenian Church in May, 704 as a result of pressure of the Armenians and the Arabs. But this did not saved him from oppression and Arabs seized Vakhtang in 705 alongside with other princes of Albania.

Prisoners were sent to Syria and, most probably, Vakhtang never returned back to homeland.

Next ruler was Varazo son of Vakhtang from the house of Varazman. Varazo became ruler in 705. He alienated himself from the Armenian position and Albanian Church and accepted Orthodox Christianity of the Byzantine the Georgian Churches. Prince Varaz-Bakur of Kartli and comes of imperial Opsikion was behind this decision. He converted Gardaban (Gardman) to Orthodox Christianity according to Georgian sources which mean that Varazo was strongly influenced by Varaz-Bakur. Movses Kalankatuaci names Catholicos Talile of Kartli who accepted marriage between Varazo and Vardanuh, who were cousins, hence their marriage was disapproved by Albanian Church and Gardman became part of the Georgian Church, as well as part of Kartli from political perspective. Local Georgian elite received members of house of Varazman as their integral part. Varazman, presumably, son of Varazo, was *eristavi* of Kartli according to Juansher Juansheriani and he got married with daughter of Mihr, ruler of Georgia.

This marriage made house of Varazman part of the Georgian royal family and strengthened their rule over the land of former Khunani eristavdom. Varazman is called *eristavi*, hence his position was quite secured in Georgia. Despite the fact that Varazman was affirmed in his position by Archil II (r. 740-761) king of Kartli and Egrisi, he and all other *eristavs* of eastern Georgia were forced to accept suzerainty of Caliphate.

Varazman had a son – Varaz-Trdat who became next ruler of Gardman on the edge of 8th and 9th centuries. Account of Juansher Juansheriani makes us to believe that he was a son of Varazman and daughter of Mihr. Notwithstanding the fact that house of Varazman was integrated in the Georgian elite later they reconciled with Albanian Church. Movses Kalankatuaci relates story about aged queen Vardanuh. She hosted Armenian Catholicos in Gardman and asked him to remit her sins. Armenian Catholicos asked to Albanian Catholocos So-

lomon to relieve her from excommunication which was imposed on her family in 706 by Catholicos Michael of Shakki. Both ecclesiastic leaders decided in favor of queen Vardanuh and Albanian Church pardoned previous sins to her. Vardanuh was rehabilitated and, most probably, entire house of Varazman as well. This happened according to our research in 785. In the same period political destabilization obstructs peace and order in Georgia. Abbasids were controlling capital city – Tbilisi and the Georgian royal power was in decline. Various lords started to struggle with each other for power.

House of Varazman lost their Georgian land of former Khunani eristavdom known as Gardabani from the end of 8th century. Sanarians were responsible for this event. They established Kakheti Korepiskopate and included Gardabani as its initial part. House Varazman was reintegrated in Albania. Movses Kalankatuaci lists Varaz-Trdat and his successors as Albanian princes which indicate their Albanian affiliation. Varaz-Trdat was followed by his three sons, those were: Stephanos, Varazman and Juansherik. They ruled Principality of Gardman in succession. Ashot I of Karli was probably the last Georgian ruler who dominated Gardman from 8th and 9th cc. rulers of Georgia. House of Varazman appears to be an ally and vassal of Ashot. Both parties had the mutual interests to eliminate Kakhetian threat. Korepiskopate challenged Ashot in Kartli and House of Varazman in Gardabani, hence they had mutual benefits from this union. The Georgian historian Sumbat son of Davit (11th c.) has an account on Ashot ruling over Tbilisi and Barda. This must be understood as the union of Bagrationi and Varazmaniani under Ashot's suzerainty. Finally, Ashot lost his control on Gardabani and Gardman due to the conflict with Caliphate and was assassinated in January, 826. House of Varazman continued to pay tribute to Caliphate, but maintained independence within Caucasian states.

Nerseh Krtich was next ruler of Gardman. His nickname indicates strong Armenian cultural influence in the midst of 9th century. Nerseh was captured and sent to Iraq by Bugha al-Kabir general of Abassid army in 855. Nerseh was probably the member of House of Varazman as far as his first name was common in Mihranid dynasty of Albania, but there no direct evidence for this assumption. Mihranids lost control in Albania in the 9th century, later their cadet branch – House of Varazman did the same. Varazmanians played important role in history of Caucasus from the 7 to 9 centuries, hence study of history this family is vital to understand some key events of Caucasian history of that period.

In our article we have also established basic chronology and genealogy of House of Varazman.

მაშუკა წურწუშია

საქართველოს პარლამენტთან არსებული
ჰერალდიკის სახელმწიფო საბჭოს პერალდიკის საკითხების
განმხილველი მუდმივმოქმედი კომისიის თავმჯდომარე

ომის იდეოლოგია ბიზანტიაში*

ბიზანტიელთა დამოკიდებულება წმინდა ომისადმი კარგა ხანია კამათის საგნად არის ქცეული ისტორიოგრაფიაში. მკვლევართა უმრავლესობა თვლის, რომ ბიზანტია არ აწარმოებდა წმინდა ომებს და რომ აღმოსავლური მართლმადიდებლობისათვის თავად წმინდა ომის იდეა რელიგიურად მიუღებელი იყო. ნაწილი ამტკიცებს, რომ ბიზანტია მაინც იბრძოდა ასეთ ომებში, რომლებიც მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელი თავისებურებებით გამოირჩეოდა.

ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში გუსტავ შლუმბერჟემ თავის შრომებში პროტო-ჯვაროსნებად წარმოადგინა ბიზანტიის იმპერატორები ნიკიფორე II ფოკა (963-69)¹ და იოანე I ციმისხი (969-76).² შლუმბერჟეს აზრით, ორივე მათგანი მიიჩნევდა, რომ მუსლიმთა წინააღმდეგ წარმოებული ომები ღმერთის მიერ იყო მოწოდებული და მოწონებული. ამ დასკვნამდე მკვლევარი საბრძოლო კამპანიებში ბიზანტიელთა მიერ ჩატარებული რელიგიური რიტუალების ანალიზის შედეგად მივიდა.³

ამ მოსაზრებას იზიარებდნენ რენე გრუსე და გეორგ ოსტროგორსკი.⁴ რ. გრუსე პირდაპირ წერდა, რომ ჯვაროსნობა, სანამ მას დასავლეთეგროპე-

* კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით (გრანტი FR17-138).

¹ Gustave Schlumberger. Un empereur byzantin au dixième siècle, Nicéphore Phocas. Paris. 1890, pp. I-IV, 1-781.

² Gustave Schlumberger. L'épopée byzantine à la fin du dixième siècle. T. I. Paris. 1896, pp. I-VI, 1-326.

³ Gustave Schlumberger. L'épopée byzantine à la fin du dixième siècle, pp. 82-87.

⁴ René Grousset. Histoire des Croisades. T. I. Paris. 1934, p. 15; George Ostrogorsky. History of the Byzantine State. Translated from the German by Joan Hussey, with a foreword by Peter Charanis. Rev. ed. New Brunswick. 1969, pp. 288-90.

ლები თავიდან მოიგონებდნენ, საუკუნეების განმავლობაში იყო ბიზანტიელთა ცხოვრების წესი.⁵ გ. ოსტროგორსკი ჭეშმარიტ ჯვაროსნულ სულისკვეთებას ხელავს 974 და 975 წელს მესოპოტამიასა და სირიაში იოანე ციმისხის მიერ წარმოებულ კამპანიებში, რომელიც, ავტორის თქმით, ნიკიფორე ფოკას მიერ დაწყებულ საქმეს აგრძელებდა.⁶

შემდგომი ხანის ისტორიკოსები უარყოფენ ბიზანტიური წმინდა ომის იდეას. ვ. ლორენს მიაჩნდა, რომ ბიზანტიელები შორს იყვნენ წმინდა ომის იდეისაგან, თუმცა უსამართლოდ მიაწერდა ამას მათ ხასიათსა (სიმხდალე, პედანტიზმი, ფატალიზმი) და „ღუნე მორალს“. ლორენი მიუთითებდა, რომ ისლამთან კონფრონტაციისას შუა საუკუნეების ქრისტიანობამ ორი გზა აირჩია: პირველი იყო ბიზანტიელთა „ნეგატიური“ რეაქცია, რომელთაც უარი თქვეს ებრძოლათ რწმენის ათვის, და დასავლეთის „დინამიური“ პასუხი, რომელიც ჯვაროსნობაში გამოიხატა.⁷ პ. ლემერლე თვლიდა, რომ ბერძენებს არ გააჩნდათ წმინდა ომის იდეა და შეცდომადაც კი თვლიდა „ჯვაროსნობის“ ცნების, თუნდაც მეტაფორულად, გამოყენებას მათთან მიმართებაში.⁸ მისი აზრით, არა ხასიათი და „ღუნე მორალი“, არამედ მართლმადიდებლური რწმენის თავისებურებები განაპირობებდა იმას, რომ ბიზანტიაში არ არსებობდა ჯვაროსნული იდეა.⁹

XX საუკუნის ბოლო ათწლეულში ბერძენმა მეცნიერებმა ხელახლა დააყენეს საკითხი ბიზანტიური წმინდა ომის შესახებ. ა. კოლია-დერმიცაკმა გააკრიტიკა მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც ქრისტიანული წმინდა ომის ერთადერთი ფორმა ჯვაროსნული ლაშქრობა შეიძლება ყოფილიყო. მისი სამართლიანი მსჯელობით, სხვადასხვა ტიპის საზოგადოებები წმინდა ომის განსხვავებულ ფორმებს შეიმუშავებდნენ. ბიზანტიური წმინდა ომი ისევე განსხვავდებოდა ჯიჰადისა და ჯვაროსნობისაგან, როგორც ეს ორი ერთმანეთისაგან, რადგანაც განსხვავებული ისტორიის მქონე განსხვავებული საზოგადოების პროდუქტია. დერმიცაკი ცდილობს დამტკიცოს, რომ წმინდა ომის იდეა ბიზანტიაში ჯვაროსნობამდე, IV საუკუნიდან მაინც არსებობდა. მისი განსაზღვრებით, ბიზანტიელები წმინდა ომს აწარმოებდნენ იმ შემთხვევებში, როდეს

⁵ René Grousset. Histoire des Croisades, p. 15.

⁶ George Ostrogorsky. History of the Byzantine State, p. 297.

⁷ Vitalien Laurent. L'idée de guerre sainte et la tradition byzantine. Revue historique du sud-est européen. 23. 1946, pp. 72, 86, 92.

⁸ Paul Lemerle. Byzance et la croisade. Relazioni del X congresso internazionale di scienze storiche, Roma 1955. Vol. 3. Storia del medioevo. Florence. 1955, pp. 614, 617.

⁹ Paul Lemerle. Byzance et la croisade, p. 618.

საც მტერი არ იყო ქრისტიანი ან როდესაც მოწინააღმდეგე ქრისტიანებს ავიწროებდა ან ტერიტორიები, რომლისთვისაც მიმდინარეობდა ომი, წარსულში რომის იმპერიას ეკუთვნოდა. მას მიაჩნია, რომ წმინდა ომს შემტევი ხასიათი უნდა ჰქონდეს. ავტორის აზრით, ამ ნიშნებით თუ ვიმსჯელებთ, ბიზანტიაც აწარმოებდა წმინდა ომებს.¹⁰

კოლია-დერმიცაკი თვლის, რომ ბიზანტიური იდეოლოგია ხაზს უსვამდა ომის რელიგიურ ხასიათს, წარმოადგენდა რა ღმერთს არმიის წინამძღოლად, ბიზანტიელებს ღვთის რჩეულ ხალხად, იმპერატორებსა და სარდლებს კი მოსესა და იეშუას ჩამომავლებად. ლოცვები და რელიგიური რიტუალები ჯარისკაცებს უნერგავდა რწმენას, რომ ისინი ღვთისათვის იბრძოდნენ. ყოველივე ეს დაფუძნებული იყო ბიზანტიური პოლიტიკური იდეოლოგიის ფუნდამენტურ ფორმულაზე, რომლის მიხედვითაც იმპერატორი ღმერთის ნაცვალი და ქრისტიანთა მცველი იყო დედამიწაზე.¹¹

ბერძენი მკვლევარი თ. კოლბაბაც ამტკიცებს, რომ ბიზანტიელებს ესმოდათ წმინდა ომის იდეა.¹² ბიზანტიის იმპერატორი, როგორც ქრისტეს ნაცვალი დედამიწაზე, ქრისტიანთა დამცველი იყო და ამაში იარაღით დაცვაც იგულისხმებოდა. ლათინთა მსგავსად, ბიზანტიელთა მწერლებიც სარგებლობდნენ იუდეურ-ქრისტიანული მემკვიდრეობით, ძველი აღთქმის იდეებით, თავიანთ თავს თვლიდნენ რჩეულ ერად, ადარებდნენ თავიანთ ომებს ისრაელის ომებს, თავის მმართველებს კი ისრაელის მეფეებს.¹³ თ. კოლბაბა ბიზანტიელთა ომებს წმინდად მიიჩნევს მათივე იდეოლოგიიდან გამომდინარე: „ქრისტიანული რომაული იმპერია ღმერთის ნაცვლით სათავეში დედამიწაზე უფლის

¹⁰ Athina Kolia-Dermizaki. The Byzantine “Holy War”. The Idea and Propagation of Religious War in Byzantium. Athens. 1991, pp. 33, 91-92, 97-98, 121, 150, 177-82, 292-98, 345-55 (in Greek, with an English summary). აღსანიშნავია, რომ მკვლევარი იმპერიის ჩრდილოეთის საზღვრებზე ასეთ ომს ვერ ხედავს და ფიქრობს, რომ ბიზანტიელთა წმინდა ომი მხოლოდ მუსლიმთა წინააღმდეგ იყო მიმართული. Athina Kolia-Dermizaki. The Byzantine “Holy War”, გვ. 367.

¹¹ Athina Kolia-Dermizaki. The Byzantine “Holy War”, pp. 401-2. ასე თუ მივედგებით, ისეთივე დასკვნამდე მივალთ როგორც ჯ. დენისი. მკვლევარი შენიშნავს, რომ გარკვეული გაგებით, ბიზანტიელთა ყველა ომი წმინდა იყო, რადგან თავად მათი იმპერატორი იყო წმინდა და ყოველი ომიც მის მიერ წარმოებდა. George T. Dennis. Defenders of the Christian People: Holy War in Byzantium. The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World. Eds. Angeliki E. Laiou and Roy Parviz Mottahedeh. Washington. 2001, p. 34. რა თქმა უნდა, მხოლოდ ეს არ ნიშნავს, რომ ბიზანტიელთა ომები აკმაყოფილებს „ტესტარტი“ წმინდა ომისათვის აუცილებელ ყველა მოცემულობას.

¹² Tia M. Kolbaba. Fighting for Christianity: Holy War in the Byzantine Empire. Byzantium. 68. 1998, p. 202.

¹³ Tia M. Kolbaba. Fighting for Christianity: Holy War in the Byzantine Empire, p. 203.

საქმეს იქმოდა. მისი ჯარისკაცები უფლისათვის იბრძოდნენ, როდესაც იბრძოდნენ იმპერიის დასაცავად ან გასავრცობად“.¹⁴

იგივე მოცემულობა ჯ. ჰალდონმა სხვა კუთხით დაინახა. მისი აზრით, გარკვეული თვალსაზრისით, ბიზანტიის ომები ყოველთვის ატარებდა რელიგიურსა და საღვთო ხასიათს, რადგანაც ისინი იბრძოდნენ ჯვრის ნიშნის ქვეშ, თავი ქრისტეს ჯარისკაცებად მიაჩნდათ და დედამიწაზე ღმერთის სამეფოსა და რწმენის დასაცავად ომობდნენ.¹⁵ აღმოსავლელი რომაელები თავიანთ თავს განიხილავდნენ, როგორც ღვთის რჩეულ ხალხს, ქრისტიანებს, რომლებიც მუდამ ებრძოდნენ ბნელეთის ძალებს.¹⁶ თავისთავად, რჩეული ხალხის ბრძოლა, რომელთაც უფლის მიერ ცხებული იმპერატორი, მისი ნაცვალნი დედამიწაზე, უძღოდა წინ, ღრმად რელიგიური და ქრისტიანული იყო და აღარ საჭიროებდა რომელიმე ომის გამორჩევასა და წმინდა ომად შერაცხვას.¹⁷ ქრისტეს ჯარისკაცებს, რომლებიც დედამიწაზე უფლის სამეფოს დასაცავად იბრძოდნენ, წმინდა ომის თეორია არც სჭირდებოდათ.¹⁸

თანდათან, ბიზანტიური წმინდა ომის იდეამ მეტი პოპულარობა მოიპოვა. პ. მაგდალინო წერს, რომ იმპერატორ ჰერაკლედან მოყოლებული, ბიზანტიელებს ჰქონდათ წმინდა ომის საკუთარი ტრადიციები და რომ ჯვაროსნულმა მოძრაობამაც თავისი გავლენა იქონია მათ შეხედულებებზე.¹⁹ ისიც, ისევე როგორც მანამდე რ. ლილი, მანუელ I კომნენოსის (1143-80) 1176 წლის ექსპედიციას ანატოლიის თურქთა წინააღმდეგ „ჯვაროსნულ ლაშქრობად“ ნათლავს.²⁰

ბიზანტიური სამხედრო ტრაქტატების შესწავლამ ჟილბერ დაგრონი იმ დასკვნამდე მიიყვანა, რომ იმპერიის მუსლიმებთან დაპირისპირებას გამოკვეთილი რელიგიური ხასიათი ჰქონდა. ის თვლის, რომ ამ საკითხში ბიზანტი-

¹⁴ Tia M. Kolbaba. Fighting for Christianity: Holy War in the Byzantine Empire, p. 210.

¹⁵ John Haldon. Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204. London. 1999, pp. 17-33.

¹⁶ John Haldon. Warfare, State and Society in the Byzantine World, p. 21.

¹⁷ John Haldon. Warfare, State and Society in the Byzantine World, p. 23.

¹⁸ John Haldon. Warfare, State and Society in the Byzantine World, p. 32.

¹⁹ Paul Magdalino. The Empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180. Cambridge. 1993, pp. 420-21.

²⁰ Ralph-Johannes Lilie. Byzantium and the Crusader States, 1096-1204. Translated by J. C. Morris and Jean E. Ridings. Oxford, 1993, gv. 211; Paul Magdalino. The Empire of Manuel I Komnenos, pp. 95-97. ახლახანს, ე. ქრისტოსმა დამაჯერებლად აჩვენა, რომ მანუელის ლაშქრობას არაფერი ჰქონდა საერთო ჯვაროსნობასთან და ის მხოლოდ ტრადიციული იმპერიული ომი იყო. Evangelos Chrysos. 1176 – A Byzantine crusade? Byzantine War Ideology between Roman Imperial Concept and Christian Religion. Eds. Johannes Koder and Ioannis Stouraitis. Vienna. 2012, pp. 81-86.

ელემბა მაგალითი არაბებისაგან აიღეს.²¹

უფრო შორს წავიდა ჯ. რეგანი, რომელმაც თ. კოლბასს დებულებებიც კი გადასინჯა და შეეცადა ეჩვენებინა, რომ სპარსელთა წინააღმდეგ ჰერაკლე კეისრის წმინდა ომებმა მისცა დასაბამი ჯიჰადსა და ჯვაროსნულ მოძრაობას. მკვლევარი ამტკიცებს, რომ ჰერაკლეს ომი ჯვაროსნული იყო, რადგანაც მათ ამოძრავებდათ „რელიგიური ენთუზიაზმი“ ურჯულ სპარსელების წინააღმდეგ.²² რეგანი იქამდე მიდის, რომ უზურპატორი ფოკას წინააღმდეგ ჰერაკლეს აჯანყებასაც კი „ღრმად რელიგიურსა“ და „ლამის ჯვაროსნულს“ უწოდებს.²³ ის მკაცრად გააკრიტიკა უ. ტრედგოლდმა, რომელმაც მიუთითა რეგანის მთავარ შეცდომაზე, რომ ყველა ომი, რომელშიც მორწმუნენი იბრძვიან, არ არის წმინდა.²⁴

ვალტერ კეიგი ამბობს, რომ ბერძნული ეკლესია არ პირდებოდა ზეციურ საზღაურს სამხედრო სამსახურისა და ბრძოლაში სიკვდილისათვის და რომ მუსლიმების წინააღმდეგ ბრძოლას არა ეკლესია, არამედ იმპერიული ხელისუფლება აწარმოებდა და სვამს კითხვას: იყო კი ასეთი ომი წმინდა?²⁵

ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა და, საერთოდ, ბიზანტიური წმინდა ომის თავისებურებათა შესწავლა და გათვალისწინება უაღრესად მნიშვნელოვანია ქართული ისტორიოგრაფიისთვისაც, რადგანაც ქართული ქრისტიანობა ახლოს იდგა ბიზანტიურთან და უმრავლეს საკითხებში ბერძნული დოქტრინებით ხელმძღვანელობდა.

²¹ Gilbert Dagron. Byzance et le modèle islamique au Xe siècle. A propos des *Constitutions tactiques* de l'empereur Léon VI. Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Vol. 127/2. 1983, pp. 226-30; Le traité sur la guérilla (De velitatione) de l'Empereur Nicéphore Phocas (963-969). Texte établi par Gilbert Dagron et Haralambie Mihăescu, traduction et commentaire par G. Dagron, appendice: les Phocas, par J.-C. Cheynet. Paris. 1986, pp. 145-49. ამ მოსაზრების კრიტიკისათვის იხ. Ioannis Stouraitis. "Just War" and "Holy War" in the Middle Ages. Rethinking Theory through the Byzantine Case-Study. *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*. 62. 2012, p. 249, n. 102, სადაც მკვლევარი შენიშნავს, რომ ომის დროს რელიგიური რიტორიკისა და სიმბოლიკის გამოყენებას ბიზანტიელები მუსლიმების გამოჩენამდეც მიმართავდნენ.

²² Geoffrey Regan. *First Crusader: Byzantium's Holy Wars*. New York. 2003, pp. V-VII, 77-78, 145-46, 255.

²³ Geoffrey Regan. *First Crusader: Byzantium's Holy Wars*, p. 52.

²⁴ Warren Treadgold. Review: Geoffrey Regan. *First Crusader: Byzantium's Holy Wars*. *The Catholic Historical Review*. Vol. 90/1. 2004, pp. 94-95. ისეთი ცნებების არევისათვის, როგორცაა: წმინდა ომი, მარტვილობა, ჯვაროსნობა და ჯიჰადი, რეგანი ჯ. ჰეველონ-ჰარპერმაც გააკრიტიკა. Jennifer L. Hevelone-Harper. Review: Geoffrey Regan. *First Crusader: Byzantium's Holy Wars*. *Journal of Church and State*. Vol. 46/1. 2004, p. 141.

²⁵ W. E. Kaegi. Review: Athina Kolia-Dermizaki, *The Byzantine "Holy War": The Idea and Propagation of Religious War in Byzantium*. *Speculum*. 69/2. 1994, p. 519.

ბიზანტიური ომის ხასიათის შესახებ დავამ წმინდა ომის განსაზღვრის მკაფიო კრიტერიუმები მოითხოვა. ა. ლეუს მიხედვით, ბიზანტიის ომები თუნდაც იმიტომ არ იყო წმინდა, რომ ასეთ ომებს ეკლესია აწარმოებდა, რომლებშიც ის ცოდვების შენდობას აღუთქვამდა მებრძოლებს.²⁶ ნიკოლას ოიკონომიდესი იზიარებს წმინდა ომის ლეუს დეფინიციას და ამტკიცებს, რომ ბიზანტია არ იცნობდა ნამდვილ წმინდა ომს.²⁷

ჯ. დენისი წმინდა ომის განსაზღვრისათვის აუცილებელ სამ ძირითად კრიტერიუმს ჩამოთვლის: წმინდა ომი რელიგიურმა ავტორიტეტმა უნდა გამოაცხადოს, მისი მიზანი რელიგიური უნდა იყოს (დაკარგული სიწმინდეების დაბრუნება, სხვების დამორჩილება საკუთარი რწმენისადმი და სხვ.), ომის მონაწილეებმა სულიერი საზღაური უნდა მიიღონ: ცოდვების მიტევება ან სულაც სამოთხეში მოხვედრა.²⁸

თავის დროზე ა. კოლია-დერმიცაკიმ სამართლიანად მიუთითა, რომ რომის პაპის ან ხალიფას ნაცვლად ომი და, მათ შორის, წმინდა ომიც, ბიზანტიის იმპერატორს შეეძლო გამოეცხადებინა, რომელიც პოლიტიკურ ლიდერობასთან ერთად ღმერთის რჩეული და რელიგიის დამცველი იყო.²⁹ თავის მხრივ, თ. კოლბაბამაც შეუსწორა კოლია-დერმიცაკის, რომ არ არის აუცილებელი წმინდა ომს ჰქონდეს შეტევითი ხასიათი და ის შესაძლებელია თავდაცვითიც იყოს.³⁰ ამ შემთხვევაში მკვლევარს უნდა დავეთანხმოთ. სხვა რომ არა, არც ჯვაროსნების მიერ წარმოებული ყოველი ომი იყო შემტევი და მათ ხშირად უწევდათ მოწინააღმდეგის მოგერიება, რაც არ ცვლიდა ომის ხასიათს.

სხვა, მეორეხარისხოვანი, ნიშნები რომ გვერდზე გადავდოთ, რჩება ორი აუცილებელი მახასიათებელი, რომელთა გარეშეც არცერთი ომი წმინდად არ ჩაითვლება: 1) წმინდა ომს უნდა ჰქონდეს სარწმუნოებრივი შინაარსი და მკაფიოდ განსაზღვრული რელიგიური მიზანი, 2) მასში მონაწილე მებრძო-

²⁶ Angeliki E. Laiou. On Just War in Byzantium. To Ellênikon. Studies in Honor of Speros Vryonīs, Jr. Eds. J. S. Langdon et al. New Rochelle. 1993, p. 153.

²⁷ Nicholas Oikonomidēs. The Concept of ‘Holy War’ and Two Tenth-century Byzantine Ivories. Peace and War in Byzantium. Essays in Honor of George T. Dennis, S.J. Eds. Timothy S. Miller and John Nesbitt. Washington. 1995, pp. 63, 68.

²⁸ George Dennis. Defenders of the Christian People: Holy War in Byzantium, p. 31.

²⁹ Athina Kolia-Dermizaki. The Byzantine “Holy War”, pp. 390-91. ომის წარმოების ბიზანტიური იდეოლოგია იმპერიული იდეოლოგიის ფარგლებში თავსდებოდა და კონცენტრირებული იყო იმპერიასა და მის პერსონიფიკაციაზე – იმპერატორზე, რომელიც დედამიწაზე ღმერთის მიერ იყო მოვლენილი. Nicholas Oikonomidēs. The Concept of ‘Holy War’ and Two Tenth-century Byzantine Ivories, p. 62.

³⁰ Tia M. Kolbaba. Fighting for Christianity: Holy War in the Byzantine Empire, pp. 208-9.

ლები კი ცოდვათა შენდობით ან მოწამედ შერაცხვით უნდა დაჯილდოვდნენ.

ბიზანტიურ ომებში ამ ნიშან-თვისებების გამოსაკვეთად უნდა განვიხილოთ რელიგიური ფაქტორის მნიშვნელობა იმპერიის ომებში, ბიზანტიური „სამართლიანი ომის“ კონცეფცია, ბიზანტიელთა დამოკიდებულება ჯიჰადის, ჯვაროსნობისა და მათი მამოძრავებელი იდეების მიმართ, ისევე როგორც, ბიზანტიელთა შეხედულება ზოგადად ომზე.

რელიგიური ფაქტორი ბიზანტიის ომებში

დასავლური კათოლიციზმის მსგავსად, აღმოსავლური მართლმადიდებლობის მონაწილეობამ ომში გამოხატულება ჰპოვა ლაშქრობისას მღვდლების თანხლებასა და წირვების ჩატარებაში, რელიგიური სიმბოლოებისა და რელიქვიების საბრძოლო გამოყენებაში, დროშებისა და იარაღის კურთხევაში, დაცემული ჯარისკაცების გაპატიოსნებასა და გამარჯვების სამადლობელი რიტუალების გამართვაში.³¹

კონსტანტინე დიდმა (306-37) ქრისტე იმპერიის უპირველეს ღმერთად (*summus deus*) აღიარა, თეოდოსიუს I-მა (379-95) კი ქრისტიანობა სავალდებულო რელიგიად აქცია სახელმწიფოში. თეოდოსიუსის ეპოქაში პირველად გვხვდება სამხედრო-რელიგიური ცერემონიების სრულად გაქრისტიანებული პროგრამა. იუსტინიანეს ხანაში (527-65) რელიგიური მსახურება არმიაში შემდგომ სრულყოფას განიცდის: გვაქვს მოწმობა ბანაკის ცენტრში, გაშლილ კარავში მოთავსებული ეკლესიის შესახებ. აქ, VI საუკუნის მიწურულიდან, მავრიკიოსის *სტრატეგიკონის* მიხედვით, ჯარისკაცები ლოცულობდნენ წმინდა დღეებში და ბრძოლის წინ. იმავე *სტრატეგიკონის* თანახმად, საბრძოლო დროშები უნდა ეკურთხებინათ, ხოლო დილა-საღამოს, ყოველი საქმის დაწყებისა თუ დამთავრების შემდეგ ყველას უნდა წაეკითხა მოკლე ლოცვა („წმინდაო ღმერთო, წმინდაო ძლიერო, წმინდაო უკვდავო შეგვიწყალებ ჩვენ“), ბანაკის დატოვებისას კი ერთხმად უნდა დაეძახათ: „ღმერთი არს ჩვენთან“. უფრო გვიანდელ სამხედრო ტრაქტატებში ლიტურგია კიდევ უფრო გართულებულია და ბრძოლის წინ ჯარისკაცებისაგან სულიერ განწმენდასა და ზიარებას დისციპლინარული სასჯელის მუქარით ითხოვს.³²

³¹ Yuri Stoyanov. Norms of War in Eastern Orthodox Christianity. World Religions and Norms of War. Eds. Vesselin Popovski, Gregory M. Reichberg and Nicholas Turner. Tokyo. 2009, p. 175.

³² Davis S. Bachrach. Religion and the Conduct of War, c. 300-1215. Woodbridge. 2003, pp. 11-19; Paul Stephenson. Religious Services for Byzantine Soldiers and the Possibility of Martyrdom, c. 400-c.1000. Just Wars, Holy Wars, and Jihads. Ed. Sohail H. Hashmi. Oxford. 2012, pp. 26-29.

რელიგიური სიმბოლიკა და რიტუალები, რომლებსაც მოქმედი არმია იყენებდა, არ ცვლიდა ომების შინაარსს. ქრისტიანული ნიშნები და რიტორიკა ჯარისკაცის მორალისა და თვითრწმენის ასამაღლებლად გამოიყენებოდა.³³ მართალია, ქრისტიანული რიტუალები ბიზანტიის არმიის საბრძოლო სულის ამაღლებას ემსახურებოდა, მაგრამ მათი მიზანი არ იყო ჯარისკაცებში რელიგიური ფანატიზმის გაღვივება. არმიაში არ შეინიშნებოდა სარწმუნოებრივი შეუწყნარებლობაც.³⁴

იოანის სტურაიტისი შენიშნავს, რომ ბიზანტიურ ტექსტებში ბიბლიური ციტატებისა და ალეგორიების სიხშირე, ბიზანტიელთა დასახვა ახალ რჩეულ ერად და ღმერთის როგორც ომის ბედის მთავარ მსაჯულად წარმოდგენა, ხშირად გამოიყენება აღმოსავლეთ რომაელთა წმინდა ომის კონცეფციის დასასაბუთებლად. ამ საკითხებზე მსჯელობისას, უნდა გვახსოვდეს, რომ ბიბლიაში აღწერილი ებრაული „წმინდა ომები“ არ ითვალისწინებდა მათი სარწმუნოების საყოველთაო გავრცელებას და მოსაზღვრული იყო აღთქმული მიწის ფარგლებით. ქრისტიანი ბიზანტიელი ბიბლიურ ებრაელს იმით ემსგავსება, რომ არცერთ კულტურაში არ გვხვდება ომის საშუალებით საკუთარი რელიგიის გავრცელების კონცეფცია. ომის გზით ღმერთის სიტყვის განვრცობა ბიზანტიელებს აზრადაც არ მოსვლიათ. მხედველობაში უნდა გვქონდეს, რომ ძველი აღთქმა ძირითადი წყარო იყო, საიდანაც ქრისტიანი რომაელები ლიტერატურულ მოტივებს სესხულობდნენ და რომ ბიბლიით ნასაზრდოები იდეოლოგია თანაბრად გამოიყენებოდა როგორც ურწმუნო, ისე ქრისტიანი მოწინააღმდეგის მიმართ.³⁵ ისიც გასათვალისწინებელია, რომ მართლ სამხედრო ტრაქტატები არ იყო რელიგიური ტერმინოლოგიით დახუნძლული. IX-X საუკუნეებში ასეთი ტერმინები უხვადაა იმპერატორთა ნოველებსა და ხრისობულებში, კომერციულ თუ კანონთა კრებულებში. ეს საფუძველს აძლევს მკვლევრებს ივარაუდონ, რომ ტრაქტატებში ასახული ვითარება უფრო ფორმალური იყო და არ გამოდგება საიმპერატორო არმიის ჯარის-

³³ George Dennis. *Defenders of the Christian People: Holy War in Byzantium*, p. 35.

³⁴ Karina Kapsalykova. *Predstavleniia o vojne i armii v Vizantii (seredina IX – seredina XI v.)*. Dissertaciia na soiskanie učenoi stepeni kandidata istoričeskikh nauk. Ekaterinburg. 2017, p. 147 (Карина Капсалькова. Представления о войне и армии в Византии (середина IX – середина XI в.). Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Екатеринбург. 2017, г.г. 147).

³⁵ Ioannis Stouraitis. *Using the Bible to Justify Imperial Warfare in High-Medieval Byzantium. The Bible in Byzantium: Appropriation, Adaptation, Interpretation*. Eds. Claudia Rapp and Andreas Külzer. Göttingen. 2019, pp. 92-94.

კაცთა და მეთაურთა მაღალი რელიგიურობის მოწმობად.³⁶

ქრისტიანული რელიგია რომაული გეოპოლიტიკის გამაერთიანებელი იდეა იყო, რომელიც უგულბებლყოფდა რეგიონულ თუ ეთნო-პოლიტიკურ სხვაობას და რომლის მიხედვითაც იმპერიის ქვეშევრდომები ქრისტესმიერი ძმები იყვნენ. ბიზანტიელთა ხედვით, ნორმალურ ვითარებაში ქრისტიანულ ოიკუმენაში მცხოვრებ სხვადასხვა ქრისტიან ხალხს შორის მშვიდობა უნდა სუფევდეს. აქედან გამომდინარე, ყველა ომი, რომელსაც სხვა ქრისტიანი ქვეყანა თუ ერი აწარმოებდა ბიზანტიის წინააღმდეგ, ავტომატურად ცხადდებოდა უსამართლოდ და უზნეოდ.³⁷

ომის წარმოებისას ბიზანტიელები მთავარ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ მის სამართლიანობას. განურჩევლად ქრისტიანისა თუ ურწმუნოსი, გარეშეთა თავდასხმისაგან იმპერიის ტერიტორიისა და მცხოვრებთა დასაცავად მიმართული თავდაცვითი ომი სამართლიანი იყო. ბიზანტიელთა რაციონალური მიდგომით, ომის სამართლიანობას ღმერთის ნება კი არ განსაზღვრავდა, არამედ კანონი. ღმერთი მხოლოდ სამართლიანს ეხმარებოდა. სწორედ ამიტომ, ბიზანტიურ იდეოლოგიას შეეძლო გამოეყენებინა მძლავრი რელიგიური რიტორიკა და სიმბოლიზმი როგორც ქრისტიან მეზობლებთან ბრძოლაში, ისე სამოქალაქო ომშიც.³⁸ აღმოსავლეთ რომის „გამარჯვების იმპერიული თეოლოგია“ არ იყო ურწმუნოთა წინააღმდეგ მიმართული წმინდა ომის იდეოლოგია. ის განსაკუთრებით გამოსადეგი სწორედ ქრისტიანთა შორის შინაურ ბრძოლებში იყო.³⁹

იმავითი გამოწვევის გარდა (ნიკოლოზ მისტიკოსი, ლეონ ბრძენი)⁴⁰ ბიზანტიელი ავტორები სხვა ქრისტიან ხალხებთან და ქვეყნებთან ბრძოლას არ აღიქვამდნენ როგორც ძმათაშორის ომს; ისინი ისევე შესთხოვდნენ ჯვარსა და სხვა ქრისტიანულ სიწმინდეებს ქრისტიანებზე გამარჯვებას, როგორც ამას აკეთებდნენ წარმართებსა და მუსლიმებთან ომში. ამ დროს ქრისტიანული რწმენა იმპერიის ინტერესებს ემსახურებოდა და ბიზანტიური იდე-

³⁶ Karina Kapsalykova. Predstavleniâ o vojne i armii v Vizantii, pp. 129-30 (Карина Капсалькова. Представления о войне и армии в Византии, гл. 129-30).

³⁷ Yannis Stouraitis. Civil War in the Christian Empire. A Companion to the Byzantine Culture of War, ca. 300-1204. Ed. by Yannis Stouraitis. Leiden. 2018, pp. 97-98.

³⁸ Ioannis Stouraitis. Jihâd and Crusade: Byzantine Positions Towards the Notions of “Holy War.” Byzantina Symmeikta. Vol. 21. 2011, pp. 19-23.

³⁹ Paul Stephenson. The Imperial Theology of Victory. A Companion to the Byzantine Culture of War, ca. 300-1204. Ed. by Yannis Stouraitis. Leiden. 2018, p. 54.

⁴⁰ რომლებიც უმთავრესად ბიზანტიელთა შეჭირვების დროსაა დაწერილი და უფრო დიპლომატიითა და რიტორიკით შეიძლება აიხსნას.

ოლოგია მხოლოდ რომაელებს წარმოადგენდა ჭეშმარიტ მორწმუნებად, ხოლო მოწინააღმდეგეს არც თვლიდა ქრისტიანად.⁴¹

ბიზანტიური „სამართლიანი ომი“

რომის ეკლესიისაგან განსხვავებით, ბერძნული ეკლესია ომს არ აცხადებდა, მასში არ მონაწილეობდა და არც პოპულარიზაციას უწევდა მას.⁴² ეს ფუნქცია მას მთლიანად გადაბარებული ჰქონდა იმპერიულ ხელისუფლებაზე. ომის ბიზანტიური იდეოლოგია რომაული სამართლიანი ომის კონცეფციას ეფუძნებოდა, რომელმაც შესამჩნევი ქრისტიანიზაცია განიცადა. „ქრისტიანი რომაელთა“ ვალი იყო ახალ ბარბაროსთაგან დაეცვათ კონსტანტინოპოლი, ეს „ახალი რომი“ და „ახალი იერუსალიმი“ და ქრისტიანული რომაული იმპერია როგორც „ახალი ისრაელი“. ეს გაქრისტიანებული სამართლიანი ომის ტრადიცია ბიზანტიური იმპერიული იდეოლოგიის ფუნდამენტი გახდა.⁴³

მაგისტრ სირიანოსის IX საუკუნის ტექსტში *Rhetorica militaris* სამხედრო რიტორიკას დიდი ადგილი ეთმობა და წარმოდგენას გვიქმნის იმდროინდელი რომაული საზოგადოების დამოკიდებულებაზე ომის მიმართ.⁴⁴ ქრის-

⁴¹ Ioannis Stouraitis. Byzantine War Against Christians – an *Emphylios Polemos*. Byzantina Symmeikta. Vol. 20. 2010, pp. 93-100, 102-9. ამ მხრივ მეტად საგულისხმოა XIII საუკუნის დამდეგს, კონსტანტინოპოლის დაცემაზე დაწერილი ნიკოლოზ მესარიტესის (შემდგომში ეფესოს მიტროპოლიტის) ერთი თხზულება. ავტორი წერს ბიზანტიელთა სურვილზე ააღორძინონ იუსტინიანესდროინდელი იმპერიის ძლიერება: „დიდება რომაელთა ქვეყანას, დღეიდან ვერა ბარბაროსი ვეღარ იმდავრებს ჩვენზე, ვერც სკვითი, ვერც ბულგარელი, ვერც ტავროსკვითი [იგულისხმებიან ყივანდები], ვერც პერსარმენიელი [ანატოლიელი სელჩუკი], ვერც ილირიელი, ვერც ტრიბალი [სერბი], ვერც პაიონელი [აქაც სერბი], ვერც ალემანი [გერმანელი], ვერც იტალიელი, ვერც იბერი, ვერც ლიბიელი და ვერც სპარსელები [თურქები], რომლებიც ასე ძლიერნი არიან აზიაში“. Nikolaos Mesarites. Die Palastrevolution des Johannes Komnenos. Ed. August Heisenberg. Würzburg. 1907, pp. 21, 58-59. მუსლიმებთან ერთად ბიზანტიელთა მტრების რიცხვში დასახელებულია მრავალი ევროპელი ქრისტიანი ერი (ბულგარელები, სერბები, გერმანელები, იტალიელები), ხოლო აღმოსავლელთაგან – ქართველები (იბერები). ცხადია, რომ გაძლიერებულ საქართველოს XII-XIII საუკუნეების ბიზანტიაში ეჭვის თვალით უყურებდნენ და კონკურენტად აღიქვამდნენ.

⁴² Yuri Stoyanov. Norms of War in Eastern Orthodox Christianity, gv. 178; Angeliki E. Laiou. The Just War of Eastern Christians and the Holy War of the Crusaders. The Ethics of War: Shared Problems in Different Traditions. Eds R. Sorabji and D. Rodin. Aldershot. 2006, p. 34.

⁴³ Yuri Stoyanov. Norms of War in Eastern Orthodox Christianity, p. 178.

⁴⁴ 870-90 წლებში დაწერილ *Rhetorica militaris*-ში რელიგიას მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია. იქ აღიარებულია ფაქტი, რომ მტერი (მუსლიმები) იბრძვის თავისი რელიგიისათვის და რომაელებს სწორედ მისი რწმენის გამო უტევს. John Haldon. Eastern Roman (Byzantine) Views on Islam and on *Jihād*, c. 900 CE: A Papal Connection? Italy and Early Medieval Europe: Papers for Chris Wickham. Eds. Ross Balzaretta et al. Oxford. 2018, p. 477.

ტიანული რწმენა მიჩნეულია ერთ-ერთ უმთავრეს კულტურულ ღირებულებად, რომელიც ბიზანტიელებს უნდა დაეცვათ. ავტორს მოჰყავს ქრისტეს სიტყვები „გიყვარდეს მოყვასი შენი“ და ამბობს, რომ მოყვასის ყველაზე ღირსი სიყვარული მისთვის თავის გაწირვაა. სირიანოსი ცდილობს შეათანხმოს ძველი და ახალი აღთქმის იდეები და მაკაბელთა, როგორც ღმერთის მიერ მოწონებული, ომის გვერდით მოჰყავს ქრისტეს მაგალითი, როდესაც მან პეტრეს ძალადობა აუკრძალა. ი. სტურაიტიის შეფასებით, ძალადობის საწინააღმდეგო სიუჟეტისა და რწმენისათვის მებრძოლ მაკაბელთა ერთად მოხსენიება ბიზანტიელთა მიერ ძველი და ახალი აღთქმის სხვადასხვა მოტივების სინთეზის საუკეთესო მაგალითია, რის შედეგადაც ისინი აყალიბებდნენ სამართლიანი ომის ხედვას. ბიბლიურ მაკაბელთაგან განსხვავებით, სირიანოსი არ მიიჩნევს ღმერთის სიტყვას ომის დაწყებისათვის საკმარის სამართლიან საბაბად. მისთვის ომის სამართლიანი მიზეზი რომის იმპერიის პოლიტიკური ინტერესების დაცვაა. *Rhetorica militaris*-ში სარწმუნოების დაცვა სრულადაა დაქვემდებარებული ომს, როგორც პოლიტიკურ მოცემულობას.⁴⁵

ლეონ VI-ის *ტაქტიკის* განხილვის შედეგად, ი. სტურაიტისი ამტკიცებს, რომ ძველი აღთქმის იდეების უცვლელად გადმოღების ნაცვლად, იმპერატორმა ერთმანეთთან შეაზავა ძველი და ახალი აღთქმის იდეები, ისევე როგორც რომაული იმპერიული კონცეფცია, რის შედეგადაც იმპერიული ომების სამართლიანობის განსაზღვრისას რელიგიასა და ღმერთს არ მიენიჭა გადამწყვეტი მნიშვნელობა. თხზულების დასაწყისშივე ღმერთი გაიგივებულია მშვიდობასთან, სატანა კი ომთან, რაც გამორიცხავს იმას, რომ ლეონს ესარგებლა ძველი აღთქმის ღმერთის, როგორც ომის წამქეზებლის განსაზღვრებით. იმპერატორი ძველი აღთქმიდან ისეთი მოტივებით სარგებლობს, რომელიც ეწინააღმდეგება ომის მოყვარული ღმერთის გავრცელებულ სახეს: მაგალითად, ის მუსლიმების კრიტიკისას მოიხმობს ფსალმუნს, სადაც ისრაელის ღმერთს ევედრებიან „მიმოფანტოს ომის მსურველი ერები“ (ფსალმ. 67.31). ლეონი თვლის, რომ ღმერთის დახმარების იმედი იმ შემთხვევაში უნდა გქონდეს, როდესაც ომი სამართლიანია. ასეთად მიაჩნია მას იმპერიის საზღვრების დაცვა გარეშე თავდასხმისაგან. იმპერატორისათვის ძველი აღთქმის

⁴⁵ Ioannis Stouraitis. Using the Bible to Justify Imperial Warfare in High-Medieval Byzantium, pp. 95-98. ომთან დაკავშირებით ბიზანტიაში რომაული მექვიდრეობა უფრო მძლავრი იყო, ვიდრე ძველი აღთქმის მაგალითები, რომლებიც პერიოდულად ასე ადაფრთოვანებდნენ დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებს. Philippe Buc. Religions and Warfare: Prolegomena to a Comparative Study. *Quaestiones Medii Aevi Novae*. Vol. 21. 2016, p. 11.

დმერთი აღარ არის ომის გამჩალებელი და არც სარწმუნოება თამაშობს მთავარ როლს ბიზანტიელთა სამხედრო ამოცანების განსაზღვრაში.⁴⁶

Rhetorica militaris და *ტაქტიკა* მოწმობენ, რომ X საუკუნის დამდეგისათვის ბიზანტიაში უკვე ჩამოყალიბდა სამართლიანი ომის დოქტრინა, სადაც ძველი აღთქმის ცნებები ადაპტირდა ახალი აღთქმის იდეებსა და რომაულ სახელმწიფოებრივ ტრადიციასთან, რის შედეგადაც მივიღეთ იმპერიული ომის ახლებური ეთიკური ლეგიტიმაცია.⁴⁷

თუკი დასავლეთი ემყარებოდა ნეტარი ავგუსტინეს ზოგად ფორმულირებას, რომ უსამართლობასთან ბრძოლა სამართლიანი ომია, რაც მრავალგვარი ინტერპრეტაციის საშუალებას იძლეოდა, ბიზანტიის იმპერატორი ლეონ VI ერთადერთ უსამართლობად მის ტერიტორიაზე თავდასხმას თვლის. ასეთი განსჯის ბუნებრივი შედეგია ომი შეზღუდული ამოცანებით, მხოლოდ თავდაცვის მიზნით.⁴⁸ განსხვავებით, დასავლური ქრისტიანობის წმინდა ომის მიზნები და ფარგლები შეუზღუდავია და მისი მიზანია ქრისტიანთა გამარჯვება წარმართებსა და ურჯულთაზე.⁴⁹

ბიზანტიის ომებში სამართლიანი ომის პრინციპთან შედარებით რელიგია დაქვემდებარებულ როლს ასრულებდა, თუმცა მნიშვნელოვანი წვლილი მიუძღოდა სამხედრო ძალადობის ლეგიტიმაციაში. რელიგიური მილიტარიზმის გარეშე, იმპერიული იდეოლოგიის ფარგლებში ბერძნული ეკლესია ყოველთვის უჭერდა მხარს ხელისუფლებას. ასეთი მხარდაჭერა იმპერიის პოლიტიკური მიზნების ლეგიტიმაციას განაპირობებდა და ხელისუფლებისათვის საჭიროებას აღარ წარმოადგენდა ძალაუფლება გაეყო ეკლესიისათვის ომის საკითხებში.⁵⁰

მომდევნო საუკუნეებშიც ბიზანტიური პოლიტიკური აზრი „სამართლიანი ომის“ იმპერიული იდეოლოგიის ერთგული რჩება. ანა კომნენას *ალექსიადში* ქრისტიანობა არ თამაშობს განმსაზღვრელ როლს ომების სამართლი-

⁴⁶ Ioannis Stouraitis. “Just War” and “Holy War” in the Middle Ages. Rethinking Theory through the Byzantine Case-Study, gv. 239; Ioannis Stouraitis. Using the Bible to Justify Imperial Warfare in High-Medieval Byzantium, pp. 99-103; Ioannis Stouraitis. State War Ethic and Popular Views on Warfare. A Companion to the Byzantine Culture of War, ca. 300-1204. Ed. by Yanniss Stouraitis. Leiden. 2018, pp. 78-79. ა. ლეუც მიუთითებს, რომ მოუხედავად ლეონ VI-ის იდეოლოგიის რელიგიური სიმძიმისა, ის იცავს არა წმინდა ომის, არამედ სამართლიანი ომის იდეას. Angeliki E. Laiou. On Just War in Byzantium, p. 169.

⁴⁷ Ioannis Stouraitis. Using the Bible to Justify Imperial Warfare in High-Medieval Byzantium, p. 104.

⁴⁸ Angeliki E. Laiou. On Just War in Byzantium, p. 168.

⁴⁹ Angeliki E. Laiou. The Just War of Eastern Christians and the Holy War of the Crusaders, p. 38.

⁵⁰ Ioannis Stouraitis. “Just War” and “Holy War” in the Middle Ages. Rethinking Theory through the Byzantine Case-Study, p. 264.

ანობის შეფასებაში და ის ძველ რომაულ პრინციპებს (თავდაცვის, დაკარგულის დაბრუნების, ხელშეკრულების დარღვევის და სხვ.) ემყარება.⁵¹ ბიზანტიის იმპერატორი იოანე VI კანტაკუზენი „სამართლიანი ომის“ კატეგორიებით ხელმძღვანელობს XIV საუკუნეშიც.⁵² როგორც ჯ. დენისი აცხადებს, ომები, რომელთაც ბიზანტიელები აწარმოებდნენ, იყო არა წმინდა, არამედ სამართლიანი, იმპერიული ომები, რომლებიც მიმდინარეობდა იმპერიის დასაცავად ან დაკარგულის დასაბრუნებლად.⁵³

ი. სტურაიტისი შენიშნავს, რომ ბიზანტიური წმინდა ომის არცერთ მომხრეს არ მოუყვანია ისეთი ომის მაგალითი, რომლის გამომწვევი მიზეზი იმპერიის მთლიანობის აღდგენა კი არ იქნებოდა, არამედ რელიგიური შეუთავსებლობა და უფლის მიერ ნაბრძანები ურჯულოთა განადგურება-დამორჩილება. ა. კოლია-დერმიცაკის შეტევითი წმინდა ომი თუ თ. კოლბასას მიერ ამავე კატეგორიაში ჩართული თავდაცვითი ხასიათის ომები რელიგიას მოიხმობენ ლეგიტიმაციისათვის, მაგრამ ამ ომების სამართლიანობის მთავარი არგუმენტიც რომაული იმპერიის ტერიტორიის ხელშეუხებლობის პოლიტიკურ აქსიომას ეფუძნება, რასაც ეს ავტორები თავად აღიარებენ. მკვლევარი მართალია, როდესაც აკრიტიკებს ასეთ თეორიულ მიდგომას, რომელიც წმინდა ომის ტერმინოლოგიას იყენებს სამართლიანობის ისეთი პრინციპის განსასაზღვრად, სადაც არც სარწმუნოებრივი სხვაობა და არც რელიგიური კანონები არ განაპირობებენ ომში ჩაბმის მოტივს.⁵⁴

ბიზანტიელთა დამოკიდებულება ჯიჰადისა და ჯვაროსნობის მიმართ

ბიზანტიელ ავტორებს ცრურწმენად მიაჩნდათ ის აზრი, რომ ბრძოლაში დაღუპული სამოთხეში მოხვდებოდა.⁵⁵ ბიზანტიელები აკრიტიკებდნენ ჯი-

⁵¹ Angeliki E. Laiou. On Just War in Byzantium, pp. 166-67.

⁵² Efstratia Synkellou. Reflections on Byzantine “War Ideology” in Late Byzantium. Byzantine War Ideology between Roman Imperial Concept and Christian Religion. Eds. Johannes Koder and Ioannis Stouraitis. Vienna. 2012, p. 103.

⁵³ George Dennis. Defenders of the Christian People: Holy War in Byzantium, pp. 38-39.

⁵⁴ Ioannis Stouraitis. “Just War” and “Holy War” in the Middle Ages. Rethinking Theory through the Byzantine Case-Study, p. 240.

⁵⁵ Marius Canard. La guerre sainte dans le monde islamique et dans le monde chrétien. Revue Africaine. 79. 1936, pp. 616-17; Irina Moroz. The Idea of the Holy War in the Orthodox World (On Russian Chronicles from the Twelfth-Sixteenth Century). Quaestiones medii aevi novae. Vol. 4. 1999, p. 46; გოც'ა ჯაქარიე. საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო XII-XIII ს-ის პირველ მესამედში. თბილისი. 1995, გვ. 230).

ჰადის ორ მთავარ იდეას: თითქოსდა ღმერთს სურდა ურჯულოთა განადგურება და რომ ურწმუნოთა წინააღმდეგ მებრძოლი მარტვილობის გვირგვინსა და სამოთხეს იმსახურებდა. IX საუკუნეში თეოფანე აღმსარებელი ერესად მიიჩნევს იდეას, რომ ომში დაღუპვა ან ვინმეს მოკვლა ზეციური ჯილდოს ღირსია.⁵⁶ იმავე საუკუნეში ბერძენი სწავლული ნიკეტა ბიზანტიელი უარყოფს იდეას, რომელიც ზეგარდმო ნებით ამართლებს კაცის კვლას. მუსლიმ თეოლოგთან დისპუტში ის აცხადებს, რომ ომი არ არის ღმერთის მიერ დაწესებული, რადგანაც შეუძლებელია ღმერთს სურდეს ადამიანის სიცოცხლის ხელყოფა.⁵⁷ ლეონ VI თავის *ტაქტიკაში* ბრალს დებს არაბებს, რომ მათ ღმერთი მიაჩნდათ ბოროტებისა და ომის მიზეზად.⁵⁸ თეოფანეს კვალდაკვალ კონსტანტინე პორფიროგენეტი უარყოფს მუსლიმთა წარმოდგენას ომში მონაწილეობით ცოდვების გამოსყიდვის შესახებ და მკვეთრად აფასებს მუჰამედის სწავლებას სხვისი მოკვლით ან დაღუპვით სამოთხეში მოხვედრის შესახებ.⁵⁹ X საუკუნის ბიზანტიელი კარისკაცის თეოდორე დაფნოპატის წერილში „ეგვიპტის ამირას“ მიმართ, ვკითხულობთ: „ნუთუ ღმერთმა მხოლოდ იმიტომ შექმნა ადამიანი, რომ შემდეგ მოეკლა?.. ღმერთს სძულს ომი და მკვლელობა“.⁶⁰

ჯიჰადის იდეების მიმართ ბიზანტიელთა უარყოფითი დამოკიდებულება არ იყო განპირობებული არაბების მიმართ კულტურული გაუცხოებით. ი. სტურაიტიისი ასკვნის, რომ ბიზანტიელთა მიერ მუსლიმური წმინდა ომის უარყოფას ღრმა თეოლოგიური საფუძველი ჰქონდა და ემყარებოდა ძირეულად განსხვავებულ წარმოდგენას ომისადმი ღმერთის დამოკიდებულებაზე, რაც, თავის მხრივ, გამორიცხავდა მათ მიერ წმინდა ომის წარმოებას.⁶¹

ჯ. ლენისიცი მიიჩნევს, რომ ბიზანტიელთათვის წმინდა ომის ორივე ფორმა – ჯიჰადი და ჯვაროსნობა – მიუღებელი იყო და ისინი აბსოლუტუ-

⁵⁶ The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, AD 284–813. Translated with introduction and commentary by Cyril Mango and Roger Scott with the assistance of Geoffrey Greatrex. Oxford. 1997, p. 465.

⁵⁷ Ioannis Stouraitis. Jihād and Crusade: Byzantine Positions Towards the Notions of “Holy War,” 14-15; Johannes Koder and Ioannis Stouraitis. Byzantine Approaches to Warfare (6th-12th centuries): An Introduction. Byzantine War Ideology between Roman Imperial Concept and Christian Religion. Eds. Johannes Koder and Ioannis Stouraitis. Vienna. 2012, p. 13.

⁵⁸ The Taktika Of Leo VI. Text, translation, and commentary by George T. Dennis. Washington. 2010, XVIII.105, pp. 476-77.

⁵⁹ Constantine Porphyrogenitus. De Administrando Imperio. Ed. by Gyula Moravcsik, translated by Romilly J. H. Jenkins. Rev. ed. Washington. 1967, pp. 78-79, 82-83.

⁶⁰ Théodore Daphnopatès. Correspondance. Éditée et traduite par J. Darrouzès et L. G. Westerink. Paris. 1978, pp. 55-57.

⁶¹ Ioannis Stouraitis. Jihād and Crusade: Byzantine Positions Towards the Notions of “Holy War,” p. 16.

რად უარყოფდნენ ორივეს.⁶² ბიზანტიელებისათვის კატეგორიულად მიუღებელი იყო წმ. ბერნარდ კლერვოელის მტკიცება, რომ ქრისტეს მოწინააღმდეგის მოკვლა ნებადართულია, რადგან ეს მკვლელობა (*homicide*) კი არ არის, არამედ ბოროტის მოსპობა (*malecide*).⁶³

ბიზანტიელთა დამოკიდებულება ჯვაროსნულ იდეებთან, რომ ომი შეიძლება გამართლდეს უფლის ნებით და რომ ურჯულოებთან ბრძოლაში სიკვდილი ან მათი მოკვლა საკმარისი იყო ცოდვათა შენდობისა და განწმენდისათვის, საგანგებოდ გამოიკვლია ი. სტურაიტისმა. მკვლევარი ეთანხმება თ. კოლბაბას მსჯელობას იმის შესახებ, რომ ჯვაროსნებისადმი უარყოფითი დამოკიდებულების მიუხედავად, ანა კომენა არ კიცხავს მათ მიზანს წმინდა მიწის გამოხსნის შესახებ.⁶⁴ მისი აზრით, კომენასთან ჯვაროსნული იდეების კრიტიკა იმიტომ არ გვხვდება, რომ ბიზანტიელები მთავარ ყურადღებას აქცევდნენ ყოფილი რომაული მიწების გათავისუფლების იდეის სამართლიანობას, რამაც მათ თვალში სხვა ჯვაროსნული იდეები გადაფარა.⁶⁵

ამავე დროს, ანას მიერ გაკიცხული ლათინი მეომარი მღვდლის მაგალითი აჩვენებს, რომ ბიზანტიელებს არ ჰქონდათ იმ სარწმუნოებრივი მიზეზის, ზეგარდმო ბრძანების გაგება, რომელსაც შეეძლო კანონიკური ნორმები გადაეფარა და მღვდლების ომში მონაწილეობა გაემართლებინა.⁶⁶

ნიკეტა ხონიატე პირველი ბიზანტიელი ავტორია, რომელიც უკვე იცნობს ჯვაროსნულ იდეას, რომ ბრძოლის გზით ცოდვების გამოსყიდვას შესაძლებელი. ანას მსგავსად, ისიც ჯვაროსნობას აღიქვამს, როგორც ქრისტი-

⁶² George Dennis. *Defenders of the Christian People: Holy War in Byzantium*, p. 32.

⁶³ George Dennis. *Defenders of the Christian People: Holy War in Byzantium*, p. 33.

⁶⁴ Tia M. Kolbaba. *Fighting for Christianity: Holy War in the Byzantine Empire*, p. 212. თუმცა, ის რომ ანასთან ჯვაროსნული იდეოლოგიის კრიტიკას ვერ ვხედავთ, არ ნიშნავს, რომ ბიზანტიური საზოგადოება ამ იდეოლოგიას იზიარებდა, რაც ტიპური *argumentum ex silentio* იქნებოდა. ნ. კრიზისისმა აჩვენა, რომ ჯვაროსნული იდეები ასე უცხოც არ ყოფილა აღმოსავლეთ რომაელთათვის და მიუხედავად იმისა, რომ არ იზიარებდნენ, ისინი ხვდებოდნენ ჯვაროსანთა მოტივაციასა და იდეოლოგიას. Nikolaos G. Chrissis. *Byzantine Crusaders: Holy War and Crusade Rhetoric in Byzantine Contacts with the West (1095-1341)*. The Crusader World. Ed. by Adrian J. Boas. New York. 2016, pp. 262-73.

⁶⁵ Ioannis Stouraitis. *Jihād and Crusade: Byzantine Positions Towards the Notions of “Holy War,”* pp. 14, 17-18, 28-30.

⁶⁶ Ioannis Stouraitis. *Jihād and Crusade: Byzantine Positions Towards the Notions of “Holy War,”* p. 31. უფლის მიერ მოწონებული ომი აქეზებს ყველა მორწმუნეს იბრძოლოს ღმერთის ბრძანებით და ომში სამღვდლოების მონაწილეობის ლეგიტიმაციასაც ახდენს. Ioannis Stouraitis. *Jihād and Crusade: Byzantine Positions Towards the Notions of “Holy War,”* p. 34, n. 53.

ანული მიწების გამოსახსნელ სამართლიან ომს.⁶⁷ ხონიატე ქებას ასხამს ფრიდრიხ ბარბაროსას (1152-90) იმისათვის, რომ მან დატოვა მშვიდი ცხოვრება და თავი გაწირა პალესტინელ ქრისტიანთა დასაცავად.⁶⁸ ბარბაროსას ლაშქრობას ავტორი აფასებს ბიზანტიური იდეოლოგიის შუქზე, რომლის მიხედვითაც ქრისტიანთა დაცვა და იმპერიის ყოფილი მიწების დაბრუნება სამართლიანი იყო.⁶⁹

ხონიატე თავის თხზულებას ასრულებს 67-ე ფსალმუნით და „ომის მსურველი ერების მიმოფანტვას“ შესთხოვს ქრისტეს, რომელიც სისხლისღვრის წინააღმდეგია და მართალს ამარჯვებინებს.⁷⁰ ეს სტრიქონები კონსტანტინოპოლის დაცემის შემდეგაა დაწერილი და ლათინთა წინააღმდეგაა მიმართული. ხონიატეს სჯერა, რომ ღმერთი მართლის მხარესაა და რაც განსაკუთრებით საგულისხმოა, ზუსტად იმავე სიტყვებით (67-ე ფსალმუნი) აკრიტიკებს ჯვაროსნებს, როგორც ლეონ VI მუსლიმებს. ორივე ბიზანტიელი ავტორი, ისევე როგორც მანამდე ნიკეტა ბიზანტიელი, ილაშქრებს ჯიჰადისა და ჯვაროსნობის მთავარი იდეის წინააღმდეგ, რომ ომი შეიძლება იყოს ღვთის სასურველი.⁷¹

კიზიკოსის ბერძენი ეპისკოპოსი კონსტანტინე სტილბესი ლათინთა წინააღმდეგ დაწერილ თხზულებაში მკაცრად აკრიტიკებს ჯვაროსნებს იმ რწმენის გამო, რომლის მიხედვითაც მათ სჯეროდათ რომ სხვისი მკვლევლობით სულს გადაირჩენდნენ, ომში დაღუპული კი სამოთხეში მოხვდებოდა.⁷² როგორც ვხედავთ, IX საუკუნიდან მოყოლებული ბიზანტიელთა იდეოლოგიური პოსტულატები უცვლელი რჩება და უარყოფს ომის, როგორც უფლის მოსაწონი საქმის იდეას.

განსხვავებული აღმსარებლობა როგორც ომის მიზეზი

ზემოთ უკვე აღინიშნა, რომ წმინდა ომის ერთ-ერთი ფუნდამენტური მახასიათებელია ომის მიზეზად რელიგიური განსხვავებულობის მოყვანა, რო-

⁶⁷ Ioannis Stouraitis. Jihād and Crusade: Byzantine Positions Towards the Notions of “Holy War,” pp. 34-38.

⁶⁸ O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates. Translated by Harry J. Magoulias. Detroit. 1984, pp. 228-29.

⁶⁹ Ioannis Stouraitis. Jihād and Crusade: Byzantine Positions Towards the Notions of “Holy War,” pp. 39-41.

⁷⁰ O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates, p. 362.

⁷¹ Ioannis Stouraitis. Jihād and Crusade: Byzantine Positions Towards the Notions of “Holy War,” pp. 48-49.

⁷² Tia M. Kolbaba. Fighting for Christianity: Holy War in the Byzantine Empire, p. 217.

მელიც უფლის ნების სახელით ლეგიტიმაციას აძლევს სხვა რწმენის მქონეთა მოკვლასა და დამორჩილებას.⁷³

ბიზანტიელებისათვის ომის გამოძვევევი სამართლიანი მიზეზი არასოდეს განისაზღვრებოდა სარწმუნოებრივი განსხვავებით.⁷⁴ ისინი არ განიხილავდნენ ომს როგორც რელიგიური მიზნების მისაღწევ საშუალებას, არამედ უყურებდნენ მას როგორც აუცილებელ ბოროტებასა და გარდაუვალ ცოდვას.⁷⁵ ლათინებისაგან განსხვავებით, ბიზანტიელებს არ გამოუყენებიათ ბიბლიური იდეები ურწმუნოთა წინააღმდეგ ბრძოლაში. თ. კოლბაბა აღიარებს, რომ ცალკეული შემთხვევების გარდა, ბიზანტიური მასალა იძლევა ცოტა მაგალითს, როდესაც მტერი განსაზღვრულია სარწმუნოებრივი კრიტერიუმებით, როგორც ურჯულო. კონსტანტინე VII პორფიროგენეტი მცირე ყურადღებას უთმობს იმპერიის მტრებისა თუ მოკავშირეების რელიგიას. მისთვის უცხო რელიგია არ არის საკმარისი მიზეზი უცხოელთა წინააღმდეგ ლაშქრობისათვის.⁷⁶

ბრძოლის წინა ლოცვები და რელიგიური რიტუალები სტანდარტული პროცედურა იყო ბიზანტიურ არმიაში, იმის მიუხედავად თუ ვინ იყო მოწინააღმდეგე – წარმართი, მუსლიმი თუ ქრისტიანი.⁷⁷ ჰერაკლე კეისარი ინტენსიურად იყენებდა სარწმუნოებრივ პროპაგანდასა და რელიგიურ სიმბოლოებს საიმპერატორო ხელისუფლების წინააღმდეგ აჯანყებისას.⁷⁸

ნიკეიორე ფოკას მოთხოვნა ჯარისკაცთა მარტვილად ცნობის შესახებ, ხშირად ისეა წარმოდგენილი, თითქოს იმპერატორი ამას მუსლიმებთან ომებში დაცემული ჯარისკაცებისათვის აკეთებდა.⁷⁹ ი. სტურაიტისი სწორად უთითებს, რომ იმპერატორი ამას ყველა ფრონტზე მებრძოლი ჯარისკაცისათვის ითხოვდა. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ იმპერიის ყველა მტერი, განურჩევლად

⁷³ ასევე იხ. Ioannis Stouraitis. “Just War” and “Holy War” in the Middle Ages. Rethinking Theory through the Byzantine Case-Study, pp. 229, 232.

⁷⁴ Johannes Koder, Ioannis Stouraitis. Byzantine Approaches to Warfare (6th-12th centuries): An Introduction, p. 12.

⁷⁵ Ioannis Stouraitis. “Just War” and “Holy War” in the Middle Ages. Rethinking Theory through the Byzantine Case-Study, pp. 230-31.

⁷⁶ Tia M. Kolbaba. Fighting for Christianity: Holy War in the Byzantine Empire, p. 204. ბიზანტიურ ფრაზეოლოგიაში, ჩვეულებრივ, მტერი მოიხსენიება როგორც *ბარბაროსი* და არა როგორც *ურჯულო*. Evangelos Chrysos. 1176 – A Byzantine crusade?, p. 84.

⁷⁷ Nicholas Oikonomidès. The Concept of ‘Holy War’ and Two Tenth-century Byzantine Ivories, p. 66.

⁷⁸ Ioannis Stouraitis. “Just War” and “Holy War” in the Middle Ages. Rethinking Theory through the Byzantine Case-Study, p. 236.

⁷⁹ მაგ. იხ. Marius Canard. La guerre sainte dans le monde islamique et dans le monde chrétien, p. 617.

რელიგიისა, აგრესორად და ცოდვილად მიიჩნევა.⁸⁰ უორენ ტრედგოლდი შენიშნავს, რომ „ბიზანტიელთათვის არცერთი ომი არ იყო წმინდა, მუსლიმთა, წარმართთა და ერეტიკოსთა წინააღმდეგ მიმართულიც კი“.⁸¹

ისეთ გამოთქმებს, როგორცაა „რჩეული ერი“, „ქრისტიანი ხალხი“, ბრძოლაში უფლის შეწევნა და სხვ., ბიზანტიელი ავტორები ერთნაირად იყენებდნენ ქრისტიანი თუ სხვა მტრის წინააღმდეგ ბრძოლის გასამართლებლად. ამიტომაც ი. სტურაიტის სვამს კითხვას, როგორ უნდა ჩავთვალოთ წმინდად ბიზანტიელთა ომები, თუკი ისინი აღმსარებლობაში სხვაობას არ მიიჩნევდნენ ომის მიზეზად და ამით არ აკმაყოფილებდნენ ასეთი ომების ერთ-ერთ ძირითად მახასიათებელს.⁸²

ომის რელიგიური მიზანი

ქრისტიანული სარწმუნოება ყოველთვის იყო საიმპერიო ჯარის მოტივატორი და მამოძრავებელი ძალა,⁸³ თუმცა ქრისტიანული სიწმინდე ან საკრალური რელიქვია არასოდეს გამხდარა ომის მიზეზი ბიზანტიელებისათვის. ძელი ცხოველის გამოხსნა, რომელიც 614 წელს იერუსალიმის სპარსელების მიერ აღებისას დაიკარგა და რომელსაც ასე დიდი ადგილი უკავია ჰერაკლეს

⁸⁰ Yannis Stouraitis. *State War Ethic and Popular Views on Warfare*, p. 83.

⁸¹ Warren Treadgold. *Byzantium, the Reluctant Warrior. Noble Ideals and Bloody Realities: Warfare in the Middle Ages*. Eds. Niall Christie and Maya Yazigi. Leiden. 2006, p. 212.

⁸² Ioannis Stouraitis. “Just War” and “Holy War” in the Middle Ages. *Rethinking Theory through the Byzantine Case-Study*, p. 237. დ. თინიკაშვილი აკრიტიკებს ი. სტურაიტის მოსაზრებებს და თვლის, რომ ბიზანტიელები წმინდა ომებს აწარმოებდნენ. ქართველი ავტორი, რომელიც ცალკე ქვეთავს უძღვნის ი. სტურაიტის კრიტიკას, მის მხოლოდ ორიოდ სტატიას იცნობს. ბიზანტიური წმინდა ომის ისეთ საფუძვლიან მოწინააღმდეგეს, როგორც სტურაიტისია, ბევრად მეტი ნაშრომი აქვს ამ თემაზე შექმნილი. თავისი კრიტიკისას დ. თინიკაშვილი უგულებელყოფს მოწინააღმდეგის რელიგიის მნიშვნელობას ომის ხასიათის განსაზღვრისას და ასეთ კითხვას სვამს: „რა მნიშვნელობა აქვს მტერი ვინ არის? მთავარი ხომ ის მოტივაციაა, რომელიც მეომარს ამოძრავებს მტრის წინააღმდეგ?“ davit' t'inkašvili. ramdenad uc'xo iqo bizantiisat'vis eminda omis dasavluri idea? axlo ašmosavlet'i da sak'art'velo. X. 2017, pp. 155-56 (დავით თინიკაშვილი. რამდენად უცხო იყო ბიზანტიისათვის წმინდა ომის დასავლური იდეა? ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო. X. 2017, გვ. 155-56). მოწინააღმდეგის რელიგიურ სხვაობას გადაამწყვეტი როლი ენიჭება ომის ხასიათის დადგენისას. განსხვავებული აღმსარებლობა, თუკი ის ომის მიზეზად არის ქცეული, წმინდა ომის უტყუარ ნიშანს წარმოადგენს. ერთ-ერთი მიზეზი, რის გამოც ბიზანტიელთა ომები წმინდად არ ითვლება, სწორედ მათი განურჩევლობაა მოწინააღმდეგის რელიგიის მიმართ.

⁸³ Paul Stephenson. *Imperial Christianity and Sacred War in Byzantium. Belief and Bloodshed: Religion and Violence across Time and Tradition*. Ed. by James K. Wellman Jr. Lanham. 2007, p. 84.

სიცოცხლის მიწურულს დაწერილ ლიტერატურაში, არასოდეს ყოფილა იმპერატორის ომების მიზანი და არც ფიგურირებს თავდაპირველ ნაწერებში.⁸⁴ მოგვიანებით, ბასილი II ბულგარომეღეტმა (976-1025) უპასუხოდ დატოვა ფატიმიანთა ხალიფა ალ-ჰაქიმის მიერ 1009 წელს ქრისტიანთა უდიდესი სიწმინდის, აღდგომის ეკლესიის დანგრევა.

თავის ნაშრომში დ. თინიკაშვილი ამტკიცებს, რომ ბიზანტიელებმა წმინდა მიწის განთავისუფლებაზე ზრუნვა ჯვაროსნების გამოჩენამდე დაიწყეს: „აღსანიშნავია, რომ კონსტანტინოპოლის ბასილევსებმა ჯვაროსნულ ლაშქრობებამდე დაიწყეს შეიარაღებული ძალების გაგზავნა იერუსალიმში. ბიზანტიის იმპერატორი იოანე ციმისკე (969-976) სომეხთა მეფის აშოტისადმი მიმართულ წერილში წერდა, რომ მისი სურვილი იყო „მაცხოვრის წმინდა საფლავის განთავისუფლება მუსლიმთაგან“.⁸⁵ ეს აბსოლუტურად მცდარი მოცემულობაა. ბიზანტიის არცერთ იმპერატორს არასოდეს არ მოუწყვია ლაშქრობა იერუსალიმის გასანთავისუფლებლად. მკვლევარს ყოველგვარი ანალიზის გარეშე მოჰყავს მათეოს ურჰაელის ცნობა. საქმე ისაა, რომ ბიზანტიის იმპერატორის წერილის ავთენტურობა და შინაარსი დიდი ხანია ეჭვს იწვევს ისტორიოგრაფიაში. აშოტ III-ისადმი მიწერილ წერილში, მაცხოვრის საფლავის განთავისუფლების სურვილის გარდა, იოანე ციმისხი კვეხნით ამბობს, რომ მან დაიმორჩილა მთელი ფინიკია, პალესტინა და სირია, მათ შორის ბაალბეკი, დამასკო, ტიბერია, ნაზარეთი, კეისარია, აკრა, ავიდა თაბორის მთაზე, ადგილობრივთა თხოვნით მმართველები დანიშნა რამლასა და იერუსალიმში და სხვ.⁸⁶ ჯერ კიდევ 1925 წელს ვ. ბარტოლდმა ფანტაზიის სფეროს მიაკუთვნა ციმისხის პალესტინაში შეჭრის ამბავი.⁸⁷ რომც დაუშვათ, რომ იმპერატორის წერილი მართლაც არსებობდა, მასში ასახული მოვლენების მხოლოდ მცირე ნაწილია მართალი და არავითარ ლაშქრობას იერუსალიმის მიმართულებით ადგილი არ ჰქონია. ბერძნული, სომხური და არაბული წყაროების შეჯერებით პ. უოლკერმა გაარკვია, რომ ციმისხის წერილში გადმოცემული პალესტინის დალაშქვრის ამბავი რეალობ-

⁸⁴ Paul Stephenson. Imperial Christianity and Sacred War in Byzantium, p. 84.

⁸⁵ davit' t'inikašvili. ramdenad uc'xo iqo bizantiisat'vis eminda omis dasavluri idea? p. 154 (დავით თინიკაშვილი. რამდენად უცხო იყო ბიზანტიისათვის წმინდა ომის დასავლური იდეა? გვ. 154).

⁸⁶ The Chronicle of Matthew of Edessa. Translated from the original Armenian with a commentary and introduction by Ara Edmond Dostourian. Lanham. 1993, pp. 29-33.

⁸⁷ V.V. Bartol'd. Sočineniâ. T. VI. Moskva. 1966, p. 580 (В.В. Бартольд. Сочинения. Т. VI. Москва. 1966, гв. 580).

აში არ მომხდარა.⁸⁸ ბიზანტიის არმია 18 მილზე მიუხლოვდა დამასკოს და უფრო სამხრეთით წასვლა არც უცდია.⁸⁹ უოლკერი ასკვნის, რომ 975 წლის კამპანია არ იყო იერუსალიმის გასანთავისუფლებლად მოწყობილი ჯვაროსნული ლაშქრობა და წერილის ისეთი ინტერპრეტაციის გაზიარება, რომელიც გვიხატავს იმპერატორს, როგორც ჯვაროსნული ლაშქრობის წამომწვებსა და განმახორციელებელს, შეუძლებელია.⁹⁰

იქვე დ. თინიკაშვილს კიდევ ერთი არგუმენტი მოჰყავს: „უფრო მეტიც, როგორც ზოგიერთი მკვლევარი ამტკიცებს, თვით პირველი ჯვაროსნული ლაშქრობის ინსპირატორი ბიზანტიის იმპერატორი ალექსი კომნენოსი იყო (მაგ., პიტერ ფრანკოფანის წიგნი მთლიანად ამ თემას ეძღვნება)“.⁹¹ პ. ფრანკოპანის ნაშრომი, მართლაც, კარგად წარმოადგენს ბიზანტიური კუთხით დანახულ პირველი ჯვაროსნული ლაშქრობის გამომწვევ მიზეზებს, მაგრამ ავტორი არსად არ ამტკიცებს, რომ ბიზანტიის იმპერატორს წმინდა ადგილების ბედი ანადვლებდა.⁹² ალექსი კომნენოსის მიზანს იერუსალიმის განთავისუფლება კი არ წარმოადგენდა, არამედ თურქთა წინააღმდეგ ბრძოლაში დასავლეთიდან დახმარების მიღება.⁹³ მას ოცნებაც კი არ შეეძლო დახმარების იმ მასშტაბებზე, რომელიც ურბან II-ის ქადაგებამ აღძრა. საუკეთესო შემთხვევაში, ბიზანტიის იმპერატორი რამდენიმე ათასი მებრძოლის ჩასვლას თუ იმედოვნებდა და არა ათეულობით ათასი ევროპელის გამოჩენას.⁹⁴ ბიზანტიის იმპერატორს, ალბათ, მართლაც იმაზე მეტი წვლილი მიუძღვის პირველი ჯვაროსნული ლაშქრობის წამომწვევაში, ვიდრე ეს აქამდე იყო აღიარებული, მაგრამ დიდი შეცდომა იქნებოდა კომნენოსის ან ბიზანტიური „წმინდა ომის დოქტრინის“ დამსახურებად ჩაგვეთვალა იერუსალიმისადმი ჯვაროსანთა

⁸⁸ Paul E. Walker. The “Crusade” of John Tzimiskes in the Light of New Arabic Evidence. *Byzantion*. 47. 1977, pp. 313-24.

⁸⁹ Paul E. Walker. The “Crusade” of John Tzimiskes in the Light of New Arabic Evidence, pp. 319-21.

⁹⁰ Paul E. Walker. The “Crusade” of John Tzimiskes in the Light of New Arabic Evidence, p. 326.

⁹¹ davit' t'inikašvili. ramdenad uc'xo iqo bizantiisat'vis eminda omis dasavluri idea? p. 154 (დავით თინიკაშვილი. რამდენად უცხო იყო ბიზანტიისათვის წმინდა ომის დასავლური იდეა? გვ. 154).

⁹² Peter Frankopan. *The First Crusade: The Call from the East*. Cambridge, MA. 2012.

⁹³ Jean Richard. *The Crusades, c. 1071 – c. 1291*. Translated by Jean Birrell. Cambridge. 1999, p. 45; Christopher Tyerman. *God's War: A New History of the Crusades*. Cambridge, MA. 2006, pp. 118-20; Thomas Asbridge. *The Crusades*. New York. 2010, გვ. 48-49; Peter Frankopan. *The First Crusade: The Call from the East*, pp. 86-89.

⁹⁴ Steven Runciman. *A History of the Crusades*. Vol. 1. *The First Crusade and the Foundation of the Kingdom of Jerusalem*. London. 1951, p. 169; Jean Richard. *The Crusades*, pp. 43-44; Jonathan Riley-Smith. *The First Crusaders, 1095-1131*. Cambridge. 1997, p. 12.

ლტოლვა. ალექსი I-მა მხოლოდ პრაგმატულად, იმპერიული პოლიტიკის საუკეთესო ტრადიციების შესაბამისად და ქვეყნის საკეთილდღეოდ, გამოიყენა ჯვაროსნული მოძრაობის ენთუზიაზმი და სწრაფვა წმინდა მიწის განთავისუფლებისათვის.

მებრძოლთა ზეციური საზღაური

მებრძოლთა იმქვეყნიური ჯილდო ყველაზე დიდ კამათს იწვევს ბიზანტიური ომის ხასიათზე მსჯელობისას. წმინდა ომის თეორიის მოწინააღმდეგეები ამტკიცებენ, რომ იშვიათი გამონაკლისების გარდა, ბერძნული ეკლესია არ პირდებოდა ბრძოლაში მონაწილეებსა და დაღუპულებს ცოდვების შენდობასა და მოწამის ხვედრს, მომხრეებს კი მოჰყავთ ის რამდენიმე მაგალითი, რომელიც მართლაც იძლევა საწინააღმდეგოს მტკიცების უფლებას.

ბიზანტიურ არმიაში არსებული რელიგიური რიტუალების მოხმობით, თ. კოლბაბა ცდილობს აჩვენოს, რომ მიუხედავად ბერძნულ ეკლესიაში გაბატონებული მოსაზრებებისა, არმიაში სხვა სულისკვეთება სუფევდა: ბიზანტიელი მეთაურები თავიანთ ჯარისკაცებს მუდმივად უნერგავდნენ ღმერთის შემწეობის იმედსა და რწმენას, რომ სამსახურის წილ უფალი მათ დამსახურებულ ჯილდოს მიაგებდა.⁹⁵

ლენ VI ბრძენმა ბიზანტიის იმპერიის მთავარი მოწინააღმდეგის, არაბების წარმატება, სამხედრო ორგანიზაციის გარდა, მათი რწმენითაც ახსნა, რასაც თავის ტრაქტატში დაუპირისპირა „ქრისტესმიერი ლაშქრის“ კონცეფცია. ამ კონცეფციის მიხედვით, ბიზანტიის არმიის მთავარ ამოცანას ქრისტიანების დაცვა და საქრისტიანოსათვის ბრძოლა წარმოადგენდა.⁹⁶ ვ. კუნმას მიხედვით, ლენ VI ფაქტობრივად „წმინდა ომის“ საკუთარ თეორიას გთავაზობს, რომლის მიხედვითაც ბიზანტიელი სტრატეგები იბრძვის საკუთარი სულის ხსნისათვის (XVIII.127), ბრძოლის ველზე დაცემულებს კი მარადიული ნეტარება ელით (XIV.31).⁹⁷ აქ აუცილებელია აღინიშნოს, რომ რუსი ისტორიკოსი ამტკიცებს ბიზანტიის იმპერატორის თეორიული მემკვიდრეობის შეფასებისას. ლენ VI-მ მართლაც მეტად გაზარდა ქრისტიანული რელიგიის

⁹⁵ Tia M. Kolbaba. Fighting for Christianity: Holy War in the Byzantine Empire, pp. 204-7.

⁹⁶ V.V. Kučma. Religioznyj aspekt vizantijskoj voennoj doktriny: istoki i èvolúciâ. Voennââ organizaciâ Vizantijskoj imperii. Sankt-Peterburg. 2001, pp. 77-78 (B.B. Кучма. Религиозный аспект византийской военной доктрины: истоки и эволюция. Военная организация Византийской империи. Санкт-Петербург. 2001, გვ. 77-78).

⁹⁷ V.V. Kučma. Religioznyj aspekt vizantijskoj voennoj doktriny: istoki i èvolúciâ, p. 78 (B.B. Кучма. Религиозный аспект византийской военной доктрины: истоки и эволюция, გვ. 78).

როლი ბიზანტიური არმიის ცხოვრებაში, მაგრამ მისი ნააზრვეი შორს არის წმინდა ომის კონცეფციისაგან და მასში ვერ ვიპოვებთ წამებულის გვირგვინის დაპირებას დაღუპულთათვის.⁹⁸ პ. სტივენსონიც უთითებს, რომ ლეონი არსად ახსენებს მარტვილობას.⁹⁹

ზოგჯერ ბიზანტიელი სარდლები ეკლესიის მიერ ნებადართულზე უფრო შორს მიდიოდნენ და მებრძოლთა შესაგულიანებლად ცდილობდნენ თავიანთი ბრძოლისათვის წმინდა ომის ელფერი მიეცათ. ნ. ოიკონომიდესი ასეთ შემთხვევებს გამოწაკლისად და ანომალიად თვლის, რომელიც შორს იდგა ეკლესიის პოზიციისაგან.¹⁰⁰

1176 წლის მირიოკეფალონის ლაშქრობის დასაწყისში ექვთიმე მალაკესმა მანუელ I კომნენოსს ოდა უძღვნა, სადაც ავტორის პირით იმპერატორი აცხადებს, რომ ის ან გამარჯვებული დაბრუნდება ან დაიშინდება მოწამის სახელს. იქვე, იმპერატორი ურთავს, რომ ის არ იბრძვის ბარბაროსთა ქლაქების დასაპყრობად, არამედ მხოლოდ საკუთარის დასაბრუნებლად. აქედან ცხადია, რომ მანუელის მოტივაციას ბიზანტიური სამართლიანი ომის დოქტრინა განაპირობებს, რომლის მიხედვითაც დაკარგული ტერიტორიის დაბრუნება სამართლიანი ქმედებაა. რაც შეეხება მოწამეობას, სტურაიტის თვლის, რომ ეს მხოლოდ სურვილის და არა დადასტურებული სტატუსის გამოხატულებაა. მართლაც, ნიკეტა ზონიატეს მიერ ამ მარცხიანი ლაშქრობის დეტალური აღწერისას და ვერც სხვაგან, ვერ ვიპოვებთ დაცემული მეომრების მარტვილებად მოხსენიებას.¹⁰¹

⁹⁸ შდრ. The Taktika Of Leo VI, XIV.31, pp. 306-7; XVIII.127, pp. 484-85.

⁹⁹ Paul Stephenson. Religious Services for Byzantine Soldiers and the Possibility of Martyrdom, p. 36. შედარებით ახლოსაა ის ამ ტერმინთან, როდესაც მხედართმთავარს ურჩევს ბრძოლის შემდეგ იზრუნოს დაჭრილებზე და საპატიო დაკრძალვა მოუწუოს დაღუპულებს, რომლებიც „მარადის ნეტარებად (*μακαρίζειν θυψενδῶς*)“ უნდა ჩაითვალოს (XIV.31). ტერმინი *მაკარიოს* პატრისტიკაში ხშირად მიემართება მარტვილს. Paul Stephenson. Religious Services for Byzantine Soldiers and the Possibility of Martyrdom, p. 36.

¹⁰⁰ Nicholas Oikonomidēs. The Concept of ‘Holy War’ and Two Tenth-century Byzantine Ivories, pp. 66-67. შემთხვევითი არ არის, რომ სკილიცე ნიკიფორე ფოკას დაღუპვის ერთ-ერთ მიზეზად ასახელებს სწორედ მის სურვილს, მიენიჭებინა ბრძოლაში დაცემული ჯარისკაცებისათვის მარტვილის სტატუსი, როგორც ბიზანტიური საზოგადოებისათვის სრულიად მიუღებელს. John Skylitzes. A Synopsis of Byzantine History, 811-1057. Translated by John Wortley, with introductions by Jean-Claude Cheynet and Bernard Flusin and notes by Jean-Claude Cheynet. Cambridge. 2010, p. 263. სკილიცეს შემდგომ, XII საუკუნეში იოანე ზონარა, თეოდორე ბალსამონი და მიხეილ გლიკაც ამ საკითხში პატრიარქიას პოზიციას იზიარებდნენ. Angeliki E. Laiou. On Just War in Byzantium, p. 171; Ioannis Stouraitis. Jihād and Crusade: Byzantine Positions Towards the Notions of “Holy War,” p. 54.

¹⁰¹ Ioannis Stouraitis. Jihād and Crusade: Byzantine Positions Towards the Notions of “Holy

3. სტივენსონი განარჩევს ბიზანტიის არმიასა და სამხედრო წრეებში დამკვიდრებულ შეხედულებებს ბერძნული ეკლესიის ოფიციალური პოზიციისაგან, რასაც ის „იმპერიულ ქრისტიანობას“ უწოდებს. ეს გახლდათ ის რწმენა, რასაც იმპერატორები და მეთაურები უნერგავდნენ ჯარისკაცებს, რომ მათი თავგანწირვა ზეციური ჯილდოს გარეშე არ დარჩებოდა. გარკვეულ პერიოდებში, მებრძოლი იმპერატორების (პერაკლე კეისარი, ნიკიფორე ფოკა, იოანე ციმისხი) დროს, ეს რწმენა საკმაოდ ძლიერი იყო.¹⁰²

განვიხილოთ ამ კონტექსტში კონსტანტინე VII პორფიროგენეტის ორი სიტყვა ბიზანტიელი ჯარისკაცებისა და მეთაურების მიმართ, რომელთაგან ერთი 950 წელს, მეორე კი 958 წელსაა დაწერილი.¹⁰³ ორივე ეს სიტყვა მაგისტრ სირიანოსის ცნობილ მოღელზეა დამყარებული, რომელიც მსგავსი შემთხვევებისათვის იყო მოწოდებული. ამ მხრივ, ორივე სიტყვის რელიგიური საძირკველი ჯერ კიდევ სირიანოსის მიერაა ჩაყრილი, თუმცა კონსტანტინე VII კიდევ უფრო ამძაფრებს მათ სარწმუნოებრივ შემადგენელს.¹⁰⁴ იმპერატორი შესთხოვს ეკლესია-მონასტრებს, წმინდა ბერებსა და განდევნილებს ილოცონ ბიზანტიური იარაღის წარმატებისათვის, ხოლო ჯარისკაცების სულისა და სხეულის გასამხნეველად უგზავნის მათ წმინდა წყალს, რომელიც ქრისტეს ვნების რელიქვიებთან შეხებითაა ნაკურთხი.¹⁰⁵

ერთგან კონსტანტინე VII ამბობს, რომ ის „ამბორს უყოფს ქრისტესთვის დაჭრილთა სხეულებს, როგორც მოწამეთა ნაწილებს“.¹⁰⁶ იმპერატორის ამ სიტყვებში ა. მარკოპულოსი ხედავს კონცეფციას, რომლის მიხედვითაც

War,” pp. 42-47; Yannis Stouraitis. *State War Ethic and Popular Views on Warfare*, p. 86. არც მანამდე, ბიზანტიელი ისტორიკოსი მიხეილ ატალიატე, რომელიც მანასკერტის საბედისწერო კამპანიაში (1071) ახლდა იმპერატორს, არ უკავშირებს თავის ისტორიაში ჯარისკაცთა სიკვდილს მარტვილობას. Stratis Papaioannou. *Remarks on Michael Attaleiates’ History. Pour l’amour de Byzance. Hommage à Paolo Odorico*. Eds. Christian Gastgeber et al. Frankfurt am Main. 2013, p. 160.

¹⁰² Paul Stephenson. *Imperial Christianity and Sacred War in Byzantium*, pp. 88-90; Paul Stephenson. “About the Emperor Nikephoros and How He Leaves His Bones in Bulgaria”: A Context for the Controversial “Chronicle of 811”. *Dumbarton Oaks Papers*. Vol. 60. 2006, pp. 105-6.

¹⁰³ Eric McGeer. *Two Military Orations of Constantine VII*. *Byzantine Authors: Literary Activities and Preoccupations: Texts and Translations Dedicated to the Memory of Nicolas Oikonomides*. Ed. by John W. Nesbitt. Leiden. 2003, pp. 116, 123; Athanasios Markopoulos. *The Ideology of War in the Military Harangues of Constantine VII Porphyrogenetos*. *Byzantine War Ideology between Roman Imperial Concept and Christian Religion*. Eds. Johannes Koder and Ioannis Stouraitis. Vienna. 2012, pp. 48-49.

¹⁰⁴ Athanasios Markopoulos. *The Ideology of War in the Military Harangues of Constantine VII Porphyrogenetos*, pp. 49-50.

¹⁰⁵ Eric McGeer. *Two Military Orations of Constantine VII*, pp. 129, 133.

¹⁰⁶ Eric McGeer. *Two Military Orations of Constantine VII*, p. 132.

ბრძოლაში დაცემული ჯარისკაცი მოწამედ ითვლებოდა.¹⁰⁷ მაგრამ ერიკ მაკ-გირი სწორად ხსნის ამ მონაკვეთს და აღნიშნავს ნათქვამის პირდაპირ აღუზიას კონსტანტინე დიდის ქმედებასთან, როდესაც ის ამბორით ფარავდა ხელისუფალთა დევნის შედეგად დასახინრებულ ქრისტიანთა სხეულს.¹⁰⁸

იმპერატორი ახსენებს თავის ჯარისკაცებს, რომ ისინი ქრისტიანებისათვის იბრძვიან. ამავე დროს, ის არსად არ ამბობს, რომ ეს უფლის ბრძანებით ხდება, რომ ბრძოლაში დაცემულს სულიერი ჯილდო მიეღოს; არ ამბობს, რომ ომი წარმოებს ქრისტიანული რწმენის განსავრცობად ან წმინდა ადგილთა დასაბრუნებლად.¹⁰⁹ იმპერატორი მხოლოდ მიწიერ ჯილდოს პირდება თავის სარდლებსა და ჯარისკაცებს, თითოეულ მათგანს თავისი წოდებისა და დაკავებული თანამდებობის შესაბამისად.¹¹⁰

ცნობილია, რომ X საუკუნეში იმპერატორ ნიკიფორე II ფოკას პატრიარქმა პოლიევქტოსმა და სინოდმა უარი უთხრა ბრძოლაში დაღუპული მეომრების მოწამედ გამოცხადებაზე და ბასილი დიდის კანონი მოიშველია, რომლის მიხედვითაც ომში ი სისხლის დამღვრელი 3 წლით უნდა მოკვეთილიყო ზიარებისაგან.¹¹¹ იოანე სკილიცე ასე მოგვითხრობს ამ ეპიზოდზე: „მან [ნიკიფორე ფოკამ] სცადა შემოეღო კანონი, რომ ბრძოლაში დაცემული ჯარისკაცები მოწამედ შერაცხულიყვნენ, რომლის შედეგადაც სულის ხსნის ერთადერთი და განსაკუთრებული გზა აქტიურ სამხედრო სამსახურში ყოფნა იქნებოდა. ის დაჟინებით სთხოვდა პატრიარქსა და ეპისკოპოსებს ამ დოქტრინაზე თანხმობას, მაგრამ ზოგიერთნი გაბელულად აღუდგნენ მას წინ და ჩაშალეს მისი განზრახვა. მათ დაიმოწმეს ბასილი დიდის კანონი, რომლის მიხედვითაც ის, ვინც ბრძოლაში მოწინააღმდეგეს მოკლავდა, სამი წლით უნდა მოკვეთილიყო ზიარებისაგან“.¹¹²

¹⁰⁷ Athanasios Markopoulos. The Ideology of War in the Military Harangues of Constantine VII Porphyrogenetos, p. 53.

¹⁰⁸ Eric McGeer. Two Military Orations of Constantine VII, pp. 132, n. 84. ამ ნათქვამის კონსტანტინე დიდთან კავშირს მარკოპულოსიც აღიარებს. Athanasios Markopoulos. The Ideology of War in the Military Harangues of Constantine VII Porphyrogenetos, p. 53, n. 64.

¹⁰⁹ Eric McGeer. Two Military Orations of Constantine VII, p. 135.

¹¹⁰ Eric McGeer. Two Military Orations of Constantine VII, p. 120.

¹¹¹ Marius Canard. La guerre sainte dans le monde islamique et dans le monde chrétien, pp. 617-19.

¹¹² John Skylitzes. A Synopsis of Byzantine History, p. 263. სკილიცეს მონათხრობში ნიკიფორე ფოკა საკმაოდ უარყოფითადაა წარმოდგენილი, რის გამოც უ. ტრედგოლდი საერთოდ ფიქრობს, რომ ამბავი გაზვიადებულია: წარმოდგენილია იმპერატორს სინოდისაგან მოეთხოვა უბრალო ჯარისკაცის მოწამესთან გათანაბრება. მისი აზრით, ნიკიფორე ფოკას მხოლოდ დაცემულ ჯარისკაცთა ცოდვების მიტეგება უნდა მოეთხოვა. მიუხედავად ამისა, ეკლესიამ ეს თხოვნაც კი უარყო. Warren Treadgold. Byzantium, the Reluctant Warrior, pp. 220.

ბიზანტიის ისტორიაში სულ რამდენიმე შემთხვევა თუ მოიძებნება, რომელიც შეიძლება შეფასებული იყოს როგორც ბრძოლისა და სიკვდილისშემდგომ ჯილდოზე მიანიშნება. სტურაიტისი შენიშნავს, რომ ცოდვების მიტევებისა და იმქვეყნიური ჯილდოს კონცეფცია სისტემატურად გამოყენებული იმპერიული იდეოლოგიის ნაწილი რომ ყოფილიყო, ასეთი ფაქტები გაცილებით მრავალი იქნებოდა, რაშიც უნდა დავეთანხმდეთ.¹¹³ ისიც აღსანიშნავია, რომ იგივე ავტორები (თეოფანე აღმსარებელი, კონსტანტინე პორფიროგენეტი), რომელთა ნაწერებში ჯარისკაცებისადმი იმქვეყნიური ჯილდოს დაპირებას ვკითხულობთ, კატეგორიულად ეწინააღმდეგებიან მუსლიმურ იდეას, რომელიც ღმერთის მიერ ურწმუნოებთან მეტბოლთა სამოთხით დაჯილდოებას გულისხმობს.¹¹⁴

ბიზანტიური წმინდა ომის მოწმობად ხშირად გამოიყენება თეოფანე აღმსარებელთან დაცული იმპერატორ ჰერაკლეს მიმართვები ჯარისკაცებისადმი: „არ არსებობს საფრთხე ჯილდოს გარეშე და მას მარადიული სიცოცხლე მოყვება“; მეორეგან, „გავწიროთ თავი უფლისათვის ჩვენი ძმების დასახსნელად. ვინმელო წამებულის გვირგვინიც გვერგოს, რომ მომავალში განგავდილონ და ღმერთისგან სამაგიერო ჯილდო მივიღოთ“.¹¹⁵ ჯ. ჰალდონი, მართალია, აღნიშნავს ჰერაკლე კეისარის სპარსული ომების გამორჩეულ რელიგიურ ელფერს, მაგრამ ამავე დროს აღიარებს, რომ ბიზანტიაში არასოდეს არ ჩამოყალიბებულა წმინდა ომის დოქტრინა.¹¹⁶ აღმოსავლეთ რომის იმპერიის ომებში ცხადად გამოკვეთილი რელიგიური მოტივების დანახვა ძნელია, ჰერაკლე კეისარის ომებსაც კი, რომელთა რელიგიური შეფერილობა ნათელია, თავისი პრაგმატული სტრატეგიული მიზნები და მოტივები ჰქონდა.¹¹⁷ ჯ. დენისიც აღნიშნავს ჰერაკლეს ომების რელიგიურ მიზანდასახულობას, მაგრამ

¹¹³ Ioannis Stouraitis. “Just War” and “Holy War” in the Middle Ages. Rethinking Theory through the Byzantine Case-Study, p. 243.

¹¹⁴ Ioannis Stouraitis. “Just War” and “Holy War” in the Middle Ages. Rethinking Theory through the Byzantine Case-Study, pp. 246-47.

¹¹⁵ The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, pp. 439, 442-43. ამ სიტყვების მნიშვნელობისათვის იხ. Tia M. Kolbaba. Fighting for Christianity: Holy War in the Byzantine Empire, pp. 206-7; Athina Kolia-Dermizaki. “Holy War” in Byzantium Twenty Years Later: A Question of Term Definition and Interpretation. Byzantine War Ideology between Roman Imperial Concept and Christian Religion. Eds. Johannes Koder and Ioannis Stouraitis. Vienna. 2012, p. 130, n. 50; Paul Stephenson. Religious Services for Byzantine Soldiers and the Possibility of Martyrdom, p. 30.

¹¹⁶ John Haldon. Warfare, State and Society in the Byzantine World, p. 21.

¹¹⁷ John Haldon. Eastern Roman (Byzantine) Views on Islam and on *Jihād*, c. 900 CE: A Papal Connection?, pp. 478-79.

იმასაც მიუთითებს, რომ ეს ომები მხოლოდ ერთი ეტაპი იყო რომი-სპარსეთის ექვსასწლიან დაპირისპირებაში, სადაც წამყვანი იყო გეოპოლიტიკური ამოცანები.¹¹⁸ ი. სტოიანოვი, რომელმაც მონოგრაფია უძღვნა ჰერაკლეს სპარსული ომების იდეოლოგიას, იმ დასკვნამდე მიდის, რომ იმპერატორის რელიგიური მიზანდასახულობა წმინდა ომის იდეაში არ გადაზრდილა.¹¹⁹

რაც მთავარია, სწორედ ჰერაკლე კეისრის შემდეგ ეპოქაში, 691 წლის კონსტანტინოპოლის მსოფლიო საეკლესიო კრებამ მიიღო კანონები, სადაც ათანასე ალექსანდრიელისა და ბასილი დიდის განწესებები ოფიციალურად „შეიწყნარა და დაამტკიცა“. აქედან ჩანს, რომ ბერძნული ეკლესია ომში მონაწილეობას განიხილავდა, როგორც სოციალურად მისაღებ და რელიგიურად მისატევებელ, მაგრამ ქრისტიანისათვის არასასურველ ქმედებას, რომ აღარაფერი ვთქვათ მისი საშუალებით სულის ხსნასა თუ მარტვილობაზე.¹²⁰

ბერძნული ეკლესიის ისტორიაში იშვიათი გამონაკლისია პატრიარქი მიხეილ აუტორეიანოსი (1208-14), რომელიც XIII საუკუნის დამდეგს ომში დაღუპულებს ცოდვების მიტევებას აღუთქვამდა. ნ. ოიკონომიდესის აზრით, ეს გარემოება დასავლელ ჯვაროსანთა გავლენას უნდა მივაწეროთ.¹²¹ მკვლევარი აღნიშნავს ამ ფაქტის სრულ უგულებელყოფას ისტორიული და კანონიკური წყაროების მიერ, რაც აჩვენებს, რომ ის ცუდად მიიღეს ბიზანტიელებმა და მალევე დაივიწყეს. ის გარემოება, რომ თეოდორე I ლასკარისის არმია, რომლის ჯარისკაცებისთვისაც ეს გამონაკლისი იქნა დაშვებული, თითქმის ყოველთვის მარცხდებოდა ჯვაროსნებთან, უარყოფითად იმოქმედებდა ამ ნოვაციის ეფექტურობაზეც.¹²²

ორ საუკუნეზე მეტი გავა, სანამ მსგავს მოვლენას კვლავ შევხვდებით ბიზანტიის ისტორიაში. XIV საუკუნის შუახანებში, როდესაც დასავლეთ ანატოლიის უკანასკნელი ბერძნული ანკლავები თურქთა მძლავრ დაწოლას განიცდიდნენ, მაშინდელი ეკლესიის წმინდანებისა და დღესასწაულების კალენდარში შეტანილია რამდენიმე ქრისტიანი ჯარისკაცი, რომლებიც 1341-47 წლების ომში თურქებთან ბრძოლაში დაეცნენ.¹²³ ი. სტოიანოვი აღნიშნავს,

¹¹⁸ George Dennis. *Defenders of the Christian People: Holy War in Byzantium*, pp. 34-35.

¹¹⁹ Yuri Stoyanov. *Defenders and Enemies of the True Cross. The Sasanian Conquest of Jerusalem in 614 and Byzantine Ideology of Anti-Persian Warfare*. Vienna. 2011, p. 73.

¹²⁰ Yannis Stouraitis. *State War Ethic and Popular Views on Warfare*, p. 74.

¹²¹ Nicholas Oikonomidès. *Cinq actes inédits du patriarche Michel Autôreianos*. *Revue des études byzantines*. 25. 1967, pp. 115-21, 132-35.

¹²² Nicholas Oikonomidès. *Cinq actes inédits du patriarche Michel Autôreianos*, p. 135.

¹²³ Yuri Stoyanov. *Norms of War in Eastern Orthodox Christianity*, pp. 171-72.

რომ წინა შემთხვევის მსგავსად, ეს ცდაც იზოლირებული დარჩა და, რაც მთავარია, არ უღიარებია კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს.¹²⁴

ბერძნული ეკლესიის მეთაურს ადრეც გამოუთქვია აზრი, რომ ურჯულეობთან ბრძოლა სიკვდილის შემდგომაც შეიძლება დაჯილდოებულიყო. 915 წელს კონსტანტინოპოლის პატრიარქი ნიკოლოზ I მისტიკოსი მისალოც წერილს წერს ბიზანტიელ სარდალს, რომელმაც სამხრეთ იტალიაში არაბები დაამარცხა, სადაც იმელოვნებს, რომ ის „მისი ღვაწლისათვის დაჯილდოებული იქნება ამ ცხოვრებაშიც უდიდესი პატივით... და იმ ცხოვრებაშიც ჯილდოთი მათთვის, ვინც უფალი ჩვენი ქრისტესა და მისი დიდებისათვის იბრძვის“.¹²⁵

დ. თინიკაშვილს მოჰყავს კონსტანტინოპოლის კიდევ ერთი პატრიარქის ნიკეატა II მუნტანესის სიტყვა, რომელიც მისი აზრით, იმის დასტურად გამოდგება, რომ ბერძნული ეკლესია ცოდვების მიტევებას აღუთქვამდა მებრძოლებს.¹²⁶ განვიხილოთ ეს ცნობაც სათანადო კონტექსტში: გერმანიის იმპერატორმა ფრიდრიხ I-მა ბიზანტიაში გააგზავნა ელჩობა ისააკ II ანგელოსთან (1185-95, 1203-4), რომლის შემადგენლობაში მიუნსტერის ეპისკოპოსი და ფრიდრიხის ორი ნათესავი შედიოდა. ბიზანტიის იმპერატორი მათ მეტად უდიერად, ყოველგვარი დიპლომატიური ეტიკეტის დარღვევით მოეპყრო. უკან დაბრუნებულმა და ბიზანტიელებზე გამწვრალმა ეპისკოპოსმა ფრიდრიხ ბარბაროსას უამბო, რომ ის ესწრებოდა კონსტანტინოპოლის პატრიარქის ნიკეატა მუნტანესის (1185-89) ქადაგებას ჰავია სოფიაში, სადაც მან თითქოსდა ასეთი რამ სთქვა: „თუკი ბერძენი ას ლათინ პილიგრიმს მოკლავს, მას მაინც შეენდობა ცოდვები, თუნდაც რომ ამ დროს ათი ბერძენი ჰყავდეს მოკლული“.¹²⁷ დიდი განსჯა არ სჭირდება იმას, რომ დაინტერესებული მხრის მიერ წარმოდგენილი ეს მოწმობა ნდობას არ იმსახურებს. გასაკვირიც არ არის, რომ დ. თინიკაშვილს ეს ცნობა შესაბამისი კონტექსტისა და ანალიზის გარეშე მოჰყავს: რუსი ისტორიკოსი, რომლის მიხედვითაც ის ამ ეპიზოდს იმ-

¹²⁴ Yuri Stoyanov. Norms of War in Eastern Orthodox Christianity, p. 172.

¹²⁵ Nikolaos G. Chrissis. Byzantine Crusaders: Holy War and Crusade Rhetoric in Byzantine Contacts with the West, pp. 262-63; Athina Kolia-Dermizaki. "Holy War" in Byzantium Twenty Years Later: A Question of Term Definition and Interpretation, pp. 130-31.

¹²⁶ davit' t'inkašvili. ramdenad uc'xo iqo bizantiisat'vis eminda omis dasavluri idea? p. 151 (დავით თინიკაშვილი. რამდენად უცხო იყო ბიზანტიისათვის წმინდა ომის დასავლური იდეა? გვ. 151).

¹²⁷ Aloys Pichler. Geschichte der kirchlichen Trennung zwischen dem Orient und Occident von den ersten Anfängen bis zur jüngsten Gegenwart. B. I. München. 1864, pp. 296-97.

ოწმებს, დაუჯერებელს უწოდებს მას.¹²⁸ ბიზანტიური ომის ხასიათზე მსჯელობისას მუნტანესის ამ ქადაგებას არც სხვა მკვლევრები იმოწმებენ, სწორედ მისი შეთხზული ხასიათის გამო. ცხადია, რომ მიუნსტერის ეპისკოპოსი დასავლეთელის და არა ბიზანტიელის თვალთ დანახულ სამყაროს გადმოგვცემს. ალოიზ პიპლერი, რომელსაც ეს ცნობა მოჰყავს, წერს კიდევ, რომ ასე ლათინები ფიქრობდნენ ბერძნებთან მიმართებაში.¹²⁹

თავის ბოლოდროინდელ ნაშრომში ა. კოლია-დერმიცაკი უთითებს ცალკეულ მაგალითებზე, რომელთა მიხედვითაც ის თვლის, რომ ბიზანტიელებიც აღიარებდნენ ბრძოლის შედეგად მიღებულ ზეციურ ჯილდოს. მას მოჰყავს X საუკუნის ლიტურგიული ტექსტის მაგალითი, რომელშიც ბრძოლაში აღსრულებულები მართლაც არიან მოწამებთან გათანაბრებულები.¹³⁰ მაგრამ ამ ჰიმნთან დაკავშირებული ვითარება ასე ერთმნიშვნელოვანიც არ არის, რაშიც მისი განხილვა დაგვარწმუნებს. X საუკუნის ბერძნული კოდექსის *triodion* (ჰიმნთა კრებული დიდმარხვისა და აღდგომისათვის) ერთი ლიტურგიული ტექსტი განკუთვნილია ყველა გარდაცვლილის სულისათვის და, ასევე, დამატებით, მეთაურთა და ჯარისკაცთათვის, ვინც ბრძოლასა და ტყვეობაში აღესრულა. საქმე ისაა, რომ ჰიმნის ავტორი ცდილობს უკვე არსებულ წესში ცვლილება შეიტანოს და დაამატოს იმპერიისათვის თავდადებულთა მოსახსენებელი. მისი სურვილი ცხადად ჩანს შემდეგ სიტყვებში: „განაწესე უფალო შენი ჯარები, რომლებიც სიცოცხლეს წირავდნენ შენი სახელისა და რწმენისათვის, პირველშობილთა კარებში, რათა მათ თავი მარტვილებს გა-

¹²⁸ A.P. Lebedev. *Istoričeskie očerki sostoâniâ Vizantijsko-vostočnoj cerkvi ot konca XI do serediny XV veka: Ot načala Krestovyh pohodov do padeniâ Konstantinopolâ v 1453 g.* Naučnaâ redakciâ, bibliografiâ i imennoj ukazatel' M.A. Morozova. Sankt-Peterburg. 1998, p. 28 (A.П. Лебедев. Исторические очерки состояния Византийско-восточной церкви от конца XI до середины XV века: От начала Крестовых походов до падения Константинополя в 1453 г. Научная редакция, библиография и именной указатель М.А. Морозова. Санкт-Петербург. 1998, გვ. 28).

¹²⁹ Aloys Pichler. *Geschichte der kirchlichen Trennung zwischen dem Orient und Occident von den ersten Anfängen bis zur jüngsten Gegenwart*, p. 297.

¹³⁰ Athina Kolia-Dermizaki. “Holy War” in Byzantium Twenty Years Later: A Question of Term Definition and Interpretation, p. 130, n. 51. ამ ტექსტს პ. სტივენსონიც იმოწმებს და ამბობს, რომ სინაზე, წმ. ეკატერინეს მონასტერში დაცული X საუკუნის ჰიმნთა კრებული *triodion* ბრძოლის ველზე დაცემულებს იმქვეყნიურ ჯილდოს აღუთქვამს. მიუხედავად ამისა, ავტორი აღნიშნავს, რომ ეს ტრადიცია ვერ აისახა მართლმადიდებლურ კალენდარში და უცნობი დარჩა. Paul Stephenson. *Imperial Christianity and Sacred War in Byzantium*, pp. 90-91; Paul Stephenson. “About the Emperor Nikephoros and How He Leaves His Bones in Bulgaria”: A Context for the Controversial “Chronicle of 811”, pp. 107-8; Paul Stephenson. *Religious Services for Byzantine Soldiers and the Possibility of Martyrdom*, p. 37.

უთანაბრონ¹³¹. როგორც ჩანს, ეს ჰიმნიც კერძო შემთხვევად უნდა ჩაითვალოს, რომელიც არ გამოხატავს ბერძნული ეკლესიის ოფიციალურ პოზიციას. შემთხვევითი არ არის, რომ ჯ. დენისი ამ ლიტურგიულ ტექსტებს უბრალო ლოცვებად მიიჩნევს.¹³²

ბიზანტიაში არ გვხვდება ჯარისკაცი-მარტვილების კულტი და არც ბრძოლაში დაცემული ჯარისკაცებია დასახული მოწამეებად. ბიზანტიური წმინდა მეომრების კულტში ღირსშესანიშნავია ის გარემოება, რომ ისინი წმინდანები გახდნენ ჯარისკაცობის მიუხედავად და არა ჯარისკაცებად ყოფნის გამო. იმპერიის მრავალი ჯარისკაცი მონასტერში იმიტომ ამთავრებდა ცხოვრებას, რომ ომში მონაწილეობა არ ითვლებოდა ცოდვების მიტევების წყაროდ.¹³³

თავად ნიკიფორე ფოკას მიერ ჯარისკაცი-მარტვილების საკითხის დაყენება იმის უეჭველი მტკიცებულებაა, რომ ამ დრომდე მაინც ბერძნული ეკლესია ომში დაცემულ ჯარისკაცებს წმინდანად არ რაცხავდა. იმპერატორის მხრიდან ეს ახალი, მანამდე გაუგონარი კონცეფციის დაწერვის წარუმატებელი მცდელობა იყო.¹³⁴

აღმოსავლეთის მართლმადიდებლურმა ეკლესიამ მნიშვნელოვნად შეინარჩუნა კონსტანტინემდელი ქრისტიანობის დამოკიდებულება ომისა და სისხლისღვრის მიმართ, ხოლო ბიზანტიის სახელმწიფომ მემკვიდრეობით მიიღო რომის იმპერიის სამართლიანი ომის ტრადიციები. აღმოსავლეთ რომის იმპერიაში კონსტანტინემდელი ქრისტიანობის პაციფისტური ტენდენციები ახალი ქრისტიანული იმპერიული იდეოლოგიის ფარგლებში ისეთმა მოღვაწეებმა დაწერეს, როგორებიც იყვნენ კირილე ალექსანდრიელი (373-444) და იოანე ოქროპირი (345-407).¹³⁵

IX-XI საუკუნეებში კათოლიკური ეკლესიის წიაღში მრავალი ნოვაცია შეინიშნება, რომლებიც ახლებურად იაზრებდნენ ეკლესიის როლს ომის დროს, რამაც საბოლოოდ ჯვაროსნობა შვა.¹³⁶ მსგავსი არაფერი გვხვდება

¹³¹ Monica White. *Military Saints in Byzantium and Rus, 900-1200*. Cambridge. 2013, p. 60.

¹³² George T. Dennis. *Religious services in the Byzantine army*. Eulogema. Studies in Honor of Robert Taft, SJ. Eds. E. Carr et al. Rome. 1993, pp. 107-17.

¹³³ Ioannis Stouraitis. *Jihād and Crusade: Byzantine Positions Towards the Notions of “Holy War,”* p. 45, n. 85.

¹³⁴ Ioannis Stouraitis. “Just War” and “Holy War” in the Middle Ages. *Rethinking Theory through the Byzantine Case-Study*, p. 246.

¹³⁵ Yuri Stoyanov. *Norms of War in Eastern Orthodox Christianity*, p. 168.

¹³⁶ VIII საუკუნის მიწურულიდან რომის პაპთა წერილებში გვხვდება მსჯელობა ქრისტიანული რწმენისათვის დაცემულის ცოდვების მიტევებისა და ზეციური ჯილდოს შესახებ. მიუხედავად იმისა, რომ ბიზანტიელები უფრო მეტი ხანი იყვნენ

აღმოსავლეთის საქრისტიანოში, გარდა ცალკეული ცდებისა შეემსუბუქებინათ ბასილი დიდის მე-13 კანონის სიმძიმე. XII საუკუნეში თეოდორე ბალსამონი და იოანე ზონარა ჩიოდნენ, რომ კანონი მეტად მკაცრი და აუტანელი იყო.¹³⁷ თეოდორე ბალსამონი, ბიზანტიელი იურისტი, შემდეგ კი ანტიოქიის პატრიარქი, რომელიც ცნობილია სჯულისკანონის კომენტარებით, ბასილი დიდის ამ კანონის განმარტებისას შენიშნავს, რომ ხშირი ომების გამოისობით, თავისი მსახურების პერიოდში ჯარისკაცი ფაქტობრივად ეკლესიიდან განკვეთილი რჩებოდა.¹³⁸ ასეთივე არგუმენტი მოჰყავს იოანე ზონარასაც, რომელსაც ბასილი დიდის რჩევა ზედმეტად მკაცრი ეჩვენება და ამბობს, რომ მისი შესრულების შემთხვევაში სწორედ საუკეთესო ჯარისკაცები დარჩებოდნენ უზიარებელნი.¹³⁹ ამ ცდებს არ მოყვლია რაიმე ცვლილება ეკლესიის ოფიციალურ პოზიციაში.¹⁴⁰ ცნობილმა ბიზანტიელმა თეოლოგმა მათე ბლასტარესმა 1355 წელს ანბანის მიხედვით შედგენილ საეკლესიო და სამოქალაქო კანონთა კრებულში *Syntagma alphabeticum*, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში პოპულარული რჩებოდა და მრავალ ენაზე (სერბული, ბულგარული, რუსული) ითარგმნა, კიდევ ერთხელ დაადასტურა ბასილი დიდის კანონის ურყევობა და უარყო ზონარასა და ბალსამონის არგუმენტები.¹⁴¹ ბლასტარესი ეთანხმება ოპონენტებს, რომ რწმენისა და სამშობლოს დაცვა კეთილი საქმეა. შემდეგ უპირისპირებს მათ როტულ თეოლოგიურ მსჯელობას, რომ ყველა კე-

ნენ მუსლიმებთან დაპირისპირებულნი, აღმოსავლეთ რომის იმპერიაში მსგავსი მსჯელობა არ შეინიშნება. John Haldon. *Eastern Roman (Byzantine) Views on Islam and on Jihād*, c. 900 CE: A Papal Connection?, p. 478.

¹³⁷ Yuri Stoyanov. *Norms of War in Eastern Orthodox Christianity*, p. 170.

¹³⁸ Jean-Michel Hornus. *It Is Not Lawful for Me to Fight: Early Christian Attitudes Toward War, Violence, and the State*. Translated by Alan Kreider and Oliver Coburn. Rev. ed. Scottsdale. 1980, p. 171.

¹³⁹ Patrick Viscuso. *Christian Participation in Warfare: A Byzantine View*. *Peace and War in Byzantium. Essays in Honor of George T. Dennis, S. J.* Eds. Timothy S. Miller and John Nesbitt. Washington. 1995, p. 38; Карина Капсалькова. *Представления о войне и армии в Византии*, p. 216. ამასთანავე, ზონარა არ ილაშქრებს ბასილის კანონის მთავარი იდეის, რომ ომი ცოდვაა, წინააღმდეგ და მხოლოდ სასჯელის სიმძიმეზე აპელირებს, რომელიც არაპრაქტიკულად ეჩვენება. Ioannis Stouraitis. *Jihād and Crusade: Byzantine Positions Towards the Notions of "Holy War,"* pp. 55-56.

¹⁴⁰ მით უმეტეს, რომ არც იურისტთა პოზიცია იყო ამ საკითხში ერთგვაროვანი. იმავე XII საუკუნეში, ზონარასა და ბალსამონისაგან განსხვავებით, წმინდა სოფიის ტაძრის ნომოფილაქსი ალექსი არისტენოსი ამტკიცებდა, რომ წმინდა ბასილის კანონი მის დროსაც ინარჩუნებდა პრაქტიკულ ღირებულებას. Ioannis Stouraitis. *Jihād and Crusade: Byzantine Positions Towards the Notions of "Holy War,"* p. 58.

¹⁴¹ Patrick Viscuso. *Christian Participation in Warfare: A Byzantine View*, pp. 33-34; Yuri Stoyanov. *Norms of War in Eastern Orthodox Christianity*, p. 172.

თილი ქმედება, რომელიც ვნებას ემყარება, განწმენდას საჭიროებს, ისეთი ცკი, როგორიცაა ქრისტიანული რწმენის დაცვა. თავისი პოზიციის განსამტკიცებლად მას მოჰყავს მაგალითები ბიბლიიდან.¹⁴²

მიუხედავად იმისა, რომ ეკლესია მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა ბიზანტიელთა სამხედრო იდეოლოგიის განსაზღვრაში, მიუხედავად ცალკეული გამონაკლისებისა, რომლებიც ბიზანტიის ეკლესიის მრავალსაუკუნოვან ისტორიაში კანტი-კუნტად თუ დასტურდება და მიუხედავად ზოგიერთ მოღვაწეთა განწყობისა, საუკუნეების განმავლობაში ბერძნული ეკლესიის ოფიციალური პოზიცია ნათელი იყო: ბრძოლაში დაცემულ ჯარისკაცებს ის არ პირდებოდა ზეციურ საზღაურს.

ომისადმი დამოკიდებულება ბიზანტიაში

დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ქრისტიანობას შორის მთავარი განსხვავება იდეოლოგიური იყო. დასავლელი ჯვაროსანი წმინდა ომში სულის ხსნისათვის იბრძოდა, ბიზანტიელი კი სამართლიან ომში რომაული იმპერიის დასაცავად ომობდა. ეს განსხვავება განპირობებული იყო ომის მიმართ დამოკიდებულებით, რომელსაც, თავის მხრივ, განსხვავებული სოციალური და პოლიტიკური გარემო ქმნიდა. დასავლური ფეოდალური არისტოკრატის მებრძოლი სულისკვეთება უცხო იყო ბიზანტიელთათვის და უხეში ხალხის ბარბაროსულ ჩვევად აღიქმებოდა.¹⁴³ ბიზანტიელების მიერ წარმოებული უამრავი ომის მიუხედავად, ისინი არ ასხამდნენ ქებას ბრძოლასა და საბრძოლო გმირობებს, როგორც ამას აკეთებდა დასავლური ცივილიზაცია.¹⁴⁴ მათთვის ასევე უცხო იყო ბრძოლაში დაღვრილი სისხლის განდიდება, რომელიც თანაბრად გვხვდება ტრუბადურთა სიმღერებსა თუ ჯვაროსნულ ქრონიკებში.¹⁴⁵

მართლაც, ბიზანტიელები ომს მიიჩნევდნენ „ყველაზე დიდ ბოროტებად და ყველაზე უარეს ჭირად“, რომელიც ჯობდა ყველა ხერხით თავიდან აცილებინათ.¹⁴⁶ საუკეთესო შემთხვევაში, ბიზანტიელები ომს აუცილებელ ბოროტებად თვლიდნენ.¹⁴⁷

¹⁴² Patrick Viscuso. Christian Participation in Warfare: A Byzantine View, pp. 35-37.

¹⁴³ Angeliki E. Laiou. The Just War of Eastern Christians and the Holy War of the Crusaders, pp. 31-34, 38-39.

¹⁴⁴ Timothy S. Miller. Introduction. Peace and War in Byzantium. Essays in Honor of George T. Dennis, S. J. Eds. Timothy S. Miller and John Nesbitt. Washington. 1995, p. 4.

¹⁴⁵ Angeliki E. Laiou. The Just War of Eastern Christians and the Holy War of the Crusaders, p. 40.

¹⁴⁶ George Dennis. Defenders of the Christian People: Holy War in Byzantium, p. 37.

¹⁴⁷ Monica White. Military Saints in Byzantium and Rus, p. 62.

სხვადასხვა ბიზანტიურ წყაროებში, ტრაქტატებსა თუ რელიგიურ ტექსტებში, მუდმივი მოწოდებაა მშვიდობისაკენ.¹⁴⁸ ღაახლ. 530 წელს ჰაგია სოფიის დიაკანი აგაპეტოსი, ოუსტინიანე დიდის მასწავლებელი, თავის დარიგებებში ხაზს უსვამს მშვიდობის მნიშვნელობას.¹⁴⁹ VI საუკუნის ცნობილი ბიზანტიელი დიპლომატი და ისტორიკოსი პეტრე პატრიკიოსი აცხადებს: „ვერავენ უარყოფს, რომ მშვიდობა კურთხეულია, ომი კი ბოროტებაა“.¹⁵⁰

ომისადმი სწრაფვის გამო იმპერატორთა კრიტიკას ეკლესიის მოღვაწე-ნიც ბედავდნენ. ბასილი II-ის მეფობაში ღირსი სიმეონ ახალი ღვთისმეტყველი, მართალია, შეფარვით, მაგრამ მაინც აკრიტიკებდა და ქრისტეს სამსჯავროთი ემუქრებოდა „ბასილევსს, არხონტებსა და სტრატეგებს“ უწყვეტი ომებისათვის, რომელსაც ბიზანტია ეწეოდა და რომელთა ჭეშმარიტი მიზეზი მათი პატივმოყვარეობა იყო.¹⁵¹

მშვიდობისადმი მოწოდება მხოლოდ სამოქალაქო ან სასულიერო პირთა მხრიდან არ ისმოდა. სამხედრო წრეებიც იზიარებდნენ ამ სულისკვეთებას. VI საუკუნის უცნობი ბიზანტიელი სამხედრო მწერალი ომს „დიდ და ყველაზე უარეს ბოროტებას“ უწოდებს.¹⁵² იმპერატორი ლეონ VI ბრძენი (886-912) ომს ეშმაკის საქმედ თვლიდა. კარგ იმპერატორს თავიდან უნდა აერიდებინა როგორც ქრისტიანთა, ისე ბარბაროსთა მსხვერპლად.¹⁵³ XI საუკუნის 70-იან წლებში კეკავმენოსი თავის ტრაქტატში ბიზანტიელ სტრატეგს ურჩევდა, კარგად მიეღო მოწინააღმდეგის ელჩები და დათანხმებულიყო მის მიერ შემოთავაზებულ ზავს, თუნდაც ამისთვის კონტრიბუციის გადახდა ყოფილიყო საჭირო.¹⁵⁴

¹⁴⁸ Angeliki E. Laiou. The Just War of Eastern Christians and the Holy War of the Crusaders, p. 40.

¹⁴⁹ Joseph A. Munitiz. War and Peace Reflected in Some Byzantine *Mirrors of Princes*. Peace and War in Byzantium. Essays in Honor of George T. Dennis, S. J. Eds. Timothy S. Miller and John Nesbitt. Washington. 1995, p. 52.

¹⁵⁰ Tilemachos Lounghis. Alternative Means of Conflict Resolution. A Companion to the Byzantine Culture of War, ca. 300-1204. Ed. by Yannis Stouraitis. Leiden. 2018, p. 196.

¹⁵¹ Karina Kapsalykova. Predstavleniâ o vojne i armii v Vizantii, pp. 58-59 (Карина Капсалыкова. Представления о войне и армии в Византии, გვ. 58-59). ომების გამართლებისას, ბიზანტიის სახელმწიფო იდეოლოგია ყოველთვის ამტკიცებდა, რომ მისი სურვილი იყო მეზობელ ქვეყნებთან მშვიდობიანი თანაარსებობა. Karina Kapsalykova. Predstavleniâ o vojne i armii v Vizantii, p. 73 (Карина Капсалыкова. Представления о войне и армии в Византии, გვ. 73).

¹⁵² The Anonymous Byzantine Treatise on Strategy. Three Byzantine Military Treatises. Text, translation, and notes by George T. Dennis. Washington. 1985, pp. 20-21.

¹⁵³ The Taktika Of Leo VI, Pr.4, pp. 4-5; II.30, pp. 34-35; Timothy S. Miller. Introduction, p. 4.

¹⁵⁴ Kekavmen. Sovety i rasskazy: Poučenie vizantijskogo polkovodca XI veka. Podgotovka teksta, vvedenie, perevod s grečeskogo i kommentarij G.G. Litavrina. Izdanie vtoroje, pererabo-

ანა კომნენასთვისაც კი, რომელიც უკიდურესად მილიტარიზებული სამხედრო იდეოლოგიის იყო და თავის თხზულებაში ბიზანტიის უმაღლესი სამხედრო წრეებისა და არისტოკრატიის იდეებს ახმოვანებდა, მშვიდობა კვლავ რჩება უმაღლეს ფასეულობად, რომელსაც გონიერი მმართველი უნდა ესწრაფოდეს.¹⁵⁵

გვიან შუა საუკუნეებშიც ბერძენი ავტორები აქცენტს აკეთებენ ბიზანტიელთა ომების თავდაცვით ბუნებაზე და ომის მიზეზად მათ მოწინააღმდეგეთა აგრესიულობას, ქედმაღლობასა და სიხარბეს ასახელებენ.¹⁵⁶ მშვიდობა ისევ სასურველია ბიზანტიელებისათვის: XIII საუკუნეში სწავლული და ბერი მაქსიმუს პლანუდესი ომის წინააღმდეგ გამოდის; XIV საუკუნეში იოანე VI კანტაკუზენი „ნებისმიერ ომს მშვიდობას ამჯობინებს“, მანუელ II პალეოლოგოსი კი „ყველაზე საამოდ მშვიდობას“ მიიჩნევს.¹⁵⁷

1202-54 წლებში დაწერილი თეოგნოსტოსის დიდაქტიკური თხზულების *Thesaurus* ბოლოსწინა თავში ავტორი ომს მხოლოდ გარდაუვალ აუცილებლობად აღიარებს და ასეთ რჩევას აძლევს იმპერატორს: „ესწრაფე ზავსა და სამშვიდობო მოლაპარაკებას... ერიდე კაცთაკვლასა და საზარელ სისხლისღვრას, რომლებიც თან სდევს ომს“.¹⁵⁸ დაახლ. 1250 წელს დაწერილი ნიკიფორე ბლემიდესის *Regia statua*, რომელიც მის მოწაფეს თეოდორე II ლასკარისს ეძღვნება, დეტალურად იხილავს იმპერატორის სამხედრო მოვალეობებს. სამხედრო ხასიათის სხვადასხვა დარიგებების გვერდით, ბლემიდესი აღნიშნავს, რომ ომი სავალალო რამ არის და გარემოებების გამო თავსმოხვეული იმპერატორისათვის. ომი წარმოდგენილია, როგორც უსიამოვნო აუც-

tannoe i dopolnennoe. Sankt-Peterburg. 2003, pp. 166-67 (Кекавмен. Советы и рассказы: Поучение византийского полководца XI века. Подготовка текста, введение, перевод с греческого и комментарий Г.Г. Литаврина. Издание второе, переработанное и дополненное. Санкт-Петербург. 2003, г. 166-67).

¹⁵⁵ Ioannis Stouraitis. Conceptions of War and Peace in Anna Comnena's Alexiad. Byzantine War Ideology between Roman Imperial Concept and Christian Religion. Eds. Johannes Koder and Ioannis Stouraitis. Vienna. 2012, pp. 69-70. ამასთანავე, წინა საუკუნეებთან შედარებით „აღექსიდაში“ გარკვეული ცვლილებები შეინიშნება, მასში იმპერიის ელიტის სამხედრო იდეალებს მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია და ომი არ აღიქმება ცალსახად უარყოფითად, არამედ როგორც გარკვეულწილად კეთილშობილური საქმე. Ioannis Stouraitis. Conceptions of War and Peace in Anna Comnena's Alexiad, p. 72.

¹⁵⁶ Efstrotia Synkellou. War and Peace in the Byzantine World in the Late Middle Ages: Ideological and Social Implications of War in South-West Balkans. Proceedings of the 3rd Annual South-East European Doctoral Student Conference. Eds. Iraklis Paraskakis and Andrej Lunski. Thessaloniki. 2008, p. 269.

¹⁵⁷ Efstrotia Synkellou. Reflections on Byzantine “War Ideology” in Late Byzantium, p. 100.

¹⁵⁸ Joseph A. Munitiz. War and Peace Reflected in Some Byzantine *Mirrors of Princes*, p. 54.

ილებლობა, რომელიც რაც შეიძლება სწრაფად უნდა დამთავრდეს.¹⁵⁹ თეოდორე II ლასკარისის (1254-58) ნაწერებში ომში წარმატება საამაყოდაა მიჩნეული, მაგრამ ვერც მათში ვიპოვით ომის განდიდებას.¹⁶⁰

რ. ტაფტს მოჰყავს პროსპერ აკვიტანელის (-463) გამოთქმა „როგორც ვლოცულობთ, ისე გვწამს“ (*Ut legem credendi lex statuat supplicandi*) და შესაბამისად განიხილავს ბიზანტიური ლიტურგიების შინაარსს.¹⁶¹ მკვლევრის დასკვნით, ბერძნული ეკლესია უარყოფდა წმინდა ომის იდეას. ბიზანტიელთა დამოკიდებულება ომისა და მშვიდობის მიმართ ჩანს ოფიციალურ ლიტურგიულ ტექსტებში, სადაც ისინი მშვიდობისათვის ლოცულობდნენ და არ განადიდებდნენ ბრძოლასა და გამარჯვებას.¹⁶²

ბიზანტიელთა შედარებით „არააგრესიულობას“ ერთი მნიშვნელოვანი გარემოებაც განაპირობებდა. უ. ტრედგოლდი მართებულად მიუთითებს, რომ რომაული იმპერიული მეგვიდრეობა სხვებთან შედარებით ბიზანტიელებს უზარმაზარ მორალურ და პრაქტიკულ უპირატესობას აძლევდა და ისინი იმპერიის საზღვრებშიც შესანიშნავად გრძობდნენ თავს. ბიზანტიელთა უმთავრეს მიზანს არსებული სტატუს კვოს შენარჩუნება წარმოადგენდა, რის გამოც ისინი იმპერიის გაფართოების ნაკლებ სურვილს ამჟღავნებდნენ და ხშირად კმაყოფილდებოდნენ ზავით გარეშე მოწინააღმდეგესთან, მუსლიმებთანაც კი. ამის გამო მკვლევარი ბიზანტიელებს „უხალისოდ მებრძოლებსაც“ კი უწოდებს. საპირისპირო სურათს ვხედავთ სამოქალაქო ომების დროს, რომლებიც მძაფრი დაპირისპირების ფონზე საბოლოო გამარჯვებამდე მიმდინარეობდა და მეტად ხშირი იყო იმპერიაში. უცნაურია, მაგრამ ბიზანტიელისათვის სამოქალაქო ომს მეტი გამოჩენა მოჰქონდა, ვიდრე გარეშე მოწინააღმდეგესთან ომს, რადგანაც საიმპერატორო ძალაუფლება გარეშე მტერთან გამარჯვებაზე უფრო ფასეული იყო. მკვლევარი აღნიშნავს პარადოქსულ ვითარებას ბიზანტიაში, სადაც მებრძოლი იმპერატორები პოპულარობით არ სარგებლობდნენ.¹⁶³

რა თქმა უნდა, ყოველივე ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ბიზანტიელები ომს უფროსობდნენ ან ბრძოლა არ ემარჯვებოდათ; ბიზანტიის მრავალსაუკუნ-

¹⁵⁹ Joseph A. Munitiz. *War and Peace Reflected in Some Byzantine Mirrors of Princes*, pp. 55-56; John Haldon. *Warfare, State and Society in the Byzantine World*, p. 24.

¹⁶⁰ Joseph A. Munitiz. *War and Peace Reflected in Some Byzantine Mirrors of Princes*, pp. 56-57.

¹⁶¹ Robert F. Taft. *War and Peace in the Byzantine Divine Liturgy. Peace and War in Byzantium. Essays in Honor of George T. Dennis, S.J.* Eds. Timothy S. Miller and John Nesbitt. Washington. 1995, p. 18.

¹⁶² Robert F. Taft. *War and Peace in the Byzantine Divine Liturgy*, pp. 26, 31-32.

¹⁶³ Warren Treadgold. *Byzantium, the Reluctant Warrior*, pp. 213-21, 224-28.

ოვანი ისტორია სწორედ ამის საწინააღმდეგოდ მეტყველებს. ბიზანტიელებმა ომი იცოდნენ და ძალიან კარგადაც იცოდნენ. ამასთანავე, ეკვს გარეშეა, რომ მშვიდობის შესახებ მუდმივად გამოერებული იდეოლოგიური ნარატივი, მით უფრო სამხედრო ტრაქტატებში, შესაბამის გავლენას იქონიებდა. მართალია, ბიზანტიელი სტრატეგები ომს არ გაუბრუნებდნენ, მაგრამ ის მისთვის ისე სასურველი არ იყო, როგორც ვეროპელი რაინდისა¹⁶⁴ თუ ქართველი აზნაურისათვის, რომელთათვისაც ომი ცხოვრების წესი და დაწინაურების უპირველესი წყარო იყო.¹⁶⁵

ი. სტოიანოვი აღნიშნავს, რომ არც ბიზანტიელთა მისიონერული საქმიანობის შედეგად ბალკანეთსა და რუსეთში აღმოცენებულ ეკლესიებს არ განუცდიათ ის ტრანსფორმაცია, რაც ჯვაროსნულ ეპოქაში დასავლეთის ეკლესიამ განიცადა ომთან დამოკიდებულებაში. მეორეს მხრივ, რუსეთში, უკრაინა-

¹⁶⁴ დ. თინიკაშვილი ცდება, როდესაც დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ქრისტიანული სამყაროს შედარებისას ამტკიცებს, თითქოს „საეკლესიო იდეოლოგია და სამხედრო ცნობიერება ამ ორ საქრისტიანოში თითქმის არ განიხილავდა ერთმანეთისაგან“. *davit' t'inikašvili. ramdenad uc'xo iqo bizantiisat'vis cminda omis dasavluri idea? p. 157* (დავით თინიკაშვილი. რამდენად უცხო იყო ბიზანტიისათვის წმინდა ომის დასავლური იდეა? გვ. 157). დასავლური ფეოდალური სამყარო და რაინდული ცნობიერება ძირეულად განსხვავდებოდა ბიზანტიური რელიგიური კონსერვატიზმისა და ბიუროკრატიული იმპერიისაგან. შორს რომ არ წავიდეთ, ამისათვის ბიზანტიური წმინდა ომის მომხრის თ. კოლბაბას დამოწმებაც საკმარისი იქნება. იხ. Tia M. Kolbaba. *Fighting for Christianity: Holy War in the Byzantine Empire*, pp. 210-11.

¹⁶⁵ შედარებისათვის, XII საუკუნეში ზავის გამო უქმად დარჩენილმა ქართველმა მოლაშქრეებმა გიორგი III-ს (1157-84) საომარი მოქმედებების განახლება მოსთხოვეს იმ მოტივით, რომ „არა არს ღონე დარჩომისა ჩუენისა თენგურ დაშქრობისა და რბევისა“. *istoriani da azmani šaravandedt'ani. k'art'lis c'xovreba. tek'sti dadgenili qvela jirit'adi xelnaceris mixedvit' s. qauxč'išvilis mier. t. II. t'bilisi. 1959, p. 15; istoriani da azmani šaravandedt'ani. tek'sti gamosac'emad moamzades guram kartoziām, c'otne kivijem. k'art'lis c'xovreba. red. roin metreveli. t'bilisi. 2008, p. 391* (ისტორიანი და აზმანი შარავანდეთანი. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბილისი. 1959, გვ. 15; ისტორიანი და აზმანი შარავანდეთანი. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს გურამ კარტოზიამ, ცოტნე კივიძემ. ქართლის ცხოვრება. რედ. როინ მეტრეველი. თბილისი. 2008, გვ. 391). მეფე იძულებული გახდა მათ დასაკმაყოფილებლად გრანდიოზული მარბიელი დაშქრობა მოეწყო ქვეყნის მთელი სამხრეთი საზღვრების გაყოფებაზე. თავისთავად ცხადია, დაცხრომელი მოლაშქრეობა მხოლოდ ქართველ მოყმეთა ბრძოლისა და სახელის სიყვარულით არ იყო განპირობებული. ომში მოპოვებული ნადავლი შემოსავლის მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენდა ყველა მოლაშქრისათვის, რის გამოც ისინი ძნელად ეგუებოდნენ უმოქმედობას: „არ ჭაბუკთა ჰველია უომრობათ“. *mose xoneli. amirandarejaniani. gamosac'emad moamzada, gamokvleva da lek'sikoni daurt'o lili at'anelišvilma. t'bilisi. 1967, p. 634* (მოსე ხონელი. ამირანდარეჯანიანი. გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ლილი ათანელიშვილმა. თბილისი. 1967, გვ. 634).

სა და სერბეთში ისტორიული მეომარი მეფეებისა და მთავრების (ალექსანდრე ნეველი, დიმიტრი ღონელი, სტეფანე ლაზარევიჩი) კანონიზაცია მიუთითებს, რომ ეს მართლმადიდებლური ეკლესიები უფრო მეტბრძოლად იყვნენ განწყობილნი, ვიდრე მათი დედა ეკლესია. ბიზანტიური პოლიტიკური აზროვნება ძველებურად ელინისტურ და რომაულ მოდელებს იყენებდა იდეალური მმართველის სახის შესაქმნელად და მეტბრძოლი მეფის იდეა მაშინაც კი არ მიუღია, როდესაც დასავლური რაინდული კულტურა მასზე ზემოქმედებდა.¹⁶⁶

ზემომოყვანილი მსჯელობიდან ცხადი უნდა იყოს, რომ ბიზანტია წმინდა ომებს არ აწარმოებდა. ბერძნული ეკლესია დაღუპულ მეტბრძოლებს მარტვილებად არ რაცხავდა და არც ცოდვებს უტევებდა ბრძოლაში მონაწილეობის გამო, ბიზანტიის იმპერატორების სამხედრო კამპანიები კი არასოდეს ყოფილა სარწმუნოებრივი მიზნითა და მიზეზით განპირობებული. არც რელიგიური რიტუალებისა და სარწმუნოებრივი სიმბოლიკის უხვად გამოყენებას შეუძლია აქციოს სამხედრო კონფლიქტი წმინდა ომად. უნდა დავეთანხმოთ ი. სტურაიტისს, რომელიც წერს, რომ თუ ჩვენ იმპერიის საზღვრების აღსაღვენად მიმართულ ბიზანტიური ომების სარწმუნოებრივ რიტორიკასა და სიმბოლიზმს წმინდა ომის მტკიცებულებად ჩავთვლით, გამოვა, რომ წმინდა ომად შეიძლება ჩაითვალოს ნებისმიერი კონფლიქტი, სადაც მეტბრძოლები ღმერთსა და ზეციურ ძალებს შესთხოვენ დახმარებას.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Yuri Stoyanov. Norms of War in Eastern Orthodox Christianity, pp. 183-85. ჯ. მუნიტიის აკრიტიკებს ა. კაჟდანიის მოსაზრებას, რომელიც თვლიდა, რომ X-XI საუკუნეების ერთ (დაახლოებით ორმოცდაათწლიან) მონაკვეთში ბიზანტიურ თხზულებებში „მეომარი-მეფის“ იდეალი წარმოიშვა. Joseph A. Munitiz. War and Peace Reflected in Some Byzantine *Mirrors of Princes*, pp. 57-60. ის დაწვრილებით იკვლევს ბიზანტიურ *სარკეებს* (მმართველისადმი რჩევებს) და ადგენს, რომ მათ გამორჩეული მეგკიდრეობითობა ახასიათებთ. ჩასახვის დღიდან ბოლომდე ამ თხზულებებში მთავარი აქცენტი მმართველის ისეთ ღირსებებზე კეთდება, როგორცაა წინდახედულობა, სამართლიანობა, სიმტკიცე და ზომიერება. მკვლევარი ასკვნის, რომ ამ მხრივ დასავლურმა რაინდულმა იდეალებმა ბიზანტიურ აზროვნებაზე ზეგავლენა ვერ მოახდინა. Joseph A. Munitiz. War and Peace Reflected in Some Byzantine *Mirrors of Princes*, p. 60.

¹⁶⁷ Ioannis Stouraitis. Jihād and Crusade: Byzantine Positions Towards the Notions of “Holy War,” p. 24, n. 35.

Mamuka Tsurtsunia

Chairman

The State Council of Heraldry at the Parliament of Georgia

WAR IDEOLOGY IN BYZANTIUM

Summary

The attitude of the Byzantines towards the holy war has become a topic of discussion in historiography. Most scholars believe that Byzantium did not conduct holy wars and the very idea of a holy war was totally unacceptable to the Oriental Orthodoxy. However, other scholars claim that Byzantium did conduct such wars which were characterised with unique features.

As early as the 19th century Gustav Schlumberger refers to the Byzantine Emperors Nikephoros II Phokas (963-969) and John Tzimiskes (969-976) as Proto-Crusaders. This opinion was shared by Rene Grousset and George Ostrogorsky.

The Historians of the latter period rejected the idea of the Byzantine Holy War. V. Laurent claimed that the Byzantine society was far from the idea of the holy war although he mistakenly attributed this to its specific national character and “idle morale”. P. Lemerle considered that it was due to the characteristic features of Orthodoxy that Byzantium rejected the idea of Crusading.

In the last decade of the 20th century Greek scholars reintroduced the issue of the Byzantine holy wars. For instance, A. Kolia-Dermitzaki criticised the idea that the Crusades were the only type of Christian holy war. She stated rightly that societies of different order would wage different types of holy wars. According to Kolia-Dermitzaki, the holy war is characterised by the following features: the enemy cannot be Christian; Christians were oppressed by the Muslim enemy; the territories which the war is fought over had to belong to Christians at some point in history; the holy war must be an offensive war.

As claimed by T. Kolbaba, the Byzantine authorities understood the idea of the holy war. Although not frequently, Byzantium still conducted wars against the unbelievers. Notwithstanding the resistance of the official church, the warriors believed in God’s reward of appreciation.

J. Haldon believed that Byzantine wars always were religious and holy as they were fought under the cross. The warriors referred to themselves as Christ's soldiers and defended the Kingdom of Christ on the earth as well as the Christian faith. P. Magdalino writes that, starting from the Emperor Heraclius, Byzantium had had its own tradition of holy war which were also influenced by the religious militancy of Crusaders and Muslims.

G. Regan took the theory even further when, by criticising Kolbaba, he insisted that it was the holy wars conducted by the Emperor Heraclius that influenced Jihad and Crusades. However, Regan was severely criticised by Treadgold, who indicated the major mistake made by Regan claiming that not all the wars fought by the believers can be classed as the holy war.

According to A. Laiou, Byzantine wars were not holy wars as the latter were fought by the church and the warriors were promised forgiveness of their sins. Sharing her position, Nicolas Oikonomidès claimed that Byzantium was not aware of the real holy war.

G. Dennis puts forward three major criteria for determining the nature of the holy war: the holy war must be declared by the religious authority and its main goal must be religious (for instance, redemption of lost holy objects; subjection of others to their own faith, etc). The participants of the war must obtain a spiritual award, which can be either forgiveness of their sins or a guaranteed place in the Paradise. The wars fought by Byzantium were not the holy wars, but they were just, imperial wars fought for the defense of the Empire or for regaining lost territories.

W. Kaegi mentioned that the Greek church did not promise a divine reward for military service and death against the Muslims and that the wars against the Muslims were conducted by the Imperial authorities. Next, the author poses a question about the holiness of such war.

The answer to this question as well as the exploration of features of the Byzantine holy war is of great importance for Georgian historical studies due to the fact that Georgian Christianity, being close to the Byzantine faith, mostly performed according to the Greek teaching.

The arguments about the character of the Byzantine war demanded setting up clear criteria of the definition of the Holy war. As pointed out by A. Kolia-Dermitzaki, instead of the Pope or the Caliph, the war generally, and the Holy war specifically, could be declared by the Emperor of Byzantium who, together with political leadership, was the protector of religion and was considered as God's vicar. Interestingly, T. Kolbaba amended Kolia-

Dermitzaki's assumption by adding that together with being offensive the Holy War may also have a defensive character.

Not delving into the second-rate features of the war, there remain two important characteristic points without which the war cannot be regarded as Holy: 1) the Holy war should be religious and have a distinct religious goal and 2) the participants should be forgiven their sins or granted martyrdom.

Whilst considering these features in the context of the Byzantine wars the following should be considered: the importance of the religious factor concerning the wars of the Empire, Byzantine theory of the "just war", the attitude of Byzantium toward Jihad, Crusaders and the ideas behind these concepts as well as the approach of the Byzantines towards the war as such.

The religious factor in the Byzantine wars

Like Western Catholicism, the participation of the Oriental Orthodox Church in the war was expressed through the priests accompanying the warriors and conducting masses during the military campaigns, employing religious symbols and relics during the military actions, blessing the banners and armament, conducting religious ceremonies in honour of the slain soldiers and gratitude rites in the case of victory.

Religious symbols and rites employed by the army did not change the essence of the war. The Christian signs and rhetoric were used to boost the morale and self-confidence of the soldier.

The Byzantine "Just War"

While conducting the war, the Byzantines considered its justness to be the most important factor. The defensive war which was conducted to defend the territories of the Empire and the population from outside invasion, whether by Christians or Muslims, was considered to be just. According to the rational approach of the Byzantines, the law and not God's will determined whether the war was morally justifiable or not. Only the side which was fighting for just cause would be helped by God.

The ideology of the Byzantine war was based on the theory of the Roman just war which underwent a distinct Christianisation. The duty of the "Christian Romans" was to protect Constantinople – the city which was deemed as the "New Rome" and the "New Jerusalem" and also the Christian Roman Empire, which was considered to be the "New Israel". This Christianised theory of the just war became the foundation of the Byzantine Imperial ideology.

The West relied on the general theory by St. Augustine according to which a fight against injustice is a just war. This theory made it possible to interpret the war in a number of ways. However, the Byzantine Emperor Leon VI considered the attack on the territory of the country to be the only injustice. A logical result of this theory is the war with limited purposes, such as serving only the defensive goals. Conversely, the goals of the Holy War conducted by Western Christians are unlimited and aim at the victory of Christians over the pagans and unbelievers.

Using the example of the *Taktika* by Leo VI, I. Stouraitis showed convincingly that Byzantium paid major attention to justness. Adopting the rational attitude they claimed that the justness of the war was defined by the moral and the law and not by the God's will.

I. Stouraitis points out that those siding with the Byzantine Holy Wars have never succeeded in finding an example of the war whose cause would be religious difference and destruction or subjugation of unbelievers and not the attempt for the restoration of the Empire. Both the theory of the offensive Holy War suggested by Dermitzak and that of the defensive wars included in the same category by Kolbaba employed the religion for legitimisation. However, the main argument confirming the just character of the war is based on the political axiom of the sovereignty of the territory of the Roman Empire. This is admitted by the authors themselves. Stouraitis is right when criticising the theoretical approach which employs the terminology of the Holy War in order to determine the principle of justice, which does not consider the religious differences or religious laws to be determining factors for the participation in the war.

Attitudes of the Byzantines toward the Jihad and the Crusades

The Byzantine authors considered it to be prejudicial to believe that people slain in wars would find themselves in Paradise. The Byzantines criticised two major ideas of Jihad: that God wanted to destroy all the unbelievers and that the fighter against the unbelievers deserved both, the crown of the Martyr and Paradise. In the 9th century Theophanes the Confessor considered the idea about giving rewards for the killing of the enemy or being killed in warfare absurd. In the same century Nicetas Byzantios rejected the idea which justifies the murder of a human being through the divine will. Leo VI blamed Arabs for considering their God to be a reason for war and cruelty. Constantine VII Porphyrogenitus went against the Muslim idea regarding

redemption of sins through participating in the war. Stouraitis concluded that the denial of Muslim holy wars by Byzantium was based on a deep theological foundation and an absolutely different idea about God's attitude towards war. This, in its own turn, excluded any opportunity of conducting the holy war.

G. Dennis points out that the Byzantines considered both forms of the Holy War – the Jihad and the Crusades – unacceptable, and therefore they rejected both. They found Bernard of Clairvaux's assertion that killing an enemy of Christ was not *homicide* but *malecide* inadmissible.

Different confessions as a cause of war

The Byzantines never considered the differences in confessions as the reason for war. They did not consider war as a means to achieve religious goals but looked at it as a necessary evil and inevitable sin. Kolbaba admits that except for individual cases, Byzantine sources provide few examples of an enemy to be defined as an unbeliever. Constantine VII Porphyrogenitus pays little attention to the religion of either the enemies of the empire or its allies. A foreign religion is not a sufficient cause for campaigning against foreigners.

The religious purpose of the war

Christian faith always served both as a driving force and a motivating power for the imperial army, although Christian holy or sacred relics never became a cause of war for the Byzantium. The redeeming of the True Cross, lost in 614 while the conquest of Jerusalem by the Persians, which occupies a central place in the literature written at the end of the life of Heraclius, never served as the purpose of the Emperors' wars and never appeared in the original writings. Later, Basil II (976-1025) did not respond to the destruction of the Holy Sepulchre, most sacred place of Christianity by Fatimid caliph al-Hakim.

The heavenly reward of warriors

The heavenly prize for the warriors is arguably the most controversial issue concerning the Byzantine war. Opponents of the theory of the Holy War argue that except for a few cases, the Greek Church did not promise the warriors and slain soldiers martyrdom and forgiveness of sins. On the other hand, the supporters of the idea bring several examples that actually contradict the claim.

Based on the rituals in the Byzantine army, Kolbaba tries to show that despite the prevailing views in the Greek Church, the army carried a different

spirit: the Byzantine commanders were continually encouraging the soldiers to hope for God's help and believe that the Lord would reward them according to their merit. P. Stephenson refers to such views in the Byzantine army and military circles as the "imperial Christianity."

Leon VI the Wise explained the success of the Arabs, the main adversaries of the Byzantine Empire, by the combination of their religious faith and military organization. In his treatise, Leon VI contrasted these factors with concept of "soldiers of the Christ", according to which the main task of the Byzantine army was to protect Christians and to fight for Christendom. However, his theory is far from the concept of the Holy War, and the promise of the crown for the martyrdom cannot be found either. Stevenson also points out that Leon VI does not mention martyrdom anywhere.

Sometimes the Byzantine commanders pushed the boundaries permitted by the church and made an attempt to inspire the warriors by referring to their fights as the Holy War. N. Oikonomidès classed such cases as exceptional and anomalous, which is far from the position of the church.

In this context let's consider two addresses to the Byzantine soldiers and commanders by Constantine VII Porphyrogenetos written in 950 and 958. The Emperor requests the churches and monasteries, the holy monks, and the hermits to pray for the victory of the Byzantine weapons, and sends the soldiers the containers with the Holy water. Constantine VII states that "we will kiss your bodies wounded for the sake of Christ in veneration as the limbs of martyrs." According to A. Markopoulos, these words by the Emperor reveal the concept according to which the soldier entering the battle was considered a martyr. However, McGregor explains this process rightly while pointing out the direct allusion to Constantine the Great kissing the bodies of Christians maimed and killed as a result of the persecution from the authorities.

The Emperor reminds his soldiers that they are fighting for Christians. At the same time, he does not mention that it is by the order of the Lord, that the spiritual reward awaits the fallen in battle. Neither does he say that the war is for the spread of the Christian faith or the return of lost holy places. The Emperor only guarantees the earthly reward to his commanders and soldiers, each according to their individual rank and occupied position.

It is also well-known that Emperor Nikephoros II Phokas' was denied granting the warriors killed in wars the status of martyrs by the Patriarch Polyeuctus and the Synode. The Patriarch based his decision on the law introduced by Basil the Great according to which those who shed blood were

denied communion for three years.

In order to discuss the Byzantine Holy War, the appeals to soldiers by Emperor Heraclius, cited by Theopanus Confessor are frequently used: “The danger is not without recompense: nay, it leads to the eternal life”; another extract runs in this way: “let us sacrifice ourselves to God for the salvation of our brothers. May we win the crown of martyrdom so that we may be praised in the future and receive our recompense from God.” Although J. Haldon indicates the religious significance of the Persian Wars conducted by Heraclius, at the same time he admits that the doctrine of the Holy War has never been established in Byzantium. Y. Stoyanov who dedicated a monograph to the Persian Wars conducted by Heraclius reaches the conclusion that religious determination of the Emperor did not turn into the idea of the Holy War.

Most importantly, in 691 the World Ecumenical Council of Constantinople adopted the laws which formally approved the commands of Athanasius of Alexandria and Basil the Great. From this it becomes clear that the Greek Church considered participation in the war as socially acceptable and religiously forgivable, but an undesirable behavior for a Christian, not to mention the martyrdom or salvation of the soul through the war.

The rare exception in the history of the Greek Church is Patriarch Michael IV Autoreianos, who promised to forgive the sins of the soldiers slain in wars at the beginning of the 13th century. Oikonomidès believes that this must have been influenced by the Western crusaders. The researcher notes that this fact is completely neglected by both historic and canonical sources which shows that it was soon forgotten by the Byzantines.

More than two centuries will pass until we come across a similar event in the history of Byzantium. In the middle of the 14th century, when the last Greek enclaves of Western Anatolia started to experience a stronger pressure from the Turks, a contemporary Church calendar granted martyrdom to several Christian soldiers who fell in battle in 1341-1347. Stoyanov notes that, like the previous case, this attempt was isolated and, most importantly, was not recognized by the Constantinople patriarchate.

In his recent work, Kolia-Dermitzaki refers to a number of separate examples, which led her to the belief that the Byzantines also recognized the heavenly reward for the battle. He cites an example from a 10th century’s liturgical text in which the soldiers killed during the fight are equal to the martyrs. However, the situation related to this hymn is not unequivocal. The 10th century *Triodion* (The Book of hymns for Lent and Easter) is a liturgical

text designed for the dead souls and in addition, for the commanders and soldiers who died either during battles or in captivity. The point is that the author of this hymn attempts to make a change to the existing rule and add the memory of the soldiers who died at war. His desire is clearly expressed in the following words. Apparently, this hymn should be considered as a separate case that does not express the official position of the Greek Church. It is not accidental that G. Dennis believes that these liturgical texts are simple prayers. P. Stephenson also notes that this tradition was not reflected in the Orthodox calendar and therefore remained unknown.

In the 12th century, Theodore Balsamon and Joannes Zonaras complained that the 13th law by Basil the Great was extremely severe and unbearable. These attempts were not followed by any changes in the official position of the Church. The famous Byzantine theologian Matthew Blastares in the book of church and civil laws *Syntagma Canonum* which was compiled in alphabetical order in 1355 and which remained popular for centuries and translated into many languages (Serbian, Bulgarian, Russian), confirmed once again the importance of the law by Basil the Great and rejected the arguments provided by Zonaras and Balsamon.

Although the fact that the Church played an important role in determining the Byzantine military ideology, despite several exceptions in the Byzantine Church's centuries-long history and attitudes expressed by several official figures, the position of the Greek Church over the centuries was obvious: it did not promise the heavenly reward to the slain in wars.

From the above discussion, it becomes obvious that Byzantium did not carry out sacred wars. The Greek Church did not consider the killed soldiers as martyrs, nor were they forgiven sins for their participation in the battle, and the military campaigns of the Byzantine Emperors had never been based on religious grounds. The excessive use of either religious rituals or symbols cannot turn a military conflict into the Holy War. We must agree with I. Stouraitis that if we consider the rhetoric and symbolism of the Byzantine wars employed for the restoration of the borders of the Empire, as a proof of the Holy War, any type of conflict in which the warriors pray to God and heavenly forces for help, can also be regarded as a sacred war.

იოანე კაზარიანი

მკვლევარი

გაბრიელ შეჰანელის უახლოესი შთამომავლების კონტაქტები იერუსალიმის სამეფოსთან და ჰოსპიტალიერების ორდენის წევ- რებთან XII საუკუნეში*

გაბრიელ შეჰანელის უახლოესი შთამომავლების შესახებ საკითხის კვლევისას პირველ ყოვლისა აკადემიკოს ელ. მეტრეველის ნაშრომი უნდა ვახსენოთ, რომელმაც გაბრიელ შეჰანელის ბიოგრაფიის შესახებ მაქსიმალურად ზუსტი დეტალები მოგვწოდა: „შეჰანის უდაბნო – XI საუკუნის უცნობი ქართული სკრიპტორიუმი პალესტინაში“.¹ ჩვენი აზრით, ეს არის გაბრიელ შეჰანელისა და მის მიერ დაარსებული მონასტრის შესახებ არსებული ყველაზე ნაყოფიერი კვლევა. ელ. მეტრეველი აღნიშნავს, რომ ალაპ-მოსასხენელებისა და ანდერძებში შემორჩენილ ცნობებზე დაყრდნობით, რომლებიც იერუსალიმის ჯვრის ქართველთა მონასტერში დაცულ ქართულ ხელნაწერებში შემოინახა, ის მივიდა დასკვნამდე, რომ გაბრიელ შეჰანელი XI საუკუნის მეორე ნახევრის საეკლესიო მოღვაწე იყო, წარმოშობით თბილისიდან. ხელნაწერების თანახმად, ჯვრის მონასტრის სამძოში მას დიდი ავტორიტეტი გააჩნდა და პოპულარულობით სარგებლობდა. ამავე მონასტერში ის თავდაპირველად თავის ასკეტურ და კულტურულ დეაწლს ეწეოდა ჯვრის მონასტრის ცნობილ აღმშენებელთან, გიორგი-პროხორესთან ერთად. შემდგომში, გაბრიელი ქართველ ბერებთან ერთად ჯვრის მონასტერს ტოვებს და მდინარე არნონის ხეობაში მიდის, ტრანსიორდანიაში, სადაც შეჰანის მთაზე, მკვდარი

* სტატიაზე მუშობის პროცესში გაწეული დახმარებისათვის მადლობას მოვასხენებთ ვლადიმერ კეკელიას.

¹ E. Metreveli. Shehanis udabno – XI saukunis ucnobi k'art'uli skriptoriumi palestinashi. "Mravalt'avi". p'ilologiur-istoriuli dziebani. tomi V. t'bilisi. 1975, pp. 22-44 (ე. მეტრეველი. შეჰანის უდაბნო – XI საუკუნის უცნობი ქართული სკრიპტორიუმი პალესტინაში, „მრავალთავი“. ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი. ტ. V. თბ. 1975, გვ. 22-44).

ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, ახალ ქართულ სავანეს აარსებს, რომელსაც პალესტინის ქართულ ხელნაწერებში შეჰანის უდაბნო ეწოდება. გაბრიელს სავანის მამულებელი და წინამძღვარი ეწოდება. ელ. მეტრეველის კვლევების თანახმად, ამ სავანეში სკრიპტორიუმი არსებობდა, რაც შეჰანელი ბერების კულტურული საქმიანობისთვის მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო. სამძო ჯვრის მონასტრის თანადგომით სარგებლობდა. შემოხსენებული მაგალითები აჩვენებს, რომ შეჰანის სავანე წმინდა მიწაზე ქართველთა მთავარი სავანის – ჯვრის მონასტრის – ერთგვარი „ფილიალი“ ან მეტოქი იყო. სავანე, შესაძლოა, ჯვრის მონასტრის შორეული სკიტიც ყოფილიყო.

გარდა ზოგიერთი ქართული იერუსალიმური ხელნაწერისა (ესენია Jer. Geo. 42 და Jer. Geo. 50),² რომლებიც გაბრიელ შეჰანელზე მნიშვნელოვან (თუძცა მცირე) ინფორმაციას გვაწვდიან, შემონახულია კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი წყარო, რომელშიც გაბრიელია ნახსენები. წყარო პალესტინის ამ ქართველი მოღვაწის შთამომავლებს ეხება. ეს გახლავთ XII საუკუნის ქართული ხელნაწერი Geo. 28, რომელიც პარიზის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაშია დაცული.³ ხელნაწერი ოთხთავია, ინახებოდა ჯვრის მონასტერში. ხელნაწერზე არსებულ მინაწერებში, მოსახსენებლებში, სხვადასხვა პირებთან ერთად ჯვაროსნებიც იხსენიებიან.⁴ მოსახსენებელთა შორის №4 – გაბრიელ შეჰანელის შვილიშვილებს მოიხსენიებს. მინაწერის ჩაწერის დროისათვის ისინი ჯერ კიდევ ცოცხლები იყვნენ. ჩვენ სრულად მოგვაქვს ტექსტი:

„ქ[რისტე] ღმერთო] დაიცვენ და შეიწყ(ა)ლენ ძმ(ა)ნი ჩ(უ)ენნი ი(ო)ს(ე)ბ და ი(ო)ან(ე), გ(ა)ბრ(ი)ელ | [შეჰანის მ(ა)შ(ე)ნებლისა შვილის შვილნი. და ღირს ყვენ ჩ(ვე)ნ | ჯ(უ)არ(ე)ლთა ძმ(ო)ბ(ა)სა და შეჰანისსა“ (246v).⁵

² E. Metreveli. Shehanis udabno – XI saukunis ucnobi k'art'uli skriptoriumi palestinashi, pp. 24-48 (ე. მეტრეველი. შეჰანის უდაბნო – XI საუკუნის უცნობი ქართული სკრიპტორიუმი პალესტინაში, გვ. 24-28).

³ E. Metreveli. Shehanis udabno – XI saukunis ucnobi k'art'uli skriptoriumi palestinashi, pp. 23 (ე. მეტრეველი. შეჰანის უდაბნო – XI საუკუნის უცნობი ქართული სკრიპტორიუმი პალესტინაში, გვ. 23).

⁴ E. Metreveli. Shehanis udabno – XI saukunis ucnobi k'art'uli skriptoriumi palestinashi, pp. 23 (ე. მეტრეველი. შეჰანის უდაბნო – XI საუკუნის უცნობი ქართული სკრიპტორიუმი პალესტინაში, გვ. 23).

⁵ E. Metreveli. Jvris monastris kidev ert'i k'art'uli khelnats'eri jvarosant'a mosakhseblebit'. ivane javakhishvilis 100 ts'list'avisadmi midzghvnili saubileo krebuli. t'bilisi. 1976. p. 256 (ე. მეტრეველი. ჯვრის მონასტრის კიდევ ერთი ქართული ხელნაწერი ჯვაროსანთა მოსახსენებლებით. ივანე ჯავახიშვილის 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული. თბ. 1976, გვ. 256).

როგორც უკვე ავღნიშნეთ, ელ. მეტრეველი ამ მოსახსენებელს XII საუკუნის შუა ხანებით ათარიღებს, რასაც ვიზიარებთ. მინაწერში პირდაპირ არის ნათქვამი, რომ გაბრიელ შეჰანელს ჰყავდა შვილიშვილები: იოსები და იოანე. ამ მოსახსენებელის ჩაწერის დროისთვის, როგორც ჩანს, გაბრიელი უკვე აღარ იყო ცოცხალი, მაგრამ მისი შვილიშვილები ამ დროს შეჰანის მონასტერში მოღვაწეობენ (ან მის ახლო წრეში არიან), რომელიც მათმა პაპამ დაარსა. როგორც ჩანს, ისინი არა მხოლოდ შეჰანის, არამედ წმინდა ჯვრის მონასტერშიც მოღვაწეობენ, რაზეც ხსენებული ჩანაწერი მეტყველებს – „და ღირს ყვენ ჩ(ვენ) | ჯ(უა)რ(ე)ლთა ძმ(ო)ბ(ა)სა და შეჰანისსა“ (ამის შესახებ უფრო დაწვრილებით ქვემოთ ვისაუბრებთ). ამგვარად, გაბრიელის შვილიშვილები ორი მონასტრის ურთიერთობის ტრადიციას აგრძელებენ, რომელიც ჯერ კიდევ მათმა პაპამ დააწესა. სავარაუდოდ, თავად გაბრიელი ჯვაროსანთა თანამედროვე არ იყო. ყოველ შემთხვევაში, ეს არცერთ წყაროში არ ჩანს, მისი შვილიშვილები კი, როგორც ხელნაწერიდან ჩანს, ჯვაროსანთა თანამედროვენი იყვნენ, მათი მოსახსენებელი კი (Geo. 28 ხელნაწერიდან) იმავე პერიოდის ჯვაროსანთა მოსახსენებლებთან ერთად არის ჩაწერილი. შესაძლოა, რომ იოსებისა და იოანეს გზები ჯვაროსნებთან ჯვრის მონასტერში იკვეთებოდა. ამას გვაფიქრებინებს ლათინური იურიდიული დოკუმენტი – ჩუქების ტექსტი. ტექსტი ამავე სიტყვით იწყება – „ჩუქება“, რომელიც XII საუკუნის შუა ხანით თარიღდება. ეს არის იოსების და იოანეს, გაბრიელ შეჰანელის შვილიშვილების, ცხოვრების პერიოდი. თუ გაბრიელს შვილიშვილები ჰყავდა, ცხადია მას შვილი (ან შვილები) ეყოლებოდა. „ჩუქება“ მნიშვნელოვანი იმითაც არის, რომ ინფორმაციას გვაწვდის გაბრიელის ვაჟის (იოსებისა და იოანეს მამის) სახელსა და სავარაუდო სტატუსზე. „ჩუქების“ ლათინური დოკუმენტის თანახმად მას საბა ერქვა და ხელნაწერში ის „ქართველად“ იხსენება. „ჩუქება“, რომელშიც პალესტინელი ქართველები იხსენიებიან დაცულია ჰოსპიტალიერთა ორდენის ჩუქებების არქივში. დოკუმენტი 1895 წელს ფრანგმა მკვლევარმა J. Delaville le Roulx-მ გამოსცა XII საუკუნისა და შემდგომი ხანის სხვა მრავალი „ჩუქების“ დოკუმენტებთან ერთად. „ჩუქებები“ მკვლევარმა ფრანგული თარგმანით გამოსცა. გთავაზობთ ჩვენთვის საინტერესო „ჩუქების“ ფრანგულ ტექსტს და მის ქართულ თარგმანს:

«Sans date [vers 1160]. – Donation faite par **Joseph et Jean**, frères, enfants de **Saba Géorgien**, d'un casal appelé en langue arabe «Hara», situé dans la plaine sous la montagne de Saint-Moyse, dite en arabe «Jeham», qui avoit été donné à leur père par Baudouin, IIe du nom, roy de Hierusalem, sans datte»;

„უთარილო [დაახლ. 1160]. – კაზალის ჩუქება, საბა ქართველის ვაჟების – ძმების იოსებისა და იოანეს მიერ, რომელსაც არაბულ ენაზე „Hara“ ეწოდება; რომელიც [„Hara“] წმ. მოსეს მთის ძირში, ვაკეზეა განლაგებული, რომელსაც [ადგილს] არაბულად „Jeham“-ს უწოდებენ, რომელიც [ანუ კაზალი] მათ მამას ბოდუენმა აჩუქა, მეორემ სახელით – იერუსალიმის მეფემ, ფინიკების გარეშე“.⁶

ფრანგი მკვლევარი ამ „ჩუქებას“ დაახლ. 1160 წლით ათარიღებს, „ჩუქებათა“ სიაში კი №62-ა. ფრანგული და ქართული ტექსტების შედარებისას, Geo. 28 ხელნაწერის მოსახსენიებელი №4 და №62 „ჩუქება“, პალესტინის ქართველ მოღვაწეთა სამ თაობას ვადგენთ: იოსები და იოანე, რომლებიც Geo. 28-ის თანახმად გაბრიელ შეჰანელის შვილიშვილები და საბა ქართველის შვილები არიან, რაც „ჩუქების“ ტექსტიდან პირდაპირ ჩანს. ამგვარად, საბა ქართველი გაბრიელ შეჰანელის ვაჟია, რაც ჩვენი აზრით უღაო ფაქტია და ორი სხვადასხვაენოვანი ტექსტის შედარებითი ანალიზის საფუძველზე გარკვეული არგუმენტირებული დასკვნების გაკეთების საშუალებას გვაძლევს, პალესტინელი ქართველებისა და წმინდა მიწაზე ჩამოსული ლათინი ქრისტიანი მემორების ურთიერთობის შესახებ. საქმე გვაქვს ცნობილ ქართველ მოღვაწეთა სამ თაობასთან. თუ გაბრიელმა თავისი სავანე – შეჰანი დაარსა ელ. მეტრეველის კვლევების თანახმად, „არაუგვიანეს 1061 წლისა“,⁷ მაშინ გაბრიელისა და მისი ვაჟის, საბას, სიცოცხლის ხანი საკმარისი იყო იმისათვის, რომ 1160 წლისთვის მათ ზრდასრულ შთამომავლებს – იოსებსა და იოანეს – ჰოსპიტალიერების ორდენისთვის თავისი საგვარეულო „კაზალი“ (ფრ. casal), ანუ მამისეული სამფლობელო (ან მამული) ჩუქებით გადაეცათ. „კაზალი“ არის ფეოდი, სამფლობელო, რომელშიც ერთი ან მეტი სოფელი შედიოდა. არსებობდა მსხვილი „კაზალებიც“, რომლებიც მცირე ზომის ციხესიმაგრეებს წარმოადგენდნენ. რთულია იმის თქმა, თუ ზუსტად რა სახის იყო საბა ქართველის მამული, რადგან ამისათვის საკმარისი მონაცემები არ გავაჩნია. აღსანიშნავია ის ტექსტოლოგიური ფაქტიც, რომ ორ სხვადასხვაენოვან დოკუმენტში ორი ძმის სახელის მოხსენების თანმიმდევრობა მკაცრად

⁶ J. Delaville le Roulx. Inventaire de pièces de Terre Sainte de l'ordre de l'Hopital [Extrait de la Revue de l'Orient latin, t. III, pp. 36-106]. Paris. 1895. p. 18.

⁷ E. Metreveli. Shehanis udabno – XI saukunis ucnohi k'art'uli skriptoriumi palestinashi, p. 32 (ე. მეტრეველი. შეჰანის უდაბნო – XI საუკუნის უცნობი ქართული სკრიპტორიუმი პალესტინაში, გვ. 32). ქართული წერილობითი ცნობების მიხედვით შეჰანის მონასტერმა XIII საუკუნის დასაწყისამდე იარსება (იქვე, გვ. 44).

არის დაცული, რაც შემთხვევითობით არ უნდა იყოს გამოწვეული: ჯერ იოსები მოიხსენება, შემდეგ კი იოანე. როგორც ჩანს, იოსები უფროსი ძმა იყო, იოანე კი უმცროსი. ძმები საკმაოდ შეძლებულნი უნდა ყოფილიყვნენ და ლათინური ტრანსიორდანიის ამ ნაწილში გარკვეულ როლს თამაშობდნენ. აღნიშნული ტერიტორია ჯვაროსანთა სამეფოს შემადგენლობაში შედიოდა და მათი მოწინააღმდეგე სელჩუკების სახელმწიფოს საზღვრებთან ახლოს მდებარეობდა. „ჩუქებიდან“ ვიცით, რომ „კაზალს“ ქართველი ძმები ფლობდნენ. „ჩუქების“ თანახმად, მამულს არაბულ ენაზე „Hara“ ეწოდებოდა და ის წმინდა მოსეს მთის ძირში, ვაკეში მდებარეობდა (dans la plaine sous la montagne de Saint-Moyse), რომელსაც არაბულად „Jeham“ ერქვა. ჩვენ ზუსტად ვიცით, რომ ბიბლიური წინასწარმეტყველის, მოსეს მთა მაშინ ლათინურ ტრანსიორდანიაში მდებარეობდა, მკვდარი ზღვიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთით (მუხაფაზ მადაბა, თანამედროვე იორდანიის ტერიტორია, კოორდ.: 31°46.0'N 35°43.5'E) და მას ებრაულად Har-Nevo (הר נבו), ანუ ნეოს (ან ნევოს) მთა ეწოდებოდა, არაბულად კი Jabal Nibu (جبل نبو). ამგვარად, გასაგებია, რომ ქართველთა „კაზალი“ თავად ნეოს მთის ებრაულ-არაბულ სახელწოდებას ატარებდა, უბრალოდ, ლათინურ დოკუმენტში „კაზალის“ ადგილმდებარეობის სახელი სახეცვლილია, როგორც Jeham (თუმცა, არ გამოვრიცხავთ, რომ მახლობელ ტერიტორიაზე, შუა საუკუნეებში, შესაძლოა არსებობდა მსგავსი სახელწოდების მქონე ტოპონიმი), სინამდვილეში კი სახელი უნდა ყოფილიყო Jabal. სავარაუდოდ, იმ პერიოდში, ტრანსიორდანიის ამ ნაწილის არაბულენოვანი მოსახლეობა საბა ქართველის „კაზალს“ ებრაულად უწოდებდა, მაგრამ არაბული გამოთქმით – Hara. ამგვარად, საბა ქართველის, შემდგომში კი მისი შვილების მამულს „მთის“ ციხე-სიმაგრე ეწოდებოდა და ის ბიბლიური მთა ნეოს რაიონში მდებარეობდა (რჯლ. 34, 1).

„ჩუქება“ მოწმობს, რომ საბა ქართველმა ეს „კაზალი“ ჩუქებით ბოდუენისგან (ბალდუინისგან) მიიღო, რომელიც იყო „მეორე სახელით – იერუსალიმის მეფე“, სახელით „მეორე“ იყო იერუსალიმის მეფე ბოდუენ II (ფრ. Baudouin du Bourg, ბოდუენ I-სგან განსხვავებით, 1100-1118 წწ.), რომელიც სამეფოს 1118-1131 წლებში მართავდა. იგი ასევე არის იერუსალიმის ტიტულით მეორე მეფე, რადგან სამეფოს პირველმა მმართველმა – გოლფრუადე ბულონმა (ფრ. Godefroi de Bouillon) აღსაყდრებაზე და „ოქროს გვირგვინის ტარებაზე“ უარი თქვა იერუსალიმში, იქ სადაც „ქრისტეს ეკლის

გვირგვინი ედგა“.⁸ ამიტომ, მან „უფლის საფლავის მცველის“ ტიტული მიიღო (ლათ. *Advocatus Sancti Sepulchri*). გოდფრიდის მმართველობა არ იყო ხანგრძლივი – 1099-1100 წწ.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, არ არის გასაკვირი იოსებისა და იოანეს სახელების *Geo. 28* ხელნაწერის მოსახსენებლებში მოხვედრა. მოსახსენებელი წარმოადგენდა ერთგვარ დოკუმენტს, რომელშიც მათი სახელები იწერებოდა, ვინც ჯვრის მონასტრის ცხოვრებაში მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა და პალესტინელ ქართველთა სავანის კეთილისმყოფელი იყო. ასეთი კეთილისმყოფელები, უმეტესად, საშუალო ან დიდი ქონების პატრონები და შესაბამისად, სამეფოს ამა თუ იმ კუთხეში ცნობილი ადამიანები იყვნენ. ზუსტად ასეთები უნდა ყოფილიყვნენ, შეძლებულობითა და სტატუსით ძმები იოსები და იოანე, „კაზალის“ მფლობელები. ამიტომ ვხედავთ მათ სახელებს ჯვრის მონასტრის საღვთისმსახურო წიგნის მოსახსენებელში, სადაც ცნობილი ჯვაროსნები იხსენებიან ტამპლიერთა ორდენის წევრებთან ერთდ, რომლებიც კიდევ სხვა წყაროშიც – სვინაქსარის მინაწერებში იხსენიებიან.⁹

⁸ J Rishar. *Latino-Ierusalimskoe korolevstvo. perevod s francuzskogo A. Karachinskogo. Sankt-Peterburg, 2002, p. 80 (Ж. Ришар. Латинско-Иерусалимское королевство. Пер. с фр. А. Ю. Карачинского. СПб. 2002. С. 80)*. აქვე უნდა ავღნიშნოთ, რომ საბა ქართველის „კაზალის“, მდებარეობას დ. პრინგლიც იკვლევდა, თუმცა „ჩუქების“ ტექსტის უზუსტო ინტერპრეტაციების გარდა დ. პრინგლიც „კაზალის“ ადგილმდებარეობის თაობაზეც ცდებოდა. მისი აზრით, საბას „კაზალი“ პატარა იორდანულ ქალაქ *Wadi Musa*-ს (არაბ. *موسى وادي*, „მოსეს ველი“, მდებარეობს იორდანის სამხრეთ-დასავლეთით, მუხაფაზიმიანი. კოორდ. 30°19'11.96"N 35°28'42.37"E) რაიონში მდებარეობდა და იგი მას „the hill (or valley) of St. Moses“ უწოდებს. ასეთი განმარტება „ჩუქების“ ტექსტთან პირდაპირ წინააღმდეგობაშია, რომელშიც „კაზალის“ ადგილმდებარეობა ნაჩვენებია, როგორც „sous la montagne de Saint-Moyse“, ანუ „წმ. მოსეს მთის ძირში“; მოსეს მთა კი ნებოს მთაა (See D. Pringle. *The churches of the Crusader Kingdom of Jerusalem. A Corpus, Volume II. L-Z (Excluding Tyre)* (Cambridge, 1998). p. 377).

⁹ აღსანიშნავია, რომ ვლადიმერ კეკელიამ დამაჯერებლად აჩვენა, რომ ეს სვინაქსარი (ანუ „გოლგოთას სვინაქსარი“), თავდაპირველად გოლგოთის (ანუ, ადღომის ტაძრის) ქართულ სამშოს ეკუთვნოდა, რასაც ამ ხელნაწერის გადაწერი (1155-1156 წლებით დათარიღებული) ადასტურებს: „ესე ს(ჴ)ნ(ა)ქს(ა)რი აღდგ(ო)მის ს(ა)ფლ(ა)კ(ი)სა არ(ი)ს“ (V. Kekelia. *k'art'ul sinodikonebshi datsul jvarosant'a mosakhseneblebis prosopografhiuli shests'avlis sakit'khisat'vis. "saistorio krebuli". tomi. I. t'bilisi. 2000, pp. 392-393* (ვ. კეკელია. ქართულ სინოდიკონებში დაცულ ჯვაროსანთა მოსახსენებლების პროსოპოგრაფიული შესწავლის საკითხისათვის, „საისტორიო კრებული“. I ტ. თბ. 2011, გვ. 392-393) და მხოლოდ შემდგომში ეს ხელნაწერი გადაუტანიათ ჯვრის მონასტერში, სადაც ის 1806 წ. ქართველმა ბერმა, ლავრენტიმ (გოგოლაძე) იხილა (E. Metreveli. *ierusalimis ert'i khelnats'eri. "S. Janashias sakhelobis sak'art'velos sakhelmts'ip'o muzeumis moambe"*. t'bilisi. 1948. T. XV-B. p. 39 (ელ. მეტრეველი. იერუსალიმის ერთი ხელნაწერი. „ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე“. თბილისი. 1948. ტ. XV-B. გვ. 39). ქართულ ხელნაწერებში არსებული ჯვაროსნებისა და ტამპლიერთა ორდენის ძმების მოსახსენებლების შესახებ იხ. ელ. მეტრეველისა და ვ. კე-

„ჩუქების“ საფუძველზე, რომელიც საბა ქართველისა და მისი ვაჟების შესახებ მცირე ინფორმაციას გვაწვდის, რთულია ამ ოჯახის პოლიტიკური სტატუსის დადგენა. ამ საკითხზე მხოლოდ ვარაუდი შეიძლება გამოვთქვათ. შეგვიძლია ვამტკიცოთ, რომ თავად პალესტინელი ქართველები იერუსალიმის სამეფოს ცხოვრებაში, კონკრეტულად კი მის ჩრდილო-აღმოსავლეთის რეგიონში, სელჩუკების საზღვართან ახლოს მნიშვნელოვან როლს თამაშობდნენ. თუ „ჩუქების“ თანახმად, თავად იერუსალიმის მეფე ბოდუენ II-მ (1118-1131 წწ.) პირადად გადასცა ქართველებს „კაზალი“ (სადაც „კაზალია“, იქვე იქნებოდა მიწები, რომლებიც მათ გადაეცათ და ამ მიწებს ისინი იერუსალიმის მეფის სახელით აკონტროლებდნენ), მაშინ გამოდის, რომ ეს ხალხი მეფისთვის ტრანსიორდანიის ამ ნაწილში გარკვეულ სტრატეგიულ როლს თამაშობდნენ. აქ ორი კითხვა ჩნდება:

- რისთვის დასჭირდა მეფე ბოდუენს ადგილობრივი (პალესტინელი) ქართველების მხარდაჭერის მოპოვება?

- ხომ შეიძლებოდა ეს მიწები ადგილობრივი ჯვაროსნების მმართველობაში გადაცემულიყო?

ჩვენი აზრით, პასუხი იმ ეპოქის პოლიტიკურ ფონშია, რომელიც არა მხოლოდ ახლო აღმოსავლეთში, არამედ ამიერკავკასიაშიც შეიქმნა. მეფე ბოდუენ II-ის მმართველობა ქართული სახელმწიფოს გაძლიერებას დაემთხვა. მეფე დავით IV აღმაშენებელმა (1089-1125 წწ.) 1121 წელს დიდგორის ბრძოლაში სელჩუკების ჯარი დაამარცხა და ამით ამიერკავკასიაში პოლიტიკური ფონი რადიკალურად შეცვალა. დიდგორის ბრძოლაში ქართველების მხარეს ჯვაროსნებიც იბრძოდნენ და ამ პერიოდისთვის წმინდა მიწაზე ქართული ეკლესია-მონასტრები პატივით სარგებლობდნენ (აღნიშნულ ტერიტორიას ამ პერიოდში უკვე ჯვაროსნები აკონტროლებენ), მეფე დავით IV სამეფო ოჯახის წევრები კი ლათინური იერუსალიმის ტერიტორიაზე ქართულ დედათა მონასტერს აარსებენ.¹⁰ ეს იმაზე მეტყველებს, რომ ლათინებს პოლი-

კელიას აღნიშნულ ნაშრომებში, ასევე ჩვენს სტატიებში: «ioakrestonoscy i gruziya v XII-XIII vekakh» («Крестоносцы и Грузия в XII-XIII веках»): <http://templiers.info/web/a01.php?page=100403a-krestonoscy-i-gruziya> [04.04.2010]; «vzaimootnosheniya tamplierov i gruzinskih monakhov v ierusalime (1155-1187 godakh)» («Взаимоотношения тамплиеров и грузинских монахов в Иерусалиме (1155-1187 гг.)»): <http://deusvult.ru/86-tamplieri-i-gruzinskie-monakhi.html> [09.01.2012]; “ierusalimshi tamplierebis da k’art’veli berebis urt’iert’oba (1155-1187)” („იერუსალიმში ტამპლიერებისა და ქართველი ბერების ურთიერთობა (1155-1187 წწ.)“ <http://www.orthodoxtheology.ge/tamplierebi> [15.01.2018].

¹⁰ See. D. Tinikashvili, I. Kazariani. jvarosnebi da k’art’velebi: kritikuli midgoma k’art’uli istorio-

იოანე კახარიანი. გაბრიელ შეჰანელის უახლოესი შთამომავლების კონტაქტები
იერუსალიმის სამეფოსთან და ჰოსპიტალიერების ორდენის წევრებთან
XII საუკუნეში

ტიკურადაც და ეკლესიურადაც ქართველებთან ჰქონდათ ურთიერთობა. ამიტომ, გასაგები ხდება ბოლუენის ამგვარი პოლიტიკური ნაბიჯები და პალესტინის ქართული სათვისტომოსადმი მისი ყურადღება, რომლის ერთ-ერთი გამოჩენილი წარმომადგენელი საბა ქართველი იყო. საბა ქართველისა და მისი ოჯახის პოლიტიკური სტატუსის დადგენა რთულია. უნდა აღინიშნოს, რომ თითოეული ფეოდალს მფლობელი რაინდი იერუსალიმის მეფის ვასალი იყო: ახალ სამკვიდროებში გადმოსვლის შემდეგ დასავლელმა სენიორებმა და რაინდებმა მათთვის ჩვეული (საფრანგეთში გავრცელებული) საზოგადოებრივ-პოლიტიკური წესები შემოიღეს, მთავარი ფეოდალური სახელმწიფოები კი ბარონებად დაყვეს, ეს უკანასკნელნი – რაინდულ ფეოლებად. ფეოლში ერთი ან რამოდენიმე სოფელი, თუნდაც სოფლის ნაწილი შედიოდა. ამგვარად, სოფელი შეიძლებოდა ერთმანეთში რამოდენიმე სენიორს გაეყო. იერუსალიმის სამეფოში, სადაც საბა ქართველისა და მისი ვაჟების „კახალი“ მღებარეობდა, ოთხი დიდი სამფლობელო იყო: პალესტინის ჩრდილოეთით გალილეთის სამთავრო, დასავლეთით – საიდას, კესარიისა და ბეისანის სენიორია, ასევე ასკალონისა და იაფოს საგრაფოები; სამხრეთით იყო კრაკ დე მონრეალისა და სენ-აბრაჰამის სენიორია. ამ სამფლობელოების სენიორები მეფის უშუალო ვასალებად მიიჩნეოდნენ. თითოეულ მათგანს თავისი ვასალი ჰყავდა, უფრო წვრილი მფლობელების სახით, რომლებიც ფეოლებს მემკვიდრეობით იღებდნენ. იაფოსა და ასკალონის გრაფის ვასალი რამპის სენიორი იყო და ა. შ. ოთხი მსხვილი ფეოდალის გარდა მეფეებს ათზე მეტი ნაკლებად მსხვილი ფეოდალი ემორჩილებოდა – არსუფის, იერიქონის, იბელინის, ქებრონისა და სხვა ადგილებისა და გამაგრებული პუნქტების მფლობელები. იერუსალიმის სამეფოში სულ ოცზე მეტი სენიორია იყო. ასეთი მრავალფეროვანი მმართველობის პირობებში საბა ქართველის ადმინისტრაციულ-პოლიტიკური სტატუსის განსაზღვრა რთულია. თუმცა, გარკვეული დამაჯერებლობით შეგვიძლია ვამტკიცოთ, რომ საბა ქართველი ბოლუენის უშუალო ვასალი იყო (რადგან

grap'iisadmi. "kadmosi". humanitarul klevat'a džurnali. 6. 2014, pp. 8-18 (დ. თინიკაშვილი, ი. კახარიანი. ჯვაროსნები და ქართველები: კრიტიკული მიდგომა ქართული ისტორიოგრაფიისადმი. „კადმოსი“. ჰუმანიტარულ კლევათა ჟურნალი. 6. 2014, გვ. 8-18). ქართული დედათა მონასტრის დაარსების შესახებ ლათინური წყარო გვამცნობს; ეს არის ლათინელი კანტორისა და უფლის საფლავის ტაძრის პრესვიტერის, ანსელუსის, წვრილი პარიზელი ეპისკოპოსის, გალონისა და არქიდიაკონ სტეფანისადმი (MPL CLXII, col. 729-7320). აღნიშნული მონასტრის დაარსების შესახებ იხილეთ ჩვენი სტატია: «krestonoscy i gruziya v XII-XIII vekakh» («Крестоносцы и Грузия в XII-XIII веках»): <http://templiers.info/web/a01.php?page=100403a-krestonoscy-i-gruziya> [04.04.2010].

მეფე საბას თავად გადასცემს „კაზალს“, რომელსაც, სავარაუდოდ, მომიჯნავე მიწებიც დაერთო) და ფეოდს ფლობდა და სამეფოს ამ ნაწილს მეფის სახელით აკონტროლებდა (შესაძლოა სამხედრო მოხელის სახითაც). საბა სამეფოში ცნობილი პიროვნება არ იყო – ლათინურ წყაროებში მისი სახელი აღარსად არ გვხვდება. ასევე, ძნელია თქმა, შეიძლებოდა თუ არა, რომ ის რაინდი ყოფილიყო (ბოლოს და ბოლოს ის „კაზალის“ ოფიციალური მფლობელია) ამ სიტყვის კლასიკური გაგებით. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ საბა იყო კეთილშობილი წარმომავლობის ადამიანი. ის არ იყო წარმოშობით საზოგადოების დაბალი ფენებიდან. მის კეთილშობილურ წარმოშობაზე მისთვის სამკვიდრო ჩუქება მოწმობს. ასეთი ჩუქებები, როგორც წესი, იმ შემთხვევაში ხორციელდებოდა, თუ ვასალი სამეფო ტახტს ადმინისტრაციულ, სამხედრო ან კარის სამსახურს უწევდა. „ჩუქების“ საფუძველზე, ასევე, რთულია იმის განსაზღვრა, თუ რა ფორმით ახორციელებდა მმართველობას საბა ტრანსიორდანიის აღნიშნულ ნაწილში. აქ მხოლოდ ვარაუდის გამოთქმა შეგვიძლია. მიუხედავად იმისა, იყო თუ არა საბა ქართველი ცნობილი ან უცნობი ვასალი ტრანსიორდანიის ჩრდილო-აღმოსავლეთით (სტრატეგიულ ადგილას – სელჩუკების საზღვართან) მისი სტატუსი არ იყო უბრალო, რადგან მეფემ „კაზალი“ უბოძა. თავად ჩუქების ფაქტი ჩვენთვის ძალზე მნიშვნელოვანია, რადგან მეფეები „კაზალებსა“ და მიწებს ასე უბრალოდ არ არიგებდნენ, ე.ი. ამის საფუძველიანი მიზეზი არსებობდა, რომლის შესახებ სამწუხაროდ მხოლოდ ვარაუდი დაგვრჩენია.

ამ „ჩუქების“ თანახმად იოსებმა და იოანემ „კაზალი“ ჰოსპიტალის ორდენს გადასცეს, თუმცა ფინიკების გარეშე (ფრ. sans datte). ანუ, როგორც დოკუმენტიდან ჩანს, ქართველებმა ჰოსპიტალიერებს მამული და მიწის მხოლოდ ნაწილი გადასცეს (ეს ამყარებს ჩვენს ვარაუდს, რომ ბოლუენმა საბას არა მხოლოდ „კაზალი“, არამედ მისი მომიჯნავე მიწებიც გადასცა), ფინიკის ველები კი დაიტოვეს. შესაძლებელია, რომ ჰოსპიტალიერებისთვის მამისეული „კაზალის“ გადაცემის შემდეგ იოსები და იოანე შეჰანის მონასტრის ბერებად აღიკვეცნენ და ჯვრის მონასტერთან ტრადიციული კავშირები შეინარჩუნეს (შეიძლება იქვე მოღვაწეობდნენ) ანდაც ორივე ქართული სავანის კეთილისმყოფელთა (ერისკაცთა) სახით – მონასტრებზე პატრონაჟი იკისრეს და თავისი საერო სტატუსი შეინარჩუნეს. ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემების საფუძველზე ორივე ვარიანტი სავსებით რეალისტურად მიგვაჩნია. მიუხედავად იმისა, გახდნენ თუ არა შემდგომში იოსები და იოანე ჯვრის მონას-

ტრის ძმები (ბერები), ეს არ გამორიცხავს მათ შემდგომ კონტაქტებს ტამპლიერებსა და ჰოსპიტალიერებთან ჯვრის მონასტრის ფარგლებში, იმავე საუკუნის მეორე ნახევარში. „კაზალისაგან“ განსხვავებით მათ ფინიკის ველები შესაძლოა საკუთრებაში ჯვრის მონასტერს გადასცეს. მათი სახელები Geo. 28 ხელნაწერის მოსახსენებელ ჩანაწერებში ტყუილად როდი იყო მოხსენებული – ისინი ამ სავანის კეთილისმყოფელნი იყვნენ. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ხელნაწერ Geo. 28-ში შესული №4 მოსახსენებელი ჩანაწერი შედგენილია ჰოსპიტალიერებისთვის „კაზალის“ გადაცემამდე, ანუ 1160 წლამდე: Geo. 28-ის მოსახსენებელში ძმები, თავისი სახელით, ჯერ კიდევ მომავალ დროში აღნიშნავენ: „და ღირს ყვენ ჩ(ვე)ნ | ჯ(უა)რ(ე)ლთა ძმ(ო)ბ(ა)სა და შეჰანის-სა“. ეს შეიძლება ამყარებდეს ელ. მეტრეველის აზრს, რომ ეს მოსახსენებელი XII საუკუნის შუა წლებით თარიღდება. რაც შეეხება ჰოსპიტალიერებისთვის „კაზალის“ გადაცემის მიზეზებს ჩვენთვის უცნობი რჩება. თუმცა, „ჩუქების“ წყალობით წმინდა მიწაზე ქართველთა და ლათინელთა ურთიერთობის ისტორიაში ახალი ფაქტი წარმოჩნდება. აქამდე ჩვენთვის ზუსტად იყო ცნობილი იერუსალიმში მოღვაწე ქართველი ბერებისა და ტამპლიერთა ორდენის ძმებისა და ჯვაროსნების კავშირების შესახებ,¹¹ მაგრამ გავლენიანი ქართველი ფეოდალისა და ჰოსპიტალიერთა ორდენის ძმებს შორის არსებული პირდაპირი კონტაქტების შესახებ არაფერი იყო ცნობილი.

ფინიკის ველებთან დაკავშირებით უნდა ითქვას, რომ წმინდა ჯვრის მონასტრისთვის ძმების მიერ ამ მიწების გადაცემის შესახებ ჩვენი ვარაუდი თუ სწორია, მაშინ ამ მიწების კონტროლი შეჰანის მონასტრიდან (ასევე როგორც ჯვრის მონასტრიდან) შეიძლებოდა განხორციელებულიყო, სადაც ძმები დრო და დრო იმყოფებოდნენ (რაც Geo. 28 ხელნაწერიდან ჩანს).

შეჰანის მონასტერი მდინარე არნონის ხეობაში მდებარეობდა, მკვდარი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, თანამედროვე იორდანის ქალაქ ელ-კერაკის სიახლოვეს; შეჰანის მთიდან ნებოს მთამდე (სადაც საბა ქართველის ფინიკის ველები და „კაზალი“ მდებარეობდა) მანძილი დაახლ. 70 კმ.-ს შეადგენდა. შეჰანის სავანეც (ისევე როგორც ნებოს მთა) და ელ-კერაკიც ტრანსიორდანიში მდებარეობდა. XII საუკუნის შუახანებში ელ-კერაკი ჯვაროსნების ერთ-ერთ საყრდენი იყო, სადაც მათ დიდი ციხე-სიმაგრე ააგეს და კრაკ დე

¹¹ See. V. Kekelia. k'art'ul sinodikonebshi, pp. 390-397 (ვ. კეკელია. ქართულ სინოდიკონებში, გვ. 390-397); E. Metreveli. Ierusalimis ert'i khelnats'eri, pp. 37-48 (ე. მეტრეველი. იერუსალიმის ერთი ხელნაწერი, გვ. 37-48).

მოაბი უწოდეს (Frac des Moabites). 1161 წლისთვის ცნობილი ბარონი ფილიპ დე მიი (მეინი ან მილი) (Philippe de Milly) ტრანსიორდანის მმართველი ხდება და ქალაქს ამაგრებს.¹² ეს ის ფილიპ დე მიი გახლავთ, რომელიც შემდგომში ტამპლიერთა ორდენის მაგისტრი ხდება და რომლის სახელიც (ჯერ კიდევ სანამ ის ორდენში ძმის სტატუსით შევიდოდა), მისი ოჯახის წევრების სახელებთან ერთად, სავანის კეთილისმყოფელთა სახით, ქართულ ხელნაწერში – გოლგოთის სვინაქსარის მოსახსენებლებში ფიქსირდება.¹³ ჩვენ არ გამოვრიცხავთ, რომ იოსებისა და იოანეს და ფილიპ დე მიის გზები ელ-კერაკში გადაკვეთილიყო (შეჰანის მთიდან ელ-კერაკამდე სულ 32 კმ-რია). ბოლოს და ბოლოს, ფილიპე ღვთისმოსავი იყო, რასაც მისი ცხოვრებაც და მის მიერ აღმოსავლეთში ცნობილი წმ. ეკატერინეს (სინას მთაზე) ბიზანტიურ მონასტრის მოლოცვაც მოწმობს.¹⁴

ისიც უნდა ითქვას, რომ ახლო აღმოსავლეთში ამა თუ იმ ბიბლიური სიწმინდის ფლობა დიდი ავტორიტეტისა და გამორჩეულობის ნიშანს წარმოადგენდა. პალესტინის წმინდა ადგილებისთვის ქრისტიანთა სხვადასხვა კონფესიას შორის დიდი წინააღმდეგობები ჩნდებოდა, განსაკუთრებით წმინდა მიწაზე ჯვაროსნების გამოჩენის შემდეგ. ნებოს მთა პალესტინელი ქრისტიანებისთვის დიდ სიწმინდეს წარმოადგენდა. ეს ის მთაა, რომელზეც ღვთის დიდი წინასწარმეტყველი მოსე ავიდა და იქ ღმერთის სიტყვის თანახმად გარდაიცვალა: „და აღჴდა მოსე არაბოდ მოაბით მთასა მას ჴედა ფაფასა, რომელ არს პირისპირ იერიქოსა, და უჩუენა მას უფალმან ყოველი იგი ქუეყანაა გალადისაი ვიდრე დანადმდე; და ყოველი იგი ქუეყანაი ლეფთალემისი და ყოველი ქუეყანაი ეფრემისი და მანასესი, და ყოველი იგი ქუეყანა იუდაისი ვიდრე დასასრულადმდე ჴღკსა; და ყოველი იგი უდაბნოდ და ყოველი გარემოდს სოფლები, რომელ იყო ველთა მათ იერიქოსაიდა, ქალაქები იგი დანაკისკულოვანი ვიდრე სეგორდმდე; და ჰრქუა უფალმან მოსეს: ესე არს ქუეყანა იგი, რომელ ვეფუცე აბრაჰამს, ისაკს და იაკობსა და ვარქუ, ვითარმედ:

¹² M. Barber. The career of Philip of Nablus in the kingdom of Jerusalem, “*The Experience of Crusading*”. Volume 2. *Defining the Crusader Kingdom*. ed. P. Edbory and J. Phillips. Cambridge. 2003, p. 70.

¹³ See «Vzaimootnoshenia tamplierov i gruzinskikh monakhov v Ierusalime (1155-1187 godakh)» («Взаимоотношения тамплиеров и грузинских монахов в Иерусалиме (1155-1187 гг.)»): <http://deusvult.ru/86-tamplieri-i-gruzinskiye-monakhi.html> [09.01.2012], in Georgian: “ierusalimshi tamplierebis da k’art’veli berebis urt’iert’oba (1155-1187)” („იერუსალიმში ტამპლიერებისა და ქართველი ბერების ურთიერთობა (1155-1187 წწ.)“: <http://www.orthodoxtheology.ge/tamplierebi/> [15.01.2018]

¹⁴ M. Barber. The career of Philip of Nablus in the kingdom of Jerusalem, p. 71.

ნათესავსა შენსა მივსცე ეგე. აწ, ეგერა, გიჩუენე შენ, თუალთა შენთა იხილ-
ეს, ხოლო შენ არა შეხკდე მუნ; და მოკუდა მოსე, მონა იგი ღმრთისად, ქუ-
ეყანასა მას მოაბისასა სიტყვთა უფლისადთა; და დაჰფლეს იგი გეზს, მახ-
ლობელად სახლისა მას ფაგომისსა. და არა ვინ იცის საფლავი მისი მოდ-
ლენდელად დღემდე“ (რჯლ. 34, 1-6). ამიტომ, ბოლუენის მიერ ამ ბიბლიუ-
რი ადგილების, სადაც ჩვენთვის ცნობილი „კაზალი“ მდებარეობდა, საბა ქარ-
თველისა და მისი ოჯახისთვის გადაცემა არა მხოლოდ პოლიტიკურ და
სტრატეგიულ, არამედ საეკლესიო ავტორიტეტის ჭრილშიც მნიშვნელოვანი
უნდა ყოფილიყო. უნდა აღინიშნოს რომ მდინარე არნონის ხეობაც, სადაც
იყო განლაგებული შეჰანის ქართული მონასტერი, – არაერთხელ არის ნახ-
სენები ბიბლიაში (მაგალითად, რჯლ. 2, 36).

მოცემულ სტატიაში ვეცადეთ, გაბრიელ შეჰანელის ოჯახის, მისი ვა-
ჟის – საბა ქართველისა – და შვილიშვილების, კვალი მაქსიმალურად ზუს-
ტად და ზედმიწევნით შეგვესწავლა, გვეჩვენებინა მათი კონტაქტები ჯვარო-
სანთა ადგილობრივ ადმინისტრაციასა და ჰოსპიტალის ორდენთან. უფრო მე-
ტის თქმა საბასა და მისი ვაჟების საქმიანობის შესახებ ჯერ-ჯერობით შეუძ-
ლებელია ისტორიული მასალის სიმწირის გამო. ჩვენ ვეთანხმებით ელ. მეტ-
რეველს, რომელმაც თავისი სტატიის დასაწყისში ზუსტად შენიშნა: „მარ-
თლაც, დასადგენი და აღსადგენი პალესტინაში ჯერ კიდევ ბევრია“.¹⁵ ჩვენ
ვეცადეთ კვლევაში მისი სიტყვები გაგვეთვალისწინებინა. იგივე აზრი გასათ-
ვალისწინებელია საბა ქართველისა და მისი ვაჟების (ან ახლად აღმოჩენილი
პალესტინის ქართული ფეოდალური ოჯახების) შესახებ მომავალ ისტორი-
ულ ანალიზსა და პროსოპოგრაფიულ კვლევებში. იმედს გამოვთქვავთ, რომ
შემდგომი კვლევა პალესტინის ქართული თემის ცხოვრებისა და განვითარე-
ბის ისტორიის შესახებ მეტ ინფორმაციას მოგვცემს.

¹⁵ See. E. Metreveli. Shehanis udabno – XI saukunis uc nobi k'art'uli skriptoriumi palestinashi, pp. 22 (იხ. ე. მეტრეველი. შეჰანის უდაბნო – XI საუკუნის უცნობი ქართული სკრიპტორიუმი პალესტინაში, გვ. 22).

დანართი – Jer.Geo.50 ხელნაწერის ანდერძი¹⁶

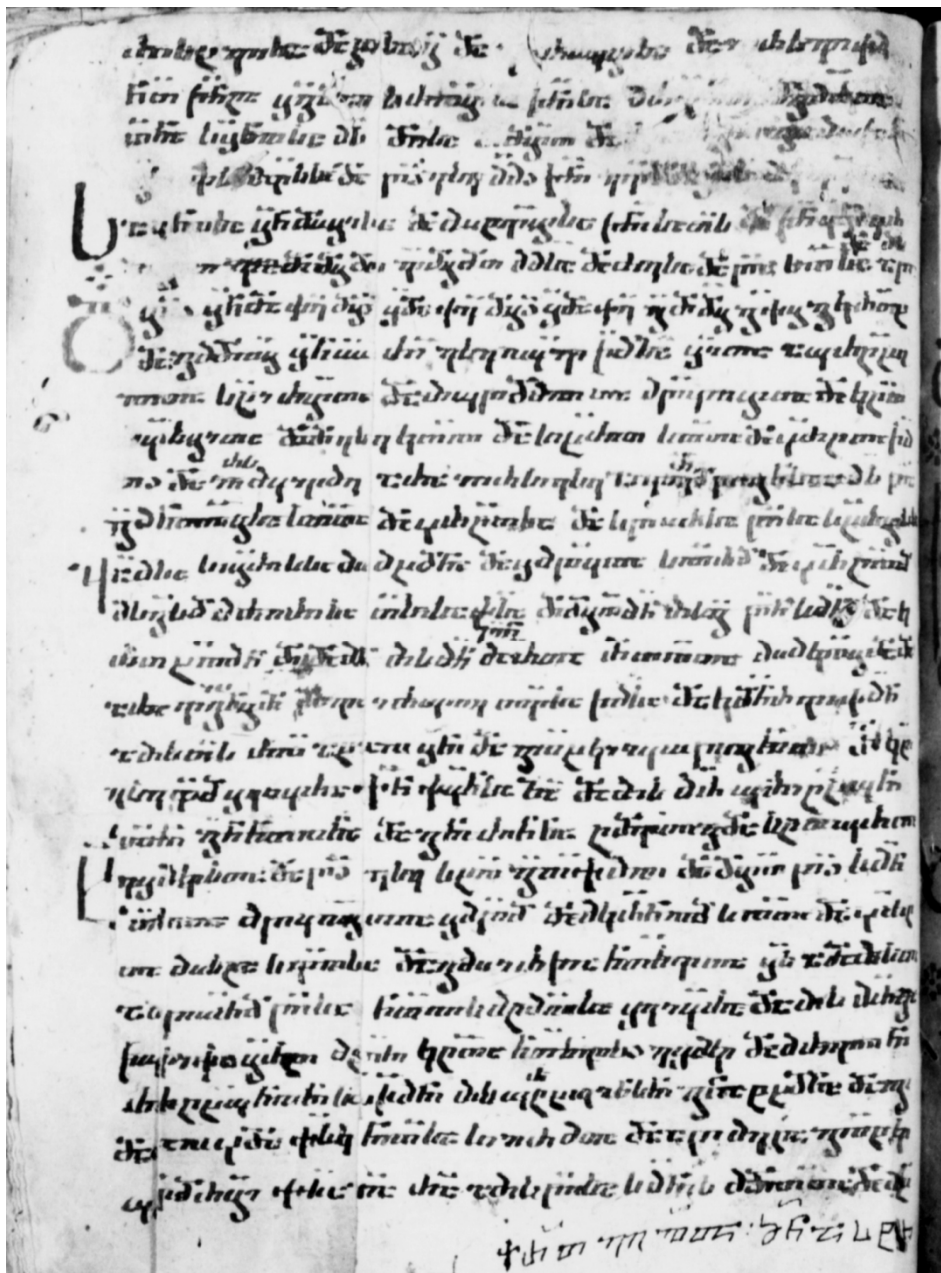
დ(იდე)ბ(ა)ი შ(ენ)და ქ(რისტ)ე, დ(იდე)ბ(ა)ი შ(ენ)და ქ(რისტ)ე, დ(იდე)ბ(ა)ი შ(ენ)და ქ(რისტ)ე, გ(ა)ლიდ(ე)ბ, გ(ა)ქ(ე)ბ, გ(ა)კ(უ)რთხ(ე)ც | და გმ(ა)დლ(ო)ბ შ(ენ), უ(ფალ)ო რ(ომელ)ი-ესე ჰყ(ა)ვ ჩ(ემ) ზ(ე)და შ(ენ)ითა აურ(ა)ცხელითა ს(ა)ხი(ე)რ(ე)ბითა და მიუწდ(ო)მ(ე)ლითა მ(ო)წყ(ა)ლ(ე)ბითა და კ(ა)ცთ-(მოყ)ვ(ა)რ(ე)ბითა დიდი ესე კ(ე)თ(ი)ლი და სიხ(ა)რ(უ)ლი ს(უ)ლთა და კ(ო)რცთა ჩ(ე)მთაი და დ(ი)რს მყ(ა)ვ მე, არალირსი ესე აღწერ(ა)დ წიგნსა ამ(ა)ს წ(მიდა)სა, | გ(ან)მ(ა)ნ(ა)თლ(ე)ბ(ელ)სა ს(უ)ლთა და კ(ო)რცთ(ა)სა და სწორსა წ(მიდ)ისა ს(ა)ხ(ა)რ(ე)ბის(ა)სა. | ჟამსა სიბ(ე)რის(ა)სა მომხ(ე)დნა და შ(ე)მ(ი)წყ(ა)ლა ს(უ)ლი(ე)რ(ა)დ და ხ(ო)რც(ი)ელად, | მსგ(ავ)ს(ა)დ მ(ო)ძლ(უ)რისა თ(ვ)სისა ქ(რისტ)ესა დიდ(ე)ბ(უ)ლმ(ა)ნ მისგ(ან) წ(მიდამ)ან ს(ვ)მ(ე)ონ და კ(უ)რთხ(ე)ლმ(ა)ნ დ(ე)დამ(ა)ნ მისმ(ა)ნ წ(მი)დ(ამ)ან მართა, რ(ამე)თ(უ) (თუა)ლთა მომკლ(ე)ბ(ო)და და | არა ვ(კ)გ(ო)ნ(ე)ბდი, [და] ვაიძულე თ(ა)ვსა ჩ(ემ)სა და კ(ა)დნ(ი)ერ ვიქმ(ენ) | ამისათ(ვ)ს, რ(ომე)ლ ახალშ(ენ)ი და გლ(ა)ხ(ა)კი იყო წიგნითა; რ(ამეთუ) კ(ა)ც(ი) | ესე ფ(რია)დ შეიყ(უ)არა ქ(რისტ)ემან ქ(უე)ყ(ან)ა)სა ზ(ე)და და მის მ(ი)ერ ურიცხუნი | ს(უ)ლნი გ(ა)ნ(ა)ნ(ა)თლნა და გ(ა)ნარინნა ც(ო)დვ(ა)თაგ[ან] და ს(ა)ცთურთა | ხ(ო)ლო ეშმ(ა)კის(ა)თა; და წ(მიდა)ი ესე ს(ა)ხ(ე)ლგ(ან)თქმ(უ)ლი და დ(იდე)ბ(უ)ლი წ(მიდა)ი ს(უ)იმ(ე)ონ | თ(ვ)ს(ი)თა მ(ო)წყ(ა)ლ(ე)ბითა შ(ე)მწ(ე)დ და მკ(უ)რნ(ა)ლ(ა)დ ს(უ)ლთა და კ(ო)რცთა მოსცა ს(ო)ფ(ე)ლსა და გ(ა)მოირჩია ნ(ა)თ(ე)ს(ა)ვთა შ(ო)რის ადამისთა | [და] სწორ(ა)დ წ(მიდ)ისა ნ(ა)თლისმც(ე)მლისა შეიყ(უ)არა და მის მ(ი)ერ შ(ე)აწუენა ბ(ო)რ(ო)ტი მტ(ე)რი კ(ა)ცთა ნ(ა)თ(ე)ს(ა)ვის(ა)ი ეშმ(ა)კი და მრ(ა)ვ(ა)ლნი | სარცხუ(ენ)ელნი საქმ(ენ)ი მის ურცხუინ(ო)სნი გ(ა)ნაცხ(ა)დნა და იგი | დაჰჰლა ქ(უე)სკნ(ე)ლ(ი)სა სიღრმ(ე)თა. და აწ მეცა, გლ(ა)ხ(ა)კი, | კვეკედრ(ე)ბი ქ(რისტ)ესა ღ(მერთ)სა, რ(ა)თა ამის წ(მიდი)სა ს(ვ)მ(ე)ონის მ(ა)დლითა და მ(ე)ოხჴებითა მეცა შ(ე)მ(ი)ნდვ(ე)ს ყ(ოვე)ლნი უგ[უ]ნ(უ)რ(ე)ბ(ა)ნი და შეც(ო)დ(ე)ბ(ა)ნი და მეღვრ(ო)ბ(ა)ნი ჩ(ე)მნი [სახიერებ]სა მისისათ(ვ)ს წ(მიდ)ისა, რ(ომელ)ი კ(ურთ)ხ(ე)ლ,

¹⁶ ანდერძის ტექსტის სხვა გამოცემა იხ.: E. Metreveli. Shehanis udabno – XI saukunis uc nobi k'art'uli skriptoriumi palestinas, pp. 27-28 (ე. მეტრეველი. შეჰანის უდაბნო – XI საუკუნის უცნობი ქართული სკრიპტორიუმი პალესტინაში, გვ. 27-28).

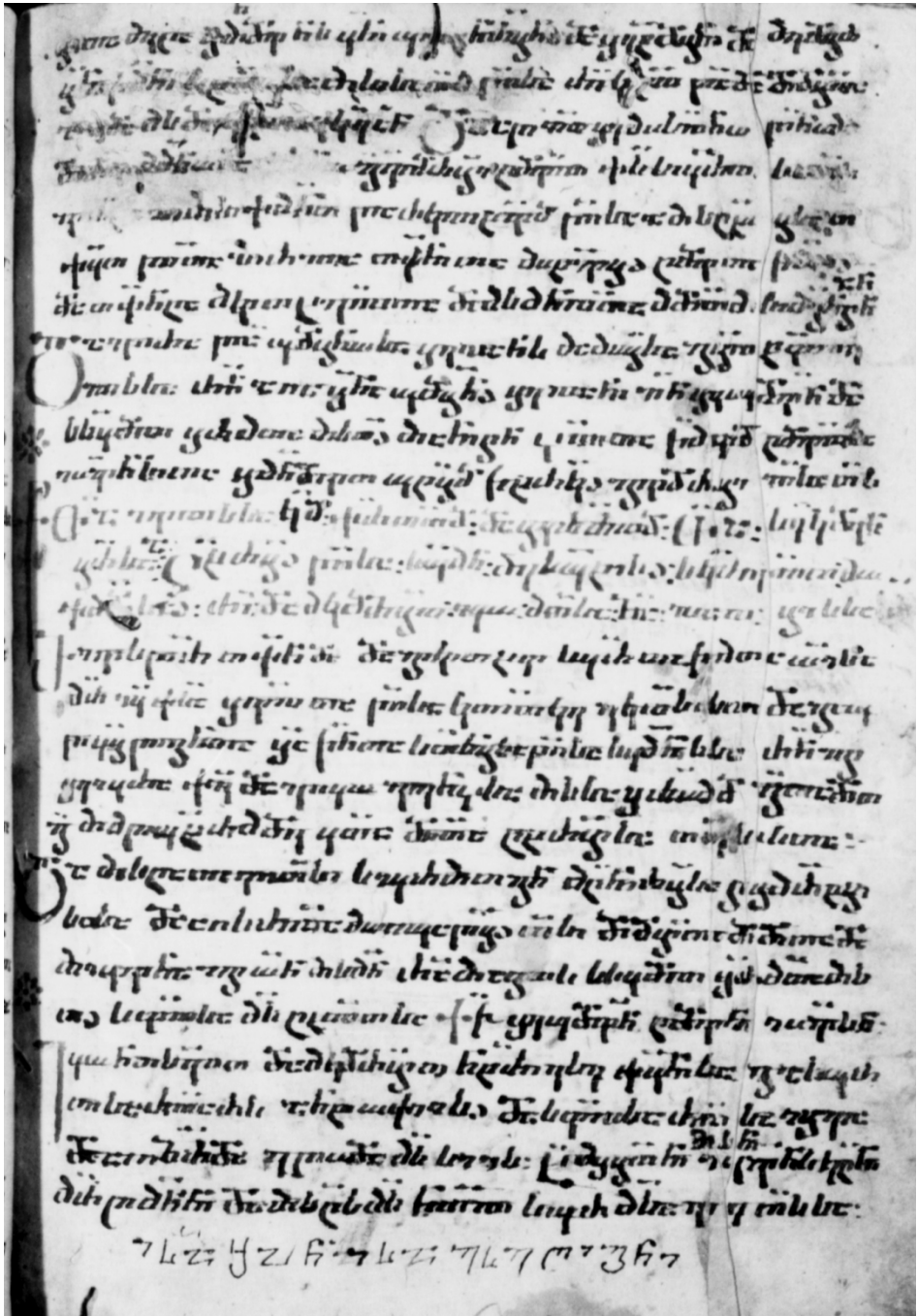
წ(მიდ)ა და დიდ(ე)ბულ | [არს და] აწ და მ(არადი)ს და [უკუნითი უ]კ(უნის-
ამღ)ე, ამინ.

და აწ ღ(მერ)თ შემოს(ი)ლნო წ(მიდან)ო | ... მ(ა)მ(ა)ნო და [ძმანო],
გ(ე)ვ(ე)დრ(ე)ბი ც(ო)დვ(ი)ლი ქ(რისტე)ს სიყ(ვა)რ(უ)ლ(ი)სათ(უ)ს: | ვ[ინცა]
ღირს იქმნ(ე)თ წარკითხვ(ა)დ წ(მიდ)ისა ამის ცხ(ორე)ბ(ი)სა, თქუთ
წ(მიდ)ითა პირითა თქ(უე)ნითა მოტ(ე)ვ(ე)ბ(ა)დ ც(ო)დვ(ა)თა ჩ(ე)მთ(ა)დ |
და თქ(უე)ნცა მკითხვ(ე)ლთა და მსმ(ენ)ე(ლ)თა მ(ა)ღლი მისი
მ(ო)გ[უა]ნ(ი)ჭ(ე)ნ, ამინ. |

დაიწერა წ(მიდა)სა უდ(ა)ბნოსა შეჰანს მამობ(ა)სა გ(ა)ბ(რიე)ლ
ტფ(ი)ლე[ლი]სსა, რ(ომელ)მან აღაშ(ე)ნა უდ(ა)ბნ(ო)დ შეჰანი. ღ(მერთ)მან
შეუ(ნ)დვ(ენ) და | ს(ა)სყ(ი)დ(ე)ლი შრ(ო)მ(ა)თა მისთ(ა)დ მიანიჭ(ე)ნ
ჭ(ე)ლითა ჩ(ე)მ ფ(რია)დ ც(ო)დვ(ი)ლ(ი)სა | იოვ(ა)ნ(ე)სითა.
შ(ე)მ(ი)ნდვ(ე)თ უცბ(ა)დ ჩხრ(ე)კ(ა)დ, გ(ე)ვ(ე)დრ(ე)ბი ღ(მრთი)სათ(უ)ს.“^{67r}

Jer.GEO.50 - 66v. @ Library of Congress (LOC). Digital Collection.

Jer.Geo.50 - 67r. @ Library of Congress (LOC). Digital Collection.

Ioane Kazaryan
Researcher, Georgia

**ON THE CONTACT OF GABRIEL OF SHEHAN'S CLOSEST
DESCENDANTS WITH THE KINGDOM OF JERUSALEM AND
WITH THE KNIGHTS OF HOSPITALLERS IN THE 12TH CENTURY**

Summary

We have studied two medieval sources in different languages – commemoration №4 from a Georgian manuscript (Geo 28.) – Gospels from the Georgian Monastery of the Holy Cross in Jerusalem and Latin juridical act “Donatio” №62 from archive of Order of Hospitallers’ (both sources are dated by the mid-12th century). The author shows that these sources refer to brothers Joseph and John and their father Saba, who are the closest descendants of famous Georgian church personality – Gabriel of Shehan. According to Georgian manuscripts of 11th-12th centuries, he was a founder and the first abbot of the Georgian monastery in Shehan, situated in Transjordan (south-east of the Dead Sea). According to “Donatio”, the son and grandsons of Gabriel had their estate (casal) with large lands (north-east of the Dead Sea). Having studied the abovementioned manuscripts the author concludes that the Georgian community was active and developing in Transjordan area which belonged to Crusaders’ Kingdom of Jerusalem. “Donatio” gives us direct testimonies that Saba, Gabriel of Shehan’s son, contacted and collaborated with the local Crusader administration, even directly with monarch of Jerusalem – King Baldwin II (1118-1131) who transmitted to Saba (and his family) lands in Latin Transjordan area (north-east of the Dead Sea) and thus entrusted them with the control of these lands on behalf of the Kingdom of Jerusalem. Supposedly, Saba’s sons – Joseph and John – served the Kingdom of Jerusalem until 1160 when they transmitted a part of their father’s estate to Order of Hospitallers. According to the Georgian manuscript (Geo 28.) and its comparative analysis with “Donatio”, the author suggests that after 1160 when Joseph and John transmitted a part of their land to the Hospitallers, they became monks at the Monastery of the Holy Cross (at the same time they kept in touch with Shehan) or possibly they kept their family tradition of being patrons of Shehan monastery as well as that of the Holy Cross which was the main Georgian monastery in Jerusalem.

Having studied and analyzed both of these sources, we received exact and direct data that the Georgian community in Palestine had tight contacts with the local Latin administration not only in an ecclesiastical field but in political-administrative sphere too. Thus, due to comparative analysis of both sources, we can expand our knowledge about the Georgian community in Palestine. It helps us to understand its role in relationship with the local Latin administration. The author hopes that studies in this field will be continued and if we find some new data we will have a better understanding of the historic and cultural contribution of the Georgian community into development of Palestine.

ნიკო ჯავახიშვილი

ასოცირებული პროფესორი, ოსუ

1210 წელს სპარსეთზე გალაშქრებაში მთიულთა მონაწილეობის ასახვა ქართულ ფოლკლორში

ქართულ ხალხურ პოეზიაში შემონახულია მრავალი ფოლკლორული ტექსტი, რომლებშიც ასახულია საყურადღებო ისტორიული ფაქტები, მათ შორის სამხედრო-პოლიტიკური მოვლენები. ზოგიერთი ასეთი ტექსტი უნიკალურია, ვინაიდან მსგავსი ინფორმაცია სხვა წყაროებში ან მკრთალად აისახა, ანდა საერთოდ არ შემოგვრჩა.

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ერთ-ერთ ისტორიულ-გეოგრაფიულ რეგიონში – მთიულეთში, კერძოდ, მდინარეების ქსნისა და არაგვის წყალგამყოფი ქედის უღელტეხილზე მდებარეობს VIII-IX საუკუნეებში აგებული ლომისის წმინდა გიორგის ეკლესიის კომპლექსი, რომელიც მთელი რეგიონის გამაერთიანებელი, უპირველესი სალოცავია. მის მახლობლად არის სოფელი მლეთა, რომელიც მდებარეობს მთიულეთის რეგიონის ჩრდილოეთ ნაწილში, ისტორიულ ხადას თემში (მოიცავდა ტერიტორიას სოფელ ქვეშეთიდან – ჯვრის უღელტეხილამდე).

აღნიშნულ კომპლექსში ყოველწლიურად იმართება “ლომისობის დღესასწაული”. ლომისობისას მთიულეები ტრადიციულად მღერაიან უძველეს სალაშქრო სიმღერას, ე. წ. “ფერკისას”.

ამ ფოლკლორული ტექსტის ყველაზე ადრინდელი პუბლიკაცია ეკუთვნის საზოგადო მოღვაწეს და ფოლკლორისტს პეტრე უმიკაშვილს (1838-1904), რომელმაც ეს სიმღერა 1876 წელს, ხევში (მოიცავს თანამედროვე ყაზბეგის მუნიციპალიტეტს) ჩაიწერა. ამ ტექსტში, რომელიც გამოქვეყნდა სახელწოდებით: „ხორომან ლაშქარად ვიყვნით” ვკითხულობთ:

„ხორომან ლაშქარად ვიყვნით ჩვენ ლომნი ლომისისანი,

იქ გავიგონეთ უღერანი ჟამურ ბერციხის კლდისანი.

მუკლი გვექონდა და ვინმარეთ ამ ჩემის ჭარმაგისანი,
სადილით სამხრობამდისა ჟამურს დავლახეთ ქვიშანი,
შვიდნი ჩვენ, შვიდნი ქსნელები სისხლის ტბად შევიყარენით,
გამჭრა ი შაბათის ძალმა, ბარდაბარ გავიყარენით”.¹

იმავე სიმღერის სხვა ვარიანტი ფოლკლორისტმა ელენე ვირსალაძემ მთიულეთში 1950 წელს მოწყობილი ფოლკლორული ექსპედიციის დროს ჩაიწერა სოფელ ქვემო მლეთაში მცხოვრები შაქრო ვლადიმერის ძე ბურდული-საგან. ამ ტექსტში, რომელიც გამოქვეყნდა სახელწოდებით: “ლომისურნი (ფერჯისა)” ვკითხულობთ:

„ხროშანს ლაშქარად ვიყავით ჩვენ ლომნი ლომისისანი,
წინ შამოგვესმა ჟღერ ჟამურ ბერციხის კლდისანი.
მუკლი მქონდა და ვიკმარე ის ჩემი ჭარმაგისანი.
სადილით – სამხრობისინა ჟამურ დავლახეთ ქვიშანი”.

ამ ტექსტის მოქმელის – შაქრო ბურდულის განმარტებით: “თავდაპირველად ლომისა ბურდულებისა არ ყოფილა. ყოფილა პატაშურების. თათრები სცარცკავდნენ ხატებს. ლომისას ხატი წაუღიათ ხორასანში. ბურდულების მეთაურობით წამოუღიათ ხატი ხორასანიდან. ამაზეა ლექსი”.²

იმავე სიმღერის განსხვავებული ვარიანტი ელენე ვირსალაძემ მთიულეთში ზემოთ აღნიშნულ წელს მოწყობილი ფოლკლორული ექსპედიციის დროს ჩაიწერა სოფელ სეთურნში მცხოვრები ისაკო აბრამის ძე სეთურიძისაგან, რომელიც წარსულში დეკანოზი ყოფილა. ამ ტექსტში ვკითხულობთ:

„ხორასნის ლაშქარად ვიყავითო ჩვენ ლომნი ლომისისანი,
მანდ შამაგვესმა ჟღერანი ჟამურ ბერციხის კლდისანი.
მუკლი გვექონდა და ვიკმარეთო მაგ ჩვენის ჭარმაგისანიო,
სადილობითა სამხრამდი ჟამურ დავლახნეთ ქვიშანიო,
შუა ზღვას ჩავსვით სამანი ჩვენკენ დავიგდეთ ხმელეთიო”.³

¹ P. Umikašvili. xalxuri sitqvireba. nacili pirveli (lek'sebi, andazebi, gamoc'anebi). redak'c'ia, biograp'ia, cinasitqvaoba da šenišvnebi P. Gogič'aišvilisa. t'bilisi. 1937, p. 80 (პ. უმიკაშვილი. ხალხური სიტყვიერება. ნაწილი პირველი (ლექსები, ანდაზები, გამოცანები). რედაქცია, ბიოგრაფია, წინასიტყვაობა და შენიშვნები ფ. გოგიჩაიშვილისა. ტფ. 1937, გვ. 80).

² k'art'vel mt'ielt'a zepirsitqvireba (mt'iulet'-gudamaqari). tek'stebis momzadeba, redak'c'ia, gamokvleba da šenišvnebi e. virsalajisa. t'bilisi. 1958, p. 504 (ქართველ მთიელთა ზეპირსიტყვიერება (მთიულეთ-გუდამაყარი). ტექსტების მომზადება, რედაქცია, გამოკვლევა და შენიშვნები ე. ვირსალაძისა. თბ. 1958, გვ. 504).

³ k'art'vel mt'ielt'a zepirsitqvireba (mt'iulet'-gudamaqari), p. 504 (ქართველ მთიელთა ზეპირსიტყვიერება (მთიულეთ-გუდამაყარი), გვ. 230).

ზემოხსენებული ფოლკლორული ტექსტის (სალამქრო სიმღერის) განსხვავებული ვერსია 1987 წელს ჩავიწერეთ სოფელ ზემო მღეთაში მცხოვრები 90 წელს მიღწეული ნინო ნიკოლოზის ასული ოგბაიძე-ბუთხუზისაგან. ამ ვერსიაში, რომელშიც იხსენიება უდიდესი ქართველი გვირგვინოსანი – დავით IV აღმაშენებელი, ვკითხულობთ:

„ხორასანს ლაშქარად ვიყავით ჩვენ ლომნი ლომისისანი,

იქ ჩამავკესმა ჟღარუნი აღმაშენებლის ხმლისანი.

სადილით სამხრობამდინა ჟამურ დავლახეთ ქვიშანი,

მუკლი გვქონდა და ვიკმარეთ მეფისა ჭარმაგისანი“.⁴

ამდენად, ზემოთ მოყვანილი ფოლკლორული ტექსტის ყველა ვერსიაში იხსენიება ხორასანი.

საგულისხმოა, რომ ხორასანი ასევე იხსენიება მთიულეთის სალოცავთა დეკანოზების დამწვალობნების ტექსტებში ასეთი სახით: “ღმერთო, გაუმარჯვე დიდ ლომისას წმიდა გიორგის, ხორასნით მობრძანებულს, შვიდი ათასი ტყვის მხსნელს, ქსნისა და არავკის თავდამყურებელს”.⁵

აქვე განვმარტავთ, რომ ხორასანი იყო ისტორიული ოლქი შუა აღმოსავლეთში, რომელიც მოიცავდა თანამედროვე ირანის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილს, მარვის ოაზისს, თურქმენეთის სამხრეთის ოაზისებს, ავღანეთის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილებს.⁶

რაც შეეხება მთიულეთის გამაერთიანებელ, უპირველეს სალოცავს – ლომისის წმ. გიორგის ეკლესიას, ის აგებულია VIII-IX საუკუნეებში და

⁴ N. Javaxišvili. *legenda legendebši. gazet'i "saxalxo ganat'leba". 28 ivnisi. t'bilisi. 1989, №30 (4185), p. 15* (6. ჯავახიშვილი. ლეგენდა ლეგენებში. გაზეთი „სახალხო განათლება“. 28 ივნისი. თბ. 1989. № 30 (4185), გვ. 15); N. Javaxišvili. *ogbaijeni (sagvareulos istoriisat'vis). t'bilisi. 2005, p. 79*; (6. ჯავახიშვილი. ოგბაიძენი (საგვარეულოს ისტორიისათვის). თბ. 2005, გვ. 79); N. Javaxišvili. *mt'iuluri simgera k'art'velt'a xorasanši lašk'robs šesaxeb. prop'esor n. šengelas dabadebis 75 clist'avisadmi mijgvnili saiubileo krebuli. t'bilisi. 2008, p. 355*; (6. ჯავახიშვილი. მთიულური სიმღერა ქართველთა ხორასანში ლაშქრობის შესახებ. პროფესორ ნ. შენგელიას დაბადების 75 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული. თბ. 2008, გვ. 355); N. Javaxišvili. *sparset'ze galašk'rebaši mt'iult'a monacileobis asaxva k'art'ul p'olklorši. rogor šmogvinaxa zepirsitqvierebam c'noba k'art'vel mt'iel't'a gmirobaze, istoriul-šemec'nebit'i žurnali "istoriani". t'bilisi. 2019, №10 (106), p. 11* (6. ჯავახიშვილი. სპარსეთზე გალაშქრებაში მთიულთა მონაწილეობის ასახვა ქართულ ფოლკლორში. როგორ შემოგვინახა ზეპირსიტყვიერებამ ცნობა ქართველ მთიულთა გმირობაზე. ისტორიულ-შემეცნებითი ჟურნალი „ისტორიანი“. თბ. 2019, № 10 (106), გვ. 11).

⁵ N. Javaxišvili. *ogbaijeni, gv. 113* (6. ჯავახიშვილი. ოგბაიძენი, გვ. 113).

⁶ P. T'op'uria. *xorasanī. k'se. tomi 11. t'bilisi. 1987, p. 498* (პ. თოფურია. ხორასანი. ქსე. ტომი 11. თბ. 1987, გვ. 498).

მდებარეობს მდინარეების ქსნისა და არაგვის წყალგამყოფი ქედის უღელტეხილზე, სოფელ ზემო მღეთასთან ახლოს. მას მთიულებთან ერთად ქსნისხევლინც ეყმობოდნენ. აქვე დავძენთ, რომ ქსნის ხეობა მოიცავს თანამედროვე ახალგორის რაიონს, რომელიც 2008 წლის აგვისტოში მომხდარი რუსეთ-საქართველოს ომის შემდეგ ოკუპირებულია რუსთა მიერ.

ეთნოლოგი სერგი მაკალათია შენიშნავდა: „მღეთაშივეა მთიულეთის უდიდესი სამლოცველო ლომისის წმ. გიორგის ხატი, რომელიც აღმართულია ქსნისა და არაგვის წყალგამყოფ ლომისას მაღალ ქედზე, საიდანაც ორივე ეს ხეობა საუცხოვო სახილველია... ლომისობის ხატობა ნააღმდგომევის მეშვიდე კვირაზეა. ამ ხატობაზე მლოცავები აღმოსავლეთ საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეებიდან ჩამოდებიან. ლომისას წვერის ეს ეკლესია დღეს ცარიელია. მისი ხატები და დროშები ქვემო მღეთის ეკლესიაში ინახება და ლომისობას დეკანოზები ამ ხატებს გამოასვენებენ და „ფერხისის სიძღერით“ ლომისას წვერის ტაძარში აასვენებენ“.⁷

აღნიშნულ ხატთან დაკავშირებული ხალხური გადმოცემის ცნობით, საქართველოში ხვარაზმშაჰ ჯალალედინის შემოსევების (1226-1229 წლები) შედეგად, დამპყრობელთა მიერ ტყვედ წაყვანილი 7.000 ქართველი ხორასანში ჩაიყვანეს. გადმოცემა მოგვითხრობს, რომ ტყვეთა უკან დაბრუნება მხოლოდ მთიულეთის მთავარი ხატის – „გზოვანის წმ. გიორგის“ სასწაულმოქმედი ძალით მოხერხდა.

სერგი მაკალათიას ნაშრომში კვითხულობთ: „როდესაც საქართველოს ხორასნელები შემოესივნენ, მათ ტყვედ 7.000 ქართველი წაუსხამთ. ამ ტყვეებს მთიულეთის მთავარი ხატი გზოვანის წმ. გიორგი (ფასანაურის მაღალ მთის წვერია) თან წაუსვენებიათ. ამ ძლიერ ხატს ხორასნის ქვეყანა შეუკრავს და დედამიწას ნაყოფი არ მიუცია. ადამიანი და საქონელიც გაბერწებულა და მათი ქვეყანა დაღუპვის კარზე მიმდგარა.

ამის მიზეზის საცნობად თავზარდაცემულ სულთანს მკითხავები უხშია, რომლებსაც მისთვის მოუხსენებიათ, რომ უბედურების მიზეზი გურჯისტანის ხატიანო. სულთანს მაშინ ბრძანება გაუცია, რომ ეს ხატი ანთებულ საკირეში ჩაედოთ. ასეც მოქცეულან, მაგრამ ცოტათი შეტრუსული ხატი საკირიდან მაშინვე ამოფრენილა და იქვე მოვლენილ თეთრი ხარის რქაზე დაბრძანებულა... ხარი და ხატი ადგილიდან არ დაძრულა, სანამ სულთანმა

⁷ S. Makalat'ia., mt'iulet'i. tp'ilisi. 1930, p. 166-167 (ს. მაკალათია. მთიულეთი. ტფ. 1930, გვ. 166-167).

ყველა ქართველი ტყვე უკლებლივ არ გაანთავისუფლა.

ბოლოს მაინც ერთი კოჭლი ტყვე დედაკაცი დაკლებიათ, რომელიც ერთ ხორასნელს მოახლედ თურმე წაყვანა. სულთანს ხალხს შეკითხვია, ვისა გყავს კოჭლი გურჯის ქალი? ეს ქალიც ჩქარა მოუძებნიათ და ხატინი ხარი ტყვეებით საქართველოსაკენ დაძრულა⁸.

იქნებ, ზემოხსენებული სიმღერა ამის შესახებ გვამცნობს?

ამასთანავე, ცნობილია, რომ საქართველოში სპარსელთა გამანადგურებელი ლაშქრობების (1614, 1616, და 1617 წლები) შედეგად ტყვედ წაყვანილ ქართველთა (200 ათასამდე) გარკვეული ნაწილი, კერძოდ კი კახეთის სამეფოდან აყრილნი, შაჰინშაჰ აბას I სეფიანის ბრძანებით ჩაასახლეს ხორასნის დასავლეთ ნაწილში მდებარე დასახლებულ პუნქტში – ასადაბადში.⁹

XVII საუკუნის დასაწყისამდე არაგვის ხეობა (მთიულეთითურთ) კახეთის სამეფოში შედიოდა და გამორიცხული არ არის, რომ შაჰინშაჰის ბრძანებით ხორასანში გადასახლებულ კახელებთან ერთად არაგველთა (და მათ შორის მთიულთა) ერთი ნაწილიც მოხვდა.

იქნებ, ზემოთ მოტანილი სასიმღერო ტექსტი ამ ისტორიულ მოვლენას გვახსენებს?

ვფიქრობთ, რომ ფოლკლორულ ტექსტში გადმოცემული ამბავი არ არის დაკავშირებული არც პირველ და არც მეორე მოვლენასთან. სიმღერის რიხიანი, საზეიმო პათოსი, უდავოდ სხვა ისტორიულ ფაქტზე მიგვანიშნებს.

ცნობილია, რომ XII-XIII საუკუნეთა მიჯნაზე საქართველოსა და ხორეზმის სახელმწიფოებს შორის მწვავე დაპირისპირება არსებობდა. ეს განაპირობა ხორეზმის მესვეურთა მცდელობამ, დაეკავებინა საქართველოსთან ახლოს მდებარე ტერიტორიები, რომლებზედაც პრეტენზია ქართველ მეფეებსაც ჰქონდათ.¹⁰

ზემოხსენებულ ვითარებაში ქალაქ არდებილის (მდებარეობს თანამედროვე ირანის ისლამურ რესპუბლიკაში შემავალი ერთ-ერთი რეგიონის – აზერბაიჯანის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში, ქართულ საისტორიო წყაროებში იხსენიება „არდაველის“ სახელით) სულთანმა, ისარგებლა რა, თამარ მეფის გეგუთს ყოფნით (დიდმარხვის პერიოდში), 1208 წელს აიღო ქალაქი ანისი,

⁸ S. Makalat'ia. mt'iulet'i, p. 167-169 (ს. მაკალათია. მთიულეთი, გვ. 167-169).

⁹ P. T'op'uria. xorasani, p. 498 (პ. თოფურია. ხორასანი, გვ. 498).

¹⁰ J. Step'naje. xorasani lašk'robis sakit'xisat'vis. "saistorio krebuli". VII. t'bilisi. 1977, pp. 187-200 (ჯ. სტეფნაძე. ხორასანში ლაშქრობის საკითხისათვის. „საისტორიო კრებული“. VII. თბ. 1977, გვ. 187-200).

დაარბია, მოსახლეობა ამოწყვეტა და უკან დიდი ნადავლით გაბრუნდა.

ამ მუხანათურ ლაშქრობას ქართველთა მხრიდან მოჰყვა საპასუხო, დამსჯელი ღონისძიება. 1210 წელს ქართველთა ჯარმა აიღო არდებილი, დაარბია და სულთანის სიკვდილით დასაჯა. ამის შემდეგ, ქართველთა გამარჯვებული ლაშქარი ზაქარია და ივანე მხარგრძელთა სარდლობით, დიდძალი ალყით ხელდამშვენებული ეახლა თამარ დედოფალს, რომელმაც მხარგრძელები ასევე გულუხვად დააჯილდოვა.

ივანე ჯავახიშვილი შენიშნავდა: „სპარსეთში ლაშქრობამ ამირსპარსალარს ზაქარიას, მსახურთ-უხუცესს ივანეს და სხვა სარდლებს სპარსეთის ნამდვილი ვითარება დაანახვა, მისი უძლურება და დაქსაქსულობა“.¹¹

ამიტომაც, მათ, ვარამ გაგელთან ერთად, თამარ მეფეს სპარსეთში გალასქრების ნებართვა სთხოვეს.

თამარის ისტორიკოსი წერს, რომ სარდლებმა თავიანთ მეფეს შემდეგი თხოვნით მიმართეს: „ძლიერო კელმწიფო, შარავანდედთა შორის უმეტეს აღმობრწყინებულო! იხილე და განიცადე სამეფო თქუენი და ცან სიმკნე და სიქველე სპათა შენთა; გულისკმა ყავ, რამეთუ მრავალნი ახოვანნი, მკნენი და რჩეულნი იპოებიან სპათა შენთა შორის, რამეთუ არა არს წინააღმდეგომი მათი. აწ ბრძანოს მეფობამან თქუენმან, რათა არა ცუდად დავიწყებასა მიეცნეს სადამე სპათა შენთა საქმენი, არამედ აღვამკედროთ ერავს, რომ-გურსა ზედა, რომელ არს ხუარასანი, და ცნან ყოველთა სპათა აღმოსავლეთისათა ძალი და სიმკნე ჩუენი. და უბრძანე სპათა საქართველოსათა – მზა იყვნენ ლაშქრობად ხუარასანს. დაღათუ არავინ ქართველთაგანი მიწვევულ არს ხუარასანს და ერავს, არამედ ბრძანე, რათა ნიკოფსით დარუბანდამდე აღიჭურნენ და მზა იყვნენ!“¹²

სპარსეთში გალაშქრების გადაწყვეტილების მიღების შემდეგ, თამარმა თბილისში ინახულა ლაშქარი, დალოცა და გადასცა „დროშა სკანად კმარებული, გორგასლიანი და დავითიანი“ ამირსპასალარ ზაქარია მხარგრძელს, რომლის სარდლობითაც ქართველთა ჯარი საომრად გაემართა. მათ ძლევამოსილად დალაშქრეს ჩრდილოეთ სპარსეთის ქალაქები: მარანდი, თავრიზი

¹¹ I. Javaxišvili. *t'xzulebani t'ormet tomad*. t. II. Tbilisi. 1983, p. 283 (ი. ჯავახიშვილი. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტ. II. თბ. 1983, გვ. 283).

¹² *istoriani da azmani šaravandedt'ani. k'art'lis c'xovreba. tek'sti dadgenili qvela jirit'adi xelnaceris mixedvit' S. Qauxč'išvilis mier*. t. II. Tbilisi. 1959, p. 103 (ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959, გვ. 103).

(ქართული წყაროების მიხედვით – თავრეჟი), მიანა, ზენჯანი, ყაზვინი. ყაზვინიდან ქართველი მოლაშქრენი „უშინაგანესისა რომ-გურისა მიმართ მიიწივნეს, რომელ არს ხორასანი“.¹³

დიდძალი ალაფით დატვირთულ ქართველთა მხედრობას ლაშქრობის გაგრძელება გაუჭირდა და უკან გამობრუნდა. როგორც მემატიანე წერს, „შემოიქცეს გამარჯვებულნი და ძლევა-შემოსილნი ქართველნი“.¹⁴

თავის გამარჯვებულ ლაშქარს თამარი „მადლობელი ღმრთისა, მხიარულითა პირითა გაეგება, ზეიმითა და დიდებითა. იყო კმა ბუკთა და ღუმბულთა“.¹⁵

ქართველთა აღნიშნული ლაშქრობა სპარსეთის ჩრდილოეთში გამოკვლეული აქვთ ჯემალ სტეფნაძეს,¹⁶ აგრეთვე, დიმიტრი და ერეკლე შველიძეებს.¹⁷

ამ დამსჯელი ექსპედიციის განმაპირობებელი მიზეზების, კერძოდ, საქართველო-ადარბადაგანსა და საქართველო-ხორეზმს შორის იმ პერიოდში არსებული დაძაბული ურთიერთობების შესახებ საყურადღებო ცნობებს შეიცავს აგრეთვე, აზერბაიჯანელი მეცნიერის, აკადემიკოს ზია ბუნიატოვის ნაშრომები.¹⁸

ვფიქრობთ, გასათვალისწინებელია ზემოხსენებულ ქართველ მეცნიერთა მოსაზრება, რომლის თანახმადაც, ქართულმა მხედრობამ სპარსეთში ილაშქრა არა მხოლოდ ძალთა დემონსტრირებისა და ნადავლის ხელში ჩაგდების მიზნით, არამედ, მის უმთავრეს ამოცანას წარმოადგენდა ხორეზმის შაკ მუჰამედის წინააღმდეგ ბრძოლა.¹⁹

¹³ istoriani da azmani šaravandedt'ani, p. 107 (ისტორიანი და აზმანი შარავანდელთანი, გვ. 107).

¹⁴ istoriani da azmani šaravandedt'ani, p. 107 (ისტორიანი და აზმანი შარავანდელთანი, გვ. 107).

¹⁵ istoriani da azmani šaravandedt'ani, p. 109 (ისტორიანი და აზმანი შარავანდელთანი, გვ. 109).

¹⁶ J. Step'naje. xorasani lašk'robis sakit'xisat'vis, pp. 187-200 (ჯ. სტეფნაძე. ხორასანში ლაშქრობის საკითხისათვის, გვ. 187-200).

¹⁷ D. Švelije, E. Švelije. sak'art'velosa da xorezmis urt'iert'oba da k'art'velt'a lašk'roba iranši (1210). prop'esor V. Mačarajis 80 clist'avisadmi mijjvnili samec'niero našromt'a krebuli. t'bilisi. 2001, pp. 35-45 (დ. შველიძე, ე. შველიძე. საქართველოსა და ხორეზმის ურთიერთობა და ქართველთა ლაშქრობა ირანში (1210). პროფესორ ვ. მაჭარაძის 80 წლისთავისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო ნაშრომთა კრებული. თბ. 2001, გვ. 35-45).

¹⁸ Z. Buniátov. Gosudarstvo atabekov Azerbajdzana (1136-1226). Baku. 1978 (З. Бунятов, Государство атабеков Азербайджана (1136-1226), Баку, 1978); Z. Buniátov. Gosudarstvo horezmšahov Anušteginov (1097-1231). Moskva. 1986 (З. Бунятов, Государство хорезмшахов Ануштегинитов (1097-1231), Москва, 1986).

¹⁹ D. Švelije, E. Švelije. sak'art'velosa da xorezmis urt'iert'oba da k'art'velt'a lašk'roba iranši, pp. 40 (დ. შველიძე, ე. შველიძე. საქართველოსა და ხორეზმის ურთიერთობა და ქართველთა ლაშქრობა ირანში (1210), გვ. 40).

დასასრულს, შეიძლება ითქვას, რომ როგორც არ უნდა ყოფილიყო აღნიშნული ლაშქრობის მიზეზები, ფაქტია: ეს იყო ქართველთა პირველი (და უკანასკნელი) ლაშქრობა სპარსეთში, რომელმაც საქართველოს საერთაშორისო ავტორიტეტი არნახულად აამაღლა.²⁰

ამრიგად, ქართულ ფოლკლორში, კერძოდ, მთიულური საბრძოლო სიმღერის (“ფერჯისას”) სხვადასხვა დროს ჩაწერილ ვარიანტებში, რომლებიც ზემოთ არის მოყვანილი და განხილული, ასახულია მთიულ მხედართა მონაწილეობა საქართველოს სამეფოს ჯარის მიერ სპარსეთში მოწყობილ ძლევა-მოსილ ლაშქრობაში, რაც 1210 წელს მოხდა და ეს ფაქტი სხვა საისტორიო წყაროებითაც დასტურდება.

²⁰ N. Javaxišvili. *sparset'ze galašk'rebaši mt'iult'a monacileobis asaxva k'art'ul p'olklori, rogor šemogvinaxa zepirsitqvierebam c'noba k'art'vel mt'iel't'a gmirobaze*, p. 15 (ნ. ჯავახიშვილი. სპარსეთზე გალაშქრებაში მთიულთა მონაწილეობის ასახვა ქართულ ფოლკლორში, როგორ შემოგვინახა ზეპირსიტყვიერებამ ცნობა ქართველ მთიულთა გმირობაზე, გვ. 15).

Niko Javakhishvili

Associate Professor

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

**THE REFLECTION IN THE GEORGIAN FOLKLORE OF
HIGHLANDERS' PARTICIPATION IN GEORGIAN ARMY'S
INVASION IN PERSIA IN 1210**

Summary

There is a number of folklore texts preserved in Georgian peoples' poetry, which tell about the important historical military-political events. Some of these texts are unique as there are few or no other sources preserved describing these types of events.

On the festival of "Lomisoba", which is celebrated annually in Lomisi's St. Giorgi Church (8th-9th centuries) situated in one of Georgia's history-geographic regions called Mtiuleti, an ancient military song "Perkhisa" is sung. There were many versions of the song's texts published in Georgia over different years. One of them was published by us in 1989.

Various versions of the above song's texts are presented and analyzed in this article. In all of them, participation of Georgian highlanders – Mtiulis – is reflected in Georgians' military invasion of Khorasan (proved by Georgian historical sources).

In Georgian historiography it is proved that Georgian army conquered the following towns: Marandi, Tabriz, Miana, Zenjan, Kazvin etc. and reached Khorasan (Persia) in 1210. The army came back to Georgia with large booty. The above invasion took place not only for booty and demonstration of power, but its main goal was fighting with and defeating of the Shah of Khorezm – Muhamad.

ზათუნა ბაინდურაშვილი

კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს
ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი

**სუნიტური მახჰაბები
XIII-XIV საუკუნეების თბილისში**

ისლამის მქადაგებლის – მუჰამადის გარდაცვალების შემდეგ (632 წ.) მუსლიმურ თემში შიდა დაპირისპირება დაიწყო. ვითარებას ის გარემოება ამწვავებდა, რომ მუჰამადს თავის სიცოცხლეში მემკვიდრე არ დაუსახელებია. ეს კი საემარისი მიზეზი გახდა იმისათვის, რომ მუსლიმებს შორის გაჩენილიყო სხვადასხვა აზრი „ელდამიწაზე ღმერთის მოციქულის მოადგილის“ არჩევის თაობაზე.

VIII ს. მეორე ნახევრიდან სუნიტურ ისლამში თეოლოგიურ-სამართლებრივი სკოლების – მახჰაბების¹ ჩამოყალიბება დაიწყო და ეს პროცესი საბოლოოდ X ს. დასრულდა. IX ს. პირველი ნახევრიდან მოყოლებული ერთოდოქსულ ისლამში ოთხი იურიდიულ-სამართლებრივი სკოლა არსებობს: მალიტიტების (მაჰჰაბის სახელი მომდინარეობს დამაარსებლის მალიქ იბნ ანასის სახელიდან (713-795 წწ.) ჰანაფიტების (მაჰჰაბის დამაარსებელია აბუჰანიფა (699-767 წწ. გარდ. ქუფაში), შაფიტებისა (ამ-შაფია (767-820 წწ.) და ჰანბალიტების (აჰმად იბნ ჰანბალი. გარდ. 855 წ.).² ასევე არსებობდა ზაჰირიტებისა და ჯარირიტების მახჰაბებიც, რომლებიც მალევე გაქრნენ. მახჰაბებს შორის არსებობდა იდეოლოგიური დაპირისპირება, რომელიც ზოგჯერ

¹ მახჰაბი – მიმართულება, ქცევი წესი, მუსლიმურ ღვთისმეტყველებაში იგი რელიგიურ მოძღვრებას, დოქტრინას აღნიშნავს.

² N. Gelovani, G. Sanikije. islami (religia, istoria, c'ivillizac'ia). t'bilisi. 2009, pp. 175-180 (6. გელოვანი, გ. სანიკიძე. ისლამი (რელიგია, ისტორია, ცივილიზაცია). თბ. 2009, გვ. 175-180); M. Tikaje. arabt'a istoria (V-XV ss). t'bilisi. 2008, pp. 144-146 (მ. ტიკაძე. არაბთა ისტორია (V-XV სს.). თბ. 2008, გვ. 144-146); G. M. Kerimov. Šariat i ego social'naa sušnost', p. 4 (Г. М. Керимов. Шариат и его социальная сущность, ст. 4); А. Мес. Musul'manskij Rennsans. Moskva. 1966, p. 176-179 (А. Мец. Мусульманский Ренессанс. Москва. 1966, гв. 176-179).

ფიზიკურ და შეიარაღებულ კონფლიქტში გადაიზრდებოდა ხოლმე.³

ტერმინი სუნა (არაბ. ას-სუნა) ნიშნავს იმ გზას, მიმართულებას, რომლითაც მორწმუნე მუსლიმმა უნდა იაროს. „სუნას“ გადატანითი მნიშვნელობებია ასევე „აღათი“, „ჩვეულება“ ანუ მოციქულ მუჰამადის ქცევა და სიტყვები, რომლებიც შემონახულია მისი შესახებ არსებულ გადმოცემებში და მუსლიმთათვის მიღებულია, როგორც ცხოვრების კოდექსი.⁴ სუნიზმის (იგივე ორთოდოქსული ისლამი) მიმდევრებს სუნიტები ეწოდებათ. მათი სრული სახელწოდებაა – „აჰლ ას-სუნა ვა ლჯამა‘ა (სუნას თემის თანხმობის ხალხი).⁵

სუნიტები თეოლოგიურად და პოლიტიკურადაც გამართლებულად პირველი ოთხი ხალიფას (აბუ-ბაქრი (632-634), ომარი (634-644), ოსმანი (644-656), ალი (656-661) მმართველობას აღიარებენ.⁶

სუნიტური მოძღვრების თანახმად, მუჰამადის გარდაცვალების შემდეგ მუსლიმთა მიმართ პოლიტიკური და სასულიერო ძალაუფლება არა მოციქულის საგვარეულოს ოჯახის წევრებს ეკუთვნოდათ, როგორც ამას შიიტები მიიჩნევდნენ, არამედ მუსლიმური თემის მიერ არჩეულ ღირსეულ ადამიანს, რომელიც თავისი პირვნილი თვისებებითა და ცოდნით შეძლებდა ცხოვრებაში განეხორციელებინა ყურანის მოთხოვნები.⁷

სუნიტური თვალსაზრისით, მუჰამადის გარდაცვალებამ ალაჰთან მუსლიმური თემის „პირდაპირი კონტაქტის“ გაწყვეტა გამოიწვია. აქედან გამომდინარე, მათი ცხოვრება უკვე ყურანისა და სუნას საფუძველზე უნდა წარმართულიყო. ამ ორი წიგნის სწორი განმარტება კი უზრუნველყოფილია თემის ერთობლივი აზრით (იჯმა), რომელსაც წარმოადგენდნენ ყველაზე ავტო-

³ G. Sanikije. mazhabi. islami, enc'iklopediuri c'nobari. t'bilisi. 1999, p. 123 (გ. სანიკიძე. მაზჰაბი. ისლამი, ენციკლოპედიური ცნობარი. თბ. 1999, გვ. 123); G. ĵap'arije. sunizmi. islami, enc'iklopediuri c'nobari, pp. 175-176. (გ. ჯაფარიძე. სუნიზმი. ისლამი, ენციკლოპედიური ცნობარი. გვ. 175-176).

⁴ G. ĵap'arije. suna, p. 175 (გ. ჯაფარიძე. სუნა, გვ. 175); N. Gelovani, G. Sanikije. islami (religia, istoria, c'ivillizac'ia), pp. 219-222 (ნ. გელოვანი, გ. სანიკიძე. ისლამი (რელიგია, ისტორია, ცივილიზაცია), გვ. 219-222); M. Tikaje. arabt'a istoria (V-XV ss), pp. 134-135 (მ. ტიკაძე. არაბთა ისტორია (V-XV სს.), გვ. 134-135); V. V. Bartol'd. Sočineniâ. VI. Moskva. 1966, pp. 104-113 (В. В. Бартольд. Сочинения. VI. Москва. 1966, ст. 104-113).

⁵ G. ĵap'arije. sunizmi. islami, enc'iklopediuri c'nobari, pp. 175-176 (გ. ჯაფარიძე. სუნიზმი. ისლამი, ენციკლოპედიური ცნობარი, გვ. 175); T. Ramadan. Islam. prošloe i nastoâše. Moskva. 2017, p. 60 (Т. Рамадан. Ислам. прошлое и настоящее. Москва. 2017, ст. 60).

⁶ N. Gelovani, g. sanikije. islami (religia, istoria, c'ivillizac'ia), pp. 49 (ნ. გელოვანი, გ. სანიკიძე. ისლამი (რელიგია, ისტორია, ცივილიზაცია), გვ. 49).

⁷ G. ĵap'arije. sunizmi, p. 175 (გ. ჯაფარიძე. სუნიზმი, გვ. 175).

რიტუული მეცნიერი ღვთისმეტყველები.⁸

ჰანაფიტური მაზჰაბი მუსლიმური სამართლის უმთავრეს წყაროდ ყურანს აღიარებს, ხოლო სუნას სამართლის დამოუკიდებელ წყაროდ მიიჩნევს. ამ მაზჰაბის მიხედვით გადაწყვეტილება (იჯმა) მხოლოდ მაშინ მიიღება მხედველობაში თუ იგი სანდო ჰადისიდან მომდინარეობს.⁹

ისლამში რელიგიურ მიმდინარეობათა გამიჯვნის პროცესი არაბთა სახალიფოში მძაფრი შიდაპოლიტიკური დაპირისპირებისა და სოციალური აფეთქებების ფონზე მიმდინარეობდა, რაც აისახებოდა მისადმი დაქვემდებარებულ პოლიტიკურ ერთეულებზეც. უკვე VIII საუკუნის შუა ხანებიდან თბილისში ერთმანეთს დაუპირისპირდა შიიტური და სუნიტური ისლამი, რომლის მიმდევრებიც აქ თავიანთი მიმდინარეობის გავლენის მოპოვებასა და დამკვიდრებას ცდილობდნენ. საბოლოოდ, თბილისის მუსლიმ მოსახლეობაში წამყვანი პოზიციები სუნიტურმა ისლამმა დაიკავა.¹⁰ თბილისის სუნიტ მოსახლეობაში კი სავარაუდოდ შაფიტური მაზჰაბის წარმომადგენლები ჭარბობდნენ.¹¹

მუსლიმური სამყაროსთვის ცნობილი არიან ისლამის თეოლოგები და მეცნიერების სხვადასხვა დარგის წარმომადგენლები, რომელთა წარმომავლობა ან მოღვაწეობა თბილისთანაა დაკავშირებული. XIII საუკუნის თბილისელი მეცნიერია ფაზრ ად-დინ ალ-ხილატი (წარმომავლობა ხლათიდან), რომელიც მარაღის ობსერვატორიაში მოღვაწეობდა. მანამდე კი მას 1242-1258 წლებში თბილისის ყადის თანამდებობა ეკავა.¹² 1245-1259 წლებში სირიის მთავარი

⁸ G. M. Kerimov. Šariat i ego social'naā sušnost', p. 4 (Г. М. Керимов. Шарият и его социальная сущность, გვ. 4).

⁹ M. Metreveli. hanap'itebi. islami, enc'iklopediuri c'nobari, pp. 231-232 (მ. მეტრეველი. ჰანაფიტები. ისლამი, ენციკლოპედიური ცნობარი, გვ. 231-232); R. Loimeier. Abu-Hanifa. Encyclopedia of Islam and the Muslim World. v. I-II. New York. 2003-2004, p. 8.

¹⁰ E. Sixarulije. ibn-haukali t'bilisis šesaxeb. kreb.: sak'art'velos istoriis aḡmosavluri masalebi. I. t'bilisi. 1976, pp. 31-39 (ე. სიხარულიძე. იბნ-ჰაუკალი თბილისის შესახებ. კრებ.: საქართველოს ისტორიის აღმოსავლური მასალები. I. თბ. 1976, გვ. 31-39) G. Beraje. šua saukuneebi t'bilisis istoriisat'vis (ert'i muslimuri gadmoc'emis šesaxeb). axloaḡmosavluri krebuli. I. t'bilisi. 1983, p. 54. (pp. 54-69) (გ. ბერაძე. შუა საუკუნეების თბილისის ისტორიისათვის (ერთი მუსლიმური გადმოცემის შესახებ). ახლოაღმოსავლური კრებული. I. თბ. 1983, გვ. 54 (გვ. 54-69)).

¹¹ G. ĵap'arije. sak'art'velo da maxlobeli aḡmosavlet'is islamuri samqaro (XII-XIII s-is pirvel mesamedš'i). t'bilisi. 1995, p. 200 (გ. ჯაფარიძე. საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო (XII-XIII ს-ის პირველ მესამედში). თბ. 1995, გვ. 200); G. ĵap'arije. at'-t'ip'lisi. islami, enc'iklopediuri c'nobari, pp. 75-76, 211 (გ. ჯაფარიძე, ათ-თიფლისი, ისლამი, ენციკლოპედიური ცნობარი, გვ. 75-76, 211); X. Baindurašvili. šiizmi t'bilis'i. istoriul-et'nograp'iuli študiebi. IX. t'bilisi. 2005, pp. 143-144 (ხ. ბაინდურაშვილი. შიიზმი თბილისში. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შტუდიები. IX. თბ. 2005, გვ. 143-144).

¹² G. ĵap'arije. XIII saukunis t'biliseli mec'nieri maraḡis observatoriaši. "mac'ne". istoriis, ark'eo-logiis, et'nograp'iisa da xelovnebi istoriis seria. №2, t'bilisi, 1984, pp. 99-110 (გ. ჯაფარიძე. XIII

ყადის მოადგილე იყო თბილისში დაბადებული აბულ-ფათჰ უმრან იბნ ბუნდარ ქამალ ად-დინ ათ-თიფლისის (გარდ. 1273 წ.). ათ-თიფლისის ნისბის მატარებელ პირთა ეთნიკური კუთვნილება, ჩვეულებრივ, უცნობია. ბიოგრაფები საკითხზე ყურადღებას არ ამახვილებდნენ. ათ-თიფლისის ნისბის მქონე პიროვნებებმა გარკვეული წვლილი შეიტანეს შუასაუკუნეების მუსლიმური მეცნიერებისა და კულტურის განვითარებაში.¹³

ყადის თანამდებობაზე ნიშნავდა ხალიფა, ხოლო სახალიფოს დაშლის შემდეგ სულტანი ან სხვა მუსლიმი გამგებელი. როგორც პროფ. გონა ჯაფარიძე მიიჩნევს, მუსლიმთა ბატონობის დროს იგივე პროცედურა უნდა დავეუშვათ თბილისშიც. იბნ ალ-ფუვატის ცნობით XIII ს. 40-50-იან წლებში თბილისის ყადის აბასიანი ხალიფა ამტკიცებდა, უფრო გვიან, XIV საუკუნის დასაწყისში (1305-1306 წწ.) ფაზრ ად-დინ ალ-ხილატის (ყადის თანამდებობა 1242-1258 წლებს შორის უკანასკნელი აბასიანი ხალიფა – მუსთასიმ ბილლაჰისაგან მიიღო) ვაჟი ალა ად-დინი თბილისის ყადიობის მანშურს ილხანთა ყაენისაგან ითხოვდა. მეცნიერი აღნიშნავს, რომ მოსამართლის მოღვაწეობას ქრისტიანული საქართველოს დედაქალაქში არ შეიძლებოდა თავისი სპეციფიკური ნიშნებიც არ ჰქონოდა, რადგან ძნელი დასაშვებია, რომ თბილისის ყადის კანდიდატურა უცნობი და მიუღებელი ყოფილიყო ქართული ფეოდალური საზოგადოებისათვის. ყადის უფლებამოსილებაში სამართალწარმოების გარდა, ნოტარიუსის ფუნქციაც შედიოდა. თბილისში მუსლიმური და ქრისტიანული მოსახლეობის თანაარსებობის პირობებში ყადის საქმიანობა საქართველოს სამეფო კარისა და ქართული მართლმსაჯულების ინტერესების მიღმა ვერ დარჩებოდა.¹⁴ XIII საუკუნის საქართველოს ისტორიიდან ცნობილია, რომ თბილისის ყადი მონაწილეობდა ქრისტიანთა სასამართლო პროცესებზე.¹⁵

საუკუნის თბილისელი მეცნიერი მარადის ობსერვატორიაში. „მაცნე“. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. №2. თბ. 1984, გვ. 99-110); G. ĵap'arije. XIII saukunis t'bileli mec'nieri maraġis observatoriaši. ĵiebani sak'art'velosa da axlo aġmosavlet'is istoriaši. I. t'bilisi. 2012, pp. 364-278 (გ. ჯაფარიძე. XIII საუკუნის თბილისელი მეცნიერი მარადის ობსერვატორიაში. ძიებანი საქართველოსა და ახლო აღმოსავლეთის ისტორიაში. I. თბ. 2012, გვ. 364-278).

¹³ G. ĵap'arije. at'-t'ip'lisi. islami, enc'iklopediuri c'nobari, pp. 75-76 (გ. ჯაფარიძე. ათ-თიფლისი. ისლამი, ენციკლოპედიური ცნობარი, გვ. 75-76).

¹⁴ G. ĵap'arije. XIII saukunis t'biliseli mec'nieri maraġis observatoriaši. 1984, p. 108 (გ. ჯაფარიძე. XIII საუკუნის თბილისელი მეცნიერი მარადის ობსერვატორიაში. 1984, გვ. 108); G. ĵap'arije. XIII saukunis t'biliseli mec'nieri maraġis observatoriaši, 2012, p. 276 (გ. ჯაფარიძე. XIII საუკუნის თბილისელი მეცნიერი მარადის ობსერვატორიაში. 2012, გვ. 276).

¹⁵ G. ĵap'arije. XIII saukunis t'biliseli mec'nieri maraġis observatoriaši. 1984, p. 108 (გ. ჯაფარიძე. XIII საუკუნის თბილისელი მეცნიერი მარადის ობსერვატორიაში. 1984, გვ. 108);

თბილისში ორთოდოქსული ისლამის ჰანაფიტური მაზჰაბის გავრცელების მცდელობას ადგილი ჰქონდა აქ ჯალალ ად-დინის ლაშქრობის პერიოდში. XIII საუკუნის პირველ ნახევარში, როდესაც ქართველებსა და ხორეზმელებს შორის დაპირისპირება მოხდა, ორივე სახელმწიფო დაქვეითების გზაზე იდგა. ხორეზმ-მაჰმა საღვთო ომი გამოუცხადა საქართველოს და თვის თავზე აიღო ქართველთაგან მუსლიმთა გათავისუფლება და დაცვა. იგი აცხადებდა, რომ „ისლამის სახლს პატრონი გამოუჩნდა“¹⁶. აზერბაიჯანისა და არრანის მუსლიმები ჯალალ ად-დინში ისლამისა და მისლიმების დამცველს ხედავდნენ. იმ პერიოდის ანტიქართული განწყობის თვალსაჩინო ნიმუშია XIII ს. ისტორიკოსი ჯუვეინის სიტყვები – „უგვანო და ურწმუნო ქართველებმა განამტკიცეს ხარბი სურვილი ვილაიეთის დასაკუთრებისა, რათა პირველ რიგში სულტანი განედევნათ და თავრიზის მხარე დაეპყროთ, შემდეგ ბაღდადს წასულიყვნენ, კათოლიკოსი დაესვათ ხალიფას ადგილზე, მეჩეთები ეკლესიებად და ჭეშმარიტება (ისლამი –ხ. ბ.) სიცრუით (ქრისტიანობით – ხ. ბ.) შეეცვალათ.“¹⁷ შესაძლოა ეს ჭორი ქართველების შიშით ყოფილიყო შეთხზული (*თუმცა არა უსაფუძვლოდ, აქ ვხედავთ არდებილის მხარეში ქართველების ლაშქრობის შესახებ ინფორმაციულ ანარეკლს –ხ. ბ.*) ან ჯალალ ად-დინს თვითონ მოეგონებინა ეს ამბავი, რათა კიდევ უფრო გაეღიზიანებინა მუსლიმები და ქართველთა წინააღმდეგ აემხედრებინა, თავისი ბრძოლისათვის კი რელიგიური ხასიათი მიეცა.¹⁸ ჯალალ ად-დინი აცხადებდა, რომ „ისლამის სახლს პატრონი გამოუჩნდა“, რაც გულისხმობდა საქართველოსადმი დაქვემ-

IV. Javaxišvili. k'art'veli eris istoria. II. t'bilisi. 1965, pp. 306-304 (ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. II. თბ. 1965, გვ. 306-304); T. Papuašvili. kulturuli urt'iert'oba mezobel k'veqnebt'an. sak'art'velos istoriis narkvevebi. III. t'bilisi. 1979, pp. 499-500 (თ. პაპუაშვილი. კულტურული ურთიერთობა მეზობელ ქვეყნებთან. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. III. თბ. 1979, გვ. 499-500); II. Abulaje. stefanos orbelianis istoriis ert'i c'nobis ganmartebis garšemo. t'su šromebi. t. XXXIII. t'bilisi. 1948, p. III (ილ. აბულაძე. სტეფანოს ორბელიანის ისტორიის ერთი ცნობის განმარტების გარშემო. თსუ შრომები. ტ. XXXIII. თბ. 1948, გვ. III).

¹⁶ Šihad ad-Din Muhammad an Nasavi. Žizneopisanie sultana Džalal ad-Dina Mankburny. Perevod s arabskogo, predislovie, kommentarij, primečaniâ i ukazateli Z. M. Bunâtova. Baku. 1973, p. 155 (Шихад ад-Дин Мухаммад ан Насави. Жизнеописание султана Джалал ад-Дина Манкбурны. Перевод с арабского, предисловие, комметарий, примечания и указатели З. М. Бунятова. Баку. 1973, ст. 155).

¹⁷ juveinis c'nobebi sak'art'velos šesaxeb. sparsul tek'sts šesavali cerili caumjğvara, k'art'uli t'argmani da šenišvnebi daurt'o R. Kiknajem. t'bilisi. 1974, p. 29 (ჯუვეინის ცნობები საქართველოს შესახებ. სპარსულ ტექსტს შესავალი წერილი წაუძღვარა, ქართული თარგმანი და შენიშვნები დაურთო რ. კიკნაძემ. თბ. 1974, გვ. 29).

¹⁸ G. ĵar'arije. sak'art'velo da maxlobeli ağmosavlet'is islamuri samqaro, p. 223 (გ. ჯაფარიძე. საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, გვ. 223).

დებარებულ მუსლიმურ ტერიტორიებს და თვით თბილისს. რადგან მუსლიმებს თბილისი დარ აღ-ისმაღლად მიაჩნდათ. მასზე, როგორც მუსლიმთა ქალაქზე პრეტენზია ჰქონდათ და ოცნებობდნენ თბილისის კვლავ მუსლიმთა ხელში გადასვლაზე.

1225 წლის ივნისში აზერბაიჯანში თავისი პოზიციების განმტკიცების შემდეგ ჯალალ ად-დინმა საქართველოს ხელისუფლებას „მუქართა და ქადილით სავსე“ მიმართვა გამოუგზავნა, რომელშიც ნებაყოფლობით დამორჩილებას თხოულობდა,¹⁹ რაზეც უარი მიიღო. ჯალალ ად-დინის ეს ქმედება ჯიჰადის პრინციპით იყო გაპირობებული. ამის შემდეგ ხორეზმ-შაჰმა საქართველოს ტერიტორიაზე პერმანენტული თავდასხმები დაიწყო. იბნ ალ-ასირის გადმოცემით, როდესაც ჯალალ ად-დინს თანმხლებმა პირებმა თბილისზე გალაშქრება ურჩიეს, მან უპასუხა, რომ არ ღირდა ქალაქის კედლებთან თავისი მეომრების დაღუპვა, რადგან, როდესაც ქართველებს გაანადგურებდა, თბილისი უბრძოლველად და უდანაკარგოდ ჩაუვარდებოდა ხელში.²⁰

გარნისის ბრძოლის (1225 წ. შემოდგომა) შემდეგ, სადაც ქართველებმა მარცხი განიცადეს, ჯალალ ად-დინმა მეფე რუსუდანს ცოლობა მოსთხოვა და მონღოლთა წინააღმდეგ ერთობლივი ბრძოლა შესთავაზა.²¹ „ჯალალ ად-დინის წინადადება, რუსუდანს ქმარიც რომ არ ჰყოლოდა, მიუღებელი იყო. ჯალალ ად-დინთან ქორწინება ფაქტობრივად ნიშნავდა ზვარაზმელთა მიერ საქართველოს უომრად ოკუპაციას და ქვეყანაში ხორეზმ-შაჰის თანმხლებ თურქმენტთა მრავალრიცხოვანი მასის ჩამოსახლებას, რასაც საქართველოს სამეფო კარი ვერავითარი სამხედრო მუქარის შიშით ვერ დასთანხმდებოდა.“²² ფაქტია, რომ საქართველოს სამეფო კარი ჯალალ ად-დინის ნებისმიერი ფორმით ქვეყანაში შემოსვლაზე ყოველნაირად წინააღმდეგი იყო. როგორც

¹⁹ Iv. Javaxišvili. k'art'veli eris istoria. III. t'bilisi. 1982, p. 10 (ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. III. თბ. 1982, გვ. 10).

²⁰ Ibn al-Asir. Al-Kamil fi-t-tarih. Perevod s arabskogo, primečani i kommentarii P. G. Bulgakova. Dopolneniâ k perevodu, primečaniâm i kommentarâm, vvedenie i ukazateli Š. S. Kammolidina. Taškent. 2006, p. 379 (Ибн ал-Асир. Ал-Камил фи-т-тарих. Перевод с арабского, примечания и комментарии П. Г. Булгакова. Дополнения к переводу, примечаниям и комментариям, введение и указатели Ш. С. Каммолидина. Ташкент. 2006, ст. 379).

²¹ žamt'ağmcereli. k'art'lis c'xovreba. II. tek'sti dadgenili qvela jirit'adi xelnaeris mixedvit' s. qauxč'išvilis mier. t'bilisi. 1959, pp. 173-174 (ჯამთაღმწერელი. ქართლის ცხოვრება. II. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ. 1959, გვ. 173-174).

²² G. ĵap'arije. sak'art'velo da maxlobeli ağmosavlet'is islamuri samqaro, p. 187 (გ. ჯაფარიძე. საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, გვ. 187).

პოლიტიკურად, ისე ეკლესიურად მისი წინადადება მიუღებელი და აბსურდული იყო. ჟამთაღმწერელი აღნიშნავს: „ვითარ მოიწია თქმული ესე და იხილნეს წიგნი, განკვირდა მეფე და უცხო უჩნდა საქმე ესე“.²³ ასე, რომ ხვარაზმ-შაჰის დიპლომატიური მანევრი – უომრად და უსისხლოდ საქართველოს დამორჩილებისა, მარცხით დამთავრდა.

1226 წლის დამდეგს ხორეზმ-შაჰი თბილისს მოადგა და ალყა შემოარტყა. რუსუდანი თავისი ამალით დასავლეთ საქართველოში გადავიდა. ქალაქის დაცვა კი მემნა და ბოცო ბოცოს ძეებს მიანდო²⁴. დაპირისპირების პირველ დღეს ქართველებმა ხორეზმელებს „ბრწყინვალე ძლევა აჩვენეს“. შემდეგ კი თბილისელ მუსლიმთა ინიციატივით მათსა და ჯალალ აღ-დინს შორის გაიმართა ფარული მოლაპარაკება, რომელიც იმ შეთანხმებით დამთავრდა, რომ საჭირო დროს თბილისის მუსლიმობა მომხვედურ თანამორწმუნეებს ქალაქის კარს გაუღებდა და შიგნით შემოუშვებდა.²⁵ ჟამთაღმწერლის ცნობით ამ დროს თბილისელ მუსლიმებს ქალაქის ერთ-ერთი კარი – „განდის კარი“ ჰქონდათ ჩაბარებული.²⁶ უნდა აღინიშნოს, რომ მას შემდეგ, რაც დავით აღმაშენებელმა თბილისი შემოიერთა, ქალაქი უცხოელი დამპყრობლების ალყაში არ ყოფილა. ფაქტობრივად, ეს იყო პირველი შემთხვევა, როცა 1122 წლის შემდეგ საქართველოს დედაქალაქს მუსლიმები შემოეწვევნენ. ქართულ ლაშქართან ერთად მოხდა მოსახლეობის მობილიზაცია. აქ კი ადგილობრივ მუსლიმებს ცალკე რაზმად ვხვდებით, რაც შესაძლოა, სწორედ სარწმუნოებრივი ფაქტორით იყო გაპირობებული. თუმცა, სტრატეგიულად ეს გადაწყვეტილება ქართული სარდლობის წინდაუხედაობაზე მიუთითებს. მათ კარგად ვერ გათვალეს ის რისკები, რაც შეიძლებოდა მუსლიმთა ცალკე რაზმის შექმნასა და მათთვის თბილისის ერთ-ერთი კარის დაცვის ჩაბარებას მოჰყოლოდა. თბილისელმა მუსლიმებმა შესაძლებლობა ხელიდან არ გაუშვეს, რათა ქალაქი კვლავ მუსლიმ მმართველთა ხელში აღმოჩენილიყო. ქართველებმა თბილისელი მუსლიმების ლალატის შესახებ არაფერი იცოდნენ.²⁷ განდის კართან მისულ მემნა ბოცოს ძეს, რომელსაც მისი ძმა ბოცოც ახლდა, ერთმა

²³ žamt'ağmcereli, p. 174 (ჟამთაღმწერელი, გვ. 174).

²⁴ žamt'ağmcereli, p. 174 (ჟამთაღმწერელი, გვ. 174); R. Kiknaje. xorezmelebi sak'art'veloši, sak'art'velos istoriis narkvevbi. III. t'bilisi. 1979, p. 541 (რ. კიკნაძე. ხორეზმელები საქართველოში. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. III. თბ. 1979, გვ. 541).

²⁵ žamt'ağmcereli, p. 174 (ჟამთაღმწერელი, გვ. 174).

²⁶ žamt'ağmcereli, p. 175 (ჟამთაღმწერელი, გვ. 175).

²⁷ žamt'ağmcereli, p. 175 (ჟამთაღმწერელი, გვ. 175).

თბილისელმა მუსლიმმა „აფთითა ძლიერ დაუხეთქა უმუზარადოსა თავსა, განუპო და მყის დაეცა და მოკუდა“.²⁸ თბილისელ მუსლიმთა ღალატზე საუბრობს სომეხი ისტორიკოსი კირაკოს განძაკეცი²⁹ და იბნ ალ-ასირიც.³⁰

1226 წლის 9 მარტს თბილისი ხორეზმელებმა დაიკავეს.³¹ ამ ფაქტს ჯალალ ად-დინისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. თბილისი იმ დროის უმდიდრესი ქალაქი იყო.³² მისი დაუფლება და დიდძალი ნადავლის ხელში ჩაგდება ჯალალ ად-დინს შესაძლებლობას მისცემდა ეფექტიანად ებრძოლა მონღოლების წინააღმდეგ და თავისი სამფლობელოები დაებრუნებინა (რაც საბოლოო ჯამში მაინც ვერ განახორციელა). გარდა ამისა, თბილისი წარმოადგენდა აღმოსავლეთში ქრისტიანობის დაცვისა და გავრცელების სიმბოლოს და მისი დაპყრობა ჯალალ ად-დინისათვის მუსლიმთა თვალში პრესტიჟის ამაღლებას ნიშნავდა.

თბილისში ხორეზმ-შაჰმა დიდი ზოცვა-ჟღერტა მოაწყო. ეს იყო სისხლიანი ანგარიშსწორება საქართველოსა და მისი ქრისტიანი მოსახლეობის მიმართ იმისათვის, რასაც აღმოსავლეთში ქართველთა ჰეგემონობა ერქვა. ხორეზმელები არ ინდობდნენ არც ერთი სქესისა და ასაკის ადამიანს. მათ საშინლად გაძარცვეს და ააოხრეს თბილისი. დაანგრეს და შეურაცხვეს ეკლესია-მონასტრები. სასტიკად მოეპყრნენ ქრისტიან სასულიერო პირებს.³³ ჯალალ ად-დინი თბილისის აოხრების შემდეგ თავისი „სარწმუნოებრივი მისიის“ შესრულებას შეუდგა. მისი ბრძანებით სიონის ტაძარის გუმბათი მოარღვიეს და ზედ მისთვის დასაჯდომი ადგილი მოაწყვეს. სწორედ აქედან ადევნებდა იგი თვალ-ყურს ქრისტიანთა ძალით გამუსლიმებას. გარეთ, ხიდზე ღვთისმშობლისა და მაცხოვრის ხატი დაასვენეს, თავი მოუყარეს თბილისის მოსახლეობას და უბრძანეს ხატის შეურაცხყოფა და ისლამის აღიარება, რომლის შემთხვევაშიც მათ ცოცხლად დატოვებდნენ. მრავალმა თვითგადარჩენის მიზნით ისლამი აღიარა, ბევრი კი, ვინც გამუსლიმებაზე უარი განაცხა-

²⁸ Zamt'agmcereli, p. 175 (ჟამთაღმწერელი, გვ. 175).

²⁹ Kirakos Gandzakeci. Istorîâ Armenii. Perevod s drevnormânskogo, predislovie i kommentarij L. A. Hanlarân. Moskva. 1976, pp. 149-150 (კირაკოს განძაკეცი. История Армении. Перевод с древнормянского, предисловие и комментарий Л. А. Ханларян. Москва. 1976, ст. 149-150).

³⁰ Ibn al-Asir. Al-Kamil fi-t-tarih, p. 380 (Ибн ал-Асир. Ал-Камил фи-т-тарих, ст. 380).

³¹ Ibn al-Asir. Al-Kamil fi-t-tarih, p. 380 (Ибн ал-Асир. Ал-Камил фи-т-тарих, ст. 380); ḡ. kikhaje. xorezmelebi sak'art'veloši, p. 542 (ḡ. კიქაძე. ხორეზმელები საქართველოში, გვ. 542).

³² D. Gvritišvili. narkvevebi sak'art'velos istoriidan. I. t'bilisi. 1962, pp. 166-167 (დ. გვრიტიშვილი. ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან. I. თბ. 1962, გვ. 166-167).

³³ Zamt'agmcereli, p. 177-178 (ჟამთაღმწერელი, გვ. 177-178).

ხადა, სიკვდილით დასაჯეს.³⁴

თბილისში ხორეზმელების მიერ ეკლესიების ადგილზე სამლოცველოების დაარსების შესახებ საუბრობს ათა-მალექ ჯუვეინი.³⁵ ეს ცნობა ერთგვარ ეჭვს ბადებს, რადგან ავტორი აშკარაა, ცდილობს ისლამის წინაშე ჯალალ-ად-დინის „დამსახურება“ გადაჭარბებულად წარმოაჩინოს. ჯალალ ად-დინის მიერ მუსლიმური სამლოცველოების აშენების შესახებ ცნობები არ გვხვდება არც უამთაღმწერელთან და არც კირაკოს განმაცხეტთან.

ხორეზმში გავრცელებული იყო სუნიტური ისლამის ჰანაფიტური მაზჰაბი. გამონაკლისს მხოლოდ ქალაქი ხივა წარმოადგენდა, სადაც მუსლიმი მოსახლეობა შაფიტურ მაზჰაბს აღიარებდა.³⁶ იქიდან გამომდინარე, რომ ჰანაფიტური მაზჰაბი ხორეზმში ოფიციალურ მაზჰაბად იყო აღიარებული, ცხადია, ჯალალ ად-დინის მიერ თბილისში მოწყობილი მასობრივი გამუსლიმება, სწორედ ამ მაზჰაბის შემოტანას გამოიწვევდა.

დიდი იყო სიძულვილი ქრისტიანებსა და შემოსულ მტერს შორის. ქრისტიანები ხორეზმელების რელიგიას „ცუდ-რჯულს“³⁷ და „სიცრუეს“³⁸ ხოლო მუსლიმები ქრისტიანებს „წარმართთა სექტას“ და „ემშაკის მიმდევრებს“³⁹ უწოდებდნენ.

XIII საუკუნის 20-იანი წლებისათვის თბილისელ მუსლიმთა განწყობას გადმოგვცემს არაბი მემატიანე იბნ-ვასილი. იგი აღნიშნავს, რომ მას შემდეგ, რაც თბილისი ქართველებმა დაიკავეს (იგულისხმება 1122 წელს დავით აღმაშენებლის მიერ თბილისის აღება). მათ დატოვეს ქალაქში მუსლიმები, რომლებსაც ნება დართეს, რომ შეესრულებინათ ისლამის წეს-ჩვეულებები, მაგრამ „ქალაქში იყვნენ მუსლიმთაგან ისეთები, რომლებიც გამოთქვამდნენ სურვილს, რომ მაღალ ღმერთს დაეხსნა ისინი ურწმუნოთაგან“⁴⁰ ანუ ქრის-

³⁴ žamt'ağmcereli, p. 177-178 (უამთაღმწერელი, გვ. 177-178); ibn al-asiri. G. ĵap'arije. sak'art'velo da maxlobeli ağmosavlet'is islamuri samqaro (XII-XIII s-is pirvel mesamedši), p. 228 (იბნ ალ-ასირი. ჯაფარიძე. საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო (XII-XIII ს-ის პირველ მესამედში, გვ. 228); 150 Kirakos Gandzakeci. Istoriâ Armenii, p. 150 (კირაკოს განძაკეცი. История Армении, ст. 150).

³⁵ ĵuveinis c'nobebi sak'art'velos šesaxeb, p. 32 (ჯუვეინის ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 32).

³⁶ An-nasavi, 1973, p. 68, 94, 330 (ან-ნასავი, 1973, გვ. 68, 94, 330).

³⁷ žamt'ağmcereli, p. 177 (უამთაღმწერელი, გვ. 177).

³⁸ Kirakos Ganjakec'i, 1976, p. 150 (კირაკოს განძაკეცი, 1976, გვ. 150).

³⁹ ĵuveinis c'nobebi sak'art'velos šesaxeb, pp. 31- 32 (ჯუვეინის ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 31-32).

⁴⁰ ibn-vasilis es c'noba mogvak'vs g. ĵap'arijis cignidan sak'art'velo da maxlobeli ağmosavlet'is

ტიანი ქართველებისაგან. ზოგმა მუსლიმმა ანდერძადაც კი დაუბარა თავიანთ შვილებს, რომ თუ ალაჰი ინებებდა და თბილისი კვლავ მუსლიმთა ხელში აღმოჩნდებოდა, იმ შემთხვევაში თუ იგი ცოცხალი არ იქნებოდა, ეს ამბავი საფლავზე ეცნობებინათ მისთვის. ანდერძი შეუსრულეს – როდესაც ჯალალ ად-დინმა თბილისი აიღო „მონადერძის ერთ-ერთი შვილი მივიდა მამის საფლავთან და იმახდა ამას საფლავის წინ“.⁴¹

ხვარაზმელთა სისასტიკეს ემატებოდა მათი ამორალურობაც. ხორეზმელები აღმოსავლეთში ცნობილნი იყვნენ გარყვნილებითა და მრუშობით. XIII საუკუნის არაბი ისტორიკოსი აბდ ალ-ლატიფ ალ-ბადდადი მათ შესახებ წერდა: „ხვარაზმელებთან გავრცელებულია მრუშობა და მამათმავლობა არ ითვლება სამარცხვინო საქმედ“.⁴²

ხორეზმელები თბილისში არც მუსლიმებს ინდობდნენ.⁴³ იტაცებდნენ მათ ქონებას, ცოლ-შილს და თან რენეგატებს, სარწმუნოების მოღალატეებს უწოდებდნენ.⁴⁴ რადგან თბილისელი სუნიტი მუსლიმები შაფიტური, ხოლო შიიტები – იმამიტური მაზჰაბის მიძღვრები იყვნენ, ხორეზმელებისთვის ორივე გარემოება მიუღებელი იყო.

აღნიშნულ პროცესებამდე თბილისის ყადი შაფიტური მაზჰაბს ეკუთვნოდა, ხოლო თბილისში ხორეზმ-შაჰის შემოსვლის შემდეგ ლოგიკურია ვივარაუდოთ, რომ თბილისის მთავარი ყადი ჰანაფიტური მაზჰაბის წარმომადგენელი უნდა გამხდარიყო და პოლიტიკური სიტუაციიდან და იმ ვითარებიდან გამომდინარე, რომელშიც ხორეზმ-შაჰი იმყოფებოდა, შესაძლოა, მას ლეგიტიმაცია თვით ჯალალ ად-დინისაგან უნდა მიეღო.

ჯალალ ად-დინის თანამედროვე და მომდევნო ხანის ისტორიკოსებმა შემოგვინახეს ცნობები მისი პიროვნების შესახებ. ან-ნასავი გადმოგვცემს, რომ ჯალალ ად-დინი იყო „შავგვრემანი, საშუალო სიმაღლის, თურქული საუბრითა და გამოთქმებით, ამასთანავე ის ლაპარაკობდა სპარსულადაც... ის

islamuri samqaro, p. 255 (იბნ-გასილის ეს ცნობა მოგვაქვს გ. ჯაფარიძის წიგნიდან. საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, გვ. 255).

⁴¹ გ. Jap'arije. sak'art'velo da maxlobeli aqmosavlet'is islamuri samqaro, p. 255 (გ. ჯაფარიძე. საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, გვ. 255).

⁴² გ. Jap'arije. axali arabuli cqaro XIII saukunis sak'art'velos istoriat'vis. "c'iskari". №1. 1980, p. 137 (გ. ჯაფარიძე. ახალი არაბული წყარო XIII საუკუნის საქართველოს ისტორიისათვის. „ცისკარი“. №1. 1980, გვ. 137).

⁴³ Ibn al-Asir. Al-Kamil fi-t-tarih, p. 380 (Ибн ал-Асир. Ал-Камил фи-т-тарих, ст. 380).

⁴⁴ G. Jap'arije. axali arabuli cqaro XIII saukunis sak'art'velos istoriat'vis, p. 137 (გ. ჯაფარიძე. ახალი არაბული წყარო XIII საუკუნის საქართველოს ისტორიისათვის, გვ. 137).

იყო ლომი ლომებს შორის. იყო მორცხვი, არ ბრანდებოდა და არ ილანძღებოდა. იყო სერიოზული. არასოდეს იცინოდა, მხოლოდ იღიბებოდა. არ ენაწყლიანი. უყვარდა სამართლიანობა, თუმცა წინააღმდეგობებმა, რომლებიც მას ცხოვრებაში შეხვდა, ხასიათი შეუცვალა. ცდილობდა თავისი ხელქვეყნისათვის ცხოვრება შეემსუბუქებინა, მაგრამ ქვეყანას მართავდა დაცემის პრიციპში და ამიტომ მიმართავდა ძალმომრეობას⁴⁵. ხაზგასასმელია, რომ ან-ნასავი არაფერს ამბობს ჯალალ ად-დინის ღვთისმოსაობისა და ალაჰისადმი მისი სიყვარულის შესახებ. ისლამი ხორეზმ-შაჰს სჭირდებოდა, როგორც მუსლიმთა გამაერთიანებელი იარაღი ქართველების წინააღმდეგ, რამაც თავდაპირველად პოზიტიური შედეგიც გამოიღო.

საინტერესოა ასევე ჯალალ ად-დინის ჟამთაღმწერლისეული დახასიათებაც. მიუხედავად იმ საშინელებებისა, რაც ჯალალ ად-დინმა საქართველოში ჩაიდინა, ქართველი მემატიანე მისადმი, როგორც მხედართმთავრის მიმართ საკმაოდ სიმპათიებით და შეიძლება ითქვას, აღფრთოვანებითაც აღნიშნავს, რომ ხორეზმ-შაჰი ჯალალ ად-დინი იყო „კაცი მხნე და ქველი, შემძრთებელი, უშიში ვითარცა უხორცო, ძალითა საჩინო, წყობათა შინა უცხო... რამეთუ იყო უშიში ბრძოლათა შინა“⁴⁶. ჯალალ ად-დინის ეს დახასიათება ქართველმა ისტორიკოსმა ცხადია, ხორეზმ-შაჰის აბოლეგეტიზმიდან აიღო, თუმცა მისი მისამართით ქართველი მემატიანის მიერ ტერმინ „ქველის“ გამოყენება გოცებას იწვევს. ჟამთაღმწერელზე დაყრდნობით ჯალალ ად-დინის ანალოგიურ დახასიათებას იძლევა ვახუშტი ბატონიშვილიც⁴⁷ თუმცა იმ განსხვავებით, რომ სასტიკ დამპყრობელს „ქველს“ არ უწოდებს.

როგორც ვხედავთ, ჟამთაღმწერელი არ უკარგავს ჯალალ ად-დინს მხედართმთავრულ და პიროვნულ თვისებებს, მაგრამ ისტორიკოსს არც ის უხამსობა და უღირსი საქციელი გამოჰპარვია, რასაც ხორეზმელები საქართველოში ჩადიდნენ და შემდეგში ქვეყანაში გავრცელებულ ათასგვარ მანკიერებას ჟამთაღმწერელი ხორეზმელთა „დამსახურებად“ მიიჩნევს. იგი აღნიშნავს: „...ამის ძალითა დაუტევეს მეფეთა და მთავართა სამართალი, მოწყალეობა, სიყვარული, სიწრფოება, სიმშვიდე, სიმართლე და ამის წილ მოიპოვეს

⁴⁵ An-nasavi. 1973, p. 297 (ან-ნასავი. 1973, გვ. 297).

⁴⁶ Zamt'ağmcereli, p. 183 (ჟამთაღმწერელი, გვ. 183).

⁴⁷ Vaxušti Batonišvili. ağcera samep'osa sak'art'velosa. k'art'lis c'xovreba. IV. tek'sti dadgenili qvela jirit'adi xelnacris mixedvit' s. qauxč'išvilis mier. t'bilisi. 1973, p. 200 (ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება. IV. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ. 1973, გვ. 200).

ამპარტავნება, ზაკუა, შური, ხდომა, სიძულვილი, ანგარება, მიძღვარება, კლვანი, პარვანი, სიძვანი, უწესობანი, რამეთუ სენი იგი სოლომელთა და სალმობა გომორელთა მოიწია“.⁴⁸ როგორც ჩანს, გაჭირვებაში ჩავარდნილ ქვეყანაში მანკიერმა ჩვევებმა გავრცელებისთვის კარგი ნიადაგი ჰპოვა.

ჯალალ ად-დინმა თავისი ბრძოლა საქართველოს წინააღმდეგ ჯიჰადის დროშით დაიწყო და აღმოსავლეთის მუსლიმებს „უსჯულო“ ქართველებისაგან გათავისუფლებას შეპირდა. პოლიტიკური მიზნები სარწმუნოებისათვის ბრძოლის საფარით შენიღბა და სწორედ ამან გაუადვილა მას თბილისის დაპყრობა. ამ ფაქტს მუსლიმთათვის დიდი პოლიტიკური და იდეოლოგიური მნიშვნელობა ჰქონდა – თბილისის კვლავ მუსლიმი მბრძანებლის ხელში აღმოჩნდა და ხუთი წლის მანძილზე კვლავ დარ აღ-ისლამის ტერიტორიად ითვლებოდა. ხორეზმელთა მიერ თბილისში გავრცელებული სარწმუნოება სუნიტური ისლამის ჰანაფიტური მასჰაბი იყო.

ამრიგად, XIII საუკუნის 20-იან წლებში თბილისში ისლამის სამი მასჰაბი არსებობდა. აქედან ორი – შაფიტური და ჰანაფიტური – ორთოდოქსული ისლამის და ერთი – ჯაფარიტული მასჰაბი, შიიტურ-იმამიტური ისლამის კუთვნილება იყო. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჯალალ ად-დინის მიერ თბილისში შემოტანილ ჰანაფიზმს დამკვიდრების არანაირი პერსპექტივა ჰქონდა, რადგან იძულებით გამოუსლიმებული ქართველები ქვეყნიდან ხორეზმელთა წასვლის შემდეგ კვლავ თავიანთ სარწმუნოებას დაუბრუნდებოდა. ამრიგად, საქართველოს ისტორიის ამ ეტაპზე, თბილისში ჰანაფიტური მასჰაბის არსებობა ხანმოკლე აღმოჩნდა, თუმცა მისი შემოსვლის გზა ძალისმიერი და სისხლიანი იყო.

თბილისში ჰანაფიზმის გავრცელება-დამკვიდრებისათვის მცდელობის საკითხში მნიშვნელოვანია თემურ-ლენგის ლაშქრობათა პერიოდი. ამ პირობების მოღვაწეობა მრავალი მეცნიერის კვლევის საგანს წარმოადგენს და ისტორიოგრაფიაში მნიშვნელოვანი ადგილს იკავებს.⁴⁹

⁴⁸ Zamt'aġmcereli, p. 178 (ჟამთაღმწერელი, გვ. 178).

⁴⁹ See: V. Gabašvili. maxlobeli aġmosavlet'i XIV-XV ss. narkvevebi maxlobeli aġmosavlet'is istoriidan. t'bilisi. 1957, pp. 215-225 (ვ. გაბაშვილი. მახლობელი აღმოსავლეთი XIV-XV სს. ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან. თბ. 1957, გვ. 215-225); D. Kac'itaje. sak'art'velo XIV-XV saukunet'a mijnaze (sparsuli da sparsulenovani cqaroebis mixedvit'). t'bilisi. 1975 (დ. კაციტაძე. საქართველო XIV-XV საუკუნეთა მიჯნაზე (სპარსული და სპარსულენოვანი წყაროების მიხედვით). თბ. 1975); K. Tabataje. k'art'veli xalxis brjola uc'xoel dampqrobt'a cinaaġmdeg XIV-XV ss-is mijnaze. t'bilisi. 1974 (კ. ტაბატაძე. ქართველი ხალხის ბრძოლა უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ XIV-XV სს-ის მიჯნაზე. თბ. 1974); V. Gabašvili. t'at'art'a

როგორც ცნობილია, თემურ-ლენგის ლაშქრობებს საქართველოში (და არა მარტო საქართველოში) მისი აბოლოგეტი ისტორიკოსები (ნიზამ ად-დინ შამი, შერეფ ად-დინ ალი იეზდი, მუინ ად-დინ ნათანზი, ფასიჰი ხაფი, ჰაფეზე აბრუ, აბდ არ-რეზაყ სამარყანდი, მირზონდი, ხონდემირი) აქ ისლამის გავრცელების მიზეზით ხსნიან. დაპყრობითი ლაშქრობების მიზნად ისლამის ექსპანსის დასახელება მუსლიმი ისტორიკოსებისთვის ტრადიციას წარმოადგენდა. თუმცა, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ისლამის როლი ამ სამხედრო ოპერაციების დროს არც თუ ნაკლებმნიშვნელოვანი იყო. ჩვენი მიზანია, შეძლებისდაგვარად წარმოვჩინოთ საქართველოში თემურ-ლენგის ლაშქრობათა რელიგიური კომპონენტი და აქ ისლამის ჰანაფიტური მახჰაბის გავრცელების მცდელობის რეალური მიზეზები.

თემურ-ლენგი მუსლიმ სასულიერო პირებს იყენებდა საკუთარი ძალაუფლების განმტკიცებისათვის და ცდილობდა, რომ ეს ფენა თავის პოლიტიკურ დასაყრდენად ჰყოლოდა. თემური ტრადიციულად სუნიტური ისლამის მიმდევარი იყო. მისი სარწმუნოებრივი კუთვნილების შესახებ სწავლულ კაც-

šemosevebi sak'art'veloši. t'bilisi. 1943 (ვ. გაბაშვილი. თათართა შემოსევები საქართველოში. თბ. 1943); D. Gvritšvili. narkvevebi sak'art'velos istoriidan. I (დ. გვრიტიშვილი. ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან. I); M. Brose. sak'art'velos istoria. I. t'p'ilisi. 1895 (მ. ბროსე. საქართველოს ისტორია. I. ტფ. 1895); Iv. javaxišvili. k'art'veli eris istoria. III. t'bilisi. 1941 (ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. III. თბ. 1941); N. Berjenišvili. sak'art'velos istoria. XIII-XIV ss. sak'art'velos istoriis sakit'xebi. II. t'bilisi. 1962 (ნ. ბერენიშვილი. საქართველოს ისტორია. XIII-XIV სს. საქართველოს ისტორიის საკითხები. II. თბ. 1962); D. Karičašvili. sak'art'velos mokle istoria. t'p'ilisi. 1908 (დ. კარიჭაშვილი. საქართველოს მოკლე ისტორია. ტფილისი. 1908); G. Ot'xmezuri. t'emur-langis sak'art'veloši lašk'robis šesaxeb (religiuri aspek'ti). saistorio krebuli. I. t'bilisi. 2011, pp. 54-67 (გ. ოთხმეზური. თემურ-ლანგის საქართველოში ლაშქრობის შესახებ (რელიგიური ასპექტი). საისტორიო კრებული. I. თბ. 2011, გვ. 54-67). L. V. Stroeve. Vozniknovenie gosudarstva Timur, Učeny zapiski Leningradskogo gos. universiteta. №128. Seria vostokovedečeskikh nauk. vyp. 3. L. 1952 (Л. В. Строева. Возникновение государства Тимур. Ученые записки Ленинградского гос. университета. №128. Серия востоковедческих наук. вып. 3. Л., 1952); L. Ū. Ākubovskij. Timur, opyt kratkoj harakteristiki. Voprosy istorii. №8-9. M. 1946 (Л. Ю. Якубовский. Тимур, опыт краткой характеристики. Вопросы истории. №8-9. М. 1946); V. V. Bartol'd. Ulugbek i ego vremā. soč. II. č. I. Moskva. 1964 (В. В. Бартольд. Улугбек и его время. соч. II. ч. I. Москва. 1964); N. V. Pigulevskaā, A. Ū. Ākubovskij, I. G. Petruševskij, L. V. Stroeve, A. M. Belenickij. Istorii Irana s drevneiših vremen do konca XVIII v. L. 1958 (Н. В. Пигулевская, А. Ю. Якубовский, И. Г. Петрушевский, Л. В. Строева, А. М. Беленицкий. История Ирана с древнейших времен до конца XVIII в. Л. 1958); M.S. Ivanov. Istorii Irana. Moskva. 1977 (М. С. Иванов. История Ирана. Москва. 1977); Istorii stran zarubežnoj Azii v srednie veka. Moskva. 1970 (История стран зарубежной Азии в средние века. Москва. 1970); A. Ū. Ākubovskij. Timur i ego vremā. Istorii narodov Uzbekistana. t. I. Taškent. 1950 (А. Ю. Якубовский. Тимур и его время. История народов Узбекистана. т. I. Ташкент, 1950).

თა კომისია აღნიშნავს, რომ იგი „იყო სჯულითა სუნი“.⁵⁰ მაგრამ ჩვეულებრივ, თემურ-ლენგისათვის რელიგია მოწინააღმდეგესთან ბრძოლის ერთ-ერთ იარაღს წარმოადგენდა და მას შექმნილი სიტუაციის შესაბამისად თავის სასარგებლოდ იყენებდა. სადაც სჭირდებოდა შიიტების დამცველი იყო და სადაც საჭიროება მოითხოვდა – სუნიტების.⁵¹

თემურიანთა ხანის სპარსი ისტორიკოსები ცდილობდნენ თემურ-ლენგში არა მარტო დიდი მხედართმთავრის, არამედ, სარწმუნოების გამავრცელებლის სახე წარმოეჩინათ. ისინი თემურის ლაშქრობებს საქართველოში ჯიჰადის მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. სინამდვილეში, ისლამი თემურ-ლენგისათვის პოლიტიკური ლავირების ერთ-ერთი საშუალება იყო, წინააღმდეგ შემთხვევაში მას არანაირ ანგარიშს უწყევდა. როგორც აკად. ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავს: „მიწის მფლობელობისათვის მებრძოლ „ველურ“-მომთაბარეებმა მაჰმადიანობა თავის აღმად აღიარეს და „გიაურთა“ (ქრისტიან მიწისმფლობელთა) წინააღმდეგ ბრძოლაში „საღვთო საქმედ“ გამოაცხადეს. თემურ ლენგი ამ „მაჰმადიანური პოლიტიკის თანმიმდევრული გამტარებელი იყო“.⁵² აქვე დავსძენთ, რომ ამ „მაჰმადიანურ პოლიტიკაში“ სოიურღალის ინსტიტუტის დანერგვა ერთ-ერთი მთავარი კომპონენტი იყო, რასაც თემურ-ლენგის დაპყრობითი ომების საბოლოო წარმატება უნდა უზრუნველყო.

თემურ-ლენგი საქართველოს პირველად 1386 წელს ე. წ. „სამწლიანი“ ლაშქრობის დროს მოადგა, რაც მასსა და თოლთამიშს შორის ურთიერთობის გამწვავებას მოჰყვა. თემურმა გაძარცვა თბილისი და ტყვედ ჩაიგდო საქართველოს სამეფო ოჯახი – მეფე ბაგრატ V (1360-1393 წწ.), დედოფალი ანა და უფლისწული დავითი, დიდძალი ტყვე წაიყვანა და ყარაბაღში დაბანაკდა.⁵³ მიუხედავად იმისა, რომ სპარსი ისტორიკოსები თემურის ამ ლაშქ-

⁵⁰ Beri Egnatašvili. axali k'art'lis c'xovreba. pirveli tek'sti. k'art'lis c'xovreba. II. t'bilisi. 1959, p. 327 (ბერი ეგნატაშვილი. ახალი ქართლის ცხოვრება. პირველი ტექსტი. ქართლის ცხოვრება. II. თბ. 1959, გვ. 327); Vaxuši Batonišvili. aǵcera samep'osa sak'art'velosa, p. 264 (ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 264).

⁵¹ Istoriiā Uzbekskoj SSR. t. I. kn. I. Taškent, p. 331 (История Узбекской ССР. т. I. кн. I. Ташкент, сг. 331).

⁵² N. Berjanišvili. sak'art'velos ruset't'an šeert'ebis istoriuli mnišvnelobisat'vis. sak'art'velos istoriis sakti'xebi. V. t'bilisi. 1971, pp. 155-180 (ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს რუსეთთან შეერთების ისტორიული მნიშვნელობისათვის. საქართველოს ისტორიის საკითხები. V. თბ. 1971, გვ. 155-180).

⁵³ P'arsadan Gorgijanijsi istoria. S. Kakabajis gamoc'ema. saistorio moambe. nac. II. tp'ilisi. 1925, p. 302 (ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია. ს. კაკაბაძის გამოცემა. საისტორიო მთარგმნე. ნაწ. II. ტფ. 1925, გვ. 302); K. Tabataje. t'emur lengis dapqrobit'i omebi da misi pirveli šemoseva sak'art'veloši 1386 c. sin. III. t'bilisi. 1979, p. 670 (670-680) (კ. ტაბატაძე. თემურ ლენგის დაპყრობითი ომები და მისი პირველი შემოსევა საქართველოში 1386 წ. სინ. III. თბ. 1979,

რობას საქართველოში ისლამის გავრცელების მიზნით ხსნიან, არსად ლაპარაკი არაა იმის თაობაზე, რომ თემურ-ლენგს თბილისის ქრისტიანი მოსახლეობის მასიური გამუსლიმება მოეწყო, როგორც ეს ჯალალ ად-დინმა გააკეთა.

ბაგრატ V-ს თემურ-ლენგმა ისლამის აღიარება ჯერ კიდევ თბილისში ყოფნისას შესთავაზა. როგორც ჩანს, შუააზიელ დამპყრობელს მტკიცედ ჰქონდა გადაწყვეტილი საქართველოს მეფის გამუსლიმება, რადგან ბაგრატს ამ საკითხზე პირადად დალაპარაკებია.⁵⁴

თავდაპირველად ბაგრატ V უარზე იყო მიეღო ისლამი. ამის გამო მას თემურთან ტყვედ ყოფნა მოუწია. ბაგრატი თემურ-ლენგს გილანსა და მახან-დარანში ლაშქრობის დროს თან ჰყავდა.⁵⁵ როგორც ჩანს, სწორედ ამ პერიოდში თემურ-ლენგსა და საქართველოს მეფეს ხშირი ურთიერთობა ჰქონდათ, რაც უპირველესად მასთან რელიგიურ საკითხებზე საუბრით იყო გაპირობებული. ამ დროს ბაგრატ V-ს თემურ-ლენგისგან და მისი თანმხლები მეცნიერებისგან უნდა მიეღო ინფორმაცია მუსლიმური მიწათმფლობელობის* შესახებ და გაეაზრებინა ის საფრთხე, რაც ამ სისტემას შეეძლო მოეტანა საქართველოსთვის.

ტყვედ ყოფნის პერიოდში ბაგრატ V-მ თემურ-ლენგის კეთილგანწყობის მოპოვება შეძლო. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით: „გარნა შეიყუარა

გვ. 670 (670-680); Šaraf ad-Din Ali Jazdi. Zafar-name. Kniga pobed Amira Temura. Predislovie, perevod so starouzbekskogo, komentarij, ukazateli i karta doktora istoričeskikh nauk professora Ašrafa Ahmedova. Taškent. 2008, p. 114 (Шараф ад-Дин Али Йазди. Зафар-наме. Книга побед Амира Темура. Предисловие, перевод со староузбекского, комментарий, указатели и карта доктора исторических наук профессора Ашрафа Ахмедова. Ташкент. 2008, ст. 114).

⁵⁴ K. Tabataje. k'art'veli xalxis brjola uc'xoel dampqrobt'a cinaaǧmdeg XIV-XV ss-is miǧnaze. t'bilisi. 1974, p. 74 (კ. ტაბატაძე. ქართველი ხალხის ბრძოლა უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ XIV-XV საუკუნეების მიჯნაზე. თბ. 1974, გვ. 74); Šaraf ad-Din Ali Jazdi. Zafar-name, p. 115 (Шараф ад-Дин Али Йазди. Зафар-наме, ст. 115).

⁵⁵ Vaxušt'i Batonišvili. aǧcera samep'osa sak'art'velosa, p. 265 (ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 265).

* **სოიურდალი** ოქროს ურდოში გავრცელებული მიწათმფლობელობის ფორმა იყო. სამხედრო სამსახურისთვის პირს გადაეცემოდა ერთი ან რამდენიმე სოფელი ან მთელი ოლქიც. ოქროს ურდოში სოიურდალის მფლობელი სარგებლობდა საგადასახადო და სასამართლო შეუვალობით. თემურ-ლენგის დროს სოიურდალი გადაეცემოდა მის მეომრებსა და სარდლებს – მომთაბარე ტომის ბელადებს. როგორც ვ. გაბაშვილი აღნიშნავს, „...სოიურდალი ორგანულად უკავშირდება მიწისმფლობელობის უფლებების ახალ გადაწესება-გადაჯგუფებას მახლობელ აღმოსავლეთში. თუ მანამდე სოიურდალი ნებისმიერ წყალობას ნიშნავდა, თემურის დროს იგი სამხედრო სამსახურისთვის სარდლებისთვის მემკვიდრეობით ვნაწყოლებივი მიწის აღმნიშვნელად იქცა, სადაც სრული ან ნაწილობრივი საგადასახადო და სასამართლო შეუვალობა ჰქონდათ მინიჭებული (V. Gabašvili. t'emur-lengi. narkvevebi maxlobeli aǧmosavlet'is istoriidan, p. 222 (ვ. გაბაშვილი. თემურ-ლენგი. ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან, გვ. 222).

მეფე ჰაერონებისა და სიმკნისა მისისათვის, და არა ენება ბოროტის-ყოფა მის ზედა; არამედ შიშისათვის, რათა იქმნას მაჰმადიან, აქადებდა ტანჯვასა და უპატიობასა და კულად, თუ ჰყოს ნება მისი, ნიჭსა დიდსა და თავისუფლებასა აღუთქმიდა სამეფოსა თვისსა;⁵⁶ მიუხედავად ამისა ბაგრატ V გამუსლიმებაზე უარს ამბობდა. თემურ-ლენგი ტყვედ წაყვანილი ბაგრატ მეფისგან სუნიტური ისლამის აღიარებას ითხოვდა, „...რამეთუ თვით იყო სუნი“.⁵⁷

ბაგრატ V-მ გააანალიზა რა მისი, მასთან ერთად მყოფი პირებისა და ქვეყნის მდგომარეობა, (თემურ-ლენგთან ერთად ყარაბაღის სამხედრო ბანაკში ყოფნის დროს) ისლამი აღიარა.⁵⁸ ეს იყო თვითგადარჩენისათვის გადადგმული ნაბიჯი. ბაგრატ V-სთვის ეს უდიდეს პიროვნულ ტრაგედიას წარმოადგენდა. ვახუშტი ბატონიშვილის სიყვით: „მახმედიან იქმნა მეფე ბაგრატ ხელოვნებით, რათა დაეღწეს თემურსა და შურ აგოს ამისათვის“.⁵⁹ წყაროს ცნობით, „ხოლო მეფე ბაგრატ დაღაცათუ პირითა აღიარებდა სჯულსა მათსა, არამედ მტჯიცედ ეგო გულითა მხურვალითა სარწმუნოებასა ზედა ქრისტესსა“.⁶⁰

ბაგრატის გამუსლიმებას ტყვედ ჩავარდნილ ქართველთა გამუსლიმებაც მოჰყვა.⁶¹ ბაგრატ V ტყვედ ყოფნის პერიოდშივე ფიქრობდა თუ როგორ ეძია შური თემურ-ლენგზე.⁶² ამისთვის მან თვითონ შესთავაზა თემურს მისთვის ლაშქარი გაეყოლებინა, რათა საქართველო გაემუსლიმებინა. ვახუშტის ცნობით: „მერმე ეტყოდა ბაგრატ თემურს: ვინაითგან ვსცან სჯულთა შენთა კეთილობა, აწ მნებავს, რათა მომცე სხანი შენნი და ვჰყო ყოველნი სამეფონი ჩემნი მაჰმადიან“.⁶³ იგივეს წერს სომეხი ისტორიკოსი თოგმა მეწოფეცი.⁶⁴

⁵⁶ Vaxušti Batonišvili. aḡcera samep'osa sak'art'velosa, p. 264-265 (ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 264-265).

⁵⁷ Vaxušti Batonišvili. aḡcera samep'osa sak'art'velosa, p. 264 (ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 264).

⁵⁸ Šaraf ad-Din Ali Jazdi. Zafar-name, p. 115 (Шараф ад-Дин Али Йазди. Зафар-наме, ст.115).

⁵⁹ Vaxušti Batonišvili. aḡcera samep'osa sak'art'velosa, p. 266 (ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 266); Beri Egnatašvili. axali k'art'lis c'xovreba. pirveli tek'sti. k'art'lis c'xovreba, p. 329 (ბერი ეგნატაშვილი. ახალი ქართლის ცხოვრება. პირველი ტექსტი. II, გვ. 329).

⁶⁰ axali k'art'lis c'xovreba. meore tek'sti. k'art'lis c'xovreba. II. t'bilisi. 1959, p. 455 (ახალი ქართლის ცხოვრება. მეორე ტექსტი. ქართლის ცხოვრება. II. გვ. 455).

⁶¹ Šaraf ad-Din Ali Jazdi. Zafar-name, p. 115 (Шараф ад-Дин Али Йазди. Зафар-наме, ст. 115).

⁶² Beri Egnatašvili. axali k'art'lis c'xovreba. pirveli tek'sti, p. 32 (ბერი ეგნატაშვილი. ახალი ქართლის ცხოვრება. პირველი ტექსტი, გვ. 329).

⁶³ Vaxušti Batonišvili. aḡcera samep'osa sak'art'velosa, p. 266 (ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 266).

⁶⁴ T'ovma Mecop'ec'i. istoria t'emur-lengisa da misi š'amomavlebisa. jveli somxuridan t'argmna,

წყაროთა ამ მონაცემებს აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით არ იზიარებს ივანე ჯავახიშვილი და აღნიშნავს, რომ „არაფერი ამის მსგავსი არც შეიძლება მომხდარიყო და არც მომხდარა. თემურ-ლენგი ისეთი ცბიერი და ჭკვიანი კაცი იყო, რომ მისი ასე სულელურად მოტყუება არავის შეეძლო.“⁶⁵ გ. ოთხმეზურის აზრით, „გამორიცხულია „შურისძიების“ მიზნით მას (ბაგრატ V-ს – ხ.ბ.) თვითონ შეეთავაზებინა თემურ-ლენგისათვის მთელი საქართველოს გამაჰმადიანება და მოეთხოვა ჯარი“.⁶⁶ მეცნიერი გამოთქვამს ვარაუდს, რომ თემურ-ლენგმა ბაგრატ V-სა და გიორგი VII-ს ქვეყნის გამუსლიმება მოსთხოვა და ეს იყო იმ უკომპრომისო ბრძოლის მიზეზი რასაც ქართველი მეფეები დამპყრობლის წინააღმდეგ აწარმოებდნენ.⁶⁷

უნდა აღინიშნოს, რომ არც ქართულ და არც თემურიანთა პერიოდის სპარსულენოვან ნარატივებში ინფორმაცია თემურ-ლენგის მიერ ბაგრატიონთა ქვეყნის გამუსლიმების მოთხოვნის შესახებ არ ფიქსირდება. თემურის ისტორიკოსებთან არც ქართველი მეფისადმი 12000 ჩაღათაელის გატანების საკითხს ვხვდებით. თუმცა ქართულ და სომხურ მატრიანებში ამ ამბის არსებობა მის რეალობაში ეჭვის შეტანის საფუძველს არ გვაძლევს. ცხადია, რომ ბაგრატ V-მ ჯერ შეძლო და ისეთი ოდიოზური და ცბიერი პიროვნების კეთილ განწყობა დაიმსახურა, როგორც თემურ-ლენგი იყო და შემდეგ უფრო მეტიც, მისი მოტყუება მოახერხა, რის შედეგადაც ქართველებმა თემურის ლაშქრის ნაწილი გაანადგურეს. ვფიქრობთ, ეს მომენტი კარგად ასახავს ბაგრატ V-ის დიპლომატიურ ნიჭსა და მოხერხებულობას. მიგვაჩნია, რომ სწორედ ამ მიზეზების გამო არც ერთი სპარსულენოვანი ისტორიკოსი ამ ფაქტის შესახებ არ საუბრობს.

ბაგრატ V პირველი ქართველი მეფეა, რომელიც იძულებული გახდა საკუთარი და სხვების სიცოცხლის გადასარჩენად ისლამი ელიარებინა. ეს იმდენად დამამცირებელი და შეურაცხმყოფელი იყო მისთვის, რომ ვფიქრობთ, მისი შურისძიების უპირველესი მიზეზი მისი იძულებით გამუსლიმება და თე-

šesavali da komentarebi daurt'o karlo kuc'iam. t'bilisi. 1987, p. 24 (თოვმა მეწოფეცი. ისტორია თემურ-ლენგისა და მისი შთამომავლებისა. ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო კარლო კუციაძე. თბ. 1987, გვ. 24).

⁶⁵ Iv. Javaxišvili. k'art'veli eris istoria. III. t'bilisi. 1966, pp. 291-292 (ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. III. თბ. 1966, გვ. 291-292).

⁶⁶ G. Ot'xmezuri. t'emur-langis sak'art'veloši lašk'robis šesaxeb (religiuri aspek'ti), p. 57 (გ. ოთხმეზური. თემურ-ლენგის საქართველოში ლაშქრობის შესახებ (რელიგიური ასპექტი), გვ. 57).

⁶⁷ G. Ot'xmezuri. t'emur-langis sak'art'veloši lašk'robis šesaxeb (religiuri aspek'ti), p. 59 (გ. ოთხმეზური. თემურ-ლენგის საქართველოში ლაშქრობის შესახებ (რელიგიური ასპექტი), გვ. 59).

მურ-ლენგის მიერ ქვეყნის აოხრება უნდა ყოფილიყო. შვილისადმი მიწერილ წერილში ბაგრატ V აღნიშნავს, რომ „ვიდიოთ შური პირველი, რომელ ჰყვეს მათ ჩუენ ზელა“.⁶⁸

ქართველების მხრიდან მტერზე შურის ძიება მართლაც რომ სასტიკი აღმოჩნდა – გამთენიისას უფლისწულმა გიორგიმ ხუნანში, ბედრუჯის ციხესთან თავისი ლაშქრით ალყაში მოაქცია ჩალათაელები და გაწყვიტა „... ბრძოლა ბაგრატ ფიცხლად; აღილო ალაფი მათი და მოვიდა გამარჯვებული და მოადგა ტფილისს ... ჟამსა მცირესა აღილო ციხე, მოსრნა თათარნი და დაიპყრა თვთ, და იძია შური თემურისა ესრეთ ბაგრატ მეფემან.“⁶⁹

თემურის მიერ გამუსლიმებულმა ქართველმა მეფემ და მისმა ამაღლამ სუნიტური ისლამის ჰანაფიტური მაზჰაბი „აღიარა.“ როგორც შარაფ აღ-დინი აღნიშნავს, საქართველოს მეფე ბაგრატ V-მ უშუალოდ თემურ-ლენგის შეგონების საფუძველზე „ჰანაფიზმისკენ მიდრეკილება გამოიჩინა“. ამ საკითხთან დაკავშირებით კ. ტაბატაძის მოსაზრებით, თემურ-ლენგმა საქართველოში გასავრცელებლად ეს მაზჰაბი იმიტომ შეარჩია, რომ იგი გამოირჩევა დიდი მოთმინებითა და მორჩილებით და ფართოდ გავრცელდა მოწათმოქმედ ტომებში და დასძენს, რომ „თემურ-ლენგის ვარაუდით ასეთი რელიგია მიზანშეწონილი იქნებოდა საქართველოში ქრისტიანობის შესაცვლელად“.⁷⁰ თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ ჰანაფიტური მაზჰაბი გავრცელებული იყო თურქული მოდგმის ხალხებში, რომლებიც არ მიეკუთვნებოდნენ მიწათმოქმედ საზოგადოებას. ქართველთა შორის ჰანაფიტური იურიდიულ-თეოლოგიური სკოლის შეტანა (*უფრო მცდელობა*), ვფიქრობთ, გაპირობებული იყო მხოლოდ იმ მიზეზით, რომ თვითონ თემურ-ლენგი იყო ამ მაზჰაბის წარმომადგენელი და რელიგიურ-ექსპანსიონისტური თვალსაზრისითაც ვალდებული იყო საკუთარი მაზჰაბი გაეცვლებინა. ისე, რომ ამ საკითხთან დაკავშირებით, საქართველოს, როგორც მხოლოდ აგრარული ქვეყნის ჭრილში განხილვა არ განაპირობებდა აქ ჰანაფიტური მაზჰაბის გავრცელებას.

ბაგრატ V-ის საქართველოში დაბრუნებისთანავე მისი კვლავ გაქრისტიანების დადასტურებაა ის, რომ ბაგრატი ისევ საქართველოს მეფეა და

⁶⁸ Beri Egnatašvili. axali k'art'lis c'xovreba. pirveli tek'sti. k'art'lis c'xovreba, p. 320 (ბერი ეგნატაშვილი. ახალი ქართლის ცხოვრება. პირველი ტექსტი, გვ. 330).

⁶⁹ Vaxušti Batonišvili. aḡcera samep'osa sak'art'velosa, p. 266-267 (ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 266-267)

⁷⁰ K. Tabataje. k'art'veli xalxis brjola uc'xoel dampqrobt'a cinaaḡmdeg XIV-XV saukuneebis mijnaze, p. 682 (კ. ტაბატაძე. ქართველი ხალხის ბრძოლა უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ XIV-XV საუკუნეების მიჯნაზე, გვ. 682).

იბრძვის თემურ-ლენგის წინააღმდეგ. ახალი ქართლის ცხოვრების მეორე ტექსტი ბაგრატის შესახებ წერს: „ხოლო მეფემან ბაგრატ კუალად იყრა სამეფო თვისი და განაგებდა კეთილად ... და მცირედსა ხანსა შინა მიიცვალა სარწმუნობასა და სინანულსა შინა“.⁷¹ აქედანაც ჩანს, ბაგრატი რომ კვლავ გაქრისტიანდა და ტახტი ყოველგვარი წინააღმდეგობის გარეშე დაიკავა.⁷²

საქართველოში თემურ-ლენგის მრავალგზის ლაშქრობების მიუხედავად, ხაზგასასმელია ის გარემოება, რომ მას გადამჭრელი ზომები აქ ისლამის გავრცელებისთვის არ მიუღია. როგორც სამართლიანად აღნიშნავს კ. ტაბატაძე, თემურ-ლენგს ეგონა, რომ ადგილობრივი რელიგიის შეცვლას ადვილად შეძლებდა აქ ფეოდალური ზედაფენისა და პირველ რიგში მეფისა და მისი ოჯახის გამუსლიმების გზით.⁷³ როგორც ჩანს, თემურ-ლენგი ვარაუდობდა, რომ საქართველოს რჯულშეცვლილი მეფე თავისი ქვეყნის გამუსლიმებასაც განახორციელებდა. სწორედ ამგვარმა შეხედულებამ გადაადგმევინა მას ის მცდარი ნაბიჯი, რაც 12 000 ჩალათაელის სიცოცხლის ფასად დაუჯდა.

მიუხედავად იმ სისასტიკისა, რაც თემურ-ლენგის ლაშქრობებისას ხდებოდა, ქართველები თავს არ ზოგავდნენ და ამ უთანასწორო ბრძოლაში მიმართავდნენ როგორც ფიზიკური დაპირისპირების, ისე დიპლომატიურ მე-

⁷¹ axali k'art'lis c'xovreba. meore tek'sti, p. 459 (ახალი ქართლის ცხოვრება, მეორე ტექსტი, გვ. 459).

⁷² კ. ტაბატაძე გამუსლიმებული ბაგრატის საქართველოში დაბრუნების საკითხთან დაკავშირებით სვამს კითხვას – „მიიღებდა თუ არა ქართველი საზოგადოება რჯულშეცვლილ და გამუსლიმებულ მეფეს, ან შეძლებდა თუ არა ეს უკანასკნელი წინააღმდეგობის გარეშე კვლავ დაპატრონებოდა სამეფო ტახტს?“ და დასძენს, რომ შესაძლებელი იყო ამ დროს (უმეფობის პერიოდში) უფლისწული გიორგი მეფედ ეკურთხებინათ. მას კი, თავის მხრივ, წინააღმდეგობა გაეწია გამუსლიმებული ძამის კვლავ ტახტზე დაბრუნებისთვის. გიორგის ამ შემთხვევაში მეტი უპირატესობა ექნებოდა და ბაგრატის წინააღმდეგ მას მთელი საქართველო დაუჭერდა მხარსო. მეცნიერი აქვე გამოთქვამს ვარაუდს, რომ ქართველებმა ჩალათაელები არა შურისძიების, არამედ მათგან ბაგრატ მეფის გამოხსნის გამო გაწვევტეს. (K. Tabataje. k'art'veli xalxis brjola uc'xoel dampqrobt'a cinaaǧmdeg XIV-XV ss-is mijnaze, p. 69 (კ. ტაბატაძე. ქართველი ხალხის ბრძოლა უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ XIV-XV სს-თა მიჯნაზე, გვ. 69) აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით დავიწყეთ იმით, რომ საქართველოში დაბრუნებულ გამუსლიმებულ ბაგრატ V-ს ტახტის კვლავ დაკავების საქმეში წინააღმდეგობა არ შექმნია, რადგან ქართველებისთვის ცნობილი იყო ტყვედ ჩავარდნილი მეფისა და მისი ამაღლის გამუსლიმების მიზეზიც (ფიზიკური გადარჩენა) და მიზანიც (ტყვეობიდან თავის დაღწევა და თემურ-ლენგზე შურის ძიება). ისიც ცნობილია, რომ ტახტის მეკვიდრე, უფლისწული გიორგი განზრახ არ თანხმდებოდა დიდებულებს მეფედ კურთხევაზე, რათა თემურთან ტყვედ მყოფ მის ოჯახს უფრო დიდი პრობლემები არ შექმნოდა. ქართველთა მიერ ჩალათაელების გაწვევტა კი შურისძიება იყო იმ ყველაფრისათვის, რაც თემურ-ლენგმა ბაგრატ მეფესა და ქვეყანას შეამთხვია.

⁷³ K. Tabataje. k'art'veli xalxis brjola uc'xoel dampqrobt'a cinaaǧmdeg XIV-XV saukuneebis mijnaze. sin. III. t'bilisi. 1979, p. 682 (კ. ტაბატაძე. ქართველი ხალხის ბრძოლა უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ XIV-XV საუკუნეების მიჯნაზე. სინ. III. თბ. 1979, გვ. 682).

თოდებს. გიორგი VII-მ უკომპრომისო ბრძოლა გამოუცხადა თემურს და მეზობელ მუსლიმურ ტერიტორიებს. ეს იყო საპასუხო იერიშები თემურის იდეოლოგიურ და პოლიტიკურ მოკავშირეებზე. გიორგი VII-მ აღინჯის ციხიდან თემურის მიერ დატყვევებული სულთან თირის გამოხსნის შემდეგ „მოაოჯრნა და მოსწყენდა გარემონი მაჰმადიანნი, აღილო ალაფი დიდძალი.“⁷⁴

ქართველებისგან შევიწროვებული მუსლიმები თემურ-ლენგს მათგან დაცვის თხოვნით მიმართვადნენ. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით „აქა ევედრნენ მაჰმადიანნი მესაზღვრენი ქართლისანი თემურს, რომელსა აოჯრებდნენ ქართველნი, რამეთუ რაჟამი იციან მოსწყუებდიან და ალაფობდიან“.⁷⁵

საგულისხმოა, რომ გიორგი VII-ის მიერ თემურთან მოსალაპარაკებლად გაგზავნილი უფლისწული კონსტანტინე, რომელმაც თემურ-ლენგს სთხოვა, რომ ქვეყანა აღარ დაერბია, პასუხად თემურის ნათქვამი ჩამოიტანა – „იყავ მშკდობით და ნურღარასამცა ავნებთ მაჰმადიანთა“.⁷⁶ ქართველთა მხრიდან თემურ-ლენგთან დაზავებისა და ქვეყანაში მშვიდობის დამყარების მცდელობას არა ერთხელ ჰქონდა ადგილი.⁷⁷

მორიგი დიპლომატიური ურთიერთობის დროს გიორგი VII-მ თემურს ჯერ თავისი ძმა კონსტანტინე მიუგზავნა მოსალაპარაკებლად, შემდეგ, კი „სომხითარი მთავარი იესე ვედრებით“, რომ ქვეყანა არ აეოხრებინა. თემურმა კი მეფეს გამუსლიმების ულტიმატუმში წამოუყენა და მხოლოდ ამის შემდეგ დაპირდა ქვეყნის დანებებას⁷⁸, რაზეც უარი მიიღო და საპასუხოდ ქართველებმა განაახლეს მეზობელ მუსლიმურ პოლიტიკურ ერთეულებზე თავდასხმები: „ხოლო ვითარ იყო ჭირი დიდი გიორგი მეფისაგან ყოველთა გარემოთა მაჰმადიანთა ზედა, ვიდრე რახსისა კიდემდე მოსრვიდაა ალაფობითა“. გიორგი VII -ის ასეთი ქმედებების გამო, თურქთა ლაშქარი საქართველოში შემოიჭრა და მეფე სწორედ მათთან ბრძოლაში დაიღუპა.⁷⁹

⁷⁴ Vaxuṣṭi Batonišvili. aḡcera samep'osa sak'art'velosa, p. 270 (ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 270).

⁷⁵ Vaxuṣṭi Batonišvili. aḡcera samep'osa sak'art'velosa, p. 271 (ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 271).

⁷⁶ Vaxuṣṭi Batonišvili. aḡcera samep'osa sak'art'velosa, p. 272 (ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 272).

⁷⁷ Vaxuṣṭi Batonišvili. aḡcera samep'osa sak'art'velosa, p. 270-271 (ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 270-271).

⁷⁸ Vaxuṣṭi Batonišvili. aḡcera samep'osa sak'art'velosa, p. 273 (ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 273).

⁷⁹ Vaxuṣṭi Batonišvili. aḡcera samep'osa sak'art'velosa, p. 273 (ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 273).

საქართველოსთვის ერთნაირად მიუღებელი იყო, როგორც დამპყრობლის რელიგია, ისე მისთვის დამახასიათებელი მიწათმფლობელობის სისტემა და მმართველობის ფორმა. გამუსლიმების თანმდევი პროცესები რომ კარგად ესმოდა საქართველოს სამეფო ხელისუფლებას კარგად ჩანს მონ აღ-დინ ნათანზის ცნობიდან. იგი აღნიშნავს, რომ საქართველოს მეფეს (გიორგი ბაგრატიის ძე) დანებებისა და დამორჩილების სრული მისწრაფება ჰქონდა, მაგრამ იმის შიშით, რომ ვაი თუ მუსლიმი გამხდარიყო, შეუპოვარ ბრძოლას ეწეოდა და ამ სიჯიუტეს ასეული ათასობით ქართველის სიცოცხლე შეეწირა.⁸⁰

იმავე მეთოდებით გააგრძელა მტრის წინააღმდეგ ბრძოლა კონსტანტინემატ. ტახტზე ასვლისთანავე „ამან კუალად იყო უმეტესი კირთება და სრვანი მაჰმადიანთა ... მოსრვიდა იავარი მაჰმადიანთა...“⁸¹

საქართველოსთვის უპრეცედენტოდ დიდი იყო თემურ-ლენგის ლაშქრობათა შედეგად მიღებული ზარალი, როგორც მატერიალური, ისე ადამიანური რესურსების თვალსაზრისით. მიუხედავად ამისა ქართველები მთელი ენერგიით იბრძოდნენ თემურის წინააღმდეგ. ქართველი მეფეების რეაქცია გამუსლიმების პირობაზე თავიდანვე იმდაგვარი იყო, რომ თემურ-ლენგს ქვეყნის ტოტალური გამუსლიმების ოთხონა ან მასზე ღონისძიებები, როგორც ჩანს დასაწყისშივე შეუძლებლად ეჩვენა.

1401 წლის სექტემბერში, შამქორში თემურ-ლენგსა და ქართველებს შორის დადებული ზავი ჩვენთვის თავისი რელიგიური მნიშვნელობათა საყურადღებო. ქართული მხარე ნაკისრ ვალდებულებებთან ერთად მოითხოვდა ხელშეუხებლობას და მათთვის ისეთი პირობების შექმნას, რომლითაც ქართველები „უშიშრად და მოსვენებით“ იცხოვრებდნენ მუსლიმებთან მეზობლობაში, როგორც ეს უწინ ხდებოდა. თემურ-ლენგი კი ქართველებისგან მოითხოვდა, რომ მათ თავიანთ ქვეყანაში „უსაფრთხოებასა და პატივში“ ჰყოლოდათ მუსლიმები და აშკარად არ შეესრულებინათ „ურწმუნოთა“, ანუ ქრისტიანული წესები (აქ. ღვთისმსახურება) „მართლმორწმუნეთა“ ანუ მუსლიმთა ქვეყანაში. ამავე დროს, თემურ-ლენგი საქართველოს ეკლესიის მრევლს ხელშეუხებლობასა და უსაფრთხოებას აღუთქვამდა.⁸²

⁸⁰ K. Tabataje. k'art'veli xalxis brjola uc'xoel dampqrobt'a cinaaḡmdeg XIV-XV ss-is mijnaze, pp. 71-72 (კ. ტაბატაძე. ქართველი ხალხის ბრძოლა უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ XIV-XV სს-თა მიჯნაზე, გვ. 71-72).

⁸¹ Vaxuṣṭi Batoniṣvili. aḡcera samep'osa sak'art'velosa, p. 277 (ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 277).

⁸² K. Tabataje. k'art'veli xalxis brjola uc'xoel dampqrobt'a cinaaḡmdeg XIV-XV ss-is

შამქორის ზავის ერთ-ერთი პირობა, რომ ქართველებს მუსლიმები არ უნდა შეევიწროებინათ საქართველოში ორი მნიშვნელობით უნდა გაგვიზოტო: ერთი, რომ ხორეზმელთა შემოსევის დროს გამოძევაგებული ღალატის გამო თბილისში მუსლიმების მიმართ საღამსჯელო ღონისძიებები იქნა გატარებული და მას შემდეგ ისინი გარკვეული თვალსაზრისით, შესაძლოა, მართლაც შევიწროებულები იყვნენ, და მეორე – საზავო ხელშეკრულებაში ამ პირობის შეტანის მიზანი საქართველოში მცხოვრები მუსლიმების სიმპათიებისა და ნდობის მოპოვება იყო, რითაც თემურ-ლენგი ცდილობდა მათი იდეოლოგიის დამცველის როლში გამოსულიყო და თბილისში და ზოგადად საქართველოში მათი სახით საიმელო დასაყრდენი გაეჩინა. ამას ემატებოდა ისიც, რომ საქართველოს სასაზღვრო ზოლში და მის მეზობლად მცხოვრები მუსლიმები არცთუ იშვიათად განიცდიდნენ ქართველებისგან საპასუხო თავდასხმებსა და ღარბევას რის გამოც ისინი თემურ-ლენგს ქართველებისგან დაცვას სთხოვდნენ.

ხელშეკრულების ამ პირობების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ცხადი ხდება, რომ თემურ-ლენგს საქართველოს გამუსლიმების განზრახვა 1401 წლისთვის შეცვლილი ჰქონდა ან გადადო სამომავლოდ, რაც უკვე აღარ დასცალდა.

პროცესების ანალიზი ცხადყოფს, რომ თემურ-ლენგმა კარგად დაინახა და გააანალიზა შემდეგი გარემოება – საქართველოში ისლამის გავრცელება და სოიურღალის ინსტიტუტის დამკვიდრება ადვილი არ იყო. ამიტომ შამქორის ზავის პირობები აღიშნული თვალსაზრისით, თემურ-ლენგის მიერ საქართველოს მიმართ დათმობაზე წასვლას ნიშნავდა. ყოველივე ეს კი საქართველოში მისი რელიგიური პოლიტიკის მარცხზე მიანიშნებს.

სწორედ ეს შეიძლება ჩაითვალოს იმის მიზეზად, რომ ისეთმა ძლიერმა და სასტიკმა დამპყრობელმა, როგორც თემურ-ლენგი იყო, მისთვის ჩვეული მეთოდებით თბილისის ქრისტიანი მოსახლეობის გამუსლიმება არ სცადა. მისთვის პრიორიტეტული იყო თოღთამიშის წინააღმდეგ ქართველების სახით მისადმი დაქვემდებარებული მოკავშირის ყოლა. რაც იმაზე მიუთითებს, რომ თემურის ლაშქრობები გაპირობებული იყო წმინდა სამხედრო-პოლიტიკური და სტრატეგიული მოტივებით. ქართველი მეფეებისადმი (ბაგრატ V, გიორგი) ისლამის მიღების მოთხოვნა მუსლიმური დოგმატიკის ერთ-ერთი პრინციპი იყო, რომლითაც დარ აღ-ჰარბსა და დარ აღ-ისლამს შორის ურთიერ-

mijnaze, pp. 156-157 (კ. ტაბატაძე. ქართველი ხალხის ბრძოლა უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ XIV-XV სს-თა მიჯნაზე, გვ. 156-157).

თობა უნდა წარმართულიყო. ისლამის აღიარების მოთხოვნით თემურ-ლენგი თავისი სარწმუნოების გამავრცელებლის სახეს ქმნიდა და თავის დამპყრობლურ ლაშქრობებს ჯიჰადის მნიშვნელობას აძლევდა. სწორედ მუსლიმურმა დოგმატიკამ გამოიწვია ის სასტიკი წინააღმდეგობა, რაც თემურ-ლენგმა (და ყველა დამპყრობელმა) ქართველების მხრიდან მიიღო.

ბაგრატ V-ისა და მისი მემკვიდრეების სასტიკმა წინააღმდეგობამ, თემურ-ლენგს თავიდანვე უარი ათქმევინა ქვეყნის გამუსლიმებაზე.

ყოველივე ზემოთ განხილულიდან გამომდინარე, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ საქართველოში თემურ-ლენგის რელიგიური პოლიტიკა არ შედგა შემდეგი მიზეზებით: ქართული საზოგადოება თავგამოდებით იცავდა ქრისტიანობას, როგორც ეროვნულობის სიმბოლოს. გარდა ამისა, ქართულ არისტოკრატიას კარგად ესმოდა, თუ რა ცვლილებებს გამოიწვევდა ქვეყანაში ისლამის გავრცელება მიწათმფლობელობის საკითხში, რაც მათთვის კატეგორიულად მიუღებელი იყო. ჩანს, თემურ-ლენგმა ეს ყველაფერი გააცნობიერა და ანგარიში გაუწია შექმნილ ვითარებას, რადგან მოხარკეობის საფუძველზე ქართველ მეფეს ქრისტიანობით მეფობის უფლება დართო, ხოლო მოსახლეობას შეუვალობასა და ხელშეუხებლობას დაპირდა. ამრიგად, თემურ-ლენგის მიერ თბილისში სუნიტური ისლამის ჰანაფიტური მახზაბის გავრცელების მცდელობა უშედეგოდ დამთავრდა.

Khatuna Baindurashvili

Korneli Kekelidze National Centre of Manuscripts

THE SUNNI MAHD'HABS IN THE 13TH-14TH CENTURIES TBILISI

Summary

The paper studies the political and theological grounds for establishing the Sunni Islamic school of jurisprudence and theology– Hanafi Mahd'hab in the 13th-14th centuries Tbilisi. The focus is upon the social and political nature of introducing the religion and the land ownership system by the Muslim conquerors. In addition, the analysis is conducted on the methods which were intended to apply for converting the country to Islam as well as the reasons of the failure of their “religious mission”.

The attempt to propagate the Hanafi Mahd'hab of Orthodox Islam in Tbilisi was made in the period of Jalal ad-Din's military campaign. The Muslims considered Tbilisi as Dar al-Islam. They claimed it as the city of Muslims and had aspirations for Tbilisi to be under the control of Muslims again.

The findings of the complex research on the issue about the introduction and establishment of Hanafi Mahd'hab of Sunni Islam in Tbilisi are as follows:

1. The first attempt of spreading the Hanafi Mahd'hab of Orthodox Islam in Tbilisi was made after the capture of Tbilisi by Jalal ad-Din in the 20s of 13th century. The aforesaid process revealed the following: a) the political and state unreliability of the Muslims of Tbilisi, b) the undue functioning of defensive and scout's institute of Georgian State.

2. Jalal ad-Din fought a war against Georgia under the Jihadist flag; however, depending on his unfavorable situation he made interpretation and proposed marriage to the King of Georgia.

3. In this period Tbilisi was re-granted the status of Dar al-Islam since it again was in the hands of the Muslim ruler.

4. Primarily, the forced and mass conversion of Tbilisi's Christian population to Islam was made by Jalal ad-Din. Hanafi Mahd'hab was declared to be the leading juridical-theological movement.

5. Only the Georgians converted to Islam were affiliated with Hanafi Mahd'hab.

6. In the 20s of 13th century there existed three Islamic Mahd'hab in Tbilisi. Two were of Orthodox Islam – Shafi'i and Hanafi, and the third one – Ja'far Mahd'hab which belonged to Shi'a-Imam Islam.

7. After the Khwarazmians left Tbilisi, the Hanafi Mahd'hab stopped its existence because the Georgian population adopted Christianity again.

As regards the issue about the attempt to introduce Hanafi Mahd'hab in Tbilisi, the importance is attached to Tamerlane's military campaign in Georgia.

The King Bagrat V, having been captured by Tamerlane, was compelled to convert to Sunni Islam and its Hanafi Mahd'hab. Tamerlane supposed that the conversion of Georgian king and noblemen to Islam would condition the conversion of the whole country to Islam that allowed him to implement the "Soyurghal" (quitrent of sour) land-ownership system here.

In September 1401 the truce concluded between Tamerlane and Georgians in Shamkori is particularly noteworthy for us in terms of its religious significance. Alongside the undertaken commitments, the Georgian party demanded for the immunity as well as the creation of such conditions that would allow Georgians to live peacefully together with neighboring Muslims. Tamerlane demanded from Georgians not to constrain the Muslims in their country. At the same time, Tamerlane promised to ensure the supporters of Georgian Church the immunity and safety.

Tamerlane's religious policy was not pursued in Georgia due to the following reasons: the Georgian society devotedly defended the Christianity as the symbol of nationality. Besides, the Georgian aristocracy was well aware of the changes the spread of Islam could have caused regarding the issue about the land ownership. As it seems, Tamerlane understood all this and had to take into account the existing situation – he let Georgian King to reign under the Christian rule and promised to provide the inviolability and immunity of the population. Hence, this time, the attempt to spread the Hanifi Mahd'hab of Sunni Islam in Tbilisi proved abortive.

Михаил Чорэф

Старший научный сотрудник,
Нижевартовский государственный университет, Россия

К вопросу о характере обращения грузинской серебряной монеты в Крыму при первых Гираях

Как известно, античные и средневековые монеты являются ценнейшими источниками исторической информации. Этот тезис справедлив и для Крыма. Так, изучение нумизматических артефактов позволило уточнить наши представления о политической и экономической ситуации на полуострове в византийский период,¹ а также в эпоху существования Крымского ханства.² Однако к настоящему времени не удалось атрибутировать все средневековые монеты, найденные на территории полуострова. Проблема в том, что в Крыму в тот период обращались монеты не только местного чекана. Значительная их часть была завезена из сопредельных или достаточно удаленных государств. Причем на многих из них отсутствуют греческие, латинские или арабграфичные надписи, прочесть которые не представляет особого труда. Однако к чести исследователей нужно отметить, что такие монеты все же публикуются, пусть даже без определений. Благодаря этому материал становится доступным для дальнейшего изучения.

¹ V.A. Anokhin. Monetnoe delo Hersonesa (IV v. do n.è. – XII v. n.è.) (Монетное дело Херсонеса (IV в. до н.э. – XII в. н.э.)). Kiev. 1977; M.M. Choref. K istorii vizantijskoj Tavriki po dannym numizmatiki (К истории византийской Таврики по данным нумизматики). Tûmen'; Nižnevartovsk. 2015.

² V.V. Majko. Kyrk-Erskij klad gorodiša Ćufut-Kale v űgo-zapadnom Krymu (Кырк-Ерский клад городища Чуфут-Кале в юго-западном Крыму). Kiev. 2007; V.A. Sidorenko. Monetnaĭ ĉekanka Krymskogo hanstva (1442-1475) (Монетная чеканка Крымского ханства (1442-1475)). Simferopol'. 2016; M.M. Choref. K voprosu ob obraűenii inostrannoĭ monety v Krymu v XVI-XIX vv. (К вопросу об обращении иностранной монеты в Крыму в XVI-XIX вв.). "Materialy po arkeologii i istorii antichnogo i srednevekovogo Kryma" ("Материалы по археологии и истории античного и средневекового Крыма"). Вып. 3. Moskva; Tûmen'; Nižnevartovsk. 2011., ss. 359-370; M.M. Choref. Denežnaĭ reforma Mehmeda Giraĭ IV: priĉiny, celi, rezul'taty i istoričeskoe znaĉenie (Денежная реформа Мехмеда Гирая IV: причины, цели, результаты и историческое значение). "Krymskoe istoričeskoe obozrenie" ("Крымское историческое обозрение"). No. 2. Simferopol'. 2018., ss. 132-145; O. Retowski. Die Mûnzen der Gireĭ. Moskau, 1905.

Речь пойдет о серебряных монетах с изображениями рыб. Они были обнаружены В.В. Майко в составе Кырк-йерского клада³ (рис. 1, 1-3), а также в процессе исследования некрополя у храма в 1993 г. в портовой части Сугдеи⁴ (рис. 1, 4). Исследователь допустил, что их следует отнести к золотоордынскому чекану.⁵ Сравнительно недавно в Крыму были обнаружены еще две таких монеты⁶ (рис. 1, 5). Причем одна из них была найдена близ гор. Чуфут-Кале (рис. 1, 6). Попытаемся атрибутировать эти артефакты, а также выявить пути их поступления на территорию полуострова.

Начнем с того, что такие монеты давно и хорошо известны. Они были опубликованы М.П. Баратаевым⁷ и Д.Г. Капанадзе.⁸ Их детальное описание приведено в фундаментальном труде Т. и Г. Дундуа «Catalogue of Georgian Numismatic».⁹ Исследователи установили, что эти монеты чеканили в княжестве Самцхе-Саатабаго при атабеге Кваркваре II Джакели (1451-1498) на денежном дворе г. Ахалцихе. Дело в том, что на их аверсе оттиснута надпись უჭუჭუ – «Кваркваре», исполненная шрифтом мхедрули. Ее буквы развернуты зеркально. Т. и Г. Дундуа привели изображения монет с четырьмя вариантами оформления лицевой стороны:

1. Надпись в две строки. Во второй различима монограмма, составленная из букв ყ и յ. Легенда вписана в точечный квадрат¹⁰ (рис. 2, 1);

2. Надпись в две строки без лигатур. Вписана в линейный квадрат¹¹ (рис. 2, 2, 3);

³ V.V. Majko. Kyrk-Erskij klad gorodiša Čufut-Kale v ūgo-zapadnom Krumu (Кырк-Ерский клад городища Чуфут-Кале в юго-западном Крыму). Kiev. 2007, ss. 167, 170, No. 4281-4283, ris. 95,4281-4283.

⁴ V.V. Majko. Srednevekovye nekropoli Sudakskoj doliny (Средневековые некрополи Судакской долины). Kiev. 2007, ss. 228, 230, ris. 140.

⁵ V.V. Majko. Kyrk-Erskij klad gorodiša Čufut-Kale v ūgo-zapadnom Krumu (Кырк-Ерский клад городища Чуфут-Кале в юго-западном Крыму), ss. 165-167.

⁶ URL: <http://coins.ucoz.ru/forum/66-467-1>; URL: <http://coins.ucoz.ru/forum/66-1652-1#13182>. Там же приведено и определение одной из них (рис. 1,6), найденной в округе Чуфут-Кале. Было справедливо замечено, что такие монеты выпускали в грузинском княжестве Самцхе-Саатабаго при атабеге Кваркваре II (URL: <http://coins.ucoz.ru/forum/66-1652-1#13182>).

⁷ M. Barataev. Numizmatičeskie fakty Gruzinskogo carstva (Нумизматические факты Грузинского царства). Sankt-Peterburg. 1844, ss. 129-130, tabl. VI,14. К сожалению, исследователь не смог прочесть надпись аверса. Он разобрал ней не имя правителя, а буквенные обозначения даты выпуска, по его мнению, грузинский короникон 450 (1250 г.). В результате М.П. Баратаев датировал свою монету правлением Русудан (1223-1245) (M. Barataev. Numizmatičeskie fakty Gruzinskogo carstva (Нумизматические факты Грузинского царства), ss. 129-130). На это обстоятельство обратил внимание Д.Г. Капанадзе (D.G. Karanadze. Gruzinskaâ numizmatika (Грузинская нумизматика). Moskva. 1955, s. 108).

⁸ D.G. Karanadze. Gruzinskaâ numizmatika (Грузинская нумизматика), ss. 107-108, ris. 13-15.

⁹ T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Tb. 2018, pp. 328-329.

¹⁰ T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics, p. 328.

¹¹ T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics, pp. 328-329.

3. Лигатура дана в виде монограммы, над которой помещен крест. Обрамлена линейной окружностью¹² (рис. 2, 4);

4. Надпись в две строки с аббревиатурой из букв ყ и ჯ во второй. Вписана в восьмиугольный картуш, обрамленный линейной и точечной окружностями¹³ (рис. 2, 5, 6).

На реверсе всех этих монет отчеканено изображение рыбы, развернутой влево. Над и под нею размещены дифференты:

1. На монетах с двустрочной надписью без сокращений просматриваются восьми- и шестиконечная звездочки. Обрамление реверса на известных Т. и Г. Дундуа экземплярах на различимо¹⁴ (рис. 2, 2, 3);

2. На реверсе выпусков с лигатурой и с крестом над изображением рыбы выбита четырехконечная звездочка. Композиция оборотной стороны вписана в линейную окружность¹⁵ (рис. 2, 4);

3. На монетах с лигатурой во второй строке над изображением рыбы просматривается четырехконечная звездочка, а под ней оттиснута буква «К». Композиция вписана в линейную (рис. 2, 5) или в точечную окружность¹⁶ (рис. 2, 6).

На реверсе монеты на рис. 2, 1 дифференты не просматриваются. Но это не говорит о том, что их там не было. К сожалению, известный Т. и Г. Дундуа экземпляр не лучшей сохранности.¹⁷ Так что вопрос о размещении дифферентов на таких монетах все еще остается открытым. Он может быть разрешен только в случае обнаружения монеты с полным оттиском штемпеля на оборотной стороне.

Однако обратим внимание на изображения рыб. На ряде монет они покрыты чешуей, переданной с помощью простых геометрических фигур: прямоугольников (рис. 2, 1) и треугольников и параллелограммов (рис. 2, 2-4). В тоже время на серебре третьей вариации на коже рыбы просматриваются два ряда точек. Они напоминают костяные щитки осетра. Приходим к выводу, что на реверсе монет на рис. 2, 1-4 выбиты изображения костяных рыб, а на выпусках третьей вариации (рис. 2, 5, 6) – лучеперых. Заметим, что последние известны в Черном море.¹⁸ Речь идет о черномор-

¹² T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics, p. 329.

¹³ T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics, p. 329.

¹⁴ T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics, pp. 328-329.

¹⁵ T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics, p. 329.

¹⁶ T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics, p. 329.

¹⁷ T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics, p. 328.

¹⁸ L.S. Berg. Ryby presnyh vod SSSR i sopredel'nyh stran (Рыбы пресных вод СССР и сопредельных стран). Ch. 1. Moskva; Leningrad. 1948, ss. 57, 83-86, 94-95; O.F. Gricenko,

ско-азовском или русском (*Acipenser colchicus*), а также об атлантическом (*Acipenser sturio*) осетрах,¹⁹ мигрирующих из Черного моря в р. Риони с июня по август, и, возможно, в первой половине сентября, а также с конца апреля по конец июля соответственно.²⁰

Попытаемся истолковать выявленные факты. Судя по вариациям в написании легенды ϞϞϞϞ на аверсе и по наличию различных изображений рыб на реверсе серебро Кваркваре II Джакели следует разделить на четыре серии. Первыми поступили в обращение монеты с надписью в две строки, вписанной в точечный квадрат (рис. 2, 1). Судим по тому, что точечное обрамление легенды аверса предельно небрежно, а на реверсе этих монет отчеканено примитивное, непрофессионально выполненное изображение рыбы, чешуйки которой переданы прямоугольниками. Вслед за ними были выпущены монеты второй серии – с модернизированным оформлением лицевой и оборотной сторон. Надпись на них вписана в куда более изящный линейный квадрат, а чешуя рыбы передана треугольниками и параллелограммами (рис. 2, 2, 3). Позже были отчеканены монеты с монограммой на аверсе и с изображением костяной рыбы на реверсе (рис. 2, 4). Относим их к третьей серии. Полагаем, что в четвертую, завершающую серию следует выделить монеты с монограммой во второй строке легенды и с изображением осетра (рис. 2, 5, 6).

Но вот что интересно. В Кырк-йерском кладе были представлены выпуски второй (рис. 1, 1-3), а в последние годы в Крыму, в т.ч. близ гор. Чуфут-Кале были найдены монеты третьей разновидности (рис. 1, 5, 6). Это обстоятельство не может быть проигнорировано. Полагаем, что оно дает возможность датировать выпуски Кваркваре II Джакели, а также проследить пути из поступления на территорию полуострова.

Допустим, что разновидности интересующих нас монеты вряд ли обращались одновременно. Основываемся на том, что в Кырк-йерском кладе, как уже было сказано выше, представлено серебро только второй разновидности. В пользу этого тезиса говорит и множество вариаций монет Кваркваре II Джакели. Полагаем, что на смену монетам первой серии

A.N. Kotlâr, B.N. Kotenëv (red.). *Promyslovye ryby Rossii. V dvuh tomah* (Промысловые рыбы России. В двух томах). Т. 1. Moskva. 2006, ss. 61, 72-73.

¹⁹ Не случайно их изображения присутствуют на монетах Пантикапея. О ловле осетра в окрестностях Таны Причерноморье писал А. Контарини (E.Ā. Skržinskaâ (sost.). *Barbaro i Kontarini o Rossii: K istorii italo-russkikh svâzej XV v.* (Барбаро и Контарини о России: К истории итало-русских связей XV в.). Leningrad. 1971. s. 216, § 15).

²⁰ L.S. Berg. *Ryby presnyh vod SSSR i sopredel'nyh stran* (Рыбы пресных вод СССР и сопредельных стран), ss. 86, 95.

было выпущено серебро второй. Усложнение оформления проводилось для борьбы с фальшивомонетчиками. С той же целью отчеканили монеты третьей разновидности – с легендой, зашифрованной в монограмму. Последним поступило в обращение серебро четвертой серии. Монеты четвертой серии могли быть выпущены в последние годы правления Кваркваре II Джакели. Вернее всего, их эмиссия прошла после похода Гедика Ахмеда паши в 1475 г. в Северное Причерноморье. Судим по тому, что находки монет с осетром в Крыму не известны.

В ином случае различия в их оформлении выпусков Кваркваре II Джакели необъяснимы. Заметим, что наблюдаемое явление не уникально. Оно характерно и монетного дела Крымского ханства.²¹ Его государи регулярно выпускали новые серии своих неполноценных монет с целью замены в обращения привозных полноценных денег.²² Однако Кваркваре II Джакели выпускал монету не только с целью максимального использования монетной регалии. Судя по тому, что на его монетах нет герба династии Джакели – овна и знамени с саблей, зато присутствуют изображения промысловых рыб, он чеканил торговую монету. Этим обстоятельством и следует объяснять модификацию их типов. Новые серии могли быть выпущены для замены прежде эмитированных монет, потерявших доверие пользователей из-за снижения стопы.

Однако мы еще не истолковали весьма интересное обстоятельство. Как уже было сказано выше, интересующие нас монеты отчеканены из серебра. Однако выпуски современников Кваркваре II Джакели – царей Гиоргия VIII(I) (1446-1465, 1465-1476), Баграта IV (1466-1478) и Константина II (1478-1505) чеканили из биллона.²³ Полагаем, что выпуск серебря-

²¹ V.A. Sidorenko. Monetnaâ čekanka Krymskogo hanstva (1442-1475) (Монетная чеканка Крымского ханства (1442-1475)); M.M. Choref. K voprosu ob èmissii kafijskikh akče pri Devlete Girae I i Muhammede Girae II (К вопросу об эмиссии кафийских акче при Девлете Гирае I и Мухаммеде Гирае II). “Istoričeskoe nasledie Kryma” (“Историческое наследие Крыма”). No. 16. Simferopol’. 2006., ss. 77-81; M.M. Choref. K voprosu o periode funkcionirovaniâ monetnogo dvora g. Kurk-Jera (К вопросу о периоде функционирования монетного двора г. Кырк-Йера). “Materialy po arhkeologii, istorii i etnografii Tavrii” (“Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии”). Вып. XIII. Simferopol’. 2007, ss. 375-382; M.M. Choref. Denežnaâ reforma Mehmeda Giraa IV: pričiny, celi, rezul’taty i istoričeskoe značenie (Денежная реформа Мехмеда Гирая IV: причины, цели, результаты и историческое значение). “Krymskoe istoričeskoe obozrenie” (“Крымское историческое обозрение”), ss. 132-145; O. Retowski. Die Münzen der Girei.

²² È.D. d’Askoli. Opisanie Černogo morâ i Tatarii (Описание Черного моря и Татарии). “Zapiski Odesskogo obščestva istorii i drevnostej” (“Записки Одесского общества истории и древностей”). Т. 24. Otd. II. Materialy (Материалы). Odessa. 1902, s. 115.

²³ T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics, pp. 326-328, 329-330.

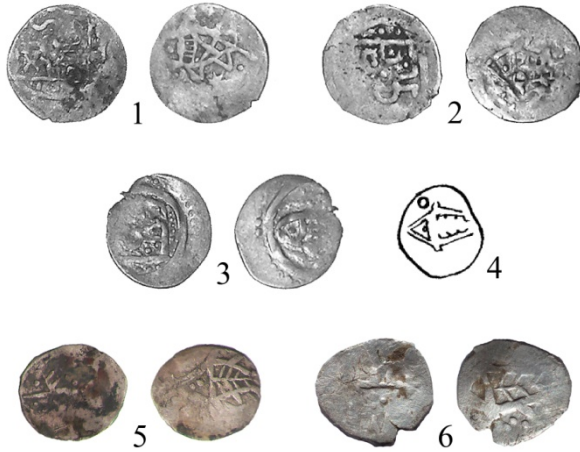
ных монет атабега Самцхе-Саатабаго стал возможен только после его победы над Гиоргием VIII в битве у о. Паравани в 1465 г. Приходим к выводу, что Кваркваре II Джакели чеканил свои монеты, будучи независимым государем. Учитываем то обстоятельство, датируем его первую эмиссию 1465 г. Допускаем, что Кваркваре II Джакели поспешил тогда выпустить свои монеты, чтобы заявить о своей независимости. Их чеканили до конца правления этого государя. Ведь его сын Кейхосро I Джакели (1498-1500) также являлся самостоятельным правителем.

Итак, в ходе исследования удалось дать ответы на поставленные вопросы. Найденные в Крыму монеты с легендой ϞϞϞϞ на аверсе и с рыбой на реверсе были отчеканены при Кваркваре II Джакели. Его монеты, судя по статистике находок, поступали в Крым двумя путями. Основным был караванный. По нему монеты Кваркваре II Джакели попали в Кырк-Йер. Вернее всего, они поступили по караванному пути, но не через г. Крым, который к тому времени потерял свое административное и экономическое значение.²⁴ Ведь при раскопках этого города они не найдены.²⁵ Менее значимым был морской путь. Судим по тому, что на Южном берегу Крыма была найдена только одна монета Кваркваре II Джакели. Вернее всего, их завозили на полуостров итальянские купцы. В любом случае, сами факты обнаружения серебра Кваркваре II Джакели на Крымском полуострове говорит о том, что его жители знали и ценили грузинскую монету.²⁶ Выносим результаты нашего исследования на научное обсуждение.

²⁴ A.V. Gavrilov, V.V. Majko. Srednevekovoe gorodiše Solhat-Krym (materialy k arheologičeskoj karte goroda Staryj Krym) (Средневековое городище Солхат-Крым (материалы к археологической карте города Старый Крым)). Simferopol'. 2014; V.L. Egorov. Istoričeskaâ geografîâ Zolotoj Ordy v XIII-XIV vv. (Историческая география Золотой Орды в XIII-XIV вв.). Moskva. 1985, s. 88.

²⁵ A.V. Gavrilov, V.V. Majko. Srednevekovoe gorodiše Solhat-Krym (materialy k arheologičeskoj karte goroda Staryj Krym) (Средневековое городище Солхат-Крым (материалы к археологической карте города Старый Крым)).

²⁶ О позднейших контактах жителей Крымского ханства и грузинских государств см.: (A. Tabuashvili. The Import of Gun Barrels and Their Price in Georgia in 17th – 18th cc. "Materialy po arkheologii i istorii antichnogo i srednevekovogo Kryma" ("Материалы по археологии и истории античного и средневекового Крыма"). Вып. 9. Moskva; Tümen'; Nižnevartovsk. 2017, ss. 284-293; A. Tabuashvili. 2018. The Issue of Georgian Captives in the Crimea in the 18th Century. "Materialy po arkheologii i istorii antichnogo i srednevekovogo Kryma" ("Материалы по археологии и истории античного и средневекового Крыма"). Вып. 10. Moskva; Tümen'; Nižnevartovsk. 2018, ss. 329-333).

რის. 1. მონეტა კვარკვარე II ჯაკელი იზ კრუმა: 1-3 – იზ კურკ-ერსკოი კლადა; 4 – იზ ნეკროპოლია უ ხრამა ვ 1993 გ. ვ პორტოვიი ჩასტი სუგდეი; 5,6 – იზ ჩასტიან სობრანიი (პო *V.V. Majko. Kyrk-Erskij klad gorodiša Čufut-Kale v ūgo-zaradnom Kრუტი (კურკ-ერსკიი კლადა გორდიილა ჭუფუტ-კალე ვ იუგო-ზაპადნომ კრუტი), ris. 95, 4281-4283; V.V. Majko. Srednevekovye nekropoli Sudakskoj doliny (სრედნევეკოვიე ნეკროპოლი სუდაკსკოი დოლინი), ris. 140; URL: <http://coins.ucoz.ru/forum/66-467-1>; URL: <http://coins.ucoz.ru/forum/66-1652-1#13182>).*

რის. 2. მონეტა კვარკვარე II ჯაკელი (პო *T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics, pp. 328-329*).

Mikhail Choref

Senior Researcher,
Nizhnevartovsk State University, Russia

GEORGIAN SILVER COINS IN CRIMEA UNDER THE FIRST GIRAYS

Summary

The objects of the study are silver coins with images of fish on the reverse. They are found in the Crimea, on the territory and near of Sudak and Qırq Yer. Six such coins have been found on the peninsula to date and three of them are preserved in the Qırq Yer hoard. There is no reason to consider them as local issues. Similarly decorated coins were minted in the principality of Samtskhe-Saatabago under atabeg Quarkvare II Jakeli.

It is obvious that the inhabitants of Crimea knew and appreciated Georgian coins. Otherwise, they would not have been hidden in the Qırq Yer hoard. This circumstance makes it possible to clarify our ideas about the contacts of the population of Georgia and Crimea in the second half of the 15th century. Obviously, those links existed and were quite stable. Georgian coin was valued not only on the coast, but also in Qırq Yer.

We conclude that trade relations existed between Georgia and Crimea at that time. We believe that silver of Quarkvare II Jakeli arrived on the peninsula in two ways: by land, by caravan roads passing through the southern regions of the steppe, and also by sea, from the Italian colonies of the Eastern Black Sea coast.

გიორგი სოსიაშვილი

პროფესორი, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი

ფავლენიშვილთა წარმომავლობის საკითხისათვის

XVIII საუკუნის ცნობილი ქართველი ისტორიკოსი და გეოგრაფი ვახუშტი ბაგრატიონი, თავის თხზულებაში „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, ფავლენიშვილებზე ძალზე ლაკონურად მიუთითებს, რომ ისინი მხარგრძელთა შთამომავლები არიან: „ფავლენიშვილი იტყვის მკარგრძელობასა“.¹ ფავლენიშვილების წარმომავლობის შესახებ გაცილებით ვრცელ ინფორმაციას გვაწვდის იოანე ბაგრატიონი: „ძველად არიან ესენი მხარგრძელის შთამომავლობისანი, რომელნიც იყვნენ მხარგრძელნი უკანასკნელი მეფისა სპარსთასა ეზდიგარისა გვარისანი, ამათნი უკვე გვარნი განდევნილ იქნენ სპარსთაგან და მოვიდნენ ასურისტანის შინა და მუნ დაეშენნენ და მერე მიიღო ამათგან წინაპარმან სარწმუნოება სომეხთა და აიესტანიდგან გადმოსახლდნენ ერევანს და იქმნა ამათ გვართა შინა წარჩინებული სარგის მხარგრძელი და შემდგომად ამისა განდიდებულ იქმნენ ზაქარია მხარგრძელი იოანე ძმა მისი დროსა თამარ მეფისასა წელსა 1174-სა. შემდგომად ამისა, ოდეს მოვიდნენ თურქნი საქართველოსა ზედა სულთანითურთ თვისით და სძლო მეფემან დავით ბაგრატიონმან მეუღლემან თამარ მეფისამან, მას ჟამსა შინა თანა ჰყვა ზაქარია მხარგრძელი იოანეთურთ და რა ძლევაი შეიმოსა მეფემან, მაშინ მიუბოძა ზაქარიას სასაფლაოდ მონასტერი სომეხთა და საინი და მუნ სოფელი, ხოლო იოანეს უბოძა თავისი საზაფხულო სასახლე სოფელითურთ ერედვად წოდებული, რომელ იოანესა შთამომავალნი ჰსცხოვრობდნენ მუნ და შემდგომად თამარ მეფისა შვილიშვილისა დავით მეფისა დროსა. იქნა რა აღრეულობა საქართველოსა შინა და დაიპყრეს ჩინგიზთა საქართველო და ნოინთა, მაშინ

¹ Vaxuṣṭi Batonišvili. aḡcera samep'osa sak'art'velosa. k'art'lis c'xovreba. tek'sti dadgenili qvela jiri'tadi xelnac'eris mixedvit' S. Qauxč'išvilis mier. t. IV. T'bilisi. 1973, p. 34 (ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. IV. თბ. 1973, გვ. 34).

ყრმა ერთი ამათგანი მხარგრძელი მოიტაცეს ოსთა და მუნ კავკასიონსა შინა, თავადმან თავაურთაგანმან ფავლენად წოდებულმან აღზარდა შვილად თვისად-ვე ვინადგან არ ესვა შვილი და მისცა ასული თვისი ცოლად და უწოდა სახელი თავისი მხარგრძელსა მან ფავლენა და მოიყვანა მამულადვე თვისი და მუნიდგან იწოდებინ ესენი მხარგრძელნი ფავლენის შვილებად მუნ ჟამიდან წელსა 1244-სა და აწ არიან სხვადასხვა სახელად განყოფილნი: 1) შიომის შვილებად; 2) თეიმურაზის შვილებად; 3) ივანეს შვილებად; 4) იორამის შვილებად და კიდე სხვად და აქენდათ პირველის შვილისას ხარისხი პირველისა სახით, სხვანი მეორისა და მესამის ხარისხით.“² როგორც ვხედავთ, ფავლენიშვილთა წინაპრებად იოანე ბაგრატიონიც მხარგრძელებს მიიჩნევს. თუმცა, ეს ცნობა ნაკლებ სანდოა, თითქოს სოფელ ერედვში დამკვიდრებული იოანე მხარგრძელის ერთ-ერთი შთამომავალი ოსებმა მოიტაცეს და ფავლენიშვილთა საგვარეულო თავაურელი ოსი დიდებულის – ფავლენას სახელის უკავშირდება, ნუ დავგავიწყდება, რომ იოანე ბაგრატიონს ასეთი ცნობები სხვა საგვარეულოებთან დაკავშირებითაც აქვს. მაგ: არაგვის ერისთავებს იგი ოსურ გვარ სიღამონიძეებს უკავშირებს,³ ქსნის ერისთავებს ოსურ გვარ გორჭიანს,⁴ ციციშვილებს „ურიასტანიდან“ მოსულებად თელის,⁵ აბაშიძეებს ეთიოპიიდან ჩამოსახლებულად⁶ და სხვ.

ფავლენიშვილთა გვარს მხარგრძელთა საგვარეულოს უკავშირებს ანტონ I კათალიკოსი. 1783 წლის ერთ-ერთ საბუთში: „წიგნი ანტონ I კათალიკოსისა ფავლენიშვილებისადმი ნიქოზის ეკლესიის სასაფლაოს თაობაზე“, აღნიშნულია: „ჩვენ დიად კარგად ვიცით, რომ თქვენ დიდის გვარისგან ხართ გამოსულნი, მხარგრძელნი საიანიდან ფავნისს მოსულნი და ფავნისიდან მანდ ერედვს მოსულნი და დასახლებულნი“.⁷

² Ioane Bagrationi. *aḡcera sak'art'velos t'avad-aznaurt'a gvarebisa*. Z. Kac'elašvili red. T'bilisi. 1997, p. 28 (იოანე ბაგრატიონი. აღწერა საქართველოს თავად-აზნაურთა გვარებისა. ზ. კაცელაშვილის რედ. თბ. 1997, გვ. 28).

³ See Ioane Bagrationi. *aḡcera sak'art'velos t'avad-aznaurt'a gvarebisa*. p. 20 (იხ. იოანე ბაგრატიონი. აღწერა საქართველოს თავად-აზნაურთა გვარებისა. გვ. 20).

⁴ Ioane Bagrationi. *aḡcera sak'art'velos t'avad-aznaurt'a gvarebisa*. p. 22 (იოანე ბაგრატიონი. აღწერა საქართველოს თავად-აზნაურთა გვარებისა. გვ. 22).

⁵ Ioane Bagrationi. *aḡcera sak'art'velos t'avad-aznaurt'a gvarebisa*. p. 23 (იოანე ბაგრატიონი, აღწერა საქართველოს თავად-აზნაურთა გვარებისა, გვ. 23).

⁶ Ioane Bagrationi. *aḡcera sak'art'velos t'avad-aznaurt'a gvarebisa*. p. 23 (იოანე ბაგრატიონი. აღწერა საქართველოს თავად-აზნაურთა გვარებისა. გვ. 23).

⁷ *k'art'uli samart'lis jeglebi. tek'stebi gamosc'a, šenišvnebi da sajiebeli daurt'o prop' I. Dolijem. t. III*. T'bilisi. 1970, p. 944 (ქართული სამართლის ძეგლები. ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო პროფ ი. დოლიძემ. ტ. III. თბ. 1970, გვ. 944).

ფავლენიშვილთა გვარს მხარგრძელთა შთამომავლად მიიჩნევდა ისტორიკოსი კ. თუშანოვი. მხარგრძელთა გვარს იგი ირანული გვარის არშაკიდების ერთ-ერთ შტოს – კამსარაკიანების, იგივე „ფაჰლავადების“ დინასტიის გამგრძელებლად თვლიდა. მისი აზრით, „ფაჰლავადების დინასტიისაგან შეიქმნა სამი შტო; ფალავანდიდი, მხარგრძელი და სუმბატიდი, რომლებიც შემდეგ სხვადასხვა განშტოებად დაიყვნენ: ფალავანიშვილებად, ამირაჯიბებად, მხარგრძელ-არლუთაშვილებად, არლუთინსკი-დოლგოროუკებად, ფავლენიშვილებად, მაღალაშვილებად.“⁸

ფავლენიშვილთა წარმომავლობის საკითხს იკვლევდა ს. კაკაბაძე.⁹ მან ნიქოზის საყდრის საბუთთა შორის აღმოაჩინა XVI საუკუნის ორი დოკუმენტი, რომლებიც ფავლენიშვილთა საგვარეულოს ნიქოზის ტაძართან კავშირს ადასტურებს. პირველი საბუთიდან, რომელიც მკვლევარმა 1569 წლით დაათარიდა, ჩანს, რომ ნიქოზში დამკვიდრებული ფავლენიშვილები, თავდაპირველად თმოგველ-უჯარძელ ფავლენისშვილებად იწერებოდნენ. დოკუმენტში კვითხულობთ: „წიგნი და სიგელი გავატარეთ და მოგართვით და ვიგულეთ ჩუენ თმოგველ-უჯარძელ-ფავლენიშვილთა, რობიამ, გარასპი იოთამ და კ~დ იოთამ თქუენ და შესადრწუნებელსა და ცხოვრებისა ჩუენისა მცველსა და ზედა მდგომელსა... ხატსა ამაღლებულსასა, ნიქოზს: სამკვიდრებელსა და სამარხსა ჩუენთასა, მოგახსენებთ და შემოგწირეთ სოფელი, ზემო ნიქოზი, პირველადცა ღვთივ: გვრგვინოსანსა მეფეთ მეფესა და მოწამესა ვახტანგ გურგასლანსა, სანატრელსა, აღმაშენებელსა წ~სა საყდრისა თქუენისასა შეეწირა სოფელი, ზემო ნიქოზი და სხუანიცა მრავალნი სამწყსონი და ადგილნი ყმათა სიგრძეთა და ვითარებისაგან მოშლოდეს ზოგი რომელიმე ჰქონდეს, კუალად წ~სა ტაძარსა თქუენსა და რომელიმე ჩუენითა ნათესავთა გაეყო და თუის თუინად, დაეჭირა, ხოლო ჩუენ ახლად მოგუხედნა, მოწყალემა თქუენმან და ადგუხილნა თუალნი... მოგახსენებთ და შემოგწირეთ სოფელი ზემო ნიქოზი, ყოვლითა, მისითა სამართლიანითა და რაცა ჩუენ ზემო ნიქოზს სახასოდ გუქონდა...“.¹⁰ ნიქოზის ტაძრისადმი ფავლენიშვილთა შეწირულობის სიგელი გამოქვეყნებული აქვს თ. ჟორდანიას. მკვლევარი აღნიშნულ დოკუმენტს 1565

⁸ Š. Mesxia. sašinao politikuri vit'areba da samoxeleo cqoba XII saukunis sak'art'veloši. T'bilisi. 1979, p. 215 (შ. მესხია. საშინაო პოლიტიკური ვითარება და სამოხელეო წყობა XII საუკუნის საქართველოში. თბ. 1979, გვ. 215).

⁹ See S. Kakabaje. t'mogvelt'a gvaris istoriisat'vis. T'p'ilisi, 1913 (იხ. ს. კაკაბაძე. თმოგველთა გვარის ისტორიისათვის. ტფ. 1913).

¹⁰ S. Kakabaje. t'mogvelt'a gvaris istoriisat'vis. p. 6 (ს. კაკაბაძე. თმოგველთა გვარის ისტორიისათვის. გვ. 6).

წლით ათარიღებს. სიგელის თ. ჟორდანიასეულ ვარიანტში მოხსნიებულნი არიან მხოლოდ ფავნელიშვილები და არა თმოგველ-უჯარმელ-ფავნელიშვილები: „1565 წ. ქ-კს: სნგ: ჩვენ ფავნელიშვილთა რობამ, გაჯასპი, იორამ... შემოგწირეთ... ხატსა ამაღლებისასა ნიქოზს სოფელი ზემო-ნიქოზი...“¹¹ ზემოთ წარმოდგენილი დოკუმენტი კიდევ უფრო განსხვავებული სახით აქვს გამოქვეყნებული მ. სურგულაძეს. მკვლევარი დოკუმენტს 1565 წლით ათარიღებს: „ნებითა და შეწევნითა ღ(მრ)თისაითა, ესე შეწირულობის წიგნი და სიგელი გაადრეთ და შემოგწირეთ ჩ(უენ), ფავნელიშვილთა: რობამ, გორასპი, იორამ და კუალად იოთამ, თქ(უენ), ამაღლებულსა და შესაძრწუნებელსა და ცხოვრებისა ჩ(უენ)ისა მცველსა და ზედამდგომელსა, ჩ(უენ)სა სასოებასა და სიქადულსა და ყ(ოველ)თა შენდა მოღტოლვილთა ნავთსაყუდელსა და შესავედრებელსა ხატსა, და ბრწყინვალეებასა ძისა და სიტყვისა ღ(მრ)თისასა, რ(მ)ელი-იგი არს ხატი და თანა-განგება ღ(მრ)თისა მამისა, ხატსა ამაღლებისასა ნიქოზს, სამკვიდრებელსა მეფეთა ჩ(უენ)თასა. მოგახსენეთ და შემოგწირეთ სოფელი ნიქოზი. პირველადცა ღ(მრ)თივ-გვირგვინოსანსა მეფეთა მეფესა და მოწამესა ვახტანგ გურგასლანსა, სანატრელსა აღმაშენებელსა წ(მიდ)ისა საყდრისა თქ(უენ)ისასა შეწირა სოფელი ზემო ნიქოზი და სხვანიცა მრავალნი სამწყსონი და ადგილნი და ჟამთა სიგრძეთა და ვითარებისაგან მოძლოდოს. ზოგი რ(ომელნი)იმე ჰქონდეს კ(უალა)დ წ(მიდ)ასა ტაძარსა თქ(უენ)ისა და რ(ომე)ლიმე ჩ(უენ)თა ნათესავთა გაეყო და თვის-ვისად დაეჭირა. ხ(ოლო) ჩ(უენ) ახლად მოგვხედნა მოწყალებამან თქ(უენ)მან და ადგვიხილნა თვალნი გულისა ჩ(უენ)ისანი და მოგახსენეთ და შემოგწირეთ რაცა ჩ(უენ) სახასოდ გვექონდა: [აზნაურისშვილი], მსახური და მოყალნე, და რაც მამულზედა მსახლობელი იყო და ანუ ოხერი და პარტახტი იყო, მით ყოვლით ფერთა. უნაკლოდ მოგახსენეთ და შემოგწირეთ სოფელი ზემო ნიქოზი ყ(ოველ)ითა ფერთა უნაკლულად.“¹² შინაარსობრივად, დოკუმენტის ზემოთ წარმოდგენილი ყველა ვარიანტი ერთი და იგივეა. ფავნელიშვილებმა სოფელ ზემო ნიქოზში არსებულ თავიანთი მამულები ნიქოზის ტაძრის ამაღლების ხატს შეწირეს. დოკუმენტში შემწირველები იმასაც აღნიშნავენ, რომ

¹¹ T'. Žordania. k'ronikebi. II. gamosac'emad moamzada Manana Čumburijem. T'bilisi. 2018, p. 405 (თ. ჟორდანია. ქრონიკები. II. გამოსაცემად მოამზადა მანანა ჭუმბურიემ. თბ. 2018, გვ. 405).

¹² k'art'uli istoriuli sabut'ebis korpusi. IV. tomi šeadgina da k'art'uli tek'stebi gamosac'emad moamzada Mzia Surgulajem. sparsuli tek'stebi moamzada T'amaz Abašijem. T'bilisi. 2016, p. 260 (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. IV. ტომი შეადგინა და ქართული ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა მზია სურგულაძემ. სპარსული ტექსტები მოამზადა თამაზ აბაშიემ. თბ. 2016, გვ. 260).

ვახტანგ გორგასლის მიერ ნიქოზის ეკლესიისადმი ბოძებული მამულების ერთი ნაწილი ფაენელიშვილთა საგვარეულოს წევრებს ჰქონდათ მისაკუთრებული. ტექსტის ეს ადგილი სწორედ ამას უნდა აღნიშნავდეს: „ზოგი რ(ომელინი)მე ჰქონდეს კ(უალა)დ წ(მიდ)ასა ტაძარსა თქ(უენ)სა და რ(ომელინი)მე ჩ(უენ)თა ნათესავთა გაეყო და თვის-ვისად დაეჭირა.“ თუ ს. კაკაბაძის მიერ გამოქვეყნებულ დოკუმენტს დავეყრდნობით, სადაც შემწირველებად თმოგველ-უჯარმელ-ფავლენიშვილები იხსენიებიან, რომლებიც ზემო ნიქოზს სამკვიდრო მამულს და სამარხს უწოდებენ, აგრეთვე იმასაც, რომ ნიქოზის ტაძრის საკუთრებაში არსებული მამულების ზოგიერთი ნაწილი ამ დოკუმენტის შედგენამდე შემწირველების „ნათესავებს“ ჰქონდათ მისაკუთრებული, შეგვიძლია, ვთქვათ, რომ ფაენელიშვილები XVI საუკუნის II ნახევრისათვის ნიქოზში კარგა ხნის დამკვიდრებულები იყვნენ. ს. კაკაბაძის მიერ გამოქვეყნებული დოკუმენტიდან ვიგებთ იმასაც, რომ თმოგველ-უჯარმელის ტრანსფორმირება ფავლენიშვილად საბუთის შედგენის დროისათვის ჯერ კიდევ არ იყო დასრულებული. ს. კაკაბაძის მიერ მოძიებული მეორე დოკუმენტიც ნიქოზის ტაძრისადმი ბოძებულ შეწირულობის საბუთს წარმოადგენს. იგი 1573 წლით თარიღდება და მოხსენიებულია ვინმე თეოდოსი, ასევე მისი ძეები ფავლენი და ქაიხოსრო: „სამთავე ჩუენითა ბიძა-ძეთათვის სწირავდნენ, კურთხეულისა ბიძის ჩუენის თეოდოსისათვის და ძეთა მისთა: ფაენელისა და ქაიხოსროსათვის. აგრეთვე იგივე ზემო ნიქოზს შემოგუიწირავს მირზაული მამული, მისითა სამართლიანითა და ვინც იყოს, იმ მამულზედა იგიცა...“¹³ აღნიშნული დოკუმენტის ამონაწერი (შექმნილია XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში), გამოქვეყნებული აქვს ნ. ბერძენიშვილს. მკვლევარს დოკუმენტი დათარიღებული აქვს 1573 წლის 23 აპრილით. იქვე, მითითებულია, რომ შეწირულობის წიგნი უცნობი პირის მიერ არის ბოძებული ნიქოზის ეკლესიისადმი. ამონაწერში ვკითხულობთ: „დაიწყება ესრეთ: მათითა კერძითა მამულითა, მიწითა, ველითა, ვენახითა, წყლითა, წისქვილითა და ყ[ოვლ]ითა მათითა სამართლიანითა. და გარდაიხდიდნენ ალაპსა, კ[ვალად] შეუწირავს ზემო ნიქოზს მირზაული* მამული მისითა სამართლიანითა და ვინც იყოს მამულსა მას ზ[ედ]ა,

¹³ k'art'uli istoriuli sabut'ebis korpusi. IV, p. 7 (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, IV, გვ. 7.

* დოკუმენტში მოხსენიებული „მირზაული მამული“ დაკავშირებული უნდა იყოს ნიქოზში მცხოვრებ მირზაშვილებთან. 1796 წლით დათარიღებულ დოკუმენტში გვხვდება „მირზაშვილის სამოურაო ოსები“. ამავე დოკუმენტით ირკვევა, რომ თამაზ მირზაშვილი სამეფო ხელისუფლებისაგან დიდი ღიახვის ხეობის ზემო წელზე ჩამოსახლებული ოსების მოურავი იყო. G. Sosia-

გარდაიხდიდეს ალაპსა; კვალად შეუწირავს რხუითს მარტუილოზას-შვილის მამული, ორთავე განაყოფთა მამული; იქვე რხუითის უფლისურისა შემწირველისა კერძი ნახევარი მამული და განუთავისუფლებია სათხოვარისა თვისისაგან და დოკუმენტსა მას შ[ინ]ა მოხსენიებულსა შეწირულნი უნდა აღასრულებდენ სამსახურსა და განწესებასა ალაპისასა. კვალად ჩართულია და ძნელად წასაკითხია. ზის ჯვარი და დამწერისაგან ხხელის მოწერით დამოწმებულ არს. კვალად მოწერილია ცუდ ხელად და გამჭრქალეულია და არა ჰსჩანს და ვისგან არის არ იცხადება. სხუა კველი და სხუა მელანია და ესე ჰსჩანს: კულუხი და ბეგარა მიაართვეან, იახლოს მსახური, მზარეული, მეჯინბე მიაართვეან, გამოყვანოს, ვისიც ენებოს, მიქაულს სამეხრეო, შობის ძღვენი და სასუქი, ახალწნის ძღვენი, ნათლისღების ძღვენი, სანთლისა უმის სანთელი მიქაქულმა უნდა მისცეს საყდრის ყმას; საყველიარო საკომლოზე ლიტრა ერბო, თორმეტი კვერცხი აღდგომის ძღვენი და სასუქი, რომელიც სხვა ეკლესიის ყმათ აძევს; სამსახურიო, საქერიო, საჩქემე, შესამყრელო, გასამყრელო და სხვა, შეშის ზიდვა, საბალახე, ნახირის თავი, ყველა საყდრისა არის. ხხელმოუწერელია, დოკუმენტსა ამას ზ[ედ]ა ტავს გადაწებებული ყოფილა ქაღალდი და დაწერილი მას ზ[ედ]ა, მაგრამ მოგლეჯილია და აღარ არის¹⁴. ს. კაკაბაძის მიერ გამოქვეყნებული დოკუმენტი და ზემოთ წარმოდგენილი საბუთი ერთი და იგივე შინაარსის უნდა იყოს. როგორც ჩანს, ს. კაკაბაძეს დოკუმენტის დაუზიანებელი პირი ჰქონდა ნანახი. საბუთის მიხედვით, ნიქოზში დამკვიდრებულმა ფავლენიშვილებმა ნიქოზის ტაძარს როგორც ნიქოზში, ასევე მის ახლომდებარე სოფელ ზვითში არსებული მამულები შეწირეს. ჩვენი აზრით, ფავლენიშვილები ამ დროისთვის ნიქოზში კარგა ხნის დამკვიდრებულები იყვნენ. დოკუმენტში არსებული მამულების ჩამონათვალი სწორედ ამას ცხადყოფს. ს. კაკაბაძის მიერ გამოქვეყნებულ დოკუმენტში მოხსენიებულია საკუთარი სახელი ფავლენი.

როგორც ჩანს, ფავლენისშვილთა საგვარეულოში ფავლენი ამ დროის-

შვილი. šida k'art'liši ost'a samouravoebis sakit'xisat'vis. IV saert'ašoriso konp'renc'ia "k'art'ul-osur urt'iert'oba'ta ganvit'arebis perspektivebi". masalebi. iv. j'avaxišvilis saxelobis t'bilisis saxelmcip'o universiteti. T'bilisi. 2018, p. 183 (გ. სოსიაშვილი. შიდა ქართლში ოსთა სამოურავოების საკითხისათვის. IV საერთაშორისო კონფერენცია „ქართულ-ოსურ ურთიერთობათა განვითარების პერსპექტივები“. მასალები. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. თბ. 2018, გვ. 183).

¹⁴ dokumentebi sak'art'velos soc'ialuri istoriidan. n. berjenišvilis red. t. I. T'bilisi. 1940, p. 8-9. №9 (დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. ნ. ბერენიშვილის რედ. ტ. I. თბ. 1940, გვ. 8-9. №9).

ათვის საკუთარი სახელიც იყო. საკუთარი სახელი ფავლენი, ფავლენის ფორმით უფრო მოგვიანებითაც გვხვდება. XVIII საუკუნის ერთ-ერთ დოკუმენტში იხსენიება ფავლენ ფავლენიშვილი.¹⁵

ს. კაკაბაძის შეხედულებით, ფავლენისშვილთა წინაპრები – თმოგველები, როგორც XIII, ისე XIV საუკუნის დასაწყისში, თმოგვეში სახლობდნენ.* XIV საუკუნის მიწურულს, მკვლევრის აზრით, თმოგველები უკვე აღარ სახლობდნენ თმოგვეში, ისინი ქართლის ტერიტორიის სხვა ნაწილში გადასახლდნენ. ს. კაკაბაძეს ამის დასადასტურებლად ერთი არგუმენტი მოჰყავს: ვანის მონასტერი, რომელიც თმოგველთა ფეოდალური სახლის საკუთრებას წარმოადგენდა, XIV საუკუნის ბოლოს სხვა საგვარეულოს ხელშია. ვანის მონასტრის წარწერაში იხსენიება ვინმე მურვან ღარიბასძე, რომელიც ვანის მონასტრის მფლობელად გვევლინება, ეს წარწერა 1392-1393 წლით თარიღდება.¹⁶

როგორც ს. კაკაბაძე ასკვნის, ამ დროისათვის თმოგველები უკვე წასულნი არიან თმოგვიდან, რადგან ამ წარწერაში მოხსენიებული მურვან ღარიბასძე არ არის თმოგველთა გვარის წარმომადგენელი: „თანაც 1393 წ. უკვე კარგა ხანი ყოფილა გასული, რაც მურვან ღარიბასძეს ვანის მონასტერში ეკვდერი თავის საძვალედ გაუხდია... თმოგველების ჯავახეთიდან წასვლა უნდა მომხდარიყო არა უგვიანეს XIV საუკუნის პირველი ნახევრისა, რომ XIV საუკუნის მეორე ნახევარში თმოგველნი თმოგვეს არ ფლობდნენ, ამის საბუთია კიდევ შემდეგი მოსაზრება. იერუსალიმის ჯვარის მონასტრის აღაპებში, რომელიც ჯერ დაბეჭდილი არაა, მოხსენიებული ყოფილა სხვათა შორის თმოგველ-უჯარმელთა ასული მამქანყოფილი მარინე“.¹⁷ ს. კაკაბაძის მიერ მოყვანილ დოკუმენტში აღნიშნულია:

„...მე ...თმოგველ-უჯარმელთა ასულმან მამქან ყოფილმან მარინე ჳელ-ყვავ და აღვაშენე პატიოსნისა გალავნისა ბურჯი.... ჯ~ო პატიოსანო, შ~ე

¹⁵ sc'ssa. p'. 1450- davt'. 31. sab. 203 (სცსსა. ფ. 1450- დავთ. 31. საბ. 203).

* შ. მესხიას განმარტებით, თამარის წინააღმდეგ ამბოხებულ გიორგი რუსის მომხრეთა დამარცხების შემდეგ თამარმა შეიწყალა ზაქარია ვარამის ძე აჯანყებულთა და უბოძა „გავიქურდ-ვაჭრითა განძამდის.“ აქედან შეიქმნა მხარგრძელთა საგვარეულოს გაგელთა შტო. თმოგველთა შტოს ფუძემდებელი კი გახდა სარგის ვარამის ძე, რომელსაც თამარმა თმოგვი უბოძა. Š. Mesxia. sašinao politikuri vit'areba da samoceleo cqoba XII saukunis sak'art'veloši. T'bilisi. 1979, p. 241 (შ. მესხია. საშინაო პოლიტიკური ვითარება და სამოხელეო წყობა XII საუკუნის საქართველოში. თბ. 1979, გვ. 241).

¹⁶ S. Kakabaje. t'mogvelt'a gvaris istoriisat'vis. p. 10 (ს. კაკაბაძე. თმოგველთა გვარის ისტორიისათვის. გვ. 10).

¹⁷ S. Kakabaje. t'mogvelt'a gvaris istoriisat'vis. p. 11 (ს. კაკაბაძე. თმოგველთა გვარის ისტორიისათვის. გვ. 11).

ასული ფანასკერტელისა თაყასი და მისისა მეუღლისა მარინესი და მისისა ძმისა როინისა და მისთა დედ-მამათა“.¹⁸ ს. კაკაბაძეს მოჰყავს ასევე ერთ-ერთი ხელნაწერის ფრაგმენტი:

„პანასკერტელთა თაყასი, შ-ს ს-ნდა მათსა მეუღლესა მამქანს შ-ს დ-ს; თმოგველ-უჯარმელსა... თეოდორეს... მათსა მეუღლესა...“. როგორც ს. კაკაბაძე აღნიშნავს: „თმოგველ-უჯარმელი თეოდორე ალბათ იქნებოდა მამა მამქანისა, თაყა ფანასკერტელი აქ მოხსენიებული, ის უნდა იყოს, რომელიც ერთის საბუთის მიხედვით, 1419 წ. აღაპს აწესებს თავისი დის, დედოფალ სითიხათუნისათვის. თუ მამქან ამ თაყას ცოლია, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ თეოდორე თმოგველ-უჯარმელი XIV საუკუნის მეორე ნახევარში მცხოვრები პირი უნდა ყოფილიყო, ხოლო უჯარმელის სახელის მიმატება კი უნდა გვიჩვენებდეს, რომ თმოგველთა გვარი ამ დროს შეცვლილ პირობებში უნდა ყოფილიყო“.¹⁹ აღსანიშნავია, რომ თმოგველ-უჯარმელის ასულის მამქან ყოფილი მარინეს აღაპი გამოქვეყნებული აქვს ე. მეტრეველს.²⁰ მკვლევრის აზრით, მამქან ყოფილი მარინე არის უჯარმელ თაყაიდინისა და ნესტან-დარეჯანის ასული, და როინისა და მეუღლე თაყა ფანასკერტელისა.²¹ მამქან ყოფილი მარინეს მოსახსენებელი შეტანილია ასევე სინის მთის სულთა მათიანეში: „ციციშვილს ფარსადანს შეუნდოს ღმერთმან და მათსა ძმასა ამილდამბარს შეუნდოს ღმერთმან და მათსა რზალსა მამქან-ყოფილსა მარინეს შეუნდოს ღმერთმან.“²² მამქან ყოფილი მარინეს ოჯახის წევრები მოხსენიებულნი არიან ასევე „გერგეტის სულთა მათიანეში“, დოკუმენტში კკითხულობთ: „სულსა უჯარმელის ძისა თაყაიდინისსა შეუნდვნეს ღმერთმან. სულსა მათისა მეუღლისა ვახუშტის ასულსა ნესტანჯარს ძესა მათსა როინს შეუნდვნეს ღმერთმან“.²³ ჩვენი აზრით, „გერგეტის სულთა მათიანეში“ თაყაიდინის გვა-

¹⁸ S. Kakabaje. t'mogvelt'a gvaris istoriisat'vis. p. 11 (ს. კაკაბაძე. თმოგველთა გვარის ისტორიისათვის. გვ. 11).

¹⁹ S. Kakabaje. t'mogvelt'a gvaris istoriisat'vis. pp. 11-12 (ს. კაკაბაძე. თმოგველთა გვარის ისტორიისათვის. გვ. 11-12).

²⁰ E. Metreveli. masalebi ierusalimis k'art'uli kolonis istoriisat'vis. T'bilisi. 1962, p. 98. №210 (ე. მეტრეველი. მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის. თბ. 1962, გვ. 98. №210).

²¹ E. Metreveli. masalebi ierusalimis k'art'uli kolonis istoriisat'vis. p. 149 (ე. მეტრეველი. მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის. გვ. 149).

²² Iv. Javaxišvili. sinis mt'is k'art'ul xelnacert'a aḡceriloba. T'bilisi, 1947, p. 243 (ივ. ჯავახიშვილი. სინის მთის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. თბ. 1947, გვ. 243).

²³ E. Metreveli. masalebi ierusalimis k'art'uli kolonis istoriisat'vis. p. 149 (ე. მეტრეველი. მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის. გვ. 149).

რი-თმოგველ-უჯარმელი, შემოკლებული ფორმით – უჯარმელად არის მოხსენიებული.

ე. მეტრეველის დასკვნით: „თუ გერგეტის სულთა მატთანეში მარინეს ძმა და მშობლები არიან მოხსენიებული, სინის სულთა მატთანეში მოხსენიებული არიან მამქანის ნათესავები მისი ქმრის, თაყას მხრიდან. ირკვევა, რომ თაყა ფანასკერტელს ჰყოლია ძმები: ფარსადან და მილდაბარ. ფარსადანის მეუღლე ყოფილა გულდამი. ყველა ესენი ცხოვრობდნენ XV საუკუნის მეორე ნახევარში და XVI საუკუნის პირველი მეოთხედის ფარგლებში ზოგადად“.²⁴ როგორც ჩანს, თმოგველები XV ბოლოს და XVI საუკუნის დასაწყისში თმოგველ-უჯარმელებად იწერებოდნენ. ამას ადასტურებს მამქან ყოფილი მარინეს სახელზე დაწესებული ალაპი.

თმოგველ-უჯარმელთა საგვარეულოს პირდაპირ კავშირზე ფავლენიშვილთა საგვარეულოსთან, ს. კაკაბაძის აზრით, მიუთითებს 1459 წლის ერთი საბუთი, სადაც მოხსენიებულია ფაენელ-უჯარმელი, რომელიც მამულს უთმობს ვირშის წმინდა მთავარანგელოზის მონასტერს. აღნიშნული დოკუმენტი გამოქვეყნებული აქვს თ. ჟორდანიას. მკვლევარი სიგელს 1459 წლით ათარიღებს: „...ესე სიგელი მოგახსენეთ თქუენ ვირშისა წ-თა მთავარანგელოზთა მიქალ და გაბრიელს, ქართლისა პატრიარქს დავითს და თქუენტა მკუიდრთა მეგანძურთა სახლისა თქუენისა უხუცესთა ჯინჯინისძეთა ბადასშვილთა გრიგოლს და შენტა შვილთა ბადას და ბევროზს და შენტა ძმისწულთა შალვას და ივანეს... მე უჯარმელმან ფავანელმან (ფაენელმა?), ჩემმა შვილმა შალვამ მას ჟამსა, ოდეს გაგიცვალეთ ჰჯიკას ძესა (უჯიკასძისა) ოქროთა ნასყიდსა და მიქაურსა მამულსა ზედა მოგუახსენეთ (მოგახსენეთ) ქუბემური (ქუბებური) მამული ჩარეხელას შვილითა გერასიმისძისეული მამული... სახლითა, კართითა... ჭურითა ... მოგუიხსენებია ჩუენ უჯარმელსა ფავანელსა...თქუენ ვირშის თავს(სიც) წ-თა მთავარანგელოზთათუის ესე მამული და გლეხნი... არა მოგესალოს... დაიწერა ქკ-სა: რმზ: სეკდემბერსა:კც: ხელითა ვინიანას ძისა (ღვინიანის ძისა)* კკრილეს შვილისა დიმიტრისითა“. ბოლოს ხვეულად:

²⁴ E. Metreveli. masalebi ierusalimis k'art'uli kolonis istoriisat'vis. p. 149 (ე. მეტრეველი. მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის. გვ. 149).

* საინტერესოა დოკუმენტში მოხსენიებული სიგელის დამწერი „ღვინიანის ძე“. ასეთი ფორმის გვარი შიდა ქართლის ამ ნაწილში, ვგულისხმობთ დიდი და პატარა ლიახვის ხეობას, არ გვხვდება. თუმცა, პატარა ლიახვის ხეობაში არსებულ სოფელ დიცში გვხვდება ტოპონიმი „ღვინიანთეული“ G. Sosiašvili. Dic'is istoria. T'bilisi. 2010, p. 115 (გ. სოსიაშვილი. დიცის ისტორია. თბ. 2010, გვ. 115), რაც შესაძლოა ღვინიანისძესთანაც იყოს დაკავშირებული. XVIII საუკუნის ბოლოს ღვინიანთელების გვარი იხსენიება არცეცხში, ასევე სოფელ საკორინთ-

„მე ფავნელი ამისი გამთავები ვარ“. „მე შალვა ამისი გამთავებელი ვარ“.²⁵ საინტერესოა, რომ დოკუმენტში მოხსენიებული „ფავნელ-უჯარმელი“ მხოლოდ გვარის აღმნიშვნელია და მისი საკუთარი სახელი, რატომღაც აქ არ ჩანს. როგორც საბუთიდან ირკვევა, ფავნელ-უჯარმელს და მის შვილს შალვას ვირშის მთავარანგელოზის ტაძრისთვის მამულები გაუცვლია. ჩვენს ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ ზემოთ წარმოდგენილ დოკუმენტში იხსენება „ფავნელ-უჯარმელის“ საკუთრებაში არსებული „მიქაური მამული“.* „მიქაული“ და „მიქაქული“, როგორც მივუთითებდით, გვხვდება ნიქოზის ტაძრისადმი 1573 წლის 23 აპრილით დათარიღებული უცნობის პირის მიერ შეწირულ სიგელში, რომელიც ნ. ბერძენიშვილმა გამოაქვეყნა: „მიქაულს სამეხრეო, შობის ძღვენი და სასუქი, ახალწნის ძღვენი, ნათლისღების ძღვენი, სანთლისა უმის სანთელი მიქაქულმა უნდა მისცეს საყდრის ყმას“.²⁶ ორივე საბუთში არსებული „მიქაური“ და „მიქაული“ ერთი და იგივე შინაარსის უნდა იყოს და ნიქოზში დამკვიდრებულ ფავლენიშვილთა საკუთრებაში არსებულ მამულს უნდა აღნიშნავდეს. ზემოთ წარმოდგენილი 1459 წლით დათარიღებული ფავნელ-უჯარმელის ვირშას ტაძრისადმი ბოძებული სიგელის ბოლო ნაწილი განსხვავებული სახით აქვს გამოქვეყნებული აკად. ნ. ბერძენიშვილს: „ესე წიგნი და სიგელი **სამკვიდრო სამამულო...** დაგიწერეთ და **მოგაცხენეთ** და გაგიცვალებთ ოჯიკასძეს, ოქროთი ნასყიდსა და მიქაურსა მამულსა ზედა **მომაცხენეთ** ქუბეშური მამული... მრგვლივ თექვსმეტისა დღისა მიწა ბროწლეთს...“.²⁷ აქ ყურადღებას იპყრობს ტოპონიმი ბროწლეთი, რომე-

ლოში. See A. T'abuašvili. k'alak' C'xinvalisa da misi mimdebare sop'lebis aḡceris davt'rebi (XVIII saukunis II naxevari). T'bilisi. 2013, pp. 99, 102 (იხ. ა. თაბუაშვილი. ქალაქ ცხინვალისა და მისი მიმდებარე სოფლების აღწერის დავთრები (XVIII საუკუნის II ნახევარი). თბ. 2013, გვ. 99, 102).

²⁵ T'. Žordania. k'ronikebi. II, p. 272 (თ. ჯორდანია. ქრონიკები. II. გვ. 272).

** ხომ არ იყო დაკავშირებული ეს მამული მიქაძეების გვართან (შდრ: ფავლენიშვილთა მიერ ნიქოზის ტაძრისადმი 1573 წლით დათარიღებულ შეწირულობის სიგელში მოხსენიებული „მირზაული“, „ურ“ და „ულ“ სუფიქსებით დოკუმენტურ წყაროებში მამულის კუთვნილება, ან მამულის ფეოდალისაგან გლეხზე დროებითი გადაცემას გამოხატავდნენ. G. Sosiašvili. t'iris monastris 1432 clis sabut'i da t'avxelisjet'a sagvareulo. „analebi“. №11. 2015, pp. 159-160 (გ. სოსიაშვილი. თირის მონასტრის 1432 წლის საბუთი და თავხელისძეთა საგვარეულო. „ანალები“. №11. 2015, გვ. 159-160).

²⁶ dokumentebi sak'art'velos soc'ialuri istoriidan. I. p. 9 (დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. I. გვ. 9).

²⁷ N. Berjenišvili. sak'art'velos istoriis sakit'xebi. t. III. T'bilisi. 1966, p. 216; pirt'a anotirebuli lek'sikoni. t. I. T'bilisi. 1991, p. 116 (ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. III. თბ. 1966, გვ. 216; პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. ტ. I. თბ. 1991, გვ. 116).

ლიც სოფელ ნიქოზთან ძალზე ახლოსაა და ფავნელ-უჯარმელების ნიქოზის შემოგარენ ტერიტორიებზე საკუთრებას ადასტურებს.

ჩვენი აზრით, ეჭვგარეშეა, რომ ზემოთ წარმოდგენილი დოკუმენტი, – მხედველობაში გვაქვს თ. ჟორდანიას მიერ 1459 წლით დათარიღებული და გამოქვეყნებული „ფავნელ-უჯარმელის“ სიგელი ვირშას ტაძრისადმი, სწორედ ნიქოზში დამკვიდრებულ ფავლენიშვილთა ფეოდალურ სახლს ეკუთვნის, რომელიც იმ დროისთვის ჯერ კიდევ ფავნელ-უჯარმელად იწოდებოდა. ფავლენიშვილები ამით ხას უსვამდნენ თავიანთ წარმომავლობას. ს. კაკაბაძე ზემოთ წარმოდგენილ დოკუმენტზე დაყრდნობით აღნიშნავს: „რადგან ვირშის მონასტერი დასავლეთ ქართლში იყო, ნიქოზის ახლოს, ცხადია, XV საუკუნის თმოგველ-უჯარმელნი იქვე ბინადრობდნენ, სადაც მათ ვხვდებით XVI საუკუნეში. 1459 წ. მოხსენიებული უჯარმელის სახელი ფავნელი, ერთხელ კიდევ გვიჩვენებს, რომ ფავნელისშვილნი თმოგველ-უჯარმელთა შთამომავალნი არიან...“.²⁸ გასაზიარებელია ს. კაკაბაძის მოსაზრება, რომ ვირშის მონასტერი მართლაც ახლოს მდებარეობდა ნიქოზთან. ის პატარა ლიახვის ხეობის მარცხენა სანაპიროზე მდებარეობდა, სავარაუდოდ, სოფელ ქორდის სიახლოვეს. რადგან მონასტრის საგანძურის მცველები ჯინჯინისძე-ბადაშვილები ჯერ სოფელ ბადაანში ცხოვრობდნენ,²⁹ ხოლო შემდეგ ქორდში დამკვიდრდნენ.³⁰ ფავნელ-უჯარმელების ურთიერთობა ვირშას მონასტერთან და პატარა ლიახვის ხეობაში მცხოვრებ ბადაშვილებთან, ცხადყოფს, რომ აღნიშნული ფეოდალური სახლი XV საუკუნის მეორე ნახევარში შიდა ქართლის ამ ნაწილში რამდენიმე თაობის დაკვიდრებული იყო. ფავნელ-უჯარმელმა თავის საკუთრებაში არსებულ მამულები ვირშას მონასტერს გაუცვალა.

ს. კაკაბაძის აზრით: „ამგვარად XIV საუკუნის მეორე ნახევრიდან თმოგველნი იწოდებიან თმოგველ-უჯარმელებად. ამ დროს, მათ უკვე დატოვებულინი ჰქონდათ თავისი მამა-პაპური სამკვიდრებელი თმოგვი. XV და XVI საუკუნეებში, როგორც ზემოთ მოხსენიებულ 1459 წლის საბუთიდან და უფ-

²⁸ S. Kakabaje. t'mogvelt'a gvaris istoriisat'vis. p. 12 (ს. კაკაბაძე. თმოგველთა გვარის ისტორიისათვის. გვ. 12).

²⁹ G. Sosiašvili. narkvevebi šida k'art'lis istoriidan. T'bilisi. 2011, p. 78 (გ. სოსიაშვილი. ნარკვევები შიდა ქართლის ისტორიიდან. თბ. 2011, გვ. 78).

³⁰ G. Sosiašvili. viršas monasteri da viršelt'a sagvareulo (sakit'xis šescavlisat'vis). goris saxelmci'po sascavlo universitetis istoriisa da ark'eologiis c'entri. šromat'a krebuli. №8. T'bilisi. 2015, p. 78 (გ. სოსიაშვილი. ვირშას მონასტერი და ვირშელთა საგვარეულო (საკითხის შესწავლისათვის). გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ისტორიისა და არქეოლოგიის ცენტრი. შრომათა კრებული. №8. თბ. 2015, გვ. 78).

რო კიდევ ამ ჩვენს მიერ დაბეჭდილ ფავლენისშვილთა ორი სიგელიდან ჩანს, თმოგველ-უჯარმელნი ბინადრობდნენ დასავლეთ ქართლს, XVI საუკუნეში ისინი კიდევ იწოდებოდნენ თმოგველ-უჯარმელ-ფავლენისშვილებად“.³¹

თმოგველ-უჯარმელთა გვარის კავშირს ფავლენიშვილებთან სავსებით ვიზიარებთ, მაგრამ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ს. კაკაბაძე ფავლენისშვილთა წარმომავლობაზე საუბრისას, არ ახსენებს, ამ გვარის წარმომავლობის ადგილს – ფავნისს. ფავნელთა გვარი იხსენიება IX საუკუნეში შედგენილ დოკუმენტში: „ნასყიდობის დაწერილი ფავნელისა შიომღვიმისადმი“. აღნიშნულ დოკუმენტს 909-941 წ.წ. ათარილებს თ. ჟორდანიას.³² ამ დოკუმენტის თანახმად, ფავნელებმა შიომღვიმის მონასტერს რამდენიმე სოფელი მიყიდეს, მათ შორის გავაზელნი, რომელიც შემდეგ სურამელთა ფეოდალური სახლის საკუთრებაში გადასულა და XIII საუკუნის 50-იან წლებში შიომღვიმის მწირმა მწიგნობართუხუცესოფილმა არსენმა გრიგოლ სურამელისაგან გამოისყიდა.³³

როგორც აკად. ნ ბერძენიშვილი აღნიშნავს: „ეს სოფელი (გავაზელნი, – გ. ს.) დროთა განმავლობაში სურამელთა სახლის შესავალი შექმნილიყო. XIII საუკუნის 50-იან წლებში შიომღვიმის მონასტრის მწირმა არსენ მწიგნობართუხუცესოფილმა იშუამღვდომლა ქართლის ერისთავის გრიგოლ სურამელის წინაშე, საჭირო ქრთამი გაიღო და აღნიშნული სოფელი „უსამართლოისა ზედადებულისა ბეგარისაგან გათავისუფლდა“.³⁴

საბუთში წერია: „ქ. მე გლახაკმან არსენი მწირობასა შინა ჩემსა, **მღუმეს** ვეპაჯე ნათელსა სულისა ჩემისასა გრიგოლ ქართლის ერისთავსა, რათამცა უბადოთა კაცთაგან შესავალად გასრული სოფელი გავაზელნი ძუელთავე წესით, გაუთავისუფლნა წმიდასა მამასა შიოს და უდაბნოსა **მღუმისა ვითარც ძუშლ** დაწერილი აქუს ფავნელთაგან მონასყიდობისაი **მღუმესა...**“.³⁵

ამ დოკუმენტში ყურადღებას იპყრობს გამოთქმა: „ვითარც **ძუშლ** დაწერილი აქუს ფავნელთაგან მონასყიდობისაი **მღუმესა**“.

აქედან ჩანს, რომ ფავნელებმა, ამ დოკუმენტის შედგენამდე გაცილებით

31 S. Kakabaje. t'mogvelt'a gvaris istoriisat'vis. p. 12 (ს. კაკაბაძე. თმოგველთა გვარის ისტორიისათვის. გვ. 12).

32 T'. Zordania. k'ronikebi. I. T'bilisi. 2004, p. 87 (თ. ჟორდანიას. ქრონიკები. I. თბ. 2004, გვ. 87).

33 N. Berjenišvili. sak'art'velos istoriis sakit'xebi. t. III. p. 201 (ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. III. გვ. 201).

34 N. Berjenišvili. sak'art'velos istoriis sakit'xebi. t. III. p. 201 (ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. III. გვ. 201).

35 N. Berjenišvili. sak'art'velos istoriis sakit'xebi. t. III. p. 201 (ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. III. გვ. 201).

ადრე შიომღვიმეს მამულები მიყიდეს. ამას ადასტურებს, გიორგი III მიერ შიომღვიმისადმი ბოძებული მამულების განახლების სიგელი, სადაც აღნიშნულია, რომ შიომღვიმის მონასტერს ფავლენებისაგან მამულები ჰქონდათ ნასყიდი: „ცხირეთს ცხევერი და გავაზელნი წმიდისა შიოის ოქროითა და ვერცხლით მონასყიდი ფავლენთა და ტბელთაგან“.³⁶ როგორც ცნობილია, ტბელთა საგვარეულო ქართლში X საუკუნის დასაწყისში დაწინაურდა. ტბელთა ფეოდალური სახლის ხელმძღვანელი „ქართლის უფლად ითვლებოდა“. ამას ადასტურებს ერედვის 906 წლის წარწერა.³⁷ ფავნელების ტბელთა გვერდით მოხსენიება IX-X სს. ფავნელთა საგვარეულოს დაწინაურებაზე უნდა მიგვანიშნებდეს.

ვფიქრობთ, ფავნელიშვილთა ფეოდალური საგვარეულო არ უნდა იყოს ფავნელთა ფეოდალური სახლის პირდაპირი მემკვიდრე. ნიქოზის ტაძრის სიგელში, რომელიც ს. კაკაბაძემ გამოაქვეყნა, ყურადღებას აიწერებს გვარის შემდეგნაირი ფორმა თმოგველ-უჯარმელ-ფავნელიშვილი. ფავნელიშვილები რომ ფავნელთა უშუალო მემკვიდრენი ყოფილიყვნენ, თმოგველ-უჯარმელთა საგვარეულოსთან მათ არანაირი კავშირი არ ექნებოდათ. თმოგველთა გამოსახლება ჯავახეთიდან XIV საუკუნეში მოხდა, ფავნელები კი IX საუკუნეში იხსენიებიან. როგორც ჩანს, XIV საუკუნის ბოლოს ჯავახეთიდან გადმოსახლებული თმოგველები უჯარმაში დამკვიდრდნენ და თმოგველთა საგვარეულოში გვარის მეორე ნაწილი – უჯარმელი გაჩნდა. მოგვიანებით, თმოგველ-უჯარმელები, ფავნისში გადმოსახლდნენ. ამაზე მიუთითებს ანტონ კათალიკოსის სიგელიც: „ჩვენ დიად კარგად ვიცით, რომ თქვენ დიდის გვარისგან ხართ გამოსულნი, მხარგრძელნი საიანიდან ფავნისს მოსულნი და ფავნისიდან მანდ ერედვს მოსულნი და დასახლებულნი“.³⁸ ფავნელთა ფეოდალური საგვარეულო ამ დროისათვის დევრადირებულია და მათი ადგილი სწორედ თმოგველ-უჯარმელებმა დაიკავეს. თმოგველ-უჯარმელებს ამის გამო გვარის მესამე ნაწილი – ფავნელი (ფავნისის საკუთრებაში არსებობის გამო) მიემატათ და ისინი თმოგველ-უჯარმელ-ფავნელებად იწოდნენ. დოკუმენტებში მოხსენიებული „ფავნელ-უჯარმელი“, ან „თმოგველ-უჯარმელი“, ჩვენი აზრით, თმოგველ-უჯარმელ-ფავნელის შემოკლებული ფორმაა. ამის შემდეგ აღნიშნული გვარი ოდნავ განსხვავებული ფორმით გვხვდება. კერძოდ, 1527-1558 წწ. დოკუმენტში

³⁶ N. Berjanišvili. sak'art'velos istoriis sakit'xebi. t. III. p. 220 (6. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. III. გვ. 220).

³⁷ M. Lort'kip'anije. p'eodaluri sak'art'velos politikuri gaert'ianeba. T'bilisi. 1966, p. 44 (მ. ლორთქიფანიძე. ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება. თბ. 1966, გვ. 44).

³⁸ k'art'uli samart'lis jeglebi. t. III. p. 944 (ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III. გვ. 944).

თმოგველ-ფავლენიშვილი იხსენიება. ეს არის „გერმანოზ ბარათაშვილისა და კათალიკოსის ღაღის გარიგება ყორანთისა და რატეკვანის საზღვრებზე“.³⁹ აღნიშნულ გვარში მოგვიანებით ფავლენი საკუთარი სახელის აღმნიშვნელი იყო.

გვარის აღმნიშვნელი სახელების საკუთარ სახელად ქცევის შემთხვევა საკმაოდ ხშირია, მაგ: საკუთარ სახელად ქცეულა: მაჩაბელი, სურამელი, გამრეკელი.⁴⁰

საკუთარი სახელი ფავლენი უფრო მოგვიანებითაც გვხვდება, XVIII საუკუნის ერთ-ერთ დოკუმენტში მოიხსენიება ფავლენ (რაც ფავლენის ენობრივი ცვლილების შედეგია) ფავლენიშვილი.⁴¹

ი. მაისურაძის აზრით, „ფავლენის გადაქცევა ფავლენად XVIII ს. უნდა მომხდარიყო, რადგან 1748 წლის ქრონიკებში, განსახილველი გვარი უკვე ფავლენიშვილად გვევლინება. ეს ცვლილება, როგორც ვხედავთ, ფონეტიკური ხასიათისაა და ბევრათა გადასმამი მდგომარეობს ნ-სა და ლ ბგერებს ერთმანეთისათვის შეუცვლიათ ადგილები და ამ გზით ფავლენიშვილმა მოგვცა ფავლენიშვილი“.⁴²

მართალია, ი. მაისურაძე მიუთითებს, რომ ფავლენი ფავლენად XVIII საუკუნეში გადაიქცა, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ XVIII საუკუნის დოკუმენტში აღნიშნული გვარი ფავლენიშვილის და ფალვენიშვილის ფორმებითაც იხსენიება.

მაგ: XVIII საუკუნის ერთ-ერთ საბუთში გვხვდება ფავლენიშვილი ბიძინა.⁴³ XVIII საუკუნის დოკუმენტში ნახსენებია ასევე ფალვენიშვილი. დარეჯან დედოფლის წერილში ცხინვალის მოურავისადმი, აღნიშნულია, რომ ფალვენიშვილს „მიმძღავრებით ეჭირა ტრძინისის მამული...“.⁴⁴

როგორც უკვე ითქვა, XVI საუკუნის II ნახევარში ფავლენიშვილები დამკვიდრებულნი არიან ნიქოზში, ნიქოზს ისინი უწოდებენ „სამკვიდრებელსა და სამარხთასა ჩუენთასა“.

ნიქოზის ტაძარი XIX საუკუნის ბოლომდე ფავლენიშვილთა სამარხს

³⁹ pirt'a anotirebuli lek'sikoni. I. p. 402 (პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. I. გვ. 402).

⁴⁰ See G. Sosiašvili. samač'ablos istoria. T'bilisi. 2005, p. 40 (იხ. გ. სოსიაშვილი. სამაჩაბლოს ისტორია. თბ. 2005, გვ. 40).

⁴¹ sc'ssa. p'. 1450, davt'. 31. sab. 203 (სცსსა. ფ. 1450. დავთ. 31. საბ. 203).

⁴² I. Maisuraje. p'avlenišvilebis carmomavloba. gaz. „sabčot'a pedagogi“. №24. 30.X.1976 (ი. მაისურაძე. ფავლენიშვილების წარმომავლობა. გაზ. „საბჭოთა პედაგოგი“. №24. 30.X.1976).

⁴³ N. Berjanišvili. sak'art'velos istoriis sakit'xebi. t. III. p. 189 (ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. III. გვ. 189).

⁴⁴ N. Berjanišvili. sak'art'velos istoriis sakit'xebi. p. 143 (ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. გვ. 143).

წარმოადგენდა. ამას ადასტურებს ტაძარში არსებული ეპიტაფიები, რომლებიც ი. მეგრელიძემ გამოაქვეყნა.⁴⁵

„ქვეშე მდებარეობს გვარი თავადის
სოლომონ იასეს ძის ფავლენოვის.

შენდობა მიბრძანეთ, გარდავიცვალე იე რიცხვსა ჩყო (1880).“

იქვეა სოლომონ ფავლენიშვილის ვაჟის – გიორგის საფლავი. რუსულად შესრულებული წარწერიდან ირკვევა, რომ გიორგი ფავლენიშვილი 1883 წელს გარდაცვლილა, მას კაპიტნის სამხედრო ჩინი ჰქონია.

ტაძრის შუაგულში არის 1899 წელს გარდაცვლილი ელენე ქაიხოსროს ასული ფავლენიშვილის საფლავი. აქვეა ზაქარია ბესარიონის ძე ფავლენიშვილის მეუღლის – ნინო შერვაშიძის ეპიტაფიაც. იგი გარდაიცვალა 1899 წელს.

წარწერაში მოხსენიებული ზაქარია ფავლენიშვილი იმ კომიტეტის წევრი იყო, რომლის ძალისხმევითაც 1889 წელს ზემო ნიქოზის ტაძარი იქნა აღდგენილი.⁴⁶

ფავლენიშვილების ერთი ნაწილი სოფელ ერედვში მკვიდრობდა. ანტონ კათალიკოსის სიგელში აღნიშნულია, რომ ფავლენიშვილთა წინაპრები, მხარგრძელები სანანიდან ფავნისში მოსულან, ხოლო ფავნისიდან ერედვში დამკვიდრებულან.⁴⁷ ერედვში გვიანფეოდალურ ხანაში ფავლენიშვილები ციხე-სიმაგრესაც ფლობდნენ. ამას ადასტურებს გერმანელი მოგზაური იოჰან გიულდენშტედტიც.⁴⁸ ერედვის გარდა ფავლენიშვილები ყმებს ფლობდნენ პატარა ლიახვის ხეობაში არსებულ სოფელში – ვანათში.

1700 წლის ერთ დოკუმენტში, რომელიც საამილახვროსა და გაღმა ლიახვის ხალხის კოდისპურის გამოსავლის დავთარია, ჩამოთვლილია ოთარ ფავლენიშვილის ყმები ერედვში და ვანათში „ერედვს ფავლენიშვილის ოთარის, ბერუაშვილი მახარა, მაისურაძე შოშოტას მამულზე, მჭედელი ბერიკა,

⁴⁵ See I. Megrelije. sijveleebi lixivis xeobaši. I. T'bilisi. 1986, p. 151 (იხ. ი. მეგრელიძე. სიძველეები ლიახვის ხეობაში. I. თბ. 1986, გვ. 151).

⁴⁶ See G. Sosiašvili. sruliad sak'art'velos kat'olikos-patriark'i Kirion II egzark'os Vladimeris šida k'art'liši mogzaurobis šesaxeb. T'bilisi. 2019, p. 92 (იხ. გ. სოსიაშვილი. სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი კირიონ II ეგზარქოს ვლადიმერის შიდა ქართლში მოგზაურობის შესახებ. თბ. 2019, გვ. 92).

⁴⁷ k'art'uli samart'lis jeglebi. t. III. p. 444 (ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III. გვ. 444).

⁴⁸ Giuldenštedtis mogzauroba sak'art'veloši. germanuli tek'sti k'art'uli t'argmanit'urt' gamosc'a da gamokvleva daurt'o G. Gelašvilma, t. I. T'bilisi. 1963, p. 99 (გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა. ტ. I. თბ. 1963, გვ. 99).

ა) ჩიკვილაძე გიორგი, ა) ბაციკაძე თევდორე, ა) კვეზერელი ნიკოლოზი, ა) გორგიშვილის მამულზე, კვირიკასშვილი დათუნა, ა) *(გაურკვეველია) ფოცხვერა, ა) *(გაურკვეველია) მაისურაძე ხუცესი დათუნა, ა) კვეზერელი დათუნა და თამაზ, ა) ვახტანგასშვილი ბერი, ა) გლოველი მიქაელი... ვანათის ფავლენიშვილის ოთარისა ვეფხიას შვილები ა)...ნუგზარისა -რაჯაბასშვილი ბატატი, ა) რაჯაბას შვილის მამულზე, მაისურაძე ოთია, ა) ელიასშვილი-სეხნია და იოსებაშვილი ბერუკა“.⁴⁹

ერედვში ფავლენიშვილები XX საუკუნის I ნახევრამდე ცხოვრობდნენ. საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ ისინი ახალმა ხელისუფლებამ შეავიწროვა. ბოლშევიკებმა ფავლენიშვილების სახლში სოფლის სკოლა გახსნეს.

ერედვში არსებული წმინდა გიორგის ტაძარი, რომელიც X საუკუნეშია აგებული, XIX საუკუნის ბოლომდე ფავლენიშვილთა სამარხს წარმოადგენდა.

ამას ადასტურებს ტაძარში არსებული საფლავის ქვების წარწერები:

„საფლავსა შინა მდებარე ვარ ბეჟან პავლენოვი (იგულისხმება ფავლენიშვილი, – გ. შ.) არჩილის ძე. მხილველს გთხოვთ თითო შენდობა მიბრძანებთ. გარდავიცვალე 13 ღვინობისთვეს 1872 წ. შობიდან ვიყავი 60 წ.“

„კნიაჟნა სალომე იოსების ასული ფავლენოვი (იგულისხმება ფავლენიშვილი – გ. შ.) დავიბადე 6 ოქტომბერს 1853 წელს, გარდავიცვალე 10 მარტს 1876 წელს.“

„კნენა ელენე ივანეს ასული ფავლენოვისა (იგულისხმება ფავლენიშვილი – გ. ს.) დავიბადე 20 მაისს 1818წ. გარდავიცვალე 25 დეკემბერს 1901წ.“

გვიანფორდალურ პერიოდში ფავლენიშვილები ყმებსა და მამულს შიდა ქართლის რამდენიმე სოფელში ფლობდნენ. მათ შორის: შერთულში,⁵⁰ დირბში,⁵¹ ღვერისში,⁵² ბროწლეთში,⁵³ იკორთაში,⁵⁴ ნიქოზში,⁵⁵ ტბეთში,⁵⁶ ღვან-

⁴⁹ sc'ssa. p'. 1448. sab. №3602 (სცსსა. ფ. 1448. საბ. №3602).

⁵⁰ k'art'uli samart'lis jeglebi. tek'stebi gamosc'a, šenišvnebi da sajiebeli daurt'o prop' I. Dolijem. t. IV. T'bilisi. 1972, p. 615 (ქართული სამართლის ძეგლები. ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო პროფ ი. დოლიძემ. ტ. IV. თბ. 1972, გვ. 615).

⁵¹ k'art'uli samart'lis jeglebi. t. V. T'bilisi. 1974, p. 675 (ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. V. თბ. 1974, გვ. 675).

⁵² k'art'uli samart'lis jeglebi. t. V. T'bilisi. 1974, p. 259 (ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. V. თბ. 1974, გვ. 259).

⁵³ k'art'uli samart'lis jeglebi. tek'stebi gamosc'a, šenišvnebi da sajiebeli daurt'o prop' I. Dolijem. t. VII. T'bilisi. 1981, p. 748 (ქართული სამართლის ძეგლები. ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო პროფ ი. დოლიძემ. ტ. VII. თბ. 1981, გვ. 748).

⁵⁴ k'art'uli samart'lis jeglebi. t. V. p. 67 (ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. V. გვ. 67).

⁵⁵ k'art'uli samart'lis jeglebi. t. VII. p. 567 (ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. VII. გვ. 567).

⁵⁶ k'art'uli samart'lis jeglebi. t. VII. p. 567 (ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. VII. გვ. 567).

ში,⁵⁷ ხვითში,⁵⁸ წალკლისში,⁵⁹ ტყვიავში,⁶⁰ კანათში,⁶¹ ერედვში. ფავლენიშვილებს ყმები ჰყავდათ ცხინვალშიც.⁶²

ამრიგად, გვარი ფავლენიშვილი მხარგრძელთა საგვარეულოდან მომდინარეობს, რომლის ერთმა შტომ – თმოგველებმა XIV საუკუნეში, საცხოვრებლის შეცვლის შესაბამისად, მიიღეს ჯერ გვარი უჯარმელი, ხოლო როდესაც თმოგველ-უჯარმელებმა XV საუკუნის I ნახევრამდე, ფავნელთა ფეოდალური სახლის დეგრადაციის გამო, მათი საგვარეულო მამული – ფავნის დაიკავეს, თმოგველ-უჯარმელებს დაემატათ გვარის ახალი ფორმა – ფავნელი. მოგვიანებით, თმოგველ-უჯარმელ-ფავნელები საისტორიო წყაროებში შემოკლებით ხან ფავნელ-უჯარმელებად, ხან თმოგველ-ფავლენიშვილებად ან თმოგველ-უჯარმელ-ფავლენიშვილებად იხსენიებიან. იდეგ უფრო გვიან აღნიშნულ გვარს ჩამოსცილდა თმოგველ-უჯარმელი და მივიღეთ ფავნელიშვილი, რომელიც ენობრივი ცვლილების შედეგად ფავლენიშვილად იქცა.

⁵⁷ k'art'uli samart'lis jeglebi. t. VII. p. 499 (ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. VII. გვ. 499).

⁵⁸ k'art'uli samart'lis jeglebi. t. VII. p. 343 (ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. VII. გვ. 343).

⁵⁹ k'art'uli samart'lis jeglebi. t. VII. p. 277 (ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. VII. გვ. 277).

⁶⁰ k'art'uli samart'lis jeglebi. tek'stebi gamosc'a, šenišvnebi da sajiebeli daurt'o prop' I. Dolijem. t. VIII. T'bilisi. 1985, p. 108 (ქართული სამართლის ძეგლები. ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო პროფ ი. დოლიძემ. ტ. VIII. თბ. 1985, გვ. 108).

⁶¹ sc'ssa. p'. 1448, sab. №3602 (სცსსა, ფ. 1448, საბ. №3602).

⁶² k'art'uli samart'lis jeglebi. t. IV. p. 664 (ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. IV. გვ. 664).

Giorgi Sosiashvili

Professor,

Gori State Teaching University, Georgia

FOR THE QUESTION OF THE PAVLENISHVILIS' ORIGIN

Summary

The Pavlenishvilis come from the Mkhargrdzeli house, whose one branch – the Tmogvelis – changed their surname due to the change of their dwelling in the 14th century. They became the Ujarmelis, and in the first half of the 15th century, due to the degradation of the Pavnelis Feudal House, their land Pavnisi (eastern Georgia) was occupied by the Ujarmelis and to the surname of Tmogveli-Ujarmeli a new form was added – Pavneli. Later, the Tmogveli – Ujarmeli – Pavneli were called either Pavneli – Ujarmeli for short, or Tmogveli – Pavlenishvili, or Tmogveli – Ujarmeli – Pavlenishvili. Over the time, the forms Tmogveli and Ujarmeli were removed from the surname, and Pavneshvili was left. In the second half of the 16th century, the Pavneshvilis settled in Nikozi (near Tskhinvali), which they call “their dwelling and burial place”. Nikozi Cathedral was a burial place for the Pavlenishvilis till the end of the 19th century. The existing inscriptions serve as a proof of it. One part of the Pavlenishvilis inhabited village Eredvi (near Tskhinvali). In the charter of Anton Catholicos it was noted that the ancestors of the Pavlenishvilis were the Mkhargrdzelis, who came to Pavnisi from Sanaini, and from Pavnisi they settled in Eredvi. They even owned a fortress in the late feudal age. It is also proved by the German traveler Johannes Güldenstädt.

In the document dated by 1700, which is the book of Saamilakhvro and Liakhvi people, the serfs of Otar Pavlenishvili were listed in Eredvi and Vanati. The Pavlenishvilis lived in Eredvi till the first half of the 20th century. They were oppressed after the Sovietization of Georgia – the Bolsheviks drove them out of the village. A school was opened in their house. St. Giorgi Cathedral in Eredvi, which was built in the 10th century, represented the burial place of the Pavlenishvilis till the end of the 19th century. It is proved by the epitaphs in the church.

In the late feudal period the Pavlenishvili owned serfs and lands in many villages of Shida Kartli. Among them are Shertuli, Dirbi, Dgvirsi, Brotsleti, Ikorta, Nikozi, Tbeti, Dvani, Khviti, Tsagvlisi, Tkviavi, Vanati and Eredvi. The Pavlenishvilis had serfs in Tskhinvali too.

David Alexanyan

Member of Oriental Numismatic Society

Evgeni Chanishvili

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

The Silver Coins of Tahmasb I and Muhammad Khudabandah from Zagemi Mint

Many scholarly works have been published on silver coinage in the Kakheti Kingdom of the 16th century. The first works about the coins of Kakheti kingdom belong to T. Kutelia.¹ In her research she describes the newly found silver coins struck in Zagemi mint (the capital and the main strategic city in the Kakheti kingdom), which belonged to Persian Shahs Tahmasp I (1524-1576), Abbas I (1588-1629) and Safi I (1629-1642). Many important works have also been published by I. Paghava² where he describes in detail and identifies new coin of Zagemi mint, another notable work that we would like to mention belongs to A. Akopyan and D. Alexanian³ and the latest book about Zagemi mint authored by Mustafa Şabanov.⁴ Our work is also a continuation of a research series about coins of Kakheti kingdom and Zagemi mint.⁵

¹ ¹ T. S. Kuteliâ. Gruzîâ i sefevidskij iran. Tbilisi, 1979 (Т. С. Кутелия. Грузия и сефевидский иран. Тбилиси, 1979).

² I. Paghava, K. Bennett. The earliest date for the kingdom Kakheti silver issues of the 16-th century, ONS, N225, 2015, p. 25-26. Also: I. Pagava, S. Turkia. Novye dannye o čekanke sefevidskoj monety v carstve Kaheti. Rasmir: Vostočnaâ numizmatika. I. meždunarodnaâ konferenciâ. 29-31 iûlâ. 2011 g. red. I. Pagava, V. Bezpal'ko. Odessa: TDM. 2013, s. 105-112 (И. Пагава, С. Туркия. Новые данные о чеканке сефевидской монеты в царстве Кахети. Расмир: Восточная нумизматика, I международная конференция, 29-31 июля 2011 г., ред. И. Пагава, В. Безпалько. Одесса: ТДМ, 2013, с. 105-112).

³ A. V. Akopân, D. L. Aleksanân. Gândžiskij klad i mednij čekan kaheminskovo carstva. èptgrafika vostoka XXXI. Moskva. 2015 (А. В. Акопян, Д. Л. Алексанян. Гянджиский клад и медный чекан кахеминского царства, эпиграфика востока XXXI, Москва, 2015).

⁴ M. Şabanov. zəyəm sikkələri. Bakı, 2017.

⁵ e. čanišvili, d. alek'saniani. šah abas I-is zagemis zarap'xanis axali samoneto emisiebi. t'su

Our goal is an identification and detailed description of a newly discovered silver coin types belonging to Shah Tahmasb I and Shah Muhammad Khudabandah (1578-1587). Those coins are rare and most of them are in a pure condition and that is why we cannot always reconstruct the legends and especially the minting date. We want to mention that all the coins which will be described are preserved in private collection.

In 2015 in region of Belakani (historical territory of the kingdom of Kakheti, now part of the Republic of Azerbaijan) a treasure was found that contained near 100 coins. Most of them were the silver coins of an angular form struck in Zagemi, weighting ca. 0.7-1.3 gr. The denomination of those coins is One Bisti. All coins were faded⁶ and struck very pure and unfortunately we couldn't identify the minting date.

The description of the first type (pic. 1, pic. 2): weight – 0.83, 13.8X8.0 mm.

Av. Shia religious formula – There is no God but Allah alone, Muhammad is the messenger of Allah, ‘Ali is the Wali of Allah.

لا اله الا الله محمد رسول الله على ولي الله

Rv. In centre lined circle with the name of Shah Tahmasb and the place of mint – Shah Tahmasp struck Zagemi.

شاه طهماسب ضرب زغم

The second type (pic. 3) of the coin of Shah Tahmasb is a round form the denomination – One Shahi. On that type we can identify the minting date 963 AH.

The description: weight – 4.4 g. 23.1X21.7 mm.

sak'art'velos istoriis institutis šromebi. XIV. t'bilisi, 2018, p. 233-244 (ე. ჭანიშვილი, დ. ალექსანია-ნიანი. შაკ აბას I-ის ზაგემის ზარაფხანის ახალი სამონეტო ემისიები. თსუ საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XIV. თბ. 2018, გვ. 233-244).

⁶ We think that those coins circulated for a long time and that's why their condition is so poor.

the reconstruction

Av. In centre Shia religious formula - There is no God but Allah alone, Muhammad is the messenger of Allah, 'Ali is the Wali of Allah.

لا اله الا الله محمد رسول الله على ولي الله

Around names of 12 Shia Immams:

حسن موسى على / محمد حسن على / محمد حسين على / محمد جعفر على

Rv. In centre circle with the date and the mint – strucke Zagemi 963 (1558)

ضرب زغم ٩٦٣

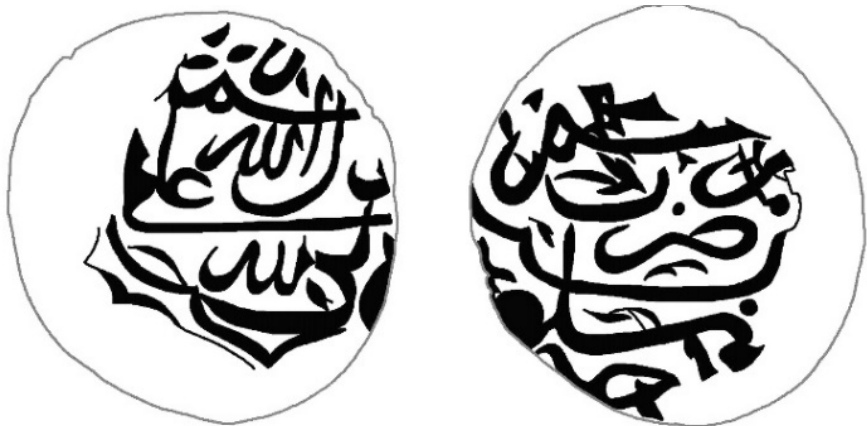
Around the legend with the name of Tahmasb

We would also like to mention that kind coin species are very often overstrucked⁷ (pic.4) by the legend - 'Adl Zagemi عدل زغم (justify Zagemi) . Those overstrucks belong to Shah Muhammad Khudabandah (1578-1587) who recirculated the old coins and also the coins of Tahmasb I.

⁷ The overstrucks has a shape of a rhombus and does not contain the date.

The third type of the coin of Shah Tahmasb is rare and partly different from the second type (pic. 5). It does not contain the names of the 12 Shia Imams and sometimes is overstruck as the second type

The reconstruction

Description: One Shahi, weight 1.71 g., 15.8X17.8 mm.

Av. Shia religious formula without the name of 12 Shia Imams

لا اله الا الله محمد رسول الله على ولي الله

Rv. In centre the figural circle with the legend – struck Zagemi ضرب زغم

Around the circle we can only read the words - Sultan (سلطان) and khan (خان) the date isn't mentioned.

Unfortunately according the poor condition of the coins we cannot absolutely identify the name of the Shah to whom it belongs, but if we mention the

weigh categories we can assume that the third type which we have already described belongs to Shah Tahmasb I.

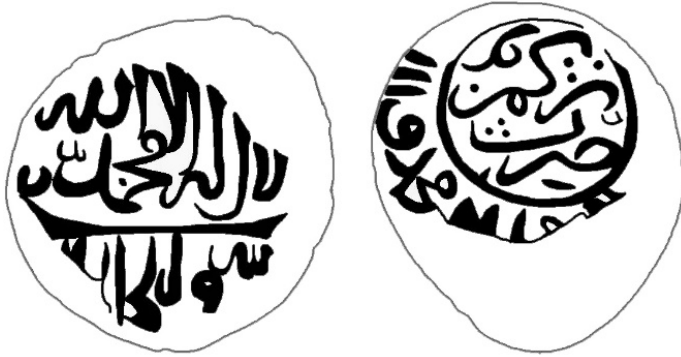
The fourth type (pic.6) of those coins is also rare. On that coin we can read the date 977 AH. The description: One Shahi, weight 2.07 g. d. – 18mm.

Av. Shia religious formula.

Rv. In centre the circle where we read – Shah Tahmasb struck Zagemi [9]77 (1569)

شاه طهماسب ضرب زگم [م] ٧٧ [٩]

Also we will describe the rare type of another Persian Shah Muhammad Khudabandah. At first, the coins of Muhammad Khudabandah (pic.7) were mentioned and attributed by I. Paghava.⁸ Our type does not contain the minting date, it's weight is 4.11 g., 17X20 mm., one Shahi (?)

Av. Shia religious formula – There is no God but Allah alone, Muhammad is the messenger of Allah, ‘Ali is the Wali of Allah.

Rv. ضرب زگم – Struck Zagemi.

As a conclusion, that work has no claim about the reflection of the full picture, it is a part of a research series the goal of which is the description and publication the new coin types of the Kakheta kingdom and we hope that this work will contribute to the creation of a unified catalog –monetary emissions of the Kakheta kingdom.

⁸ I. Paghava, Samir Sh. Hasanov, A hoard of Zagemi silver coins of Muhammad Khudabandah discovered in the republic of Azerbaijan.

pic.1

pic. 2

pic. 3

pic. 4

pic. 5

Pic.6

pic. 7

Зинаида Евгеньевна Оборнева

Институт русского языка имени В. В. Виноградова РАН

Греческие переводчики в сношениях России с Грузией: 1613-1645 гг.

Документы русско-грузинских сношений конца XVI – XVII вв. впервые изучал и частично опубликовал М. Броссе в 1856 г.,¹ а на русском языке – в 1861 г.² В 1889 г. С.А. Белокуров описал первоначальный период становления русско-грузинских взаимоотношений (до 1613 г.)³ В советской историографии материалы дипломатических связей России и Грузии первой половины XVII в. были частично опубликованы и изучены М. А. Полиевктовым, который обратил внимание на различные аспекты отправлений посольств в Грузию,⁴ а также привел краткую биографию переводчика Посольского приказа Ивана Боярчикова, отправленного с посольством Н. Толочанова – А. Иевлева.⁵ Во второй половине XX в. грузинскими исследователями были написаны некоторые значительные работы, охватывающие широкий ряд аспектов сношений России и Грузии в первой половине XVII в.⁶ В наше время данная тема практически полностью обой-

¹ М. Brosset. Histoire de la Georgie. II partir. Histoire moderne. Saint Peterburg. 1856.

² М. Brosse. Perepiska na inostrannyh âzykah gruzinskih carej s rossijskimi gosudarâmi ot 1639 goda po 1770 god. Sankt-Peterbûrg. 1861, pp. I-XCI (М. Броссе. Переписка на иностранных языках грузинских царей с российскими государями от 1639 года по 1770 год. Санкт-Петербург. 1861, сс. I – XCI).

³ S.A. Belokurov. Sñošeniâ Rossii s Kavkazom. Moskva. 1889 (С.А. Белокуров. Сношения России с Кавказом. Москва. 1889).

⁴ М.А. Polievktov. Èkonomičeskie i političeskie razvedki Moskovskogo gosudarstva XVII veka na Kavkaze. Tiflis. 1932 (М.А. Полиевктов. Экономические и политические разведки Московского государства XVII века на Кавказе. Тифлис. 1932); М. Polievktov. Novye dannye o moskovskih hudožnikah XVI-XVII vekov. Tbilisi. 1941 (М. Полиевктов. Новые данные о московских художниках XVI-XVII веков. Тбилиси. 1941).

⁵ Posol'stvo stol'nika Toločanova i d'âka Ievleva v Imeretiû 1650-1652. Tiflis. 1926, p. 045 (Посольство стольника Толочанова и дьяка Иевлева в Имеретию 1650-1652. Тифлис. 1926, с. 045).

⁶ Š.A. Meshia, Â.Z. Cincadze. Iz istorii rusko-gruzinskih vzaimootnošenij. Tbilisi. 1958 (Ш.А. Месхиа, Я.З. Цинцадзе. Из истории русско-грузинских взаимоотношений. Тбилиси. 1958); N.T. Nakašidze. Gruzino-russkie političeskie otnošeníâ v pervoj polovine XVII veka. Tbilisi.

дена вниманием историков, за исключением публикации отдельных документов, дошедших до нас в переводах на русском языке⁷ и некоторых работ Г. Жужунашвили.⁸

Начиная со времен царствования Федора Иоанновича Грузия, а точнее грузинские княжества, постоянно ищут российского покровительства. Они признают свое подданство, ожидая военной помощи, необходимой им для противостояния Персидской и Османской империи. Россия же оказывает всяческую посильную помощь Грузии, кроме военной, видя отсутствие общих границ и понимая невозможность войны с двумя крупнейшими империями XVII в. Среди грузинских княжеств особое место занимает Кахетинское, царь которого Александр еще в 1587 г. признает зависимость от России, обвязуясь ежегодно платить ей дань.⁹ Внук царя Александра Теймураз возобновляет отношения с Россией в 1618 году, посылая игумена Харитона с просьбой покровительства, а в 1624 году – архиепископа Феодосия.¹⁰ Успех имеет только посольство митрополита Никифора 1635 года, ответом на которое стало отправление князя Ф.Ф. Волконского и дьяка А. Хватова с крупной материальной помощью Грузии.¹¹

Греческие переводчики играли важнейшую роль в русско-грузинских сношениях. После вступления Михаила Федоровича на престол в 14 июня 1616 г. были получены сообщения от кахетинского царя Теймураза о

1968 (Н. Т. Накашидзе. Грузино-русские политические отношения в первой половине XVII века. Тбилиси. 1968).

⁷ Pod stâgom Rossii: Sbornik arhivnyh dokumentov. Moskva, 1992 (Под стягом России: Сборник архивных документов. Москва, 1992); Russko-čečenskie otnošení. Vtoraâ polovina XVI – XVII vek: Sbornik dokumentov. Moskva, 1997, pp.122-127 (Русско-чеченские отношения. Вторая половина XVI – XVII век: Сборник документов. Москва, 1997, сс.122-127).

⁸ G. žuzunašvili. sak'art'velo-ruset'is urt'iert'obis istoriidan XVI-XVII saukuneebi. t'bilisi. 2006 (გ. ჯუჯუნაშვილი. საქართველო-რუსეთის ურთიერთობის ისტორიიდან XVI-XVII საუკუნეები. თბ. 2006); G. Žuzunašvili. O diplomatičeskom etikete v gruzinskih gosudarstvah v 16-17 vekah // Slavistika v Gruzii. Vypusk 9. Tbilisi. 2008, pp. 54-62 (Г. Жужунашвили. О дипломатическом этикете в грузинских государствах в 16-17 веках // Славистика в Грузии. Выпуск 9. Тбилиси. 2008, сс. 54-62); G. žuzunašvili. sak'art'velo-ruset'is urt'iert'obis sakit'xebi. t'bilisi. 2009 (გ. ჯუჯუნაშვილი. საქართველო-რუსეთის ურთიერთობის საკითხები. თბ. 2009).

⁹ См. S.A. Belokurov. Snošeniâ Rossii s Kavkazom, p. XCV (С.А. Белокуров. Сношения России с Кавказом, с. XCV); M. Brosse. Perepiska na inostrannyh âzykah gruzinskih carej s rossijskimi gosudarâmi ot 1639 goda po 1770 god, p. I (М. Броссе. Переписка на иностранных языках грузинских царей с российскими государями от 1639 года по 1770 год, с. I).

¹⁰ Materialy po istorii russko-gruzinskih vzaimootnošenij 1615-1640. Tbilisi. 1937, pp. 36-100 (Материалы по истории русско-грузинских взаимоотношений 1615-1640. Тб. 1937, сс. 36-100).

¹¹ Rossijskij gosudarstvennyj arhiv drevnih aktov. Fond 110. Opis' 1. Kniga 3 (Российский государственный архив древних актов. Фонд 110. Описание 1. Книга 3); Materialy po istorii russko-gruzinskih vzaimootnošenij 1615-1640, pp. 101-137 (Материалы по истории русско-грузинских взаимоотношений 1615-1640, сс. 101-137).

возвращении престола, в ответ на что 25 июля 1616 г. из Москвы был послан гонец Григорий Веревкин.¹² В России не было грузинских переводчиков,¹³ поэтому гонца сопровождал греческий толмач Иван Селунский, а второго толмача предполагалось найти в Астрахани: «Лета 7124-го июля в 25 день... велел Григорью Павловичю Веревкину итти в Иверскую землю к Теймуразу царю иверскому в гонцах з грамотою, а с ним посланы для толмачества с Москвы греческой толмач Иван Селунской да турецкой толмач Ермолка, а третьеве велено послать ис Казани или из Астрахани, который бы умел тотарскому и иверскому языку».¹⁴ Царские грамоты были продублированы по-татарски.¹⁵ Посольство не доехало до Грузии и было отозвано после получения известий о бегстве Теймураза из Кахетии.¹⁶

Все грузинские послы были греческими духовными лицами, и переговоры с ними были невозможны без знания греческого языка.¹⁷ Игумена

¹² N.T. Nakašidze. Gruzino-russkie političeskie otnošenîa v pervoj polovine XVII veka. Tbilisi. 1968, p. 56 (Н.Т. Накашидзе. Грузино-русские политические отношения в первой половине XVII века. Тбилиси. 1968, с. 56).

¹³ В последующий период все попытки найти грузинских переводчиков также не увенчались успехом. В 1654 г при отправлении в Грузию Г. Патрикеева и Д. Горихвастова астраханские воеводы получили приказ найти грузинского толмача. Они отыскали в астраханской приказной избе армянина Сафарка Иванисовича, который знал персидский, турецкий и армянский языки, но толмачей грузинского языка в Астрахани не нашли; см.: N.T. Nakašidze. Gruzino-russkie političeskie otnošenîa v pervoj polovine XVII veka, p. 219 (Н.Т. Накашидзе. Грузино-русские политические отношения в первой половине XVII века, с. 219).

¹⁴ Materialy po istorii russko-gruzinskih vzaimootnoženij 1615-1640, p. 25 (Материалы по истории русско-грузинских взаимоотношений 1615-1640, с. 25).

¹⁵ N.T. Nakašidze. Gruzino-russkie političeskie otnošenîa v pervoj polovine XVII veka, p. 59 (Н.Т. Накашидзе. Грузино-русские политические отношения в первой половине XVII века, с. 59).

¹⁶ N.T. Nakašidze. Gruzino-russkie političeskie otnošenîa v pervoj polovine XVII veka, p. 59 (Н.Т. Накашидзе. Грузино-русские политические отношения в первой половине XVII века, с. 59).

¹⁷ Z.E. Osborneva. Grečeskie perevodčiki v snošenîah Rossii s Kahetiej pervoj poloviny XVII veka. // Vspomogatel'nye istoričeskie discipliny v sovremennom naučnom znanii. Materialy XXIX meždunarodnoj konferencii. Moskva. 2017, pp. 257-258 (З.Е. Оборнева. Греческие переводчики в сношениях России с Кахетией первой половины XVII века // Вспомогательные исторические дисциплины в современном научном знании. Материалы XXIX международной конференции. Москва. 2017, сс. 257-258); Z.E. Osborneva. Dokumenty Rossijskogo gosudarstvennogo arhiva drevnih aktov o snošenîah Moskovskogo gosudarstva i Kahetinskogo carstva na grečeskom ŗyke i ih perevodčiki (pervaâ polovina XVII veka) // Otečestvennye arhivy. № 5. 2017, pp. 18-24 (З.Е. Оборнева. Документы Российского государственного архива древних актов о сношениях Московского государства и Кахетинского царства на греческом языке и их переводчики (первая половина XVII века) // Отечественные архивы. № 5. 2017, сс. 18-24); Z.E. Osborneva. Učastie grečeskih duhovnyh lic v snošenîah Moskovskogo carstva i gruzinskih knâžestv v 1619-1645 godah // Vestnik cerkovnoj istorii. №1/2 (45/50). 2018, pp.169-186 (З.Е. Оборнева. Участие греческих духовных лиц в сношениях Московского царства и грузинских княжеств в 1619-1645 годах // Вестник церковной истории. №1/2 (45/50). 2018, сс.169-186).

Харитона, приехавшего от грузинского царя Теймураза в 1619 г., сопровождал к государю греческий переводчик Своитин Каменев,¹⁸ архиепископа Феодосия, приехавшего от Теймураза в 1624 г., расспрашивал тот же Своитин Каменев, а сопровождал к царю другой переводчик Иван Солунский.¹⁹ О священнике Гаврииле, посланного от Дадрианского царя Леонтия в 1636 г., расспрашивали кахетинского посла митрополита Никифора через греческого переводчика Ивана Дмитриева (Боярчикова).²⁰ Грамоты от грузинских царей были в основном написаны на греческом языке теми же греческими духовными лицами.²¹ Очевидно, что русское посольство в Грузию непременно должен был сопровождать греческий переводчик.²² В 1637 г. Посольский приказ располагал лишь двумя греческими переводчиками, Иваном Дмитриевым (Боярчиковым) и Федором Черкасовым, так как в это время третий греческий переводчик Мануил Матвеев уже прекратил служить в Посольском приказе и перешел в Разрядный.²³ Выбор русских властей пал на Ивана Боярчикова, служившего более длительное время, а также владевшего турецким языком.²⁴

9 июня 1637 года Ивану Боярчикову было приказано ехать в Грузию с послами князем Ф.Ф. Волконским и дьяком Артемием Хватовым. Вместе с ними был отправлен грузинский посол митрополит Никифор, возвращавшийся к своему государю царю Теймуразу.²⁵ Перед отъездом «наре-

¹⁸ RGADA. F.110. Op.1. 1619 god. №1, f.49 (РГАДА. Ф.110. Оп.1. 1619 год. №1, л. 49); Materialy po istorii russko-gruzinskih vzaimootnošenij 1615-1640, p. 56 (Материалы по истории русско-грузинских взаимоотношений 1615-1640, с. 56).

¹⁹ RGADA. F.110. Op.1. 1624 god. №1, ff.1, 36, 59 (РГАДА. Ф.110. Оп.1. 1624 год. №1, лл. 1, 36, 59); Materialy po istorii russko-gruzinskih vzaimootnošenij 1615-1640, pp. 62-98 (Материалы по истории русско-грузинских взаимоотношений 1615-1640, сс.62-98).

²⁰ Materialy po istorii russko-gruzinskih vzaimootnošenij 1615-1640, p.143 (Материалы по истории русско-грузинских взаимоотношений 1615-1640, с.143).

²¹ Подлинных документов на грузинском или греческом языке до 1639 года не сохранилось; см. S.A. Belokurov. Snošeniâ Rossii s Kavkazom, p. СХХVII (С.А. Белокуров. Сношения России с Кавказом, с. СХХVII).

²² Своитин Каменев ездил в Персию и в Грузию с посольством М.И. Татищева в 1604 году; см. D.V. Lisejcev. Grečeskie perevodčiki i tolmači v Posol'skom prikaze konca XVI – načala XVII vekov // Rossiâ i Hristianskij Vostok. Vypusk IV-V. Moskva. 2015, pp.209-210 (Д.В. Лисейцев. Греческие переводчики и толмачи в Посольском приказе конца XVI – начала XVII веков // Россия и Христианский Восток. Выпуск IV–V. Москва. 2015, сс. 209-210).

²³ RGADA. F.210. Moskovskij stol. Op. 6a. № 134, f.21 (РГАДА. Ф.210. Московский стол. Оп. 6а. № 134, л. 21).

²⁴ RGADA. F.138. Op.1. 1633 god. № 3, f.1 (РГАДА. Ф.138. Оп.1. 1633 г. № 3, л. 1).

²⁵ RGADA. F.110. Op.1. Kn.3, ff.113-114 (РГАДА. Ф.110. Оп.1. Кн. 3, лл. 113-114); см. также: M. Brosse. Perepiska na inostrannyh âzykah gruzinskih carej s rossijskimi gosudarâmi ot 1639 goda po 1770 god, p. XXIX (М. Броссе. Переписка на иностранных языках грузинских царей с российскими государями от 1639 года по 1770 год, с. XXIX).

ченный» митрополит Никифор написал множество челобитных, некоторые из которых сохранились и в переводе, и в греческом оригинале, как например, третья челобитная, «что подал государю царю и великому князю Михаилу Федоровичу всеа Русии грузинской посол митрополит Никифор, как государь шел за вербою» 2 апреля 1637 г. с прошением об отпуске,²⁶ повторное прошение об отпуске с некоторыми просьбами 14 мая 1637 г.,²⁷ просьба посольству поторопиться от 3 июня²⁸ и некоторые прошения относительно предстоящего пути, написанные им перед самым выездом 21 июня 1637 года.²⁹ Все челобитные митрополита Никифора были написаны им собственноручно, каждая на одном листе убористым почерком практически без пробелов. В первой из сохранившихся греческих челобитных грузинский посол сетует, что его задержали на 5 месяцев и никак не дают отпуска, тогда как других послов отпустили раньше. Это весьма пространное и важное письмо было переведено греческими переводчиками чрезвычайно точно, буквально слово в слово.

Перед отъездом митрополит Никифор успел также написать рекомендательное письмо греку Андрею, который добивался получения дворянства, а также грузинам Роману и Скурану, желающим получать большее жалование.³⁰ Челобитная митрополита была принята, и Андрей Дмитриев, который уже 13 лет служил в Иноземном приказе и дослужился до достаточно хорошего жалования и поденного корма в 4 алтын, получил дворянство.³¹ Челобитная митрополита Никифора была также написана им собственноручно по-гречески в форме письма.

Перед посольством в Грузию греческому переводчику Ивану Боярчикову было выдано жалование на два года и «подмога» в размере 40 рублей.³² Вместе с ним были посланы два татарских толмача, Леонтий Минин и Федор Польщиков, которые получили аналогичное жалование.³³ Не-

²⁶ RGADA. F.110. Op.1. 1635-1637 gody. № 1, ff. 238-251 (РГАДА. Ф.110. Оп.1. 1635-1637 годы. № 1, лл. 238-251).

²⁷ RGADA. F.110. Op.1. 1635-1637 gody. № 1, ff. 238-251 (РГАДА. Ф.110. Оп.1. 1635-1637 годы. № 1, лл. 252-253).

²⁸ RGADA. F.110. Op.1. 1635-1637 gody. № 1, ff. 256, 258-260 (РГАДА. Ф.110. Оп.1. 1635-1637 годы. № 1, лл. 256, 258-260).

²⁹ RGADA. F.110. Op.1. 1635-1637 gody. № 1, ff.257, 261-264 (РГАДА. Ф.110. Оп.1. 1635-1637 годы. № 1, лл. 257, 261-264).

³⁰ RGADA. F.52. Op.1. 1637 god. № 14, ff. 1-2 (РГАДА. Ф.52. Оп.1. 1637 год. № 14, лл. 1-2).

³¹ RGADA. F.52. Op.1. 1637 god. № 14, ff. 3-9 (РГАДА. Ф.52. Оп.1. 1637 год. № 14, лл. 3-9).

³² RGADA. F.138. Op.1. 1634 god. № 8, ff.95-96 (РГАДА. Ф.138. Оп.1. 1634 год. № 8, лл. 95-96). Посольство продлилось больше 2 лет: послы вернулись только в начале 1640-го года.

³³ RGADA. F.110. Op.1. 1634 god. № 1, ff. 95-96 (РГАДА. Ф.138. Оп.1. 1634 год. № 8, лл. 95-96).

смотря на наличие толмачей, в течение посольства Ивану Дмитриеву неоднократно приходилось исполнять обязанности турецкого или татарского толмача, например, 8 мая 1639 г. на обратном пути из Грузии в Шемахе его посылали говорить к Арап-хану и Калентару.³⁴

Дорога в Кахетию заняла больше года: посольство зимовало на Тереке. Все это время Иван Дмитриев выполнял такие поручения, как переговоры с митрополитом Никифором об отсылке письма Теймуразу,³⁵ а также передавал сообщения от послов терским стольникам и воеводам.³⁶ 2 сентября 1638 года, когда посольство, наконец, добралось до Иверской земли и остановилась в «Лавердоцком» (Алевердском) монастыре, Ивана Дмитриева посылали встретить азнауров, посланных от царя Теймураза, чтобы проводить князя Волконского и дьяка Хватова к грузинскому царю на посольство.³⁷ 11 сентября к послам пришел пристав с просьбой прислать переводчика «кому перевести великого царя и великого князя Михаила Федоровича всеа Русии грамоты». В Грузии не было человека, который умел бы переводить с русского. Был послан переводчик Иван Боярчиков, который перевел грамоты на греческий, а митрополит Никифор – с греческого на грузинский.³⁸ Уже на следующий день по сообщению митрополита грузинский царь слушал послания и обрадовался им.³⁹ В ставейном списке посланного с русским посольством архимандрита Иосифа сообщается, что 13 сентября царь Теймураз передавал через Ивана Боярчикова приглашение русскому архимандриту отслужить литургию.⁴⁰ 26 сентября Иван Боярчиков передавал митрополиту Никифору крестоцеловальную запись, подготовленную послами для предварительного ознакомления с нею грузинского царя.⁴¹ Далее посольство отправилось в столицу Кахетии «Крим» (Греми), где и пробыло до апреля. Переводчик был послан к царю Теймуразу пожаловаться на отсутствие провианта.⁴² Корм

³⁴ RGADA. F.110. Op.1. Kn.3, f. 519 v (РГАДА. Ф.110. Оп.1. Кн.3, л. 519 об.); см. также: *Materialy po istorii russko-gruzinskih vzaimootnošenij 1615-1640*, p.229 (Материалы по истории русско-грузинских взаимоотношений 1615-1640, с. 229).

³⁵ RGADA. F.110. Op.1. Kn.3, f.259 v (РГАДА. Ф.110. Оп.1. Кн.3, л. 259 об).

³⁶ RGADA. F.110. Op.1. Kn.3, f.262 (РГАДА. Ф.110. Оп.1. Кн.3, л. 262).

³⁷ RGADA. F.110. Op.1. Kn.3, f.334 (РГАДА. Ф.110. Оп.1. Кн.3, л. 334).

³⁸ RGADA. F.110. Op.1. Kn.3, f.363 (РГАДА. Ф.110. Оп.1. Кн.3, л. 363).

³⁹ RGADA. F.110. Op.1. Kn.3, f.364 (РГАДА. Ф.110. Оп.1. Кн.3, л. 364).

⁴⁰ RGADA. F.110. Op.1. Kn.4, f.28 v (РГАДА. Ф.110. Оп.1. Кн.4, л. 28 об.); см. также: *Materialy po istorii russko-gruzinskih vzaimootnošenij 1615-1640*, p. 373 (Материалы по истории русско-грузинских взаимоотношений 1615-1640, с. 373).

⁴¹ RGADA. F.110. Op.1. Kn.3, f.391 (РГАДА. Ф.110. Оп.1. Кн.3, л. 391).

⁴² RGADA. F.110. Op.1. Kn.3, f.398 (РГАДА. Ф.110. Оп.1. Кн.3, л. 398).

нашли, но в дальнейшем Ивану Дмитриеву неоднократно приходилось повторять просьбы о присылке продовольствия.⁴³ 10 октября переводчик встречал царя Теймураза у монастыря, когда тот приходил помолиться перед походом.⁴⁴ 26 января 1639 г. греческий переводчик был послан к царю напомнить о завершении посольства.⁴⁵ Хотя Иван Боярчиков получил от царя обнадеживающий ответ, ему пришлось повторять напоминание о «завершении государева дела» 7 марта.⁴⁶ Теймураз пообещал прибыть в Грემи на Благовещение, и действительно, он вернулся, правда, с небольшим опозданием – 2 апреля 1639 г.

По возвращении кахетинский царь Теймураз передал через Ивана Дмитриева просьбу архимандриту Иосифу служить на страстную субботу 13 апреля,⁴⁷ на что архимандрит ответил, что не может служить в неосвященном храме. После Пасхи просьбу повторили, и митрополитом Никифором было принято решение заново освятить церковь, о чем владыка сообщил черед переводчика Ивана Дмитриева.⁴⁸ Неожиданно возникло препятствие со стороны епископа Алавердия, который не видел необходимости переосвящать церковь, не находя ничего неправильного в грузинском обряде. Пришлось вести долгие переговоры через греческого переводчика.⁴⁹ Наконец, разрешение было получено, и церковь Воскресения была переосвящена по русскому чину, после чего архиепископ Иосиф вместе с переводчиком Иваном Дмитриевым и священником Алексеем передали миро от московского патриарха для царя Теймураза.⁵⁰ На следующий день 23 апреля состоялось целование креста на верность русскому государю, «а тот Никифор в те поры толмачил тут»: разговор опять велся по-гречески.⁵¹ 26 апреля грузинский царь пригласил архимандрита Иосифа с переводчиком Иваном Дмитриевым на последнюю беседу «к церкви Воскресения для духовных речей»,⁵² после чего посольство тронулось в обратный путь.

По возвращении домой 19 марта Ивану Боярчикову был выдано жалование за 1639-1640-й год.⁵³ Также греческий переводчик подал челобит-

⁴³ RGADA. F.110. Op.1. Kn.3, f.416 (РГАДА. Ф.110. Оп.1. Кн.3, л. 416).

⁴⁴ RGADA. F.110. Op.1. Kn.3, f.399 (РГАДА. Ф.110. Оп.1. Кн.3, л. 399).

⁴⁵ RGADA. F.110. Op.1. Kn.3, f.420 v (РГАДА. Ф.110. Оп.1. Кн.3, л. 420 об).

⁴⁶ RGADA. F.110. Op.1. Kn.3, f.421 (РГАДА. Ф.110. Оп.1. Кн.3, л. 421).

⁴⁷ RGADA. F.110. Op.1. Kn.3, f.425 (РГАДА. Ф.110. Оп.1. Кн.3, л. 425).

⁴⁸ RGADA. F.110. Op.1. Kn.4, f.56 (РГАДА. Ф.110. Оп.1. Кн.4, л. 56).

⁴⁹ RGADA. F.110. Op.1. Kn.4, f.56 (РГАДА. Ф.110. Оп.1. Кн.4, л. 56).

⁵⁰ RGADA. F.110. Op.1. Kn.4, f.63 v (РГАДА. Ф.110. Оп.1. Кн.4, л. 63 об).

⁵¹ RGADA. F.110. Op.1. Kn.4, f.69 v (РГАДА. Ф.110. Оп.1. Кн.4, л. 69 об).

⁵² RGADA. F.110. Op.1. Kn.4, f.71 (РГАДА. Ф.110. Оп.1. Кн.4, л. 71).

⁵³ RGADA. F.138. Op.1. 1634 god. № 8, f.97 (РГАДА. Ф.138. Оп.1. 1634 год. № 8, л. 97).

ную, в которой просил возместить свои убытки, полученные в посольстве: он дорого покупал лошадей и корм, занимая на эти цели деньги в долг, его лошади пали, он зимовал на Тереке 9 месяцев, потратился на рухлядь, потерял дорожные сумки, сидел в Грузии в осаде, а обратный путь посольства пролегал не через Терек, поэтому переводчик потерял имущество, оставленное им в этом городе. Иван Боярчиков оценил свои совокупные убытки в 240 рублей и 10 алтын. Его просьба была удовлетворена 14 июня 1640 г.⁵⁴ Также за усердную работу в посольстве Ивану Дмитриеву был прибавлен поместный оклад на 50 четей – до 350 четей и годовое жалование на 5 рублей – до 25 рублей.⁵⁵

По возвращении Ивана Боярчикова из Грузии 22 января 1640 г.⁵⁶ греческим переводчикам предстояло много работы. Прежде всего, был привезен важнейший документ – письмо грузинского царя Теймураза к царю Михаилу Федоровичу на греческом языке, оригинал которого сохранился в документах сношений России с Грузией. Текст письма написан митрополитом Никифором.⁵⁷ Иван Боярчиков сразу же приступил к своим обязанностям, в чем ему помогал второй переводчик Федор Черкасов, о чем свидетельствуют записи на оборотной стороне переводов. На черновике перевода грамоты от грузинского царя Теймураза есть следующая помета: «Переведена сеи грамота в нынешнем во 148 году генваря в 30 день, а переводили переводчики Иванъ Боярчиковъ да Федор Черкасовъ».⁵⁸ Далее: «А началу большой грузинской грамоты списывал переводчик Иван Боярчиковъ»⁵⁹ и «Белой перевод отдать Федору (*Черкасову*)».⁶⁰ В черновиках переводах очень много исправлений. Из приведенных записях о переводе следует, что один переводчик переводил, а второй исправлял сделанный черновой перевод. Перевод письма Теймураза оказался, пожалуй, самая трудная для переводчиков работой в период 1619-1645 гг. Помимо государственной важности и значимости этого письма, в нем выделяется пространное вступление на богословскую тему, в переводе которого можно отметить множество отступлений от греческого текста, несмотря над

⁵⁴ RGADA. F.110. Op.1. 1640 god. № 2, ff.68-70 (РГАДА. Ф.110. Оп.1. 1640 год. № 2, лл. 68-70).

⁵⁵ RGADA. F.138. Op.1. 1642 god. № 1, f.7 (РГАДА. Ф.138. Оп.1. 1642 год. № 1, л. 7).

⁵⁶ Materialy po istorii russko-gruzinskih vzaimootnošenij 1615-1640, p.158 (Материалы по истории русско-грузинских взаимоотношений 1615-1640, с.158).

⁵⁷ RGADA. F.110. Op.2. № 3 (РГАДА. Ф.110. Оп.2. № 3).

⁵⁸ RGADA. F.110. Op.1. 1640 god. № 1, f.22 v (РГАДА. Ф.110. Оп.1. 1640 год. № 1, л. 22 об).

⁵⁹ RGADA. F.110. Op.1. 1640 god. № 1, f.28 v (РГАДА. Ф.110. Оп.1. 1640 год. № 1, л. 28 об).

⁶⁰ RGADA. F.110. Op.1. 1640 god. № 1, f.32 v (РГАДА. Ф.110. Оп.1. 1640 год. № 1, л. 32 об).

кропотливую работу над переводом.

29 января 1640 г. митрополит Никифор подал челобитную, «чтобы видеть государевы очи», но перевод от нее не сохранился.⁶¹ После этого митрополит подал еще множество челобитных, но оригинальный греческий текст сохранился лишь у одной – это челобитная от 12 апреля 1640 г., написанная на двух листах мелким почерком митрополита.⁶² Прочитать такой текст весьма затруднительно, что доказывает сохранившийся черновик перевода челобитной со значительными исправлениями.⁶³ По своему обычаю митрополит Кукусонский начинает свое пространное прошение с богословского вступления.

9 июня 1641 года второй греческий переводчик Федор Черкасов, ознакомившийся по переводам с положением дел в Грузии, был отправлен с князем Е. Мышецким и дьяком И. Ключаревым в Кахетию в качестве переводчика.⁶⁴ Как и в первое посольство, с послами был отправлен татарский толмач (Иван Польщик) и грузинский посол Никифор, возвращающийся домой после вторичного посещения России. Греческому переводчику было выдано жалование на два года и столько же «подмоги», а также запасы муки, сухарей, крупы, толокна, ветчины и вина.⁶⁵ В этом посольстве Федору Черкасову пришлось исполнять свои прямые обязанности греческого переводчика, еще не добравшись до Грузии. Из Терека к царю Теймуразу был послан толмач, чтобы принять решение о том, куда двигаться дальше. Вскоре в феврале 1642 г. от Теймураза был получен ответ на грузинском языке, который пришлось переводить на греческий грузинскому послу митрополиту Никифору, а уже с греческого – Федору Черкасову: «А сей лист грузинского Теймураза царя переводил з грузинского языка греческой Теймураза царя посол нареченной митрополит Микифор, потому что в Терском городе грузинских переводчиков никово нет и грузинского языка не знает нихто, перевесть некому, а з греческого языка на русский переводил переводчик Федор Черкасов, которой послан... в

⁶¹ RGADA. F.110. Op.1. 1640 god. № 1, ff.79-79 v (РГАДА. Ф.110. Оп. 1. 1640 год. № 1, лл. 79-79 об).

⁶² RGADA. F.110. Op.2. № 4 (РГАДА. Ф.110. Оп. 2. № 4).

⁶³ RGADA. F.110. Op.1. 1640 god. № 1, ff.86-102 (РГАДА. Ф.110. Оп. 1. 1640 год. № 1, лл. 86-102).

⁶⁴ RGADA. F.110. Op.1. 1641 god. № 1, ff. 27, 36-38 (РГАДА. Ф.110. Оп. 1. 1641 год. № 1, лл. 27, 36-38).

⁶⁵ RGADA. F.110. Op.1. 1641 god. № 1, ff.27, 36-38 (РГАДА. Ф.110. Оп. 1. 1641 год. № 1, лл. 27, 36-38).

Грузи».⁶⁶ В таком виде 3 текста были отправлены в Москву, но до царя они дошли только 14 мая 1642 г.

10 сентября 1642 г. терскими воеводами было получено еще одно письмо от царя Теймураза, которое они не смогли перевести на месте, поэтому запечатали и отправили в Москву в Посольский приказ, куда оно прибыло только 7 марта следующего 1643 г. В Москве его тоже не смогли перевести: И лист грузинского письма не переведен, потому что Посольского приказу переводчики и толмачи сказали, что они грузинские грамоты честь и писать, и говорить по-грузински не умеют, и иных переводчиков на грузинскую грамоту в Москве никого не ведают. И марта в 8 де(нь) посылан тот грузинской лист к иноземцу к Ивану Дорну Посольского приказу с переводчиком з Дементьем Чернцовым, и Иван того листу не перевел же, а сказал, что он по грузински грамоте не умеет же. И в Иноземском приказе гречан и иных иноземцов, хто б тот лист перевел, спрашивано, и на то на грузинское письмо никого переводчика не сыскано.⁶⁷ Сам грузинский лист в деле отсутствует.

В течение посольства греческому переводчику Федору Черкасову пришлось претерпеть множество невзгод и немало потрудиться. 22 мая 1642 г. переводчика дважды посылали за Оксай реку вместе с толмачом Иваном Польщиковым, чтобы сказать Казаналу переехать за реку и увидеться с послами, на что тот передал, что он за реку не поедет, а чтобы послы ехали к нему. На следующий день 23 мая «посол князь Еуфим посыла за реку Оксай х Казаналпу мурзе переводчика Федора Черкасова», чтобы попросить мирзу отойти от переправы и дать посольству перевести свою казну. Эта просьба была удовлетворена. После мирза приходил к послам и разговаривал с ними, выказывая почтение к Московскому государю. 16 июля 1642 г. Федор был послан к Арап-хану, чтобы узнать о причине задержки русского посольства, но переводчика не пустили, а побили и сказали, чтобы больше не приходил на ханский двор. 18 июля Арап-хан сам послал за переводчиком, чтобы дать положительный ответ посольству о возможности продвижения. Федор Черкасов спросил хана, почему их так долго держали в Шемахе, сетуя на то, что многие люди у них заболели и лошади умерли. На это хан оправдался тем, что послы идут не к его государю, а к

⁶⁶ RGADA. F.110. Op.1. 1641 god. № 1, ff.381-386 (РГАДА. Ф.110. Оп 1. 1641 год. № 1, лл. 381-386).

⁶⁷ RGADA. F.110. Op.1. 1641 god. № 1, ff.466-468 (РГАДА. Ф. 110. Оп. 1. 1641 год. № 1, лл. 466-468).

грузинскому хану, и у него нет указа от персидского шаха об их пропуске, но сейчас он отпускает их и дает пристава. Также он велел дать и подводы для их казны ради их нужды.⁶⁸ Очевидно, что в подобных переговорах греческий переводчик Федор Черкасов выступал как турецкий толмач.

В Грузию посольство прибыло к осени 1642 г., и пробыло там около 3 месяцев. Федору Черкасову довелось самому беседовать с царем Теймуразом, так как оба владели турецким языком: «и говорил на посольстве Теймураз царь с переводчиком с Федором сам по-турски»,⁶⁹ приходилось передавать сообщения от послов к царю Теймуразу и митрополиту Никифору, а от грузинских властей послам, например, 12 сентября 1642 г. «12 сентября послал к Теймуразу Федора Черкасова и толмача Ивана Польщикова говорить что он Теймураз царь с того места, с Шонты,⁷⁰ где лето вал, едет в Лавердоцкой монастырь, а царского величества послу с собою ехать велит ли или не велит... И Теймураз-царь присылал послу с переводчиков с Федором и с толмачом азнаура Рамазана Джанбеева, что царь собирается в Лавердевский монастырь и говорить послам ехать с собою».⁷¹ Также Федору Черкасову пришлось делать письменный перевод на греческий: ему пришлось переводить грамоты московского государя, чтобы после митрополит Никифор перевел их на грузинский, потому что в Грузии не было никого, кто бы знал русский язык и мог бы читать на русском.⁷² В обратный путь посольство выехало 26 октября 1642 г. На обратном пути в Шемахе греческому переводчику Федору Черкасову с толмачом Иваном Польщиковым снова пришлось идти на переговоры к Арап-хану, где над русскими издевались, не пускали к хану и били, а также захватили толмача и требовали за него выкуп.⁷³ Посольство решало проблемы получения разрешения на проезд и освобождения толмача 3 месяца, после чего отправилось в Астрахань, послав переводчика и толмача горными дорогами в «Дербень» (Дербент) и Терек покупать припасы, чего они сделать не смогли из-за беспорядков в горах. Федор Черкасов и Иван Польщиков приехали в

⁶⁸ RGADA. F.110. Op.1. 1641 god. № 1, ff.59-60 (РГАДА. Ф.110. Оп.1.1641 год. № 3, лл. 59-60).

⁶⁹ RGADA. F.110. Op.1. 1641 god. № 3, f.89 (РГАДА. Ф.110. Оп.1.1641 год. № 3, л. 89).

⁷⁰ Шуамта.

⁷¹ RGADA. F.110. Op.1. 1641 god. № 3, ff.97, 106 (РГАДА. Ф.110. Оп.1. 1641 год. № 3, лл. 97, 106).

⁷² RGADA. F.110. Op.1. 1641 god. № 3, ff.96-97 (РГАДА. Ф.110. Оп.1. 1641 год. № 3, лл. 96-97). Об этом 4 сентября попросил митрополит Никифор.

⁷³ RGADA. F.110. Op.1. 1641 god. № 3, ff.172-192 (РГАДА. Ф.110. Оп.1.1641 год. № 3, лл. 172-192).

Астрахань, где в конце мая 1643 г. воссоединились с посольством.⁷⁴

Это трудное посольство закончилось для Федора Черкасова не очень удачно. Уже на последнем отрезке пути из Казани, откуда он был отпущен 1 сентября 1643 г., судно переводчика, толмача и кречатника перевернулось, и все пожитки и припасы были утеряны. Потерпевшим крушение пришлось скитаться и писать в Посольский приказ с просьбами о помощи. К сожалению, мы не знаем, как и в каком размере была прислана помощь пострадавшим.⁷⁵

О помощи Федору Черкасову также просил кахетинский государь в особом письме, написанном по-гречески, которое было вложено в письмо московскому государю. В этом письме описывалось следующее происшествие: однажды у Федора Черкасова на поле убежала лошадь с рухлядью. Через 2 дня коня поймали, но без вьюка и полтораста рублей, которых переводчик навсегда лишился. Поэтому царь Теймураз просил московского государя наградить переводчика за его труды и возместить его убытки. Сам же кахетинский царь одарил всех участников посольства шелком. Это письмо князь Мышецкий передал государю на следующий день после приезда, 15 октября 1643 г.⁷⁶

По завершении посольства в 1644 г. греческий переводчик Федор Черкасов продолжал получать поденный корм в размере 3 алтын и 2 денег в день⁷⁷, а в 1645 г. есть указание на то, что его оклад составлял 22 рубля.⁷⁸ Некоторое время спустя жалование Федора Черкасова увеличилось на 10 четей поместного оклада, 10 рублей годового жалованья и 10 денег поденного корма.⁷⁹ Убытки переводчика возмещены не были, поскольку переводчик упоминает о совокупных убытках в размере 750 рублей с полтиною после возвращения из Константинополя, куда он был отправлен в 1646 г. в качестве гонца.⁸⁰

Таким образом, греческие переводчики были незаменимы в русско-грузинских сношениях. Они участвовали в переводе всей переписки грузинских князей с русскими царями. Если грамота была написана на гру-

⁷⁴ RGADA. F.110. Op.1. 1641 god. № 3, ff.196-198 (РГАДА. Ф.110. Оп.1.1641 год. № 3, лл. 196-198).

⁷⁵ RGADA. F.110. Op.1. 1641 god. № 1, f.493 (РГАДА. Ф.110. Оп.1. 1641 год. № 1, л. 493).

⁷⁶ RGADA. F.110. Op.1. 1643 god. № 1, f.11 (РГАДА. Ф.110. Оп.1. 1643 год. № 1, л. 11).

⁷⁷ RGADA. F.138. Op.1. 1644 god. № 1, f.11 (РГАДА. Ф.138. Оп.1. 1644 год. № 1, л. 11).

⁷⁸ RGADA. F.138. Op.1. 1645 god. № 5, f.54 (РГАДА. Ф.138. Оп.1. 1645 год. № 5, л. 54).

⁷⁹ RGADA. F.89. Op.1. 1646 god. № 2, f.148 (РГАДА. Ф.89. Оп.1. 1646 год. № 2, л. 148).

⁸⁰ RGADA. F.89. Op.1. 1646 god. № 2, f.150 (РГАДА. Ф.89. Оп.1. 1646 год. № 2, л.150).

зинском языке, грузинскому послу приходилось переводить ее на греческий, ввиду отсутствия в России переводчиков с грузинского языка. Также переводчикам приходилось переводить письма Московского царя на греческий, для того, чтобы после письмо было переведено на грузинский язык и прочитано царем. Греческие переводчики были посредниками при переговорах с грузинскими послами, которые были греческими духовными лицами, а также неоднократно исполняли обязанности турецких толмачей, несмотря на присутствие оных в русских миссиях.

Zinaida E. Osborneva

V. V. Vinogradov Russian Language Institute of
the Russian Academy of Sciences

**THE GREEK TRANSLATORS IN RELATIONS BETWEEN RUSSIA
AND GEORGIA (1613-1645)**

Summary

Since the reign of Fyodor Ivanovich, Georgia, or the Georgian principalities, were constantly looking for Russian patronage. They expected military assistance they needed to confront the Persian and Ottoman empires.

The article deals with the role of Greek translators in Russo-Georgian relations from 1613 to 1645, during the rule of the first Romanov. Due to the lack of Georgian translators in Russia, Greek translators of the ministry of Foreign Affairs not only participated in all embassies to Georgia, but they translated all the correspondence of the Georgian rulers with the Russian Tsars. If the letter was written in Georgian, the Georgian ambassadors had to translate it into Greek and then it was translated into Russian. Also translators had to translate the letters of the Moscow Tsar into Greek, so after that the letter was translated into Georgian. The Greek translators were mediators in negotiations with Georgian ambassadors who were Greek clerics.

დავით ნასყიდაშვილი
ოსუ

ახალი მასალები ფოთის/ფასისის კოშკიდან

შესავალი

ფასისი ანტიკური პერიოდის ერთერთი უმნიშვნელოვანესი კოლონია იყო, რომელიც დაარსებულია ბერძენი, მილეტელი კოლონიზატორების მიერ. წერილობითი წყაროების მიხედვით ქალაქი არსებობდა ერთ ათასწლეულზე მეტ პერიოდს. მიუხედავად წერილობითი წყაროების სიუხვისა, ქართულ არქეოლოგიაში ერთერთ უმთავრეს, გადაუჭრელ პრობლემად რჩება ქალაქის ადგილმდებარეობის განსაზღვრა. არაერთი მკვლევარი თანხმდება, რომ პოლისი სწორედ კოლხეთი დაბლობზე უნდა მდებარეობდეს, რომელსაც აყალიბებს რიონის ქვემო დინება.

ფასისის ადგილმდებარეობის დასადგენად არაერთი არქეოლოგიური, თუ ისტორიოგრაფიული კვლევა ჩატარდა, თუმცა უმეტესობა კვლევებისა ეძღვნება სწორედ გვიანანტიკურობამდე პერიოდის ქალაქის ადგილმდებარეობის განსაზღვრას. აღნიშნული კვლევითი სტატიის მიზანია ქრონოლოგიური ჩარჩოს გაზრდა შუა საუკუნეებამდე. ბოლო დროინდელმა კვლევამ აჩვენა, რომ ქალაქ ფოთის ტერიტორიაზე ნამდვილად გრძელდება აქტივობა შუასაუკუნეებში, რაც დასტურდება აქ გამოვლენილი მატერიალური კულტურით.

როგორც ცნობილია, ფოთის ცენტრში, დღევანდელი პარკის ტერიტორიაზე, სადაც დღესაც დგას XIX საუკუნის კოშკი, სწორად იქ უნდა ყოფილიყო ოსმალების მიერ გაშენებული, გვიანდელი პერიოდის ქვის ოთხკუთხა ფორმის ციხესიმაგრე.

ქალაქ ფოთის კოშკი, რომელიც ნიკოლაძის კოშკის სახელით არის ცნობილი, დაშენებულია მანამდე არსებული ციხის ჩრდილოეთ კედელზე (ტაბ. I, სურ. 1, 2, 3, 4). მას შემდეგ, რაც რუსეთის იმპერიამ 1809 წელს მოიპოვა კონტროლი ფოთზე,¹ როგორც ჩანს, ციხის უდიდესი ნაწილი დაან-

¹ Osmanli Arařtırmaları VI. The Journal of Ottoman Studies. Mahir Aydin. Faş Kalesi. İstanbul.

გრიეს ქვის მეორეული დანიშნულებისათვის, რადგან იმ ეპოქისათვის ქვის კელეები ნაკლებად ევექტური იყო სარტილერიო ბრძოლისას.

ფოთის კოშკზე 2017-2018 წლებში ჩატარდა სარეაბილიტაციო სამუშაოები. კოშკის აღმოსავლეთ ნაწილში, იქ სადაც შემორჩენილია ადრეული ქვის ციხის ფრაგმენტები, გალერიის მოწყობის მიზნით გაითხარა ფუნდამენტისათვის საჭირო თხრილი. აღნიშნული სამუშაოების დროს ტერიტორიაზე აღმოჩნდა საკმარის რაოდენობის კერამიკული მასალა, რომელიც გარკვეული ინტერპრეტაციის საშუალებას იძლევა (ტაბ. II, სურ. 5-6).

ისტორიოგრაფია

ფოთის შუა საუკუნეების ისტორია არაერთხელ შესწავლილა ისტორიოგრაფიული კუთხით (ტაბ. II, სურ. 7), თუმცა არქეოლოგიური ჩარევა უშუალოდ ფოთის ციხის ტერიტორიაზე არ მომხდარა. ნინო ხოშტარიას პირადი არქივის კვლევიდან, რომელიც ინახება საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიაში, ირკვევა, რომ მას რამდენიმე წლიანი არქეოლოგიური კამპანია ჰქონდა ქალაქი ფოთის ტერიტორიაზე, რომელიც დაემთხვა მეორე მსოფლიო ომის პერიოდს. მეცნიერებათა აკადემიაში დაცული მისი პირად არქივში ინახება მხოლოდ სამივლინებო ბრძანებები სადაც მითითებულია, რომ მან შეასრულა არქეოლოგიური სამუშაოები ქალაქი ფოთის ტერიტორიაზე, თუმცა არ ჩანს საანგარიშო, ან სხვა სახის ინფორმაცია, თუ სად შეასრულა მან არქეოლოგიური კვლევები.²

შესრულებულია არქეოლოგიური სადაზვერვო სამუშაოები ქალაქ ფოთის აეროპორტის ტერიტორიაზე, რომელიც მდებარეობს ფოთის აღმოსავლეთით. აღნიშნულ ტერიტორიაზე სადაზვერვო შურფები გაავლო პროფესორ გურამ გრიგოლიამ 1984, 2007 და 2012 წელს. 1984 წლის მასალები ინახება ქალაქ ფოთის კოლხური კულტურის მუზეუმში, ხოლო მომდევნო ორი სეზონის მონაპოვარი ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არქეოლოგიური მუზეუმის ფონდებში. აეროპორტის ტერიტორიიდან მომდინარე მასალა ძირითადად შედგება კრამიტებისაგან, რომელიც ქრონოლოგიურად ადრეულია, ვიდრე ფოთის კოშკის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი კერამიკა.³

1986, გვ. 113.

² ნინო ხოშტარიას სამივლინებო დოკუმენტები ინახება საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არქივში.

³ G. Grigolia, Z. Kvitsiani. 2007 tslis savele ekspeditsiebisa da sastsavlo praktikis angarishebi. rionis kvemo tselis sadziebo-arkeologiuri ekspeditsia (გ. გრიგოლია, ზ. კვიციანი. 2007 წლის

გეოგრაფიული და ქრონოლოგიური თვალსაზრისით ძალიან საინტერესოა მდინარე რიონის პირას მდებარე საქორქიო, რომელიც ამჟამად სოფელ ჭალადიდში შემავალი სოფელია და მდებარეობს ფოთიდან აღმოსავლეთით, 15 კილომეტრში. როგორც ცნობილია, აქ დადასტურებული ანტიკური და ელინისტური პერიოდის მატერიალური კულტურა, რომელშიც იკვეთება, როგორც ადგილობრივი, ისე იმპორტული მასალა. ჩვენს შემთხვევაში კი, საყურადღებოა 28 თხრილი, სადაც გამოვლენილია შუა საუკუნეებისათვის დამახასიათებელი კერამიკული მასალა.⁴

მეტად მნიშვნელოვანია ძეგლია ფოთის სამხრეთით, კუნძულ კოლიმბარის ნაპირთან, პალიასტომის ტბაში გამოვლენილი კერამიკული მასალა, რომელსაც ფართო ქრონოლოგიური დიაპაზონი აქვს, თუმცა ყველაზე გვიანდელი მასალა ადრე შუა საუკუნეებით უნდა თარიღდებოდეს.⁵

წერილობითი წყაროები

გვიანდელი პერიოდის ფასისთან – ფოთთან დაკავშირებით ორ ძალზედ მნიშვნელოვანი ცნობაა დაცული თურქულ საარქივო დოკუმენტაციაში. რომელიც მოგვითხრობს ფოთის ციხის რეაბილიტაციის შესახებ. ასევე, საინტერესოა რომ, მანამდე იქ მდგარა ხისგან და თიხისგან აშენებული ციხე, რომელიც ოსმალებს გაუნახლებიათ.

1582 წლით დათარიღებული ოსმალური საარქივო ცნობა.

„ფოთის ციხის შეკეთება. ბათუმის ბეგლართბეგს ვუბრძანებ, რომ:

ზღვის სანაპიროზე მდებარე ფოთის ციხე, რომელიც ხის მასალისაგანაა ნაშენი, ხანგრძლივი წვიმების გამო საკმაოდ დაზიანდა და ავარიულ მდგომარეობაში იმყოფება, რის გამოც მოვითხოვე მისი აღდგენა და რესტავრირება. შენი თხოვნა მისაღებად იქნა ჩათვლილი ამიტომ ვბრძანებ რომ:

ბრძანების მოსვლისთანავე, წახვალ ფოთის ციხეში და დაწვრილებით შეისწავლი მდგომარეობას, რის შემდეგაც საჭირო ადგილებს შეაკეთებ და ჩაუტარებ რესტავრაციას. ამასთანავე მომივიდა ცნობა, რომ იმ მხარეში ძტრები დათარეშობენ, ფხიზლად იყავი! გაფრთხილებ, უყურადღებობით ჩემი

საველე ექსპედიციებისა და სასწავლო პრაქტიკის ანგარიშები. რიონის ქვემო წელის საძიებო-არქეოლოგიური ექსპედიცია).

⁴ T. Mikeladze. arkeologiuri kvleva-dzieba rionis kvemo tselze: masalebi dzveli pasisis ist'oriisatvis. K'olkhetis arkeologiuri eksp'editisiis shromebi. ts'. I. T'bilisi. 1978 (თ. მიქელაძე. არქეოლოგიური კვლევა-ძიება რიონის ქვემო წელზე: მასალები ძველი ფასისის ისტორიისათვის. კოლხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის შრომები. წ. I. თბ. 1978).

⁵ G. Gamkrelidze. Poti-pasisis topoarkeologiisatvis. T'bilisi. 1998 (გ. გამყრელიძე. ფოთი-ფასისის ტოპოარქეოლოგიისათვის. თბ. 1998). აქვე იხ. ფოთი-ფასისის სრულყოფილი ისტორიოგრაფია.

*ქვეყნის შეურაცხყოფელი ნაბიჯი არ გადადგა!*⁶

1584 წლით დათარიღებული ოსმალური საარქივო ცნობა. „*დანგრეული ფოთის ციხის აღდგენის შესახებ. მომახსენე, რომ ფოთის ციხე რომელიც ადრე ხისა და თიხისგან იყო აშენებული, ავარიულ მდგომარეობაშია და მისი ქვის მასალით აშენებაა საჭირო. ვბრძანებ, რომ:*

ბრძანების მოსვლის შემდგომ, ზემოთ აღნიშნული ციხე სამხედრო ძალების დახმარებით შეძლებისდაგვარად აღადგინო და შეაკეთო!“⁷

ძალზედ მნიშვნელოვანია ფოთის შესახებ დაცული ცნობა ამბროჯიო კონტარინის მოგზაურობაში, რომელმაც ოთხი დღე დაჰყო ფაზისში. ის აღნიშნავს რომ ფასო დასახლებულია მეგრელების და მცირე რაოდენობით აწარმოებენ ცვილსა და ტილოს.⁸

აღსანიშნავია, რომ შუა საუკუნეების ფასის/ფოთს ორი სახელი გააჩნია. ლათინ ავტორებისათვის ფასისი ხშირ შემთხვევაში ფასოს (Fasso) სახელით არის ცნობილი. განსხვავებულია ოსმალური სახელწოდება ფასის/ფოთისთვის, თურქულ სააქივო ცნობებებში იგი ფაშ-ის (paş) სახელით არის ცნობილი.⁹

ფოთის ციხის გეგმა

ფოთის ციხის გეგმარებისათვის ძალიან მნიშვნელოვან ინფორმაციას გვაწვდის ფოთის კოლხურ მუზეუმში დაცული ფოთის მეცხრამეტე საუკუნის რუკა, რომელიც ფოთო ასლი უნდა იყოს ორიგინალი რუკის. რუკის ორიგინალის შესახებ ინფორმაცია არ მოგვეპოვება. (ტაბ II. სურათი 8)

გეგმაზე გამოსახულია ოთკუთხა ფორმის ციხე, რომელსაც კუთხეებიდან მიდგმული აქვს კოშკები. ციხის შიდა ტერიტორიაზე შეინიშნება სხვადასხვა ფორმის ნაგებობები. გეგმის მამუტაბის გათვალისწინებით, ციხი 80X80 მეტრი უნდა იყოს. ყურადღებას იქცევს მუქად გაფერადებული, ჩრდილო დასავლეთ ნაწილში მდებარე ყველაზე დიდი შენობა, რომელიც ჩემი ვარაუდით, შესაძლებელია იყოს საკულტო დანიშნულების. ამ ვარაუდს მიმყარებს მისი მიმართება ციხის დაგეგმარებასთან, ნაგებობა არ მიემართება ციხის გეგმარებას და დამხრობილია დასავლეთ-აღმოსავლეთის ღერძზე. არ არის გამორიც-

⁶ Mümin Yıldıztaş. Osmanlı Arşiv Kayıtlarında Gürcistan ve Gürcüler. Derneği, 2012, İstanbul, p. 89.

⁷ Mümin Yıldıztaş. Osmanlı Arşiv Kayıtlarında Gürcistan ve Gürcüler, p. 93.

⁸ G. Barbaro, A. Contarini. Travels to Tana and Persia; Burt Franklin Publisher. New York. 1873. p. 118; <https://archive.org/details/travelstotanaper00barb>.

⁹ M. Berdnishvili. k'alak' pazisis istoriisat'vis. t'bilisi. 1969, pp. 182-183 (მ. ბერძენიშვილი. ქალაქ ფაზისის ისტორიისათვის. თბ. 1969, გვ. 182-183).

ხული, რომ აღნიშნული ნეგეობა ყოფილიყო. გარდა ამისა, ჩრდილოეთი მხირდან შეინიშნება მიღებული წრიული გეგმარება, რაც შესაძლებელია ინტერპრეტირდეს, როგორც მინარეთი.

აღმოჩენები ფოთის კოშკიდან.

სარეაბილიტაციო სამუშაოების განმავლობაში მუშების მიერ აღმოჩენილია 261 არტეფაქტი, რომელთა შორის გამოირჩევა როგორც თიხის, ასევე მეტალის ნივთები (ტაბ. III. სურ. 9). ბუნებრივია, არქეოლოგიური მასალა მოპოვებულია არქეოლოგიური მეთოდოლოგიის დარღვევით, რადგან არ არის დაცული სტრატოგრაფია და მასალა უკონტექსტოდ არის ამოყრილი ფენებიდან (ტაბ. III. სურ. 10). ყველაფრის მიუხედავად აღნიშნული იძლევა მცირეოდენი ინტერპრეტაციის საშუალებას, თუ რამდენად მოდის, ფოთის კოშკის მატერიალური კულტურა ამბროზიო კონტარინისა და თურქულ საარქივო მასალასთან კორელაციაში.

პირველ ცხრილზე ნათლად ჩანს რომ აღმოჩენილი მასალაში უმეტესწილად წარმოდგენილია სამშენებლო მასალა, საიდანაც უდიდესი წილი მოდის სწორედ კრამიტზე. რიონის ქვემო დინებაზე, ე.წ. რიონის დელტაში, კრამიტის მასალა მრავლად არ არის წარმოდგენილი, თუმცა სტილისტური და ტიპოლოგიური თვალსაზრისით აღნიშნული კრამიტები ვერ პოულობს, პარალელებს. პირველ რიგში, ამის მიზეზი არის ქრონოლოგიური განსხვავებები. 202 აღმოჩენილი კრამიტიდან მხოლოდ ოთხს აქვს ხანძრის კვალი და მცირედით არის დეფორმირებული. ყველა კრამიტი ფრაგმენტის სახით არის შემონახული და სრული კონფიგურაციის აღდგენა ვერ ხერხდება. სრულად არ არის შემონახული კრამიტის ბორტის ფორმა, რაც გადამწყვეტი მაღიაგნოსტიკებელი ნიშანია, თუმცა სახასიათოა კეცის სისქე რომელიც 1.5 სანტიმეტრამდეა, ფერი მოწითალო. კეცი შედგება 1მმ ზომის თეთრი მარცვლოვანი ჩანართებით.

სამშენებლო დეტალებიდან ყურადღებას იქცევს მეტალის რკინის დეტალები, რომლებშიც გამოირჩევა ლურსმანი, კაუჭი და სავარუდო ჭიშკრის პეტლის ფრაგმენტი. ყურადღებას იქცევს მოხრილი ფორმის რკინის ფრაგმენტი რომელიც შესაძლებელია გამოიყენებოდა კოჭის გადამბმისათვის, ან კრამიტის ბოლო რიგის დამჭერი. (ტაბ. III. სურ. 11-12)

აღმოჩენილ მასალაში პროპორციულად კრამიტი ჭარბობს, რაც დაახლოებით 75 პროცენტს შეადგენს. შესაბამისად მაღალი ალბათობით კულტურული ფენის მხოლოდ ზედა ნაწილია დაზიანებული და შესაბამისად არსე-

ბობს შემდგომი კვლევებისათვის საჭირო პლაცდარმი, რათა უფრო მეტი დეტალი იქნას გარკვეული.

გარდა სამშენებლო კრამიტისა და აგურის მცირე რაოდენობით არის აღმოჩენილი კერამიკული მასალა, რომელთაგანაც 3 მოჭიქული კერამიკის ფრაგმენტია. მათ შორის ერთ-ერთი არის ფიალის გვერდის ფრაგმენტი, რომლის შიდა და გარე მხარე ერთფეროვანად, ყვითლად არის მოჭიქული. (ტაბ III სურ. 13) გარდა კერამიკისა, აღსანიშნავია თოხის პირის აღმოჩენა, რომელიც ძლიერ არის ეროდირებული.

დასკვნა

დადასტურებულად შესაძლებელის იმის თქმა რომ ოსმალური პერიოდის ციხე მდებარეობდა დღევანდელი ფოთის ცენტრში, იქ, სადაც მდებარეობს ფოთის კოშკი და ფოთის საკათედრო ტაძარი. გარდა ამისა, კრამიტის ამ რაოდენობით აღმოჩენა მიუთითებს, რომ აღნიშნულ ტერიტორიაზე არქეოლოგიური კვლევებისათვის არის დიდი პოტენციალი, რათა დადგინდეს არის, თუ არა აღნიშნული წერილებითი წყაროები თანხვედრაში არქეოლოგიურ მონაპოვართან. ცალსახად საისტორიო ცნობები მიუთითებენ იმის შესახებ, რომ ფასისის ქრონოლოგიური დიაპაზონი იზრდება მეცხრამეტე საუკუნემდე, თუმცა მცირედი ტოპონიმის ცვლილებით.

აუცილებელია ფოთის კოშკის მიმდებარე ტერიტორიაზე შემდგომი არქეოლოგიური კვლევა, რათა გამოვლინდეს ფოთის ციხის სრული კონტური და დადგინდეს არის თუ არა უფრო ადრეული ფენები. აღმოჩენილი ქრონოლოგიური მასალა ქრონოლოგიის დადგენისათვის არასაკმარისად დიაგნოსტიკურია. მოჭიქული მასალის მიხედვით შეიძლება ითქვას, აღნიშნული ყვითელი ფერის ჭიქური გვხვდება IX-XVI საუკუნეების განმავლობაში, რაც არასაკმარისი დაზუსტებაა.

დამატება

დიდ მადლობას ვუხდით მხარდაჭერისათვის ფოთის კოლხური მუზეუმის დირექტორს ქალბატონ ელენე გაბლიანს, რომელმაც საშუალება მოგვცა გვემუშავა ფოთის კოშკზე გამოვლენილი მასალის შესწავლისათვის.

აღნიშნულ მასალის კვლევაში ჩართულობისათვის დიდ მადლობას ვუხდით ემანუელე ეტორე ინტალიატას აარჰუსის (დანის სამეფო) უნივერსიტეტიდან.

ტაბულების აღწერილობა
ტაბ. I

სურათი 1 – ფოთის კოშკის ზედა ხედი.

სურათი 2 – ფოთის კოშკის გალერეა. შუშის მიღმა ჩანს ოსმალური პერიოდის კედლის ფრაგმენტი.

სურათი 3 – ჩრდილოეთი კედლის შემორჩენილი ნაწილი.

სურათი 4 – კოშკის ჩატანებული ნახევარმთვარის დეტალი.

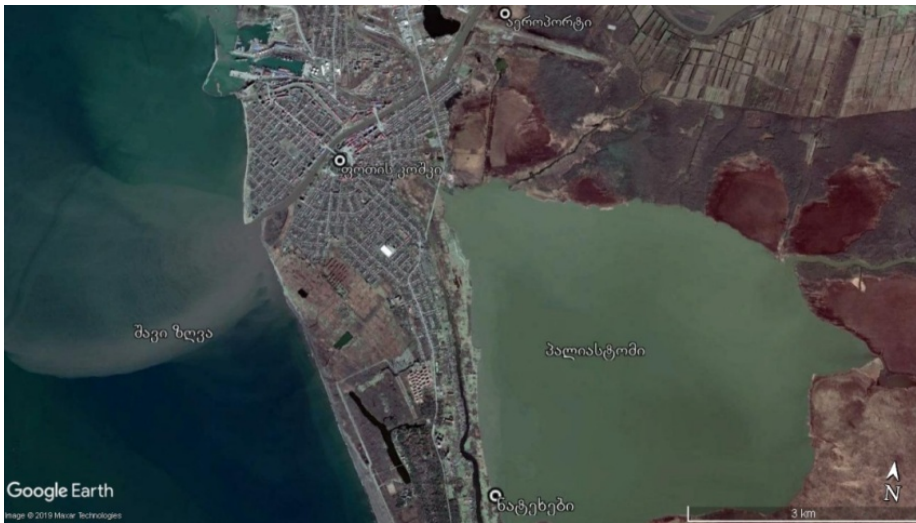

სურათი 5 - ფოთის კოშკის რეაბილიტაციისას გაჭრილი თხრილი.

სურათი 6 – თხრილიდან ამოყრილი კერამიკა.

ტაბ. II

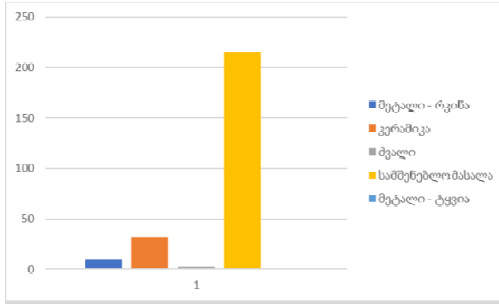
სურათი 7 – ქალაქ ფოთში არსებული არქეოლოგიური ძეგლების რუკა.

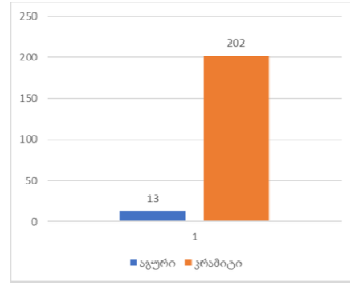
სურათი 8 – ფოთის კოლხურ მუზეუმში დაცული ფოთის ციხის გეგმა. XIX საუკუნე.

ტაბ. III

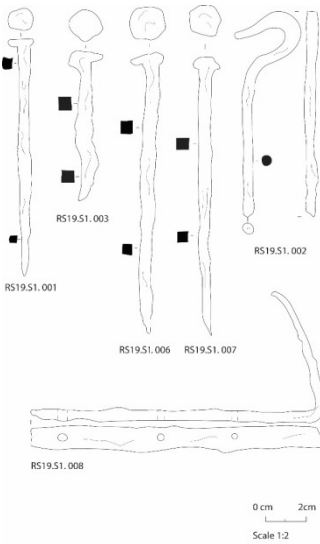
საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XV

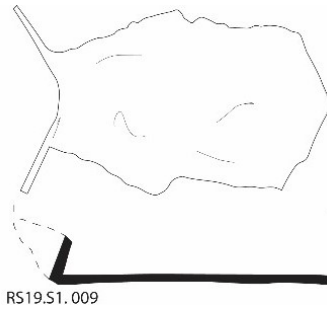
სურათი 9 – ფოთის კოშკზე აღმოჩენილი მასალის გადანაწილება, ცხრილი.

სურათი 10 – სამშენებლო კერამიკის გადანაწილების ცხრილი.

სურათი 11 – აღმოჩენილი რკინის დეტალები. გრაფიკის ავტორი ე. ინტალიატა.

სურათი 12 – აღმოჩენილი კერამიკის ფრაგმენტები და რკინის თოხი. გრაფიკის ავტორი ე. ინტალიატა.

სურათი 13 – ყვითლად მოჭიქული ფიალის ფრაგმენტი.

David Naskidashvili

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

NEW MATERIALS FROM POTI/PHASIS TOWER

Summary

From 2016-2017 conservation works were conducted at the Tower of Poti. During restoration of the 19th century tower, a small trench was excavated by workers against the tower's east side. They found over 250 artefacts which were excavated from the trench with an absence of archaeological methods and consideration of stratigraphy.

Poti Tower was built on the northern gate of a previous fort, which had been controlled by the Ottoman Empire. After Imperial Russia took over of the fort, most of the fortified walls were looted for secondary use and only small sections remained in the north, which partly survived as a basement for the 19th century tower. Turkish archive documents name this fort as Fash, although at present the city where the tower is located, is called Poti. Ambrogio Contarini names the area Fasso in the 15th century, which may refer to the old Greek name Phasis, but does not necessarily mean that the ancient Greek city of Phasis corresponds to this location.

The materials found during this conservation work were studied by Emanuele E. Intagliata (Aarhus University, Denmark) and Davit Naskidashvili (Tbilisi State University), under the Rioni Survey project.

Most of the materials recovered are ceramic roof tiles, which make up more than 75 percent of the assemblage and have few diagnostic features, but differ in thickness and fabric from medieval tiles in the region. Metal nails and hooks, which make up most of the remaining finds mean that the assemblage likely consists of roof tiles and their attachments from the Ottoman fort, which fell while wall material was looted for reuse. A few sherds of pottery, three of which are glazed, may also date to Ottoman occupation of the site, but could represent earlier use of the area. This preliminary study therefore shows that the Ottoman era fortification was not completely destroyed and may have a potential for further archaeological study to prove the scale and use of this fortification.

Alireza Soleymanzadeh

Assistant Professor, University of Sistan and Baluchestan, Iran

Documents from the Reign of Nader Shah Regarding the Prelacy of Georgia

Introduction

Nader Shah the founder of the Afsharid dynasty (1736–1796), ruled as Shah of Iran from 1736 to 1747 and he was one of the most remarkable rulers in Iranian history. According to the some opinions, Nader shah is “Persian Napoleon” and like Napoleon Bonaparte is one of the world's greatest military geniuses. Other historians have entitled and described him as “Second Alexander”.¹

However in this article, two historical documents related to the era of Nader Shah, will be examined. One of these historical documents dates back to June 1742. The second and third documents respectively belong to August 1744 and July 1748. The last document is related to the short time after Nader Shah's death. These documents are available in a book published by the Iranian Ministry of Foreign Affairs in 1993.² In this article, based on these historical documents from the Afsharid period, we will examine the religious policies of Nader Shah in an important area of the Caucasus.

Nader Shah's decrees indicate his high respect for political and religious authorities in Georgia. Word for word and letter for letter of the 3 decrees are respectful and indicate that Nader Shah's religious measures in Georgia were conducted in consultation with the religious and political elites of Georgia. Perhaps one wonders if the Afsharid Kingdom was at such a high level of good governance! Really, has such a procedure and religious tolerance existed in the

¹ S. R Ward. *Immortal: A Military History of Iran and Its Armed Forces*, Washington. 2014, p. 51; Unknown Author. *Blackwood's Edinburgh Magazine*. Vol. 49. January-June 1841; Pub.:Forgotten Books, 2018, p. 281.; *Ararat: A Searchlight on Armenia*, vol. IV. 1916, p. 279.

² Office of Document Publishing, *Asnādi az Ravābet-e Iran bā Mantaghe-ye Ghafghāz* (Some documents of the relations between Caucasia). Tehran. Ministry of Foreign Affairs. 1372 SH.

eighteenth century?

For better understanding the nature of these documents, it should be noted that during the Safavid and Afsharid periods (1148-1906), Iran was divided into four provinces (Velayat) and thirteen Beglarbegi (Governor-General)³ with respect to administrative divisions. Arabestan (Khuzestan), Lorestan Fili, Gorjestan (Georgia) and Kurdistan were Iranian four provinces (Velayat). According to Tadhkirat al-Mulūk⁴, the names of each of these governors written based on credibility, honor and order: The first of all is the Arabestan governor, who is elder and more powerful than other governorates because of his dignity, lordship, courage and a plentiful of his tribe people. After that, was the governor of Lorestan Fili, which, is dearer than the governor of Georgia because of Islamic prestige. The governors of that part of Georgia belonging to Iran were: Kartli, Kakheti and Tbilisi. The rank of the Ardalan Governor- whose residence was in Sanandaj- was After the Georgian governor.

Nader Shah's attack on Georgia and his religious policy in Caucasus

In 1735, Nader Shah entered Tbilisi and the Syedabad district.⁵ But he did not stop in Georgia anymore. During the Nader Shah's invasion of Georgia, Teimuraz II⁶ of the Bagrationi dynasty, was the Georgian king of the Kakheti (wālī of Kakheti or governor general of Kakheti), from 1732 to 1744. But Nader Shah dismissed him. Perhaps Nader Shah's main reason to dismiss was that the Georgian governor generals did not come to the aid of the Iranians during the collapse of the Safavid dynasty. At the same time, some of them demanded the intervention of the Ottoman Empire in the affairs of Georgia.

However, Instead of Teimuraz, a man named Ali Mirza (Teimuraz's Muslim nephew)⁷ was placed as governor general. Teimuraz, after being dismissed, once again proved his loyalty to the Afsharid dynasty, and managed to get from Nader shah the provincial governorate of Kartli from 1744 until his death in 8 January 1762. Teimuraz's son Erekle II campaigned with Nader in India and for

³ Thirteen Beylerbeys were Kandahar, Sharvan, Herat, Azerbaijan, Chekhorasad, Qarabagh and Ganja, Astarabad, Kohgiluyeh, Kerman, Marvshahjian, Territory). Ali Shaker, Mashhad Moghadas Maali and Darul-Saltanah Qazvin were 13 Beylerbey. (Mirza Sami'a, 1368 SH, p. 4-5).

⁴ Mirza Sami'a. Tadhkirat al-Mulūk, Mohammad Dabirsiqghi. Tehran. 1368 SH., p. 4-5.; Mirza Sami'a, Tadhkirat al-Mulūk: a manual of Safavid administration (circa 1137/1725); Persian text in facsimile (B.M.Or. 9496), translated and explained by V. Minorsky, E. J. W. Gibb Memorial Trust, 1980.

⁵ In the Safavid period, After Shah Abbas reign, settled a group of people named "Sayyid" in the Tbilisi. Then, Part of the historical district of this city called "Sayyidabad".

⁶ Tahmuraz or Teimuraz (Georgian: თეიმურაზ).

⁷ Teimuraz Religiously belonged to the Georgian Orthodox Church.

services rendered, was given a Kakhetian (Kakheti) crown in 1744.⁸

The Caucasus throughout its history was a mosaic of ethnic groups, which had different social structures and historical traditions. Most of them speak reciprocally unintelligible languages.⁹ During the Nader Shah period, different religions such as Muslim or Non-Muslim (Christian and a number of Jews) lived together in the Caucasus.

Christian communities in the Caucasus suffered from the struggle between the Safavid dynasty and the Ottoman Empire. Religious pressures and short-sighted policies of the last kings of the Safavid dynasty in the Caucasus led to intensification of separatist tendencies among Christians the Sunni people, and they would seek the support of the Ottoman Empire or Tsarist Russia. Armenians and Georgians were trying, with the help of the Caucasian forces and with the help of Russia, to repatriate their country from the rule of Iran and the Ottoman Empire. But at this time the Russians preferred their interests to the wishes of the Caucasian nations and refused to interfere in the affairs of the land for a long time.¹⁰

After the establishment of the Afsharid dynasty, Nader showed more tolerance in the Caucasus political-religious affairs. The result of this tolerance was the support of Armenians and Georgians from Nadir Shah's political-military plans. During this period, the interests of Iran and the Georgian and Armenian prelacy were coordinated and converged. Documents in “Mesrop Mashtots Institute of Ancient Manuscripts” confirm this issue about Armenians. After Nader Shah's death, his successor tried to maintain good relations with the Georgians. In 1737 Adel/Adil Shah (r. 1747–1748) married daughter of Teimuraz II, named Princess “Ketevan”.

⁸ Hitchins, Keith, “GEORGIA ii. History of Iranian-Georgian Relations” in, *Encyclopaedia Iranica*, Vol. X, Fasc. 4, December 15, 2001, pp. 464-470. Retrieved Dec. 18, 2018, from: <http://www.iranicaonline.org/articles/georgia-ii-history->; Hitchins, Keith (1998). "EREKLE II". *Encyclopaedia Iranica*, Vol. VIII, Fasc. 5. pp. 541–542. Retrieved Jan.18,2018, from: <http://www.iranicaonline.org/articles/erekle-ii>; Minorskii, Vladimir Fedorovich, *Tarikhche-ye Nader shah*, Persian translation by Gholamreza Rashid-Yasemi, Tehran: Amir Kabir Pub., 1363 SH., pp.102-107

⁹ A. Bennigsen. M. Broxup. *The Islamic Threat to the Soviet State*. 2011, p. 39; T. De Waal. *The Caucasus: An Introduction*. Oxford. 2018, p. 8.; I. Petrushevskii. *Tarikh-e Iran: Iran dar sadehah-yeh mianeh*; Farsi translation by Soroush Izadi and Hossein Tahvildar, Tehran. 1359 SH., p. 109.

¹⁰ Dehghan nejad M., Dehghan Neiri L., Sambatian R.; *Nader Shah's Religious Policy in The Caucasus*; *History of Islam & Iran*. 2009, Volume 19, Number 3 (79); Page(s) 67-98; R. Smbatian. *Nadir's Religious Policy towards Armenians*; *Studies on Iran and The Caucasus*, BRILL, 2015. Retrieved Jan. 25. 2019 from: <https://brill.com/abstract/book/edcoll/9789004302068/B9789004302068-s011.xml>.

Nader Shah's first decree

Title of the first document is “Nader Shah's decree on the appointment of a new prelate in Georgia”. The subject of this decree is about the appointment of Nikolos as the bishop of Georgia and it was issued on the Rabī‘ ath-Thānī 1155AH/June 1742.

The letter begins with the reason for writing the Nader Shah's decree. According to the letter, Teimuraz Khan, governor of Kakehti, informed Nader Shah that the previous Catholicos died. In this letter, Teimuraz Khan has been mentioned with *glorious phrase* such as “dignified” (FA: ālijāh). It is mentioned in the letter that the will (testament) of the past Catholicos is appointing Nikolos as a new Catholicos. At the same time, Nikolos mentioned with glorious titles such as pontiff (FA: Omdet Al-Gasis) and role model of monks (FA: osvet Al-Rohbanin) in this decree.

There is no mention of the Former Catholicos name, but perhaps his name could be found in other past documents. However, Nader Shah has acted in this letter according former Catholicos will, indicating that he has been appointed by this decree since the beginning of the fourth month of the year “It yil”¹¹. Nader Shah has ordered one thousand coins of “*Naderi*” (Rupee)¹² to be paid to him every year in order to carry out affairs of Catholicos. At the end of the letter, it is ordered that the public priests and Georgian Feudal officials such as Tavadan and Aznavaran must accept Nikolos as Catholicos.

Nader Shah's second decree

The title of this decree, issued by Nader, is "to the Bishopric of Georgia". The issuance date of this decree is also Rajab al Morajjab 1157AH. /August 1744. The reason for issuing this decree by Nader Shah is related to the internal events of the Church of Georgia.

As we have seen, this command is almost issued two years after the previous decree and is related to the death of the past Catholicos. It is not mentioned the name of the past Catholicos. But we know probably there is no one other than Nikolos. The name of this person is mentioned in the previous decree

¹¹ ‘It Yil’ is the name of 11th year in Turkish Twelve-Year Animal Cycle Calendar. At this Calendar the names of the animals were put in the following order: Sichqan, Ud, Bars, Tavashqan, Luy, Yilan, Yunt(At), Quy(in), Bichi(n), Takhaquy, It, Tunguz.(Biray, Nergis, “12 Hayvanlı. Türk Takvimi -Zamana ve İnsana Hükmetmek-”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Dergisi S. 39, s. 671-682 Erzurum 2009; Melville, Charles, "The Chinese Uighur Animal Calendar in Persian Historiography of the Mongol Period," Iran 32 (1994), 83-98.

¹² Each coin of Naderi was equal to 500 Dinars. (J. Mehdizadeh. Evaluation of the Present Value of Ancient Coins, Money and Economy, Vol. 5, No. 2. 2009, p.113).

of Nader Shah. Therefore, this person has died two years after the appointment by Nader Shah.

At the beginning of the Nader Shah's decree, it is mentioned that Teimuraz Khan, the governor of Kartli Georgia, informed Nader Shah Court that the Catholicos of the Georgians had been died and the Georgians were consensus, and proposed Antoine as new Catholicos. Teimuraz, along with his letter, sent the testimonial (FA:Rezānāmche) of Antoine and his consent for the position of Catholicos written in the Georgian language to the court of Nader Shah. In Nader Shah's decree, this testimonial is referred.

Again, in this letter, Teimuraz Khan is mentioned with respectful words such as “dignified” (FA: ālijāh) and More prominent among the governors (FA: Omdet Al-Volat-e Ezam). Antoine, whom Georgians have offered him for a new position, is Teimuraz Khan's nephew. This person is also referred to him with good titles like pontiff (FA:Omdet Al-Gasis) and role model of monks (FA:osvet Al-Rohbanin).

The letter refers to the merits of Antoine and said that he is superior to his contemporaries in knowing Jesus's way. Before the name of Jesus, the word of (honor) and in front of his name also was used phrase of “peace be upon him” (AR:Ala Nabiyena va alayhi s-salām).

The decree also refers to the salary of the new Catholicos: It is mentioned that the new Catholicos-Like a former person- will receive one thousand coin of *Naderi*(Rupee) and every year he will receive from governmental officials.

According to this decree, this money should be spent on his subsistence. In the following, the priest was expected to act in accordance with his correct and rational method and to provide the satisfaction of the creation and the creator and may the blessing of all creation go with Nader Shah and with God.

It is also ordered that the public priests and officials such as Tavadan and Aznavaran, citizens and inhabitants of Georgia must be accept him as Independent Catholicos. No one should have any interference in his works.

The third decree

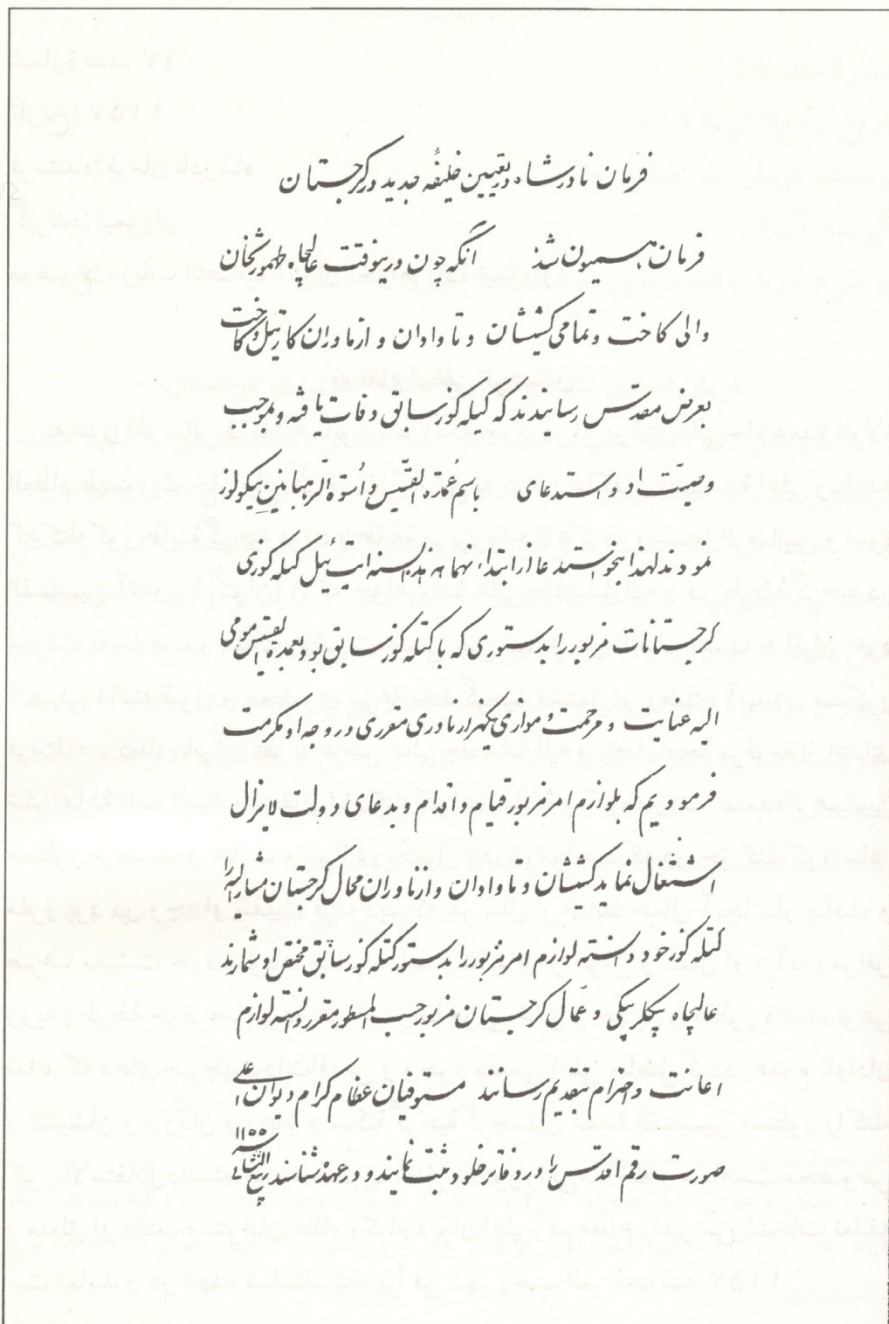
The title of this decree, issued by Sardar (General) Aslan Shah or Amir Aslan Khan Qiriqlu Afshar¹³ is: “The decree of Aslan Shah in authentication of

¹³ Amir Aslan Khan Qiriqlu Afshar was nephew of Nadir Shah. Viceroy of Georgia 1737-1740 and Governor-General (Beglarbegi) of Azerbaijan and Zanjan 1747-1749. C. Werner. An Iranian Town in Transition: A Social and Economic History of the Elites of Tabriz, 1747-1848. Wiesbaden. 2000, p. 29-31; R. Tapper. Frontier Nomads of Iran: A Political and Social History of the Shahsevan. Cambridge. 1997, p. 113.

**Alireza Soleymanzadeh. Documents from the reign of Nader Shah regarding
the Prelacy of Georgia**

Prelate Anthony in Georgia". The issuance date of this decree is July 1748. This decree has nothing to do with Nader Shah's decree. Except that the annual salary of the Catholicos has changed to fifty "Tomans of Tabriz"¹⁴. In this letter, the date of the document was written incorrectly Rabī' ath-Thānī 1151AH./ 1738, but the correct date is Rabī' ath-Thānī 1161AH./April 1748.

¹⁴ Each Toman of Tabriz (Toman-e Tabriz or toman-e Divani) was equivalent to 20 coins of Naderi.

Nader Shah's first decree (Source: Asnādi az Ravābet-e Iran bā Mantaghe-ye Ghafghāz, 1993, p.123)

فرمان جهان شاه در تصدیق خلیفه اتونی در کرجستان
فرمان عالی شد آنکه بنا بر توجیه خاطر فیض مظهر و کلاً عالی در باره
عمده آره باین اعیان اعظم اندون از ابتدا نده اسنمه میمونه لوی سیل
مشاریه را بر تبه بلند و مرتبه ارجمند منصب کتله کوزی کرجستان کاترل و کاست
سرافراز و مبلغ چاه تومان بتریزی مزاجب سالیانه در وجه البحرین
و مقرر فرمودیم که هر ساله از عمل خسته اعمال الکای فرورده باز نیش
در صرف معیشت خود نموده بلوازم امر فرورده و مراسم آن قیام و اقدام
پداشته حسن اخلاص و عقیدت مندی خود را بمصیبه ظهور رسانند رهبانان
و تا دادان و زنا دران و امالی و عیان و متوطنین الکای کرجستان کاترل
و کاخت عمده آره باین اندون فرورده را کتله کوز با کاستقلال انفراد
داشته از سخن لود پرون نرفته و عهد شناسند نخرانی شهرت الثانی

The third decree or the decree of Aslan Shah (Source: Asnādi az Ravābet-e Iran
bā Mantaghe-ye Ghafghāz, 1993, p.126)

فرمان نادرشاه در تعیین خلیفه جدید در گرجستان

فرمان همیون شد آنکه چون در ین وقت عالی جاه طهمورت خان والی کاخت و تمامی کشیشان و تاوادان و ازناوران کارتیل و کاخت به عرض مقدس رسانیدند که کتله کوز سابق وقات یافته و به موجب وصیت او و استدعای باسم عمده القسیس و اسوه الرهبانین نیکولوز نمودند، لہذا به نحو استدعا از ابتدای نهماهه ہذا السنہ ایت ٹیل کتله کوزی گرجستانات مزبور را بہ دستوری کہ با کتله کوز سابق بود، بہ عمده القسیس مومی الیہ عنایت و مرحمت و موازی را بہ دستوری کہ با کتله کوز سابق بود، بہ عمده القسیس مومی الیہ عنایت و مرحمت و موازی یکہزار نادری مقرری در وجہ او مکرمت فرمودیم کہ بہ لوازم امر مزبور قیام و اقدام و بہ دعای دولت لایزال اشتغال نماید. کشیشان و تاوادان و ازناوران محال گرجستان مشارالیہ را کتله کوز خود دانستہ و لوازم امر مزبور را بہ دستور کتله کوز سابق مختص او شمارند. عالی جاہ بیگلربیگی و عمال گرجستان مزبور حسب المسطور مقرر دانستہ، لوازم اعانت و احترام بہ تقدیم رسانند. مستوفیان عظام کرام دیون اعلی صورت اقدست را در دفاتر خلود ثبت نمایند و در عہدہ شناسند. ربیع الثانی سنہ ۱۱۵۵

The first document is typed by the author of this paper

به مقام اسقفی گرجستان

به عون الله تعالی فرمان ہمایون شد آنکہ چون در این وقت عالی جاہ عمدالواہ العظام طهمورت خان والی گرجستان کارتیل بہ عرض عاکفان سده سنیہ اعلی رسانیدہ کہ کتله کوز طایفہ گرجیہ فوت و طایفہ مزبورہ اجماع کردہ و عمده الرهبانین و اسوہ القسیس آندون را کہ خواہرزادہ عالی جاہ مشارالیہ و در طریقہ گرجیہ در معرفت بہ مذہب و ملک حضرت عیسی علی نبینا و علیہ السلام نسبت بہ اقران خود تفضیلی داشتہ قبول و محضری نیز بہ خط گرجیہ مشتمل بر رضای آندون مذکور فرستادہ بودند، بنا بر آن نظر بہ عرض عالی جاہ مشارالیہ و رضانامچہ مرقومہ از ابتدای شش ماہہ ہذہ السنہ سیچقان ٹیل کتله کوزی طایفہ مذکورہ را بہ عمده الرهبانین مسطور مرحمت و عنایت و موازی یکہزار نادری موجب کہ در حق کتله کوز سابق مقرر بود در وجہ او شفقت فرمودیم کہ ہر سال از ضابط عمال آنجا باز یافت و صرف معیشت خود نمودہ، چنانچہ باید و شاید و از ہوش و کمال او برآید، موافق رویہ و طریقہ خود عمل و در ہر باب رضاجویی خالق و خلائق را منظور داشتہ، نوعی نمایندکہ دعای خیر جہت ذات اقدس و وجود مقدس اعلی حاصل گردد. عموم تاوادان و کشیشان و بزرگان و رعایا و سکنہ گرجستان عمده القسیس مسطور را کتله کوز بالاستقلال دانستہ، امور مختص بہ شغل مذکور را بی مداخلہ و مساہمت مخصوص و متعلق او دانند. مستوفیان عظام و کرام دیوان اعلی رقم مطاع را در سررشتجات تعلیقہ ثبت نمایند و در عہدہ شناسند. تحریراً فی شہر رجب المرجب سنہ ۱۱۵۷

Nader Shah's second decree typed by the author of this paper (Source: Asnādi az Ravābet-e Iran bā Mantaghe-ye Ghafghāz, 1993, p.124)

فرمان اصلان شاه در تصدیق خلیفه آنتونی در گرجستان

فرمان عالی شد آنکه بنا بر توجه خاطر فیض مظاهر وکلای عالی دربارہ عمدہ الرهبانین القسیس العظام اندون از ابتداء هذه السنه میمونه لوی نیل مشارالیه را به رتبه بلند و مرتبه ارجمند منصب کتله کوزی گرجستان کارتیل و کاخت سرافراز و مبلغ پنجاه تومان تبریزی موجب سالیانه در وجه او معین و مقرر فرمودیم که هر ساله از عمل خجسته اعمال الکای مزبور بازیافت و صرف معیشت خود نموده، به لوازم امر مزبور و مراسم آن قیام و اقدام داشته، حسن اخلاص و عقیدت مندی خود را به منصفه ظهور رسانند. رهبانان و تاوادان و ازناوران و اهالی و اعیان و متوطنین الکای گرجستان کارتیل و کاخت عمدہ الرهبانین اندون را کتله کوز بالاستقلال و الانفرد دانسته، از سخن او بیرون نرفته در عهده شناسند. تحریراً فی شهر ربیع الثانی سنه ۱۱۵۱.

The third document is typed by the author of this paper

აპოლონ თაბუაშვილი

ასოცირებული პროფესორი, თსუ

თორნიკე მარუაშვილი

მკვლევარი

რუსეთის არმიის დეზერტირები XVIII საუკუნის საქართველოში

XVIII საუკუნის II ნახევარში ქართლ-კახეთის სამეფოში რამდენჯერმე შემოვიდა რუსეთის არმიის დანაყოფები. პირველად საქართველოში რუსეთის არმიის საექსპედიციო კორპუსი 1769-1772 წლებში იმყოფებოდა; რუსეთის არმიის ნაწილები საქართველოში განთავსებული იყო, ასევე 1783-1787 წლებში; რუს სამხედროებს ქართლ-კახეთში ვხვდებით 1796-1797 წლებშიც.¹ მათ საქართველოში შემოსვლას ყოველ ჯერზე თავისი კონკრეტული მიზანი ჰქონდა, რაც ქართული ისტორიოგრაფიის მიერ კარგად არის შესწავლილი. შესაბამისად, აღნიშნულ საკითხზე ყურადღებას აღარ გავამახვილებთ და სტატიაში განვიხილავთ მხოლოდ რუსეთის არმიის დეზერტირების საკითხს.

საქართველოში მყოფი რუსეთის არმიის დეზერტირების შესახებ გარკვეული ინფორმაციას ვხვდებით დოკუმენტურ და სხვა სახის წყაროებში, რომლებზეც ქვემოთ გავამახვილებთ ყურადღებას. აღნიშნულ საკითხს რამდენიმე ავტორი მოკლედ შეეხო. მათგან, უპირველესად, აღსანიშნავია პ. ბუტკოვის ნაშრომი², რომელსაც გარკვეულწილად წყაროს მნიშვნელობაც გააჩნია. საქართველოში მყოფ რუსეთის არმიის დეზერტირებს ეხება ვ. მაჭარაძეც.³ ამ-

¹ ამჯერად ჩვენი ინტერესის სფერო არ არის XVIII საუკუნის მიწურულსა და XIX საუკუნის დასაწყისში შემოსული რუსული არმია, რომელმაც უზრუნველყო სამეფოს გაუქმება.

² P. Butkov. Materialy dlâ novoj istorii Kavkaza. čast pervaa. SPB. 1869 (П. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа. часть первая. СПб. 1869).

³ V. Mačaraje. Masalebi XVIII saukunis meore naxevis ruset'-sak'art'velos urt'iert'obis istoriisat'vis. nacili III. nakvet'i I. t'bilisi. 1988; nacili III. nakvet'i II. t'bilisi. 1997 (ვ. მაჭარაძე.

ჯერად ჩვენი მიზანია ყველა არსებული წყაროს საფუძველზე საკითხის შედარებით სრულყოფილად შესწავლა.

როგორც ცნობილია, 1769 წლის ზაფხულში საქართველოში შემოვიდა მცირერიცხოვანი რუსული სამხედრო კორპუსი გენერალ გოტლიბ კურტ ჰაინრიხ ტოტლებენის მეთაურობით. თავდაპირველად რუსეთის იმპერატორ ეკატერინე II-ის (1762-1796 წწ.) 1769 წლის 27 მარტის ბრძანებულებით საქართველოში იგზავნებოდა მცირე რაზმი: გენერალი – ერთი კაცი, ქვეითი ასეული – 159 კაცი, დრაგუნი – 92 კაცი, ჰუსარი – 85 კაცი, 6 ქვემეხის მომსახურე პერსონალი – 72 კაცი, საინჟინრო ჯარის პოდპორუკი – 1 კაცი, მკურნალი – 1 კაცი, სულ – 411 კაცი.⁴ რუსეთის იმპერიამ გაითვალისწინა რა ერეკლე II-ის თხოვნა, სამხედრო კონტიგენტის გაზრდის გადაწყვეტილება მიიღო. იმპერატორის 1769 წლის 22 ოქტომბრის ბრძანებულებით საქართველოში უნდა შემოსულიყო დამატებითი სამხედრო ძალები: ტომსკის პოლკი – 2093 კაცი, მუშკეტერთა ერთი ასეული – 164 კაცი, კარაბინერთა ორი ესკადრონი – 361 კაცი, ჰუსართა ორი ესკადრონი – 369 კაცი, ორასი დონის კაზაკი ოფიცრებით – 201 კაცი, ყალმუხები⁵ ოფიცრებით – 311 კაცი, არტილერიის მომსახურე პერსონალი – 288 კაცი, სულ – 3787 ჯარისკაცი.⁶

რუსეთის არმიის საექსპედიციო კორპუსის საქართველოში ყოფნის დროს გაქცეული ჯარისკაცების შესახებ ცნობები ოფიციალური დოკუმენტებით დასტურდება. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა 1770-1771 წლებში ფოთის ციხის გარემოცვასთან დაკავშირებული მოვლენები.

კორპუსის გენერალმა ტოტლებენმა ერეკლე II-სთან ცნობილი დაპირისპირების შემდგომ მიინდომა ფოთის დაკავება და 1770 წლის 3 ოქტომბერს ციხეს ალყა შემოარტყა, თუმცა მისი მცდელობა უშედეგოდ დასრულდა და 1771 წლის 6 თებერვალს ალყა მოხსნა. კორპუსი მეტად რთულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა, რაც გამოწვეული იყო მომარაგების პრობლემით. აქვე

მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III. ნაკვეთი I. თბ. 1988; ნაწილი III. ნაკვეთი II. თბ. 1997).

⁴ V. Mačaraje. Masalebi XVIII saukunis meore naxevis ruset'-sak'art'velos urt'iert'obis istoriasat'vis. nacili III. nakvet'i I, pp. 78-79 (ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III. ნაკვეთი I, გვ. 78-79).

⁵ ყალმუხები საქართველოში საერთოდ არ ჩამოსულან, ისინი ჩაანაცვლეს კაზაკებით.

⁶ V. Mačaraje. Masalebi XVIII saukunis meore naxevis ruset'-sak'art'velos urt'iert'obis istoriasat'vis. nacili III. nakvet'i I, p. 103 (ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III. ნაკვეთი I, გვ. 103).

უნდა აღინიშნოს, რომ რუსეთის არმიის მომარაგების პრობლემები მას შემდეგ დაიწყო, რაც ტოტლებენი ერეკლე II-ს დაუპირისპირდა.

გენერალ ტოტლებენის საქართველოდან გაწვევის შემდეგ კორპუსის მეთაურად დაინიშნა გენერალი ალექსი სუხოტინი. თუ რა მდგომარეობაში დახვდა ჯარი სუხოტინს, ეს კარგად ჩანს მისი 1771 წლის 5 ივნისის წერილიდან რუსეთის მთავრობისადმი, რომელშიც აღნიშნულია, რომ მომარაგების პრობლემების გამო ჯარისკაცები სურსათ-სანოვავის, ტანისამოსისა და ტყვია-წამლის გარეშე ყოფილან დარჩენილი, მოშლილა აღრიცხვიანობაც. სუხოტინი შექმნილი მდგომარეობის გამო ტოტლებენს ადანაშაულებდა.⁷

მას შემდეგ, რაც ტოტლებენმა საქართველო დატოვა და ის რუსეთის მთავრობამ გენერალ სუხოტინით ჩაანაცვლა, ერეკლე II-მ ახლად წარმოგზავნილ გენერალს დახმარება გაუწია. შედეგად, გადაიჭრა მომარაგების პრობლემა და კორპუსის მდგომარეობა შედარებით გაუმჯობესდა. მიუხედავად ამისა, გენერალმა სუხოტინმაც უგულვებელყო ერეკლეს საბრძოლო გეგმა და, ტოტლებენის მსგავსად, ფოთის ციხის დაკავება გადაწყვიტა. ციხის გარემოცვა 1771 წლის ზაფხულში დაიწყო, თუმცა ვერც მეორე მცდელობისას მოხერხდა მისი აღება. ოქტომბერში სუხოტინმა ფოთს ალყა მოხსნა. ჯარისკაცების დიდ ნაწილი კი ციებ-ცხელებითა და სხვა სენით დაავადდა. გარემო პირობებიდან გამომდინარე, ჯარისკაცებში ავადმყოფობა მასობრივად ვრცელდებოდა და თავად გენერალი სუხოტინიც კი დაავადდა. 1771 წლის 20 ოქტომბრის მოხსენებაში გენერალი სუხოტინი სამხედრო კოლეგიას ამცნობდა, რომ საბრძოლო მოქმედებებში დაღუპულა 4 რუსი ჯარისკაცი, დაჭრილა 15, ავადმყოფობით და ჭრილობებით კი გარდაცვლილა 293, ხოლო 57 ჯარისკაცი გაქცეულა. მის დაქვემდებარებაში კი იმ დროისათვის სულ 782 ჯანმრთელი და 1934 ავადმყოფი სამხედრო პირი ყოფილა.⁸

როგორც ვხედავთ, გენერალი სუხოტინი ოფიციალურად ადასტურებდა, რომ მისი კორპუსიდან 57 ჯარისკაცი გაიქცა. თუმცა, შესაძლოა, მათი რაოდენობა უფრო მეტი იყო.

⁷ V. Mačaraje. Masalebi XVIII saukunis meore naxevis ruset'-sak'art'velos urt'iert'obis istoriisat'vis. nacili III. nakvet'i II, p. 61 (ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III. ნაკვეთი II, გვ. 61).

⁸ V. Mačaraje. Masalebi XVIII saukunis meore naxevis ruset'-sak'art'velos urt'iert'obis istoriisat'vis. nacili III. nakvet'i II, p. 70 (ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III. ნაკვეთი II, გვ. 70).

დენობა 57-ზე მეტიც ყოფილიყო და მთავრობისათვის გაგზავნილ მოხსენებაში განგებ გაეზარდა ავადმყოფობით გარდაცვლილთა რაოდენობა, რათა საყოველთაო დეზერტირობის შემთხვევებზე პასუხისმგებლობა თავიდან აერიდებინა.

კორპუსის მდგომარეობას უკეთესად წარმოაჩენს კაპიტანი ლვოვის მიერ რუსეთში გაგზავნილი მოხსენებები, რომლებშიც ყურადღება გამახვილებულია ჩვენთვის საინტერესო საკითხებზე – 1772 წლის 27 ივნისის მოხსენებაში ხაზგასმულია ჯარისკაცებისათვის ხელფასების გადაუხდელობის პრობლემაზე, ასევე ტანისამოსის არქონასა და მედიკამენტების უკმარისობაზე. მისივე თქმით, ყოველივე ამის გამო ჯარისკაცებს უწევდათ მუნდირისათვის სათაკილო საქმის კეთება. მაგალითად, ისინი ჩეხდნენ შეშას და ყიდდნენ ქართველებზე, გლეხებს ეხმარებოდნენ ბალახის მოთიბვაში, რითაც თავს ირჩენდნენ.⁹

ბუნებრივია, მსგავს პირობებში დეზერტირთა რაოდენობა გაიზარდებოდა და მათი რიცხვი 57 კაცს დიდად გადააჭარბებდა. 1772 წლის 10 ივლისით დათარიღებულ ლვოვის შემდეგი მოხსენება სწორედ აღნიშულ გარემოებას ადასტურებს: „მისი აღმატებულება ბატონი სუხოტინი თავისი კორპუსით იმყოფება ანანურში, საიდანაც ხვალ აპირებს გასვლას. თქვენო ბრწყინვალეზავ, რიგითების გაქცევა იმდენად გახშირდა, რომ იშვიათია დღე, როდესაც რამდენიმე დეზერტირმა არ დაგვტოვოს, ამჟამად აქაური კორპუსი იმდენად შემცირდა, რომ ყველა ჩინიდან შეადგენს არა უმეტეს 2000 კაცს“.¹⁰

რუსეთის არმიიდან გაქცეულ ჯარისკაცებს ეხება, ასევე ლვოვის 1772 წლის 29 სექტემბერის მოხსენებაც, რომელშიც აღნიშნულია, რომ იმერეთის მეფე სოლომონი მას ატყობინებდა სუხოტინის კორპუსიდან 26 გაქცეული ჯარისკაცის შესახებ. მათგან 8 ჯარისკაცი სოლომონთან თვითნებურად მისულა, რომლებიც მანამდე დადიანს დაუტყვევებია. ამავე ცნობით, დადიანთან სხვა დეზერტირებიც იმყოფებოდნენ, რომლებსაც სამეგრელოს მთავარი ოსმალებზე ჰყიდდა.¹¹

⁹ V. Mačaraje. Masalebi XVIII saukunis meore naxevis ruset'-sak'art'velos urt'iert'obis istoriisat'vis. nacili III. nakvet'i II. dokumentebi, pp. 811-815 (ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III. ნაკვეთი II. დოკუმენტები, გვ. 811-815).

¹⁰ V. Mačaraje. Masalebi XVIII saukunis meore naxevis ruset'-sak'art'velos urt'iert'obis istoriisat'vis. nacili III. nakvet'i II. dokumentebi, p. 833 (ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III. ნაკვეთი II. დოკუმენტები, გვ. 833).

¹¹ V. Mačaraje. Masalebi XVIII saukunis meore naxevis ruset'-sak'art'velos urt'iert'obis

როგორც ზემოთ აღინიშნა, 1769-1770 წლებში საქართველოში შემოსული რუსი სამხედროების რაოდენობა დაახლოებით 4000 კაცით განისაზღვრებოდა, გაწვევის მომენტში კი, კაპიტან ლვოვის მოხსენების მიხედვით, მთლიანი კორპუსის რიცხოვნობა შეადგენდა 2000 კაცს. ამდენად, აღნიშნული კამპანიის დროს საქართველოში რუსულმა კორპუსმა თითქმის 2000 ჯარისკაცი დაკარგა. ცხადია, 2000 რუსი ჯარისკაცი საქართველოში არ დარჩენილა. მათი ნაწილი საბრძოლო მოქმედების დროს დაიღუპა, ნაწილი ციებით ან სხვა დაავადებით გარდაიცვალა, გაქცეულ ჯარისკაცთა ერთი ნაწილი დადიანს ოსმალებისათვის მიუყვლია. არც ისაა გამორიცხული, რომ რუსი დეზერტირების ნაწილი საქართველოდან სხვა ქვეყანაში წასულიყო, ხოლო მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი საქართველოში უნდა დარჩენილიყო. ეჭვგარეშეა, რომ საქართველოში დარჩენილი რუსი დეზერტირების რაოდენობა რამდენიმე ასეულ ადამიანს შეადგენდა.

რუსი დეზერტირების საქართველოში ყოფნა სხვა სახის ქართული წყაროებითაც დასტურდება. მაგალითად, ქართლ-კახეთის მდივანბეგ იესე ოსეს ძის თავგადასავალში აღნიშნულია: „შარშან რომ რუსები შემოვიპარე – ივანე პატარა დიღმიდამ, სტეფანე თიანეთიდამ, ნიკოლა ჯინჯილახანიდამ, დიდი ივანე სასტიკის საპყრობილედამ, – მშიერი, შიშველი, სასიკვდილოს მიცემული გამოვიყვანე. ჯერ ეს მიყო, ოსე გამიქცია, ახლა ოთხივ ერთად გაიქცნენ და თოფხანაში შევიდნენ; მიბოძა, მარა გემო არა ჰქონდა იმათს-ლა ხლებას და არიან თოფხანაში“.¹²

როგორც ვხედავთ, რამდენიმე რუსი იესეს ოსეს ძის ყმა გამხდარა. ისინი, რა თქმა უნდა, ყოფილი ჯარისკაცები იყვნენ. ცხადია, ფეოდალის ყმობაში შესვლის მიზეზი მძიმე ყოფით იქნებოდა განპირობებული. იესეს ორი მათგანის ყმობაში აყვანის სანაცვლოდ გარკვეული საფასურიც გაუღია – ნიკოლა ჯინჯილახანიდან, ანუ საპყრობილიდან, დიდი ივანე კი „სასტიკის საპყრობილედან“ დაუხსნია. როგორც ჩანს, გაქცეულ ჯარისკაცებს გარკვეული დანაშაული ჩაუდენიათ, რამაც განაპირობა კიდევ მათი საპყრობილეში ყოფნა.

istoriisat'vis. nacili III. nakvet'i II. dokumentebi, pp. 835-839 (ვ. მაჭარაძე, მასალები XVIII საუკუნის მერე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III. ნაკვეთი II. დოკუმენტები, გვ. 835-839).

¹² Iese Barat'ašvilis c'xovreba-anderji. tek'sti gamosc'a šesavalit', šenišvnebit', lek'sikonit'a da sajieblebit' Avt'andil Ioselianma. masalebi sak'art'velos da kavkasiis istoriisat'vis (mski). nakvet'i 28. T'bilisi. 1950, p. 95 (იესე ბარათაშვილის ცხოვრება-ანდერძი. ტექსტი გამოსცა შესავალით, შენიშვნებით, ლექსიკონითა და საძიებლებით ავთანდილ იოსელიანმა. მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის (მსკი). ნაკვეთი 28. თბ. 1950, გვ. 95).

ჩვეულებრივ, ფეოდალურ საქართველოში სხვადასხვა სახის დანაშაულის, მათ შორის ქურდობის, საკონპენსაციოდ დადგენილი იყო გარკვეული ფულადი ჯარიმა. დამნაშავეებს საპყრობილში უმეტესად დროებით, დაკისრებული ჯარიმის გადახდამდე, ათავსებდნენ. ამ შემთხვევაშიც, ჩანს, თავადმა ორი რუსი დეზერტირის ჩადენილი დანაშაულისათვის დაკისრებული ჯარიმა გადაიხადა, რის შედეგადაც ისინი მისი ყმები გახდნენ. თუმცა, როგორც ავტორი აღნიშნავს, საბოლოოდ, რუსი ყმები გაქცეულან და სამეფო „თოფხანაში“, ანუ საარტილერიო შენაერთში შესულან.

XVIII საუკუნის 80-იან წლებში ქართლ-კახეთის სამეფოში რუსი დეზერტირების ყოფნა ქართული დოკუმენტური წყაროებითაც დასტურდება: „რუსს ხუროს ტრიფილას და ვასილს თავიანთის ჯამაგირში ბოძებიათ“, – აღნიშნულია „ახტალის დანახარჯის წიგნში“.¹³

ქართლ-კახეთის სამეფოში მყოფ რუს დეზერტირებზე გარკვეული ცნობებია დაცული ბუტკოვის ნაშრომშიც.¹⁴

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ჯარისკაცთა მნიშვნელოვანი ნაწილის ფოთის ალყის დროს გაქცევის მიუხედავად, როგორც წყაროებიდან ირკვევა, რუსი დეზერტირები ძირითადად აღმოსავლეთ საქართველოში დასახლდნენ. ამას ადასტურებს ის ფაქტიც, რომ სხვადასხვა დროს რუსეთის იმპერატორები გაქცეული ჯარისკაცების მფარველობისათვის ერეკლე II-ს ადანაშაულებდნენ და არა იმერეთის მეფეებს.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, რუსული სამხედრო კორპუსი საქართველოში 1783-1787 წლებშიც იმყოფებოდა. ამჯერად რუსული ჯარი საქართველოში გეორგიევსკის ტრაქტატის პირობების შესაბამისად შემოვიდა. თუმცა, ქართველი მხარის უკმაყოფილების მიუხედავად, 1787 წელს, მას შემდეგ, რაც რუსეთ-ოსმალეთის ომი დაიწყო, საქართველო დატოვეს. აღნიშნულ კორპუსს პოლკოვნიკი ბურნაშოვი ხელმძღვანელობდა. ამ პერიოდში ქართველი მეფისა და რუსეთის ჯარის ხელმძღვანელთა შორის ამკარა დაპირისპირება არ ყოფილა, არც ჯარის ცუდ მომარაგებასა და დეზორგანიზაციის შესახებ არსებობს ცნობები. შესაბამისად, წყაროებით არ დასტურდება დასახე-

¹³ N. Berjanišvili. Masalebi sak'art'velos ekonomiuri istoriisat'vis. nacili III. t'b. 1955, p. 99 (6. ბერძენიშვილი. მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის. ნაწილი III. თბ. 1955, გვ. 99).

¹⁴ P. Butkov. Materialy dlâ novoj istorii Kavkaza. čast pervaa, p. 287 (П. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа. част первая, гв. 287).

ლებული სამხედრო დანაყოფიდან ჯარისკაცთა გაქცევის ფაქტები.

განსხვავებულ სურათს ვხვდებით 1796-1797 წლებში. როგორც ცნობილია, 1796 წლის აპრილში რუსეთ-ირანის ომი დაიწყო, რომელიც იმავე წლის ნოემბერში შეწყდა. თავად ვალერიან ზუბოვის ხელმძღვანელობით რუსეთის 13-ათასკაციანი ჯარი 1796 წლის აპრილში ყიზლარისკენ გაემართა და 10 მაისს მნიშვნელოვანი ციხე-სიმაგრე – დერბენტი დაიკავა. ივლისში ზუბოვის სარდლობით რუსეთის ჯარმა ჩრდილოეთ აზერბაიჯანის თითქმის მთელი ტერიტორია დაუბრკოლებლად გაიარა და ნოემბრისთვის მტკვრისა და არაქსის შესართავთან დაბანაკდა. აქედან უნდა მიეტანათ იერიში ირანის ძირითად ტერიტორიაზე, თუმცა ეკატერინე II-ის გარდაცვალების გამო ეს აღარ განხორციელდა. ტახტის მემკვიდრე პავლე I-მა ჯარის რუსეთში დაბრუნების განკარგულება გასცა. რუსეთის არმიის უკან გაწვევა დროში გახანგრძლივდა და კორპუსის ნაწილები სავაკუაციოდ საქართველოსა და ბაქოსაკენ დაიდრნენ.

სწორედ ამ მოვლენებს უკავშირდება საქართველოში რუსეთის არმიის დეზერტირების ახალი ნაკადის გამოჩენა. არმიის ნაწილები ქართლ-კახეთში 1797 წლის შემოდგომამდე დარჩნენ. დროის ამ მონაკვეთში კი, როგორც ჩანს, კორპუსიდან სამხედროები გაიქცნენ. ამას ადასტურებას რამდენიმე წყარო – მაგალითად, 1797 წლის 15 სექტემბრის გენერალ გუდოვიჩის მოხსენება, რომელშიც აღნიშნულია, რომ პოდპოლკოვნიკ სპეშნეევს გაექცნენ ჯარისკაცები;¹⁵ დარეჯან დედოფლის 1798 წელის იანვარის დასაწყისში შედგენილი წერილიდან ირკვევა, რომ რუსი დეზერტირების ახალი ტალღა ქვეყანაში მართლაც იმყოფებოდა და იმპერატორ პავლეს 1797 წელს მათი რუსეთში გაგზავნაც მოუთხოვია.¹⁶

ჩვენი აზრით, რუსი სამხედრო დეზერტირების რიცხვი ამჯერადაც რამდენიმე ასეული უნდა ყოფილიყო, თუმცა, როგორც დარეჯან დედოფალი განმარტავდა: „გაქცეული საღდათები უფრო მრავალნი სხვას საბძანებელში წასულან“. თუ რამდენად გულწრფელი იყო დარეჯან დედოფალი თავის წე-

¹⁵ Gramoty i drugie istoričeskie dokumenty. Otnosâšiesâ do Gruzii. T. II. Vyp. II. Pod redakciei A. A. Cagareli. SPb. 1902, pp. 173-174 (Грамоты и другие исторические документы. Относящиеся до Грузии. Т. II. Вып. II. Под редакцией А. А. Цагарели. СПб. 1902, кк. 173-174).

¹⁶ Sak'art'velos sijveleni. t. III. Ek'vt'ime T'aqaišvilis redak'torobit'. tp'ilisi 1910, pp. 274-275 (საქართველოს სიძველენი. ტ. III. ექვთიმე თაყაიშვილის რედაქტორობით. ტფილისი 1910, გვ. 274-275).

რილში, ამის შესახებ ქვემოთ გვექნება მსჯელობა.

როგორც ვხედავთ, რუსეთის არმიიდან რამდენიმე ასეული ჯარისკაცი ორ ეტაპად – 1770-1772 და 1796-1797 წლებში გაიქცა და მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი საცხოვრებლად საქართველოში დარჩა.

ცხადია, დეზერტირობა დიდი დანაშაული იყო და დაპატიმრების შემთხვევაში ისინი უმკაცრესად დაისჯებოდნენ. მიუხედავად მკაცრი სასჯელისა, რუსეთის არმიაში 25-წლიანი სამსახური, ამავე დროს მკაცრი და გაუსაძლისი პირობები რიგით ჯარისკაცებს შესაძლებლობის გამოჩენისთანავე გაქცევისაკენ უბიძგებდა.

უნდა აღინიშნოს, რომ გაქცეულ ჯარისკაცებს თუ ადგილობრივი ხელისუფლება მფარველობას არ გაუწევდა, მათთვის რთული იქნებოდა უცხო ქვეყანაში მიმალვა და თავის დამკვიდრება. როგორც ფაქტობრივი მასალით დასტურდება, მათ, უმეტეს შემთხვევაში, მფარველობას ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II უწევდა და თავის სამსახურში აყენებდა. ამ ფაქტს არაერთი წყარო ადასტურებს. მაგალითად, პირველწყაროებზე დაყრდნობით, პ. ბუტკოვი აღნიშნავდა, რომ „საქართველოში რუსეთის არმიის ყოფნისას და მათი რიგებიდან გაქცეული დეზერტირებისგან მეფე ირაკლიმ ის სარგებლობა ნახა, რომ გამოძებნა საშუალება დაეარსებინა საველე არტილერია“.¹⁷ რუსი დეზერტირების ახლად შექმნილ საველე არტილერიაში მსახურება დასტურდება, როგორც ზემოთ მოხმობილი იესე ოსეს ძის თავგადასავლით, ასევე დოკუმენტური წყაროებით, რომლებიდანაც ვიგებთ, რომ არტილერიაში ხურობად რუსები მსახურობდნენ.¹⁸ ცხადია, საარტილერიო შენაერთში, ხუროების გარდა, სხვა პროფესიის რუსი ხელოსნები და პროფესიონალი მსროლელებიც იყვნენ.

როგორც ჩვენთვის ცნობილია, ევროპული საველე არტილერიის შესაქმნელად ერეკლე II-მ დიდი ძალისხმევა გასწია. გარდა ფინანსებისა, საარტილერიო კორპუსის შექმნა მოითხოვდა სათანადო კადრებს. მეფე იწვევდა რუსეთში მყოფ შესაბამისი დარგის მცოდნე ქართველებს, სასწავლებლადაც გზავნიდა ადგილობრივ ახალგაზრდებს.¹⁹ ასეთ ვითარებაში რუსი დეზერტი-

¹⁷ P. Butkov. Materialy dlâ novoj istorii Kavkaza. čast pervaa, p. 287 (П. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа. част первая, гл. 287).

¹⁸ N. Berjenišvili. Masalebi sak'art'velos ekonomiiuri istoriisat'vis. nacili III, p. 99 (ბერძენიშვილი. მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის. ნაწილი III, გვ. 99).

¹⁹ See: A. T'abuašvili. Erekle meoris ekonomikuri konc'ep'c'iebi da rep'ormebi k'veqnis mmart'velobis modernizac'iisat'vis. t'bilisi. 2010, pp. 146-158 (იხ.: ა. თაბუაშვილი. ერეკლე მეორის ეკონომიური კონცეფციები და რეფორმები ქვეყნის მმართველობის

რების საქართველოში დარჩენა ქართლ-კახეთის მეფისათვის ძალზე ხელსაყრელი იყო.

ერეკლე II-ის შექმნილ საარტილერიო შენაერთში 500-მდე ჯარისკაცი მსახურობდა. მათი ნაწილი კი სწორედ რუსი დეზერტირებისაგან დაკომპლექტდა. ისინი, ისევე როგორც ადგილობრივი სამხედროები, ჯამაგირს იღებდნენ. სახელმწიფო მათ სურსათ-სანოვაგით, ტანისამოსითა და საცხოვრებელითაც უზრუნველყოფდა.²⁰

როგორც ჩანს, გაქცეული ჯარისკაცები რუსულ არმიას ქართულ ჯარში სამსახურს ამჯობინებდნენ. ერეკლე II-ისთვის კი ისინი ძვირფას კადრს წარმოადგენდნენ, რადგან, თუნდაც ისეთი დარგის სპეციალისტებიც კი, როგორებიც ხუროები იყვნენ და რომელთა მსგავსი ხელობის ხელოსნები თბილისსა და მთელ საქართველოში ბევრი მოიძებნებოდა, ფლობდნენ ადგილობრივებისათვის უცხო ტექნოლოგიებს. ამ შემთხვევაში საუბარია ზარბაზნის სადგამის, ანუ ეგრეთ წოდებული „ლაფეტის“ დამზადების ტექნოლოგიაზე, რომელიც არ იყო ჩვეულებრივი ხის კონსტრუქცია და დიდწილად ევროპული კალიბრის ზარბაზნების ეფექტიანობა სწორედ ამ კონსტრუქციაზე იყო დამოკიდებული. მსგავსი ტიპის ზარბაზნის დამიზნება „ლაფეტის“ დახრის გრადუსით იყო შესაძლებელი. ერეკლე II რუს დეზერტირებს სწორედ ზემოთ აღნიშნული გარემოებების გამო მფარველობდა.

ყოველივე ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე, სავსებით ლოგიკურია იმდროინდელი რუსი მოხელეების ბრალდებები ერეკლე II-ის მიმართ, რომ ის მფარველობდა რუსეთის არმიიდან გაქცეულ ჯარისკაცებს. სწორედ მსგავს ბრალდებას უყენებდა კავკასიის ხაზის გენერალი გუდოვიჩი ქართლ-კახეთის მეფეს თავის 1797 წლის 15 სექტემბრის მოხსენებაში: „საქართველოში მყოფი რუსეთის არმიის რაზმების მეთაურს, პოდპოლკოვნიკ სპეშნევს გაექცნენ ჯარისკაცები, რომლებსაც მეფე ირაკლი თეიმურაზიჩი მფარველობს. უკვე 36 ჯარისკაცი უპოვნიათ მათთან. მე უკვე მივწერე თხოვნით აღარ მიელო დეზერტირები, მაგრამ უშედეგოდ“.²¹

იგივე კონტექსტი იკითხება ზემოთ მოხმობილ დარეჯან დედოფლის

მოდერნიზაციისათვის. თბ. 2010, გვ. 146-158).

²⁰ A. T'abuašvili. Erekle meoris ekonomikuri konc'ep'ciebi da rep'ormebi k'veqnis mmart'velobis modernizac'iisat'vis, pp. 146-158 (ა. თაბუაშვილი. ერეკლე მეორის ეკონომიკური კონცეფციები და რეფორმები ქვეყნის მმართველობის მოდერნიზაციისათვის, გვ. 146-158).

²¹ Gramoty i drugie istoričeskie dokumenty. T. II. Vyp. II, pp. 173-174 (Грамоты и другие исторические документы. Т. II. Вып. II, гв. 173-174).

წერილში. დედოფალი ყველანაირი გზით ცდილობდა, გაქცეულ რუს ჯარისკაცებზე პასუხისმგებლობა დაეკისრებინა რუსეთის არმიის ოფიცრისათვის, ხოლო მათი გადაცემის ვალდებულება ქართულ სახელმწიფოს უპირობოდ არ ეტვირთა. დედოფალი აცხადებდა: „ბრწინვალევი გრაფო, მოწყალევი ხელმწიფევი! ქ. მათის იმპერატორების დიდებულების ჩვენის ყოვლად მოწყალის ხელმწიფის უკაზი რომ გამოგვეზავნა ჩვენს მეფესთან, რადგანც სნეულების გამო ამ ჟამად დიდად შეწუხებული იყო, ვერც წაკითხვა შეიძლო და ვერც პასუხის მოხსენება. და ამას წინათ თქვენგან მოსულის წიგნების პასუხიც ამ მიზეზით დარჩა მოურთმეველად, რომ იმ დროსაც სნეული იყო და ვეღარ შეიძლო წიგნზედ ხელის მოწერა, და ამისთვის მე მოვალეობით დიდად შეწუხებულმან გავბედე და მათის იმპერატორების დიდებულებას უმდაბლესად პასუხი მოვახსენე...“

პოლპოლკოვნიკის სპეშნევი ვაბრალეობთ, რომ თავის თავის სამართლებლად ჩვენთვის დაუდვია ბრალი. თუმცა არა გვნებავდა იმის მოქმედების გამოცხადება და მოთმინება ვინმარეთ, მაგრამ, რადგან ამისთანა მოურთმენელი მიზეზი მოგვცა, ყველა ჭეშმარიტებით დავწერეთ უფლის პოლპოლკოვნიკის სპეშნევის მოქმედება და წერილით მოგვირთმევი.

თქვენ უთუოდ გაგონილი გექნებათ, რომ გაქცეული სალდათები უფრო მრავალნი სხვას საბძანებელში წასულან, იმითაც ეცოდინებოდით რომ ჩვენ არ შეგვეძლო იმათი შენახვა, და თუ რამდენიმე დარჩომილნი ამ სამეფოს სოფლებში (იყვნენ) დამალულნი, იმათს მოსამებნელად და დასაჭერად კაცნი გავისტუმრეთ, ამ ჟამად მოიყვანეს, რომ ახლა მოგებარებათ და დანარჩომთაც მოველით და, რამდენისაც პოვნას შევიძლებთ, იმითაც საჩქაროდ გამოგვზავნით“.²²

როგორც ვხედავთ, XVIII საუკუნის II ნახევარში საქართველოში რამდენიმე ასეული რუსეთის არმიის დეზერტირი იმყოფებოდა. მათ სამეფო კარი მფარველობდა და საკუთარი ინტერესებისათვის, კერძოდ, სამხედრო პოტენციალის გასაძლიერებლად იყენებდა. მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნული ქმედება აშკარად ეწინააღმდეგებოდა რუსეთის იმპერიის ინტერესებს და ერეკლე II-ს საპირისპირო ნაბიჯებისაკენ მოუწოდებდნენ მაღალი რანგის რუსი მოხელეები თუ თავად იმპერატორი, ის საკუთარი ქვეყნის ინტერესებისთვის არ ერიდებოდა ქმედითი ნაბიჯების გადადგმას.

²² sak'art'velos sijveleni. t. III, pp. 274-275 (საქართველოს სიძველენი. ტ. III, გვ. 274-275).

Apolon Tabuashvili

Associate Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Tornike Maruashvili

Researcher, Georgia

DESERTERS OF THE RUSSIAN ARMY IN THE 18TH CENTURY GEORGIA

Summary

In the 18th century Georgia the Russian military corps was present in 1769-1772, 1783-1787 and 1796-1797. In 1770 soldiers of the Russian army were around 4000. As we know from the primary sources, the Russian soldiers frequently used to desert the army in this period. This was mainly caused by hardship and lack of discipline. During recalling the entire Russian corps from Georgia their remaining number was about 2000. Hence, as a result of military campaign the Russian corps lost almost 2000 soldiers. The part of those troops died in the battles, some others fall victim of various diseases, but large portion of troops simply deserted the army. The most of renegade soldiers remained in Georgia while few others could left Georgia and went to neighboring countries.

New wave of the Russian deserters appeared in 1796-1797. Document materials demonstrate that the soldiers are deserting the Russian army in East Georgia. At that time several hundred militaries deserted the Russian corps.

Erekle II king of Kartli and Kakheti helped and sheltered the renegade Russian soldiers. This was caused by following reason: as we know, in the 70s of 18th century field artillery was established in Georgia. Erekle II made a lot of efforts to create that artillery in Georgia. Artillery corps needed not only funds, but qualified artilleryman as well. King invited the Georgians from Russia and even sent some young Georgians to Russian Empire to study artillery. But the lack of qualified personnel was obvious. The Russian deserters were used to solve that problem.

Documents confirm that the Russian deserters served in artillery corps of the Georgian army and similar to local militaries they also had salaries. The

Georgian government had obligation to satisfy them with commodities, clothes and living spaces.

Erekle's measures were against the interests of the Russian Empire, hence the Russian officials and even Emperor requested from Erekle to cease protection of the Russian deserters and they demanded to send those people back in Russia. Despite that Erekle always acted in accordance with his interests and ignored these demands.

Leila Papoli-Yazdi

Guest Researcher, Department of historical studies, Gothenburg University, Sweden

Mahboobeh Hosseini-Beheshti

MA in Law, librarian

Designs by Elaheh Shams

MS in Urban Studies

Some Remarks on the Unsolved Murder Case of Atabak Amin al-Sultan, the Iranian-Georgian Chief Minister of Three Qajar Kings

Introduction

Mirza Ali Asghar Khan Atabak Amin al-Sultan, the chief minister and lately prime minister of three Qajarid kings¹, was of Georgian-Armenian descent². His mother was an Armenian³, while it is known that his grandfather was captured as a slave from Georgia and started to work in the court as a simple worker. *Ebrahim Amin al-Sultan*, Atabak's Father, due to his cleverness, was able to improve his status⁴. Shah became increasingly depended on him⁵ and soon enough he assumed his father's position following his death and later was able to rise to the highest political status.

The assassination of *Mirza Ali Asghar Khan Atabak Amin al-Sultan* (31 August 1907), chief minister and prime minister of three Iranian kings of Qajar

¹ N. Keddie. M. Amanat. Iran under the Late Qajars. 1848-1922. The Cambridge History of Iran 7. 1991, pp. 174-212.

² A. H. Hardinge. **A. Diplomatist in the East**. London. 1928.

³ F. M. Tavana. "Mirza Ali Asghar Khan Amin ol-Sultan: Consequent of two colonialist powers at the end of 19th century". Chista. 1982, pp. 326-334. (in Persian)

⁴ Mehdi-Qoli Khan Hedayat. *Khaterat Va Khatarat: Tooshe-I az Tarikh-e shesh padeshah va gooshei az dooran zendegi man* (Dangers and Memoirs: outfit of history of sic kings and parts of my own life). Tehran. 1952. (in Persian)

⁵ H. Katouzian. *Iran: A Beginner's Guide*. London. 2013.

dynasty (1796-1925), is one of the most complicated murder cases occurred in modern Iran, which has never been solved. The murder case is important in itself as one of the very first modern professional political assassinations in Iran. The assassination occurred just one year after the signing of the Constitutional order (5 August 1906) by *Mozzafar al-Din Shah* (r.1 May 1896 – 3 January 1907) who died in the same year. His son and successor, *Mohammad Ali Shah* (r. 3 January 1907 – 16 July 1909), was a well-known enemy of the Constitutional movement.

The authors of the present article try to re-describe the murder scene critically and according to forensic archaeological methods. To work on the scene, the police reports, first and second hand documents, photos and also reconstructions have been used.

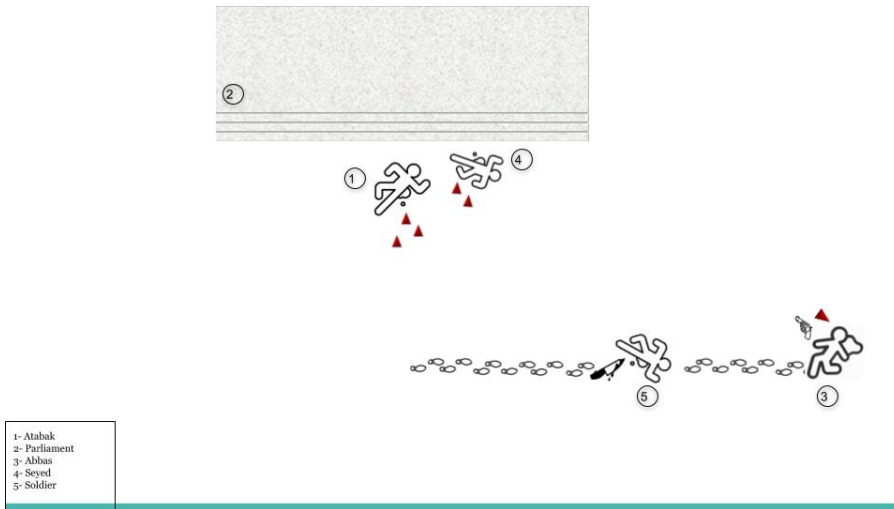
Murder Scene

According to Jahangir Khan's report⁶, in the evening of 31st of August 1907 (two hours after the sunset which should be around 20:30 o'clock), Atabak came out of the Parliament building, located at *Baharestan* square in Tehran. It was the day he had introduced new ministers to the parliament to be appointed to Cabinet positions. On his way out, he was speaking with *Seyyed Abdullah Behbahani*. Right in front of them, thousands of citizens were waiting to listen to the representatives' speeches, to hear the news or to speak with MPs to ask for help. Seyyed was known to be very close with Atabak. Earlier, they had had a meeting on the parliament which was later explained to be a discussion on the proposed ministers. Atabak's carriage and bodyguards usually stood close to the parliament building but on that day, they were standing quietly far from it (approximately 20 meters away). Atabak left Seyyed and walked towards his carriage. At this moment, an old beggar went to Seyyed and asked for help and, suddenly, someone threw lots of soil up in the air and another one shot three bullets to the prime minister. Also two other bullets wounded the bagger's leg. From the first three bullets, one hit Atabak's chest, one his neck and the other his back. *Majid Khan* (the younger brother of *Qachaq Karam* and Atabak's bodyguard) ran to the body and picked it up⁷. Seyyed was blacked out and people who were about to capture the young man running toward *Moshar al- Salta-*

⁶ Jahangir Khan Sur-e Esrafil (1870-1908) was one of the first modern journalist of Iran and editor in chief of Sour-e Esrafil newspaper. Soure- Esrafil (newspaper). Soure- Esrafil. 1907-1909. Tehran. 1983. (in Persian)

⁷ Sirous Saadvandian. *Zendeginameh Qachaq Karam va davazdah saal yaghigari dar ghafghaz* (Autobiography of Qachaq Karam, memories of 12 years of rebellion in Caucasus). Tehran. 2001. (in Persian),

neh's house. The man, later known to be *Abbas Agha Sarraf*, shot himself and died on the spot. Atabak died fifteen minutes later in his house.

Pic.1- Schematic scene of Atabak's assassination according to official reports

Pic.2- The body of Abbas Agha⁸

⁸ N. al-Eslam Kermani. The history of Iranian awaking. Edited by Ali Akbar Sirjani. Tehran. 1984. (in Persian)

Victim and Suspects

To elucidate Atabak Assassination, it is noteworthy to know more about three major agents of the murder: the victim, the killed accused and the responsible taker.

1. Mirza Ali Asghar Khan Amin al-Sultan, Atabak (Atabak A'zam): (6 January 1858- 31 August 1907), as mentioned above, Atabak was known to be of Georgian descent while his family attributed themselves to *Gurgin Khan*, the Georgian monarch⁹. He was the chief minister of Naser al-Din Shah, Mozaffar al-Din Shah and Mohammad Ali Shah. His father, who was known to be a Georgian slave, was water carrier of the king¹⁰. The young Ali Asghar learnt how to serve Qajar coffee and royal tea; while along with his father, he also found out how to attract the attention of Qajarid noblemen. Ebrahim, Ali Asghar's father, managed to achieve Amin al-Sultan title which means "trustworthy to king". The title was inherited by young Ali Asghar after the death of his father which occurred during their travel to Khorasan accompanying Naser al-Din Shah. Ali Asghar was appointed to the official position of ministry in chief despite all the defamation and jealousy. Indeed, his different lifestyle was another struggle for him. Amin al-Sultan was clever, opportunist and very attractive to women¹¹.

Just after the assassination of Naser al-Din Shah (1 May 1896), Atabak brought the sick crown prince, Mozaffar al-Din, from Tabriz to Tehran and he himself remained the chief minister. But he could not survive for a long time. His enemies¹² at the court forced him to resign¹³. After resignation, he preferred to travel around the world. He left Iran in a way that it seemed he would not ever come back. *Mahdi Qoli Khan Hedayat*, who accompanied Atabak in his trip, witnessed that "Atabak was not the same person after the trip," he had been changed. Observing the developed countries might have changed his mind and served as a basis for comparing a couple of contexts with undeveloped Iran¹⁴.

⁹ M. M. Rahimi. *Gorjihaye Iran (The Georgians of Iran)*. Esfahan. 2000. (in Persian)

¹⁰ Bank-e Rejal-e Iran. "Miza Ali Asghar Khan Atabak Amin al-Sultan". Bank-e Rejal-e Iran. <http://rijaldb.com/fa/6211/>. 2012

¹¹ Women's world in Qajar Iran. "Love letters of Amin ol-Sultan and Badr-ol Molok". Women's world in Qajar Iran. Accessed in 01.09.2019. <http://www.qajarwomen.org/fa/items/1282A2.html>. 2013.

¹² Also see. E'temad al-Saltaneh. *Rooznameh Khaterat (diaries)*. Edited by Iraj Afshar. Mashhad. 2000. (in Persian)

¹³ M. M. Aghakhani. "The assassination of Ali Asghar Khan Amin ol-Sultan". *Ganjineh Asnad* (62). 2006, pp. 158-167.

¹⁴ M. Amiri. **Zengegiye Siasiyeh Atabak Azam (The political life of Atabak)**. Tehran: Shargh .1967 (in Persian)

Mozzafar al-Din Shah died in 1907 and his successor son, Mohammad Ali, a well-known Russophile, was clearly against the Constitutional Movement¹⁵. The new king took a stand against newspapers and the parliament. Censorship provoked the revolutionaries. The weakened king became afraid and found himself unable to control the condition. Due to this chaos, he wrote a letter to Atabak and asked him to come back from his long trip¹⁶.

Atabak had some conditions for coming back; first, he wanted more authority as prime minister, and second, the legal role of the parliament had to be formalized, and third, Atabak had to be recognized as the formal mediator between the King and the parliament.

After coming back to Iran and due to the conflicts at the court, Atabak had to stay in Anzali port for a while because the Constitutional fighter were against his re-empowering¹⁷. Arriving in Tehran, he rapidly formed his Cabinet from both Russophiles and Anglophiles¹⁸. Despite all objections, Atabak was able to appoint all his ministers except three of them; so his cabinet comprised of: Atabak Amin al-Sultan (prime minister), Kamran Mirza (minister of war), *Ala al-Saltaneh* (minister of foreign policy), *Naser al-Molk Hamadani* (minister of finance), Mehdi Qoli Khan (minister of education), *Mirza Mohammad Khan Vazir Homyen* (minister of trade), *Monhades al-Molk* (minister of publicity) and *Farmanfarma* (minister of justice).

At the last meeting, Atabak promised to solve the problems between the parliament and the king as soon as possible. Seyyed Abdullah Behbahani had a speech and exaggeratedly exalted Atabak's role. Afterwards, Seyyed and Atabak met each other in private in one of the rooms of the parliament building. While coming out of the building, Atabak was assassinated.

¹⁵ A. Amanat. "Amin-al-soltan, Aqa Ebrahim". Encyclopedia Iranica. 1989, pp. 949–951.

¹⁶ C. Calmard. "Atabak-e A'zam". Iranica Encyclopedia. Vol. II . <http://www.iranicaonline.org/articles/atabak-e-azam>. 1989, pp. 878-890.

¹⁷ B. Agheli. The Prime ministers of Iran. Tehran. 2011. (in Persian)

¹⁸ H. Mahdavi. Tarikh-e Ravabete Khareji Iran (The history of Iranian foreign affairs). Tehran. 2012. (in Persian).

Pic.3- Atabak Amin al- Sultan¹⁹

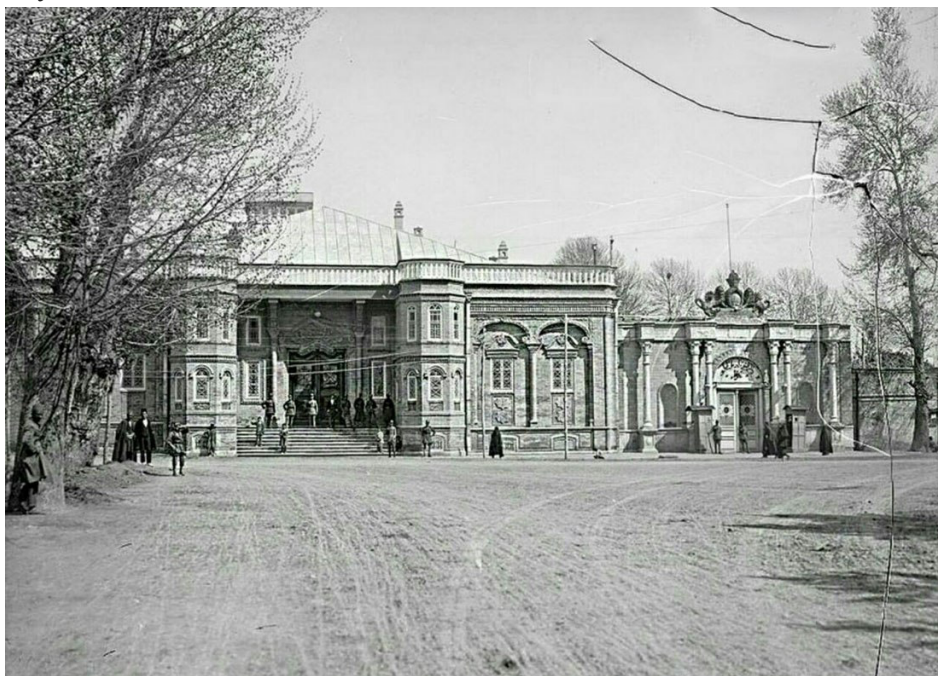
2. Abbas Agha Sarraf Tabrizi (1885-31 August 1907): Abbas was known to be one of the young commanders of revolutionaries. His day job was working as a bookseller at a bookstore owned by Sheikh Hassan located in *Che-raq Barq Street*, Tehran. The street was located very close to the parliament. After Abbas's death, it was widely said that he had gone to the public bath the day before and had also had a photo of himself taken, admitting to the photographer that soon this would be a photo of a well-known hero²⁰. Later Heidar Khan confessed that he had ordered twelve terrorists, including Abbas, to assassinate Atabak; a claim which was never proved.

3. Heidar Khan Amu Oqlu (December 20, 1880-October 15, 1921): the descent of Heidar is obscure. Some scholars believe that he was originally from an *Urmīyan* family who had immigrated to *Caucasus* (Raeen, 1979). The

¹⁹ Photo from Institute for contemporary history studies (Tehran).

²⁰ E. Raeen. Heidarkhan Amou Oghlou (documents and memoires). Tehran. 1979. (in Persian)

fact of the matter is that he had been educated in the field of electrical engineering and, due to his education; he was invited by Mozzafar al-Din Shah's court to build the first electricity factory in Iran. He built the first Iranian power plant in *Mashhad* but suddenly encountered the oppositions²¹. At the time, he did not know Persian and apparently it was difficult for him to analyze the situation. Gradually, Heidar transformed from an engineer into a terrorist²². He used (or misused) his knowledge to produce handmade bombs. Later, he founded *E'jtemaee A'miyoun* party. His ambition along with his vast knowledge of weaponry made him famous among revolutionaries. Indeed, later Mehdi Qoli, in his book "*Dangers and Memories*", wrote that Heidar was not the only one to take responsibility, but the most famous one. In 1921, he ran away to *Gilan* and joined the *Jungle Movement*, where he was suspiciously killed. Heidar's memory was kept alive in folklore songs of Turkish Iranians who appreciate his bravery and handsome face.

Pic.4- one of the oldest photos of Parliament building²³

²¹ J. Sheikh ol-Eslami. "How was Atabak assassinated?". *E'telaat Siasi va Eghtesadi* 277/278. 2010. pp. 82-103. (in Persian)

²² It is the term he uses several times to address his own activities.

²³ Photo Tahami, private Archive.

Reconstruction of the Assassination

One of the unsolved puzzles is that on the day of murder, Atabak's carriages were kept far from the usual place²⁴. It was never found out who was responsible for changing the place of carriages and guards. *Moshir-al-Dawla's* death under suspicious circumstances (13 September 1907) after he had refused to collaborate with Sa'd-al-Dawla, strengthened the idea that the rumors about the role of Sa'd al-Dawla in this political assassination might be rooted in facts. *Sheikh Fazlallah Nouri*²⁵ and his followers safely returned to Tehran where they continued to undermine the constitutionalist's undertakings. Many others could not deny the role of *Adamiyat* lodge in the assassination of Atabak²⁶- *Adamiyat* lodge²⁷ was known to be supported by the court.

Atabak was certainly killed by two different guns from two sides. Even if the first killer was Abbas, the next one had shot Atabak from behind. Since he was standing in the entrance of the parliament, the second terrorist might have been standing on the first floor window and, because of the darkness, recognizing him/her might have been impossible. But it can be assumed that Seyyed Abdullah might have seen and instantly recognized him. Assuming that, Atabak was shot from the back and front at the same time; it could be concluded that his body was not bent and, from both sides, the bullets hit him in the chest. It is very hard to accept that Abbas ran all the way to *Sar-Cheshmeh*- where *Moshar's* house was located. More logically, he was killed at the time of the assassination and then his body was removed. Actually, the photos do not show any trauma, and bleeding was not reported by the reporters.

Atabak was killed by three bullets shot from different sides; a Seyyed and a soldier came to his rescue but were killed on the spot (basically, at least five bullets were shot). So, the killers should be at least two to three individuals²⁸. This was also endorsed in the first telegraph from Tehran to other cities, indicating that there were two terrorists. The following day, the police announced pub-

²⁴ Y. Dowlat-Ababdi. *Hayate Yahya* (The life of Yahya). Tehran. 1993. (in Persian)

²⁵ Sheikh Fazlallah Nouri was a prominent Shia Muslim cleric in Qajar Iran and one of the strongest enemies of Constitution and intellectuals- he was later appreciated as the "anti-colonial hero" during Islamic Republic. see. E. Abrahamian. *Khomeinism: Essays on the Islamic Republic*. New York. 1993.

²⁶ A. Kasravi. *The history of Iran's constitution*. Tehran. 2002. (in Persian)

²⁷ *Adamiyat* lodge in which the Shah and Atabak was membered was known to be a hidden party supported by court. It was a pseudo-Masonic group in Persia, active from 1904 to 1908. See. E. Abrahamian. *Iran between Two Revolutions*. Princeton. 1982.

²⁸ N. R. Keddie. "British policy and the Iranian opposition 1901-1907". *Journal of Modern history*. 39 (3). 1971, pp. 266-282.

licly that there was only a single terrorist named Abbas Agha. The photos taken from Abbas's corpse do not show any trauma on his head or mouth. Also, it was reported that the gun was found, but there is no actual report of the details of the gun.

It is noteworthy that the strategy of Heidar Khan till that date was basically constructing small handmade bombs. A few months before the assassination of Atabak, Heidar and some of his so-called terrorists had thrown a bomb toward Shah's car (or carriage?). afterwards, he was called *Heidar bombist or Heidar Bombsaz* (bomb maker) regarding his skill in making handmade²⁹. There are so many reports mentioning that Heidar had taught bomb constructing to some Iranian fighters and revolutionaries. It is very unlikely that he should have changed his core strategy to kill Atabak from making bomb to gun terror. On the other hand, his unfinished description of the scene is so precise that it hardly seems that he might be lying³⁰. Obviously, both Jahangir Khan and Heidar knew Abbas Agha who used to work in one of the very few bookshops of Tehran. Besides, Heidar reports that they would precisely observe every scene they would like to do some terrorist activities there for several times before they planned it.

Archaeologically speaking, it seems that Sheikh ol-Eslami's assumption about the involvement of two terrorist groups sounds more rational than the other explanations of the murder scene. The problem of the brand and caliber of the guns would not be solved except by excavating Atabak's grave which seems to be impossible due to the condition of Iranian archaeology. But according to the scene and the remaining evidence of the murder, the traces of two groups can be observed. Heidar and his supporters seem to be the witnesses of the assassination, but there so many concerns if they were the killers. The narrative of Heidar is unfinished in this case and other people close to him, such as *Taghizadeh*, or other supporters of *E'jtemaee A'miyoun* never spoke about the murder. Regarding Abbas's corpse photos, it can be elucidated that he was not shot in the mouth. The assumption that he was poisoned by strychnine may be more logical. In a letter to *Eghbal*, Hedayat writes that some experts had confirmed that the cause of Abbas's death was not suicide³¹. According to the amount of crowd, the narrative of him running towards north seems to be wrong; even if

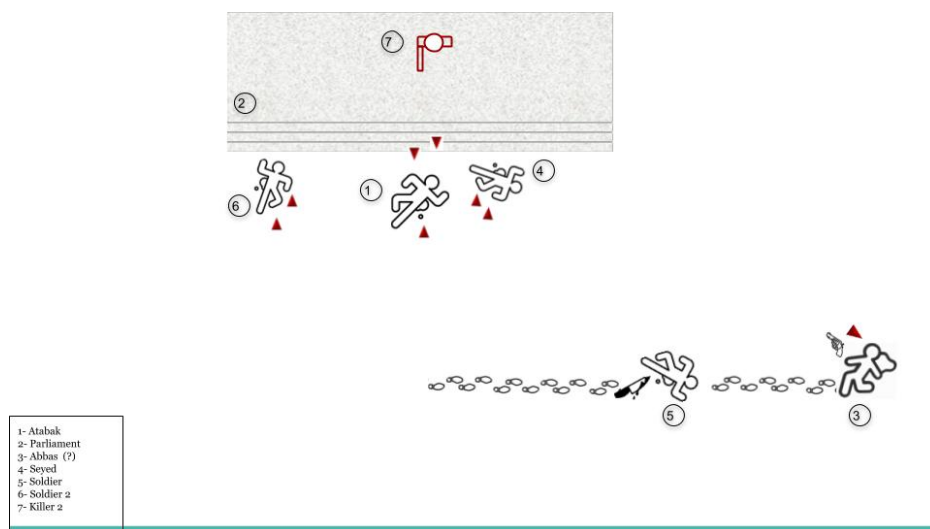
²⁹ N. al-din Hassanzadeh. The memoirs of Heidar Khan Amou oghli. Tehran: Nashr-e Namak. 2014

³⁰ Raeen, 1979; Sheikh-ol Eslami, 2010

³¹ Sheikh-ol Eslami, 2010, p. 115.

accepted, it should be asked why he did not defend or shot himself or whether did not use the poison he had in his pockets. Besides, the second group, that has not been recognized at the time but many people considered this group to be supported by Shah³², did not come out of the shadow. But there are pieces of evidence that show how professional they were. It should be considered that the second terrorist group was aware that the first group was going to organize a plan to kill Atabak. Secondly, they certainly had the authority to change the place of carriages. They could easily hide among the crowd or buy tickets to enter the parliament building.

Based on the reconstruction of the scene, the official narrative of the assassination should be reviewed seriously.

Pic.5- The reconstruction of the assassination

Discussion

Mehdi Qoli Hedayat (1952: 156-8) indicates that we encounter two different Atabaks, before and after his journey. Here, we refer to Jahangir's report, which seems to be one of the most neutral reports (although, he and some other comrades of him later published another report stating that they were happy Atabak had been murdered)³³. Hedayat confirms that several Constitutional fighters took the responsibility of the murder but among them, the Heidar Khan

³² Hedayat, 1952

³³ M. Malekzadeh. *Tarikh-e Mashroutiyat* (The history of constitution). Tehran. 2004. (in Persian)

Amu Oghlu's claim (Hassanzadeh, 2014) was more accepted by historians. Some³⁴ introduce him as the direct responsible to order Abbas Agha to kill Atabak. It seems that his unfinished description of the scene is also logical and detailed. But noteworthy to say, this very important murder has not been studied in detail and even this might have been originated from the character of Atabak.

In many senses, during his life, Atabak was an "Other"- future discussions are needed to reach to this point to know if being *an other* has had an actual role in shaping his ideas and desire to stay in power or not. Was power a kind of safe place for a person like him? Many other Qajarid chief ministers were "others" from low income families. But unlike *Amir Kabir* and *Qaem Magham* who came from low-income statuses yet Persian/Turk speaking families, Atabak was known to come from a Proselyte Muslim Georgian family which strengthens his identity as *an other*. Unlike the initial impression of Constitutionalists, assassinating him never solved any problems. The constitutional Movement did not continue while the concept of "Otherness" gradually grew so large that now it embarrasses almost everyone living in Iranian territories.

³⁴ Bateni, Gholam-Reza. "Constitution and the murder case of Atabak Amin ol-Sultan". *Nou Shekoff Journal*. 2010, pp.1-32. (in Persian)

ელენე გოგიაშვილი

ასოცირებული პროფესორი, თსუ

ისტორიული პირი თუ ლიტერატურული ფიგურა? ხალხური გადმოცემები ალექსანდრე მაკედონელზე

ზეპირ თხრობით ტრადიციას ალექსანდრე მაკედონელის შესახებ სხვადასხვა ლიტერატურული წყარო აქვს: ანტიკური თხზულებები (ფლავიუს არიანე, კალისტენე, პლუტარქე, კვინტუს კურციუს რუფუსი, დიოდოროს სიცილიელი) და შუა საუკუნეების ევროპული და აღმოსავლური რომანები (ფსევდოკალისტენე, ფირდოუსი, ნიზამი, ამირ ხოსროვი, ჯამი, ალიშერ ნავი და სხვ.).

IV-XVI საუკუნეებში ევროპასა და აღმოსავლეთის ქვეყნებში ლეგენდათა მთელი ციკლი დამუშავდა, რომელიც ფსევდოკალისტენეს ალექსანდრეს რომანისა და მისი მრავალრიცხოვანი თარგმანებიდან იღებს სათავეს.¹ ეს ნაწარმოები არ არის ისტორიული სიზუსტით ან მაღალმხატვრულობით გამორჩეული, მაგრამ ხალხურ ტრადიციაში მისი გავრცელებისთვის არც ისტორიული ამოცანები იყო მთავარი და არც მხატვრული დონე. მკითხველი და მსმენელი თავად ლეგენდარული მეფის პიროვნებით უფრო იყო დაინტერესებული, ვიდრე სინამდვილეში მომხდარი ფაქტებით. ალექსანდრეს შესახებ გადმოცემებს ვხვდებით იმ ქვეყნებშიც, სადაც ალექსანდრე მაკედონელს ფეხი არ დაუდგამს. ევროპის შორეული ჩრდილოეთიდან მოყოლებული შუა აზიაში მონღოლურის გავლით მალაიზიასა და სხვა აზიურ ენებზეც კი შეიქმნა ალექსანდრე მაკედონელზე თქმულებები და ლიტერატურული თხზულებები.²

¹ ევროპაში ალექსანდრეს რომანი იულიუს ვალერიუსის ლათინური თარგმანის (III-IV სს.) საფუძველზე გავრცელდა. აღმოსავლეთის ქვეყნებში ამ თხზულების პირველ თარგმანს საფუძველად ბერძნული დედანი დაედო. ეს ნაწარმოები ითარგმნა ფალაურ, სირიულ, კობტურ, ეთიოპიურ, სომხურ ენებზე. XVII-XVIII საუკუნეთა მიჯნაზე ალექსანდრეს რომანი ქართველმა მეფემ და პოეტმა არჩილმა (1647-1713). იხ. R. Mirianashvili (ed.). Aleksandriani. Tbilisi. 1980, p. 4-5 (რ. მირიანაშვილი (რედ.). ალექსანდრიანი. თბ. 1980, გვ. 4-5.

² S. Gero. The Legend of Alexander the Great in the Christian Orient. Bulletin of the John Rylands Library N75(1). 1993, p. 3-9.

ალექსანდრეს მიმართ ინტერესი სარაინდო იდეალებსაც უკავშირდება. სავარაუდოდ, ევროპელი მენესტრელები ჯვაროსნულ ლაშქრობებში სხვადასხვა აღმოსავლურ ფოლკლორულ გადმოცემას უნდა გაცნობოდნენ ალექსანდრეზე. ამ გადმოცემების გავლენა აშკარად იგრძნობა შუასაუკუნეების ევროპულ თხზულებებზე, ისტორიულ თქმულებებზე, ლეგენდებზე, ზღაპრებზე, რომანტიკულ ისტორიებზე და ანეკდოტებზეც.³ სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ შუა საუკუნეების მოთხრობები ალექსანდრეს ლაშქრობების შესახებ მთლიანად ისტორიზმს ექვემდებარება და მორალურ-რელიგიური თვალსაზრისისაც არის შეფასებული, შემდგომ ეპოქებში კი თხრობა უფრო სათავადასავლო ხასიათს იღებს და ბოლოს ხალხურ წიგნებში (folk literature) გადადის.⁴

კავკასიურ ფოლკლორში ალექსანდრე მაკედონელის ფიგურა მხოლოდ ნოველისტურ ზღაპრებში ჩნდება. ამ მიზეზის ახსნა თხრობითი ჟანრების სპეციფიკაში უნდა ვეძიოთ.

ფოლკლორის თხრობითი ჟანრებიდან ნოველისტური ზღაპარი პერსონაჟების ასახვის მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. მიუხედავად იმისა, რომ ნოველისტური ზღაპარი ისეთივე მკაცრ ეპიკურ კანონებშია მოქცეული, როგორც ზეპირსიტყვიერების სხვა ჟანრები, მისი პერსონაჟები ლიტერატურული გმირების მსგავსად სხვადასხვა ფსიქოლოგიურ მდგომარეობაში გვევლინებიან. სიუჟეტთა საერთაშორისო საძიებელში ჯადოსნური ზღაპრების მხოლოდ 450 ტიპი არსებობს, ნოველისტური ზღაპრებისა და ანეკდოტების ტიპები კი 1000-ზე მეტი.⁵ თუ ჯადოსნური ზღაპრის მთავარი გმირების უმრავლესობა ერთმანეთს ჰკავს, ნოველისტური ზღაპრისა და ანეკდოტების პერსონაჟები სხვადასხვა ხასიათითა და მორალით გამოირჩევიან. მაშინ, როცა ხალხურ ჯადოსნურ ზღაპარში სრულიად გამორიცხულია გმირის ინდივიდუალობის ასახვა, ნოველისტური ზღაპარი მოქმელს მეტი იმპროვიზაციის შესაძლებლობას აძლევს.

³ I.Tomkowiak. Zur Popularität des Herrscherbildes in der Volkserzählung. Als es noch Könige gab. Forschungsberichte aus der Welt der Märchen. Hrsg. Hainz-Albert Heindrichs, Harlinda Lox. München. 2001, p. 155-168.

⁴ E. Kostjukhin. Aleksandr makedonski v literaturnoj i folklornoj traditcii. Moskva. 1972, p. 42. (E. Костюхин, Александр Македонский в литературной и фольклорной традиции. Москва. 1972, стр. 42).

⁵ H.J. Uther. The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson. I. Helsinki. 2004.

ელენე გოგიაშვილი. ისტორიული პირი თუ ლიტერატურული ფიგურა?
ხალხური გადმოცემები ალექსანდრე მაკედონელზე

ნოველისტური ზღაპრების ტიპებში ლიტერატურული გავლენა ადვილი შესამჩნევია. ალექსანდრე მაკედონელის ნოველისტური ზღაპრის პერსონაჟად ქცევას სწორედ ლიტერატურული ტრადიცია განაპირობებს. ასევე ხდება სხვა ლიტერატურული მოტივების ფოლკლორში გადასვლის შემთხვევამიც. ფოლკლორული პერსონაჟი იმავე თვისებებს ამჟღავნებს, რასაც მისი ლიტერატურული პროტოტიპი.

კავკასიური ხალხური ნოველები ალექსანდრე მაკედონელზე ფიქსირებულია XIX საუკუნიდან. „კავკასიის ადგილთა და ტომთა აღწერის მასალათა კრებულში“ (Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа), 1890 წლის №10 გამოშვების III განყოფილებაში დაბეჭდილია ქართლში ჩაწერილი ორი ტექსტი.

ერთი ჩანაწერი გადმოგვცემს გაქვავებული ქალაქის ამბავს, რომლის შესახებაც ალექსანდრე მაკედონელმა სოლომონ ბრძენისგან შეიტყო.

ალექსანდრე ჯარით შევიდა ამ ქალაქში და გაქვავებული მეფე-დელოფალი ნახა. დელოფალს თითებში წერილი ჰქონდა: „ყველაფერი წაიღონ, მხოლოდ გვირგვინი ღვთისაო“. ალექსანდრემ ხელი არ ახლო გვირგვინს. შემდეგ ხმელეთის მპყრობელმა ალექსანდრემ ზღვის დამორჩილებაც მოინდომა. ზღვაში ჩალა ჩაყარა, ცეცხლი წაუკიდა და ასე დაიმორჩილა. ზღვის პატრონმა ალექსანდრეს სამი მარცვალი მისცა: ერთს თუ შეჭამდა, გაახალგაზრდავდებოდა, მეორეს შეჭამდა – ბრძენი გახდებოდა, მესამეს კი შეეძლო ექიმად ექცია. ალექსანდრემ ხაბაზს უბრძანა ამ მარცვლებით პური გამოეცხო. საუბედუროდ ხაბაზს, რომელმაც არ იცოდა მარცვლების მაგიური ძალის შესახებ, გამოეცხვარი პურები ნაცარში ჩაუკვივდა, მეფეს აღარ გაუგზავნა და მათხოვარს მისცა. ალექსანდრემ სხვა პური შეჭამა და ჯადოსნურმა ძალამ რომ არ იმოქმედა, ხაბაზი დაიბარა. ხაბაზის მეშვეობით ალექსანდრემ გაახალგაზრდავებული და დაბრძენებული მათხოვარი მოძებნა და სასახლის ექიმად დააყენა. მან სიკვდილის დღეც კი უწინასწარმეტყველა ალექსანდრეს. მაკედონელის სიკვდილის შემდეგ ხალხმა ეს ბრძენი აიყვანა ტახტზე (ჩაწერილია გორის მაზრის სოფელ ქიწინისში სოლომონ გულიშვილისგან, ჩამწერი გორის სამასწავლებლო სემინარიის მოწაფე პავლე პრიხნია).⁶

იმავე კრებულში დაბეჭდილი მეორე ტექსტი ალექსანდრე მაკედონელზე მოგვითხრობს, თუ როგორ დაიმორჩილა უძლეველმა მეფემ სამყაროს სამი ნაწილი. როცა მეოთხე ნაწილის დაპრობაც მოინდომა, რომელშიც ღარი-

⁶ СМОМПК 1890, №10, III, გვ. 37-44.

ბები ცხოვრობდნენ, მოფრინდა ანგელოზი და ურჩია: „ამ ქვეყანას ხელს ნუ ახლებთ, თორემ თავები წაგეცლებათ“. ალექსანდრემ არ დაუჯერა. ამის გამო მის ჯარისკაცებსა და პირად ამალას უჩინარმა ძალამ თავები წააცალა, ღარიბთა ქვეყნის მკვიდრებმა კი მოწაფის, ვინმე სურკოვის მიერ).⁷

1895 წელს სულხან ბარათაშვილს „საქართველოს ისტორიაში“ დამოწმებული აქვს ხალხური გადმოცემა, რომელშიც მოთხრობილია ალექსანდრე მაკედონელის საქართველოში ლაშქრობა. ისტორიკოსი ლევენდას ხალხურად მიიჩნევს, მაგრამ ისტორიულ ღირებულებასაც ანიჭებს მას: „ხალხური გადმოცემა ამბობს, რომ ბერძნების მხარეში, სახელდობრ მაკედონიაში, გამოჩნდა ალექსანდრე, ფილიპეს შვილი, რომელმაც დაიპყრა ყველა ქვეყანა. იმან დაპყრობა დასავლეთიდან დაიწყო, გადალახა სამხრეთი, შემდეგ ჩრდილოეთი და იქიდან კავკასიის მთებით საქართველოში შევიდაო. ალექსანდრემ ამ ქვეყანაში ურწმუნობა და უზნეობა ჰპოვა, მაგრამ ნახა, რომ იქ მეომარი ხალხი ცხოვრობდა, რომელსაც მაგარი ქალაქები ჰქონდა. იმან ყველა ეს ქალაქები აიღო და შიგ თავისი ჯარები ჩააყენა ერთის მაკედონელის სარდლის, აზონ პატრიკის ხელქვეშ, რომელსაც უბრძანა, გაეგრცვლებია ხალხში მზის, მთვარისა და ხუთი ვარსკვლავის თაყვანისცემა“.⁸

ალექსანდრე მაკედონელის პერსონაჟი ქართულ ხალხურ ნოველაში თავნება და ხარბია. 1930-იან წლებში ჩაწერილ ერთ ქართულ ნოველისტურ ზღაპარში აღწერილია, თუ როგორ ემორჩილებოდა ალექსანდრეს მთელი ქვეყანა: დასავლეთი და აღმოსავლეთი, ჩრდილოეთი და სამხრეთი. მაგრამ მისი გული მაინც არ დაკმაყოფილდა.

ალექსანდრემ გადაწყვიტა, ცაზე კიბე მიედგა და მიწა გაეთხარა, რათა მთელი სამყაროს ბრძანებელი გამხდარიყო. ცაზე ასვლა ვერ შეძლო, მაგრამ მიწისქვეშა ქვეყნების დაპყრობის სურვილი კვლავ არ ასვენებდა. მეფემ ისიც იცოდა, რომ მის ამ გადაწყვეტილებას მოხუცებულები შეეწინააღმდეგებოდნენ და ბრძანება გასცა, ახალგაზრდებს თავები მოეკვეთათ თავიანთი მამებისთვის და სამუშაოდ გამოცხადებულიყვნენ. ამასთან, დაეფიცებინათ: „მამაჩემი მიწის ზემოთ არ დამიტოვებიაო“. ერთმა მოხუცებულმა კაცმა შვილს უთხრა: „ჩემი სიმაღლე მიწა მოთხარე, ჩამაგდე შიგ და დაიფიცე, რომე მამაჩემი მიწის ზემოთ არ დამიტოვებია თქო და შენ რომ წახვალ, მეც იქ მოვალ. იმ სულელ

⁷ CMOMIK 1890, №10, III, გვ. 44.

⁸ G. Akhvlediani. Folklori XIX saukunis kartvel istorikosta našromebsi. Kartuli Folklori. VII. Tbilisi. 1977, p. 141. (ვ. ახვლედიანი. ფოლკლორი XIX საუკუნის ქართველ ისტორიკოსთან ნაშრომებში. ქართული ფოლკლორი. VII. თბ. 1977, გვ. 141).

მეფეს ვირი უფრო ჭკვიანი ჰყავს, ვიდრე თვითონ არის. სამუშაოზე საჭმელი ვირით წაიღე და მიწის თხრას რომ დაიწყებთ, მისი ჩოჩორი მაღლა დატოვებ დაბძული. ვირი კი, სადაც მუშაობთ, იქ გააჩერე. როცა მიწას ამოთხრით და იქიდან სიმყრალის სუნი ამოვა, ვირს სუნი შეაწუხებს და გაიქცევა. შენ წაატანე კულზე ხელი და ამოგიყვანს. თუ გინდა, შენი სულელი მეფეც ამოიყვანე“.

ბიჭი ისე მოიქცა, როგორც მოხუცმა მამამ დაარიაგა. როცა მიწიდან სიმყრალის სუნი ამოვიდა, ვირი ზემოთ ამოხტა და ბიჭიც და მეფეც თან ამოიყოლა. დანარჩენები მიწაში დარჩნენ და დაილუპნენ. მხოლოდ მამა-შვილი და მეფე გადარჩა. მეფემ რომ გაიგო, ბიჭი მამის დარიგებული იყო, უთხრა: ასეთი ჭკვიანი მამა თუ გყავდა, რატომ მოკვებოდა თავიო. ბიჭმა გადარჩენილი მამა მიუყვანა. მეფემ მოხუცს მაღლობის ნიშნად ნახევარი სახელმწიფო შესთავაზა. მოხუცებული გაბრაზდა და უპასუხა: „შენ სად გაქვს სახელმწიფო? თუ მკვდრების ქვეყანას მაძლევ, რად მინდა? სანამდე ხალხი დაიხოცებოდა, მანამდე რატომ არ მომეციო?“

მაშინ მეფემ ფული შესთავაზა. მოხუცმა ჯიბიდან კაცის გამხმარი გული ამოიღო, მიწაზე დადო და უთხრა: „ბევრს არაფერს გოთხოვ, ეს გული რომ დაფაროს, იმდენი ფული მომეცი“.

მეფემ ფული დააყარა გულს, მაგრამ გული ზემოთ ამოხტა. კიდევ დააყარა ფული, მაგრამ გული ისევ ზემოთ ხტებოდა. მთელი ხაზინა მოატანინა, მაგრამ გული მაინც ვერ დაფარა.

მოხუცმა გაიცინა და თქვა: „ხომ ხედავ, ეს კაცის გამხმარი გულია, ამას ერთი მუჭა მიწა დაფარავს, მეტი არაფერი. შენ რომ მთელი ქვეყანა გქონდა, ქვეყანელში რაღა გინდოდა, რომ მიწას თხრიდი?“ მოხუცმა გულს მიწა დააყარა და მაშინვე დაიფარა. ასეა ადამიანი – მისი გული ვერაფრით დაკმაყოფილდება, მაგრამ ერთი მუჭა მიწა ყველაფერს დაავიწყებს.⁹

ალექსანდრე მაკედონელი უარყოფითი თვისებებით არის წარმოდგენილი სხვა ნოველისტურ ზღაპარში (1960-იან წლებში ჩაწერილი ტექსტი, ID 15024). „მაკედონელის ზღაპარში“ მოთხრობილია სხვა ისტორია ალექსანდრეზე, მაგრამ იგივე მორალური სახით – ძლიერი, მაგრამ გაუმაძღარი მეფე:

მაკედონელი იყო სასტიკი მებრძოლი იყო. ერთხელ ბრძენს უთხრა, რომ ომი სურდა. ბრძენმა უპასუხა, რომ ერთი სახელმწიფო არსებობდა, სადაც ვერავინ შევიდოდა. მარტო მაშინ შეაღწევდა ვინმე, კლდეს თუ გაჭრი-

⁹ A. Glonti. Guruli folklori. Tbilisi. 1937, p. 203-204 (ა. ლლონტი. გურული ფოლკლორი. თბ. 1937, გვ. 203-204).

და, რადგან ეს სახელმწიფო გაქვავებული იყო. მაკედონელმა დაუწყო ჭრა კლდეს. ათი წელიწადი ჭრა, ბოლოს გაჭრა და შევიდა. ჭიშკარში ება ცხენი, გაქვავებული. ზედ ეწერა ჭიშკარს: მარჯვნივ შემოატრიალებ ცხენს – გაიღება, მარცხნივ – დაიკეტება. შევიდენ ქალაქში და დაიწყეს სიმდიდრის გამოზიდვა. ხელმწიფის სასახლეში ეწერა: „ყველაფერი წაიღეთ, ოღონდ ხელმწიფის გვირგვინს ნუ ახლებთ ხელსო“. ვეღარ გაძღა მაინც მაკედონელი და წაატანა დედოფლის გვირგვინს ხელი. ხელმწიფის უკან ხმლიანი კაცი იდგა, დედოფლის უკან კი კომბლიანი კაცი. როგორც კი წაატანა ხელი გვირგვინს, მაკედონელს კომბალი მოხვდა, დაეცა და ცოცხალ-მკვდარი ძლივს მოაბრუნეს.

როცა მაკედონელმა სიმდიდრე შინ წამოიღო, კიდევ უთხრა ბრძენს, ომი მინდაო. ვერ ძლებოდა ამდენი სიმდიდრით. ბრძენმა ურჩია, ზღვა დაეპყრო. მაკედონელმა გადაასხა ზღვას ნავთი და წაუკიდა ცეცხლი. შემოუთვალა ზღვის ხელმწიფემ: „რა გინდა ჩვენგან, წაიღე საჩუქარი, ოღონდ უჰაეროდ ნუ დაგვბოცავო. ერთ რამეს გაჩუქებ და მოგვეშვიო“. გამოუგზავნა პურის ფქვილი. ეს ფქვილი გაახალგაზრდავების წამალი იყო. მაგრამ მეპურემ პური კარგად ვერ გამოაცხო, თონეში ჩაუცვივდა, ამიტომ ადგა და მეფეს სხვა პური მიართვა. მაკედონელმა შეჭამა, მაგრამ ვერ გაახალგაზრდავდა. დაიბარა მეპურე და უბრძანა სიმართლე ეთქვა. მეპურემ აღიარა: „ის პურები ვერ გავაჩერე თონეზე, ჩაუცვივდა და ჩემი პური მოგართვით. ის პურები კი მათხოვარმა ჩამოიარა და მივეციო“.

როცა მაკედონელი ავად გახდა, ბრძენს ჰკითხა, როდის მოგვეღებო? ბრძენმა უპასუხა: „შენ მაშინ მოკვდები, როცა მიწა რკინად იქცევა და ცა სპილენძად“. მაკედონელმა მოითხოვა ბაღში ჩასვლა. იქ ჰქონდა გაკეთებული მიწა რკინად და ცა სპილენძისა. დაინახა და ეგონა, მართლა მიწა რკინად გადაქცეულა და ცა სპილენძად და მოკვდა.¹⁰

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ალექსანდრე მაკედონელი როგორც ფოლკლორული პერსონაჟი ნაკლებად მომხიბვლელია, ვიდრე ალექსანდრე მაკედონელი როგორც ლიტერატურული გმირი.¹¹ ეს სრულიად ბუნებრივია, რადგან ნოველისტური ზღაპრის პერსონაჟი ძალიან დაშორებული

¹⁰ Georgian Folklore Database. Fundamentals of an Electronic Documentation of Caucasian Languages and Cultures ‘Armazi’. Rustaveli Institute of Georgian Literature Folklore Archive. Accessed 21 September 2006. <http://titus.fkidg1.uni-frankfurt.de/database/folkarch/query.htm#inpform>.

¹¹ Kostjukhin, E.A. Aleksandr makedonski v literaturnoj i folklornoj traditcii. Moskva. 1972, p. 150 (Костюхин, Е.А. Александр Македонский в литературной и фольклорной традиции. Москва. 1972, с. 150).

ლია შუასაუკუნეების რაინდობის იდეალს. არის იშვიათი შემთხვევები, როცა ალექსანდრე მაკედონელი ჯადოსნური ზღაპრის გმირია. ჩრდილოკავკასიურ, კერძოდ, ოსურ ფოლკლორში გვხვდება ერთი ჯადოსნური ზღაპარი ალექსანდრე მაკედონელზე. ტექსტი სტრუქტურულად ჯადოსნური ზღაპრის სქემაზეა აგებული, მოტივებში საგრძნობია ლეგენდების გავლენა, ფინალი კი სხვა ნოველისტური ზღაპრების მსგავსია.

შორეულ წარსულში ცხოვრობდა ერთი ხელმწიფე ალექსანდრე მაკედონელი (ოს. ალექსან მაჭიდონი). მას ერთი გიჟი კვიცი ჰყავდა, რომლის გახედვანაც ვერავინ ბედავდა მის გახედვანს. ხელმწიფემ საუკეთესო ცხენოსნები დაიბარა, მაგრამ ვერავინ მოახერხა კვიცის დამორჩილება. ბოლოს ალექსანდრემ გადაწყვიტა, თვითონ გაეხედნა თავისი ცხენი. დიდი ბრძოლის შემდეგ ცხენი ადამიანის ენით დაელაპარაკა: „ვარგებულხარ მხედრად და მეც გამოგადგები მერნად. ახლა კი სამი დღით გამიშვი იალალზე თავისუფლად. მერე როცა ჩემი თავი დაგჭირდეს, კვესი ჩამოჰკარი და აბედს მოუკიდე. სადაც არ უნდა ვიყო, აბედის სუნი მეცემა და შენთან გაეჩნდები“. წავიდა ცხენი საბალახოდ. ხელმწიფე კი შევიდა თავის სასახლეში მოსასვენებლად.

ერთხელ აღმოსავლეთის ხელმწიფე დიდი ჯარით მოადგა ალექსანდრე მაკედონელის სახელმწიფოს საზღვარს და ხარკის გადახდა უბრძანა. ალექსანდრემ უპასუხა, რომ მეორე დღეს ბრძოლის ველზე შეხვედროდნენ. მან თავის ცხენს მოუხმო და დახმარება სთხოვა. მეორე დღეს საომრად გამოწყობილი ალექსანდრე და მისი ჯარი მტრის შესახვედრად გაემართნენ. ალექსანდრემ მოწინააღმდეგე ხელმწიფეს შეუთვალა: „ჩემს ჯარს შენი ჯარიდან მოშორებით დავაყენებ. მე თვითონ ცხენით გეახლები და ნიშანზე დაგიდგები. სამჯერ მესროლე შენი საომარი ისარი. თუ მომარტყამ და მომკლავ, შენ დაგრჩება ჩემი სახელმწიფო. ხოლო თუ შენს სამ სროლას გადავურჩი, მაშინ მეც მომეცი ორჯერ სროლის ნება“.

ხელმწიფემ მიხვდა, რომ რაღაც ეშმაკობა იმალებოდა ალექსანდრეს დანაბარებში, მაგრამ მაინც დათანხმდა ორთაბრძოლას.

როცა შუაკაცებმა გადასცეს მისი პასუხი ალექსანდრე მაკედონელს, მან თავისი ცხენი იხმო და ამ მორიგების ამბავი უთხრა. ნუ გეშინიაო, დააიძედა ცხენმა. მარცხენა ყურში შეუშვა ალექსანი და მარჯვნიდან გამოუშვა. იგი საუკეთესოდ აღჭურვილ მეომრად იქცა: შეჯავშნული ფართო, შუბით, მშვილდ-ისრით შეიარაღებული.

ორთაბრძოლა გაიმართა. მოწინააღმდეგე ხელმწიფემ სამჯერ ესროლა

ალექსანდრეს მშვილდ-ისარი, მაგრამ ააცდინა. გადარჩენილმა ალექსანდრემ აღმოსავლეთის ხელმწიფე არ დასაჯა და მშვილობით გაისტუმრა. იმ დღიდან ალექსანდრე მაკედონელმა მთელ ქვეყანაზე გაითქვა სახელი, მაგრამ კაცის თვალი ვერაფრით გაძლება და მაკედონელსაც აღარ აკმაყოფილებდა, რაც მოიპოვა: სულ მეტ და მეტ ქვეყნებს იმორჩილებდა. სულ მოკლე ხანში ლამის ყველა სახელმწიფო დაიპყრო. მერე როგორც იყო, იფიქრა სახლში მობრუნება. როდესაც გზაში დასასვენებლად შეჩერდა მდინარის ნაპირზე, წყალი მოეწონა და მდინარის სათავის პოვნა ისურვა. რამდენიმე მეომართან ერთად აუყვა მდინარეს და საღამოს ერთ მაღალ სასახლესთან მივიდნენ. სასახლეს ირგვლივ ხმლის პირები ჰქონდა დატანებული და ორმაგი რკინის კარები ჰქონდა. მის კართან მარტო ერთი კაცი იდგა შუბით, რომელმაც ალექსანდრე შიგნით არ შეუშვა. მისმა თვალებმა ისე შეაშინეს ალექსანდრე, რომ კინაღამ ცხენიდან ჩამოვარდა. ცხენიც აკანკალდა. ალექსანდრე მაკედონელმა უკან დაიხია და მხოლოდ ეს ჰკითხა: „ის მაინც მასწავლე, რა გააძღობს კაცის თვალს“. მეკარემ ადამიანის თვალის ბუდე გადმოუგლო და უთხრა: „წაიღე ეს და სასწორზე დადე, მაგისი წონა გააძღობს მხოლოდ კაცის თვალს“.

ალექსანდრემ ჯიბეში ჩაიღო თვალი და წამოვიდა. როცა თავის ბანაკს მიაღწია, სასწორი მოითხოვა და ცალ მხარეს ეს ძვალი დასდო, მეორე მხარეს თავისი მშვილდი. მშვილდმა ძვრაც ვერ უყო იმ პატარა თვალს. ალექსანდრემ თავისი ხმალიც დადო სასწორზე, მაგრამ ვერც ამან გადაწონა. ბოლოს ერთმა მოხუცმა კაცმა აიღო თვალის ბუდე, მიწით გამოტენა და მხოლოდ მიწამ გადაძლია სასწორი. ამის შემდეგ ალექსანდრე მაკედონელი გონს მოეგო და სიკვდილამდე მშვიდად და უშფოთველად იცხოვრა.¹²

ალექსანდრეს როგორც რეფორმატორის ხსოვნა ფოლკლორში არ არის შემორჩენილი და მითუმეტეს, კავკასიურ ფოლკლორში არც შეიძლება შემორჩენილიყო. აქ ალექსანდრე მაკედონელი მხატვრული სახეა, რომელიც ლიტერატურული გზით გადავიდა ზეპირ თხრობით ტრადიციაში. ლიტერატურული პერსონაჟიდან ალექსანდრე ზღაპრის გმირად გადაიქცა, ოღონდ ნოველისტური ზღაპრის გმირად.

ამქვეყნიური დიდების მოჩვენებითობა და ამაოება იმ უნივერსალურ რელიგიურ იდეათაგანია, რომელიც არსებობს ქრისტიანობაშიც, იუდაიზმსა და ისლამშიც. ადამიანი არ უნდა ისწრაფვოდეს დიდებისკენ, რამდენადაც მას მა-

¹² Tskhvrebva, M. (transl.). Osuri zyprebi. Tskhinvali. 1974, p. 113 (ოსური ზღაპრები, თარგმნა მ. ცხოვრებოვამ. ცხინვალი, 1974, გვ. 113).

რადიული ნეტარება ელის სიკვდილის შემდგომ – ამ იდეით არის განმსჭვალული თითქმის ყველა ხალხური გადმოცემა ალექსანდრეზე, მაგრამ, როგორც ვხედავთ, ხალხურ თხრობით ტრადიციაში ალექსანდრე იდეალურ გმირად არ არის წარმოდგენილი. ალექსანდრეს პერსონაჟი იჩენს ტენდენციას, გახდეს იდეალური გმირი, მაგრამ ის მაინც ვერ ხდება იდეალური თავისი წინააღმდეგობრივი ბუნების გამო. ამის მიზეზიც ხალხურ თხრობით ჟანრთა სპეციფიკაა.

აღსანიშნავია, რომ ევროპულ ფოლკლორში ისტორიულ პირთა სახეები, მაგალითად, ჰოლგერ დანსკეს, კრალი მარკოს, მათიას კორვინუსის, ჰარუნ-ალ-რაშიდის, ფრიდრიხ დიდის, ნაპოლეონის – ურთიერთმსგავსია და ერთმანეთის ამბებსაც იმეორებენ.¹³ საერთაშორისო სიუჟეტები თავის ისტორიულ განვითარებაში ერთი ჟანრიდან შეიძლება გადავიდნენ მეორეში, მაგალითად, მითოლოგიური გადმოცემიდან – ზღაპარში ან ლეგენდაში. თუმცა სიუჟეტების მონაცვლეობასაც თავისი კანონზომიერება აქვს. ალექსანდრე როგორც ნოველისტური ზღაპრის გმირი სრულებით განსხვავებულია ალექსანდრესგან როგორც ლიტერატურულ გმირისგან: ლიტერატურაში მისი ზღაპრული, ფანტასტიკური თავგადასავლებია აღწერილი, ხალხურ ნოველაში კი ადამიანური ნაკლოვანებები.

ალექსანდრე მაკედონელი ვერ იქცა ჯადოსნური ზღაპრის გმირად, რამდენადაც ამ ჟანრისთვის დამახასიათებელი ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ნიშანია გმირის მაღალი ზნეობრივი მხარე: ჯადოსნური ზღაპრის ცენტრალური ფიგურა არის ადამიანი. ყოველგვარი მოვლენა და დანარჩენ გმირთა მოქმედება მის ირგვლივ არის განლაგებული და ეს წესი ყველა ჯადოსნურ ზღაპარზე ვრცელდება ზოგადად. ზღაპრის მთავარ გმირს აქვს შესაძლებლობა, თავად წარმართოს თავისი ცხოვრება, ეცადოს, არასრულყოფილი არსებიდან გადაიქცეს სრულყოფილად და ზღაპრის ბოლოს კიდევ მიაღწიოს ამას. თუკი ზღაპრის დასაწყისში გმირი აკრძალვას არღვევს და კარგავს რაიმე მნიშვნელოვანს, იგი ამით საბოლოოდ განწირული კი არ არის, არამედ ხსნა თვით მასზეა დამოკიდებული. შეიძლება ითქვას, ფოლკლორის არცერთ თხრობით ჟანრში არ არის ადამიანის სულიერი სიძლიერე ისე ხაზგასმული, როგორც ჯადოსნურ ზღაპარში. თქმულებისა და ლეგენდის ობიექტი ძირითა-

¹³ I.Tomkowiak. Zur Popularität des Herrscherbildes in der Volkserzählung. Als es noch Könige gab. Forschungsberichte aus der Welt der Märchen. Hrsg. Hainz-Albert Heindrichs, Harlinda Lox. München. 2001, p. 155.

დად ისტორიული ფაქტია, ხალხური ნოველისა და ანეკდოტის – სახუმარო ამბავი, რომელშიც ადამიანი ხშირად უდიდესი სარკაზმის მსხვერპლია. ჯადოსნური ზღაპარი კი ადამიანს საუკეთესო მხრიდან წარმოაჩენს. ჯადოსნური ზღაპრის გმირი ფოლკლორის სხვა ჟანრების გმირებთან შედარებით ყველაზე მეტად არის იმ იდეალთან ახლოს, რომელშიც ქრისტიანულ მოძღვრებას შეეძლო ქრისტიანის სახე დაენახა. ამიტომ, ზღაპრებისთვის მიუღებელია მოძღვრება პატივმოყვარეზე, თუნდაც კეთილშობილზე. სწორედ ამ თვისების გამო ალექსანდრე მაკედონელი ვერ გახდა ჯადოსნური ზღაპრის გმირი.

ალექსანდრე მაკედონელის კონტრასტული სახე მეტად ნაყოფიერი აღმოჩნდა მისი პორტრეტის ლიტერატურული და ფოლკლორული განვითარებისთვის ადამიანის ხასიათის სირთულეებსა და წინააღმდეგობებზე ჩასაფიქრებლად. ლიტერატურული ნაწარმოებები, ელინისტური და შუასაუკუნეების რომანები მეტად მიმზიდველად აღწერენ ბერძენ სარდალს. მოგზაურობა უცხო ქვეყნებში, ბრძოლები უდიდეს მტრებთან, გმირული ბუნება – ყოველივე ეს შუასაუკუნეების რომანს ზედმიწევნით შეესაბამება და ალექსანდრეს თემა ორგანულად ერწყმის მის იდეალებს. ხალხური გადმოცემები კი ალექსანდრე მაკედონელს დადებითზე მეტად უარყოფითი კუთხით ასახავენ. ქართულ ზღაპრებშიც ალექსანდრე ძლიერ მეფედ არის წარმოდგენილი, რომელსაც ცისა და მიწის დაპყრობა სურს, მაგრამ როგორც ყველა მოკვდავს თავისი სისუსტეები აქვს.

Elene Gogiasvili

Associate Professor

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

HISTORICAL FIGURE OR LITERARY CHARACTER? FOLK NARRATIVES ON ALEXANDER THE GREAT

Summary

Georgian folktales about Alexander the Great show literary influences from Antiquity and the Middle Ages, followed by his development as an organic part of national oral folk tradition.

Two traditions of narratives about Alexander of Macedon existed in Antiquity: historical and literary. Legendary material related to the Greek quasi-fabulous prose biography of Alexander is found in the *Alexander Romance* by Pseudo-Callisthenes (c. third century AD). This text is the basis of all the Alexander legends in the Middle Ages. In Europe *Alexander Romance* spread via the Latin translation of Julius Valerius Alexander (third to fourth centuries AD) and won great popularity. The original Greek text was the basis for medieval Persian, Syrian, Coptic, and Ethiopian versions.

Between the fourth and sixteenth centuries, European and Eastern literature (including that of the Christian Orient, the Caucasus area, the Near East, and Central Asia) produced a major cycle of legends about Alexander the Great. The fiction occupies a honorary a place. Historic enterprises are not the main subject in this text.

In Georgian folklore Alexander appears only in the folktales which might be classified as realistic tales (novelle). Caucasian folktales about Alexander show miscellaneous interpretations of the hero, perhaps in part also because of the variety of literary and oral traditions which influenced Georgian folklore. The folkloric character of Alexander is far from the ideal of medieval knighthood; his image in the realistic tales and novelle is in general less attractive than in the *Alexander Romance*.

The Georgian folktales never depict Alexander thus, like a wonder-tale hero. He appears only in the realistic, non-magical, novelle. Wonder tales are marked by the high moral qualities of the hero. They are often tales of individual endeavour, and opportunities to become a moral, even perfect,

human being. Even heroes who break prohibitions early on manage to atone for this: one's salvation then depends on oneself. One could say that none of the narrative genres of folklore stresses the spiritual strength of a human being as much as the wonder tales do.

Alexander the Great is a literary character converted into an insatiable king of the realistic tale. He thus shows generally negative characteristics. In the Georgian tales Alexander is represented as a strong king who wants to conquer the heavens and the earth, but he, as with any mortal, has his own weaknesses, too.

ოსებ ალიმბარაშვილი

ასოცირებული პროფესორი, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი

**ოსების დაბრუნება საქართველოდან ჩრდილო კავკასიაში საბჭოთა
ხელისუფლების პერიოდში – მიზეზები და მიზნები**

ეთნიკურად ოსი მოსახლეობის ლტოლვა ჩრდილოკავკასიიდან საქართველოში განსაკუთრებით XVII საუკუნიდან გახდა საგრძნობი.

გადმოსახლება მიმდინარეობდა სხვადასხვა მიზეზით: ქართველ მეფეთა ინიციატივით – ნასოფლარებად ქცეულ ტერიტორიებზე მოსახლეობის გამრავლების, მათი თავდაცვით სტრუქტურებში ჩაბმისა და გადასახადების გაზრდის მიზნით,¹ ქართველ ფეოდალთა მიერ – ყმათა და შემოსავლის გასამრავლებლად, საკუთარი ინიციატივით – მწირი და უშემოსავლო მთიანი ტერიტორიებიდან ლტოლვით, ოჯახების შიმშილისაგან დასაცავად და ა. შ.

ოსებმა თანდათანობით დაიკავეს, თრუსოსა (მდ. თერგის სათავე) და მალრან-დვალეთის ტერიტორიები (მდ. დიდი ლიახვის ხეობის სათავე). ოსთა მიგრაციას იმანაც შეუწყო ხელი, რომ ხსენებული დროისათვის შიდა ქართლის მთიანეთი (დიდი და პატარა ლიახვის ხეობები) ნასოფლარებით იყო მოფენილი. ადგილობრივი ქართული მოსახლეობა აქედან აყრილი და ბარში საცხოვრებლად იყო წასული.²

ვახუშტი ბატონიშვილის დროს (XVIII ს. 20-იანი წლები) ოსები უკვე ცხოვრობდნენ ქარჩოხის დასავლეთით, ქსნის ხეობაში – ჟაჰურში,³ „ვანათის

¹ G. Sosiašvili. narkvevebi šida k'art'lis istoriidan. T'bilisi. 2011, p. 150 (გ. სოსიაშვილი. ნარკვევები შიდა ქართლის ისტორიიდან. თბ. 2011, გვ. 150).

² R. T'op'č'išvili, kavkasiis xalx'a et'nograp'ia, et'nikuri istoria, et'nikuri kultura. T'bilisi. 2007, p. 55 (რ. თოფჩიშვილი. კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფია, ეთნიკური ისტორია, ეთნიკური კულტურა. თბ. 2007, გვ. 55).

³ Vaxušti Batonišvili. aḡcera samep'osa sak'art'velosa, k'art'lis c'xovreba. t. IV. tek'sti dadgenili qvela jirit'adi xelnaceris mixedvit' S. Qauxč'išvilis mier. T'bilisi. 1973, p. 360 (ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება. ტ. IV. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ. 1973, გვ. 360).

ზეით“ – გერის ხევში,⁴ „აწერის ევს ზეით“,⁵ ლიახვის ხეობაში „სუერს ზეით“⁶ და სხვა. XVIII ს. ბოლოსათვის ოსებს კომპაქტური დასახლებები ჰქონდათ დიდი და პატარა ლიახვის მთიან ნაწილში, თრუსოსა და კუდაროში. ქსნის, ლეხურას, მეჯუდას ხეობებში მათი დასახლებები ამ დროისათვის ჯერ კიდევ მენხერი იყო და ამ ტერიტორიებზე ოსთა განსახლება შედარებით გვიან, XIX ს. 30-იან წლებში განხორციელდა ქართველებისაგან დაცული და „ხარაბა“ ტერიტორიებზე.⁷

რუსული ხელისუფლების პირობებში ამ პროცესმა იძულებითი და მიზანმიმართული ხასიათი მიიღო. იგი განსაკუთრებით მთავარმართებელ ერმოლოვის დროს გახდა ინტენსიური. ოსების სამხრეთ კავკასიაში გადმოსახლების პირობა რუსეთისადმი ერთგულება და მძარცველებისაგან სამხედრო გზის უსაფრთხოება იყო. სამაგიეროდ, ხელისუფლება მათ სხვა ხალხებისაგან შევიწროებისაგან დაცვასა და მიწების გადასახადებიდან გათავისუფლებას ჰპირდებოდა.⁸

მოცემული პერიოდის მოსახლეობის სხვადასხვა აღწერებიდან თვალნათლივ ჩანს, თუ როგორ მიმდინარეობს გორის მაზრაში მოსახლეობის შიდა მიგრაცია ჩრდილოეთიდან – სამხრეთით. ამ მხრივ 1818 წლის აღწერის – 1781 წლის ქსნის ხეობის სტატისტიკურ აღწერასთან შედარება მნიშვნელოვანი დასკვნების გაკეთების საშუალებას იძლევა. მაგ.: შიო სალუქაშვილი, 1781 წლის აღწერაში ძმასთან, გლახასთან ერთად, ქსნის ხეობაში, სოფ. ისროლისხევშია დაფიქსირებული გოგია ფიცხელაურის სამოურავოში.⁹ 1818 წელს უკვე კირბალში ჩანს საცხოვრებლად გადმოსული.¹⁰ ივანე სალუქაშვილი, რომელიც 1781 წელს ისროლისხევის მამასახლისად ჩანს, 1813 წელს საკორინთლოში გადმოსახლებულა¹¹ და სხვ. 1818 წლის მიხედვით, მხოლოდ სოფ. კირბალში,

⁴ Vaxušti Batonišvili. aġcera samep'osa sak'art'velosa, p. 362 (ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. გვ. 362).

⁵ Vaxušti Batonišvili. aġcera samep'osa sak'art'velosa, p. 363 (ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. გვ. 363).

⁶ Vaxušti Batonišvili. aġcera samep'osa sak'art'velosa, p. 372 (ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. გვ. 372).

⁷ R. T'op'č'išvili. sak'art'veloši ost'a č'amosaxlebisa da šida k'art'lis et'noistoriis sakit'xebi. T'bilisi. 1997, pp. 148-150 (რ. თოფჩიშვილი. საქართველოში ოსთა ჩამოსახლებისა და შიდა ქართლის ეთნოისტორიის საკითხები. თბ. 1997, გვ. 148-150).

⁸ Č'rdilo kavkasiis xalx'ta istoriis narkvevebi. Z. Anč'abajis red. nakvet'i II. T'bilisi. 1978, p. 27 (ჩრდილო კავკასიის ხალხთა ისტორიის ნარკვევები. ზ. ანჩაბაძის რედ. ნაკვეთი II. თბ. 1978, გვ. 27).

⁹ E. T'aqaišvili. k'snis xeobis statistikuri aġceriloba. t'bilisis saxelmcp'io universitetis šromebi. t. 45. T'bilisi. 1951, p. 5. (ე. თაყაიშვილი. ქსნის ხეობის სტატისტიკური აღწერილობა. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები. ტ. 45. თბ. 1951, გვ. 5).

¹⁰ goris saxelmcp'io istoriul et'nograp'iuli muzeumi. Next gsiem. 8177. p. 130 (გორის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი. შემდეგ გსიემ. 8177. გვ. 130).

¹¹ gsiem. 8175. p. 100 (გსიემ. 8175. გვ. 100).

ქსნის ხეობიდან 5 კომლი გადმოსახლებულა და ყველა ქართველია (სალუქაშვილი, ლახარაშვილი, ციცაგი, მელაძე, პავლიაშვილი), პატარა მეჯვრისხევში ორი კომლი (ილურიძე, ჩოჩელი), მარანაში – ამდენივე (ლოჯაშვილი, კეკაძე) და ა. შ. ასევე მრავლად გადმოსახლებულან შიდა ქართლის სხვადასხვა სოფლებში (დიდ მეჯვრისხევში, ზემო არცევში, ფლავისმანში, ფლავში) იკოროთის მონასტრის ყმები. აღსანიშნავია, რომ გადმოსახლებულთა 70% ბოლო 15 წელზე მოდის, ანუ რუსული ხელისუფლების დამყარების შემდეგ.

მხოლოდ აღწერის გარკვეულ ნაწილში, კერძოდ, მდ. პატარა ლიახვის მონაპირე სოფლებში ჩანს ოსი მოსახლეობა (დმენისში, ქსუისში და სხვ.), ისიც ნათელია, რომ ახლად ჩამოსახლებულნი არიან. მიუხედავად ხელისუფლების ხელშეწყობისა, მათ ნაწილს ჯერ კიდევ არ გააჩნია საცხოვრებელი სახლი, საკუთარი მიწა, არიან ბოგანოები, თავს ირჩენენ დღიური შრომით და ა.შ.¹²

მათგან უნდა განვასხვავოთ ქართველი თავადაზნაურების ინციპიატივით ოსეთიდან გადმოსახლებული ოსები, რომელთაც, უკვე უჩანთ უძრავი ქონება, მიწა და შემოსავალიც გააჩნიათ, რაც, სავარაუდოდ, გადმოსახლებელთა ხელშეწყობით ხდება. მაგ., სოფ. ტყვიავში აზნაურ კორინთელების მიერ 20 წლის წინ (XVIII ს. ბოლო – XIX ს. დასაწყისში) გადმოსახლებულ ოსებს: ბატიზა გაბოშვილს, ბარდიმ გაბარაშვილს, გლახა ჯათეშვილს, სოფელ დმენისში შანშე ერისთავის გლეხებს: გიორგი, ჩეჩე და ბერო ვალიშვილებს, სოფელ ქსუისში გლახა უთნელიშვილის გლეხებს: დათუა ჯახოვეს და ანდრო ფუნაურს უკვე დაფიქსირებული აქვთ საკუთარი სახლები, მიწა, ჰყავთ შინაური პირუტყვი, ეწევიან მიწათმოქმედებას, მევენახეობას.¹³

როგორც ჩანს, გადმოსახლებულ ოსთა ნაწილი ქრისტიანობას იღებდა და მალევე ქართველდებოდა. მხედველობაში გვაქვს ის ფაქტი, რომ 1804 წლის კამერალური აღწერის მიხედვით, გორის მაზრაში ბევრად მეტი ოსი ჩანს, ვიდრე 1818 წლის აღწერაში. ნაკლებად სავარაუდოა, ჩამოსახლებული ოსები 1804 წლიდან 1818 წლამდე სადმე წასულიყვნენ. ვფიქრობთ, მათი უძრავლესობა გაქრისტიანდა და ქართველებად დაეწერა.

ბუნებრივია, ყველა არ იცვლიდა სარწმუნოებას და ეროვნებას. 1838

¹² I. Alimbarashvili. *šida k'art'lis mosaxleoba (md. lexura – didi liaxvis xeobebis) mosaxleoba 1818 clis kameraluri ašceris mixedevit'*. 2nd International Conference on History, Art, Literature & Culture in South Caucasus and Black Sea Region HALC-2017. T'bilisi. 2017, p. 35 (ი. აღიშვარაშვილი. შიდა ქართლის მოსახლეობა (მდ. ლეხურა – დიდი ლიახვის ხეობების) მოსახლეობა 1818 წლის კამერალური აღწერის მიხედვით. 2nd International Conference on History, Art, Literature & Culture in South Caucasus and Black Sea Region HALC-2017. თბ. 2017, გვ. 35).

¹³ *gsiem 8051. pp. 303-305 (გსიემ 8051. გვ. 303-305).*

წლისთვის გორის მაზრაში უკვე 1573 სული ოსი ცხოვრობდა,¹⁴ რაც მაზრის მთელი მოსახლეობის 5,03%-ს შეადგენდა. 1886 წლისათვის ოსების რიცხვმა გორის მაზრაში, მეჯვრისხევის უბანზე (სოფ. ხურვალეთი, კოდი, ორჭოშანი, ჭარები, წინაგარა, სნეკვი და სხვ.) უკვე შეადგინა 7483 სული,¹⁵ რაც ქართველი მოსახლეობის 37%-ს შეადგენდა, ხოლო ხიდისთავის უბანზე (ტანას ხეობის სოფლები: ბობნევი, ბოშური, ღვედრეთი, დრე, იკვნევი, იფნარა, ორმოცი, წერეთი, ღვარები, ტუსრები და სხვ.) – 7377 სული (ქართველების 33%).¹⁶

განსაკუთრებით გაიზარდა ოსი ეროვნების მოსახლეობის რიცხვი საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ. მხოლოდ 1926 წლიდან – 1939 წლამდე აღწერებს შორის პერიოდში მან 35382 სულით მოიმატა და 113298-დან – 148680-ს მიაღწია.¹⁷ ეს იმ დროს, როდესაც ქართველების რიცხვი მცირდებოდა ხელისუფლების რეპრესიული პოლიტიკის შედეგად მისთვის მიუღებელი ფენების: თავადაზნაურობის, სამღვდლოების, ინტელიგენციის ფიზიკური ლიკვიდაციის, გადასახლებისა და ემიგრაციაში წასვლის გამო.

ხელისუფლების ინიციატივა ოსთა მიგრაციასთან დაკავშირებით ეხებოდა არა მხოლოდ ჩრდილოკავკასიიდან ე. წ. სამხრეთ ოსეთის ტერიტორიაზე, არამედ, დიდი და პატარა ლიახვის ხეობებიდან შიდა ქართლის სიღრმეში გადმოსახლებასაც. მაგ., 1932 წლის 8 მაისს საქართველოს სსრ სახკომსაბჭო იღებს გადაწყვეტილებას სამხრეთ-ოსეთიდან ტირიფონის ველზე მცირემიწიანი გლეხების გადასახლების და მათი მიწითა და საშენი მასალით უზრუნველყოფის შესახებ.¹⁸

ზოგიერთი ოსი ავტორი შეგნებულად აყალბებდა და აყალბებს დოკუ-

¹⁴ სტატისტიკური მონაცემებით, 1838 წლისათვის გორის მაზრაში აღრიცხულია ორივე სქესის 24581 ქართველი, 4595 სომეხი, 1573 ოსი და 504 ებრაელი, სულ 31253 სული. See *Sbornik materialov dlâ opisaniâ Tiflisskoj gubernii*. pod. red. K. L. Zissermana. t. I. č. I. Tiflis. 1870, p. 62 (ოს: Сборник материалов для описания Тифлисской губернии. под. ред. К. Л. Зиссермана. т. I. ч. I. Тифл. 1870, გვ. 62).

¹⁵ *Svod statističeskikh dannyh o naselenii Zakavkazskogo kraâ izvlečënnih iz posemejnyh spiskov 1886 g.* Tiflis. 1893, p. 49-50 (**Свод статистических данных о населении Закавказского края** извлечённых из посемейных списков 1886 г. Тифлисъ. 1893, გვ. 49-50).

¹⁶ *Svod statističeskikh dannyh o naselenii Zakavkazskogo kraâ izvlečënnih iz posemejnyh spiskov 1886 g.* p. 56 (**Свод статистических данных о населении Закавказского края** извлечённых из посемейных списков 1886 г. გვ. 56).

¹⁷ V. Jaošvili. *sak'art'velos mosaxleoba*. T'bilisi. 1996, p. 145 (ვ. ჯაოშვილი. საქართველოს მოსახლეობა. თბ. 1996, გვ. 145).

¹⁸ *sak'art'velos erovnuli ark'ivis teritoriuli organo. goris raionuli ark'ivi. p'ondi 4. anaceri 1. sak'me 104.* p. 7, 1932. Next, *goris ark'ivi* (საქართველოს ეროვნული არქივის ტერიტორიული ორგანო. გორის რაიონული არქივი. ფონდი 4. ანაწერი 1. საქმე 104. გვ. 7. 1932. შემდეგ. გორის არქივი).

მენტებს და ცდილობს საქართველოს ტერიტორიაზე რეალურად მაცხოვრებელი ოსების რიცხვი ხელოვნურად კიდევ უფრო გაზარდოს. მაგ., პროფ. გ. თოგოშვილის, მ. ჯიოევის, კ. ფუხაევის, ლ. ჩიბიროვის ავტორობით და ამ უკანასკნელის რედაქციით 1990 წელს ცხინვალში გამოცემულ სასწავლო სახელმძღვანელოში „სამხრეთ ოსების ისტორია“, ცხინვალში დაფიქსირებულია 1015 კომლი, მათ შორის 44 კომლი ოსი. წყაროდ მითითებულია 1804 წლის აღწერა.¹⁹

რეალურად 1804 წლის კამერალურ აღწერაში ცხინვალში მითითებულია 182 კომლი. აქედან 41 კომლი ქართველია,²⁰ სომეხია – 116, ოსი – 12. ცალკეა მითითებული „ჟიდი“ – 6 კომლი და „კათოლიკე“ – 7 კომლი.²¹

საბჭოთა და თანამედროვე ოს ისტორიკოსთა ნაწილი (მაგ., თეიმურაზ ტაღტაევი, ლუღვიგ ჩიბიროვი, კონსტანტინე ფუხაევი და სხვ.) ცდილობს ოსების საქართველოში ჩამოსახლების პროცესში მხოლოდ ხელისუფლების პოლიტიკური მიზნის ხაზგასმას, მცირე ერის (ამ შემთხვევაში ოსების) დეეთნიზაციისა და ქართველებთან ასიმილაციის თვალსაზრისით, რომელიც ატარებდა ძალადობრივ, უხეშ და დისკრიმინაციულ ხასიათს და არაფერს ამბობს ამ პროცესში თვით ოსი მოსახლეობის მიზნებზე, სურვილსა და ინიციატივებზე. ასევე, ხელისუფლების შეგნებულ და მიზანმიმართულ პოლიტიკაზე რეგიონის განუვითარებლობის, ეკონომიკის ჩამორჩენილობისა და სტაგნაციის მიზნით.²²

ჩვენ ზემოთ ეს პროცესი ქრონოლოგიურ ჭრილში წარმოვჩინეთ. ახლა შევეცდებით, საარქივო დოკუმენტებზე დაყრდნობით გავარკვიოთ, თუ როგორ გახდა საქართველოში მაცხოვრები ეთნიკურად ოსი მოსახლეობა უკან, ჩრდილო კავკასიაში დაბრუნების ინიციატორი და რა იყო ამის მიზეზი.

XX ს. 40-იან წლებში ჩრდილო კავკასიაში იმგვარი სიტუაცია შეიქმ-

¹⁹ L. Č'ibirovi. G. T'ogošvili. M. Jioevi. K. P'uxaevi. samxret' osebhis istoria. prop'. I. Č'ibirovis red. sascavlo saxelmjǧvanelo. C'xinvali. 1990, p. 60. (ლ. ჩიბიროვი, გ. თოგოშვილი, მ. ჯიოევი, კ. ფუხაევი. სამხრეთ ოსების ისტორია. პროფ. ლ. ჩიბიროვის რედ. სასწავლო სახელმძღვანელო. ცხინვალი. 1990, გვ. 60).

²⁰ აღსანიშნავია, რომ აღწერაში „ქართველი“ და „იმერელი“ ცალ-ცალკე გრაფაშია დაფიქსირებული.

²¹ gsiem. 7486. aǧcera, p. 16 (გსიემ. 7486. აღწერა. გვ. 16).

²² T. Tadtav. Demografičeskie processy v poreformennyj period v Ūžnoj Osetii (1861-1900 gg.), pp. 205, 206 (T. Tadtav. Демографические процессы в пореформенный период в Южной Осетии (1861-1900 гг.). გვ. 205, 206). <https://cyberleninka.ru/article/v/demografičeskie-protssesy-v-poreformennyj-period-v-yuzhnoy-osetii-1861-1900-gg;> L. Č'ibirovi. G. T'ogošvili. M. Jioevi. K. P'uxaevi. samxret' osebhis istoria. pp. 148-151; 165-168 (ლ. ჩიბიროვი, გ. თოგოშვილი, მ. ჯიოევი, კ. ფუხაევი. სამხრეთ ოსების ისტორია. გვ. 148-151; 165-168).

ნა, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე ჩამოსახლებულ ოსებს პირიქით, ჩრდილო კავკასიაში მასობრივად დაბრუნების სურვილი გაუჩნდათ, რასაც ხელისუფლება მიზანმიმართულად უწყობდა ხელს გარკვეულ მომენტამდე.

გერმანიასთან ომის მიწურულს ხელისუფლებამ ჩენებსა და ინგუშებს ბრალი დასდო გერმანულ ფაშისტებთან თანამშრომლობასა და სამშობლოს დაღალტში.

1944 წლის თებერვალში 100 ათასი საბჭოთა ჯარისკაცი და 20 ათასი ოფიცერი ჩრდილოეთის ფრონტის ხაზიდან მოხსნეს და ჩენეთისა და ინგუშეთის სოფლებში ოჯახებში განალაგეს. ოფიციალურ მიზეზად მათთვის მიცემული შვებულების გატარება დასახელდა. ადგილობრივ კომუნისტებს ხელისუფლებასთან თანამშრომლობა დაავალეს, ასევე შეკრიბეს ისლამური რელიგიური ლიდერები და ანგარიშსწორებით დაემუქნენ, რათა მოსახლეობა ბრძანებას დამორჩილებოდა და წინააღმდეგობა არ გაეწია.

1944 წლის 23 თებერვალს, საბჭოთა არმიის დღეს, ჯარისკაცები მოულოდნელად სახლებში შევიდნენ და ადგილობრივთა მასიური დაპატიმრებები დაიწყეს. ჩენებმა წინააღმდეგობის გაწევა სცადეს, მაგრამ ამაოდ. მათ, ოჯახებთან ერთად, ორსაათიანი ვადა მისცეს, რათა 3 დღის სურსათი აეღოთ და გადასახლებისათვის მომზადებულიყვნენ. ზამთრის სუსხისა და დიდი თოვლის გამო, გადასახლებულთა გადაყვანა ჭირდა, ამიტომ ბევრი მათგანი ადგილზევე გაანადგურეს, მაგ., გალანტიოჟის ტბაში 6000 ადამიანი დაღარჩვეს.²³ ხაიბახის აულის მოსახლეობა საჯინობოში შერეკეს და 700 კაცი ცოცხლად გამოწვეს.²⁴

352647 ადამიანი 86 სატვირთო მატარებელში ჩასხეს და შორეულ ყაზახეთისა და ციმბირის ტრამალებსა და დაუსახლებელ ადგილებს გაუყენეს.

1944 წლის 7 მარტის დადგენილებით ჩენ-ინგუშეთის ავტონომიური რესპუბლიკა გაუქმდა, ხოლო ტერიტორია ჩრდილო ოსეთს, დაღესტანსა და საქართველოს შორის გადაანაწილეს. საქართველოს შემადგენლობაში შევიდა ითუმ-ყალეს რაიონი მთლიანად, შაროის რაიონის დასავლეთი ნაწილი, გალანჩოჟის, გალაშკის და პრიგოროდნის რაიონების სამხრეთი ნაწილები. საქართველოს შემადგენლობაში ასევე შევიდა ჩრდილო ოსეთის ასსრ გიზელდონის რაიონის სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილი, რის საფუძველზეც შეიქმნა

²³ M. Čuxua. kavkasiis k'eds miġma (მ. ჩუხუა. კავკასიის ქედს მიღმა). http://www.diaspora.gov.ge.index.php?lang_id=geo&sec_id=124&info_id=1657.

²⁴ J. Baberowski. Prestuplenie veka: Roždenie čečenskoj vojny iz duha Stalinskogo terora (წ. Баберовский. Преступление века: Рождение чеченской войны из духа Сталинского террора). <http://old.memo.ru/hr/hotpoints/caucas1/msg/2004/09/m26242.htm>.

საქართველოს შემადგენლობაში ახალხევის რაიონი, რომლის ფართობი 2000 კმ-ს შეადგენდა.²⁵

ყოფილი ჩეჩენ-ინგუშეთის ავტონომიური რესპუბლიკის გაუქმების შედეგად საქართველოსათვის შემოერთებულ ტერიტორიაზე დააფუძნეს ახალხევის რაიონი, რომელიც 50-იანი წლების დასაწყისში გააუქმეს და სამხრეთი ნაწილი დუშეთის რაიონს, ხოლო ჩრდილო ოსეთის გიზელდონის რაიონისა და ჩეჩენ-ინგუშეთის პრიგორდონის რაიონი ყაზბეგის რაიონს მიუერთეს.

საბჭოთა ხელისუფლებამ გადაწყვიტა, თავისუფლებისმოყვარე, ჯიუტი და დაუმორჩილებელი ჩეჩენ-ინგუშების ნაცვლად, დეპორტირებულთა ადგილზე მორჩილი და ერთგული ოსები გადაესახლებინა საქართველოდან და კავკასიის მუდამ მშფოთვარე ეს რეგიონი „სამუდამოდ, დაემშვიდებინა. მთავრობა ახლად გადასახლებულებს ცხოვრების კარგ პირობებს, გადასახადებისაგან გათავისუფლებას და სხვა შეღავათებს სთავაზობდა, საამისოდ მათ სათანადო განცხადებით უნდა მიემართად ადგილობრივი ხელისუფლებისათვის, რომელიც, თავის მხრივ, სიებს ცენტრში ათანხმებდა.

თუმცა, ამნებულ-გამზადებული კარ-მიდამოს, ავეჯისა და საქონლის უსასყიდლოდ დაუფლების მსურველი ბევრად მეტი აღმოჩნდა, ვიდრე ამას ხელისუფლება ვარაუდობდა. რომ იტყვიან, საქმე დასწრებაზე იყო. ჩრდილო კავკასიაში გადასახლების მიზეზად ისინი ადგილზე ცხოვრების მძიმე პირობებს, უგზობას, უმიწობას ასახელებდნენ.

გადასახლების საკითხი გააქტიურდა გორის რაიონშიც. 1946-48 წლებში ატენის ხეობის მთიანი ზონისა და შიდა ქართლის ეთნიკურად ოსებით დასახლებული რვა სოფლის მოსახლეობამ (ზ. ახალსოფელი, იკვნივი, ღვედრეთი, ხვწე, წერეთი, ურიული, დიდთავი, ნადარბაზევი) განცხადებით მიმართა ადგილობრივ ხელისუფლებას ჩრდილოკავკასიაში, მოსახლეობისაგან დაცული ტერიტორიებზე გადასახლებასთან დაკავშირებით.

ზემოთ გარკვეულწილად შევეხეთ ოსების საქართველოში გადმოსახლების პროცესს, მაგრამ საიდან, როდის და როგორ გაჩნდა ტანას ხეობაში ოსური მოსახლეობა?

²⁵ K'. Lukianovič'i. sak'art'velos č'rdiloet'i sazgvris strategiuli gadasasvlelebi da mat'i roli k'veq-nis usap'rt'xoebaši (geopolitikuri da istoriuli analizi). našromi šesrulebuli dok'toris akademiuri xarixsis mosapoveblad. T'bilisi. 2015, p. 56. (ქ. ლუკიანოვიჩი. საქართველოს ჩრდილოეთი საზღვრის სტრატეგიული გადასახლებები და მათი როლი ქვეყნის უსაფრთხოებაში (გეოპოლიტიკური და ისტორიული ანალიზი). ნაშრომი შესრულებული დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ. 2015, გვ. 56).

ჩამოთვლილი რვა სოფლიდან²⁶ იოანე ბაგრატიონი ატენის ხეობაში XVIII ს. ბოლოს (1799 წ.) ასახელებს მხოლოდ „ღვედრეთსა“ და „იკუნევს“.²⁷

XIX საუკუნის დასაწყისისათვისაც გამოქვეყნებული „ლეკიანობის“ გამო, მდ. ტანას ხეობა მოსახლეობისაგან თითქმის დაცლილია და მისი ხელახალი დასახლება მხოლოდ 1817-1821 წლებში ხდება გენერალ-მაიორ გიორგი ერისთავის მიერ მთავარმართებელ ერმოლოვის დავალებით, იმ პირობით, რომ აქ ერისთავი თავის საკუთარ 50 კომლ ვლექს ჩამოსახლებდა ქსნისა და არაგვის ხეობიდან და სოფელს დაიცავდა.²⁸

თვით ხეობის ცენტრი სოფელი ატენი ციციანოვის დავალებით ჩატარებულ გორის მაზრის 1804 წლის პირველ კამერალურ აღწერაში სხვაგან, ბევრად უფრო ჩრდილოეთით ლოკალიზდება და პატარა ლიახვის ზემო წელის სოფლები: კლოტებსა და ზონკარს შორისაა მოხსენიებული.²⁹

²⁶ მკითხველი შეცდომაში არ უნდა შევიდეს იმ თვალსაზრისით, რომ დღეისათვის ხვწე მდებარეობს მდ. დიდი ლიახვის ხეობაში ჯავის ზემოთ, ხოლო ნადარბაზევი ტირიფონას კაპეზე, შავშვების თემში, თბილისი-გორის საავტომობილო გზის სიახლოვეს. XX ს. 80-იან წლებამდე, სოფლები: ხწე და ნადარბაზევი ტანის ხეობის პარალელურ თემის ხეობაშიც არსებობდა. ხსენებული სოფლები დაფიქსირებულია ივ. ჯავახიშვილის რედაქციით 1923 წელს გამოცემულ საქართველოს რუკაზეც. See sak'art'velos istoriuli ruka. gamoc'emuli šinagan sak'met'a saxalxo komisariatis mier Iv. Javaxišvilis redak'torobit', šedgenili topograp' Evsevi Baramijis mier, T'bilisi. 1923. (იხ: საქართველოს ისტორიული რუკა. გამოცემული შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის მიერ ივ. ჯავახიშვილის რედაქტორობით. შედგენილი ტოპოგრაფ ვესევი ბარამიძის მიერ. თბილისი. 1923).

²⁷ Ioane Bagrationi. k'art'l-kaxet'is aġcera. tek'sti gamosac'emad moamzades, gamokvleva da sajieblebi daur'tes T'ina Eruk'ijem da Guram Bedošvilma. T'bilisi. 1986, p. 31. (იოანე ბაგრატიონი. ქართლ-კახეთის აღწერა. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს თინა ერუქიძემ და გურამ ბედოშვილმა. თბ. 1986, გვ. 31).

²⁸ Kavkazskij kalendar'. Tiflis. 1846, pp. 47-48 (Кавказский календарь. Тифл. 1846, გვ. 47-48); S. Makalat'ia. atenis xeoba. T'bilisi. 1957, p. 8 (ს. მაკალათია. ატენის ხეობა. თბ. 1957, გვ. 8).

²⁹ I. Alimbarašvili. goris mazris mosaxleoba 1804 clis pirveli kameraturi aġceris mixedvit'.Ggoris saxelmcip'o sascavlo universitetis davit' aġmašeneblisadmi mijšvnili V saert'ašoriso samec'niero konp'erenc'iis masalebi. Gori. 2018, p. 75. (ი. ალიმბარაშვილი. გორის მაზრის მოსახლეობა 1804 წლის პირველი კამერალური აღწერის მიხედვით. გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის დავით აღმაშენებლისადმი მიძღვნილი V საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები. გორი. 2018, გვ. 75). ჩვენი მოსაზრება შემდეგ არგუმენტებს ეყრდნობა: *ჯერ ერთი*, გეოგრაფიული თანმიმდევრობით, ხსენებულ აღწერაში №80-დან-90-ის ჩათვლით, პატარა ლიახვის, მეჯუდასა და ქსნის ხეობების ზემო წელის სოფლებია აღწერილი და ატენი კონტექსტიდან ამოვარდნილია. *მეორე* – დედაქალაქიდან დაშორება ატენამდე აღწერილ 4 სოფელში (ვარტყაპი, ვალდა, სხლები, კოლოტები) მერყეობს 88-დან 100 ვერსამდე, თვით ატენისა კი – 98 ვერსი. ტანის ხეობაში მდებარე ატენის მეზობელ სოფელ ხიდისთავს (№162) დედაქალაქამდე მანძილად მითითებული აქვს 60 ვერსი. შეუძლებელია ხიდისთავსა და ატენს შორის მანძილში აღმწერებს 28 ვერსის ცდომილება დაეშვათ. *მესამე*, მოსახლეობის საქმიანობიდან გამოძინარე, ატენელები ეწევიან მესაქონლეობას და გადასახლდაც შინაური პირუტყვით იხდიან, რაც, ზოგადად, მთის მოსახლეობისათვისაა დამახასიათებელი.

1886 წლის საოჯახო სიებში გორის მაზრის ზემოთ დასახლებული

გორის მიმდებარე სოფელი ატენი კი მთელ ქართლში მევენახეობისა და ღვინის ხარისხით გამორჩეული ადგილი იყო, რაც, ასევე ნაკლებად სავარაუდოა, აღმწერებს მხედველობიდან გამორჩენილად. *მეოთხე* – ატენის ხეობა გამუდმებული ლეკიანობისაგან 1804 წლისათვის თითქმის დაკლილი იყო მოსახლეობისაგან და, როგორც ითქვა, მხოლოდ XIX ს. 20-იან წლებში ხდება მისი მოსახლეობის ხელახალი დასახლება; *მეხუთე* – 1817 წლის 8 მარტს, იმავე ერმოლოვის მიერ რუსეთის იმპერიის ფინანსთა მინისტრისადმი გაგზავნილი წერილის მიხედვით, ტანას ხეობა სიგრძით სულ 15 ვერსს შეადგენდა, ხოლო სიგანით 1/4 ვერსს. თვით ატენში ერთი სახაზინო ვენახი იყო, რომელიც 100 თუნგ ღვინოს იძლეოდა, ასევე რამდენიმე ცარიელი სავენახე ადგილი, სახაზინო და ადგილობრივი მეპატონეების მფლობელობაში. See: Akty Sobrannye Kavkazskoiu Arheograficeskoiu Kommissieiu. t. VI. č. II. Tiflis. 1875, p. 750. dok. 1099 (იხ: Акты Собранные Кавказскою Археографическою Коммиссиею. т. VI. ч. II. Тифл. 1875, გვ. 750. დოკ. 1099). როგორც ვხედავთ, ამ შემთხვევაშიც ატენის დასახლება ერთმანეთს არ ემთხვევა. აღსანიშნავია, რომ ატენი წოდლებსა და კოლოტებს შორისაა მოხსენიებული კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის აქტებშიც. სოფლის მოსახლეობა 19 კომლია (129 სული), აქედან 18 კომლი (123 სული) ქართველია და 1 კომლი (6 სული) ოსი. მისდევნენ მესაქონლეობას, თესენ ხორბალს, შვრიას, ქერს. ზაფხულში დადიან „ქართლში სამუშაოდ“. დალას იხდიან კომლზე 1 თხასა და 1 ბატკანს წლოურად, მოსახლეობა ღარიბია. See: Akty Sobrannye Kavkazskoiu Arheograficeskoiu Kommissieiu. t. II. Tiflis. 1868, p. 75. dok. 121 (იხ: Акты Собранные Кавказскою Археографическою Коммиссиею. т. II. Тифл. 1868, გვ. 75. დოკ. 121) და სხვ. ე. თაყაიშვილის მიერ 1951 წელს გამოცემული „ქსნის საერისთავოს სტატისტიკური აღწერილობაში“, რომელიც 1781 წლის მდგომარეობას ასახავს, აღწერა იწყება „ისროლისხევის ატენიდან“, რომელიც გოგია ფიცხელაურის სამოურავო ყოფილა და აღწერილია 9 კომლი (16 სული), ყველა ქართველი ეროვნების (სალუქაშვილები, ასტამაძეები, ხაზასვილი და გენგიური) E. T'aqaišvili. k'snis saerist'avos statistikuri aġceriloba. T'bilisi saxelmcip'o universitetis šromebi. t. 45. T'bilisi. 1951, p. 5. (ე. თაყაიშვილი. ქსნის საერისთავოს სტატისტიკური აღწერილობა. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 45. თბ. 1951, გვ. 5). ცნობილია, რომ ისროლისხევი მდებარეობს მდ. მეჯულის სათავესთან, ცხინვალის ჩრდილო-აღმოსავლეთით (ბიყარის თემში), „კუალად ჭურთისა, ცხრაწყაროსა და ქოლოთ-ქვიტკირის დასავლით“ (Vaxušti Batonišvili. p. 361) (ვახუშტი ბატონიშვილი. გვ. 361). საკითხის საბოლოო გარკვევაში გვეხმარება ცნობილი გერმანელი მეცნიერი და მოგზაური იოჰან გიულდენშტედტი. იგი განმარტავს, რომ „სხლებს გარშემო, მეჯულაზე მდებარეობდა 4 ოსური სოფელი: ასატური, არდისი, ბერზათაკარი, ტბა და ქართული სოფლები: დათვიანთაკარი, წოდლები, ატენი, ჯავახკარი, ისროლი და სხვ. Giuldenštedtis mogzauropa sak'art'veloši. t. I. germanuli tek'sti k'art'uli t'argmanit'urt' gamosc'a da gamokvlevedi daurt'o g. gelašvilma. T'bilisi. 1962. p. 98-99 (გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. ტ. I. გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანიურთ გამოსცა და გამოკვლევები დაურთო გ. გელაშვილმა. თბ. 1962. გვ. 98-99). ვნახით, სად მიუთითებს გიულდენშტედტი „სხლებს“. 1771 წლის 1 ივლისს იგი გასულა ლარგვისიდან, მდ. ჭურთისა ზევით მისდევს და 3 საათის შემდეგ მიდის ოსურ სოფელ ცქუნეთში. ცქუნეთიდან 1 საათში კვლავ „აღმა“ მიდის და 1,5 საათის შემდეგ ადის „მითს წვერზე“, რომელზეც „ჯერ კიდევ თოვლი დევს“. იქედან სამხრეთით ჩანს მდ. მეჯულის სათავე. ხსენებული ადგილიდან იგი კვლავ „ზეით“ მიემართება ოსურ სოფელ სხლებამდე, სადაც გაუთეგია ღამე. Giuldenštedtis mogzauropa sak'art'veloši. t. I. germanuli tek'sti k'art'uli t'argmanit'urt' gamosc'a da gamokvlevedi daurt'o g. gelašvilma. T'bilisi. 1962. p. 97 (გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. ტ. I. გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანიურთ გამოსცა და გამოკვლევები დაურთო გ. გელაშვილმა. თბ. 1962. გვ. 97). როგორც ვხედავთ, გერმანელი მეცნიერი ატენის ზუსტ ლოკალიზაციას ვეაწვდის, რაც აღწერილი სოფლის ტანას ხეობის ატენთან იდენტიფიკაციას გამორიცხავს.

სოფლებიდან მოხსენიებულია მხოლოდ სამი: იკენევში ცხოვრობს 7 კომლი (51 კაცი, 45 ქალი, სულ 96 სული), ლვედრეთში – 5 კომლი (13 კაცი, 19 ქალი, სულ 32), დიდ და პატარა წერეთში ერთად – 14 (7+7) კომლი, 88 (52+36) კაცი, 70 (47+23) ქალი, სულ 158 სული³⁰. როგორც ვხედავთ, მოსახლეობა დასახლებულ სოფლებში ჯერ კიდევ მცირერიცხოვანია, მაგრამ ყველგან მითითებულია ეთნიკურად ოსები.³¹

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, ტანას ხეობის ზემო წელზე ოსური მოსახლეობა მნიშვნელოვნად გამრავლდა.

1926 წლის აღწერის მიხედვით, გორის მაზრაში 1000 სულზე ნაკლები მოსახლეობით სოფელი უკვე აღარ ჩანს.³²

1886 წლიდან – 1936 წლამდე (50 წლის განმავლობაში) სოფელ იკენევის მოსახლეობა 7 კომლიდან (96 სულიდან) გაზრდილა 31 კომლამდე (251 სული), ანუ, თითქმის გასამმაგებულია. ხელოვნურ გამრავლებას ემატებოდა ბუნებრივი გამრავლებაც. ოჯახების უმეტესობა 10 და მეტსულიანია (გვხვდება 18 და 17 სულიანი ოჯახებიც). 31 კომლიდან 13 კომლი ქერდიყოშილია, 8 – ხინჩეგაშილი, ხოლო 10 – მუზაშილი.³³ რაც შეეხება სოფელ ლვედრეთის მოსახლეობას, იგი იმავე 50 წლის განმავლობაში 5 კომლიდან (32 სული) გაზრდილა 14 კომლამდე (133 სული). ამ შემთხვევაში მოსახლეობა კიდევ უფრო მეტი, გაოთხმაგებულია. აქაც გვხვდება 18 და 19 სულიანი ოჯახები. ცხოვრობენ შემდეგი გვარები: ცხომილი (3 კომლი), გუსოშილი (1), ფერსაშილი (1), ქისიშილი (2), ქორთიაშილი (1), ჯინიყაშილი (1), ჯეირანაშილი (5).³⁴

როგორც ითქვა, ტანას ხეობის ოსური მოსახლეობიდან ჩრდილო კავკასიაში გადასახლების მსურველი ბევრად მეტი აღმოჩნდა, ვიდრე ელოდნენ. მალევე პროცესს თან დაერთო გაუთვალისწინებელი სირთულეებიც და ხელისუფლება გამოუვალ მდგომარეობაში ჩავარდა.

³⁰ Svod statističeskikh dannyh o naselenii Zakavkazskogo kraâ izvlečënyh iz posemejnyh spis-kov 1886 g. Tiflis. 1893, p. 56 (**Свод статистических данных о населении Закавказско-го края** извлечённых из посемейных списков 1886 г. Тифлиси. 1893, гв. 56).

³¹ Svod statističeskikh dannyh o naselenii Zakavkazskogo kraâ izvlečënyh iz posemejnyh spis-kov 1886 g. Tiflis. 1893, p. 56 (**Свод статистических данных о населении Закавказско-го края** извлечённых из посемейных списков 1886 г. Тифлиси. 1893, гв. 56).

³² mosaxleobis sruliad sakavširo aġcera 1926 clis. ganq. I. c'xrili II. T'bilisi. 1929 (მოსახლეობის სრულიად საკავშირო აღწერა 1926 წლის. განყ. I. ცხრილი II. თბ. 1929).

³³ goris ark'ivi. p'ondi 15. anaceri 1. saark'ivo 2. sakomlo davt'ari 8. p. 1-30, 1936 (გორის არქივი. ფონდი 15. ანაწერი 1. საარქივო 2. საკომლო დავთარი 8. გვ. 1-30, 1936).

³⁴ goris ark'ivi. p'ondi 15. anaceri 1. saark'ivo 4. sakomlo davt'ari 1. p. 78-91, 1937 (გორის არქივი. ფონდი 15. ანაწერი 1. საარქივო 4. საკომლო დავთარი 1. გვ. 78-91, 1937).

რამდენადაც, გადასახლების მსურველთა ძირითად საქმიანობას მეცხოველეობა წარმოადგენდა, ყველაზე მეტად ეს დარგი დაზარალდა. მაგ., 1946 წლის 11 ნოემბერს გორის რაიადმასკომი იხილავს საკითხს, გორის რაიონიდან დიდი წერეთის, ურიულისა და ხვწეს კოლმეურნეობის წევრთა მათი უძრავ-ძოძრავი ქონებით ჩრდილოეთ ოსეთში მუდმივ საცხოვრებლად გადასვლასთან დაკავშირებით, რის გამოც, გორის რაიონის 1946 წლის მეცხოველეობის გეგმიდან იღებენ: 252 სულ მსხვილფეხა რქოსან პირუტყვს, 369 სულ ცხვარსა და თხას, 6 ცხენს, 250 ფრთა ფრინველს და ა.შ.³⁵

გადასახლების სურვილს განსაკუთრებით მთიანი რეგიონის მოსახლეობა გამოთქვამდა. 1948 წლის 13 მარტს გორის რაიადმასკომში შედის სოფ. ზემო ახალსოფლის კოლმეურნეობის წევრთა საერთო განცხადება: „ჩვენ, ზ. ახალსოფლის მოსახლენი 30 კომლის რაოდენობით ვცხოვრობთ მთაგორიან, სრულიად უვარგის და გამოუსადეგარ ადგილას ყველაზე ღარიბად, ამიტომ გთხოვთ ნება დაგვართოთ ჩრდილოეთ ოსეთში ჩვენი საცხოვრებლად გადასვლის გამო“.³⁶

1948 წლის 27 იანვარს ტარდება სოფ. იკენევის ბერიას სახელობის კოლმეურნეთა საერთო კრება, რომელსაც დასწრებია 46 კაცი, მათ შორის 19 ქალი, დღის წესრიგი: გორის რაიონიდან ჩრდილო კავკასიის გროზნოს ოლქის პერვომაისის რაიონში ჩვენი კოლმეურნეობის გადასვლისა და დასახლების შესახებ (მომხს. კოლმეურნეობის თავმჯდომარე ვ. ქერდიყოშვილი).

კრება აღნიშნავს: „დღევანდელი საცხოვრებელი ადგილი სოფ. იკენევაში ვერ აკმაყოფილებს ჩვენს მოთხოვნილებებს, სახნავ-სათესი ფართობები ნიადაგებისაგან გაირეცხა და უმოსავლოა. განვიცდით სათესი და სათიბი ფართობების დიდ სიმცირეს და უზოობას. ამიტომ გადავწყვიტეთ, მუდმივ საცხოვრებლად გადავიდეთ ჩრდ. კავკასიაში“.³⁷

ლოკუმენტს მოსდევს იკენევის მაცხოვრებელთა სია (სულ 27 კომლი, მუზაშვილები, ხინჩაგაშვილები, ქერდიყოშვილები), მათ საკუთრებაში არსებული მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის, ცხენის, ცხვრისა და თხის რაოდენობა და განცხადებები გროზნოს „ობლასთში“ ოჯახიანად გადასახლების სურვი-

³⁵ goris ark'ivi. p'ondi 4. anaceri 1. sak'me 654. p. 24, 1946 (გორის არქივი. ფონდი 4. ანაწერი 1. საქმე 654. გვ. 24, 1946).

³⁶ goris ark'ivi. p'ondi 4. anaceri 1. sak'me 768. p. 1, 1948 (გორის არქივი. ფონდი 4. ანაწერი 1. საქმე 768. გვ. 1, 1948).

³⁷ goris ark'ivi. p'ondi 4. anaceri 1. sak'me 675. p. 8, 1948 (გორის არქივი. ფონდი 4. ანაწერი 1. საქმე 675. გვ. 8, 1948).

ლის შესახებ. განცხადებები ერთი შინაარსის და ერთი ხელით ნაწერია, მათზე თანდართული ხელმოწერებიდან ჩანს, რომ ხელმომწერთა უმრავლესობა წერა-კითხვის უცოდინარი, ან ნაკლებად მცოდნეა.³⁸

იგივეს ითხოვს სოფ. ნადარბაზევის გლეხობა: „მოგახსენებთ, რომ ჩვენ ვცხოვრობთ მთაგორიან ადგილას, ეკონომიკურად ძალზე ჩამოვრჩებით რაიონზედ, ე. ი. რკინის გზასთან ვართ ძალზე დაშორებული და არც მანქანის გზა გვადგება. განათლებაშიც აუცილებლად ჩამოვრჩებით ჩვენი ადგილის მიხედვით, აი სწორედ ამის გამო ამა წლის (ივლისისხმება 1948 წ. – ი.ა.) 3. II-ს ჩვენი სოფლის მოსახლეობა 17 კომლიდან 16 კომლი შემოვიკრიბებით და გადავწყვიტეთ, რათა გადავსახლდეთ მაცხოვრებლად ჩრდილოეთ ოსეთში, რისთვისაც გთხოვთ დაგვართოთ ნება“ (მიმართვას ხელს აწერს 17 კაცი).³⁹

მიუხედავად ზემოთ დასახელებული სოფლების მოსახლეობის ჩივილისა, გადასახლების მიზეზად ნაკლები შემოსავლისა და უმიწობის შესახებ, მათი ქონებრივი „დეკლარაციებიდან“ ჩანს, რომ ისინი მცირე მიწაზე და ღარიბად სულაც არ ცხოვრობენ. მაგ., სოფ. იკვნეში ილია მუზაშვილის საკუთრებაში ჩანს 65 სული მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი, 2 ცხენი, 27 ცხვარი და მოსდის 3 ტონა საკვები,⁴⁰ ქიჭო ხინჩაგაშვილის ჰყავს 2 სული მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი, 15 ცხვარი და მოსდის 2 ტონა საკვები, ქიტე ქერდიყოშვილს – 6 სული მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი, 2 ცხენი, 6 ცხვარი და 2 ტონა საკვები, ხინჩაგაშვილ ლალოს – 4 სული მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი, 15 ცხვარი და 2 ტონა საკვები, ხინჩაგაშვილ მაქსის – 4 სული მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი, 1 ცხენი, 35 ცხვარი და 4 ტონა საკვები და სხვ. სულ 27 კომლიან სოფელში (179 სული) მოსახლეობის საკუთრებაშია 115 მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი, 6 ცხენი, 227 თხა და ცხვარი, მოჰყავთ 44 ტონა საკვები.⁴¹ ანუ, ჩრდილოკავკასიაში მათი გადასახლების რეალური მიზეზი სულ სხვა რამ არის და არა მძიმე სოციალური ფონი.

მაღე პროცესმა ადგილზე თვითნებური და სტიქიური ხასიათი მიიღო და ხელისუფლება იძულებული გახდა საპასუხო ღონისძიებები გაეტარებინა. 1948 წლის 4 აპრილს სოფ. დიდთავის კოლმეურნეობის თავმჯდომარე გო-

³⁸ goris ark'ivi. p'ondi 4. anaceri 1. sak'me 675, p. 9-32 (გორის არქივი. ფონდი 4. ანაწერი 1. საქმე 675. გვ. 9-32).

³⁹ goris ark'ivi. p'ondi 4. anaceri 1. sak'me 727. p. 6-7, 1948 (გორის არქივი. ფონდი 4. ანაწერი 1. საქმე 727. გვ. 6-7, 1948).

⁴⁰ დოკუმენტში მხოლოდ წონაა მითითებული, სახე დაკონკრეტებული არ არის.

⁴¹ goris ark'ivi. p'ondi 4. anaceri 1. sak'me 675. p. 9 (გორის არქივი. ფონდი 4. ანაწერი 1. საქმე 675. გვ. 9).

რის რაიადმასკომს აცნობებს, რომ „სოფ. დიდთავის კოლმეურნეობის წევრები მასიურად აიბარგნენ და ორჯონიკიძეში წავიდნენ“.⁴² ამავე წლის 8 ივნისს ჩატარებულა სოფ. ღვედრეთის კოლმეურნეობის წევრთა საერთო კრება, რომელსაც განუხილავს შოთა ცხომვილის, ასლან, კეკე და მამო ქისიშვილების, მარუმა ჯერანაშვილის და სხვების კოლმეურნეობიდან გარიცხვისა და მათი კუთვნილი საკარმიდამო ნაკვეთების ჩამორთმევის საკითხი, რადგან ისინი თვითნებურად წავიდნენ ოჯახებით ჩრდილოკავკასიაში“.⁴³

1948 წლის 25 ივლისს გორის რაიონის სოფ. იკენევის კოლმეურნეობის თავმჯდომარე ვლადიმერ ქერდიცოშვილი საჩივრით მიმართავს გორის რაისაბჭოს აღმასკომს: „*ვინაიდან ჩვენი კოლმეურნეობის წევრებს ძალიანად უნდათ გადასახლება ჩრდილოკავკასიაში, გროზნოს ოლქში, პერვომაისკის რაიონში მუდმივ საცხოვრებლად, ნაწილი ხალხისა არიან წასულნი 15 აპრილს აქეთ და ნაწილი კიდევ აქ იმყოფებიან. ...მათ (ჩრდილოკავკასიაში გადასახლებულებს – ი.ა.) მიზომილი აქეთ საკარმიდამო მიწის ნაკვეთები და მიღებული აქეთ საცხოვრებელი ბინები. ახლა, როგორც თქვენს მიერ ნებადართოვლენი, აღარ უშვებენ საშუაოზე და აღარც საკარმიდამო მიწის ნაკვეთებს აძლევენ მოსავალს მაინც და თანაც გვიწერაძენ ჩვენი ხალხი იქიდან რომ თავებს დაგიხოცამთ აქო, მაინც იქ ჩამომსვლელები აღარა ვართ ჩვენაო. აგრეთვე ადგილზე მყოფ ხალხსაც უნდათ წასვლა მუდმივ საცხოვრებლად, ვინაიდან მამული ძალიან გავვიღარიბდა და წლიდან-წლადის უფრო ნაკლებ მოსავალს ვღებულობთ და აღარ გვყოფნის რომ დაგვამყოფილდეს ჩვენი შვილები, და ამისათვის ვთხოვთ მასზედ, რომ შეხვიდეთ ჩვენს ძღვო-მარეობაში და ნება დაგვართოთ ჩვენს გადასახლებაზე“.⁴⁴*

ცოტა ხნით ადრე, 1948 წლის 10 ივნისს საქართველოს კპ (ბ) ცკ-ის მდივნის კანდიდ ჩარკვიანის სახელზე შედის გორის რაიონის სოფ. ზემოახალსოფლის სასოფლო საბჭოში შემაგალი სოფლის გულხანდისის კოლმეურნეობის თავმჯდომარის ვანო ჯებისაშვილის განცხადება: „*ადგილობრივი ხელისუფლის ნება-დართვით ჩვენი სოფელი იქმნა წასული და დასახლებული ჩრდ. ოსეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაში კოსტა ხეთაგურის რაიონში ა.*

⁴² goris ark'ivi. p'ondi 4. anaceri 1. sak'me 768. p. 9, 1946 (გორის არქივი. ფონდი 4. ანაწერი 1. საქმე 768. გვ. 9, 1946).

⁴³ goris ark'ivi. p'ondi 4. anaceri 1. sak'me 767. p. 1. 1948 (გორის არქივი. ფონდი 4. ანაწერი 1. საქმე 767. გვ. 1, 1948).

⁴⁴ goris ark'ivi. p'ondi 4. anaceri 1. sak'me 675. p. 4-5, 1948 (გორის არქივი. ფონდი 4. ანაწერი 1. საქმე 675. გვ. 4-5, 1948). დოკუმენტის სტილი დაცულია – ი.ა.

წლის 9 მარტიდან და უკვე იქ კოლმეურნობაში მუშაობენ, მიღებული აქვთ სახლები, საკარმიდამო მიწის ნაკვეთები. აქ გორის რაიონში დარჩენილია მხოლოდ საქონელი და მოხუცი ხალხი, მაგრამ გორის რაიონის ხელისუფლება აღარ გვაძლევს უფლებას წავასხათ საქონელი და გადავსახლდეთ მთლიანად. უკვე სამი კვირაა ჩამოსულები არიან საქონლის წასასხმელად, მივდივართ-მოვდივართ რაიონის ხელმძღვანელებთან და არ გვაძლევენ უფლებას რომ წავასხათ საქონელი ...საკვირველი საქმეა, ჯერ პირველად რაიონმა დაგვართო ნება გადასახლებისა, მათი ნება-დართვით წავიდნენ მუშა ხალხი, ზოგმა სახლები დაყიდეს და ეხლა კი რაიონი უფლებას არგვაძლევს საქონელის წასხმაზე ...აქ აღარ გვაქვს ნათესები და თუ დავრჩით ამა წელს ამ სოფელში მთლად გაწყდება მთელი საქონელი და მასთან ხალხიც“.⁴⁵

ერთი კვირის შემდეგ (16 ივნისს), ვანო ჯებისაშვილს მსგავსი განცხადებით გორის რაიკომის მდივნის ი. ყუჯიაშვილსთვისაც მიუმართავს, მაგრამ, ამ შემთხვევაში განცხადების ტონი შედარებით კატეგორიულია: „თუ კიდევ უარი გავვიცხადეს წასვლაზე – ძალით გავიქცევით“.⁴⁶

განცხადებას ადევს ყუჯიაშვილის რეზოლუცია: „ამხანაგ კენჭუაშვილს, მომელაპარაკეთ“.

ძნელი არ არის იმის გარკვევა, თუ რით დამთავრდა მათი „მოლაპარაკება“, რადგან, 17 ივნისს გორის რაიკომის მდივნის სახელზე შედის ვანო ჯებისაშვილის ახალი განცხადება: „აღარ შემიძლიან ასეთ დემოიარობაშიდ (sic! – ი.ა.) მუშაობა და ამიტომ ვთხოვთ, რათა გამანთავისუფლოთ თავმჯდომარეობიდან“.⁴⁷

ადგილობრივი ხელისუფლების ყოყმანისა და თავშეკავების მიზეზი მალევე ხდება გასაგები. 1948 წლის 29 ივნისს გორის რაიადმასკომს, ჩრდილოკავკასიიდან, გროზნოს პირველი მაისის რაიონის აღმასკომის თავმჯდომარის ი. ლეჟენკოს პასუხი მოსდის: „თქვენი წერილის პასუხად, 1 მაისის რაიონში კოლმეურნეთა გადასახლების აკრძალვის თაობაზე ვაცნობებთ, რომ კოლმეურნეები ბერიასა და მახარადის სახ. კოლმეურნეობებიდან ჩვენს რაიონში ჩამოსახლდნენ ყოველგვარი ქონების გარეშე და ჩვენი აკრძალვის მიუხედავად, სურვილი აქვთ აქ დარჩენისა.“

⁴⁵ goris ark'ivi. p'ondi 4. anaceri 1. sak'me 727. p. 18, 1948 (გორის არქივი. ფონდი 4. ანაწერი 1. საქმე 727. გვ. 18, 1948).

⁴⁶ goris ark'ivi. p'ondi 4. anaceri 1. sak'me 727. p. 26, 1948 (გორის არქივი. ფონდი 4. ანაწერი 1. საქმე 727. გვ. 26, 1948).

⁴⁷ goris ark'ivi. p'ondi 4. anaceri 1. sak'me 727. p. 25, 1948 (გორის არქივი. ფონდი 4. ანაწერი 1. საქმე 727. გვ. 25, 1948).

ვთხოვთ აცნობოთ ზემოაღნიშნული კოლმეურნეობების თავმჯდომარეებს მათი დაუყოვნებლივ გამოწვევის შესახებ.⁴⁸

ჩრდილოკავკასიაში გადასახლების სურვილი ხსნებულ სოფლების მოსახლეობას მეტად ადარ გამოუთქვამს.

რა თქმა უნდა, დეპორტირებულ ჩეჩენ-ინგუშთა ტერიტორიების საქართველოზე გადმოცემისას საბჭოთა ხელისუფლება ქართველ ხალხსა და მის მომავალზე სულაც არ ზრუნავდა. ყველა გრძნობდა, რომ ეს ნაბიჯი დროებითი იყო. მართლაც, სტალინის გარდაცვალების შემდეგ, ჩეჩენ-ინგუშების რეაბილიტაცია განხორციელდა და ისინი მშობლიურ კერას დაუბრუნდნენ. 1957 წლის 9 იანვარს აღდგა ჩეჩენ-ინგუშეთის ავტონომიური რესპუბლიკაც და საქართველო-რუსეთის საზღვარი 1944 წლის 7 მარტამდე არსებულ ვითარებას დაუბრუნდა.

უფრო მეტიც, 1957 წლის დასაწყისში რუსეთმა საქართველოსთან შეთანხმების მიღწევის გარეშე გააუქმა ახალხევის ადმინისტრაციული რაიონი და თავის ტერიტორიას შეუერთა აქამდე ყაზბეგის რაიონის დაქვემდებარებაში მყოფი რამდენიმე სოფელი.⁴⁹

1957 წლის 10 იანვარს საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭო იღებს გადაწყვეტილებას, დუშეთისა და ყაზბეგის რაიონების ტერიტორიის ნაწილის საქართველოს სსრ შემადგენლობიდან რსფსრ შემადგენლობაში გადაცემისა და მათ შორის 1944 წლის 7 მარტამდე არსებული სახელმწიფო საზღვრის აღდგენის შესახებ.⁵⁰

უკან, საქართველოში დაბრუნდა გორის რაიონიდან გადასახლებულთა გარკვეული ნაწილიც. 1963 წლის 10 იანვარს გორის რაიონის აღმასკომი იხილავს საკითხს „გორის რაიონულ ადმინისტრაციულ ტერიტორიულ დაყოფაში ზოგიერთი ცვლილებების შესახებ“, რომელშიც ნათქვამია: „სოფლები ზემო და ქვემო ურიული, რომელიც გადასახლდა 1944 წელს ჩრდილო ოსეთის ავტონომიურ ოლქში გაუქმებულ იქნა საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის 1944 წლის ბრძანებულებით, მაგრამ ამ სოფლების

⁴⁸ goris ark'ivi. p'ondi 4. anaceri I. sak'me 727, p. 21, 1948 (გორის არქივი. ფონდი 4. ანაწერი 1. საქმე 727. გვ. 21, 1948).

⁴⁹ K'sišt'op' Lukianovič'i. sak'art'velos č'rdiloet'i sazgvris strategiuli gadasasvlelebi, p. 56-57 (ქ. ლუკიანოვიჩი. საქართველოს ჩრდილოეთი საზღვრის სტრატეგიული გადასასვლელები, გვ. 56-57).

⁵⁰ S. Vardosanije. V. Guruli. K. Xaraje. L. jik'ia. M. Kvarac'xelia. sak'art'velos saxelmcip'o sazgvris istoria, (1917-1957). gamokvleva, dokumentebi da masalebi. T'bilisi. 2015, p. 278 (ს. ვარდოსანიძე, ვ. გურული, კ. ხარაძე, ლ. ჯიქია, მ. კვარაცხელია. საქართველოს სახელმწიფო საზღვრის ისტორია, (1917-1957). გამოკვლევა, დოკუმენტები და მასალები. თბ. 2015, გვ. 278).

მცხოვრებთა გარკვეული ნაწილი კვლავ დაბრუნდა და დასახლდა ამ სოფლების ტერიტორიაზე. ამჟამად ურიულში ცხოვრობს 11 კომლი 59 მცხოვრებით ...ამიტომ გორის რაიონის მშრომელთა საბჭოს აღმასკომს მიზანშეწონილად მიაჩნია ზემო და ქვემო ურიული სოფლების აღდგენა ერთი სოფლის ურიულის სახელწოდებით“.⁵¹

თუმცა, ეთნიკურად ოსი ეროვნების ის ნაწილი, რომელიც ჩრდილო კავკასიაში დარჩა და ინგუშების ბინებში შესახლდა, მოგვიანებით კიდევ ერთი სისხლისმღვრელი კონფლიქტის საბაბი გახდა ოსებსა და ინგუშებს შორის და დღემდე მოუგვარებლად ითვლება.

რა შეიძლება ითქვას დასკვნის სახით?

საქართველოში, მოსახლეობისაგან დაცლილ ტერიტორიებზე ჩამოსახლებისას ოსებს ამოძრავებდათ ცხოვრების უკეთესი პირობების ძიების სურვილი, შიმშილისაგან საკუთარი თავის, ოჯახის წსნა და არა ქართველებთან მეზობლობის სიახლოვისადმი სწრაფვა. როგორც კი მათ საშუალება მიეცათ უკან, ჩრდილოკავკასიაში ხელსაყრელ პირობებში დაბრუნებისა, თვითონ გახდნენ ამ პროცესის ინიციატორები. რაც შეეხება ხელისუფლებას, მისი მიზანი ოსთა ჩრდილოკავკასიაში უკან გადასახლებისა და დეპორტირებულ ჩეჩენ-ინგუშთა სახლ-კარებში ჩასახლებისას, ოსებისათვის საცხოვრებელი პირობების გაუმჯობესება კი არა, რეჟიმს დაუმორჩილებელი ჩეჩენ-ინგუშების მებრძოლი სულის გატეხვა და საბოლოო დამორჩილება იყო.

⁵¹ goris ark'ivi. p'ondi 4. anaceri 1. sak'me 1499. p. 15-16, 1963 (გორის არქივი. ფონდი 4. ანაწერი 1. საქმე 1499. გვ. 15-16, 1963).

Ioseb Alimbarashvili

Associate Professor,
Gori State Teaching University, Georgia

RETURN OF OSSETIANS FROM GEORGIA TO THE NORTH CAUCASUS DURING SOVIET POWER – REASONS AND GOALS

Summary

Based on the archival documents and population descriptions, the process of settlement and resettlement of ethnic Ossetian populations from North Caucasus in the Shida Kartli region (former Gori district), its causes, consequences, chronology, further inner migration and the goal of the government is discussed in the article.

In the 1940s the Ossetians' desire to return to the North Caucasus was intentionally promoted by the government.

At the end of the war with Germany (1945), Chechens and Ingushs were accused of cooperating with Germans and betrayal.

The Soviet government decided to evacuate Moscow-devoted and obedient Ossetians instead of disobedient Chechen-Ingush people in order to calm the Caucasus “forever”. The government offered better living conditions of life, diminution of expenses and other privileges to the new settlers. In order to get all these benefits they should have applied to the local authorities, which, in turn, sent the lists to the center.

Expense-diminution issue was introduced in Gori district too. In 1946-48 the population of Ateni gorge and eight villages inhabited by the ethnically Ossetian population of Shida Kartli (Zemo Akhalsopeli, Iknevi, Gedereti, Khvini, Gvedreti, Kvtse, Tsereti, Uriuli, Didtavi, Nardabazevi) were evicted in the Tskhinvali region and settled in the apartments of the deported people.

However, people who were wishing to get houses, furniture and goods free of charge turned out to be many more than the government supposedly expected. They explained that the reason for their resettlement in the North Caucasus was hard conditions of life.

The process became very difficult to deal with, so the government soon cancelled the resettlement policy and returned the part of the Ossetians, but the

other part of ethnic Ossetians who remained in the North Caucasus and stayed in the Ingush houses became the reason of one more bloody conflict between the Ossetians and the Ingush people and this conflict still remains unsolved.

The article includes the copies of archival documents reflecting the above mentioned process.

დამიტრი შველიძე

ასოცირებული პროფესორი, თსუ

პეტრე კროპოტკინის წერილები გიორგი გოგელიასადმი (1904-1913)

1903 წლის 1 აგვისტოს შენევაში გამოვიდა პირველი რუსულენოვანი ანარქისტული ჟურნალი „ხლებ ი ვოლია“. ჟურნალმა დიდი გავლენა მოახდინა რუსეთში რევოლუციურ-ანარქისტული მოძრაობის ჩამოყალიბების პროცესში. იმპერიის წარმოქმნილი მრავალრიცხოვანი ანარქისტული ჯგუფები უპირობოდ იზიარებდნენ ჟურნალში გამოქვეყნებულ და დასაბუთებულ თეორიულ პრინციპებს. ამ ჯგუფებს მაშინ „ხლებავოლცებსაც“ უწოდებდნენ.

ჟურნალის რედაქტორი და სულისჩამდგმელი გახლდათ ქართველი ანარქისტი გიორგი (კომანდო) გოგელია. 1900-1910-იან წლებში გიორგი გოგელია ერთ-ერთ წამყვან როლს ასრულებდა იმპერიაში მოძლიერებულ რევოლუციურ-ანარქისტულ მოძრაობაში და ითვლებოდა მის ერთ-ერთ დედაბოძად. ჟურნალის წამყვანი თანამშრობლები და მხარდამჭერები იყვნენ საერთაშორისო ანარქიზმის ლიდერები პეტრე კროპოტკინი და ვარლამ ჩერქეზიშვილი.

ანარქისტული ჟურნალის გამოსვლით გახარებული პეტრე კროპოტკინი აღფრთოვანებით წერდა ჩერქეზიშვილს: „ძალიან კარგია. ყველაფერი კარგია – აზრიც, ენაც. იმდენად კარგია, რომ მე მხოლოდ ერთი შენიშვნა გავაკეთე. კარგი ხალხია, მაგრამ რუსული საქმე მათ განსაკუთრებულად უნდა წაიყვანონ. შენც უთხარი მათ ამის შესახებ, შენი მხრიდან.“

ჯერჯერობით კი შესანიშნავია – რაც არი ეს არი. რაც უფრო პასუხსაგებია – მით უფრო კარგია ახალგაზრდობისათვის. ჩვენ მხოლოდ ხელს შევეუშლიდით მათ. დახმარებით კი დავეხმარებით. – მე ჯერ მათთვის არ მიმიწერია...“¹

¹ <http://oldcancer.narod.ru/Nonfiction/PAK-Letters91.htm>. P. A. Kropotkin. Pis'ma. V. N. Čerkeзову. 1906.16.VIII (П. А. Кропоткин. Письма. В. Н. Черкезову. 1906.16.VIII).

დაახლოებით ამავე პერიოდში იწყება პეტრე კროპოტკინის მიმოწერა გიორგი გოგელიასთან. ჩვენთვის ხელმისაწვდომი გახდა ამ მიმოწერის ერთი ნაწილი – კროპოტკინის წერილები გოგელიასადმი. ანარქიზმის ერთ-ერთი მამამთავრის წერილები ნათლად წარმოაჩენენ გიორგი გოგელიას უმნიშვნელოვანეს როლს რუსეთში ანარქიზმის რევოლუციურ-პოლიტიკური მოძრაობის დაფუძნების პროცესში და ამავე დროს მის წვლილს დასავლეთ ევროპის ანარქისტულ რეალობაში.

სულ, გიორგი გოგელიასთან დაკავშირებით, გამოქვეყნებულია კროპოტკინის 18 წერილი. აქედან „ხლებ ი ვოლიას“ რედაქციისადმი მიწერილია სამი წერილი; ხუთი წერილი მიწერილია გიორგი გოგელიას მეუღლის – ლილია გოგელია-იკონნიკოვას სახელზე, ხოლო დანარჩენი 10 – უშუალოდ გოგელიასადმი მიწერილი. ის წერილები, რომლებიც ლილია გოგელია-იკონნიკოვასადმი და ჟურნალ „ხლებ ი ვოლიას“ რედაქციისადმი მიწერილი, მაინც გიორგი გოგელიას საქმიანობის ამა თუ იმ ეპიზოდთანაა დაკავშირებული.

შინაარსობლივად და თემატურად წერილები რამდენიმე ნაწილად ან ჯგუფად შეიძლება დავანაწილოთ. პირველი – საქმიანი წერილები, რომელნიც ეხება ანარქისტული მოძრაობის საკითხებს; „ხლებ ი ვოლიას“ და სხვა ჟურნალ-გაზეთების გამოცემას; მეორე – სხვა მესამე პირების საქმიანობას; მესამე – ცალკეა გამოსაყოფი ცნობები და მონაცემები, რომლებიც ვარლამ ჩერქეზიშვილს ეხება; მეოთხე – პირადი, ოჯახური ურთიერთობების, ჯანმრთელობის და საერთოდ – ყოველდღიური ხდომილებების ამსახველი ინფორმაციების შემცველი მასალები და სხვ.

წერილების დიდი ნაწილი, რა თქმა უნდა, საქმიანია. გოგელიამ „ხლებ ი ვოლიაში“ გამოაქვეყნა კროპოტკინის რამდენიმე ნაშრომი და სტატიები. მიწერ-მოწერა ეხება აგრეთვე უცხოურ ენებზე დაბეჭდილი ნაშრომების რუსულად თარგმნას. ამ საქმეში გოგელიას რუსი მეუღლეცაა ჩართული – ლილია ვლადიმეროვნა გოგელია-იკონნიკოვა: „დაე ნუ დამძრახავს ლილია ვლადიმეროვნა, შესწორებებისათვის. ვერ შეძლებთ რომ გადაათვალიეროთ თარგმანის გაგრძელება?“ – წერს კროპოტკინი 1904 წლის 18 ივნისის წერილში. შემდეგ კი წინასწარ აფრთხილებს, რომ უგზავნის მეორე კორექტურის ტექსტს.

1904 წლის პირველი ნახევრის დაუთარილებელ წერილში წამოიჭრება საკითხი – ანარქისტული პარტიის შექმნის შესახებ. „ხლებავოლელები“ ამ იდეის მომხრეები არიან. სხვა წყაროებიდან ვიცით, რომ პარტიის საჭიროების მომხრეა ჩერქეზიშვილიც. მაგრამ კროპოტკინი თავს იკავებდა, ვერ ბედავ-

და, წარსულის მაგალითებს იშველიებდა თავისი პოზიციის გასამართლებლად. ამ წერილში იგი წინასწარი მოლაპარაკებებისა და შეთანხმების წინადადებას აძლევს გიორგი გოგელიას. იგი თითქოს აკავებს ახალგაზრდა თანამოაზრის მოძრავ ენერგიას და ლა-მანშის იქით, ლონდონში ეპატიჟება მას. ეჭვი კვლავ ჩნდება, რომ თითქოს ანარქიზმის პატრიარქს არ უნდა ინიციატივა დაკარგოს. „ანარქისტული პარტიის შექმნა რუსეთში – სერიოზული საქმეა, და მის წამოწყებაზე ბევრია დამოკიდებული. ოცდაათწლიანი გამოცდილება რალაცას ნიშნავს“². აქ თავის ცხოვრებისეულ გამოცდილებასა და თითქოს თავის პრიორიტეტზეც მიუთითებდა კროპოტკინი თავის ახალგაზრდა თანამოაზრეს. 1905 წლის 5 აგვისტოს წერილი გოგელიას მეუღლის ლილია გოგელია-იკონნიკოვას სახელზეა გაგზავნილი. ირკვევა რომ კროპოტკინი და მისი ოჯახი ბრეტანში, საფრანგეთში ისვენებენ. წამოსვლის წინ ლონდონში ვარლამ ჩერქეზიშვილს შეუვლია კროპოტკინებთან და შეუტყობინებია, რომ გიორგი გოგელია ჟურნალის რედაქციიდან წასვლას აპირებს. „ეს ძალიან სამწუხაროა რუსული ანარქიზმის საქმისათვის“ – წერს გოგელია-იკონნიკოვას კროპოტკინი. მას აინტერესებს, იკონნიკოვა მაინც თუ დარჩება ჟენევაში. ჟურნალის დახურვა არ შეიძლება და არც მისი გადატანა ლონდონში: „დახურვა, ცხადია არ შეიძლება, რათა სერიოზული დარტყმა არ მიადგეს დაწყებულ საქმეს, რომლის დასაწყისი სერიოზული ხდება“³. იქვე, კროპოტკინი კატეგორიულად აფრთხილებს იკონნიკოვას, რომ უცნობ პირებთან ჟურნალში არ ითანამშრომლებს. ჟურნალის გამოცემა გაგრძელდება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ლილია გოგელია მაინც დარჩება რედაქციაში. თუ ისიც აპირებს ჟენევიდან წასვლას, მაშინ კროპოტკინის აზრით, მხოლოდ ასეთ შემთხვევაში, საჭირო გახდება ჟურნალის გადატანა ლონდონში. ბოლოს, იგი თხოვს ცოლ-ქმარ გოგელიებს, ერთად მოილაპარაკონ ჟურნალის მომავალზე.

უკვე ამ პერიოდიდანვე, ანუ თავისი რევოლუციურ-პოლიტიკური საქმიანობის დასაწყისიდანვე, გიორგი გოგელია საკმაოდ დამოუკიდებელი და საკუთარი ხელწერის მქონე მოღვაწე იყო. მიუხედავად ახალგაზრდული ასაკისა, იგი არ ერიდებოდა თავის ბევრად უფრო უფროსი ასაკის მქონე თანამებრძოლებთან განსხვავებული მოსაზრებების დასაბუთებას და ამის გამო –

² <http://oldcancer.narod.ru/Nonfiction/PAK-Letters91.htm>. P. A. Kropotkin. Pis'ma. Redakcii žurnala "Hleb i volâ". 1904 (П. А. Кропоткин. Письма. Редакции журнала "Хлеб и воля". 1904).

³ <http://oldcancer.narod.ru/Nonfiction/PAK-Letters91.htm>. P. A. Kropotkin. Pis'ma. Lidii Vladimirovne Ikonnikovoj. 1905.5.VIII (П. А. Кропоткин. Письма. Лидии Владимировне Иконниковой. 1905.5.VIII).

დაპირისპირებასაც. მათ შორის მოიაზრებოდა ისეთი ავტორიტეტი, როგორც თვით კროპოტკინი გახლდათ.

„ხლებ ი ვოლიას“ 1904 წლის მეხუთე ნომერში გამოქვეყნდა გიორგი გოგელიას სტატია ტერორის შესახებ, რომელმაც ანარქიზმის ბელადის დიდი აღშფოთება გამოიწვია. გიორგი გოგელია ფიცხი ნატურის მქონე კაცი იყო და მასთან დაპირისპირება სიფრთხილეს მოითხოვდა. ეტყობა ამიტომაც არ გაუგზავნა საკუთარი უკმაყოფილების შემცველი წერილი კროპოტკინმა გოგელიას. მან არჩია „ხლებ ი ვოლიას“ რედაქციისათვის გაეგზავნა წერილი. ტერორიზმისაკენ მოწოდება დაუშვებელია, – წერდა კროპოტკინი „ხლებავოლცებს“. სტატია ტერორის შესახებ „მე არ მომეწონა. ზოგიერთი ადგილები პირდაპირ აღმაშფოთებელია“ – იწერებოდა კროპოტკინი. „ანარქისტისათვის დაუშვებელია ტერორისაკენ მოწოდება... ასეთი ტონი ანარქისტულ პრესაში არასოდეს არ ყოფილა“.

მაგრამ დაბეჭდილს არაფერი ეშველებოდა და გოგელიასაც არაფერი უარუყვია თავისი სტატიიდან. დაპირისპირება ჩაცხრა. ყოველ შემთხვევაში, იმავე თვის, იანვრის 27-ში გოგელიასადმი წერილში, კროპოტკინი ერთი სიტყვითაც არ ახსენებდა არც ტერორს და არც თავის უკმაყოფილებას. პირიქით, იგი ბოდიშსაც კი უხდის თავის ახალგაზრდა „ჩემს ძვირფას ამხანაგს“, რომ რომელიღაც გამოსაქვეყნებელი წიგნის მესამე თავის კორექტურა, იქ სადაც ის არ უნდა ყოფილიყო. „ჩემი ბრალიაო“ – დაასკენიდა.

ტერორის თემამ შემდგომში მაინც წამოიწია, 1904 წლის მარტამდელ ერთ წერილში, მაგრამ მას განეიტრალებული ხასიათი ჰქონდა. ამ წერილში კროპოტკინი უფრო აზუსტებს, თანაც რბილად, თავის პოზიციას, მაგრამ მკვეთრი ფრაზების გარეშე. ის არწმუნებს თავის ახალგაზრდა თანამებრძოლს, რომ მკითხველმა ისე არ უნდა გაიგოს, ანარქისტების პოზიცია, თითქოს ისინი ამართლებდნენ იაკობინელების მსგავს ტერორს. მაგრამ წინააღმდეგობები და უფრო სწორად, აზრთა სხვაობა კროპოტკინსა და მის ახალგაზრდა ადებტს შორის კვლავ იჩენდა ხოლმე თავს. 1905 წლის 19 ოქტომბერს, როგორც იტყვიან, ჭირმა თავი ველარ დაფარა და კროპოტკინმა „ხლებ ი ვოლიას“ მორიგი წერილი გაუგზავნა. აღმოჩნდა რომ გოგელიასა და იკონნიკოვას აზრით, მათსა და კროპოტკინს შორის არსებობდა „არსებითი სახის აზრთა სხვადასხვაობა გაზეთის ამოცანების შესახებ“. ირკვევა ორივე მხარის პოზიციები. „ხლებოვოლელები“ მიიჩნევდნენ რომ მომავალი ანარქისტული პარტია უნდა ყოფილიყო მებრძოლი და შეტევითი ორგანიზაცია. მათგან გან-

სხვაგვებით, კროპოტკინი ფიქრობდა, რომ ჟურნალს უნდა დაესაბუთებინა ანარქისტული პროგრამული საკითხები, თეორიული პრინციპები და ა. შ. მოკლედ, კროპოტკინი თეორიულ პრინციპს ანიჭებდა უპირატესობას, ცოლ-ქმარი გოგელიები კი – პრაქტიკულ ბრძოლას.

შემდეგი წერილიდან რომელიც ლიდია გოგელია-იკონნიკოვას სახელზე იყო გაგზავნილი, ირკვევა რომ გიორგი გოგელია რედაქციიდანაც და შვეიცარიიდანაც წასულა. კროპოტკინი უკმაყოფილებას ვერ ფარავს: „თქვენმა წერილმა გამახარა. უცნაურად მეჩვენება: ადამიანები ორი წლის განმავლობაში ერთად მუშაობდნენ და ერთ მშვენიერ დღეს დაიშალნენ, როგორც ორი ბატონი, რომლებიც შემთხვევით შეხვდნენ ერთმანეთს ბულვარში... ყველაზე ცუდი ისაა რომ გოგელია წავიდა, ისე რომ პასუხიც არ გაუცია ჩემს კითხვებზე, და ახლა ჩვენ დავრჩით სრულიად გაურკვეველ მდგომარეობაში... ჩვენი პარტია დარჩა ორგანოს გარეშე“⁴

რა მოხდა? სად და რატომ წავიდა გიორგი გოგელია, რომელსაც კროპოტკინის აზრით, ისე გამოდიოდა რომ ეკისრებოდა პასუხისმგებლობა – რუსეთში ანარქისტული პარტიის ცენტრალური ორგანოს შეწყვეტის საქმეში. „ეს არაამხანაგური გამოდის“ – აღარ იცის როგორ გამოხატოს კროპოტკინმა უკმაყოფილება.

მაგრამ მას გაუგია სადაა გოგელია. „უკანასკნელი, რაც მე შევიტყვე მ. ი. გოლლსმიტიზგან, ისაა რომ გიორგი წავიდა კავკასიაში რათა დააარსოს ქართული ანარქისტული გაზეთი, რომელშიც თქვენ ერთი-ორი თვის შემდეგ გექნებათ რუსული განყოფილება. მაგრამ ამ შემთხვევაში, ეს არ იქნება „ხლებ ი ვოლია“, რომელიც იყო რუსული ანარქისტული მოძრაობის ცენტრალური ორგანო“⁵.

უკმაყოფილოა, მაგრამ თან არ უნდა რომ გაანაწყენოს თავისი ახალგაზრდა მეგობრები და კროპოტკინი დაყვავებით ამთავრებს თავის მონოლოგს: ასე არ არის განა? თქვენ კი არაფერს იწერებით ამ ყველაფრის შესახებ, ძვირფასო ლიდია ვლადიმეროვნა, განა ასე აკეთებენ საქმეებს ამხანაგები?!“.

ერთი შეხედვით შეიძლება მოგვეჩვენოს, რომ მოხუცი კროპოტკინი მართალია, მაგრამ ეს მხოლოდ ერთი წუთით. პირიქით, ის თავისი უკმაყოფილების არცერთ კომპონენტში არაა მართალი. იმ დროს როცა თავის ამ

⁴ P. A. Kropotkin. Pis'ma. Lidii Vladimirovne Ikonnikovoj. 1906.23.II (П. А. Кропоткин. Письма. Лидии Владимировне Иконниковой. 1906.23.II).

⁵ P. A. Kropotkin. Pis'ma. Lidii Vladimirovne Ikonnikovoj. 1905.6.II (П. А. Кропоткин. Письма. Лидии Владимировне Иконниковой. 1906.23.II).

წერილებს წერდა, რუსეთსა და საქართველოში რევოლუცია მიმდინარეობდა. გიორგი (კომანდო) გოგელია რევოლუციონერი იყო და რევოლუციური ეთიკით მოქმედებდა – ის წავიდა იქ სადაც რევოლუცია მიმდინარეობდა. გარდა ამისა, გიორგი გოგელია ქართველი რევოლუციონერი იყო და პირველ ყოვლისა, თავის სამშობლოში უნდა წასულიყო, რაც გააკეთა კიდეც.

როცა გოგელია საქართველოში ჩავიდა, სწორედ მან და მისმა თანამებრძოლებმა ზედიზედ გამოსცეს ანარქისტული მიმართულების ჟურნალ-გაზეთები – „ქარიშხალი“, „ნობათი“, „მუშა“, „ხმა“, ცის ნამი“. როგორც ადრე კწერდით, ეს იყო ანარქისტული გამოცემების ბუმი საქართველოში და ეს მაშინ, როცა ანარქიზმის მამამთავარი კროპოტკინი რუსეთის იმპერიაში შეუძლებლად თვლიდა ანარქისტული ორგანოს გამოცემას.

კროპოტკინი თეორეტიკოსად დარჩა ბოლომდე და რევოლუციის პერიოდში რუსეთში არ ჩასულა. მისგან განსხვავებით, კომანდო გოგელია უყოყმანოდ ჩავიდა რევოლუციურ საქართველოში, რომელიც იბრძოდა რუსეთის თვითმპყრობელობის დასამხობად. რუსეთში და შემდეგ საქართველოში ჩამოვიდა კროპოტკინის უახლოესი მეგობარი – ვარლამ ჩერქეზიშვილიც. ამის შესახებ წერდა კიდეც ლიდა გოგელიას: „ჩერქეზოვი პეტერბურგშია. მაგრამ რას აკეთებს იგი, ვის ხვდება – არ ვიცი. არც ერთი საქმიანი წერილი მისგან არ მიმიღია“. ცოტა გულუბრყვილოდაც გამოიყურება ეს ფრაზა – განა მაშინ ან როდესმე რუსული სპეცსამსახურები რევოლუციონერების მიწერ-მოწერას არ ხსნიდნენ? არ ეკარებოდნენ? რა თქმა უნდა ჩერქეზიშვილი წერილებში არ მისწერდა ყველაფერს რასაც ის აკეთებდა რუსეთსა და საქართველოში – ეს არ იყო ლონდონი, ჟენევა ან ბრიუსელი.

მაგრამ საქმე არც დაშლა-გაყრით და არც დამდურებით არ დასრულებულა. პირიქით, კროპოტკინისა და ახალგაზრდა გოგელიების საქმიანი ამხანაგობა მეგობრულ ურთიერთობაში გადაიზარდა. პირველი რევოლუციის დამარცხების შემდეგ გიორგი გოგელია ისევ ევროპულ ემიგრაციაში დაბრუნდა. 1906 წელს განახლდა „ხლებ ი ვოლიას“ გამოცემა, მაგრამ ახალი სახელწოდებით: „ხლებ ი ვოლიას ფურცლები“. ახლა ამ გაზეთს თვით კროპოტკინი რედაქტორობდა და თანაც ლონდონში, 1906-1907 წლებში. გაზეთი ორკვირეული იყო. „ფურცლები“ ადრინდელი „ხლებ ი ვოლიას“ მექვიდრე-გამოცემა გახლდათ და კროპოტკინიც განუწყვეტლივ უთანხმებდა გამოცემის დეტალებს გოგელიებს.

ლიდა გოგელიასადმი 1907 წლის 3 მარტს გაგზავნილი წერილიდან

ჩანს, რომ გაზეთში დაწყებულია გიორგი გოგელიას წერილების სერია „სტატია ძალიან კარგია, სწორედ ისაა, რაც საჭიროა“. – წერდა კროპოტკინი. ეს იყო გოგელიას წერილების სერია სათაურით „მოწინავე დემოკრატიზმის მშვენიერებანი“, რომელიც „ორგეიანის“ ფსევდონიმით გამოქვეყნდა „ხლები ი ვოლიას“ ფურცლებში.

იქვე კროპოტკინი ამატებდა: „ბერტონის შესახებ სტატიას დღესაც აქებენ“.⁶ როგორც ჩანს, ეს სტატიაც გოგელიას კალამს ეკუთვნოდა. იგი ეხებოდა ცნობილ იტალიელ რევოლუციონერ-ანარქისტს ლუიჯი ბერტონის.

ლიდია გოგელიას სახელზე გაგზავნილ წერილში ძირითადად საუბარი იყო გიორგი გოგელიას შესახებ. გოგელია დაუცხრომელი პოლემისტი გახლდათ. იმაჟამად იგი ახალი ოპონენტის – ნოვომირსკის წინააღმდეგ აპირებდა პოლემიკის წამოწყებას და კროპოტკინი ცდილობდა მის შეკავებას. დანილ ნოვომირსკი იმ პერიოდთან უკვე იწყებდა ანარქო-სინდიკალიზმისაკენ გადახრას და კროპოტკინული ანარქიზმკომუნიზმიდან დისტანცირებას. პეტრე ალექსევიჩის კი არ სიაშოვნებდა რომ რუსეთში ანარქისტული მოძრაობა შეიძლებოდა მიმდინარეობებდა დაყოფილიყო.

მაგრამ ამაჟამად ჩვენ რუსული ანარქიზმის ბედი არ გვაინტერესებს. ჩვენ მხოლოდ გოგელიასადმი კროპოტკინის წერილებში აღძრული საკითხებით და თემატიკით ვიფარგლებით.

1910-იანი წლების დასაწყისში გიორგი გოგელიამ სერიოზული ავადყოფობის პირველი კრიზისი მეტ-ნაკლებად დაძლია და მუშაობა განაახლა. მასსა და კროპოტკინის ურთიერთობას მომდევნო წლებში კარგად ხსნის კროპოტკინის წერილი გოგელიასადმი, რომელიც 1912 წლის 8 მაისს არის მიწერილი: „ძვირფასო გიორგი. წლებია ჩვენ აღარ გაგვიცვლია ერთმანეთს შორის ერთი სტროფიც კი. და აი ახლა მე ვანახლებ მიწერ-მოწერას“.⁷

წერილი საქმიანი გახლდათ. კროპოტკინი იწერებოდა რომ მან და ალექსანდრე შაპირომ (ანარქისტული მოძრაობის აქტიური მონაწილე), გადაწყვიტეს „ხლები ი ვოლიას ფურცლების“ ბროშურების გამოცემა. ამასთან დაკავშირებით, იგი თხოვდა გიორგის მოემზადებინა და გაეგზავნა ახალი გამოცემისათვის, რომელიმე ბროშურა, რომელსაც მიზანშეწონილად მიიჩნევდა. ბროშურის გაგზავნამდე კროპოტკინი თხოულობდა სათაურის გაგზავნას, რა-

⁶ P. A. Kropotkin. Pis'ma. Lidii Vladimirovne Ikonnikovoj. 1907.7.III (П. А. Кропоткин. Письма. Лидии Владимировне Иконниковой. 1907.3.III).

⁷ <http://oldcancer.narod.ru/Nonfiction/PAK-Letters91.htm>. P. A. Kropotkin. Pis'ma. Georgiû Il'icû Gogelia 1912.8.V (П. А. Кропоткин. Письма. Георгию Ильичу Гогелиа. 1912.8.V).

თა მის შესახებ განცხადება გამოექვეყნებინათ ახალ გამოცემაში.

შემდეგი წერილიდან ირკვევა, რომ გოგელიას გამოსაქვეყნებელი ბროშურის სათაური გაუგზავნია. კროპოტკინი ამისათვის მადლობას უხდოდა, თუმცა ბროშურის სათაურს არ ახსენებდა და ჩვენთვის უცნობი რჩება, რა ბროშურაზე იყო საუბარი. „შეუდექით მუშაობას ბროშურაზე და ნუ აჩქარდებით, რომ რაც შეიძლება ჩქარა დაამთავროთ. მეც თქვენსავით რამდენჯერმე გადავწერ ხოლმე და ვიცი, როგორ იგებს ამით ხელნაწერი“⁸ – წერდა კროპოტკინი.

მომდევნო წერილიდან ვიგებთ, რომ ინტენსიური მუშაობის შედეგად გიორგი გოგელიას მოუშნადებია კიდეც და გაუგზავნია კიდეც თავისი ნაშრომი. პეტრე ალექსეევინი კმაყოფილებას გამოთქვამდა გოგელიას ხელნაწერის გამო. 1912 წლის 29 ოქტომბერს კროპოტკინი გოგელიას წერდა: „ახლა დავამთავრე თქვენი ბროშურის კითხვა. შესანიშნავია. საქმიანია, და დაწერილია ზუსტად ის, რაც საჭიროა... ყველაფერი დანარჩენი – შესანიშნავად მიდის. აზრიც სწორია, მისი გადმოცემაც დამარწმუნებელი. ძვირფასო გიორგი, მე ვიცი, როგორ მუშაობთ თქვენ, და მთელი გულით მადლობელი ვარ ამ ბროშურისათვის“⁹ ცხადია, კროპოტკინი გოგელიას სტაბილურ ავადმყოფობას გულისხმობდა.

ერთ-ერთი უკანასკნელი წერილი მწვავე შიდაპარტიულ დაძაბულობას ეხებოდა. როგორც ჩანს გოგელიამ კროპოტკინისადმი გაგზავნილ წერილში მკაცრად გააკრიტიკა მოძრაობის რომელიღაცა წარმომადგენელი. რომელიც ორივე ადრესატისთვის ახლო თანამებრძოლი იყო. კროპოტკინი ცდილობდა დაერწმუნებინა გოგელია, რომ ის მართალია, მაგრამ შეიძლებოდა ეს სიმართლე უფრო „რბილად“ გამოეთქვა. ახალგაზრდა და ფიცხ გოგელიასა და მოხუც, დინჯ, კაბინეტურ კროპოტკინს შორის მენტალური განსხვავება არსებობდა. კროპოტკინს არ უყვარდა მკვეთრი გამოთქმები, ტერმინოლოგია და გოგელიას არწმუნებდა რომ ის მომხრეა „მეგობრული კრიტიკისა, უკეთესია მოვერიდოთ სიმძაფრეს“.

იმ პერიოდში პარიზში საქმიანობდა რუსეთის ანარქისტ-ემიგრანტთა წამყვანი ჯგუფი. გიორგი გოგელიასთან ერთად აქ იყვნენ რუსეთის ანარქისტული მოძრაობის ცნობილი ლიდერები: როგდაევი, კარელინი... იმპერიის სპეცსამსახურებმა შეძლეს ჯგუფში პროვოკატორის შეგზავნა, რომელმაც

⁸ P. A. Kropotkin. Pis'ma. Georgiū Il'īcu Gogelia 1912.14.VII (Георгию Ильичу Гогелия. 1912.14.VII).

⁹ P. A. Kropotkin. Pis'ma. Georgiū Il'īcu Gogelia. 1912.29.X (П. А. Кропоткин. Письма. Георгию Ильичу Гогелия. 1912.29.X).

დიმიტრი შველიძე.
პეტრე კროპოტკინის წერილები გიორგი გოგელიასადმი (1904-1913)

ერთმანეთს გადაჰკიდა და დაუპირისპირა თანამებრძოლები, რომლებსაც ჰქონდათ ინფორმაცია, რომ მათ რიგებში პროვოკატორი იმყოფებოდა. მაგრამ მათ არ იცოდნენ, ვინ იყო და ერთმანეთზე მიჰქონდათ ეჭვი. ისე გამოვიდა რომ მაშინ როდესაც ნამდვილი პროვოკატორი უკვე წასული იყო პარიზიდან, დარჩენილებმა თვალი დაადგეს ერთ-ერთ თავისიანს – როგდაევს. ეს ამბები 1912-1913 წლებში ხდებოდა, სწორედ იმ დროს როცა კროპოტკინის ზემოაღნიშნული იწერებოდა.

გოგელია თავს ესხმოდა ნიკოლოზ როგდაევს, რომელიც უსამართლოდ იქნა ეჭვმიტანილი. კროპოტკინი იზიარებდა გოგელიას პოზიციას და მას სწერდა რომ „ნიკალაი“ ექსებმა გააფუჭეს. კროპოტკინი აკრიტიკებდა მეორე თანამებრძოლს – ზაბრეუნევს, რომელიც ინტელიგენციას აკრიტიკებდა და ტყუილუბრალოდ იმტერებდა მას. კროპოტკინი აკრიტიკებდა აგრეთვე მესამე თავის თანამებრძოლსაც, გროსმან-როშინს, რომელიც ტერორიზმისაკენ იხრებოდა. ერთი სიტყვით, წინააღმდეგობანი და აზრობრივი განსხვავებანი საკმაოზე ბევრი იყო ანარქისტთა პარიზის ცენტრალურ ჯგუფში. კროპოტკინს იმედი ჰქონდა და გოგელიასაც სწერდა, იმედი მაქვს რომ ყველაფერი მშვიდობით დასრულდებაო. ამ ყველაფრის შესახებ საუბარი იყო კროპოტკინის 1913 წლის 26 აგვისტოს წერილში.

აქვე კროპოტკინი გოგელიას სთავაზობდა ახალ იდეას: „ხომ არ ფიქრობთ, რომ კარგი იქნებოდა ჩქარა გამოიცეს ბროშურა პარიზის კონგრესის შესახებ? ფული არის, ცოტაა, მაგრამ საკმარისი. ყველას აჯობებს გამოიცეს ისეთი ბროშურა, პარიზში... შეიძლება რომ უბრალოდ ვთარმნოთ „ტემპს ნო-უვეაუქსიდან?“¹⁰

აქ გაურკვეველია, ვის წერილზე იყო საუბარი, გოგელიასი? კროპოტკინისა? და ამთავრებდა: „სონია ძალიან ნასიამოვნები იყო ლიდია ვლადიმეროვნას თბილი სიტყვებით. მაგრად მოეხვიეთ მას ჩვენს მაგივრად. ყველაზე გულთბილი სალამი სონიასგან. მაგრად გეხვევით. გაუფრთხილდით ჯანმრთელობას“, სონია – კროპოტკინის მეუღლე გახლდათ – სოფია.

უკანასკნელი წერილი 1913 წლის 15 დეკემბერსაა მიწერილი. იგი კარგად ასახავს იმ დრამატულ ვითარებას, რაც პარიზში მოქმედ ანარქისტთა გუნდში პოლიციის დეპარტამენტის საიდუმლო აგენტის ზ. მ. ვიროვის შეღწევამ გამოიწვია. როგორც წერილიდან ირკვევა, გოგელიამ მკაცრად გააკრი-

¹⁰ P. A. Kropotkin. Pis'ma. Georgiū II'čū Gogelia 1913.26.VII (П. А. Кропоткин. Письма. Георгию Ильичу Гогелия. 1913.26.VII).

ტიკა ცნობილი ანარქისტი-თანამებრძოლი ალექსანდრე კარელინი. ეს უკანასკნელი იყო მოძრაობის ერთ-ერთი ლიდერი, გაზეთების რედაქტორი და პუბლიცისტი.

კროპოტკინი გოგელიას ატყობინებს რომ მან მიიღო ალექსანდრე კარელინის მეუღლის წერილი: „მე მომმართა სასოწარკვეთილი წერილით კარელინამ, და ამიხსნა, რა ალელეგებულ მდგომარეობაშია მისი ქმარი, თქვენი სტატიის შემდეგ“. ირკვევა რომ საერთოდ, კროპოტკინს მიუღია კარელინის მეუღლის სამი წერილი და ყოველ მათგანში, ეხვეწებოდა კროპოტკინს, სპეციალური მხარდამჭერი პუბლიკაციით გამოქომაგებოდა მის ქმარს – ალექსანდრე კარელინს.

ეტყობა გოგელიას სტატიამ იმდენად ძლიერი გავლენა იქონია ემიგრაციაში და განსაკუთრებით პარიზში მყოფ ანარქისტებზე, რომ კარელინი, მის მიერვე დაარსებული რომელიღაც ფედერაციიდანაც კი გაურიცხიათ. კროპოტკინი შეშფოთებული იყო ანარქისტ-ემიგრანტთა შორის მიმდინარე დაპირისპირებებით და ქაოსით. იგი ვრცლად აღწერდა კარელინის ცოლის თხოვნებს, უარყოფითად მოიხსენიებდა, გოგელიას მიერ ადრე გაკრიტიკებულ მეორე ანარქისტ-ლიდერს – როგდაევს და ბოლოს: „ახლა კი, ჩემო ძვირფასო გიორგი, აი ჩემი თქვენდამი რჩევა. მიაგდეთ მთელი ეს ისტორია და აღარ მიაქციოთ აღარავითარი ყურადღება ამ პარიზელ დობჩინსკებს და ბობჩინსკებს. დავიშალებთ – და მორჩა (ბასტა)!“¹¹

წერილების ტექსტების ერთ-ერთ თემად შეიძლება გამოვყოთ – პირადი და ოჯახური ურთიერთობები. კროპოტკინს გოგელიების სახით ურთიერთობა ჰქონდა არამარტო თანამოაზრებთან, არამედ მეგობრებთან, ახლობელ ოჯახთან. გიორგი და ლილია გოგელიები, როგორც ჩანს, კარგად იცნობდნენ კროპოტკინის ოჯახის წევრებს. მათი ახლობლური ურთიერთობა ასახულია წერილებში.

1908 წლის მარტში კროპოტკინისათვის ცნობილი გახდა გიორგი გოგელიას სერიოზული ავადმყოფობა. ამ წლის 14 მარტის წერილში კროპოტკინი დიდ წუხილს გამოთქვამს გიორგის ავადმყოფობის გამო. ეს წერილი მხოლოდ გოგელიას ავადმყოფობას ეხება. „ჩემო ძვირფასო გიორგი – წერს კროპოტკინი თავის ახალგაზრდა თანამებრძოლს – ჩვენ ერთმანეთისთვის დიდი ხანია არ მიგვიწერია, თითქმის დავკარგეთ კიდევ ერთმანეთი მხედველო-

¹¹ P. A. Kropotkin. Pis'ma. Georgiū Il'iču Gogelia. 1913.15.XII (П. А. Кропоткин. Письма. Георгию Ильичу Гогелиа. 1913.15.XII).

ბიდან, და აი ახლა მე ვიგებ ... რომ თქვენ პარიზში საავადმყოფოში წვეხართ. თქვენ კი ძვირფასო ლიდია ვლადიმეროვნა, ერთი სიტყვაც კი არ მომწერეთ.

რა დაგემართა, ჩემო გიორგი? თქვენი გული თითქმის ყოველთვის ვერ იყო წესრიგში, მაგრამ ახლა, რომელიღაცა წყლული სხვადასხვა ფორმით საიდან აღმოგაჩნდათ.¹² კროპოტკინი „ცოტაოდენ ფულს“ უგზავნის გოგელიებს, რადგან „ავადმყოფობა – ეს ნიშნავს სასწრაფო ხარჯებს“.

შემდეგი წერილი (1908 წლის 20 აპრილის), ლიდია გოგელიასადმი მიწერილი, მაგრამ მთლიანად გიორგის ავადმყოფობას ეხება. წერილი მხოლოდ წუხილის გამოთქმით, რომელიმე თბილ ქვეყანაში გადასვლის რჩევით და თანაგრძნობით არ შემოიფარგლება: კროპოტკინის მეუღლეს – სონიას ანუ სოფია ანანიევა-რაბინოვიჩს უშვია 500 ფრანკი, გოგელიებისათვის გასაგზავნად: „შეგიძლიათ ფული, თუ გნებავთ, ჩათვალოთ სესხად, სრულიად განუსაზღვრელი დროით“ – ასე განუმარტავს, რაც ფაქტობრივ ჩუქებას ნიშნავს. ის ვილაც კეთილისმყოფელი დოქტორი ფრიდებერგია, რომელიც ასევე იმავე აზრისაა, რომ გოგელიები სასწრაფოდ უნდა გაემგზავრონ რომელიმე გაცილებით თბილ ქვეყანაში, ყოველგვარი დაყოვნების გარეშე. ისე, ცნობისათვის კი დავამატებთ, რომ თვითონ კროპოტკინი, რომელსაც ასევე არ ურჩევდნენ ცივ ლონდონში ზამთრის გატარებას, მიემგზავრება იტალიაში, ლავო მაჯორეს რომელიღაც პატარა სანაპირო ქალაქში.

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ კროპოტკინ-გოგელიას წერილობითი ურთიერთობა გიორგის ავადმყოფობის გამო, რამდენიმე წლით შეწყდა. 1912 წელს ურთიერთობა აღდგა. კროპოტკინი გახარებული იყო რომ გიორგი გოგელია მუშაობას დაუბრუნდა. „როგორია თქვენი ჯანმრთელობა ძვირფასო გიორგი. ჩვენამდე მოდიოდა შემაშფოთებელი ხმები, მაგრამ ძალიან გაგვიხარდა, როცა გავიგეთ რომ თქვენ მუშაობთ, თავს ცუდად არ გრძნობთ და ბევრსაც კი მუშაობთ. იმედია ლიდია ვლადიმეროვნაც კარგად არის“.¹³

წერილიდან ისიც ირკვევა, რომ გიორგი გოგელიას რომელიღაც სასწავლებელში გამოცდები ჩაუბარებია და ხარისხი აუღია, რის გამოც კროპოტკინი კმაყოფილებას გამოთქვამს. ესეც 1912 წელს მომხდარა, ან წინა წელს. ყოველ შემთხვევაში, იმ დროისათვის ახალი ამბავი იყო.

¹² P. A. Kropotkin. Pis'ma. Georgiū Il'icu Gogelia. 1908.14.III (П. А. Кропоткин. Письма. Георгию Ильичу Гогелиа. 1908.14.III).

¹³ P. A. Kropotkin. Pis'ma. Georgiū Il'icu Gogelia. 1912.8.V (П. А. Кропоткин. Письма. Георгию Ильичу Гогелиа. 1912.8.V).

პირველი რევოლუციის შემდეგ ევროპულ ემიგრაციაში ხელმეორედ გახიზნულ გიორგი გოგელიას ცხადია უჭირდა. გარდა უკურნებელი და პროგრესირებადი სენისა, გარდა უმუშევრობისა და მატერიალურ-ფინანსური პრობლემებისა, მას ხელს უშლიდა საკუთარი ანარქისტული ცნობადობაც, ცხადია. ანარქისტის სახელი საზოგადოებაში პირველ რიგში აღძრავდა ტერორისა და „ბომბისტობის“ ასოციაციას. ანარქისტებისა ეშინოდათ და ეს თვით ანარქისტებსაც მშვენივრად მოეხსენებოდათ, მით უფრო მათ ბელადს, პეტრე ალექსის ძე კროპოტკინს, რომელიც უიმედოდ ცდილობდა ენუგეშებინა თავისი ახალგაზრდა თანამებრძოლი. „ძალიან ვწუხვარ, რომ თქვენ სამსახური არ გაქვთ, – წერდა იგი გოგელიას. – „ქიმიკოსი-ანარქისტი“, „უცხოელი“ – ეს საფრანგეთში ნიშნავს ყველაფრის საწინააღმდეგოს“. მერე კი ურჩევდა: „ჯეიმს გილიომს იცნობთ? ის უშესანიშნავესი ადამიანია, და თქვენ კარგად გაუგებთ მას. იქნებ მან სადმე რეკომენდაცია გაგიწიოთ...“¹⁴ შესაძლოა, გილიომი ნამდვილად კეთილზე კეთილი კაცი გახლდათ, მაგრამ ის ხომ საქვეყნოდ ცნობილი ანარქისტი იყო თავადაც – და მით უფრო საშიში.

ყველაზე მცირე მოცულობისა 1912 წლის 4 დეკემბრის ლიდია გოგელიასადმი გაგზავნილი წერილია, უფრო სწორედ – მცირე ბარათი. ის მხოლოდ ერთი ინფორმაციით იტყვევს ჩვენს ყურადღებას – გიორგი გოგელიას ჯანმრთელობა თითქმის შეუქცევადია. კროპოტკინი ბოდიშს უხდის ლიდია გოგელია-იკონნიკოვას, რომ ვერ ახერხებს ვრცელი წერილის გაგზავნას და მერე შენიშნავს: „ნაღვლიანად ვკითხულობდი თქვენს მონაწერს, სადაც თქვენ საუბრობთ გიორგის ჯანმრთელობის გამო“.

კროპოტკინის წერილებში და სავარაუდოა, რომ გოგელიას საპასუხო წერილებშიც, რომლებიც მომავალში შეიძლება მიკვლეული იქნას, არც თუ იშვიათად გვხვდება ვარლამ ჩერქეზიშვილის სახელი. იგი ფიგურირებს, როგორც ყველა მნიშვნელოვანი საქმის, პროცესის, მოვლენის თუ ურთიერთობის მონაწილე და მთავარი პროტაგონისტი.

1904 წლის წერილში კროპოტკინი გოგელიას წერს გამოსაქვეყნებელი წიგნის კორექტურის შესახებ, რომელიც გოგელიასათვის არის გასაგზავნი: „თქვენი შენიშვნა მართალიცაა და არცაა მართალი, და როცა წავიკითხე (წინა კვირაში, კორექტურაში), მე ვთხოვე ძიას (ჩერქეზოვს), დაეწერა ორისამი წინადადება ახსნა-განმარტებისათვის, რათა არ გამოეწვია გაუგებრობა...“

¹⁴ P. A. Kropotkin. Pis'ma. Georgiū P'iču Gogelia. 1912.29.X (П. А. Кропоткин. Письма. Георгию Ильичу Гогелиа. 1912.29.X).

საქმე ნამდვილად რთულია. თქვენი შენიშვნა სოციალ-დემოკრატიასთან დაკავშირებით, რომელიც არ ღვას მუშათა თვალსაზრისზე, ძალიან სწორია, ხოლო ჩერქეზოვი და მე აგრეთვე ვაკეთებთ სწორ შენიშვნას...“.¹⁵

რადგან ვარლამ ჩერქეზიშვილის პიროვნებას ვეხებით, კვლავ 1900-იანი წლების რეალობას დავუბრუნდეთ.

წერილებიდან ისეთი შთაბეჭდილება რჩება, თითქოს კროპოტკინი უფრო ცდილობდა კონტაქტი და ახლო კავშირები დაემყარებინა გოგელიასთან და მის ჯგუფთან, ვიდრე პირიქით. ეჭვი ჩნდება, თითქოს გოგელიას აქტივობამ, რუსეთში მისმა პოპულარობამ გადაასწრო ანარქიზმის აღიარებული ლიდერების, ავტორიტეტს. ზემოაღნიშნული რუსულენოვანი ჟურნალის – „ხლები ვოლიას“ გამოცემას დიდი რეზონანსი ჰქონდა რუსეთის იმპერიის რევოლუციურ რეალობაში. ისე გამოვიდა, რომ ლონდონელი „მოხუცების“ ტრადიციულ ემიგრანტულ ხმას, შორიდან მომდინარე ნიავის ეფექტი ჰქონდა, მაშინ როცა. სულ სხვა იყო რუსულენოვანი ჟურნალის გავრცელება რუსეთში, რომელმაც იმპერიის რევოლუციური პარტიების და ადვოკატების ყურადღება ერთბაშად მიიქცია.

და აი, კროპოტკინს ახალგაზრდა მიმდევრების ახლო გაცნობის სურვილი უჩნდება. ამ დროს, 1904 წლის აპრილში, ლონდონის ანარქისტული ცენტრის მძიმე არტილერია – ვარლამ ჩერქეზიშვილის სახით, შვეიცარიაშია. ის მხოლოდ პარტიული მისიით არ ჩადის შვეიცარიაში. ჩვენ კარგად გვახსოვს, რომ 1904 წლის აპრილის დასაწყისში ვარლამი, ქართული პოლიტიკური ფრაქციების კონფერენციაზეა, ჟენევაში. აქ იქმნება საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტების პარტია და ჩერქეზიშვილი დამფუძნებელთა შორისაა. ალბათ აქვე გაიცნო მან თავისი ახალგაზრდა თანაპარტიელი – გიორგი გოგელია. მაგრამ ცნობილ ისტორიულ ეპიზოდებზე არ შევჩერდებით.

კროპოტკინი 1904 წლის 10 მაისის წერილში მაღლობას უხდის „ძვიფას ამხანაგს“ – გიორგი გოგელიას, მისადმი გაგზავნილი წერილისათვის: „მაღლობელი ვარ თქვენი მეგობრული წერილისათვის. მე დიდი ხანია მინდა „გავარღვიო რკალი“ და დავამყარო გაცილებით ამხანაგური ურთიერთობები, და აი გულით გამიხარდება, თუ ჩერქეზოვის ჩამოსვლა დაგვეხმარება, რომ დავამყაროთ ასეთი ურთიერთობები“.¹⁶

¹⁵ P. A. Kropotkin. Pis'ma. Georgiū Il'iču Gogelia. 1904.27.I (П. А. Кропоткин. Письма. Георгию Ильичу Гогелиа. 1904.27.I).

¹⁶ P. A. Kropotkin. Pis'ma. Georgiū Il'iču Gogelia. 1904.10.V (П. А. Кропоткин. Письма. Георгию Ильичу Гогелиа. 1904.10.V).

ჩვენთვის კარგადაა ცნობილი რომ ჩვენი სახელგანთქმული თანამემამულე ვარლამ ჩერქეზიშვილი, მუდამ ორ პრიორიტეტულ საქმეს აკეთებდა და ახლაც – ერთი იყო პატრიოტული, ეროვნული და ამ შემთხვევაშიც ჩერქეზიშვილმა სოციალისტ-ფედერალისტების პარტია დააფუძნა, თავის თანამემამულეებთან ერთად; მეორე შემთხვევაში, ის ჟენევაში შეხვდა, ახლოს გაიცნო და გაეცნო ანარქისტული ჟურნალის „ხლებ ი ვოლიას“ რედაქციის თანამშრომლებს. პირველ რიგში ისინი იყვნენ გიორგი გოგელია და მისი მეუღლე – ლილია გოგელია-იკონნიკოვა.

ერთ-ერთ წერილშიკროპოტკინი გოგელიას არწმუნებდა რომ სხვა პარტიებთან პოლემიკას აზრი არა აქვს, რადგან პარტიები პოლემიკის დროს ერთმანეთს ვერ გადაარწმუნებენ. მაგრამ აი: „ჩ. (ე. ი. ჩერქეზიშვილი – დ. შ) ამბობს რომ საჭიროა პოლემიკა... საჭიროა მათი თაღლითობის, მათი მეცნიერული სიყალბეების მხილება – ეს საჭიროა. ეს ჰაერის გასუფთავებაა?“ ე. ი. ჩერქეზიშვილიც არ ეთანხმებოდა კროპოტკინს სხვა პარტიებთან პოლემიკის ზედმეტად მიჩნევის საკითხში.

ეს წერილიც ვარლამ ჩერქეზიშვილის შვეიცარიაში ყოფნის პერიოდში იყო დაწერილი, რადგან კროპოტკინს კვლავ „ხლებ ი ვოლიას“ ჯგუფისა და რედაქციის თანამშრომელთა მონახულებისა და პირადად გაცნობის სურვილი აწუხებდა. ჩვენ უფრო დავაზუსტებთ, რომ ეს უთარილო წერილი 1904 წლის აპრილ-მაისში უნდა ყოფილიყო დაწერილი, როცა ჩერქეზიშვილი კვლავ შვეიცარიაში იმყოფებოდა. „საშინლად მშურს ვარლამისა. – წერს რედაქციას კროპოტკინი – ძალიან კი ვარ დაკავებული, მაგრამ აუცილებლად ჩავიქნევდი ხელს და ჩამოვიდოდი თქვენთან, რომ არა სიბერის ცოდვები“.¹⁷ კროპოტკინი სიბერეს იმიზეზებდა, მაგრამ ის უფრო კაბინეტის კაცი იყო და გადაადგილების პრობლემა ჰქონდა. თან ისიც აწუხებდა, რომ მთელი რუსეთის ანარქისტული მრევლის ყურადღება „ხლებ ი ვოლიასკენ“ იყო მიპყრობილი და საკუთარი თვალთ უნდოდა ენახა მათი საქმიანობის ავან-ჩავანი.

გიორგი გოგელიასა და ვარლამ ჩერქეზიშვილს შორის არ იყო ყოველთვის იდეალური ურთიერთობა. პირველი რევოლუციის პერიოდში გიორგი ანუ როგორც მას პარტიული ამხანაგები ეძახდნენ – კომანდო გოგელია, მწვავედ დაესხა თავს თავის თანამემამულე ქართველ პატრიოტ-ანარქისტებს,

¹⁷ P. A. Kropotkin. Pis'ma. Georgiû P'içu Gogelia. 1904.IV-V (П. А. Кропоткин. Письма. Георгию Ильичу Гогелиа. 1904.IV-V).

საკმაოდ არაკორექტული ეპითეტებიც კი არ დაიშურა ჩერქეზიშვილისა და მიხაკო წერეთლის მიმართ. ახლაც, უკვე 1913 წელს, ეტყობა გოგელია და-ეჭვებული ეკითხებოდა კროპოტკინს, ვარლამი ნაწყენი იქნება ჩემზეო. პეტრე ალექსეევიჩი ამშვიდებდა, თუმცა არ ვიცით, გულწრფელად თუ ხელოვნურად: „თქვენ მეკითხებით ვარლამის შესახებ. არა მგონია, რომ ის ნაწყენი იყოს თქვენზე. ჩვენ არაერთხელ გვისაუბრია თქვენზე. ყოველთვის სიმპათიით. სანდლობისათვის, მე დაველაპარაკები მას“.

და წერილის ბოლოს, ჩვენ ვიგებთ, კიდევ ერთ დეტალს კროპოტკინებისა და ჩერქეზიშვილების ახლობლურ-ოჯახური ურთიერთობის წარმოსადგენად: „პარასკევს ვბრუნდებით სახლში, ბრაიტონში. ახლა ჩვენს სახლში ცხოვრობენ ვარლამი ფრიდასთან ერთად.“¹⁸

დაბოლოს, მცირე ისტორიული კურიოზით დავასრულებთ, რომ ის ნიკოლაი როგდაევი, რომელსაც თავს ესხმოდა გოგელია, რომელიც არ მოსწონდა კროპოტკინს და ზოგიერთები პროვოკატორობაშიც კი სდებდნენ ბრალს, საბოლოოდ ყველასთან მართალი აღმოჩნდა. რაც მთავარია, 1924 წლის 21 დეკემბერს, როდესაც თბილისში გარდაიცვალა გიორგი გოგელია, იმ დღეებში, საბჭოთა კავშირის წამყვან გაზეთებში, მათ შორის „იზვესტიაში“ გამოქვეყნდა გულთბილი ნეკროლოგი. მისი ავტორი გახლდათ სწორედ ნიკოლაი როგდაევი, რომელიც წერდა: „ჩვენ 900-იან წლებში საზღვარგარეთ მცხოვრებ რუს ემიგრანტებს, კარგად გვახსოვს ამხანაგი გოგელია და არასოდეს არ დაგვავიწყდება მისი დაუღალავი მუშაობა იმ ახალგაზრდობის პოლიტიკურად გაწრთვნის საქმეში, რომლებმაც აქტიური როლი ითამაშეს რუსეთის პირველი რევოლუციის მოძრაობის დროს. რუსეთის რევოლუციის წინა ხანებში საფრანგეთსა და შვეიცარიაში მცხოვრებ ახალგაზრდა რევოლუციონერებისათვის გოგელია იყო მეტად პოპულარული მასწავლებელი... გოგელიას სახელი საკმაოდ ცნობილია ფრანგ, შვეიცარიელ და იტალიელ მუშათა შორის, რომელთათვის ის ხშირად აქეყნებდა საერთაშორისო პრესაში წერილებს და შენიშვნებს“.¹⁹

¹⁸ P. A. Kropotkin. Pis'ma. Georgiū Il'icū Gogelia. 1913.26.VII (П. А. Кропоткин. Письма. Георгию Ильичу Гогелиа. 1913.26.VII).

¹⁹ dimitri švelije. vin iqo komando gogelia? gazet'i „eri“. 1991 c. 27 marti (დიმიტრი შველიძე. ვინ იყო კომანდო გოგელია? გაზეთი „ერი“. 1991 წ. 27 მარტი).

Dimitri Shvelidze

Associate Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

PETER KROPOTKIN'S LETTERS TO GIORGI GOGELIA

Summary

The work discusses and analyzes 18 personal letters of Peter Kropotkin, 10 of which are written to Giorgi Gogelia; 5 – to his wife Lydia Gogelia-Ikonnikova and 3 – to the staff of the magazine “Khleb i Volia” (Bread and Freedom). The chronological timespan of the letters is 1904-1913.

Kropotkin's letters clearly illustrate Giorgi Gogelia's crucial role in the process of formation of anarchism in Russia as a revolutionary-political movement and at the same time his contribution to the anarchist reality of Western Europe. The content of the letters mainly focuses on the functioning and distribution of the magazine “Khleb i Volia”, assessing its role in promoting anarchist ideology in Russia. The letters also deal with other problems of concern for the anarchist movement. There are expressed opinions and positions about prominent representatives of the movement like: James Guillaume, Luigi Bertoni, Apollin Karelin, Nikolai Rogdaev and others. The letters provide some information on Giorgi Gogelia's personal situation, health, and relationship between his and the Kropotkin family. It seems that Giorgi Gogelia's wife Lydia Gogelia-Ikonnikova was actively involved in the anarchist movement.

In Kropotkin's letters there is mentioned Varlam Cherkezishvili's name and some new details of his biography become clear.

ანა ჭეიშვილი

სოციალურ მეცნიერებათა უმაღლესი სკოლა, საფრანგეთი

საფრანგეთში დაცული უცნობი ფოტოკოლექციის შესახებ, ჰუგო კრაფტის მოგზაურობა საქართველოში

ცნობილი ფრანგი მეცენატის, მოგზაურის და ფოტოგრაფის ჰუგო კრაფტის (1853-1935) საქართველოში ყოფნის შესახებ სპეციალურ ლიტერატურაში მხოლოდ ერთ ჩანაწერს ვხვდებით: ფრანგი არქეოლოგი ბარონი ჟოზეფ დე ბაი თავის ერთ-ერთ წიგნში აღნიშნავს, რომ 1898 წელს გორში გენერალ ივანე ამილახვართან სტუმრობისას მას თან ახლდა ჰუგო კრაფტი; წიგნში ასევე გამოქვეყნებულია კრაფტის მიერ საქართველოში გადაღებული ორი ფოტო.¹ სწორედ ეს მცირე ინფორმაცია გახდა ამ მიმართულებით ჩვენი კვლევის მიზეზი. ჰუგო კრაფტის შესახებ დამატებითი ცნობების მოპოვებისა და 2015-2018 წლებში საფრანგეთის სხვადასხვა დაწესებულებებში ჩატარებული კვლევა-ძიების შედეგად აღმოჩნდა, რომ კრაფტის მიერ კავკასიაში გადაღებული მდიდარი ფოტოკოლექცია დღეს დაცულია რეიმსის ლე ვერჟერის მუზეუმში,² პარიზის დეკორატიული ხელოვნების მუზეუმის ბიბლიოთეკასა და სლავისტიკის ინსტიტუტის არქივში. წინამდებარე სტატია ჩვენ მიერ ჩატარებული კვლევის შედეგების პირველი პუბლიკაციაა ქართულ ენაზე.³

ჰუგო კრაფტი – მეცენატი და მოგზაური. ჰუგო კრაფტი დაიბადა პარიზში 1853 წლის 1 დეკემბერს. რამდენიმე წელიწადში ოჯახი საცხოვრებლად ქალაქ რეიმსში გადავიდა, სადაც ჰუგომ ბავშვობა უმცროს და-ძმასთან

¹ Le baron de Baye. Au sud de la chaîne du Caucase, souvenirs d'une mission. Paris. 1899, p. 39, 41, 43.

² მაღლობას მოვასხსენებთ საქართველოს საელჩოს საფრანგეთში ლე ვერჟერის მუზეუმის წინაშე გაწეული რეკომენდაციისათვის.

³ რეიმსის ლე ვერჟერის მუზეუმში ჩვენი კურატორობით მოეწყო გამოფენა «A la découverte de Bakou, Voyages de Hugues Krafft dans le Caucase» (25.XII.2017-04.II.2018), სადაც წარმოდგენილი იყო ჰუგო კრაფტის მიერ საქართველოსა და აზერბაიჯანში გადაღებული ფოტოები; ასევე გამოქვეყნდა ამავე სახელწოდების ორენოვანი კატალოგი (ფრანგულ და ინგლისურ ენებზე).

და მშობლებთან ერთად გაატარა.⁴ ჰუგოს მამა, გიომ კრაფტი, შამპანურის ცნობილი სახლის როდერერის აქციონერი იყო, დედა, ემა მომი კი ჟიულ მომის – ამავე სახელწოდების ცნობილი შამპანურის სახლის დამფუძნებლის ბიძაშვილი. 1874 წელს, იტონის ვაჟთა კოლეჯში სწავლის დასრულების შემდეგ რეიმსში დაბრუნებულ ჰუგოს მამამ როდერერის კომპანიაში სამსახური შესთავაზა. ჰუგო დიდი ენთუზიაზმით არ შედგომია ამ საქმეს და 1877 წელს, მამის გარდაცვალების შემდეგ, პარიზში გადავიდა საცხოვრებლად. 1880 წელს დედის გარდაცვალების შემდეგ ჰუგო და მისი ძმა ჰერმან ელუარდი დიდი ქონების სათავეში აღმოჩნდნენ, რამაც ძმებს საშუალება მისცა თავის ორ მეგობართან ერთად მსოფლიოს გარშემო მოგზაურობა წამოეწყით. ამგვარად, ჰუგო კრაფტის ცხოვრებაში სრულიად ახალი ეტაპი დაიწყო – მომდევნო 20 წელი მან მხოლოდ მოგზაურობას მიუძღვნა და თითქმის მთელი მსოფლიო მოიარა. ყოველი მოგზაურობის დროს იგი ასობით ფოტოს იღებდა, ეგზოტიკურ კოლექციებს იძენდა და საფრანგეთში დაბრუნებისას გამოფენებს აწყობდა. თავისი მოგზაურობების შესახებ კრაფტმა ასევე გამოაქვეყნა ორი წიგნი: «Souvenirs de notre tour du monde» 1885 წელს და «A travers le Turkestan russe» 1902 წელს. მეორე წიგნს განსაკუთრებით დიდი პოპულარობა ხვდა წილად. აქ აღწერილია 1898-99 წლებში კრაფტის მოგზაურობა შუა აზიაში და გამოქვეყნებულია ავტორის მიერ გადაღებული 265 ფოტო. ამ წიგნის პუბლიკაციის შემდეგ კრაფტმა რეიმსის ეროვნული აკადემიისგან წევრ-კორესპონდენტის წოდება და პარიზის გეოგრაფიული საზოგადოებისგან კი ლეონ დევეს სახელობის ოქროს მედალი მიიღო. მას ასევე საშუალება მიეცა თავისი წიგნის ერთი ეგზემპლარი პირადად გადაეცა რუსეთის იმპერატორ ნიკოლოზ მეორისათვის.⁵

1909 წელს ჰუგო კრაფტმა რეიმსის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვაზე ზრუნვის მიზნით „ძველი რეიმსის მეგობართა საზოგადოება“ ჩამოაყალიბა. 1910 წელს მან შეიძინა ლე ვერჟერის ოტელი – რეიმსის ცენტრში მდებარე მე-13 საუკუნის სახლი და, ამგვარად, ხელი შეუშალა ამ სახლის დაშლას, მოხატული და კვეთილი მუხის ჭერის გაყიდვასა და ამერიკაში გადატანას. პირველი მსოფლიო ომის დასრულებისთანავე კრაფტმა აღ-

⁴ See. F. Matz. Hugues Krafft artiste (1853-1935). «Regards sur notre patrimoine». n°30. décembre 2012, pp. 17-36. M. Morlet. Hugues Krafft (1853-1935). «Regards sur notre patrimoine». n°6. 1999, pp. 4-7.

⁵ S. Gorshenina. La route de Samarcande: l'Asie centrale dans l'objectif des voyageurs d'autrefois. Genève. 2000, p. 201.

ადგინა ომის დროს დაბომბილი სახლი, რისთვისაც მას იაპონიის მოგზაურობიდან ჩამოტანილი კოლექციების გაყიდვაც კი მოუხდა. კრაფტის სურვილით ლე ვერჟერის ოტელის პირველ სართულზე მუზეუმი გაიხსნა, თვითონ კი სახლის ზედა სართულებზე ცხოვრობდა. ლე ვერჟერის მუზეუმი დღესაც არსებობს. მას კვლავ „ძველი რეიმისის მეგობართა საზოგადოება“ ხელმძღვანელობს და აქ სხვა მასალებთან ერთად ფრანგი მეცენატისა და მოგზაურის პირადი ნივთებიც არის დაცული.

მიუხედავად იმისა, რომ ჰუგო კრაფტის სახელი დღეს საკმაოდ კარგად არის ცნობილი ფრანგ მკვლევართა შორის და მის მოღვაწეობას მრავალი პუბლიკაცია მიეძღვნა, მისი კავკასიაში მოგზაურობის პერიოდი სრულიად შეუსწავლელი აღმოჩნდა. სამწუხაროდ ლე ვერჟერის მუზეუმში დაცულ კრაფტის პირად არქივში არ არის შემორჩენილი მისი დღიური ან რაიმე სხვა ტიპის საბუთი, სადაც აღწერილი იქნება ამ მოგზაურობის დეტალები. რამდენიმე საარქივო დოკუმენტი, მის თანამედროვეთა პუბლიკაციები, მეგობრებისადმი მიწერილი წერილები და, განსაკუთრებით კი, XIX საუკუნის დასასრულის ქართული და ფრანგული პერიოდული პრესა იყო ის ძირითადი წყარო, რამაც ამ მოგზაურობის მეტ-ნაკლებად სრული სურათის აღდგენის საშუალება მოგვცა.

პირველი მოგზაურობა საქართველოში. 1896 წელს ჰუგო კრაფტი გაემგზავრა ნიკოლოზ II-ის იმპერატორად კურთხევის ცერემონიაზე დასასწრებად, რომელიც მოსკოვში 26 მაისს გაიმართა.⁶ გამგზავრებამდე მან თხოვნით მიმართა საფრანგეთის ომის სამინისტროს,⁷ რათა მოსკოვში ყოფნისას მისთვის, როგორც ქვეითთა 54-ე დივიზიის შტაბის თარჯიმნისთვის, სამხედრო უნიფორმის ტარების უფლება მიეცათ.⁸ ამ თხოვნაზე მას უარი ეთქვა იმ მიზეზით, რომ კრაფტი ამავე დროს მოსკოვში მიემგზავრებოდა როგორც ფრანგული გაზეთის *Journal des Débats*⁹ კორესპონდენტი და ჟურნალისტებისათვის განკუთვნილ ტრიბუნაზე სამხედრო უნიფორმაში გამოწყობილი პირის ხილვა რუსეთის ხელისუფლებაში ეჭვს გამოიწვევდა.¹⁰ საბოლოოდ, საელჩომ კრაფტის სახელი შეიტანა იმ გამორჩეულ ფრანგთა (*des Français de distinc-*

⁶ წინამდებარე სტატიაში ყველა თარიღი მოცემულია ახალი სტილით.

⁷ საფრანგეთის თავდაცვის სამინისტროს ძველი სახელწოდება.

⁸ Archives diplomatiques, correspondance consulaire, 112CP/309. 1896 წლის 13 აპრილით დათარიღებული წერილი.

⁹ ფრანგული გაზეთი, რომელიც 1789-1944 წლებში გამოდიოდა.

¹⁰ Archives diplomatiques, correspondance consulaire, 112CP/309. 1896 წლის 17 აპრილით დათარიღებული წერილი.

tion) სიაში, ვისაც ცერემონიაზე დასწრების სურვილი ჰქონდა, სამაგიეროდ კი მას ჟურნალისტის სტატუსზე უარის თქმა მოუხდა.¹¹

1896 წლის 10 მაისს¹² კრაფტი საფრანგეთიდან მოსკოვისკენ გაემგზავრა. იმპერატორად კურთხევის ცერემონიალს იგი დიპლომატიური კორპუსის ტრიბუნადან ადევნებდა თვალს, ისევე როგორც მისი მეგობარი ბარონი დე ბაი.¹³ როგორც კრაფტის პირად არქივში დაცული მოსაწვევებიდან ჩანს, იგი ამ დღესასწაულის ფარგლებში გამართულ რამდენიმე ოფიციალურ მიღებას დაესწრო. დღესასწაულის შემდეგ ჰუგო კრაფტი და ბარონი დე ბაი, რომელსაც საფრანგეთის სახალხო განათლების სამინისტროს ოფიციალური მივლინებით ციმბირში არქეოლოგიური გათხრები უნდა ჩატარებინა, ეკატერინბურგისკენ გაემგზავრნენ.¹⁴ 16 ივლისს კრაფტი ეკატერინბურგში დაესწრო ბარონ დე ბაის საპატივცემულოდ გამართულ ოფიციალურ ვახშამს,¹⁵ რის შემდეგაც იგი კიევისკენ და შემდეგ კი ყირიმისკენ გაემგზავრა.

ამ მოგზაურობის მანძილზე ჰუგო კრაფტმა რამდენიმე ასეული ფოტო გადაიღო, რომელთა ნაწილიც ბარონმა დე ბაიმ გამოიყენა თავისი კონფერენციებისა და წიგნების ილუსტრირებისათვის.¹⁶ ლე ვერჟერის მუზეუმში დაცულ 4 ალბომში განთავსებული ფოტოები ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით ასახავს 1896 წელს რუსეთის იმპერიაში კრაფტის მოგზაურობას. ალბომის ყველა გვერდზე ავტორის ხელით გაკეთებული წარწერებია. სწორედ აქედან ვიგებთ, რომ ფრანგი მოგზაური ოქტომბრის დასაწყისში ყირიმიდან საქართველოში ჩამოსულა და თბილისსა და ქუთაისში გაჩერებულა.

მინის ნეგატივები (6,5x9 სმ) და მათი თანადროული, ქაღალდზე დაბეჭდილი გადიდებული ფოტოები (13x18 სმ) – სულ 87 კადრი – ეს არის ის ერთადერთი და უნიკალური მასალა, რომელიც 1896 წელს საქართველოში ჰუგო კრაფტის მოგზაურობას ასახავს. რომელი გზით ჩამოვიდა კრაფტი

¹¹ Archives du Musée Le Vergeur (ლე ვერჟერის მუზეუმის არქივი). 1896 წლის 7 მაისით დათარიღებული წერილი.

¹² ჰუგო კრაფტის მიერ დაწერილი სია, სადაც მისი რამდენიმე მოგზაურობის ქრონოლოგიური თანმიმდევრობაა წარმოდგენილი (დაცულია ლე ვერჟერის მუზეუმის არქივში).

¹³ *Koronacionnyj sbornik". tom" vtoroj. S-Peterburg". 1899, p. 330 (Коронационный сборникъ. томъ второй. С-Петербургъ. 1899, стр. 330).*

¹⁴ *Le baron de Baye. De Moscou à Krasnoïarsk, souvenirs d'une mission. Paris. 1897, p. 22.*

¹⁵ *«Ekaterinburgskaâ nedělnâ». XVIII god". № 28. 21 iûnâ 1896 («Екатеринбургская недѣля». XVIII годъ. № 28. 21 июля 1896).* ოფიციალური ვახშამის მენიუ დაცულია ლე ვერჟერის მუზეუმის არქივში.

¹⁶ *Le baron de Baye. Souvenirs d'un couronnement impérial, Moscou – mai 1896. Paris. 1897. Le baron de Baye. De Moscou à Krasnoïarsk, souvenirs d'une mission. Paris. 1897.*

საქართველოში, რა იყო მისი მოგზაურობის ძირითადი მიზანი, თბილისისა და ქუთაისის გარდა კიდევ რა პუნქტები მოიარა მან – დღეისათვის საარქივო მასალების უქონლობის გამო ყველა ეს კითხვა უპასუხოდ რჩება. შეგვიძლია მხოლოდ ვივარაუდოთ, რომ კრაფტი საქართველოთი სწორედ ამ დროს დაინტერესდა, ვინაიდან ორი წლის შემდეგ იგი აქ ისევ დაბრუნდა, ამჯერად უკვე ბარონ დე ბაისთან ერთად სამოგზაუროდ.

მეორე მოგზაურობა სამხრეთ კავკასიაში. 1898 წელს ბარონი დე ბაი საფრანგეთის სახალხო განათლების სამინისტროს ეგიდით პირველ არქეოლოგიურ და ეთნოგრაფიულ ექსპედიციას აწყობს კავკასიაში.¹⁷ ჩრდილოეთ კავკასიაში ჩატარებული ორთვიანი კვლევის შემდეგ¹⁸ იგი საქართველოს სამხედრო გზის გავლით ტფილისში სექტემბრის შუა რიცხვებში ჩამოვიდა. კახეთის მონახულების შემდეგ დე ბაი ტფილისში 1898 წლის 2 ოქტომბერს დაბრუნდა.¹⁹ როგორც ჩანს, დაახლოებით ამ რიცხვისთვის მას შეუერთდა მისი მეგობარი ჰუგო კრაფტი, რომელმაც საფრანგეთი 20 სექტემბერს დატოვა. როგორც ლე ვერჟერის მუზეუმში დაცულ ფოტოებზე ჩანს, კრაფტი საქართველოში სამხედრო გზის გავლით შემოსულა.

1897 წელს საქართველოში პირველი მოგზაურობის შემდეგ ბარონი დე ბაი აქ უკვე საკმაოდ ცნობილია და ადგილობრივი პრესა მის ყველა გადაადგილებას ადევნებს თვალს. ვინაიდან ამ მოგზაურობებში დე ბაის ჰუგო კრაფტიც თან ახლავს, სწორედ პრესაში გამოქვეყნებული ცნობები გახდა ჩვენთვის ძირითადი წყარო კრაფტის მარშრუტის აღსადგენად.

6 ოქტომბერს ფრანგი მოგზაურები ერევნისა და ენჩიძინის დასათვალიერებლად გაემგზავრნენ.²⁰ როგორც ყოველთვის, ბარონ დე ბაის თან აქვს ისტმან-კოდაკის მარკის ფოტოაპარატი, რომელშიც თორმეტკადრიანი ფოტოფირი თავსებოდა. რაც შეეხება ჰუგო კრაფტს, იგი მინის ფირფიტებიანი ფოტოაპარატებით სარგებლობს. მოგზაურობის პერიოდში მეგობრებმა მრავალი ფოტო გადაიღეს – პეიზაჟები, ეკლესიები, მენეთები, ბაზრები, გამკვლელები... მათი გადაღებული ყოველი კადრი იმდენად ჰგავს ერთმანეთს, რომ არა ფოტოების განსხვავებული ფორმატი, დღეს შეუძლებელი გახდებოდა მათი ერთმანეთისგან გარჩევა. 16 ოქტომბერს ტფილისში დაბრუნების შემდეგ²¹ ჰუგო

¹⁷ Archives nationales de France, Ministère de l'Instruction publique F/17/2936/B.

¹⁸ მისი მოგზაურობის დღიური დაცულია კერძო კოლექციაში საფრანგეთში.

¹⁹ gaz. "Iveria". 20 sekt'emberi, 1898, №202 (გაზ. „ივერია“. 20 სექტემბერი, 1898, №202).

²⁰ gaz. «Kavkaz». 24-go sentâbrâ, 1898. №251 (Газ.: «Кавказъ». 24-го сентября, 1898. №251). Le baron de Baye. Au Sud de la Chaîne du Caucase: souvenirs d'une mission. Paris. 1899.

²¹ gaz. «Kavkaz». 6-go oktâbrâ. 1898. №262 (Газ.: «Кавказъ». 6-го октября 1898. №262).

კრაფტმა და ბარონმა დე ბაიმ კვლავ დატოვეს ქალაქი – გენერალ ივანე ამილახვარის მიპატიჟებით ისინი გორსა და მის შემოგარენს ესტუმრნენ²² (ფოტო 1).

3 ნოემბერს გაზეთმა „კავკაზმა“ გამოაქვეყნა ინფორმაცია ბარონ დე ბაისა და ჰუგო კრაფტის საქართველოს სამხედრო გზის გავლით მოსკოვში წასვლის შესახებ,²³ თუმცა საფრანგეთში დაცული წერილები მოწმობს, რომ კრაფტმა გამგზავრება ბოლო წუთს გადაიფიქრა. პირველ წერილში, რომელიც 1898 წლის 7 ნოემბრით თარიღდება,²⁴ კრაფტი სინანულს გამოთქვამს, რომ დე ბაის მარტო წასვლის საშუალება მისცა და ბოდიშის მოხდის შემდეგ აღნიშნავს, რომ კვლავ ისურვებდა მასთან ერთად მოგზაურობას. კრაფტი აქვე წერს, რომ სამი დღის მანძილზე მტკვრის ულამაზეს ხეობაში იმოგზაურა, ბორჯომი და ახალციხე მოინახულა და დე ბაისაც ურჩევს ამ გზის გავლას საქართველოში მომდევნო სტუმრობისას. მეორე წერილი 17 ნოემბრით თარიღდება და წინანდლიდან დაბრუნების შემდეგ არის დაწერილი.²⁵ ეს წერილი მნიშვნელოვან ინფორმაციას შეიცავს ავტორის სამომავლო გეგმების შესახებ: იგი რამდენიმე დღით ბაქოში ჩასვლას გეგმავს, სანამ მის მიერ ფოტოგრაფი დიმიტრი ერმაკოვის²⁶ ატელიეში გაგზავნილი ნეგატივებიდან ფოტოებს დაბეჭდავენ.

კრაფტი აგრძელებს სამხრეთ კავკასიაში მოგზაურობას. თუ მხედველობაში მივიღებთ მის რეკულს, სადაც საფრანგეთში დაბრუნების შემდეგ მან, სავარაუდოდ, ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით ჩამოწერა 1898 წლის მოგზაურობის დროს გადაღებული ფოტოების სახელწოდებები, იგი ჯერ ბაქოში წავიდა და ტფილისში დაბრუნების შემდეგ დასავლეთ საქართველოში გაემგზავრა.

15 დეკემბერს,²⁷ სხვა წყაროს მიხედვით კი 19 დეკემბერს,²⁸ კრაფტი კვლავ ბაქოში ჩავიდა, საიდანაც შუა აზიაში გაემგზავრა.²⁹ ხუთთვიანი მოგ-

²² gaz. „Iveria“. 23 ok'tomberi. 1898, №226 (გაზ. „ივერია“. 23 ოქტომბერი 1898, №226). ბარონ დე ბაის წერილი, რომელიც მან თავის ქალიშვილს ტფილისიდან გაუგზავნა 1898 წლის 26 ოქტომბერს. Archives départementales de la Marne, J 6036.

²³ gaz. «Kavkaz». 20-go oktâbrâ. 1898. №276 (Газ.: «Кавказъ». 20-го октября 1898. №276).

²⁴ Archives du Musée d'Archéologie nationale et Domaine national de Saint-Germain-en-Laye; dossier du baron de Baye.

²⁵ Archives départementales de la Marne, J 6036.

²⁶ დიმიტრი ერმაკოვი (1846-1916) – ტფილისში მოღვაწე რუსი ფოტოგრაფი. საქართველოში ჩამოსული უცხოელი ფოტოგრაფები თავიანთ ფოტოებს ხშირად ბეჭდავდნენ ერმაკოვის ატელიეში.

²⁷ «Le Temps». 28 juin 1899. A l'Union des arts décoratifs: l'exposition Krafft.

²⁸ Réunion des Voyageurs Français. XXXIV. Paris. 1899, p. 3.

²⁹ Bulletin du Photo-Club de Paris. 1899, p. 243.

ზაურობის შემდეგ, 1899 წლის 15 მაისს, იგი ამავე გზის გავლით დაბრუნდა უკან.³⁰ ტფილისში გაჩერების ერთადერთი დამადასტურებელი საბუთი ის 15 ფოტოა, რომელიც კრაფტმა მუსლიმანური სასაფლაოს მახლობლად, დღევანდელი ბოტანიკური ბაღის ტერიტორიაზე, აშურას დღესასწაულის დროს გადაიღო³¹ (ფოტო 2).

საფრანგეთში დაბრუნების შემდეგ კრაფტმა პარიზის საზოგადოების წინაშე წარადგინა რვათვიანი მოგზაურობის შედეგები: იგი ჯერ ბარონ დე ბაის მიერ გემეს მუზეუმში მოწყობილ გამოფენას შეავსებს კავკასიაში გადაღებულ ფოტოებით;³² შემდეგ, 1899 წლის 22 ივნისიდან 8 ივლისამდე, დეკორატიული ხელოვნების მუზეუმში გამართავს გამოფენას.³³

ჰუგო კრაფტი – ფოტოგრაფი. როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, კრაფტის მიერ სამხრეთ კავკასიაში გადაღებული ფოტოები საფრანგეთის სამ სხვადასხვა დაწესებულებაშია დაცული; აქედან, მინის ნეგატივები მხოლოდ ლე ვერჟერის მუზეუმში ინახება. 361 ერთეული ე.წ. მშრალი ბრომჟელატივის მინის ნეგატივი ორი ფორმატისაა: 6,5x9 სმ და 13x18 სმ. სწორედ აქედან ვასკვნით, რომ ჰუგო კრაფტი იყენებდა ორ ფოტოაპარატს, რომლებშიც განსხვავებული ზომის მინის ფირფიტები იდებოდა.

პირველი ფოტოაპარატი,³⁴ რომელიც ცნობილმა ფრანგმა ინჟინერმა ჟიულ კარპანტიემ 1890 წელს გამოიგონა, ფორმით ბინოკლს ჰგავს. აპარატს წინა მხარეს ორი ობიექტივი აქვს: ერთი ცაისის (Zeiss) მარკის ანასტიგმატი, მეორე კი სამზერი.³⁵ მოდელის მიხედვით ფოტოაპარატში 4,5x6 სმ ზომის 12 ცალი მინის ფირფიტა, ან 6,5x9 სმ ზომის 18 ცალი მინის ფირფიტა იდებოდა. ეს აპარატი, რომელსაც შემოკლებით კარპანტიეს ფოტობინოკლს (photo-jumelle Carpentier) უწოდებდნენ, ადვილი მოსახმარი, პატარა ზომის და იმ პერიოდისათვის საკმაოდ მსუბუქი იყო – ჩატვირთული მინის ფირფიტებით მისი წონა მოდელის მიხედვით 500-დან 1400 გრამამდე მერყეობდა,³⁶ რაც ძალიან სწრაფად გახდა მისი კომერციული წარმატების საწინ-

³⁰ Hugues Krafft. A travers le Turkestan russe. Paris. 1902, p. 190.

³¹ 1899 წელს აშურა 21 მაისს უნდა ჩატარებულიყო.

³² «Le Rappel». 21 juin 1899. n°10694.

³³ Bulletin de la Société de Géographie commerciale de Paris. Tome XXI. Paris. 1899, p. 638

³⁴ ლე ვერჟერის მუზეუმი. საინვენტარო ნომერი: 2006.0.345, 2006.0.347.

³⁵ Charles Fabre. Traité encyclopédique de photographie. Deuxième supplément B. Paris, 1897, p. 192.

³⁶ Radiguet et Massiot. Prix-courant illustré des appareils photographiques, fournitures et accessoires divers: catalogue n° 97, 1901-1902. 4e édition. Paris. 1902, p. 15.

დარი (ფოტო 3). კრაფტის მიერ გამოყენებული კარპანტიეს ფოტობინოკლი 1896 წლის მოდელი იყო და 18 მინის ნეგატივს იტევდა. 1898-99 წლებში კავკასიასა და ცენტრალურ აზიაში გადაღებული 1 100 ფოტოდან ნახევარზე მეტი სწორედ ფოტობინოკლით იყო გადაღებული. ჰუგო კრაფტი ამ ფოტოაპარატის გამოყენების მიზეზს პარიზის ფოტოკლუბისადმი გაგზავნილ წერილში შემდეგნაირად ხსნიდა: აღნიშნული აპარატი მოსახერხებელი ყოფილა სახალხო დღესასწაულებზე, ქუჩებში, ბაზრებში გამვლელთა სწრაფად გადასაღებად, განსაკუთრებით კი ადგილობრივი მოსახლეობის ყურადღების მიქცევის გარეშე.³⁷ კარპანტიეს ფოტობინოკლი მართლაც საკმაოდ შეუმჩნეველი იყო ფოტოგრაფიაში ჩაუხედავოთათვის, ეს კი კრაფტს საშუალებას აძლევდა თამამად გამოეყენებინა იგი უცხო ადგილებში მოგზაურობისას (ფოტო 4). აღსანიშნავია, რომ სწორედ მისი ფორმისა და შეუმჩნეველობის გამო კარპანტიეს ფოტობინოკლს გამოგონებისთანავე აქტიურად იყენებდა ფრანგული პოლიცია.³⁸ მართლაც, ფოტობინოკლი გარეგნულად იმდენად ჰგავს ჩვეულებრივ ბინოკლს, რომ ლე ვერჟერის მუზეუმში ჩვენი კვლევის დაწყებამდე ეს ნივთი საინვენტარო დავთარში გატარებული იყო როგორც ბინოკლი, ხოლო კრაფტის ფოტოაპარატი კი დაკარგულად ითვლებოდა.

მეორე ფოტოაპარატი,³⁹ რომელსაც კრაფტი იყენებდა, წარმოადგენდა კამერა-ობსკურას დალმეიერის ობიექტივით და 13x18 სმ ზომის მინის ფირფიტებით. კრაფტი ამ აპარატს ხუროთმოძღვრული ძეგლებისა და განსაკუთრებით კი პორტრეტების გადასაღებად იყენებდა, რომელთაც იგი დიდ ადგილს უთმობდა თავის კოლექციაში.

ფოტოგრაფის მიერ სხვადასხვა მოდელის ფოტოაპარატის გამოყენებამ ფოტოების ერთმანეთისგან მკვეთრად განსხვავებული სტილი განაპირობა. ფოტობინოკლით გადაღებულ ფოტოებზე ხალხი მათი ყოველდღიური საქმიანობისას არის აღბეჭდილი, მათ არ იციან ფოტოაპარატის არსებობის შესახებ და, შესაბამისად, მათი ქცევა თავისუფალია, ისინი არ პოზირებენ, რაც ამგვარ ფოტოებს განსაკუთრებულ რიტმსა და სიცოცხლეს სძენს. მეორე მხრივ, კამერა-ობსკურათი გადაღებულ ფოტოებში მეტი სიმშვიდეა – აქ ხალხი პოზირებს თავიანთ საუკეთესო კოსტუმებში გამოწყობილი, რომლებიც ალბათ სპეციალურად ამ შემთხვევისთვის შეარჩიეს (ფოტო 5).

³⁷ Bulletin du Photo-Club de Paris. n°103. août 1899, p. 260.

³⁸ Rodolphe Archibald Reiss. La photographie judiciaire. Paris. 1903, p. 20.

³⁹ ლე ვერჟერის მუზეუმი. საინვენტარო ნომერი: 2006.0.346, 2006.0.349.

ფოტომემკვიდრეობა. ჰუგო კრაფტის მიერ სამხრეთ კავკასიაში 1896 და 1898-1899 წლებში გადაღებული ფოტოების სხვადასხვა დაწესებულებებში მოძიება, მათი შედარებითი შესწავლა და ანალიზი, მათზე ალბეჭდილი ადგილებისა და პირების იდენტიფიცირება საკმაოდ რთული, მოცულობითი და ხანგრძლივი სამუშაო აღმოჩნდა. ამ პროცესში გარკვეულწილად დაგვეხმარა ლე ვერჟერის მუზეუმში დაცული ჰუგო კრაფტის ხელით ნაწერი ფოტოების ნუსხა, რომელიც მან სავარაუდოდ მოგზაურობიდან დაბრუნების შემდეგ შეადგინა; თუმცა, აღსანიშნავია, რომ სიასა და მოძიებულ ფოტოებს შორის ხშირად გარკვეული შეუსაბამობებიც არსებობდა.⁴⁰ ფოტოკოლექციის დიდი ნაწილი სწორედ ლე ვერჟერის მუზეუმშია დაცული. აქ სულ არის 555 განსხვავებული კადრი, რომელთაგან, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, 361 ასევე არსებობს მინის ნეგატივების სახით. აღნიშნული ფოტოებიდან 464 კადრი გადაღებულია საქართველოში. დაბეჭდილი ფოტოების დიდ ნაწილზე ლითონის შტამპის საშუალებით, რომელიც ასევე მუზეუმში ინახება, დატანილია ჰუგო კრაფტის სახელი და გვარი ლათინური ასოებით “Hugues Krafft”. ეს იმის მანიშნებელია, რომ ეს ფოტოები კრაფტის სიცოცხლეშივე დაიბეჭდა და გვიანდელ ტირაჟს არ წარმოადგენს. ხშირად ერთსა და იმავე ფოტოს ჰუგო კრაფტი რამდენიმე ეგზემპლარად ბეჭდავდა, ნაწილს თავისივე კოლექციაში ინახავდა, ნაწილს კი სხვებს გადასცემდა. სწორედ ასე აღმოჩნდა ფოტოები პარიზის ორ სხვა დაწესებულებაში: დეკორატიული ხელოვნების მუზეუმის ბიბლიოთეკაში ინახება 296 ფოტო, რომლებიც ავტორმა მუზეუმს 1902 წელს გადასცა საჩუქრად;⁴¹ პარიზის სლავისტიკის ინსტიტუტის ფოტოკოლექცია გაცილებით მცირეა – აქ ორმოციოდე ერთეულია დაცული, რომელიც კრაფტმა ბარონ დე ბაის უსახსოვრა.⁴² სამივე კოლექციის შეჯერებისა და ერთი ნეგატივიდან დაბეჭდილი ტირაჟირებული კადრების გამოკლების შედეგად ვადგენთ, რომ დღესდღეობით ცნობილია სამხრეთ კავკასიაში გადაღებული 562 ფოტო, რომელთაგან 471 გადაღებულია საქართველოში, 65 ფოტო – სომხეთში (ერევანი, ენშიაძინი) და 26 კი აზერბაიჯანში (ბაქო).

საქართველოში გადაღებულ ფოტოებს შორის გვხვდება ქალაქისა და სოფლების ხედები, ეკლესია-მონასტრები, სახალხო და რელიგიური დღესასწაულები, ფოტოგრაფი ასევე დაინტერესებულა მეღვინობის კულტურით. გან-

⁴⁰ ლე ვერჟერის მუზეუმში მუშაობისას განსაკუთრებით გვეხმარებოდა კურატორის თანაშემწე ქალბატონი კოლინ პიშონი, რისთვისაც მას მადლობას მოვასხენებთ.

⁴¹ Bibliothèque du Musée des Arts décoratifs, K 192.

⁴² Institut d'études slaves; fonds du baron de Baye.

საკუთრებით მნიშვნელოვანია პორტრეტების სერია, რომელიც კრაფტს სხვადასხვა ადგილებში გადაუღია. აქ გარდა მეტ-ნაკლებად ცნობილი პირებისა, რომელთა სახელებსაც ზოგ შემთხვევაში თვითონ ფოტოგრაფი მინაწერების სახით გვაწვდის (ივანე ამილახვარი და მისი ოჯახი, ლევან გურიელი, ვარლამ კიწმარიშვილი, მხატვარი ალექსეი ეისნერი და სხვ.), ვხვდებით გლეხების პორტრეტებსაც, რომლებიც კრაფტს საინტერესო ტიპაჟებად ჩაუთვლია.

სათანადო საარქივო მასალის უქონლობის გამო დღეს შეუძლებელია თქმა თუ რა გახდა იმის მიზეზი, რომ ჰუგო კრაფტმა სიცოცხლეშივე არ გამოაქვეყნა ასეთი მდიდარი ფოტოკოლექცია და 1898-99 წლების მოგზაურობიდან მხოლოდ შუა აზიაში გადაღებული ფოტოების გამოქვეყნებას დასჯერდა. დარწმუნებით მხოლოდ იმის აღნიშვნა შეგვიძლია, რომ ეს ფოტოები მნიშვნელოვან ინფორმაციას შეიცავს და გაცილებით უფრო მეტყველია, ვიდრე ის მწირი ფაქტები, რისი მოძიებაც კრაფტის საქართველოში მოგზაურობის შესახებ გახდა შესაძლებელი.

ანა ჭეიშვილი. საფრანგეთში დაცული უცნობი ფოტოკოლექციის შესახებ,
 ჰუგო კრაფტის მოგზაურობა საქართველოში შესახებ

ჰუგო კრაფტის მიერ საქართველოში გადაღებული ფოტოების ნუსხა
 (1896, 1898-1899 წწ.)

ფოტოს გადაღების ადგილი	რაოდენობა	ფოტოს გადაღების ადგილი	რაოდენობა
საქართველოს სამხედრო გზა	17	ტფილისის მუსლიმანური სასაფლაო	15
ტფილისი	48	ქუთაისი	18
გორი	11	რიონის ხეობა	1
ლიახვი	1	გელათი	7
უფლისციხე	5	მოწამეთა	5
ატენი	6	ფოთი	1
ურბნისი	7	ჭოროხის ხეობა	15
ჭალა	4	მარადიდი	1
სამთავისი	3	ბორჩხა	2
ანანური	3	გომბორი	6
მცხეთა	11	თელავი	13
ბორჯომი	9	წინანდალი	17
მტკვრის ხეობა	7	ნაფარეული	10
აწყური	3	სიღნაღი	9
ახალციხე	8	კახეთი	3
პორტრეტები	200	ადგილის გარეშე	5
სულ	471		

ფოტოები:

1. ჰუგო კრაფტი (1), ბარონი დე ბაი (2), ივანე ამილახვარი (3) და მისი ოჯახი. სოფელი ჭალა. 26 ოქტომბერი 1898. CAU.231 © SAVR.

ანა ჭეიშვილი. საფრანგეთში დაცული უცნობი ფოტოკოლექციის შესახებ,
ჰუგო კრაფტის მოგზაურობა საქართველოში შესახებ

2. აშურას დღესასწაული ტფილისის მუსლიმანურ სასაფლაოზე. დღევანდელი ბოტანიკური ბაღის ტერიტორია. 21 მაისი 1899.
CAU.58 © SAVR.

PHOTO-JUMELLE J. CARPENTIER

VISÉE AVEC L'APPAREIL.

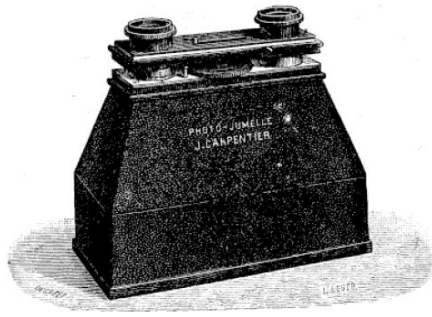

Fig. 13.

3. კარპანტიეს ფოტობინოკლის რეკლამა XIX საუკუნის დასასრულის ჟურნალში.

4. ეკლესია თელავში. ნოემბერი 1898. წინა პლანზე ჩანს ფოტოგრაფის ჩრდილი: ჰუგო კრაფტი ფოტოს კარპანტიეს ფოტობინოკლის საშუალებით იღებს. CAU.VIII/135 © SAVR

5. ქალების პორტრეტი. ქუთაისი. 1898 წლის ნოემბერი ან დეკემბერი. CAU.128 © SAVR

ანა ტეიშვილი. საფრანგეთში დაცული უცნობი ფოტოკოლექციის შესახებ,
ჰუგო კრაფტის მოგზაურობა საქართველოში შესახებ

6. კორწილი წინანდალში. ნოემბერი 1898. CAU.X/180 © SAVR

7. სოფელი ბორჩხა. ჭოროხის ხეობა. 1898. CAU.171 © SAVR

Ana Cheishvili

Ecole des hautes études en sciences sociales (CERCEC/CNRS), France

**ABOUT AN UNPUBLISHED PHOTOGRAPHIC
COLLECTION KEPT IN FRANCE,
HUGUES KRAFFT'S TRIP TO GEORGIA**

Summary

The famous French traveler, photographer and philanthropist Hugues Krafft (1853-1935) traveled in the Caucasus in 1896 and 1898-1899. Several articles and books are devoted to Hugues Krafft's various travels, but the least explored episode remains that of his travels in the Caucasus. Despite several months spent in this region, either in the stories published by Krafft, or in the work on his life and his work, the journey is rarely mentioned. Thus, hundreds of photos taken by him in the Caucasus have never been published. Today, these photos are kept in the following three French institutions: Musée Le Vergeur in Reims, the library of the Musée des Arts Décoratifs in Paris and the Institute of Slavic Studies. Of the total 562 photos, 471 are taken in Georgia, 65 in Armenia and 26 in Baku. Monasteries, religious festivals, wine culture are in the photos taken in different towns and villages of Georgia. Among these images is an important series of portraits. 361 negatives on gelatin dry glass plates are kept at the Musée Le Vergeur. There are two sizes: 6.5X9 cm and 13X18 cm; indeed, Krafft used two plate cameras of different sizes. The first camera was a type of photographic binocular invented by the famous French engineer Jules Carpentier in 1890. This camera remained discreet enough for non-connoisseurs, allowed the photographer to go unnoticed. The second camera was a view camera, which Krafft used to photograph monuments and the portraits to which he reserved a large place in his collections. Shooting differs depending on the device used. The images captured by the photo-binocular show people in their daily activities not suspecting being photographed, making these pictures full of life. On the other hand, the images taken by the photographic chamber are quieter – people pose in their best costumes, chosen for this occasion.

მიხეილ ბახტაძე

ასოციირებული პროფესორი, თსუ

გენერალი ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი

საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას კარგი სამხედრო ელიტა ყავდა. 1918-1921 წლებში რესპუბლიკის შეიარაღებულ ძალებში სხვადასხვა დროს საერთო ჯამში დაახლოებით სამოცამდე გენერალი მსახურობდა. ვგულისხმობთ იმათ, ვინც სამხედრო სამინისტროს, რეგულარული არმიის და სახალხო გვარდიის სტრუქტურებში მსახურობდნენ. არ ვთვლით მათ, ვისაც გენერლობა კი ქონდა, მაგრამ ქართულ შეიარაღებულ ძალებში არ უმსახურია. მაგალითად კოტე აფხაზი გენერალი იყო, მაგრამ დემოკრატიული რესპუბლიკის დროს სამხედრო სამსახურში არ იყო. ან მაგალითად გენერალი ბარათოვი, სამხედრო სამსახურში კი იყო, მაგრამ არა საქართველოს შეიარაღებულ ძალებში.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შეიარაღებულ ძალებში მყოფი გენერლებიდან თხუთმეტს გენერალ-მაიორობა 1917 წლამდე, ანუ რუსეთის იმპერიის არსებობის პერიოდში ჰქონდა მიღებული. ესენი იყვნენ: გაბაშვილი ვასილ დავითის ძე (1908), ოდიშელიძე ილია ზურაბის ძე (1910), ქუთათელაძე კირილე პეტრეს ძე (1910), წერეთელი როსტომ გრიგოლის ძე (1914), გედევანიშვილი ალექსანდრე კონსტანტინეს ძე (1915), ერისთავი ალექსანდრე ნიკოლოზის ძე (1915), თოფურია დიმიტრი სოლომონის ძე (1915), მაყაშვილი აბელ (ბალო) გაბრიელის ძე (1915), მდივანი ზაქარია ასლანის ძე (1915), არჯევანიძე გიორგი პავლეს ძე (1916), ფურცელაძე გიორგი მიხეილის ძე (1916), ყაზბეგი ივანე ნიკოლოზის ძე (1916), წულუკიძე გიორგი დავითის ძე (1916), წულუკიძე ვარდენ გრიგოლის ძე (1916), ჭავჭავაძე სპირიდონ მიხეილის ძე (1916). ზემოთ დასახელებულ პირთაგან ორს გენერალ-ლეიტენანტობაც ჰქონდა მინიჭებული: ილია ოდიშელიძეს 1914 წელს და კირილე ქუთათელაძეს 1916 წელს.¹

¹ M. Gogitije, G. Bežitasvili. samxedro p'ic'is ert'gulni. t'b. 2015 (მ. გოგიტიძე, გ. ბეჟიტაშვილი.

დაახლოებით ათამდე პირმა გენერლობა მიიღო 1917 წელს რუსეთის დროებითი მთავრობის მმართველობისას, ხოლო უმეტესობამ კი გენერლობა მიიღო უკვე საქართველოს დამოუკიდებლობის პერიოდში: 1918, 1919 და 1920 წლებში. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკაში არსებობდა გენერლის მხოლოდ ერთი წოდება – გენერალი. ანუ არ იყო ისე როგორც რუსეთის იმპერიაში: გენერალ– მაიორი, გენერალ ლეიტენანტი და ა.შ.

ქართველ გენერალთაგან ზოგის სახელი კარგად არის ცნობილი საზოგადოებისთვის. მაგ. გენერლები: გიორგი კვინიტაძე და გიორგი მაზნიაშვილი. ზოგიც კი საერთოდ უცნობია. მაგ. გენერლები: ივანე ჯაფარიძე, დავთ მაჭავარიანი, ვასილ ლიონიძე და სხვ.

გენერლებიდან ნაწილი უშუალოდ მონაწილეობდა 1918-1921 წლებში მომხდარ ბრძოლებსა და ომებში. სხვები სამხედრო სამინისტროსა და სახალხო გვარდიის მმართველობით სტრუქტურებში იყვნენ დაკავებული და უშუალოდ სამხედრო ოპერაციებთან კავშირი არ ქონდათ. მაგ. გიორგი ქავთარაძე სამინისტროში ერთ-ერთი განყოფილება უფროსი იყო, ირაკლი ვეზირიშვილი – სამხედრო პროკურორი, იოსებ როინიშვილი – სამხედრო სასამართლოს თავმჯდომარე, იასონ ახვლედიანი – ვეტერანთა სახლის უფროსი და სხვ.²

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის გენერალიტეტში ერთ-ერთი ყველაზე გამორჩეული გენერალი ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი იყო.

ალექსანდრე სიმონის ძე ანდრონიკაშვილი დაიბადა 1871 წლის 7 ოქტომბერს სიღნაღში. 1891 წელს დაამთავრა მე-2 სამხედრო სასწავლებელი და პოდპორუჩიკად გაიგზავნა ყარსის ციხის საარტილერიო ნაწილში. შემდეგ მსახურობდა კავკასიის საალყო საარტილერიო ნაწილში. პორუჩიკი (1894), შტაბს-კაპიტანი (1898). 1903 წელს პირველი თანრიგით დაამთავრა გენერალური შტაბის ნიკოლოზის სახელობის აკადემია. მსახურობდა მე-13 ლეიბ-გვარდიის ერევნის პოლკში (1906-1907). 1907-1908 წლებში უსურის საკავალერიო ბრიგადის უფროსი ადიუტანტია. 1908-1909 წლებში ომსკის სამხედრო ოლქის დავალებათა უფროსი ოფიცერი. 1909-1912 წლებში 36-ე დივიზიის შტაბის უფროსი ადიუტანტი. 1912-1914 წლებში კითხულობდა ლექ-

სამხედრო ფიცის ერთგულნი. თბ. 2015); M. Gogitidze. Voennaâ èlita kavkaza. t. I. 2007 (M. Гогитидзе. Военная элита кавказа. т. I. 2007; Russkaâ armia v Velikoj vojne. <http://www.grwar.ru> (Русская армия в Великой войне. <http://www.grwar.ru>).

² M. Gogitije, G.Bežitasvili. samxedro p'ic'is ert'gulni (მ. გოგიტიძე, გ. ბეჯიტაშვილი. სამხედრო ფიცის ერთგულნი); M. Gogitidze. Voennaâ èlita kavkaza. t. I (M. Гогитидзе. Военная элита кавказа. т. I); Russkaâ armia v Velikoj vojne. <http://www.grwar.ru> (Русская армия в Великой войне. <http://www.grwar.ru>).

ციებს ალექსანდრეს სახელობის სამხედრო სასწავლებელში. პოდპოლკოვნიკი (1912.) პირველი მსოფლიო ომის მონაწილე. 1914 წელს მე-11 არმიის შტაბის დავალებათა ოფიცერი. იმავე წელს მიენიჭა პოლკოვნიკობა. 1914-1916 წლებში იყო 75-ე ქვეითთა დივიზიის შტაბის უფროსის მოვალეობის შემსრულებელი. 1916 წელს დაინიშნა 298-ე ქვეითთა პოლკის უფროსის მოადგილედ. 1917 წლის თებერვლიდან 177-ე ქვეითთა დივიზიის შტაბის უფროსია, ხოლო ივნისიდან XX საარმიო კორპუსის შტაბის უფროსი. 1917 წლის ნოემბერში მიენიჭა გენერალ-მაიორობა. რუსეთის იმპერიის ჯარში სამსახურის დროს დაჯილდოებული იყო ორდენებით: წმ. სტანისლავის მე-3 ხარისხის (1898), წმ. ანას მე-3 ხარისხის (1907), წმ. სტანისლავის მე-2 ხარისხის (1914), წმ. ვლადიმერის ხმლებითა და ბანტით (1915) წმ. ვლადიმერის მე-3 ხარისხის ხმლებით (1916). დაჯილდოებული იყო ასევე იარაღით (1916).³

1918 წლიდან გენერალი ანდრონიკაშვილი ქართულ შეიარაღებულ ძალებში იწყებს სამსახურს. თავდაპირველად ის სამხედრო მინისტრის თანაშემწე იყო. 1918 წლის ნოემბრიდან კი დაინიშნა გენერალური შტაბის უფროსად. ამ პოსტზე იყო ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი სამოხეთთან ომის დროსაც. 1919 წლის ზაფხულში გენერალი ანდრონიკაშვილი გენერალური შტაბის უფროსობიდან გაათავისუფლეს და მის ნაცვლად გენერალი ალექსანდრე ზაქარიაძე დაინიშნა.

ჩვენი აზრით, გენერალ ზაქარიაძის დანიშვნა გენერალური შტაბის უფროსად შეცდომა იყო. გენერალი ანდრონიკაშვილი აღმატებოდა მას ცოდნითაც, განათლებითაც და გამოცდილებითაც. გენერალური შტაბის უფროსის შეცვლის მიზეზი პოლიტიკური სიმპათია-ანტიპათია უნდა ყოფილიყო. ხელისუფლებაში მყოფი სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ლიდერები გენერალ ზაქარიაძეს უფრო ენდობოდნენ (ეს სხვათა შორის კარგად გამოჩნდა ემიგრაციაშიც, როდესაც ზაქარიაძე პოლონეთის არმიაში მსახურობდა), ვიდრე გენერალ ანდრონიკაშვილს. ძნელი სათქმელია რამდენად უკეთ იმოქმედებდა გენერალური შტაბი მისი ხელმძღვანელი რომ 1920-1921 წლებში ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი ყოფილიყო. თუმცა ჩვენთვის ცხადია, რომ ალექსანდრე ზაქარიაძემ დაკისრებულ მოვალეობას თავი ვერ გაართვა.

გენერალი ანდრონიკაშვილი იმ მცირერიცხოვან ქართველ გენერალთა და ოფიცერთა ჯგუფში შედიოდა, რომლებსაც რუსეთის იმპერიის სამხედრო

³ Russkaâ armia v Velikoj vojne. <http://www.grwar.ru> (Русская армия в Великой войне. <http://www.grwar.ru>).

სასწავლებლებში პედაგოგიური მუშაობის გამოცდილება ქონდათ. ამიტომ სრულიად ბუნებრივია, რომ როდესაც 1919 წლის 5 სექტემბერს თბილისში ქართული სამხედრო სკოლა გაიხსნა ერთ-ერთი პირველი ვინც ლექტორად მიიწვიეს სწორედ ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი იყო. ის მომავალ ოფიცრებს ტაქტიკასა და ტოპოგრაფიას ასწავლიდა. მკვლევართა ნაწილი თვლის რომ ანდრონიკაშვილი სამხედრო სკოლაში ფორტიფიკაციას და სამხედრო ისტორიასაც ასწავლიდა.⁴ 1920 წლის ოქტომბერში ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი სამხედრო სასწავლებლის უფროსად დაინიშნა.⁵

1920 წლის მაისში, აზერბაიჯანში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, საბჭოთა რუსეთის მე-11 არმიის ნაწილებმა საქართველოში შემოჭრა სცადეს. ბრძოლები წითელი და ფოილოს ხიდის მიდამოებში დაახლოებით სამი კვირა მიმდინარეობდა. ქართულმა შეიარაღებულმა ძალებმა, რეგულარულმა არმიამ და სახალხო გვარდიამ, მტერი დაამარცხა და სამხედრო მოქმედებები საბჭოთა აზერბაიჯანის სიღრმეში 15-20 კერსზე გადაიტანა. მოწინააღმდეგე მზავი ითხოვა. დაიწყო მოლაპარაკებები და მათში დელეგაციის წევრის სტატუსით მონაწილეობდა გენერალი ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი. ამ დროს ის სამხედრო საბჭოს წევრი იყო. 1920 წლის 12 ივნისს საღამოს 10 საათზე ხელი მოეწერა ზავს საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასა და საბჭოთა აზერბაიჯანს შორის.⁶

1921 წლის 11-12 თებერვლის დამეს საბჭოთა რუსეთისა და საბჭოთა სომხეთის ჯარები თავს დაესხნენ ლორეს ნეიტრალურ ზონაში დისლოცირებულ საქართველოს რესპუბლიკის შეიარაღებულ ძალებს. პირველი ბრძოლები ქართულმა შენაერთებმა წააგეს, უკან დაიხიეს და მდინარე ხრამის მარცხენა ნაპირზე გამგრდნენ. 16 თებერვალს წითელი და ფოილოს ხიდების მიმართულებიდან ძირითადი შეტევა დაიწვეს საბჭოთა რუსეთის მე-11 არმიის მთავარმა ძალებმა. ქართული შენაერთები იძულებული გახდნენ თბილისისკენ დაეხიათ უკან. ომის პირველ ეტაპზე განცდილი მარცხის გამო, 16 თებერვალს დილით მთავარსარდალი გენერალი ილია ოდიშელიძე გადააყენეს

⁴ M. Xuc'išvili. generali Alek'sandre Andronikašvili. t'su sak'art'velos istoriis institutisa da msop'lio istoriis institutis axalgazrda istorikost'a šromebi. III. t'b. 2016, p. 80 (მ. ზუციშვილი. გენერალი ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი. ოსუ საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტისა და მსოფლიო ისტორიის ინსტიტუტის ახალგაზრდა ისტორიკოსთა შრომები, III. თბ. 2016, გვ. 80).

⁵ L.Salarije. samxedro skola (iunkrebi) pirveli demokratiuli respublikis dros. "meomris bibliot'e-ka". №6. t'bilisi. 2008, p. 40 (ლ. საღარიძე. სამხედრო სკოლა (იუნკრები) პირველი დემოკრატიული რესპუბლიკის დროს. „მეომრის ბიბლიოთეკა“. №6. თბ. 2008, გვ. 40).

⁶ gaz. "saxalxo sak'me". №850. 15.06.1920 (ვაზ. „სახალხო საქმე“. №850. 15.06.1920).

და მის ნაცვლად მთავარსარდლად გენერალი გიორგი კვინიტაძე დანიშნეს.⁷

გენერალმა კვინიტაძემ მის ხელთ არსებულ ყველა ძალას თბილისთან მოუყარა თავი. 18 თებერვალს ქართულ შეიარაღებულ ძალებს შემდეგი პოზიციები ეკავათ: მარჯვენა ფლანგზე – კოჯორ-მანგლისის გზატკეცილზე, თეთრი დუქნიდან ახეულას (ქორ-ოღლის) ციხემდე მე-4 ათასეულის ორი ასეული იდგა, პოლკონიკ პლატონ ჩიქოვანის მეთაურობით. ამ ათასეულის დანარჩენი ნაწილები ადგილზე 19 თებერვალს მივიდნენ. ტაბახმელას მონაკვეთი სამხედრო სკოლას ეკავა. ამ ფრთას გენერალი ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი მეთაურობდა. ცენტრში – გენერალ გიორგი მაზნიაშვილს დაქვემდებარებული ნაწილები იყო დისლოცირებული. მარცხენა ფლანგზე – გვარდიის ნაწილები იდგა გენერალ არტემ ჯიჯინიას მეთაურობით.⁸

18-19 თებერვლის ღამეს მოწინააღმდეგემ ცენტრალურ უბანზე მყოფ, გენერალ მაზნიაშვილის შენაერთებს შეუტია და მარცხი იწვნია.

19 თებერვალს, ცენტრში დამარცხების შემდეგ, მე-11 არმიის სარდლობამ შეტევის მიმართულება შეცვალეს და ჩვენი ჯარების მარჯვენა ფრთას შეუტოვებ. დილის 8 საათზე მტერი სოფლების ვაშლოვანისა და კუმიხის წინ გამოჩნდა და ტაბახმელა-კოჯორის მიმართულებით დაიძრა. ტაბახმელას, სამხედრო სკოლასთან ერთად მე-10 ათასეულის მეთორებიც იცავდნენ პოლკონიკ საგინაშვილის მეთაურობით. ეს სამხედრო ნაწილი სკოლის დასახმარებლად პოზიციებზე 18 თებერვალს საღამოს მივიდა. ტაბახმელას პოზიციებიდან მაიორმა ბახუტაშვილმა მოწინააღმდეგეს საარტილერიო ცეცხლი გაუხსნა და დაფანტა. ცოტა ხანში მოწინააღმდეგის ცხენოსანი რაზმი გამოჩნდა. ქართველმა არტილერისტებმა ამჯერად მათი მიმართულებით გახსნეს ცეცხლი. მოწინააღმდეგეს ძალიან დიდი რიცხოვრები უპირატესობა ჰქონდა და ნელ-ნელა წინ მოიწვედა. 12 საათისათვის მათ უკვე უშუალოდ ტაბახმელას პოზიციებს შეუტოვებ. №1 სანგრიდან, ლეიტენანტ ერისთავის მეთაურობით გახსნილმა ტყვიამფრქვევების ცეცხლმა მოწინააღმდეგე შეაყოვნა. პარალელურად მიმდინარეობდა მტრის შეტევა კოჯორის მიმართულებითაც. აქ მყოფმა მე-4 ათასეულის ნაწილებმა მოწინააღმდეგის შემოტევას ვერ გაუძლეს და მამადავითის მიმართულებით უკან დაიხიეს. კოჯორის დაკავების შემ-

⁷ M. Baxtaje. 1921 clis ruset'-sak'art'velos omi. sabrjolo mok'medebebis istoriidan. t'b. 2013. pp. 19-44 (მ. ბახტაძე. 1921 წლის რუსეთ-საქართველოს ომი. საბრძოლო მოქმედებების ისტორიიდან. თბ. 2013, გვ. 19-44).

⁸ M. Baxtaje. 1921 clis ruset'-sak'art'velos omi, p. 46 (მ. ბახტაძე. 1921 წლის რუსეთ-საქართველოს ომი, გვ. 46).

დეგ ბოლშევიკები წავკისისა და ტაბახმელას მიმართულებით დაემუნენ. ამ დროს დაახლოებით 13.30 საათი იყო. შეიქმნა ტაბახმელას პოზიციებზე მყოფი ქართული ნაწილების ალყაში მოქცევის საშიშროება, ამიტომ გენერალმა ანდრონიკაშვილმა პოლკოვნიკ ჩხეიძეს ტაბახმელას დატოვება და ბრძოლით მამადავითისაკენ დახევა უბრძანა.⁹ პრინციპში ეს თეორიულად სწორი გადაწყვეტილება იყო. როდესაც არსებობს შენაერთის ალყაში მოქცევის საშიშროება, ერთ-ერთი სწორი გადაწყვეტილებაა უკან დახევა.

ანდრონიკაშვილის ამ ბრძანებასთან დაკავშირებით, ჩხეიძე წერს, „საერთოდ გენერალ ანდრონიკაშვილს თავი ეჭირა მეტად მშვიდად და განაგებდა საზრიანად. მის გადაწყვეტილებას შეიძლება მიეცეს ფსიქოლოგიური ახსნა. ის იმყოფებოდა თავის შტაბში და ვერ ხედავდა უშუალოდ ჯარებს, ვერ გრძნობდა სკოლის გამობრძმედილ მებრძოლ სულს და როგორც ბუნებით რბილი ადამიანი, ვერ პოულობდა თავის არსებაში იმდენ ნებისყოფას, რომ მოეთხოვა თავისი ჯარებისათვის, უეჭველი დალუპვის მიუხედავად, დამდგარიყვნენ და დალუპულიყვნენ“.

პოლკოვნიკი ჩხეიძე ხვდებოდა, რომ მის ხელთ არსებული ძალებით კოჯრის გათავისუფლებას ვერ შეძლებდა, მაგრამ ისიც იცოდა, რომ საჭირო იყო მტრის შეჩერება სანამ მთავარსარდალი დამატებით ძალებს გამოგზავნიდა. უკან დახევა მას არასწორად მიაჩნდა, თელიდა რომ ასეთ შემთხვევაში იდი საფრთხე დაემუქრებოდა უშუალოდ თბილისს.

პოლკოვნიკმა ჩხეიძემ მაიორ ბახუტაშვილს არტილერიის მობრუნება და მტრისთვის ცეცხლის გახსნა უბრძანა. სარდლობა დროებით ნესტორ გარდაფხაძეს გადააბარა და თავად გენერალ ანდრონიკაშვილთან შტაბში ჩავიდა. მცირე საუბრის შემდეგ გადაწყდა არსებული ძალებით კონტრშეტევის განხორციელება და მტრის შეჩერება.¹⁰ იუნკრებისა და მე-10 ათასეულის მებრძოლთა თვადადებულმა კონტრშეტევამ მოწინააღმდეგე ჯერ შეაჩერა, ხოლო შემდეგ უკუაქცია.¹¹

მეორე დღეს, 20 თებერვალს ქართულმა შენაერთებმა კოჯორიც გაათავისუფლეს და პოზიციები დაიბრუნეს.

⁹ M. Baxtaje. 1921 clis ruset'-sak'art'velos omi, p. 55-56 (მ. ბახტაძე. 1921 წლის რუსეთ-საქართველოს ომი, გვ. 55-56).

¹⁰ a. č'xeije. samxedro skola. žurn. "mxedari". #1-4. 1991, p. 55; (ა. ჩხეიძე. სამხედრო სკოლა. ჟურნ. „მხედარი“. №1-4. 1991, გვ. 55).

¹¹ M. Baxtaje. 1921 clis ruset'-sak'art'velos omi, pp. 56-58 (მ. ბახტაძე. 1921 წლის რუსეთ-საქართველოს ომი, გვ. 56-58).

ვფიქრობ, ზემოთ მოტანილი ამბავი კარგად ახასიათებს გენერალ ანდრონიკაშვილს, როგორც მეთაურს. თავდაპირველად მან მიიღო გადაწყვეტილება რომელიც ლოგიკური ჩანდა. მას შემდეგ რაც მასთან მივიდა პოლკოვნიკი ჩხეიძე, რომელიც უშუალოდ იმყოფებოდა ბრძოლის ეპიცენტრში და თავისი არგუმენტები წარუდგინა, გენერალმა ანდრონიკაშვილმა გადაწყვეტილება შეცვალა. ანუ არ გაჯიუტდა, ენლო ხელქვეითს და საბოლოო ჯამში ყველაფერი წარმატებით დასრულდა.

20 თებერვალს გენერალმა კვინიტაძემ ტაბახმელა-კოჯრის პოზიციები დაათვალიერა და გენერალ ანდრონიკაშვილსაც შეხვდა. მთავარსარდალი წერს, ანდრონიკაშვილს „კარგა ხანია ვიცნობდი, მაგრამ საბრძოლო ვითარებაში არასდროს შევხვედრილვარ. ბოლშევიკებთან ომის დროს არაერთხელ დავრწმუნდი, რომ იგი ბრძოლებს მშვენივრად ხელმძღვანელობდა, განსაკუთრებით სიმშვიდითა და თავდაჭერილობით გამოირჩეოდა“.¹²

გენერალური შტაბის პოლკოვნიკი ვალერიან თევზაძე შემდეგნაირად ახასიათებს გენერალ ანდრონიკაშვილს, „გენ. ანდრონიკაშვილი ფრთხილობდა, მშვენივრად განაგებდა თავის საქმეს და იოლად უმკლავდებოდა ყველა შემოტევას“, და იქვე ამბობს, „ჭკვიანი, განათლებული, მშრომელი, მას დიდი წვლილი მიუძღვის ქართული ჯარის შედგენაში“.¹³ კვინიტაძისა და თევზაძის სიტყვები ადასტურებენ, რომ გენერალი ანდრონიკაშვილი მაღალი დონის პროფესიონალი იყო.

21 თებერვალს კვლავ მიმდინარეობდა ცხარე ბრძოლები თბილისის დაცვის მარჯვენა ფრთაზე.

22 თებერვალს შედარებითი სიმშვიდე იყო ტაბახმელა-კოჯრის მიმართულებაზე. ამით ისარგებლა პოლკოვნიკმა ჩხეიძემ. ის გენერალ ანდრონიკაშვილთან გამოცხადდა და ამ უკანასკნელს მის დაქვემდებარებაში მყოფი სამხედრო ნაწილების დაწყობასა და გადაჯგუფებაში დაეხმარა. „გენერალ ანდრონიკაშვილს მართლაც უძნელეს პირობებში უხდებოდა მუშაობა. დუქანში, სადაც ის იღვა, მოთავსებული იყო შვიდი ტელეფონის სადგური, ყოველ წუთს მას ტელეფონთან თხოულობდნენ, არა ჰყავდა არც ერთი თანაშემწე!“ – წერს ალექსანდრე ჩხეიძე თავის მოგონებებში.¹⁴

¹² g. kvinitaje. mogonebebi: sak'art'velos damoukideblobis clebi, 1917-1921. or cignad. c. 2. t'bilisi, 1999, p. 71 (გ. კვინიტაძე. მოგონებები: საქართველოს დამოუკიდებლობის წლები, 1917-1921. ორ წიგნად. წ. 2. თბილისი, 1999, გვ. 71).

¹³ v. t'evzaje. k'art'veli op'ic'ris č'anacerebi. t'bilisi, 1990, p. 48 (ვ. თევზაძე. ქართველი ოფიცრის ჩანაწერები. თბილისი, 1990, გვ. 48).

¹⁴ a. č'exije. samxedro skola, p. 40 (ა. ჩხეიძე. სამხედრო სკოლა, გვ. 40).

23 თებერვალს სარამოს მოწინაარმდეგემ კვლავ შეუტა ტაბახმელას პოზიციებს, მაგრამ კვლავ მარცხი იწვნია.

24 თებერვალს საბჭოთა მე-11 არმიის სარდლობამ თბილისის დაცვის სამივე სექტორს შეუტია. სასტიკი, სისხლისმღვრელი ბრძოლა მიმდინარეობდა მარჯვენა ფრთაზეც. მთელი დღე მიმდინარეობდა ბრძოლა. ერთ მომენტში მოწინააღმდეგემ ტაბახმელას პოზიციების ერთი ნაწილი დაიკავა, თუმცა იუნკრები და ქართველი არტილერიისტები ხელჩართულ ბრძოლაში ჩაებნენ და მოწინააღმდეგე უკუაქციეს. „ბოლშევიკებმა ყველაფერი გადმოდისროლეს ბრძოლაში: გამწარებულად და უშიშრად მოიწვედნენ წინ და კვდებოდნენ, მაგრამ ყველა მათი მქუხარედ მოვარდნილი ტალღა იმსხვრეოდა ტაბახმელას გმირთა მკერდზე ისე, როგორც ზღვის ტალღები პიტალო კლდეზე. დღე იქცა ისტორიულად, გადამწყვეტ ჭიდილში ჩვენ გავიმარჯვეთ. გამარჯვება იყო სრული“, – ასე აფასებს ამ დღეს ალექსანდრე ჩხეიძე.¹⁵

24 თებერვალს საღამოს, დაახლოებით ცხრა საათზე მთავარსარდალმა გენერალმა კვინიტაძემ ერთიპიროვნულად მიიღო გადაწყვეტილება თბილისის დატოვების შესახებ.

„გენერლებს: ზაქარიაძეს, ჯიჯიხიას, ანდრონიკაშვილს, მაზნიაშვილს და პოლკ. გედევანიშვილს.

პოლკ. გედევანიშვილის რაზმმა დაიხიოს ტანტების მთისკენ, იქიდან არირგარდის დახმარებით წამოვიდეს გზით, კუკიის ტბების ჩრდილოეთით ზემო-ავჭალაში. აქ დაიკავოს პოზიციები გლდანისა და ქვემო-ავჭალის ხაზზე. გენერალმა ჯიჯიხიამ დაიკავოს პოზიციები ნოვოალექსეევადან მოყოლებული წმ. გიორგის ეკლესიამდე.

გენ. მაზნიაშვილი თავის მარცხენა ფრთის ჯარების ნაწილებით გამოვიდეს სოღანლულის ხიდზე, იაროს მტკვრის მარცხენა ნაპირით ალექსანდრესლორფზე და მივიდეს ზემო-ავჭალაში, სადაც ჩადგეს რეზერვში. გენ. მაზნიაშვილი თავის მარჯვენა ფრთის ჯარების ნაწილებით გამოვიდეს მნაცაკანოვის ხიდზე, ორთაჭალაში და იაროს მტკვრის მარცხენა ნაპირით, მარცხენა ფრთის ჯარების ნაწილებთან ერთად. გენ. მაზნიაშვილმა ააფეთქოს სოღანლულის ხიდი, როდესაც კი გამოვლენ მისი ჯარის ნაწილები.

გენ. ანდრონიკაშვილი არიერგარდის დახმარებით წამოვიდეს და იაროს სეიდაბადის მალლობზე მდებარე ბოტანიკური ბაღის სამხედრო გზატკეცილით და ბილიკით წყნეთზე. დახვევის გასაუმჯობესებლად გენ. ანდრონიკაშვილმა

¹⁵ ა. ო'ხეიჯე. samxedro skola, p. 42 (ა. ჩხეიძე. სამხედრო სკოლა, გვ. 42).

გარდა სეიდაბადის მაღლობისა დაიკავოს პოზიციები ქედზე, რომელიც მიდის კოჯრიდან ფუნიკულიორისაკენ. უკან დახევა აწარმოოს საქართველოს სამხედრო გზით, დაიკავოს პოზიცია მცხეთიდან სამხრეთით, სანამ გაამაგრებდეს პოზიციებს მაღლობზე 291, 3.323, 1.317,7 და უთულოვანზე. ამჟამად გამოვიდეს სეიდაბადის მაღლობზე მდებარე ბოტანიკური ბაღის სამხრეთით მე-8 ლეგიონის ათასეული. ეს ჯარის ნაწილი ექვემდებარება გენ. ანდრონიკაშვილს და უკან იხევს მხოლოდ მისი ბრძანებით. წყნეთის რაიონში და შემდეგ ჩრდილოეთით ნახშირგორიდან საბურთალოს გზაზე დგას მე-5 ლეგიონის ათასეული მაიორ სუმბათაშვილის უფროსობით. ეს გვერდზე მყოფი ავანგარდი უნდა გაძლიერებულ იქნეს გენ. ანდრონიკაშვილის ჯარის ნაწილებით და შეუძლიან მას დაიხიოს მხოლოდ ანდრონიკაშვილის ბრძანებით.

ჯარებმა თავის ზურგს უკან მყოფ დაწესებულებებს უნდა გადასცენ წინდაწინვე ბრძანება უკან დახევისა. ეს დაწესებულებები გენ. მაზნიაშვილის, ჯიჯიხიას და პოლკ. გედევანიშვილის რაზმებისა უნდა წამოვიდნენ მტკვრის მარცხენა ნაპირით, ხოლო გენ. ანდრონიკაშვილისა საქართველოს სამხედრო გზით.

მიღებულ იქნას ყველა ღონისძიება, რომ ჯარების უკან დახევა წესიერად სწარმოებდეს.

ცხენოსანმა რაზმმა დაიცვას ნორიო-გლდანის მიმართულება, დაიხოცონ ყველა და არ გამოუშვან მოწინააღმდეგე გლდანში. როდესაც ყველა ჯარები დაიხევენ და ზემო-ავჭალასა და გლდანს დაიკავებენ ჩვენი უკანდახეული ჯარების, ცხენოსან რაზმმა დაიხიოს გლდანში ღამის 24 საათისთვის, 24-25 თებერვალს. 24/II – 21 წ. №131 კვინიტაძე“.¹⁶

ბრძანება დედაქალაქის დატოვების შესახებ ყველასთვის მოულოდნელი იყო. გენერალი მაზნიაშვილი წერს, „ბრძანების მიღებისთანავე ტელეფონით შევეუერთდი გენ. ანდრონიკაშვილს და გენ. ჯიჯიხიას და შევეკითხე, მიიღეს თუ არა მთავარსარდლის ბრძანება და თუ მიიღეს, ხომ არ იციან მიზეზები ასეთი მოულოდნელი უკან დახევისა? ორივე გენერალმა გულის ტკივილით მიპასუხა, რომ ბრძანება მიიღეს, მაგრამ მიზეზები არ იციან“.¹⁷

მიუხედავად პიროვნული პოზიციისა, ბრძანება შესასრულებელი იყო და გენერალმა ანდრონიკაშვილმაც თავის შენაერთებს პოზიციების დატოვება უბრძანა. ალექსანდრე ჩხეიძის მიხედვით, „გენ. ანდრონიკაშვილმა გაატარა

¹⁶ გ. mazniašvili. mogonebani, 1917-1925. bat'umi, 1990, p. 173-175 (გ. მაზნიაშვილი. მოგონებანი, 1917-1925. ბათუმი, 1990, გვ. 173-175).

¹⁷ გ. mazniašvili. mogonebani, p. 176 (გ. მაზნიაშვილი. მოგონებანი, გვ. 176).

თავის წინ რაზმის ყველა ნაწილი და თვითონ წამოვიდა ჯარების უკანასკნელ ჯგუფთან ერთად¹⁸. ვფიქრობ ესე პატარა ეპიზოდს ძალიან კარგად ახასიათებს ალექსანდრე ანდრონიკაშვილს. თავისი საქციელით მან პატივი მიაგო და მაღლობა გადაუხადა თავის მებრძოლებს ერთკვირიანი თავგანწირული და ვაჟკაცური ბრძოლისთვის.

25 თებერვალს დილის 9-10 საათისთვის გენერალ ანდრონიკაშვილის შენაერთბმა მცხეთას მიაღწიეს.¹⁹

მთავარსარდალმა მცხეთიდან გორის მიმართულებით ორ კოლონად უკან დახევის გადაწყვეტილება მიიღო. მარჯვენა კოლონა, რომელიც არმიის შენაერთებისაგან შედგებოდა, გენერალი ანდრონიკაშვილის სარდლობით ძეგვზე, ახალქალაქზე და დოესზე გავლით ივლიდა. მარცხენა კოლონას გვარდიის დარჩენილი მეომრები შეადგენდნენ, რომლებიც გენერალ სოსო გელევიანიშვილის მეთაურობით მუხრანისა და იგოეთის გავლით იმოდრავებდნენ.²⁰

სამწუხაროდ თბილისის დატოვების შემდეგ ქართულმა შეიარაღებულმა ძალებმა ვერარ შეძლეს ვითარების გამოსწორება. არც 5-6 მარტის ოსიაურის ბრძოლა აღმოჩნდა წარმატებული და საბრძოლო მოქმედებები დასავლეთ საქართველოში გადავიდა.

წიფაში მყოფ გენერალ კვინიტაძეს გენერალური შტაბის უფროსმა გენერალმა ზაქარიაძემ მოახსენა, რომ მას ქუთაისიდან ნოე რამიშვილი დაუკავშირდა და ქუთისში სამხედრო ხელისუფლების გასაერთიანებლად და მამისონის უღელტეხილზე გადმოსული მტრის წინააღმდეგ სახელმძღვანელოდ ვინმეს დანიშვნა ითხოვა. მთავრსარდალმა აღცევანი გენერალ ანდრონიკაშვილზე შეაჩერა. აი როგორ აღწერს ამ ამბავს კვინიტაძე საკუთარ მოგონებებში: „ამ დროს ჩემს ვაგონში სიცხიანი გენერალი ანდრონიკაშვილი იწვა. მაღალი სიცხის შემდეგ დღეს თავს უკეთ გრძნობდა ... გენერალ ანდრონიკაშვილს მივუბრუნდი, სანდრო როგორ გრძნობ თავს? ამ დროისთვის შესაფერისი არავინ მყავს. მხოლოდ შენ შემიძლია მიგავლინოთქო. მიპასუხა, დღს უკეტსად ვარ, სიცხემ უკვე 38-ზე დამიწიაო. მაშინ წადი, წესრიგი დაამყარე, გაარკვიე რა ხდება და მაცნობე. ყველაფერი იღონე, რომ ხელი არავინ შეგვიშალოს. დამოუკიდებლად იმოქმედე, განსაკუთრებით თვითმარქვია სატრატეგებს უფროხილდი მეთქი“.²¹

¹⁸ ა. ც'ხეიჯე. samxedro skola, p. 47 (ა. ჩხეიძე. სამხედრო სკოლა, გვ. 47).

¹⁹ გ. kvinitaje. mogonebebi, c. 2, p. 64 (გ. კვინიტაძე. მოგონებები, წ. 2, გვ. 64).

²⁰ გ. mazniašvili. mogonebani, p. 79 (გ. მაზნიაშვილი. მოგონებანი, გვ. 79).

²¹ გ. kvinitaje. mogonebebi, c. 2, p. 77 (გ. კვინიტაძე. მოგონებები, წ. 2, გვ. 77).

გენერალი ანდრონიკაშვილი ფაქტობრივად მთავარსარდლის მოადგილედ დაინიშნა და ქუთაისში გაემგზავრა. ამ დროს მთავრობა ქუთაისში იყო და ამ ქალაქის დაცვას დიდი მნიშვნელობა ქონდა. მდგომარეობას ისიც ართულებდა, რომ აფხაზეთის მხრიდან საბჭოთა რუსეთის მე-9 არმიის ნაწილები მოიწვედნენ წინ. მათ წინააღმდეგ მებრძოლი გენერალ ართმელაძის ქვედანაყოფები მტრის შეჩერებას ვერ ახერხებდნენ და ახალსენაკის მიმართულებით იხევდნენ უკან. არსებობდა საფრთხე, რომ მტერი სამტრედიას დაიკავებდა მანამ, სანამ მთავრობა ქუთაისიდან ბათუმში გადასვლას შეძლებდა. ამის თავიდან ასაცილებლად ართმელაძის შენაერთების დასახმარებლად გენერალი მაზნიაშვილი გაიგზავნა.

სამტრედიასი ჩასული მაზნიაშვილი გენერალ ანდრონიკაშვილს შეხვდა. ანდრონიკაშვილმა მაზნიაშვილს მტრის ახალსენაკთან შეჩერება უბრძანა. რადაც არ უნდა დაჯდომოდა, მაზნიაშვილს პოზიციები უნდა შეენარჩუნებინა და სანამ ქუთაისიდან ევაკუაცია არ დასრულდებოდა, მოწინააღმდეგის სამტრედიისკენ წინსვლა არ უნდა დაეშვა.²²

10 მარტს მე-11 არმიის მეწინავე ნაწილები ქუთაისს მიუახლოვდნენ და ორსაათიანი ბრძოლის შემდეგ 17 საათზე ქალაქი დაიკავეს.²³ ერთ-ერთმა უკანასკნელმა, მოწინააღმდეგის ტყვიების ქვეშ ქალაქი გენერალმა ანდრონიკაშვილმა დატოვა.²⁴

11 მარტს გენერალმა ანდრონიკაშვილმა მაზნიაშვილს აცნობა, რომ ევაკუაცია დამთავრებულია და ზვალ დილიდან უკვე შეუძლია უკან დაიხიოს.²⁵ რამდენიმე დღის შემდეგ გენერალ ანდრონიკაშვილის ჯანმრტლობის მდგომარეობა კვლავ გაუარესდა. გენერალი მაზნიაშვილი წერს, რომ ანდრონიკაშვილი სახადით განდგაო ავად,²⁶ მაგრამ, როგორც ჩანს, ანდრონიკაშვილს ფილტვების ანთება ჰქონდა. ავადმყოფობის გამო გენერალი ანდრონიკაშვილი ფაქტობრივად გამოეთიშა შემდგომში განვითარებულ მოვლენებს, მათ შორის ქემალისტების წინააღმდეგ ბრძოლას ბათუმში.

გენერალი ანდრონიკაშვილი ასე აფასებდა 1921 წლის თებერვალ-მარტის ომს საბჭოთა რუსეთთან, „ქართველ ხალხს სასაყვედუროს ვერას ვეტყვით. წინააღმდეგ ამისა, ის დიდი ქების ღირსია. მთელი ერი, სოფელი თუ

²² გ. მაზნიაშვილი. მოგონებანი, p. 189 (გ. მაზნიაშვილი. მოგონებანი, გვ. 189).

²³ gaz. „komunisti“. №11. 15.03.1921 (გაზ. „კომუნისტი“. №11. 15.03.1921).

²⁴ გ. კვინიტაძე. მოგონებები, c. 2, p. 114 (გ. კვინიტაძე. მოგონებები, წ. 2, გვ. 114).

²⁵ გ. მაზნიაშვილი. მოგონებანი, p. 189 (გ. მაზნიაშვილი. მოგონებანი, გვ. 189).

²⁶ გ. მაზნიაშვილი. მოგონებანი, p. 190 (გ. მაზნიაშვილი. მოგონებანი, გვ. 190).

ქალაქი, ყველა ჯგუფი და წრე ერთსულოვნად გამოვიდა სამშობლოს დასაცავად. ძნელად თუ რომელიმე სხვა უფრო დაწინაურებული და მოწყობილი ერი გამოიჩინდა ასეთ შეგნებულს პატრიოტიზმს და თავდადებას ომის დროს. მშიერ-მწყურვალე, უტანისამოდ იღვწენ თოვლიან საგნებში ჩვენი ჯარისკაცები. მუდმივ ბრძოლაში იყვნენ ჩაბმულნი, დასვენებას მოკლებულნი. მიუხედავად ამისა, ამ ჯარისკაცების სიმტკიცე სრულიად არ შერყეულა, სანამ მთელს საქართველოში არ გამეფდა ევაკუაციის და გაქცევის ფსიხოზი. ეს საშინელი ფსიხოზი კი სათავიდან დაიწყო. ამ ომმა ყველასთვის ცხადად ჰყო ის, რაც თავიდანვე ნათელი უნდა ყოფილიყო ყოველი გონიერი მოღვაწისთვის, რომ პარტიული გვარდით და რაზმებით შეუძლებელი გახდებოდა გარეშე მტრისგან ქვეყნის დაცვა. რა მცირე ძალა იყო საჭირო საქართველოს დასაცავად 1921 წელს, მაგრამ ეს ძალა უნდა ყოფილიყო ნამდვილი სამხედრო ძალა, წესიერ სამხედრო საფუძველზე აღმოცენებული და საღ სახელმწიფოებრივ პოლიტიკას დაქვემდებარებული, მაგრამ არაფერი, საქართველოს ათასი უბედურება გამოუარია და ის ამასაც აღვილად მოინელეს. ეს უბედურება საბოლოოდ გააჯანსაღებს ერს და მას სწორ გზაზე დააყენებს. ჩვენი უბედურება მხოლოდ ის არის, რომ ჩვენ თაობას ჰქონდა ისეთი ბედნიერი შემთხვევა, როგორც არც ერთ სხვა თაობას და ჩვენ ამით ვერ ვისარგებლეთ. ჩვენს ისტორიას არ ახსოვს მტკიცე სახელმწიფოებრივი ცხოვრების შექმნისთვის ასე კარგი და ხელსაყრელი პირობები. დროზე რომ დაგვეხსნა თავი ამ სოციალისტურ და რევოლუციონური პოლიტიკისგან, ყველა ამ უბედურებას თავიდან ავიცდნოდით და ჩვენს თავისუფლებას საძულამოდ განვამტკიცებდით. ეხლა რა გაეწყობა. იქნებ კიდევ მოვესწოთ საქმის გამოსწორებას. თუ არა და ჩვენი თაობა ყველაზე შერცხვენილი თაობა იქნება ჩვენს ისტორიაში“.²⁷

საინტერესო შეფასება, თუმცა ცხადია სუბიექტურია. როდესაც გენერალი საუბრობს, რომ „ჯარისკაცების სიმტკიცე სრულიად არ შერყეულა, სანამ მთელს საქართველოში არ გამეფდა ევაკუაციის და გაქცევის ფსიხოზი. ეს საშინელი ფსიხოზი კი სათავიდან დაიწყო“ აუცილებლად უნდა აღინიშნოს შემდეგი: „გაქცევის ფსიხოზი“ იყო ომის პირველ ეტაპზე 12-16 თებერვლის ბრძოლებისას, მაგრამ არა თბილისი დაცვისას 18-24 თებერვალს. დედაქალაქის დატოვებს შემდეგ ჯარისა და განსაკუთრებით გვარდიის ბრძოლისუნარიანობა დაეცა, მორალურად მებრძოლები გატყდნენ და „გაქცევის ფსი-

²⁷ M. Xuc'išvili. generali Alek'sandre Andronikašvili, p. 80 (მ. ხუციშვილი. გენერალი ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი, გვ. 83).

ხოზი“ ისევ ამოქმედდა. რაც შეეხება „ფსიხოზის სათავიდან დაწყებას“, არც ეს შეფასებაა ზუსტი. მთავრობა ბოლომდე თბილისში იყო დამხოლდ მას შემდეგ დაიწყო ევაკუაცია, რაც მთავარსარდალმა კვინიტაძემ თბილისის დატოვების ერთპიროვნული გადაწყვეტილება მიიღო.²⁸

გენერალი ანდრონიკაშვილი ცხადია თავისი მსოფლმხედველობით სოციალისტი არ იყო და ეს იდეოლოგია ალბათ მიუღებლად მიაჩნდა. თუმცა ამის მიუხედავად ერთგულად ემსახურებოდა საქართველოს. ეს მან საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაპყრობის შემდეგაც დაამტკიცა საკუთარი საქციელით. საინტერესო და ნიშანდობლივ ეპიზოდს აღწერს გიორგი კვინიტაძე მოგონებებში, „დგებუაძე“²⁹ გენერალ ანდრონიკაშვილის მიერ გაცემულ განკარგულებებში ჩაერია და ამაზე შეკამათდნენ. დგებუაძე დამსწრეებს არც მორიდებია, ისე ემუქრებოდა ანდრონიკაშვილს დაპატიმრებით, ამასთან, კონტრრევოლუციონერს და მეფის გენერალს უწოდებდა. გენერალმა ანდრონიკაშვილმა ეს წერილობით მაცნობა მაშინ, როცა მე უკვე ბათუმში მივემგზავრებოდი. შემდგომმა მოვლენებმა მაიძულა ეს საქმე დამევიწყებინა“.³⁰

გვარდიასთან დაკავშირებით ანდრონიკაშვილი შენიშნავს, „ამ ომმა ყველასთვის ცხადად ჰყო ის, რაც თავიდანვე ნათელი უნდა ყოფილიყო ყოველი გონიერი მოღვაწისთვის, რომ პარტიული გვარდით და რაზმებით შეუძლებელი გახდებოდა გარეშე მტრისგან ქვეყნის დაცვა“. გვარდიის შექმნას 1917 წელს თავისი კონკრეტული მიზეზები ქონდა. შემდგომში ნამდვილად საჭირო იყო ორი სამხედრო სტრუქტურის (სახალხო გვარდია და რეგულარული ჯარი) გაერთიანება. ასე თვლიდა სოციალ-დემოკრატთა ერთი ნაწილიც, მაგ. გრიგოლ ლორთქიფანიძე.³¹ რატომ არ გაერთიანდა, ეს დიდი და რთული საკითხია და მასზე საუბარი ამჯერად ჩვენს მიზანს არ წარმომადგენს. თუმცა გვარდია ძალიან აქტიურად მონაწილეობდა 1918-1921 წლებში მიმდინარე სამხედრო ოპერაციებში და საკმაოდ წარმატებითაც მოქმედებდა. მაგ. 1920

²⁸ See M. Baxtaje. 1921 clis ruset'-sak'art'velos omi (მ. ბახტაძე. 1921 წლის რუსეთ-საქართველოს ომი).

²⁹ იგულისხმება სოციალ-დემოკრატი ალექსანდრე დგებუაძე, რომელიც იყო: სახალხო გვარდიის შტაბის წევრი, საქართველოს დამფუძნებელი კრების წევრი, გვარდიის ერთ-ერთი ყველაზე გავლენიანი ხელმძღვანელი. 1918-1921 წლებში მონაწილეობდა თითქმის ყველა სამხედრო მოქმედებაში. 1921 წელს ემიგრაციაში არ წავიდა. დახვრიტეს 1937 წელს.

³⁰ g. kvinitaje. mogonebebi, c. 2, p. 80 (გ. კვინიტაძე. მოგონებები, წ. 2, გვ. 80).

³¹ gr. lortqip'anije. žurn. „mxedari“. №1. t'bilisi. 1919 (გრ. ლორთქიფანიძე. ჟურნ. „მხედარი“. №1. თბ. 1919).

წლის მაისში, როდესაც საბჭოთა რუსეთმა პირველად სცადა საქართველოს დაპყრობა და აქ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარება, ბრძოლის მთელი სიმძიმე სამი კვირის განმავლობაში ძირითადად მხოლოდ გვარდიამ გადაიტანა. მან წარმატებით მოიგერია მტრის შეტევა და კონტრშეტევის შედეგად სამხედრო მოქმედებები მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე გადაიტანა.

ძნელი სათქმელია, ავადმყოფობა იყო იმის მიზეზი, რომ გენერალი ანდრონიკაშვილი ემიგრაციაში არ წავიდა, თუ არც ქონდა მას ასეთი გაზრახვა. ფაქტია, რომ ის დარჩა საქართველოში და სამსახური წითელ ჯარში განაგრძო. მსგავსი გადაწყვეტილება სამშობლოში დარჩენილმა სხვა გენერლებმაც მიიღეს: გიორგი მაზნიაშვილმა, კარდენ წულუკიძემ, ალექსანდრე გედევანიშვილმა და სხვ. ძნელი სათქმელია რეალურად რამ განაპირობა მათი არჩევანი. თუმცა შემდგომში განვითარებულმა მოვლენებმა აჩვენა, რომ ქართულ წითელ არმიაში მყოფი ქართველი გენერლების უმეტესობისთვის ეს მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლებისათვის თვალის ასახვევი ნაბიჯი იყო. ისინი თავიდანვე აქტიურად ჩაებნენ ანტისაბჭოთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში.

1921 წლის ივლისიდან ოქტომბრის ჩათვლით გენერალი ანდრონიკაშვილი ქართული წითელი ჯარის მეთაური იყო. ამის პარალელურად, დაპატიმრებამდე იყო სამხედრო სასწავლებლის უფროსი და ლექციებსაც კითხულობდა იქვე.³²

გენერალი ანდრონიკაშვილი საბჭოთა სპეცსამსახურის, 4K-სა ინტერესის არეალში უკვე 1922 წელს მოექცა (შესაძლოა ადრეც, მაგარმ ამის დამადასტურებელი მასალა ვერ ვნახეთ). მასზე დაწესდა საიდუმლო თვალთვალის ჯგუფი. აგენტები სისტემატურად აწვდიდნენ 4K-ს ინფორმაციას ალექსანდრე ანდრონიკაშვილის შესახებ. აი ზოგიერთი მათგანი:

1922 წლის 17 ივნისი – „ალექსანდრე სიმონის ძე ანდრონიკაშვილი, ყოფილი გენერალი, მენშევიკების დროს ხელმძღვანელობდა კოჯრის ფრონტს, ამ მომენტისთვის ასწავლის ტაქტიკას კურსანტთა სკოლაში და არის შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის კომისიის თავმჯდომარე“.³³ დღეს არსებული სხვა მასალებში არავითარი ცნობა არ მოიპოვება ალექსანდრე ანდრონიკაშვილის კომისიის თავმჯდომარეობის შესახებ. ის თავადაც არსად არაფერს მსგავს არ ახსენებს. ამიტომ ვთვლით, რომ სავარაუდოდ აგენტი ცდება

³² „mšvidobit' jmebo gv xvreten amaḡam“. sak'art'velos šinagan sak'met'a saministros ark'ivis gamoc'ema. 2016. t'bilisi. p. 18, 26 („მშვიდობით ძმებო გვხვრეტენ ამაღამ“. საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივის გამოცემა. თბ. 2016, გვ. 18, 26).

³³ „mšvidobit' jmebo gv xvreten amaḡam“, p. 49 („მშვიდობით ძმებო გვხვრეტენ ამაღამ“, გვ. 49).

და არასწორ ინფორმაციას აწვდის ხელმძღვანელობას.

1922 წლის 23 სექტემბერი – „დადგენილია ნარიკელაძესთან³⁴ ვიზიტით მყოფი პირები: 1. ალექსანდრე სიმონის ძე ანდრონიკაშვილი, მცხ. ოლგას ქ. №33-ში, 51 წლის, ადგილობრივი, ქართული შეერთებული სკოლის მეთაური. 2. დიმიტრი თოფურბიძე, მცხ. ვერის დაღმართი, ბინა №3“.³⁵

1922 წლის 3 ოქტომბერი – „დადგენილია კავშირი ნარიკელაძესა და ანდრონიკაშვილს შორის. ანდრონიკაშვილი ალექსანდრე სიმონის ძე, თავადი, ყოფილი გენერალი, კურსანტთა შეერთებული სამხედრო სკოლის მასწავლებელი“.³⁶

1922 წელი, თვე და რიცხვი მითითებული არაა – „ალექსანდრე სიმონის ძე ანდრონიკაშვილი, ყოფილი გენერალი, თავადი, ყოველმხრივ არაკეთილსაიმედო ელემენტი, ხშირად აწარმოებს საიდუმლო საუბრებს ნარიკელაძესთან, მონარქისტი – საბჭოთა ხელისუფლების მტერი“.³⁷

1922 ან 1923 წლის 5 იანვარი – „ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი – ყოფილი გენერალი, ქართულ შეერთებულ სამხედრო სკოლაში კითხულობს ლექციებს, მსმენელთა შორის სარგებლობს დიდი სიმპატიით“.³⁸

უთარილო – „ანდრონიკაშვილი შემჩნეულია ნარიკელაძესთან კავშირში. იგი მსახურობდა მენშევიკებთან, იყო კოჯრის ფრონტის ხელმძღვანელი, არაკეთილსაიმედოა, არის მონარქისტი“.³⁹

საბჭოთა ხელისუფლებისათვის ასკარა იყო, რომ გენერალი ანდრონიკაშვილი ანტისაბჭოთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის წევრი იყო.

1923 წლის 3 მარტს გენერალი ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი დააპატიმრეს.⁴⁰ მის ბინაში ჩატარებული ჩხრეკის შედეგად ამოიღეს შემდეგი:

³⁴ პოლკოვნიკი ივანე ნარიკელიძე იყო სამხედრო ცენტრის ყველაზე აქტიური წევრი. 1923 წელს დააპატიმრეს სხვებთან ერთად. დააპატიმრებულთა საქმეებში ხშირია ნარიკელიძის ჩვენებები. არ დაუხვრეტიათ სამხედრო ცენტრის სხვა წევრებთან ერთად 1923 წლის 21 მაისს. დააპატიმრებულთა საქმეებში არსებული ჩვენებებიდან ცხადი ხდება, რომ უკვე იმ დროს არსებობდა ხმები პოლკოვნიკ ნარიკელიძის ღკ-ას აგენტობის შესახებ (თანამედროვე მკვლევართა ნაწილი სწორედ მას აბრალებს „სამხედრო ცენტრის“ გაცემას). საბჭოთა პრესაში გამოქვეყნებულ ოფიციალურ განაჩენში ნარიკელიძე საერთოდ არ არის ნახსენები. როგორც სხვა დოკუმენტებიდან ირკვევა, ის მოგვიანებით, 1924 წელს დახვრიტეს, რისთვისაც მოსკოვიდან გამოითხოვეს საგანგებო ნებართვა

³⁵ “mšvidobit' jmebo gv xvreten amaġam”, p. 23 („მშვიდობით ძმებო გვხვრეტენ ამაღამ“, გვ. 23).

³⁶ “mšvidobit' jmebo gv xvreten amaġam”, p. 23 („მშვიდობით ძმებო გვხვრეტენ ამაღამ“, გვ. 23).

³⁷ “mšvidobit' jmebo gv xvreten amaġam”, p. 49 („მშვიდობით ძმებო გვხვრეტენ ამაღამ“, გვ. 49).

³⁸ “mšvidobit' jmebo gv xvreten amaġam”, p. 49 („მშვიდობით ძმებო გვხვრეტენ ამაღამ“, გვ. 49).

³⁹ “mšvidobit' jmebo gv xvreten amaġam”, p. 23 („მშვიდობით ძმებო გვხვრეტენ ამაღამ“, გვ. 23).

⁴⁰ „სამხედრო ცენტრის“ საქმესთან დაკავშირებულ პირთა უმეტესობა 1923 წლის 3 მარტს

„სხვადასხვა სახის მიმოწერა, იარაღები: ნაგანი №2712 და კოლტი №2812, 20-20 ვაზნით, ბუდეებითა და ქამრებით, ასევე პირადი ჩხრეკისას: საათი №3193, ძეწკვი სხვადასხვა ფიგურით, ჯაყვა და ლოკუმენტაცია შემდეგი ნომრებით: №№463, 244, 30, 144, 2207, 64, 351, 472, 1832“⁴¹

გენერალ ანდრონიკაშვილის დაკითხვის ოქმიდან ვიგებთ, რომ ის ცხოვრობდა თბილისში, ოლგას ქუჩაზე №33-ში. ყავდა: მეუღლე, მარიამ ივანეს ასული ანდრონიკაშვილი; დები: ნინა ანდრონიკაშვილი, მასწავლებელი. ელისაბედ ანდრონიკაშვილი, დიასახლისი. ვარვარა სტრელბიუმი, მასწავლებელი. სამივე და ცხოვრობდა სიღნაღში. ცოლისძმა ზაალ ივანეს ძე ტერიევი, სააღალო ბატალიონის კაპიტანი, ქ. დუშეთის სამხედრო კომისარიატის თანამშრომელი.

ალექსანდრე ანდრონიკაშვილს სუსტი ჯანმრთელობა ჰქონდა. ამის მიზეზი ორჯერ გადატანილი ფილტვების ანთება იყო. მის საქმეში არსებობს ექიმ გობაძის შესაბამისი ცნობაც, „მიეცა მოქალაქე ალექსანდრე სიმონის ძე ანდრონიკოვს მასზედ, რომ მას აღენიშნება მარჯვენა ფილტვის ზედა ნაწილის შესქელება, სისუსტე, საღამოობით ტემპერატურის მატება. უკანასკნელი 5 წლის განმავლობაში 2-ჯერ გადაიტანა გრიპისშემდგომი ფილტვების ანთება, რის შედეგად დარჩა ქრონიკული ხველა და მიდრეკილება ზედა სასუნთქი გზების კატარული ანთებისადმი. ზემოთქმულიდან გამომდინარე, მოქ. ანდრონიკოვი აუცილებლად საჭიროებს სანატორიულ მკურნალობას აბასთუმანში. მედიცინის დოქტორი – ილ. გობაძე“⁴².

1923 წლის 11 მარტს გენერალ ანდრონიკაშვილის მეუღლემ თხოვნით მიმართა ამიერკავკასიის საგანგებო კომისიის თავმჯდომარეს სიმონ მოგილევისკის, „როგორც ჩემ მიერ წარმოდგენილი ცნობიდან ირკვევა, ჩემს ქმარს სუსტი ჯანმრთელობა აქვს და თუნდაც მოკლევადიანი საპატიმრო რეჟიმი შეუძლებელია ცუდად არ აისახოს მის ჯანმრთელობაზე. ამიტომ გთხოვთ, გაუძლიეროთ კვება და დაუმატოთ კეფირი და სხვა საკვები პროდუქტები. ასეთივე შუამდგომლობა აღძრულია საქართველოს საბჭოთა სახალხო კომისარიატის თავმჯდომარის მიმართ. მარიამ ივანეს ასული ანდრონიკოვა“⁴³.

დააკავს: ანდრონიკაშვილი, აფხაზი, წულუკიძე, მუსხელიშვილი, გულისაშვილი, კლიმიაშვილი, ქუთათელაძე, ყარალაშვილი. მოგვიანებით დააპატიმრეს: ჩრდილელი (9 მარტს), ბაგრატიონ-მუხრანელი (13 მარტს), მაჭავარიანი (13 მარტს), ჭიბრიშვილი (2 აპრილი). გაცილებით ადრე, ჯერ კიდევ 1922 წელს დააპატიმრეს და კერესელიძე. უცნობია ზანდუკელისა და ხიმშიაშვილის დაპატიმრების ზუსტი თარიღი.

⁴¹ „mšvidobit' jmebo gv xvreten amaġam“, p. 15 („მშვიდობით ძმებო გვხვრეტენ ამაღამ“, გვ. 15).

⁴² „mšvidobit' jmebo gv xvreten amaġam“, p. 39 („მშვიდობით ძმებო გვხვრეტენ ამაღამ“, გვ. 39).

⁴³ „mšvidobit' jmebo gv xvreten amaġam“, p. 38 („მშვიდობით ძმებო გვხვრეტენ ამაღამ“, გვ. 38).

17 მარტს მარიამ ანდრონიკაშვილმა კიდევ ერთი თხოვნა დაწერა, ამჯერად საქართველოს სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარის შალვა ელიავას სახელზე, „როგორც წარმოდგენილი საბუთებიდან ჩანს, ჩემი მეუღლე ალექსანდრე სიმონის ძე ანდრონიკოვი ბოლო 5 წლის განმავლობაში 2-ორჯერ იყო ავად ფილტვების ანთებით, რამაც დაუტოვა ქრონიკული ხველა და სასუნთქი გზების კატარული დაავადებებისკენ მიდრეკილება და როგორც არ უნდა იყოს დაპატიმრებულის რეჟიმი, იგი არ შეიძლება არ აისახოს მის ჯანმრთელობაზე, თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ყოველთვის, სამსახურიდან დაბრუნების შემდეგ, იგი იძულებული იყო მჯდარიყო სახლში და არსად არ გასულიყო, ასევე გაეძლიერებინა კვებითი რაციონი. სათანადო სახსრების არარსებობის გამო, მან ვერ შეძლო აბასთუმანში მკურნალობა. თქვენ შეგიძლიათ გამოკითხოთ მის პარტიულ პასუხიმგებელ მუშაკებს, თანამშრომლებს, რომლებიც გასაკიცხს მასზე ნამდვილად ვერაფერს იტყვიან, როგორც სამსახურებრივ, ისე პოლიტიკური თვალსაზრისით. აქედან გამომდინარე, ყოველთვის პატიოსანი და კეთილსინდისიერად მომსახურე პირი რატომ უნდა იმყოფებოდეს პატიმრობაში. მე გთხოვთ თქვენ, მიიღოთ რა მხედველობაში ჩემი მეუღლის სუსტი ჯანმრთელობა, მალე გამოიძიოთ მისი პატიმრობის საკითხი, თუ მას რაიმე ადანაშაულებენ. მე დარწმუნებული ვარ, რომ თქვენი პროლეტარული სინდისი გაფანტავს ამ საშინელ ცილისწამებას, რომელიც ბლალავს მის სუფთა სახელს, ამიტომ უადრესად გთხოვთ, მიიღოთ მხედველობაში მისი ავადმყოფობა, შეუმსუბუქოთ ხვედრი, რამდენადაც პატიმრობაში ყოფნა ცუდად აისახება მის ჯანმრთელობაზე“.⁴⁴

ცხადია, ორივე თხოვნა უყურადღებოდ დარჩა. მარიამ ანდრონიკაშვილი ხავსს ეპოტინებოდა, თორემ ისე დიდი გულუბრყვილობა იყო საბჭოთა ხელისუფლებისგან პატიმრისთვის კვების რაციონის გაზრდისა და ნორმალური პირობების მოთხოვნა.

27 აპრილს მარიამ ანდრონიკაშვილი კიდევ ერთხელ მიმართავს თხოვნით ამიერკავკასიის საგანგებო კომისიის თავმჯდომარეს, „მიმდინარე წლის 2 მარტს ჩემი მეუღლე, ქართული შეერთებული სამხედრო სკოლის ლექტორი, ალექსანდრე სიმონის ძე დაპატიმრებული იყო და აგერ უკვე 2 თვეა პატიმრობაში იმყოფება უჰაერობასა და არასწორ კვებით რეჟიმში, დაავადებული ფილტვებით. ეს რეჟიმი არ შეუძლებელია უარყოფითად არ აისახოს მის ჯანმრთელობაზე. ის, რომ იგი ნამდვილად არის ავად, ამის დასტურად წარმოგიდგენთ

⁴⁴ „mšvidobit' jmebo gv xvreten amaġam“, p. 42 („მშვიდობით ძმებო გვხვერტენ ამაღამ“, გვ. 42).

სამი ექიმის: გოპადის, გომართელის და ბექაძის სამედიცინო ცნობებს. მოგახსენებთ რა ამ ყველაფერს, დაბეჯითებით გთხოვთ, გაათავისუფლოთ ავადმყოფობის გამო, რათა არ განუვითარდეს ტუბერკულოზი, რომელიც დაღუპავს მას და მთელ ოჯახს, რომელსაც იგი არჩენს. მას, როგორც პატიოსან მშრომელს, ისე იცნობენ მისი მეგობარი კომუნისტები: ამხ. ელიავა, კეკელიაშვილი, კვანტალიანი, ტალახაძე, ოკუჯავა, აღნიაშვილი და სხვანი. მასზე ასევე დადებით დახასიათებას მოგვცემენ თანამოსამსახურენი რუსეთის არმიიდან, რომლებიც ახლა საპასუხისმგებლო თანამდებობებზე არიან. დარწმუნებული ვარ ჩემი მეუღლის უდანაშაულობაში და თქვენს სამართლიანობაში“.⁴⁵ 1923 წელს შალვა ელიავა საქართველოს სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარე ანუ ფორმალურად აღმასრულებელი ხელისუფლების ხელმძღვანელი იყო. ეპიფანე კვანტალიანს საქართველოს საგანგებო კომისიის თავმჯდომარის პოსტი ეკავა. ილარიონ ტალახაძე შინაგან საქმეთა სახალხო კომისრის მოადგილედ მუშაობდა. გავკლენიანი ბოლშევიკები იყვნენ მიხეილ ოკუჯავა და ლევან აღნიაშვილი. ასეთი პიროვნებები ალექსანდრე ანდრონიკაშვილის ნამდვილი მეგობრები ვერაფრით იქნებოდნენ. ნაცნობობა კი ცხადია ექნებოდათ. მით უმეტეს, რომ გენერალი ანდრონიკაშვილი ერთი ხანობა ქართული წითელი ჯარის მეთაური იყო. ქართველი ბოლშევიკების გვარების დასახელებით მარიამ ანდრონიკაშვილი გულუბრყვილოდ ფიქრობდა გავკლენის მოხდენას ამიერკავკასიის საგანგებო კომისიის თავმჯდომარე სიმონ მოგილევისკიზე.

თავად ალექსანდრე ანდრონიკაშვილმა ორჯერ მიმართა საბჭოთა ხელისუფლების წარმომადგენლებს პირობითი გაათავისუფლების თხოვნით.

პირველად 1 აპრილს, გამოძიებელ აშუკინს, „3 აპრილს გახდება სრული ერთი თვე, რაც მე დამაპატიმრეს. დაპატიმრების გამო მომიწია ძალიან საჩქარო და საჭირო სამუშაოს შეწყვეტა ქართულ შეერთებულ სკოლაში, რომელსაც თითქმის არ გააჩნია და არც საშველი არსაიდან არაა ჰქონდეს სახელმძღვანელოები ქართულ ენაზე. გარდა ამისა, ეს სამუშაო იყო ერთადერთი შემოსავლის წყარო ჩემი ოჯახისთვის, ასევე მოხუცებული სიდედრის და ხანშიშესული, ავადმყოფი, დაუძლურებული დისთვის. შეწყვეტილ საქმეს აგრძელებს ჩემი ოჯახი, არსებობისთვის საჭირო შემოსავლის გარეშე. ამ ყველაფერთან ერთად ექიმმა, რომელმაც გამსინჯა, აღნიშნა, რომ დიდი ხანი ასეთ პირობებში ჩემი ყოფნა არ შეიძლება, მით უმეტეს მას შემდეგ, რაც

⁴⁵ „mšvidobit' jmebo gvsvreten amašam“, p. 43-44 („მშვიდობით ძმებო გვხვრეტენ ამაღამ“, გვ. 43-44).

ორჯერ გადავიტანე ფილტვების ანთება ბოლო 2 წლის მანძილზე. უკვე აღარაფერს ვამბობ, თუ როგორ შეიცვალა ჩემი საერთო მდგომარეობა, ინტენსიური 12-საათიანი სამუშაო გრაფიკის შემდეგ გადავედი სრულ უსაქმოდ ყოფნაზე. ზემოთქმულიდან გამომდინარე, უმორჩილესად ვთხოვთ პირობით გათავისუფლებას საქმის განხილვამდე, იმ პირობით, რომ თქვენი მითითებით დანიშნულ დღესა და საათზე გამოვცხადდები რეგისტრაციისთვის, ან იმ პირობით, რა პირობაც თქვენთვის იქნება მისაღები. ასევე, დამრთოთ ნება გავაგრძელო დაპატიმრების გამო შეწყვეტილი საქმის წარმოება, რომელიც აუცილებელია სკოლის მუშაობისთვის, შევინახო ოჯახი და საკუთარი ჯანმრთელობა მომავალი საქმიანობისთვის“.⁴⁶

მეორედ, 16 აპრილს სიმონ მოგილევსკის, „1 აპრილს დავწერე განცხადება პირობით გათავისუფლების შესახებ, რომელზეც დღემდე პასუხი არ მიმიღია. როგორც ჩანს, ჩემი დაკითხვა დასრულებულია, რადგან უკანასკნელი ერთი თვის განმავლობაში არავის დავუკითხვივარ. სავარაუდოდ, აქ ჩემი დატუსაღება გარე სამყაროსგან იზოლაციას ისახავს მიზნად, მაგრამ საკითხავია, რამდენად აუცილებელია ამის გაკეთება. უპირველეს ყოვლისა, ყველა ის პირი, რომელიც ნარიკელაძესთან იყო ჩემთან ერთად, დაპატიმრებულია და შესაბამისად, ჩვენ შორის რაიმე სახის ურთიერთობა შეუძლებელია. ასევე, აგენტურული ცნობებით, თქვენთვის უსათუოდ ცნობილი უნდა იყოს ჩემ მიერ განვლილი გზა, რაც ცხადად ადასტურებს, რომ არა მხოლოდ ამჟამად, არამედ საქართველოს გასაბჭოებამდე განზე ვიდექი ყოველგვარი პოლიტიკური თუ საზოგადოებრივი ორგანიზაციებისაგან, არ ვიცნობდი პოლიტიკური პარტიების წარმომადგენლებს და სრულად ვუძღვნიდი თავს სამსახურებრივი მოვალეობების შესრულებას. ერთადერთი ადამიანი, რომელსაც გასაბჭოებამდე და მას შემდეგაც ვიცნობდი, იყო ჯანდაცვის სახალხო კომისარი კიკაღვიშვილი. ზემოთქმულიდან ცხადია, რომ ჩემი იზოლაცია ყოველად ზედმეტი და უმიზნოა. ჩემმა აქ ყოფნამ შეწყვიტა ჩემი სამუშაო, რაც მეტად მნიშვნელოვანია ქართული საჯარისო სკოლისთვის და ქართული წითელი არმიისთვის, რომელიც ახლა ივსება. სკოლასაც ამ დრომდე არ აქვს სახელმძღვანელოები, მათ შორის, „ტაქტიკის“, რომლის შედგენაც მე მაქვს დავალებული, როგორც გენერალური შტაბის ერთადერთ სპეციალისტს. ამგვარად, სამუშაოს შეწყვეტა ქართული წითელი არმიის ინტერესებს ეწინააღმდეგება. იმაზე აღარაფერს ვამბობ, რომ ეს სამსახური ჩემი ოჯახის არსებობის ერთადერთი

⁴⁶ „mšvidobit' jmebo gvvreren amaġam“, p. 40 („მშვიდობით ძმებო გვხვებოტენ ამაღამ“, გვ. 40).

წყაროა. 1921 და 1922 წლებში, გადატანილი ფილტვების ანთებით შერყეული ჯანმრთელობა მზის სინათლეს, სუფთა და მშრალ ჰაერსა და კარგ კვებას საჭიროებს, რასაც ვერ უზრუნველყოფს ჩემი ნახევრად ბნელი, ნესტიანი და მზის სინათლეს სრულიად მოკლებული საკანი. გაცხოველებული, 12-საათიანი სამუშაო გრაფიკის შემდეგ, სამუშაო პირობების სრული არქონა უარყოფითად ისახება ჩემი ჯანმრთელობის ზოგად მდგომარეობაზე. ზემოთქმულიდან გამომდინარე, უმორჩილესად ვთხოვთ, განიხილოთ ეს განცხადება და პირობით გამათავისუფლოთ საქმის გარჩევამდე იმ პირობით, რომ დანიშნულ დღესა და საათზე გამოვცხადდები რეგისტრაციისთვის, ან იმ პირობით, რომელიც თქვენთვის იქნება მისაღები“.⁴⁷

ცხადია საბჭოთა ხელისუფლებამ გენერლის ეს ორივე თხოვნა უგულვებელყო. ჩვენთვის ამ დოკუმენტებიდან დამატებით ცნობილი ხდება რამდენიმე ფაქტი: დაპატიმრებამდე ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი წერდა ქართულენოვან სახელმძღვანელოს ტაქტიკაში სამხედრო სკოლისთვის, რომელსაც ფაქტობრივად არ გააჩნდა ქართული სახელმძღვანელოები; ქონდა დატვირთული სამუშაო გრაფიკი, დღეში 12 საათი; ოჯახი შეჭირვებულად ცხოვრობდა; პატიმრობისას საკმაოდ მძიმე პირობებში იყო, ნახევრად ბნელი, ნესტიანი, მზის სინათლეს სრულიად მოკლებული საკანი.

ალექსანდრე ანდრონიკაშვილის საქმეში მოიპოვება ამონარიდები სხვა დაპატიმრებულთა: გენერალ ვარდენ წულუკიძის, გენერალ იოსებ გელევანიშვილის, პოლკოვნიკ როსტომ მუსხელიშვილის, პოლკოვნიკ ივანე ნარიკელაძის, პოლკოვნიკ გიორგი ხიმშიაშვილის, მაიორ დიმიტრი ჩრდილელის ჩვენებებიდან.

პირველ რიგში აღვნიშნავთ შემდეგს, დაკავებულთა ჩვენებების გაცნობისას აუცილებლად გათვალისწინებული უნდა იყოს, თუ რა ვითარებაში იქმნებოდა აღნიშნული დოკუმენტები. ისინი ცდილობდნენ, ძიებისთვის კვალი აებნათ და ამიტომ არ ამბობდნენ სრულ სიმართლეს. გარკვეულ ინფორმაციას მალავდნენ, რეალურ ვითარებას ცვლიდნენ და ა.შ. ამითაც შეიძლება აიხსნას ის წინააღმდეგობები, რომლებიც არსებობს სხვადასხვა პირთა ჩვენებებს შორის. აღნიშნული ჩვენებები, ცხადია, ისტორიულ დოკუმენტს წარმოადგენს, მაგრამ ზემოთ დასახელებულ მიზეზთა გამო, მათში დაცული ცალკეული ინფორმაციები შესაძლოა არ იყოს ჭეშმარიტი და შეიცავდეს უზუსტობებსა და შეცდომებს. ამიტომ აუცილებელია ამ დოკუმენტების კრიტიკული განხილვა,

⁴⁷ “mšvidobit' jmebo gv xvreten amaḡam”, p. 41 („მშვიდობით ძებო გვხვერეტენ ამაღამ“, გვ. 41).

გაანალიზება და მხოლოდ შემდეგ გარკვეული დასკვნების გაკეთება.

საინტერესოა ივანე ნარიკელაძის ჩვენებები სადაც ის აცხადებს რომ ანდრონიკაშვილი სამხედრო ცენტრის წევრი კი არ იყო, არამედ მოწვეული სპეციალისტი. 6 მარტი 1923 წელი, „რამდენადაც ჩემთვის არის ცნობილი, ანდრონიკოვი შედიოდა ცენტრის შემადგენლობაში როგორც ასისტენტ-სპეციალისტი. იღებდა თუ არა ის ცენტრისგან სპეციალურ დავალებებს, ჩემთვის უცნობია. საკუთარი მრწამსით ანდრონიკოვი, მისი საუბრებიდან გამომდინარე, არც ერთი პარტიის წევრი არ იყო. მე მას ყოველთვის უპარტიო პიროვნებად მივიჩნევდი“.⁴⁸ 7 მარტის ჩვენება, „ანდრონიკოვი სამხედრო ცენტრის წევრი არ იყო, მოწვეული სპეციალისტი გახლდათ“.⁴⁹

სხვა დაპატიმრებულთა ჩვენებებიდან აშკარაა, რომ გენერალი ანდრონიკაშვილი იყო სამხედრო ცენტრის წევრი. უფრო მეტიც, ის სამხედრო ცენტრის თავმჯდომარე იყო. ესწრებოდა ცენტრის ორივე სხდომას, რომელც ნარიკელაძის ბინაში გაიმართა.

როსტომ მუსხელიშვილის⁵⁰ ჩვენება (თარიღი არ უზის), „1921 წლის ბოლოსა თუ 1922 წლის დასაწყისში, ზუსტად არ მახსოვს, ნარიკელაძის ინიციატივით მოხდა მასთან შეხვედრა, სადაც ვიყავით ვარდენ წულუკიძე, ანდრონიკოვი, თავად ნარიკელაძე და მე, ცოტა მოგვიანებით მოვიდა გოგი ხიმშიევიც, ხოლო ბოლოს – გოგიტა ფაღავა. ყველა დიდი ინტერესით ვუსმენდით გ. ფაღავას საქმიან საუბარს, რომელმაც გადმოგვცა, რომ შეთანხმება თითქმის მიღწეულია, თუმცა ბრძოლა ჯერ კიდევ გაგრძელდება და რომ იოსებ ცინცაძე გვთხოვდა, დაუყოვნებლივ შევდგომოდით საქმეს. ფაღავამ ასევე გვითხრა, რომ პოლიტიკური კომიტეტის მიერ სამხედრო ცენტრში არჩეულ იქნენ წულუკიძე, ანდრონიკოვი, ხიმშიევი და მუსხელიშვილი, ხოლო ნარიკელაძე ჩაიბარებდა კონტრაზვერვას. ანდრონიკოვმა გამოთქვა თავისი მოსაზრება, რომ სანამ უშუალოდ დასახავდნენ სამომავლო სამოქმედო გეგმას, აუცილებელი იყო გაერკვიათ იმ ძალების რეალური შესაძლებლობები, რომ-

⁴⁸ “mšvidobit' jmebo gvsvreten amašam”, p. 29 („მშვიდობით ძმებო გვხვრეტენ ამაღაშ“, გვ. 29).

⁴⁹ “mšvidobit' jmebo gvsvreten amašam”, p. 30 („მშვიდობით ძმებო გვხვრეტენ ამაღაშ“, გვ. 30).

⁵⁰ პოლკოვნიკი როსტომ მუსხელიშვილი 1918-1921 წლებში მსახურობდა ქართულ შეიარაღებულ ძალებში. 1920 წლის ზაფხულში მაიორის ჩინით იყო გენერალური შტაბის ოპერატიული სექციის ერთ-ერთი განყოფილების უფროსი. 1921 წელს თებერვალში პოლპოლკოვნიკი და კვლავ გენერალურ შტაბშია. ემიგრაციაში არ წასულა, მსახურობდა წითელ ჯარში. ამავე დროს იყო სამხედრო ცენტრის წევრი. აქტიური ურთიერთობა ჰქონდა ქაქუცა ჩოლოყაშვილთან 1922 წლის ფშავ-ხევსურეთის აჯანყების დროს. დააპატიმრეს 1923 წლის მარტში. დახვრიტეს სამხედრო ცენტრის სხვა წევრებთან ერთად 1923 წლის 21 მაისს დღევანდელი ვაკის პარკის ტერიტორიაზე.

ლებთანაც მოუხდებოდათ დაპირისპირება. ფაღვამ ამაზე უპასუხა, რომ ეს საიდუმლო იყო, მაგრამ საჭიროების შემთხვევაში, მათ ამ ინფორმაციას გაუმხელდნენ, ხოლო ამ მომენტისთვის მას აინტერესებდა, რა ძალები დასჭირდებოდათ მათ თბილისისა და რეგიონებისთვის, რათა მობილიზება მოეხდინათ. არც ანდრონიკოვი და არც წულუკიძე ამაზე არ დათანხმდნენ და საკითხის გადაწყვეტა ცოტა დროში გაიწვლა“.⁵¹

სრულიად ბუნებრივია, რომ ისეთი მაღალი დონის პროფესიონალი როგორც გენერალი ანდრონიკაშვილი იყო პირველ რიგში სწორედ მოწინააღმდეგის რეალური შესაძლებლობით დაინტერესდა. ეს მომენტი მნიშვნელოვნად განსაზღვრავდა სამომავლო მოქმედებებს: ღირდა თუ არა საერთოდ შეიარაღებული ბრძოლის დაწყება, თუ ღირდა რა ძალები იქნებოდა საჭირო გამარჯვებისთვის, რა ტაქტიკა უნდა გამოეყენებინათ ბრძოლისას და სხვ. ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი იმასაც კარგად ხვდებოდა, რომ თუ არ იქნებოდა ერთიანობა და შეთანხმება პოლიტიკურ პარტიებს შორის წარმატებაზე ფიქრიც კი ზედმეტი იყო. 6 მარტის ჩვენებაში მუსხელიშვილი აღნიშნავს, „ვანნადის“⁵² თქმით, ქართველი ხალხი ჩვენს იმედადაა, კვენისის ბოლშევიზმის უღელქვეშ, გლეხები უკვე აღარ იძლევიან სასურსათო ბეგარას. ჩვენ მიერ ხდება ახალი მიწის კანონის პროექტების დამუშავება და ა.შ. ამის შემდეგ მან დაასახელა იმ გენერალთა გვარები, რომლებთანაც მიმდინარეობდა მოლაპარაკებები და რომლებიც იქნებოდნენ ამ საქმეში. ესენი იყვნენ ანდრონიკოვი და წულუკიძე, ასევე დანაწევრებით აღნიშნა გენერალ მაზნიევის დაპატიმრების შესახებ. ამ საუბრიდან 2-3 დღის გასვლის შემდეგ, მან კვლავ მიმიწვია თავისთან, სადაც ვნახე, თუ როგორ საუბრობდა ანდრონიკოვთან. ანდრონიკოვმა მისი წინადადება მიიღო, მაგრამ რა როლი უნდა შეესრულებინა საქმეში ამ უკანასკნელს, ჩემთვის უცნობი იყო ... წულუკიძე თვლიდა, რომ საქმისთვის საჭირო იყო მომხდარიყო მენშევიკებისა და ეროვნულ-დემოკრატიების რეალურ ძალთა გაერთიანება, წინააღმდეგ შემთხვევაში, წარმატებაზე საუბარი შეუძლებელი იქნებოდა, მის იდეას იზიარებდა ანდრონიკოვიც“.⁵³

⁵¹ “mšvidobit' jmebo gvsvreten amaḡam”, p. 31 („მშვიდობით ძმებო გვხვრეტენ ამაღამ“, გვ. 31).

⁵² საუბარია დათა ვანნაძეზე. დავით (დათა) ვანნაძე იყო ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ერთ-ერთი ლიდერი. პირველ მსოფლიო ომში მონაწილეობდა პოლკოვნიკის ჩინით. მონაწილეობდა 1918 წლის დეკემბერში სომხეთთან ომში. 1921 წლის თებერვალში საბჭოთა რუსეთთან ომის დროს შეკრიბა მოხალისეთა რაზმი, რომელსაც თავად მეთაურობდა. ემიგრაციაში არ წავიდა. 1922 წელს დააპატიმრეს მაგრამ მალევე გაათავისუფლეს. ამის შემდეგ 1924 წელს დატოვა სამშობლო.

⁵³ “mšvidobit' jmebo gvsvreten amaḡam”, pp. 32-33 („მშვიდობით ძმებო გვხვრეტენ ამაღამ“, გვ. 32-33).

ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი რომ სამხედრო საბჭოს ცენტრის წევრი იყო ამას ღიმილით ჩრდილელის 9 მარტის ჩვენებაც ადასტურებდა, „სამხედრო ცენტრის არსებობის შესახებ დიდი ხანია ვიცოდი, მასზე ბევრი საუბრობდა. მის შემადგენლობაში ასახელებდნენ ისეთ პირებს, როგორებიც იყვნენ: ანდრონიკოვი, წულუკიძე, ნარიკელაძე, უფრო ნაკლებად, მაგრამ ახსენებდნენ მუსხელიოვსაც“.⁵⁴

გიორგი (გოგი) ხიმშიაშვილის ცნობით სამხედრო ცენტრი ოფიციალურად არ არსებობდა, ამავრამ მის შექმნა იგეგმებოდა, ხოლო წევრებად ანდრონიკაშვილი, წულუკიძე, მუსხელიშვილი მოიაზრებოდნენ.⁵⁵

იოსებ გელევანიშვილის ჩვენებიდან დასტურდებოდა, რომ გენერალ ვარდენ წულუკიძესთან მის საუბარს ესწრებოდა გენერალი ანდრონიკაშვილიც. არც შეეხება საუბრის თემას გელევანიშვილი აღნიშნავდა, „წულუკიძემ გვაცნობა, რომ მან მიიღო ინფორმაცია რუსული ჯარის მიერ უახლოეს პერიოდში საქართველოს ფარგლების დატოვების შესახებ. იგი შიშობდა, ამის გამო ქვეყანაში არ მომხდარიყო ქაოსი და ამით არ ესარგებლა გარეშე ძალებს, ამ ძალებში გულისხმობდა თურქეთს. ასეთი შემთხვევისთვის მზად უნდა ვყოფილიყავით, რა მიზნითაც, მისი თქმით, პარტიებმა გადაწყვიტეს გაერთიანება. აღნიშნა ისიც, რომ ჩვენ, სამხედრო პირებსაც მზადყოფნა გვმართებდა. ვარდენ წულუკიძეს ამ მომენტისთვის სამხედრო ცენტრი არ უჩსენებია. საუბრის დასასრულს მე ჩემი მხრიდან განვუცხადე წულუკიძეს, რომ ამ საქმეში ჩემი იმედი არ ჰქონოდათ, რამდენადაც ვაპირებდი სამეურნეო საქმიანობას გავყოლოდი და ყველანაირი პოლიტიკისგან შორს ვყოფილიყავი. ამის შემდეგ, არც წულუკიძესთან და არც ანდრონიკოვთან აღნიშნულ საკითხზე საუბარი აღარ მქონია“.⁵⁶

მნიშვნელოვანია თავად ალექსანდრე ანდრონიკაშვილის მიერ მიცემული ორი ჩვენება. პირველი საკმაოდ ვრცელი ჩვენება თარიღდება 7 მარტით.

„არ მახსოვს ზუსტად როდის, მგონი 1921 წლის ზაფხულში როსტომ მუსხელიოვმა გადმომცა ეროვნულ-დემოკრატიების შეტყობინება, რომელთაც არსებულ მდგომარეობაზე დასალაპარაკებლად შეხვედრა სურდათ. დანიშნულ დროს შევხვდით ეროვნულ-დემოკრატი დავით ვაჩნაძის ბინაში, სადაც, რამდენადაც მახსოვს, ჯავახოვიც იყო. მკითხეს, მეთქვა, თუ როგორ და რა ძალეობით იყო შესაძლებელი თბილისის გათავისუფლება, რაზეც ვუპასუხე, რომ

⁵⁴ „mšvidobit' jmebo gvsvreten amaġam”, p. 32 („მშვიდობით ძმებო გვხვრეტენ ამაღამ“, გვ. 32).

⁵⁵ „mšvidobit' jmebo gvsvreten amaġam”, p. 34 („მშვიდობით ძმებო გვხვრეტენ ამაღამ“, გვ. 34).

⁵⁶ „mšvidobit' jmebo gvsvreten amaġam”, p. 35 („მშვიდობით ძმებო გვხვრეტენ ამაღამ“, გვ. 35).

ამის განსაზღვრა შესაძლებელი იქნებოდა მას შემდეგ, რაც გვეცოდინებოდა ის მონაცემები, თუ რა ძალებს განკარგავდნენ რუსები და საქართველო. სხვათა შორის, ვაჩნადემ იმ წუთებშივე თქვა, რომ მათ შეეძლოთ წარმოედგინათ საკმაოდ ანგარიშგასაწვევი ძალა კახეთიდან. რა თქმა უნდა, ასეთი ძალების არსებობა ძალიან მნიშვნელოვანი იყო, მაგრამ მე ვთხოვე ვაჩნადეს, შეეგროვებინათ აუცილებელი მონაცემები და ამის შემდეგ შემძლო უკვე თქმა, შეიძლებოდა თუ არა რაიმეს იმედი გვექონოდა.

მეორე შეხვედრა ერთი თვის შემდეგ ისევ ვაჩნადესთან შედგა იმავე შემადგენლობით. ამ მომენტისთვის არსებული მონაცემებით, ფანტასტიკური ციფრი დასახელდა. კერძოდ, ეროვნულ-დემოკრატიები კახეთიდან, ჩოლოყავეის მეთაურობით, 9-10 ათას (მინიმუმ 5-6 ათასს) ადამიანს იმელოვნებდნენ. ყველაზე მეტად მათ თბილისში არსებული ძველი მენშევიკური ორგანიზაციის (მუშათა კლასი) იმედი ჰქონდათ. თბილისის მიმდებარე სხვა რაიონებიდან, მაგალითად, გორის მაზრიდან – მოლოდინი არც ისე დიდი იყო. რამდენადაც მახსოვს, ისინი ახსენებდნენ, რომ ფედერალისტებიდან დიდი რაოდენობით ცოცხალი ძალის მიღება არ მოხდებოდა, რამდენადაც მათ სუსტი ორგანიზაცია ჰქონდათ თბილისში. ინფორმაციის გადაცემის მომენტებში აშკარა გახდა ასევე, რომ პარტიებს შორის ძველებურად კვლავ არ იყო ერთსულოვნება და ნდობა, რაზეც ეროვნულ-დემოკრატებმა თქვეს, რომ ამ საკითხზე მიდიოდა მოლაპარაკებები და ძალე შედეგსაც მიაღწევდნენ. ამით დასრულდა საუბარი და ამის შემდეგ ეროვნულ-დემოკრატებთან ცალკე შეხვედრა აღარ ყოფილა.

მორიგი შეხვედრა უკვე მუსხელოვის ბინაში შედგა, რომელსაც ვესწრებოდნენ ვარდენ წულუკიძე და ი. ჯავახოვი. ჯავახოვმა მოგვაწოდა ინფორმაცია იმის შესახებ, თუ რა მდგომარეობა იყო პოლიტიკურ პარტიათა თანამშრომლობის ირგვლივ. საუბრის მომენტში გამოიკვეთა ერთი ფაქტი, კერძოდ, ეროვნულ-დემოკრატების უნდობლობა ვარდენ წულუკიძის მიმართ. ეს გამოწვეული იყო იმით, რომ წულუკიძემ გააკრიტიკა ეროვნულ-დემოკრატების მოქმედებები. ჯავახოვის თქმით, კონტაქტი მათ შორის დამყარებული იყო პარიტეტულ საწყისებზე და შესათანხმებელი იყო პარტიათა შორის ადგილების რაოდენობა. ფაქტობრივად, სამხედრო ცენტრის მუშაობა არ მიმდინარეობდა, რადგან მთელი ღრო პარტიათაშორის მოლაპარაკებებს ეთმობოდა.

1921 წლის ბოლოს, ზუსტად დღე არ მახოვს, შედგა შეხვედრა ნარიკელაძის ბინაში, რომელსაც ვესწრებოდით: მე, წულუკიძე, ხიმშივეი და მუსხელოვი და როგორც მახსოვს, თავმჯდომარეც. ეროვნულ-დემოკრატებიდან იყო ჯავახოვი, ფედერალისტებიდან და სოციალ-დემოკრატებიდან არავინ იყო.

გამომრჩა მეხსენებინა, რომ მანამდე მუსხელოვთან სტუმრობისას ჯავახოვმა აღნიშნა, რომ მათი პარტია გვენდობოდა მე, მუსხელოვს და მაზნიევს (რომელიც ამ დროისთვის დაკავებული იყო და შეფარდებული ჰქონდა 5 წელი). ამ შეხვედრაზე პარტიათა შორის შეუთანხმებლობის გამო კვლავ ვერ მოხდა საბოლოო გადაწყვეტილების მიღება, ამიტომ იქნა შეთავაზებული, რომ პარტიებს მისცემოდათ დრო მოეგროვებინათ, თუ რა მონაცემებს ფლობდნენ ისინი, კერძოდ, რა რაოდენობის ცოცხალი ძალა, იარაღი და ფულადი თანხები ჰქონდათ, რადგან ამ მონაცემების გარეშე ცენტრის მუშაობაზე საუბარი გამორიცხული იყო.

იანვარ-თებერვალ-მარტში ავადმყოფობის გამო (ფილტვების ანთება) საქმეს დროებით ჩამოვშორდი. მხოლოდ ერთხელ, მუსხელოვის და წულუკიძის სტუმრობის დროს გავიგე, რომ არანაირი ინფორმაციები პარტიებიდან არ შემოსულა და მათ შორის კვლავ შეუთანხმებლობა სუფევდა. აშკარა იყო, რომ არსებობდა ცენტრი, მხოლოდ როგორც სახელწოდება და პარტიები ერთმანეთს არ ენდობოდნენ, ამიტომ რაიმე საქმის კეთებაზე საუბარი არც იყო. საბოლოოდ, მთელი პასუხისმგებლობა მოდიოდა ე.წ. ცენტრზე, რომელიც, ჯობდა, საერთოდ არც ყოფილიყო. ამ ყველაფრიდან გამომდინარე, მე რამოდენიმეჯერ აღვნიშნე წულუკიძესთან, რომ ვფიქრობდი ცენტრის დატოვებაზე, რაზეც იგი მეუბნებოდა, რომ ეს არ გამეკეთებინა, რადგან ყველა პარტია ძალიან მენდობოდა.

არ მახსოვს ზუსტად როდის, ერთხელ ჯავახოვი შემხვდა სკოლისკენ მიმავალ გზაზე და ცენტრისგან შეტყობინება გადმოძცა. ყველა პარტია გაერთიანდა და შექმნეს სამხედრო ცენტრი, რომლის წევრებადაც არჩეულები ვიყავით: მე, მუსხელოვი და იოსებ გედევანოვი. ხოლო წულუკიძესთან და აფხაზთან დაკავშირებით წევრობის შესახებ საკითხი მე უნდა გადამეწყვიტა.

1922 წლის 20 მაისს სამხედრო და საზღვაო საქმეთა სახალხო კომისარიატის დავალებით მივლინებული ვიყავი ახალციხეში, სადაც უნდა გამოემძიებინა გაუგებრობა ადგილობრივ აღმასრულებელ კომიტეტსა და მთავარ სამხედრო საინჟინრო სამმართველოს შორის. ერთი თვის შემდეგ რომ დაებრუნდი, წულუკიძე, გედევანოვი, ხიმშიევი და სხვები დაპატიმრებულები იყვნენ.⁵⁷

⁵⁷ 1922 წლის აპრილის დასაწყისში საბჭოთა ხელისუფლებამ ქართველი გენერალებისა და ოფიცრების ერთი ჯგუფი დააპატიმრა. მათი დაპატიმრება გენუის საერთაშორისო კონფერენციის წინ მოხდა და პრევენციული ხასიათი ჰქონდა. მთავრობა თავს იზღვევდა შესაძლო ანტისაბჭოთა გამოსვლებისგან. დაპატიმრებულები მხოლოდ მას შემდეგ გაათავისუფლეს, რაც 1-მა და 26 მაისმაც ჩაიარა, კერძოდ, 30 ივნისს.

საქმიანობა თითქმის არ ხორციელდებოდა. ეს ინფორმაცია ნარიკელადისგან გავიგე, რომელიც ქუჩაში შემხვდა. ამის შემდეგ გავემგზავრე სურამში, მივლინების შესახებ ანგარიშის მოსახსენებლად და 15 სექტემბრამდე მომიწია იქ გაჩერება.

სურამიდან დაბრუნების შემდეგ, სექტემბრის ბოლოს, კვლავ შედგა შეხვედრა ნარიკელადის ბინაში, რომელსაც ვესწრებოდი: მე, ნიკოლოზ ქარცივაძე (პარიტეტული კომიტეტის თავმჯდომარე), კ. აფხაზი, ი. ჯავახოვი, წულუკიძე, ერთი პირი მენშევიკური პარტიიდან, რომლის გვარიც არ მახსოვს და კიდევ ერთი პირი, რომლის არც ვინაობა და არც პარტიულობა ჩემთვის ცნობილი არ არის. ასევე ესწრებოდა ნარიკელადიც, რომელსაც დაველა შეხვედრის ანგარიშის მომზადება. ამკარა იყო მენშევიკური პარტიის მარცხი, რამდენადაც, თუ ადრე მუშათა კლასის იმედი ჰქონდათ, ახლა უკვე საწინააღმდეგოს აცხადებდნენ. შემდგომ საუბარი წარიმართა ჩოლოყავეის ხევსურეთში გამოსვლებზე. მე გამოვთქვი მოსაზრება, რომ ეს გამოსვლები დაუშვებელია, რამდენადაც ძალის ფუჭი ხარჯვაა, არც სხვა რაიონების ჩართვა საჭირო და უკეთესი იქნება ჩოლოყავეთან დაკავშირება და ამ მოქმედებების შეჩერებისკენ მოწოდება. წულუკიძემ და აფხაზმა ჩემი მოსაზრება გაიზიარეს. ამ დროს მოგვახსენეს, რომ მუხრანიდან მოვიდა არტილერისტი სასწრაფო ინფორმაციით. მისგან შევიტყვეთ, რომ ჩოლოყავეი დაკავშირებოდა მუხრანში მყოფ საარტილერიო ბატარეას წინააღმდეგობით, მის მხარეზე ნებაყოფლობით გადასვლასთან დაკავშირებით, წინააღმდეგ შემთხვევაში, ძალას გამოიყენებდა. ბატარეის ხელმძღვანელობამ არ იცოდა, როგორ მოქცეულიყო და რჩევის საკითხავად ჩვენთან წარმომადგენელი გამოეგზავნათ. ჩვენ მივედით იმ შეთანხმებამდე, რომ ჩოლოყავეის ეს მოქმედება აბსოლუტურად მიუღებელი იყო და ბატარეას არავითარ შემთხვევაში არ უნდა მიეღო მისი წინააღმდეგობა. ამ ბოლო შემთხვევამ საბოლოოდ ამიხილა თვალი იმაზე, რომ მართალია პარტიებმა თავად აირჩიეს ცენტრი, მაგრამ მაინც თვითნებურად მოქმედებდნენ, რასაც შედეგად მოყვებოდა უაზრო მსხვერპლი და ქვეყნის დაქცევა. ჩოლოყავეის მოქმედება ცენტრისგან დამოუკიდებლად რომ ხდებოდა, ეს ცხადი იყო, უპასუხისმგებლო ცენტრის წევრები თვითნებურად გასცემდნენ განკარგულებებს. დავაფიქსირე რა ეს მომენტი, შესაფერის დროს გამოვთქვი ჩემი აზრი, რომ აღარ მსურდა მუშაობა, აფხაზმა მითხრა, რომ მასაც იგივე სურვილი ჰქონდა და არც მას აღარ სურდა დარჩენა. წულუკიძე გამუდმებით მთხოვდა, რომ არ მომეყვანა სისრულეში ჩემი გადაწყვეტილება, ამასთან ე.წ. ცენტრი პრაქტიკულად არაფერს არ აკეთებდა, არანაირ განკარ-

გულებას არ გასცემდა, იყო უფუნქციო და უნდა გაუქმებულიყო.

ოქტომბერში მე ვიყავი სიღნაღში ჩემს ღებთან სტუმრად. წულუკიძეს ჰქონდა კავშირი ჩემთან ნარიკელაძის მეშვეობით. ინფორმაციებს ვიღებდი მხოლოდ წულუკიძის, მუსხელიანისა და ნარიკელაძისგან. სხვა პარტიებიც მათი მეშვეობით უნდა დამკავშირებოდნენ. თვითნებური კავშირები სამხედრო ნაწილებთან მე არასოდეს მქონია.

ერთმანეთთან კავშირისთვის ეროვნულ-დემოკრატიებიდან იყო ჯავახოვი, მენშევიკებიდან – ხიმშივეი, მისი დაპატიმრების შემდეგ ვის ევალებოდა ეს საქმე, ჩემთვის ცნობილი არ არის.⁵⁸

გენერალ ანდრონიკაშვილის ჩვენებიდან რამდენიმე მომენტი მნიშვნელოვანი: პირველი – საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობიდან ორი-სამი თვის პირველი შეთავაზება კომუნისტური ხელისუფლების წინააღმდეგ ბრძოლის დაწყების შესახებ ალექსანდრე ანდრონიკაშვილმა ეროვნულ დემოკრატიული პარტიისგან მიიღო; მეორე – კითხვაზე, შესაძლებელი იყო თუ არა თბილისის გათავისუფლება, გენერალმა უპასუხა, რომ ამის განსახლვრა შეუძლებელია თუ არ იქნება ცნობილი რუსების და ქართველების ძალები. პასუხი კიდევ ერთხელ ადასტურებს ანდრონიკაშვილის პროფესიონალიზმს. მან ხელალებით კი არ უპასუხა კი ან არა, არამედ მოითხოვა ინფორმაცია ანალიზისთვის; მესამე – ირკვევა, რომ ანტისაბჭოთა აჯანყების შემთხვევაში სოციალ-დემოკრატებს თბილისის მუშების იმედი ჰქონდათ, ხოლო ეროვნულ-დემოკრატებს – ჩოლოყაშვილის მეთაურობით 9-10 ათასი (მინიმუმ 5-6 ათასი) კახელი მებრძოლისა. გენერალი ანდრონიკაშვილი, როგორც მაღალი დონის პროფესიონალი ეჭვით უყურებდა მრავალი ათასი მეომრის გამოყვანის საკითხს და ამიტომაც აღნიშნავს „ფანტასტიკური ციფრი დასახელდაო“; მეოთხე – და ეს ძალიან მნიშვნელოვანია, ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი თლიდა რომ პარტიათა შორის თანხმობისა და ურთიერთნდობის გარეშე წარმატების შანსი არ იყო. ის დანაშებით აღნიშნავს: „კვლავ არ იყო ერთსულოვნება“, „პარტიათა შორის შეუთანხმებლობის გამო კვლავ ვერ მოხდა საბოლოო გადაწყვეტილების მიღება“; მეხუთე – მას, ისევე როგორც ვარდენ წულუკიძეს, დაუშვებლად მიაჩნდა „თვითნებური მოქმედებები“ და ცალკეული გამოსვლები საქართველოს ამა თუ იმ კუთხეში, რაც ძალების ფუჭ ხარჯვას იწვევდა.

⁵⁸ „mšvidobit' jmebo gv xvreten amaġam“, pp. 37-38 („მშვიდობით ძმებო გვხვრეტენ ამაღამ“, გვ. 37-38).

გენერალ ანდრონიკაშვილის მეორე ჩვენება, დათარიღებული 9 მარტით, აზუსტებს მის და სხვა დაპატიმრებულთა მიერ ადრე მიცემულ ჩვენებებს და რაიმა ახალ, განსაკუთრებულ ინფორმაციას არ შეიცავს. „პოლიტიკური ცენტრი, იგივე პარიტეტული კომიტეტი, იგივე „დამოუკიდებელი კომიტეტი“ საბოლოოდ ოფიციალურად გაფორმდა 1922 წლის სექტემბერში. პარიტეტული კომიტეტის თავმჯდომარე გახლდათ ნიკოლოზ ქარცივაძე, მენშევიკების დროს საგარეო საქმეთა მინისტრის ყოფილი მეგობარი. ამ ცენტრის გაფორმება მოხდა ნარიკელაძის ბინაში, რომელსაც ვესწრებოდით: მე, კოტე აფხაზი, ვარდენ წულუკიძე, იასონ ჯავახოვი, ნარიკელაძე, ერთი პირი მენშევიკური პარტიიდან, რომლის გვარიც არ მახსოვს და კიდევ ერთი პირი, რომლის არც ვინაობა და არც პატიულობა ჩემთვის ცნობილი არ არის. პარტიებიდან წარმომადგენლობა შემდეგნაირი იყო: მენშევიკურ პარტიას წარმოადგენდა კომიტეტის თავმჯდომარე ნიკოლოზ ქარცივაძე და კიდევ ის პირი, რომელსაც ვერ ვიხსენებ, ეროვნულ-დემოკრატებიდან იყვნენ კოტე აფხაზი და იასონ ჯავახოვი. ვთვლი, რომ მე, წულუკიძე და ნარიკელაძე მიწვეულები ვიყავით როგორც სამხედრო საქმის მცოდნეები. სამხედრო ცენტრი, როგორც შეხვედრაზე გაცხადდა, შედგებოდა შემდეგი პირებისგან: ჩემგან, ვარდენ წულუკიძისგან, კოტე აფხაზისგან, მუსხელიოვისგან და მგონი, იოსებ გედევანოვისგან. სამხედრო საქმესთან ყველაზე ახლოს იყვნენ ვარდენ წულუკიძე და ნარიკელაძე. ვარდენ წულუკიძემ მაცნობა, რომ პარიტეტული კომიტეტის ხელმძღვანელობა იქნებოდა შემდეგნაირი: 4 პირი მენშევიკებიდან, 3 – ეროვნულ-დემოკრატებიდან და თითო-თითო წარმომადგენელი ეყოლებოდათ დანარჩენ პარტიებს. აღნიშნული საუბარი ჩვენ შორის (მე, დავით ვაჩნაძე, მუსხელიოვი და იასონ ჯავახოვი) შედგა 1921 წლის გაზაფხულზე. ვაჩნაძის თქმით, მას ჰქონდა ინფორმაცია რუსული ჯარის საქართველოდან გასვლის შესახებ და ქვეყნის ხელისუფლების ცვლილების გამო წარმოშობილი ექსცესების თავიდან ასაცილებლად საჭირო იყო, პირველ რიგში, მომხდარიყო თბილისის დაკავება. მისივე თქმით, ამ მიზნისთვის ეროვნულ-დემოკრატებს კახეთში ჰყავდათ საჭირო ძალა, რომელთაც საჭიროების შემთხვევაში შეეძლოთ, წამოსულიყვნენ თბილისისკენ. ამ საუბრიდან გამომდინარე, მივედი იმ დასკვნამდე, რომ ეროვნულ-დემოკრატების მხრიდან ეს იყო სრული ჰეგემონია რუსული არმიის საქართველოდან გასვლის შემთხვევაში“.⁵⁹

გენერალ ანდრონიკაშვილის საქმეში ინახება 1923 წლის 15 მაისი დად-

⁵⁹ „mšvidobit' jmebo gv xvreten amağam“, p. 38 („მშვიდობით ძმებო გვხვერტენ ამაღამ“, გვ. 38).

გენილება რომელშიც კვითხულობთ – „ზემოთქმულის საფუძველზე, ბრალად ედებათ: ვარდენ გრიგოლის ძე წულუკიძეს: ა) 1922 წლის აგვისტო-სექტემბერში აჯანყების მეთაურობა, რომელიც მიზნად ისახავდა საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამხობას; იმავე მიზნების მქონე ახალი აჯანყების ხელმძღვანელობა (სისხლის სამართლის კოდექსის 59-ე მუხლი); ბ) ჯაშუშობაში მონაწილეობა (სისხლის სამართლის კოდექსის 66-ე მუხლი); ალექსანდრე სიმონის ძე ანდრონიკოვს: ა) იგივე (სისხლის სამართლის კოდექსის 59-ე მუხლი); როსტომ ილიას ძე მუსხელიძეს: ა) იგივე (სისხლის სამართლის კოდექსის 59-ე მუხლი); ბ) ჯაშუშობაში მონაწილეობა (სისხლის სამართლის კოდექსის 66-ე მუხლი); გიორგი ნიკოლოზის ძე ხიმშიაშვილს: ა) იგივე (სისხლის სამართლის კოდექსის 59-ე მუხლი); კონსტანტინე ნიკოლოზის ძე აფხაზს: ა) იგივე (სისხლის სამართლის კოდექსის 59-ე მუხლი); იოსებ კონსტანტინეს ძე გედევანოვს: ა) იგივე (სისხლის სამართლის კოდექსის 59-ე მუხლი)“.⁶⁰

1923 წლის 19 მაისს გენერალ ალექსანდრე ანდრონიკაშვილს ამიერკავკასიისა და საქართველოს საგანგებო კომისიების გაფართოებულმა კოლეგიამ დახვრეტა მიუსაჯა. „სხდომის თავმჯდომარე: ამიერკავკასიის საგანგებო კომისიის ხელმძღვანელი ამხ. მოგილევესკი. სხდომას ესწრებოდნენ ამხანაგები: პანკრატოვი, ზონოვი, მახნოვსკი, ნიკოლაევი, კვანტალიანი, ბერი, მიქელაძე, ელიავა, ორახელაშვილი და ლომინაძე. მომხსენებელი: ამხ. აშუკინი.

საქმე: ანტისაბჭოთა სამხედრო ორგანიზაციის შექმნის შესახებ.

ბრალდებული: ალექსანდრე სიმონის ძე ანდრონიკოვი, 51 წლის, ყოფილი თავადი, გენშტაბის ყოფილი გენერალი, ქართული შეერთებული სამხედრო სკოლის მასწავლებელი.

ბრალდება: საქართველოს საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ შეთქმულების ორგანიზება, ყაჩაღური დაჯგუფებების შექმნა და მონაწილეობა, ჯაშუშური საქმიანობის წარმოება ანტანტის სასარგებლოდ და მუშურ-გლეხური სახელმწიფოს დაღატი.

დადგენილია: ალექსანდრე სიმონის ძე ანდრონიკოვს, 51 წლის, ყოფილ თავადს, სამხედრო ცენტრის შემადგენლობაში ყოფნისთვის, საბჭოთა გენშტაბის ყოფილ გენერალს, ქართული გაერთიანებული სამხედრო სკოლის მასწავლებელს, რომელიც საქმიანობდა სამხედრო ცენტრში საბჭოთა ხელისუფ-

⁶⁰ „mšvidobit' jmebo gv xvreten amaġam“, pp. 57-58 („მშვიდობით ძმებო გვხვრეტენ ამაღამ“, გვ. 57-58).

ლების წინააღმდეგ აჯანყების მიზნით და ხელმძღვანელობდა ბანდიტურ მოძრაობას საქართველოს სსრ-ში, მიესაჯოს სასჯელის უმაღლესი ზომა – დახკრეტა.

განაჩენი სისრულეში მოყვანილ იქნას 24 საათში“.⁶¹

გიორგი (გოგი) ხიმშიაშვილის ძმა, ალექსანდრე, რომელიც იმავე საპატიმროში იმყოფებოდა, სადაც სამხედრო ცენტრის წევრები იყვნენ, ემიგრაციაში დაწერილ მოგონებებში ასე აღწერს „სამხედრო ცენტრის“ დაპატიმრებულ წევრთა უკანასკნელ დღეებს: „მომესმა ფეხის ხმა და თანაც ელექტრონის სინათლემ გაანათა ზაკ-ჩეკას ეზო, სადაც ჩქარი ნაბიჯით შემოვიდა ციხის ზედამხედველი კომენდანტთან ერთად და მიაშურეს კამერა №1-ს, რომელშიც იჯდა გენერალი ანდრონიკაშვილი. „მოქალაქე ანდრონიკაშვილი, ადექით, დაკითხვაზე“ – გააღვიძა ზედამხედველმა. მე შეჩერებული სულის თქმით მივეყრდენი კარებს და ვუსმენდი ჭუჭყრუტანიდან. ნელა, გაბრწყინებული თვალებით მოდის გენერალი ანდრონიკაშვილი, როგორც ყოველთვის, ახლაც, ჩემს კამერასთან გავლისას, მომიბრუნა სახე და ჩვენი თვალები შეხედნენ ერთმანეთს ... მისი ჩაფიქრებული სახე შეიცვალა სევდიანი ღიმილით და თითქოს თავისთვის ჩუმიად ჩაილაპარაკა, „მოკითხვა ყველას ... მშვიდობით, ჩემო კარგო იუნკერო“ და იმავე ნაბიჯით განაგრძო გზა ... 18 მაისს, ჩეკაში იყო განსაკუთრებული მოძრაობა და მზადება. კარებისა და დერეფნების ორსაათიანი დარაჯები გააორკეცეს. მოახდინეს ტუსალების გადაჯგუფება. ჩვენი დერეფნის ცალფა სამწყვდევეებიდან ჩემ გარდა, გადაიყვანეს სადღაც ყველა: გენერალი ანდრონიკაშვილი, კაპიტანი ჩრდილელი, აზერბაიჯანელი მუსავატების ერთ-ერთი ლიდერი ალი და პოლკოვნიკი მაჭავარიანი“.⁶²

1923 წელს სტამბოლში, ქართველ მხედართა კავშირის ინიციატივით, დაიბეჭდა წიგნი – „სამშობლოსათვის თავდადებულ გმირთა ხსოვნას“. მასში იყო მცირე სტატია სათაურით – „სამშობლოსათვის დაღუპულთა უკანასკნელი წუთები“. სტატია იწყებოდა შემდეგი სიტყვებით: „მეტი ნაწილი წიგნისა უკვე დაბეჭდილი იყო, როდესაც რედაქციამ მიიღო სამშობლოდან თავგანწირულ გმირთა დახკრეტის აღწერა“. აღწერილი იყო დაპატიმრებულთა ციხიდან გაყვანა და სიკვდილმისჯილთა უკანასკნელი სიტყვები – „ბოლოს მშვიდი, მუდამ აუღელვებელი გენერალი ანდრონიკაშვილი ესვრის მტერს: სახეზე

⁶¹ „mšvidobit' jmebo gv xvreten amağam“, p. 59 („მშვიდობით ძმებო გვხვრეტენ ამაღამ“, გვ. 59).

⁶² G. Šaraje. k'art'uli emigrantuli žurnalistikis istoria. t. II. t'bilisi. 2001, pp. 554-558 (გ. შარაძე. ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია. ტ. II. თბ. 2001, გვ. 554-558).

გატყობთ, რომ გაკვირვებთ ჩვენი სულის სიმტკიცე – იქნებ ყველა ქართველი ამისთანა (მიუშვირებს კვანტალიანზე⁶³) გეგონათ? მრავალი ათასი ჩვენზე უკეთესები ზრდიან თავიანთ გულში თქვენდამი სიკვდილს“.⁶⁴

1923 წლის 21 მაისს 4 საათსა და 30 წუთზე დღევანდელი ვაკის პარკის ტერიტორიაზე დახვრიტეს ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი და მის თოთხმეტი თანამებრძოლი: კონსტანტინე ნიკოლოზის ძე აფხაზი, სიმონ ლევანის ძე ბაგრატიონ-მუხრანსელი, ელიზბარ ზაქარიას ძე გულისაშვილი, ნიკოლოზ მიხეილის ძე ზანდუკელი, იასონ მათეს ძე კერესელიძე, ლევან ირაკლის ძე კლიძიაშვილი, ალექსანდრე მიხეილის ძე მაჭავარიანი, როსტომ ილიას ძე მუსხელიშვილი, ივანე გრიგოლის ძე ქუთათელაძე, ფარნაოზ რევაზის ძე ყარალაშვილი, დიმიტრი ნიკოლოზის ძე ჩრდილელი, ვარდენ გრიგოლის ძე წულუკიძე, სიმონ ეგორის ძე ჭიაბრიშვილი, გიორგი (გოგი) ნიკოლოზის ძე ხიმშიაშვილი.

⁶³ ეპიფანე კვანტალიანი იმ დროს საქართველოს 4K-ს უფროსი იყო.

⁶⁴ G. Šaraje. k'art'uli emigrantuli žurnalistikis istoria. t. II. t'bilisi. 2001, pp. 554-558 (გ. შარაძე. ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია. ტ. II. თბ. 2001, გვ. 554-558).

Mikheil Bakhtadze

Associate Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

GENERAL ALEXANDER ANDRONIKASHVILI

Summary

Born in Signagi 7.X.1871. In 1891 he graduated from the 2nd Military School. Was sent to the Kars artillery unit (1891). He then served in the Caucasian Salvation Artillery. Lieutenant (1894), Stabs-kapitan (1898). In 1903 he graduated from the Academy of General Staff. Served in 13th Lab-Guard Yerevan Regiment (1906-1907). In 1907-1908 he was the head of the Ushurian Cavalry Brigade. In 1908-1909 he was the senior officer of Omsk military district. In 1909-1912 he was the Chief of Staff of 36th Division. In 1912-1914 he had lectures at Alexander's Military School. Lieutenant Colonel (1912). Participant of the First World War. In 1914, the 11th Army Chief of Staff Officer. Colonel (1914) Acting Chief of Staff of the 75th Infantry Division (1914-1916). In 1916 he was appointed as Deputy Chief of Staff of the 298th Infantry Regiment. From February 1917 he is a Chief of Staff of the 177th Infantry Division, and Chief of Staff the 20th Army Corps from June 1917. Major General (21.11.1917). He was decorated with several insignias.

From 1918-1921 he served in the Georgian Armed Forces. From the autumn of 1918 until the summer of 1919, during the war with Armenia was the Chief of the General Staff. Gen. Alexander Andronikashvili was a member of the delegation who had been conducting peace talks with Soviet Azerbaijan. At that time he was a member of the military council. On 12 June 1920 the Peace Treaty was signed between the Democratic Republic of Georgia and Soviet Azerbaijan, and General Andronikashvili was among the signatories. In 1920 he was appointed as a Head of Military School. In 1921 Tbilisi was in command of Kojori-Tabakhmela direction during the battles of 19-24 February. After the retreat from the capital, he was appointed as a Deputy Chief of the Commander. He did not emigrate and continued the military service in the Red Army of Soviet Georgia. From July to October 1921 General Andronikashvili was the commander of the Georgian Red Army. At the same time, he was the Head of

the Military School and was reading the lectures there. He was one of the leaders of the anti-Soviet rebellion “military center.” Was arrested in early March 1923 along with the other Georgian soldiers. The Transcaucasian and Georgian Joint Extraordinary commission sentenced him to death. Together with the other members of the military center, he was executed on 21 May 1923, at the territory of present-day Vake Park.

Tengiz Simashvili

Professor,
Iakob Gogebashvili Telavi State University

Archival Materials and Ioseb (Joseph) Jughashvili's (Stalin) Biography

Officially December 21, 2019 is the 140th anniversary of the birth of Ioseb Jughashvili (Stalin). I think, it is impossible to publish previously unknown documents about Ioseb Jughashvili that I have discovered in various archives of Georgia without analysis of already-known materials. To some extent, the content of these new materials is different from the “true” facts that are already known to us. Although the information and documents, examined in this article, are to some extent contradictory, their analysis makes it evident that Ioseb Jughashvili's biography is not sufficiently studied.

The first of all, I am presenting the metric record about the marriage union which was recorded on May 17, 1874 in so-called “Parish Register (Church Metric Book)” of Gori Church. In particular, this is a marriage record between “Gori temporary resident, peasant Besarion Jughashvili, son of Ivane¹ – of Orthodox faith, first marriage”, and his spouse – “Gori resident Ekaterine Geladze, daughter of deceased peasant Glakha Geladze, of Orthodox faith, first marriage”. The record contains the list of clergymen who conducted the marriage ceremony as well as the names of witnesses. Witnesses of the groom were “Gori residents, peasants: Alexi Zozievi, son of Nikoloz, Nikoloz Kopinovi, son of Iase and Ivane Baramovi, son of Ioseb”;² witnesses of the bride had been “Gori residents: Ivane Mamasakhlishovi, son of Stephane, Ivane Mechitovi, son of Glakha and Stephane Galustovi, son of Giorgi” (See documents №№ 1-2).³

¹ Solomon is crossed through and Ivane is written.

² Presumably, Ivane Baramovi, son of Ioseb was son of merchant Ivane Baramovi (Baramiantsi), who established a shoe manufacturer in Gori in 1860-1870s. Besarion Jughashvili used to work there.

³ The Central Historical Archive of Georgia. Fond 440. Description 2. Case 40, pp. 35-36.

At this stage of my research, I will not make a detailed analysis of these and other documents and I will only point out that the information given in these documents contradicts the memoirs of Ioseb Jughashvili's mother Ekaterine (Keke) Geladze. She states the following: *"We had two witnesses. Chief groomsman, Iakopa Egnatashvili helped us greatly in creating the family and even after that"*.⁴

The following document of the so-called "Parish Register" of Gori Church is a birth record. According to this record, Ioseb Jughashvili was born on December 6, 1878 and was baptized on December 17. The document also includes information about parents: *"Gori resident, peasant Besarion Jughashvili, son of Ivane and his wife (wife by ecclesiastical order) Ekaterine, daughter of Gabrieli, both of Orthodox Christian faith"*. The godfather of the child was *"Gori resident peasant Mikheil Tsikhitrishvili, son of Shio"*. The ceremony of baptism was held by *"Archpriest Khakhanov with Prichastnik⁵ Kvinikadze"* (See documents №№ 3-4).⁶

It is interesting that in 1910 when Ioseb Jughashvili was arrested in Baku his photo was taken to be filed for Baku Gendarmerie Department and his birth date is recorded incorrectly – 1879. The document of this file also contains name "Koba" as Ioseb Jughashvili's Party nickname and states other data. Presumably, historians have used Ioseb Jughashvili's wrong birth date since that period. This document is now preserved in the fonds of Party Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia (See document № 5).

There are other very interesting documents about Ioseb Jughashvili, which are preserved in one of the cases of Party Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia. One of the documents is a certificate signed and sealed by the priest of the Dormition Cathedral of Gori:

"Copy of Birth-certificate extract of Gori Dormition Cathedral of Tbilisi Province. Ioseb Jughashvili was born in one thousand eight hundred seventy eight. In the paragraph of gender male is indicated. It is mentioned that Ioseb was born on sixth (6) and baptised on seventeenth (17) December. His parents: a peasant Besarion Jughashvili, son Ivane and his legal wife Ekaterina Gabrielovna, both of them are Orthodox. He was baptized by a peasant Mikheil Tsikhitrishvili, son of Shia resident of Gori. Ceremony of baptism was held by the

⁴ Ekaterine (Keke) Geladze. Memoirs: The Child Brought up to Needle-point. Archival Bulletin. No. 1. Tbilisi, 2008, pp. 45-49.

⁵ Communicant.

⁶ The Central Historical Archive of Georgia. Fond 440. Description 2. Case 38, pp. 11-12.

Archpriest Solomon Khakhanovi with Kvinikadze who performed Eucharist for a child. The authenticity of the document is confirmed by the signature and the seal of the church. The certificate is issued on the basis of Besarion, son of Ivane, Jughashvili's personal request on August 19, 1886, Gori.

*Priest of Gori Dormition Cathedral Ivane⁷ Gamrekeli (signature)
Seal” (See document № 6).⁸*

The above mentioned document is followed by a letter dated to October 5, 1899 sent by Tbilisi Theological Seminary Department to the Exarch chancellery of Georgia:

“Tbilisi Theological Seminary Department presents documents of former student of the seminary, Ioseb Jughashvili, namely – Success Certificate, Birth Certificate and request dated to August 19, 1886.

*Rector of the seminary: Archimandrite Germogen (Signature)
Secretary: (Signature)”⁹*

Health certificate issued by the doctor of Gori County is quite interesting as well; this certificate put forward several questions and gives us answers concerning Ioseb Jughashvili's appearance and health:

“Certificate”

Issued on the son of Besarion Jughashvili, residing at Gori, Ioseb, who is 8 years old.¹⁰ He is naturally strong and has a healthy body structure, has no physical defect. He has pockmark on the face which is visible.¹¹ I certify with my signature and treasury seal in August 1886, Gori.

*Doctor of Gori County: (Signature)
Seal” (See document № 7).¹²*

We see documents having the following content in the same archive case:

“The above mentioned student Jughashvili Ioseb, if he is not going to start a work in sacred department, he is obliged to pay two hundred (200) rubles of his tuition fees for Tbilisi Theological Seminary Department, in accordance to the high degree of Holy Synod of July 26th, 1891. Herewith, Jughashvili is obliged to pay for the books of fundamental and teaching library lost by him eighteen rubles and fifteen kopecks (18 rubles, 15 kopecks) to Tbilisi

⁷ Iona?

⁸ Archives of Internal Affairs Division II (former party archive). Fund 8. Description 5. Case 414, p. 2.

⁹ Archives of Internal Affairs Division II. Fund 8. Description 5. Case 414, p. 3.

¹⁰ It means in 1878.

¹¹ He injured his arm presumably later.

¹² Archives of Internal Affairs Division II. Fond 8. Description 5. Case 414, p. 5.

Theological Seminary Department.

Rector of the seminary: Archimandrite Germogen (Signature)

Secretary: (Signature)

Seal”

The following text is on the same page of the above mentioned document:

“The above mentioned Jughashvili studied in the seminary at the expense of the Treasury; he has a commitment four hundred eighty (480) rubles.

If Jughashvili is not going to start work in sacred department or primary teaching public schools, according to the statute of Orthodox Seminary of August 22, 1884, he is obliged to pay back the sum used for his keeping in the seminary and certificate issued by the seminary department about this decision.

In order to confirm this I give him – Jughashvili the certificate according to the statute of Tbilisi Theological Seminary Department and sealed by Tbilisi Department,

June “_” 1899,

October 2”

Rector of the seminary: Archimandrite Germogen (Signature)

Secretary: (Signature)

*Seal”.*⁷

Materials retrieved by me differ from the official biography of Stalin. In a research process too many questions appear, including – who was young Stalin in reality? What influenced his ideology? What was the condition that one of the best pupils of Tbilisi Seminary, of the first ranks, left the seminary without any specific reasons?

Exactly, Ioseb Jughashvili was not excluded from the seminary because of revolutionary activities or other known reasons –he did not attend on lessons during the fifth grade. According to the grade books of Tbilisi Seminary, Stalin was included in the list of pupils of fifth class but he was not attending. Memories of Mikheil Elizbarashvili, who studied in seminary and lived in a seminary hostel with Ioseb Jughashvili, confirms that Ioseb Jughashvili was not excluded from the seminary because of a revolutionary activity. He writes: *“In the fifth class Soso not attended, that is why administration excluded him”.*⁸

In the certificate confirming graduation of the fourth grade of Tbilisi Theological Seminary, the original of the certificate is preserved in the archive

⁷ Archives of Internal Affairs Division II. Fond 8. Description 5. Case 414, p. 6.

⁸ Archives of Internal Affairs Division II. Fond 58. Description 1. Case 58, p. 154.

of the Ministry of Internal Affairs. Ioseb Jughashvili had the following marks:

“Certificate

Student of Tbilisi Theological Seminary Ioseb Jughashvili, a son of peasant Besarioni, Tbilisi Province, town Gori.

Born in sixth of December, one thousand eight hundred seventy eight. After graduation of a full course of Gori Theological Seminary, in September 1894 he went to Tbilisi Theological Seminary where he studied till May 29, 1899 and had the following success in the subjects:

Behavior: Excellent /5/

Explanation of Scripture: Very good /4/

Bible History: Very good /4/

Church History: Good /3/

Basic Theology: Good /3/

Homiletics: Good /3/

Liturgy: Very good /4/

Russian Narratives: Very good /4/

History of Russian Literature: Very good /4/

General (World) Civil History: Very good /4/

Russian Civil History: Very good /4/

Algebra: Very good /4/

Geometry: Very good /4/

Paschalia: Very good /4/

Physics: Very good /4/

Logic: Excellent /5/

Psychology: Very good /4/

Georgian Chant: Good /4/

Languages:

Greek: Very good /4/

Latin – not studied

Chant:

Slavic: Excellent /5/

Georgian: Very good /4/

According to the decision of Pedagogic Meeting of the Seminary on 29th of May 1899, approved by The High Nobility, Exarch of Georgia, Archbishop Flavian, Ioseb Jughashvili is excluded (left) from Tbilisi Theological Seminary after graduating the full 4th course and transferred to the 5th class, and that's why he will not be able to use any advantage which is given to graduates of the

full course of the seminary according to the paragraph 178 of the regulations of Orthodox Theological Seminary approved on 22nd of August 1884.

While sending to Compulsory Service he will use privilege which is given to the students of the first class education institutions. (Statute of military duty, Paragraph 56, part 2)

The above mentioned certificate is given to Jughashvili, with a proper signature and seal from Tbilisi Theological Seminary,

Tbilisi, 1899 year June “ _ ”

October “2”

Rector of the Seminary: Archimandrite Germogen

Seminary Inspector: Priest nuns Dimitri

Seminary Department members: signature

Department Secretary: signature”⁹ (See documents №№ 8-9).

There are many interesting archive documents about how Ioseb Jughashvili studied in Tbilisi Theological Seminary. It is mentioned in this document that Ioseb Jughashvili started study in Tbilisi Theological Seminary in September 1894. His annual attendance is well shown in different subjects from grade books of Tbilisi Theological Seminary.

For example, from grade book of 1894 or 1895 we see that Ioseb Jughashvili was the student of the first section of above mentioned course and he was included among the highest ranked students. In other materials – in the records of pedagogic meetings of 1895, Ioseb Jughashvili is among the first rank students once again. I would like to say, that young Ioseb Jughashvili studied very well and assumption of some authors that he did not receive a good education is purely absurd. Moreover, according to the accounts of his classmates, seminary students were interested in getting modern knowledge and read different type of literature, including Lipperto's “History of Culture”, Letourneau's “Sociology” and others.¹⁰

During transferring from the second grade to the third grade in 1895-1896 Ioseb Jughashvili is among the highest ranked students.¹¹

It is interesting that in the same case in the list of the sixth grade students of 1896/1897 academic year Giorgi (Gigo) Kasradze¹² was included. He was an agiler or “trusted person” in Tbilisi post working for the participants of “Yere-

⁹ Archives of Internal Affairs Division II. Fond 8. Description 5. Case 414, p. 4.

¹⁰ Archives of Internal Affairs Division II. Fond 8. Description 1. Case 3, pp. 305-306.

¹¹ The Central Historical Archive of Georgia. Fond 440, Description 2. Case 2, p. 267.

¹² The Central Historical Archive of Georgia. Fond 440. Description 2. Case 3, p. 375.

van Square expropriation” that happened on June 13, 1907.¹³

Besides Giorgi Kasradze in the list of Ioseb Jughashvili’s group we see – Mikheil Davidov (Davitashvili), Ioseb Iremashvili, Pilimon Karbelashvili, Korneli Kekelidze.¹⁴ It is interesting who were Ioseb Jughashvili’s other classmates? It is quite a long list as the seminary where Ioseb Jughashvili attended had two divisions. Below we can see the list of students of the first division of the third grade of Tbilisi Theological Seminary in 1896-1897:

“Antonenko Ivane
Aromshemidze Akimi
Akhmetelovi Ivane
Barbakadze Simoni
Voroshini Sergey
Gvasalia Mikheili
Glurdjadze Grigoli
Gogiasvili Kondrate
Gorduladze Vasili
Davidovi Mikheili
Japaridze Mikheili
Jughashvili Iosebi
Dolidze Giorgi
Zasulevichi Nikolozhi
Inaevi Giorgi
Iremashvili Iosebi
Kandelaki Beniamini
Karbelovi Philimoni
Kasradze Vladimiri
Koridze Irakli
Kubelovi Ivane
Laperovi Teofile
Makhatadze Grigoli
Matcharashvili Konstantine
Megrelishvili Toma
Mzhavanadze Ilia
Mikhailovi Konstantine

¹³Archives of Internal Affairs Division II (former party archive bodies). Fond 8. Description 2(1). Case 22, pp. 28-46.

¹⁴The Central Historical Archive of Georgia. Fond 440. Description 2. Case 4, p. 35.

Mkhatrishvili Iona
Natroevi Simoni
Nakhutsarovi Grigoli
Novikovi Aleksandre
Pavlevi Daviti
Parkadze Grigoli”.¹⁵

According to the materials of Tbilisi Theological Seminary of 1897/1898, in the first group of the fourth grade Ioseb Jughashvili, Ioseb Iremashvili, Philimon Karbelashvili and Giorgi Inaevi (Inashvili)¹³ and others were together.¹⁶

Sheet for behavior and success in 1897/1898 of Theological Seminary is quite interesting; in this sheet there are marks of the students in different subjects, including Ioseb Jughashvili's monthly, annual, exam and middle exam, or final marks. The readers can see the copies of above mentioned documents. We present average annual marks of Ioseb Jughashvili according to the subjects:

“Ioseb Jughashvili

Holy Scripture – average 2 1/2

Basic liturgy – average 3

Homiletics – average 3

Liturgy average – 3 1/2

General History of the Church – average 3

Psychology – average 3 1/2

Physics average – 3 1/2

Old languages Greek language – average 3

Georgian language – 3 1/2

Slavic chant – 4

Georgian chant – 3 1/2

*Behavior – 5”.*¹⁴

In Pedagogic Meeting Protocol of 1897 it is indicated that Ioseb Jughashvili lowered his performance and he moved to the list of the second category of students.¹⁵

I think, it would be interesting for the readers to see the copies of patient records of Tbilisi Theological Seminary Hospital where illnesses of the students

¹⁵ The Central Historical Archive of Georgia. Fond 440. Description 2. Case 3, p. 377.

¹³ Giorgi Inaevi (Inashvili) was shot to death by Communists in September 1924 as a member of rebel group. But he was only a priest.

¹⁶ The Central Historical Archive of Georgia. Fond 440. Description 2. Case 4, p. 220.

¹⁴ The Central Historical Archive of Georgia. Fond 440. Description 2. Case 6, p. 2.

¹⁵ The Central Historical Archive of Georgia. Fond 440. Description 2. Case. 7.

are mentioned. On one of the pages of the record, below the paragraph “ambulatory patients” we read: “Ioseb Jughashvili – toothache,” on the following pages, “Ioseb Jughashvili – anemia” and etc.¹⁶

I consider sheets of Ioseb Jughashvili’s marks in different subjects too much interesting as well. Also content of the record of Pedagogic Meeting of Tbilisi Theological Seminary dated to January 11, 1899. Ioseb Jughashvili is named as being in the fifth grade,¹⁷ Mikheil Davitashvili (Davidovi) – the fourth grade, Vasil Berdzenishvili (Berdzenovi) – the second grade and others are prohibited to go to the city after dinner during one month. Also Davit Suliashvili’s bad attendance and other information are indicated.¹⁸

I would like to underline the fact that in the Pedagogic Meeting record of Tbilisi Theological Seminary, among the students transferring from the fourth class to the fifth one, Ioseb Jughashvili is still in the list of students having the second ranking. This demonstrates that he was not excluded from the seminary “directly”.¹⁹

In addition, the documents indicate that Ioseb Jughashvili was mentioned in the fifth grade list where he has no marks. However, at the end of the year he has annual marks.

In one of the documents composed after expelling Ioseb Jughashvili from the seminary, the above mentioned information about starting and ending dates of the seminary are indicated:

*“First name, patronymic, last name – Ioseb Besarionvich Jughashvili
Rank – secular,
Birth year and month – sixth of December one thousand eight hundred seventy eight
Nationality – son of a peasant from Gori²⁰
Starting date – September 1, 1894
Expelling date – May 29, 1899”.*²¹

¹⁶ The Central Historical Archive of Georgia. Fond 440. Description 2. Case. 10, pp. 19, 22, 24.

¹⁷ Actually, he was in the fourth grade.

¹⁸ The Central Historical Archive of Georgia. Fond 440. Description 2. Case. 14, p. 2.

¹⁹ The Central Historical Archive of Georgia. Fond 440. Description 2. Case. 11, p. 28.

²⁰ It is unclear why this it is written here.

²¹ The Central Historical Archive of Georgia. Fond 440. Description 2. Case 17, p. 109. In the same material we see one more interesting person – namely Iona Brikhnevich, which was quite famous person during 1905-1907 Revolution. For that time Iona Brikhnevich was a priest already and he was arrested for a revolutionary activity and held in Metekhi prison. He has too many photos taken with the prisoners. Among these persons there were – Mikheil Botchorishvili, one of the closest comrades of Stalin in 1906, Iliko Imerlishvili Bolshevik terrorist, participant of Ilia Chavchavadze’s murder, and others.

The letter sent by Deputy Head of Tbilisi Gendarmerie Department's Principal Division to Tbilisi Theological Seminary concerning Ioseb Jughashvili's study in seminary and his activities in Akhaltsikhe, Akhalkalaki and Gori counties.

In the letter we read:

“Urgent, secret,

October 20, 1911

Please, let me know if Ioseb Jughashvili, son Beso, studied in the seminary since 1893 or 1894 year, in case of positive answer – when and from which class he was expelled, and if there are persons currently in the seminary who knows him by his appearance,

Captain of cavalry: signature

The document includes handwritten text:

“Notification,

Jughashvili Ioseb was expelled from the seminary in May 29, 1899. According to Decree № 12 due to the absence on the exams for unknown reasons, after finishing the fourth grade during the study in the fifth grade.

There is certificate issued about it dated to October 2, 1899, № 935

*He was in the seminary from September 1894”.*²²

A marriage record of Ioseb Jughashvili which was written in Russian on July 16, 1906 in the so-called “Parish Register”²³ of one of the operating Churches in Tbilisi is also interesting (See documents №№ 5-6). The document states the following about the marriage between: “*Tbilisi resident Ioseb Jugashvili son of Besarion – of Orthodox faith, first marriage*”, and “*Tbilisi resident Simona Svanidze's daughter Ekaterine – of Orthodox Christian faith, first marriage*”. Witnesses of the groom were: “*Tbilisi residents: Davit Monaselidze son of Manase, Giorgi Elisabedashvili, son of Ivane*”, and witnesses of the bride were: “*Mikheil Davidovi, son of Nikoloz; Mikheil Tskhakaia, son of Grigol*”.²⁴

A document found in one of the cases of the Central Historical Archives is of no less interest for the study of Ioseb Jughashvili's biography. This is a letter sent on October 13, 1911 by the chief of the administration of Saint Petersburg province (Gubernia) to the chief of the Gendarmerie Department of Tbilisi Province (Gubernia). The document is short, however, content is highly significant as it indicates Ioseb Jughashvili's²⁵ ethnicity and social status: “*In*

²² The Central Historical Archive of Georgia. Fond 440. Description 2. Case 18, p.108.

²³ Church metric book.

²⁴ The Central Historical Archive of Georgia. Fond 440. Description 2. Case 39, pp. 36-37.

²⁵ The person mentioned in the letter.

*my department, a correspondence has been carried on... for the purpose of determining political reliability of the former exiled Georgian, resident of Tbilisi Province (Gubernia) and peasant of Didi Lilo village Ioseb Jugashvili, son of Besarion, who was arrested on September 9 in St. Petersburg*²⁶ (See documents №№ 10-11).

Furthermore, the document contains several facts from Ioseb Jughashvili's biography which are still issues of controversy: *“According to Ioseb Jugashvili ... he was born about 30 years before in the City of Gori, where he studied at Theological Seminary. Later, in 1893-1894 he attended Tbilisi Theological Seminary, but he was expelled from 5th grade before moving up to 6th Grade as if due to not paying his tuition fees”*²⁷.

Thus, the above mentioned document looks at the issue of Ioseb Jughashvili either leaving Tbilisi Theological Seminary voluntarily, or being expelled due to his revolutionary activities (as stated in the official biography of Stalin) from a different perspective. It should be pointed out that the fact stated in Ioseb Jughashvili's (Stalin) official biography, as if he was expelled from the Theological Seminary has long been rejected by the researchers of his biography. Some of them suggest the absence from examinations as the reason for Ioseb Jughashvili's exclusion from the Seminary, and others propose voluntary leave. Among them is Ioseb Jughashvili's fellow seminarian from Gori Gigo Kasradze. In his memories, written in 1934, Gigo Kasradze mentions that when he was questioned by the commission members of Social Democratic Party over the case of “Yerevan Square money expropriation” (June 13, 1907) in Tbilisi, in order to identify the participants, Gigo was asked, where he knew Stalin from and he answered: *“From Gori; he is my school friend ... I do not know he left voluntarily or was expelled from 5th Grade”*²⁸. In the above mentioned document, dated to October 13, 1911 it is stated that: *“Ioseb Jughashvili's ... father died, and his mother Ekaterine Klakhovna²⁹ (Geladze at birth) is Modistka³⁰ and lives in the City of Gori. Ioseb Jughashvili is Orthodox Christian and was baptized in Gori Church”*.

As we see archives contains a lot of interesting materials for researchers. There are fresh documents which can show new biographical data about Stalin's life.

²⁶ The Central Historical Archive of Georgia. Fond 153. Description 1. Case 3449, p. 356.

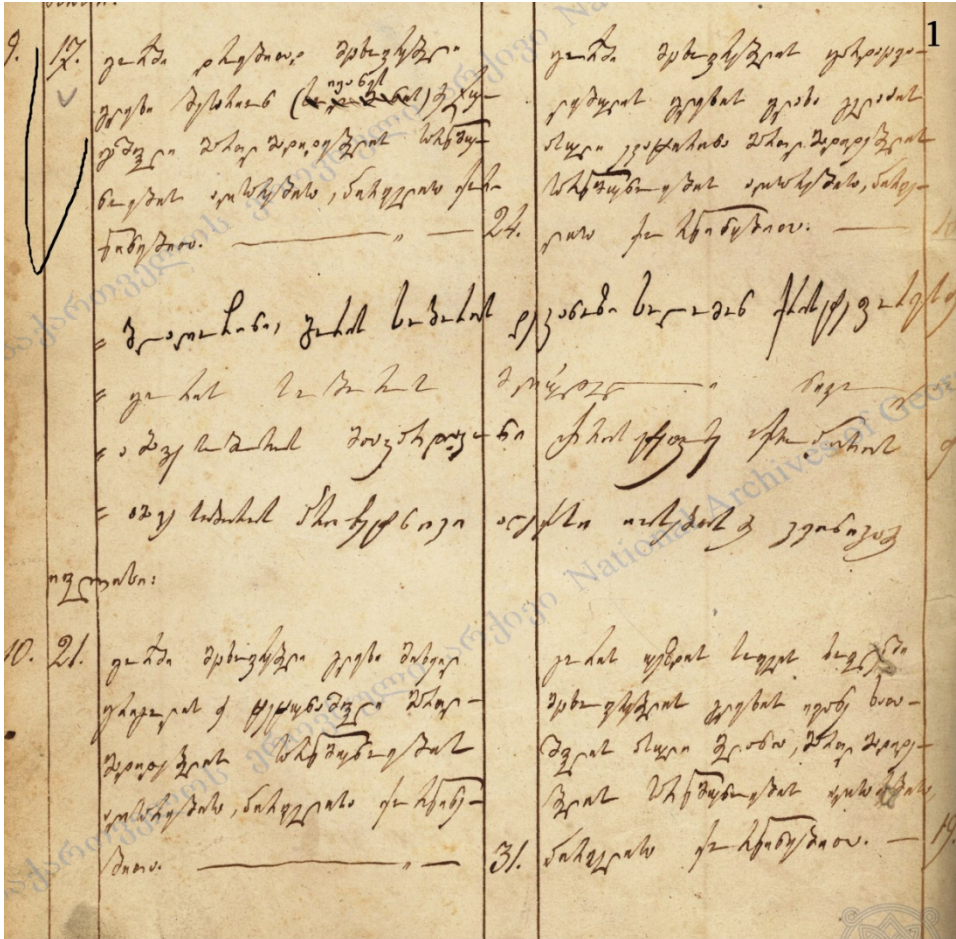
²⁷ The Central Historical Archive of Georgia. Fond 153. Description 1. Case 3449, p. 356.

²⁸ Archives of Internal Affairs Division II (former party archive bodies). Fond 8. Description 2. Part 1. Case 22, p. 4.

²⁹ Should be *Glakhovna*.

³⁰ Dressmaker.

Archival Documents

ქუთაისი

ბახანაძე

ბახანაძე

აქადაგისი და მღვდელი.

მკვლევარი.

სწავლის მისი უმეტესი ნაწილი: უკვე
საქართველოს და მისი სხვადასხვა
იგივე სახელია მისი.

სწავლის მისი უმეტესი ნაწილი: უკვე
საქართველოს და მისი სხვადასხვა
იგივე სახელია მისი.

ქუთაისი

ბახანაძე, აქადაგისი

მკვლევარი

სწავლის მისი უმეტესი ნაწილი: უკვე
საქართველოს და მისი სხვადასხვა
იგივე სახელია მისი.

სწავლის მისი უმეტესი ნაწილი: უკვე
საქართველოს და მისი სხვადასხვა
იგივე სახელია მისი.

გ ე ბ რ ე ბ ი ს კ ი ს ვ ი ბ ნ ი ს ა რ ე ჯ ვ ლ ი ს ა .

3

სათვალაურობად დეტალურად		თვე		სახელები და ბადებულთა	წოდება, სახელი, მამის სახელი და გვარი წმინდელთა და რომლისა საწმუნოებისა არიან.
მამთა საქონისა.	დედათა საქონისა.	შობადება.	ნათლის დაბ.		
"	20.	27.	27.	მამია	<p>ცემთაღ უფროს სავსელ წმინდელთა მრევლსა ვითა სერაძემ იყვნენ მამიამც მხედრობა რაჟი ამის შრომა იქნის სხვათა ახლად მამია მრევლის სხმეუბნად</p> <p>" ვინა სხმისა იყვნენ სხმისა</p> <p>" გიორგი. თამარ. იოსებ. მარტო. ივანე</p> <p>ივანეს სმისა. მარტოს ივანე ახლადი.</p> <p>" მამია სხმისა მხედრობისა არა. იოსებ. ივანე. მარტო. ვითა ამისა იყვნენ მამიამც მრევლისა სხმეუბნად</p>
24.	"	6.	17.	ივანე	<p>ივანე მრევლისა ვითა მამიამც იყვნენ მრევლისა მრევლისა ვითა ამისა იყვნენ მამიამც მრევლისა სხმეუბნად</p>
№2078 25 445	"	16		ნიკოლოზ	<p>ნიკოლოზ მრევლისა ვითა მამიამც იყვნენ მრევლისა მრევლისა ვითა ამისა იყვნენ მამიამც მრევლისა სხმეუბნად</p>
91	90	91			

1879 წ. ივანეს

არაღიარებულად და არაღიარებულად იყვნენ

ნ ა წ ი ლ ი კ ი რ ვ ე ლ ი დ ა ბ ა დ ე ბ უ ლ თ ა თ ვ ს .

12 4

<p>წოდება, სახელი, შ.მის სახელი დაგვარი მიმქმელთა.</p>	<p>მინ აღასრულა [აიღებულა] ნათლის ღვინისა.</p>	<p>ბელის მოწერა მოწამეთა, რომელთაცა ქსურსთ ჩაწერა სურვილისამებრ.</p>
<p>განთა შესწავლის გულის იაყ თანაშენის ასეთი მანამ</p> <p><i>ქსურსთ მოწერა</i></p> <p>კვირისაჲ</p> <p>განთა შესწავლა გულის მისეთა თანაშენისა მანამ</p>	<p>ქსურსთ ხსენება მანამ ნეთი კვირისაჲთა.</p> <p>ქსურსთ ხსენება მანამ ნეთი კვირისაჲთა.</p>	
<p>საკვირისაჲთა თანაშენის თანაშენის განთა შესწავლა გულის მისეთა თანაშენისა მანამ</p>	<p>ქსურსთ ხსენება მანამ ნეთი კვირისაჲთა.</p>	<p>განთა შესწავლა გულის მისეთა თანაშენისა მანამ</p> <p>18 ივლისი, 1849</p>

106. 2

6

Свидетельство.

Михайловской губернии, г. Гори Успенского Собора,
 въ копии метрической книги за месяца восемь-
сотых семидесятих восьмой года (1878 года), в первой году
 о родившихся, въ статьях мужского пола под № 24,
 записано так: родился месяца (6), а крещенъ семь-
надесятая (17) Декабря, Иосифъ Родителя его: ми-
 тель г. Гори, крестованна Виссариона Иванова сына
 Дмуханови и законная жена его Екатерина Гаври-
 ловна, оба православного вероисповѣданія. Три
 крещенія воспріемникомъ сына мителѣ г. Гори кресто-
 ванна Михаилъ Шиевъ сына Цифата патриархическаго. Стаин-
 ство крещенія совершилъ Протоіерей Грійскіа Успен-
 скаго Собора Соломонъ Дадановъ сопричетникомъ
 Алексѣемъ Квишикадзе. Подлинность справки за-
 тѣси удостовѣрять подписью и приложеніемъ
 церковной печати. Свидетельство дано по
письмоу просьба крестованна Виссариона Иванова
 сына Дмуханови. Г. Гори, 1888 года 19 Августа.

Священникъ Грійскаго Успенскаго
 Собора Соломонъ Дадановъ

105. 5

7

Свидетельство

Дано же мною Торгинскому гласному,
Виссариону Докучаеву, Босифу,
живущему отъ роду восемь летъ, в
томъ, что онъ отъ природы крѣпкого
и здороваго телосложенія и никакаго
телеснаго недостатка не имѣетъ;

№ 207

ему имѣть натуральную силу
какой видны на лицѣ. —

Во снѣ подписью и приложением
казенной печати здѣшнѣшняго
губ. 1886 года мр. Торгин.

Торгинскій уездной

Вран Мез. Сид

СВИДѢТЕЛЬСТВО.

Воспитаникъ Тифлисской Духовной Семинаріи Джугаивили
Симѣя, сынъ Крестованиа Вис-
саріана, Мцхетинской губерніи
селодеа Тори
 родившійся въ шестой день Декабря мѣсяца
тысяча восьмисотъ семидесятой
восьмисотъ года, по старому стилю
въ селѣ Тори поступилъ въ мѣсяць Сентября 1894го года въ Тиф-
 лисскую Духовную Семинарію, въ коей обучался по двухъ двѣдцати
шести мѣсяца 1899го года и при поведеніи отлично /5/

оказалъ успѣхи:

- № По Изъясненію Св. Писанія { очень хороше /4/
- Библейской исторіи —
 - Церковной Исторіи —
 - Богословію Основному { хороше /3/
 - Гомилетикѣ {
 - Литургикѣ —
 - Русской словесности —
 - Исторіи русской литературы —
 - Всеобщей Гражданской исторіи —
 - Русской гражданской исторіи —
 - Алгебрѣ —
 - Геометріи —
 - Пасхалии —
 - Физикѣ —
 - Логикѣ отлично /5/
 - Психологіи —
 - Церковно-грузинскимъ предметамъ { очень хороше /4/
 - Языкамъ { Греческому очень хороше /4/
 - { Латинскому не обучался
 - Церковному пѣнію { Славянскому отлично /5/
 - { Грузинскому очень хороше /4/

9

По опредѣленію педагогическаго собранія Правленія Семинаріи, отъ 29го
Мая 1899 года, утвержденному Его Высокопреосвященствомъ, Высоко-
 преосвященнѣйшимъ Равдисомъ Архіепископомъ Экзархомъ Грузіи, онъ,
Джугашвили Іосифъ, уволенъ изъ Тиф-
 лиской Духовной Семинаріи по окончаніи полнаго курса ученія въ IV классѣ оной
 и по переводѣ его въ V классъ и потому не можетъ пользоваться преимуще-
 ствами, присвоенными окончившимъ полный курсъ ученія въ Семинаріи § 178
 Высочайше утвержденнаго 22 Августа 1884 года Устава православныхъ духов-
 ныхъ семинарій.

По отправленію воинской повинности онъ пользуется льготами предостав-
 ленными воспитанникамъ учебныхъ заведеній 1-го разряда (Уставъ о воинской по-
 винности § 56 п. 2.)

Въ удостовѣреніе сего и дано ему, Джугашвили, сіе сви-
 дѣтельство отъ Правленія Тифлисской духовной семинаріи за надлежащимъ под-
 писаніемъ и съ приложеніемъ печати Правленія. Г. Тифлисъ. 1899 г. мѣсяца
Сентября " 2 " числа.

Ректоръ семинаріи Архимандритъ Термогенъ.

Инспекторъ Семинаріи Гермогенъ Дмитрій.

Члены Правленія Семинаріи }
 Председатель А. Акбаевъ
 Присовѣтчикъ Н. Мелашидзе
В. Сидоръ Р. Туранидзе

Секретарь Правленія Н. Вильямъ.

Копія отдѣльнаго требованія Начальника С.-Петербургскаго Губернскаго Жандармскаго Управленія отъ 13 октября 1911 года за № 20123-Начальнику Тифлискаго Губернскаго Жандармскаго Управленія.

При ввѣренномъ мнѣ Управленіи возбуждена переписка, въ порядкѣ Положенія о Государственной охранѣ, по изслѣдованію степени политической благонадежности, задержаннаго 9-го минувшаго сентября въ С.Петербургѣ, бывшаго политическаго ссыльнаго грузина коестьянина Тифлисской губерніи и уѣзда села Диди-Лило, Гіосіа Виссаріонова Джугашвили, который родился, по его словамъ, лѣтъ тридцать тому назадъ въ гор. Гори, гдѣ учился въ духовномъ училищѣ, а затѣмъ въ 1893-4 г.г. поступилъ въ Тифлисскую духовную семинарію, откуда уволенъ при переходѣ изъ 5 въ 6-й классъ будто-бы за невзносъ платы. Отець его умеръ, а мать Екатерина Клаховна /урожденная Геладзе/ модистка и проживаетъ въ городѣ Гори. Гіосіа Джугашвили православный и крещенъ въ Горійскомъ Соборѣ.

Лл. № 2

11

Сообщая о вышеизложенномъ и препровождая при
семь фотографическую карточку /въ двухъ видахъ
Иосифа Джугашвили, прошу распоряженія Вашего
Высокоблагородія объ установленіи личности
названнаго Джугашвили, путемъ предъявленія кар
точки матери его и лицамъ, его знающимъ, и до
проса ихъ въ качествѣ свидѣтелей, въ порядкѣ
Положенія объ Охранѣ; а также вытребовать отъ
указаннаго церковнаго причта метрическую выпи
ску о его рожденіи и изъ подлежащаго воинскаго
присутствія свѣдѣнія, касающіеся отбыванія имъ
воинской повинности, и за тѣмъ все это препро
водить ко мнѣ, вмѣстѣ съ протоколами допроса,
приложеніемъ и имѣющимися у Васъ свѣдѣніями
объ Иосифѣ Джугашвили.

Приложеніе: фотографическая карточка. -

Подлинное за надлежащей подписью. -

Вѣрно: Ротмистръ

პოლემიკა Discussion

Tedo Dundua

Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Emil Avdaliani,

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Abkhazians and Ossetians in Georgia.

Short History

(handout for the politicians)

In the remote past Southwards from the Great Caucasian Range and Eastwards from the Black Sea, like everywhere, rural clans fought each other for a land and the mines making the alliances and early states. Two cultures equipped first with bronze and then – with iron were established finally in the valleys of the rivers Rioni (Phasis), Chorokhi (Aphsaros), and Mtkvari (Cyros/Kura). Roughly, borders of Colchis included city of Pitius (Bichvinta, Pit-sunda) in the North West, Sarapanis (Shorapani) in the East, near the Likhi mountains, which divides Georgia into West and East, and mouth of the river Chorokhi in the South, near Batumi, Georgia's today's main port. Other name for Colchis is Egrisi derived from the tribal name Margali/Megreli/Mingrelian. Mingrelian language, very close to the Georgian, is still spoken in West Georgia as a family one, like that of West Georgian highlanders, the Svani. Next country had two rivers, Chorokhi, now mostly in Turkey, and Mtkvari within its borders. Local folk called it Kartli, and the Greeks – Iberia and Iberians. Latter term contributes to *Ivirk*, *Vrastan*, Armenian terms; also to *Varkan*, *Gurġan*, *Gurġistan*, Persian terms. And the Persian term contributes to *Georgia* and *Gruziya*.

So, Kartli, while comprising Mtkvari and Chorokhi valleys, was labeled as Iberia, or Vrastan, or Varkan, or Gurġan by the foreigners. Gradually, Colchis/Egrisi and Kartli/Iberia were becoming more and more integrated, and Georgian, i.e. language spoken in Kartli, spread at the East Black Sea Coast, putting the Mingrelian and Svani languages at a position of a family language. From that point on this new country has been called Sakartvelo, the term has been

derived from Kartli, and also – Iberia, Gurgistan, Gruziya and Georgia (*T. Dundua. History of Georgia. Tbilisi. 2017, pp. 5-22. v. Academia.edu/Tedo Dundua*).

Still, there has been one more language in West Georgia also converted into a family language, namely, the Abkhazian. Autonomous Republic of Abkhazia (Georgia) has Sokhumi as capital. Sokhumi is Turkish version of the Georgian name Tskhumi. And the Greeks called the city Dioscurias and Sebastopolis. Italians did the same. So, people living in its neighbourhood in the Classical and Hellenistic periods are the Colas and the Coraxae, obviously the Colchian clans. Their names are substituted by that of the Colchians themselves. First mention of the Apsils, obvious ancestors of the Abkhazians, near Sebastopolis/Tskhumi is dated back to the 70s of the 1st c. A.D. Soon their relatives, Abasks, appear. These two names sometimes disappear in favour of Lazi, name of Mingrelian speaking people descended from the Southern mountains, mingling with the Colchians thus changing the name of the country into Lazica. When Northern part of Lazica under the local feudal lords, they again call themselves Apsils and Abasks, when unified with the rest of the country – Lazi. That means as follows: starting from the 2nd c. A.D. the Mingrelian language is a social one throughout Lazica, while the Abkhazian language has been put in a position of a family language spoken near Sebastopolis/Tskhumi. Indeed, the special Mingrelian term for that part of lazica is *apkha*, i.e. periphery. Periphery of what could it be? That of Mingrelian, i.e. Western Georgian, culture. Gradually, Apsils and Abasks under the local princes also started to call themselves Abkhazians. When in the 8th c., apparently through the marriage, their prince found himself residing in the central city of Kutaisi, Lazica/Egrisi received one more name – Apkhazeti. With the Georgian language becoming dominant at the East Black Sea Coast, the Mingrelian, Svani and Abkhazian languages found themselves in a position of a family language (*T. Dundua. Christianity and Mithraism. The Georgian Story. Tbilisi. 1999, p. 6; T. Dundua, Akaki Chikobava. Pacorus, the Lazi King, Who Was Overlord of Colchis/Western Georgia. Tbilisi. 2013, pp. 9-16; T. Dundua. Georgia within the European Integration. Tbilisi. 2016, pp. 81-88. v. Academia.edu/Tedo Dundua*).

West and East unified has been called Sakartvelo/Georgia. And the title of the kings from Bagrationi ruling dynasty was as follows: king of the Abkhazians (i.e. Western Georgia), Kartvelians (Eastern and Southern Georgia), Ransians and Kakhetians (extreme East of the Eastern Georgia)... (*T. Dundua. Review of Georgian Coins with Byzantine Iconography. Quaderni ticinesi di nu-*

mismatica e antichità classiche. Lugano. 2000. Vol. XXIX, pp. 389-393; T. Dundua and Others. Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics).

Decline of Georgia towards the end of the 16th c. enabled the Ottomans to increase their territory taking control over the cities at the East Black Sea Coast. Georgian frontier defenses were down. Finding so little opposition, many tribes settled in the districts to where they had penetrated, new wave of the Abkhazian speaking clans among them. They made their way from the mountains first to the region of nowadays Sochi (Russian Federation), and then – down the coast towards Bichvinta (Pitius, Pitsunda). Those rough highlanders forced part of the local agricultural folk to flee to the central regions. Thus rural and urban sites suffered much and the links with the rest of the country were badly damaged. Besides, the Ottoman overlords encouraged the slave trade. That completely changed the economic visage of the Northwest of the Western Georgia for centuries before the Russians advance against the Ottomans in the 19th c. (*T. Dundua. North and South (towards the Question of the NATO enlargement). www.nato.int/acad/fellow/99-01/dundua.pdf, pp.41-42; T. Dundua and Others. The Black Sea – Zone of the Contacts. Tbilisi. 2001, pp. 9-10, 15-16; T. Dundua and Others. The Black Sea. A History of Interaction. Teaching Pack. The Council of Europe. Oslo. 2004, pp. 46, 105. v. Academia.edu/Tedo Dundua).*

Russian Empire annexed Eastern Georgia, Kingdom of Kartli-Kakheti, in 1801. This paved the way to the Russian expansion into Western Georgia. In 1810 Abkhazian prince Giorgi (Safar Beg) Shervashidze swore allegiance to the Russian Emperor whereas in 1864 Russian governance was established over the territory (*Abkhazia in the Late 18th-Early 19th Centuries. Entry of Abkhazia Under the “Protection” of Russia. in Essays from the History of Abkhazia. Tbilisi. 2011, pp. 300-305).* Sukhumi military department was founded (*M. Lordkipanidze. The Abkhazians and Abkhazia (Georg., Russ. and Engl. texts). Tbilisi. 1990 http://www.amsi.ge/istoria/div/m.lordkiPaniZe_afx.html#90).*

Although the process of separating Abkhazia from Georgia was actively supported by the Russian authorities, still Abkhazia was a natural and integral part of Georgia. Perhaps, it was for this reason that the Sukhumi military district was soon included in the Kutaisi governorate. Despite of negative effects of Russian imperial policy, in 1918, the year when the Democratic Republic of Georgia was founded, Abkhazia was a part of Georgia (*M. Lordkipanidze. The Abkhazians and Abkhazia (Georg., Russ. and Engl. texts). Tbilisi. 1990 http://www.amsi.ge/istoria/div/m.lordkiPaniZe_afx.html#90).*

On June 11, 1918, an agreement was signed between the people’s council of Abkhazia and the leadership of the Democratic Republic of Georgia where

Abkhazia as a part of Georgia gained autonomy.

After the end of the Georgia's short independence in 1921 Abkhazia remained within Soviet Socialist Republic of Georgia under a special union agreement, as a treaty republic, a certain type of autonomy within Georgia. In 1931 Abkhazia officially became Autonomous Soviet Socialist Republic (ASSR) of Georgia (*Political Status of Abkhazia within the Soviet Georgia. 1921-1937. in Essays from the History of Abkhazia. Tbilisi. 2011, pp. 419-436; Революционные комитеты Абхазии в борьбе за установление и упрочение Советской власти. Сборник документов и материалов. Сухуми. 1961, p. 350 (Революционные комитеты Абхазии в борьбе за установление и упрочение Советской власти. Сборник документов и материалов. Сухуми. 1961, p. 350)*). This remained unchanged till the end of the Soviet Union. According to the 1989 Soviet census, the total population on the territory of the ASSR of Abkhazia was 525 061, of whom 239 872 were ethnic Georgians (45.7% of the population), while 93 267 were Abkhazians (17.8%) (*S. Markedonov. Abkhazia: Historical Context. in Abkhazia Between Past and Future. Prague. 2013, p. 18*).

Abkhazia enjoyed cultural and scientific benefits as part of Georgia during the Soviet era. Abkhazian language was taught at the schools, and university.

Since 1993 Autonomous Republic of Abkhazia is occupied by the Russian Federation (*for the full length narrative about Abkhazians v. Z. Papaskiri. Abhaziâ: istoriâ bez fal'sifikacii. 2e izd. Tbilisi. 2010 (with Engl. summary) (3. Папаскири. Абхазия: история без фальсификации. 2е изд. Тбилиси. 2010 (with Engl. summary)*).

Next region occupied by the Russian Federation is Autonomous District of South Ossetia.

The Ossetians started settling in Georgia beyond the Caucasian range in the 16th-17th cc. as fugitives.

After annexation of Eastern Georgia by Russia in 1801 their villages were attached to the Gori district of the Tbilisi governorate.

In 1920 the Russian Bolsheviks supported Ossetians living in Democratic Republic of Georgia, in the mountains North from Gori, to establish the Soviet power there and declare the territory as a part of the Soviet Russia. This was an abortive attempt.

In February 1921 the Soviet Russia violated the agreement of May 7, 1920 by militarily attacking the Georgian state and eliminating its independence. In April 1922 the Bolsheviks granted so-called South Ossetia the status

of autonomous district within Soviet Socialist Republic of Georgia. Soviet policy can be regarded as a premeditated attempt to disrupt future attempts of the Georgians to gain independence and build a stable state. Separatism within Georgia would constrain Tbilisi in its actions. Autonomous District of South Ossetia consisted of some Ossetian settlements and a purely Georgian town Tskhinvali.

Thus in 1922 Autonomous District of South Ossetia was created in the heart of historic Georgian lands where the Georgian population represented the majority of the population.

It also needs to be emphasized that throughout the Soviet period (till 1991) the Ossetians living in Georgia were granted all necessary legal rights as an ethnic minority. Then Georgia became independent and the Russian occupation of Autonomous District of South Ossetia started (*M. Lordkipanidze, G. Otkhmezuri. Ossets in Georgia. in The Caucasus and Globalization. Vol. 1 (4). Sweden. 2007, pp. 109-118; R. Topchishvili. Ethnic Processes in Shida Kartli (the Ossetians in Georgia). in Causes of War – Prospects for Peace. Georgian Orthodox Church. Konrad-Adenauer-Foundation. Tbilisi. 2009, pp. 111-138*).

Natia Phiphia

Assistant Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Perception of Medea According to Greco-Roman Visual Sources (Vases and Sarcophagus)¹

Perception of Medea in Greco-Roman world is closely connected with the perception of Colchis and Colchians. The Greeks and the Romans depicted Medea, Aietes and other Colchians from the myth either as they imagined Colchians in general or followed their own interpretation. Narrative sources give us a clue about their attitudes, however visual sources fill the gaps texts might leave. In general, it should be noted that, Medea and Colchians' images went under substantial metamorphoses through centuries. Medea is a barbarian for the Greeks and the Romans, even a children-slayer, later she is twice betrayed woman for Chaucer, she is cunning and deceitful again during the second phase of Renaissance (1400-1500 A.D.), and finally she is a witch during the 16th c. witch craze. The question is to what extent different authors and artists imagined Colchis and Medea in an individual way and how this imagination influenced the formation of Medea's image through centuries. We will focus our report on perception of Colchis and Colchians according to Greco-Roman visual sources (Greek vases and a roman sarcophagus) about Argonauts and Medea.² We will outline what the changes and continuities were in this perception and what were the reasons of these changes, do the narrative sources accompany these metamorphoses or not.

Visual imagination of Colchians and Medea depends on several aspects: 1) the knowledge and understanding the Greeks and the Romans had about Colchians at the specific time period; 2) the century the artisan lived, i. e. what

¹ Paper was presented on the 2nd International Symposium of Young Scholars in the Humanities, Tbilisi, Georgia, 2018.

² Visual sources are collected and published digitally by Classical Art Research Center at Oxford University. Available at: <https://www.beazley.ox.ac.uk/index.htm>. Date of access: 30.08.2018.

were the tendencies in literature concerning the Colchians and Medea specifically and how much they influenced the author; 3) the attitude of the artisan – whether he wanted to keep authenticity of the story depicted by him or not.

The Greeks mostly were very well acknowledged about Colchians. At the beginning of the Greek colonization movement they treated this territory as a possible part of their economic system and thus understood it as Europe. As mentioned by Tedo Dundua Anaximander of Miletus “spread the term “Europe” upon northern spaces, regardless the catastrophic diversity of the ideas up there from the Hellenic one.”³ Border between Europe and Asia was on the river Phasis or on Tanais. Later, as some scholars presume, after the Greek-Persian wars, Colchis became Asia for them and was associated with the Persians. However, since the Greeks hoped to make this territory part of their economic system i.e. part of Europe, almost till the end of the Hellenistic age, they did percept Colchians as Europeans, although the region was culturally influenced by Persia and they knew it. Therefore, Colchians and specifically, Medea wearing Persian clothes on Greek vases should not be so easily interpreted as Greek view of Medea as a barbarian and/or Asian.⁴

Early Greek vases (№301685; №302037; №9029262; №9030813; №330832⁵) show Medea and Peliades in the same clothing, i.e. they all are understood as being part of the Greek world, or the Greeks did not have enough knowledge to specify what should her fashion style be. Other group of early Greek vases, specifically black-figure lekythoi (№330526; №330527; №330528; №330529;) show her as a healer between snakes, which stresses her image as a sorceress. Some vases supposedly show Medea (№41091; №206694; №214742; №216032; №217946; №276089). These disputed group of vases belongs to different period stretching from the end of the 6th century till the end of the 4th century. Despite the fact that Medea’s images in oriental costume had already appeared, her representation in Greek clothing did not prevent scholars from connecting these disputed content vases with Medea. At the end of the 5th century Medea shows up in oriental (Persian) clothing (№20172; №44064; №215394; №217518; №217595 (?); №220497; №9036835) however some other vases of 450-400 B.C. still depict her in Greek clothing (№5046; №5361; №28009).

³ For in-depth analysis about the formation of Europe and the meaning of the term for the Greeks and Romans see Tedo Dundua, Nino Silagadze, European industrial complexes of I cycle of Capitalism and the Georgian western affiliations. Tbilisi. 2005. pp.5-6

⁴ 44 Greek vases in total depict Medea according to Beazley archive, however, some of them are disputed. See Beazley collection at: <http://www.carc.ox.ac.uk/index.htm>

⁵ Numbers of the Greek vases follow Beazley archive numbering.

In our opinion, content itself, not just chronology determines her appearance. Extremely popular motif is the part of the myth connected with Theseus. This is not the major part of the stories connected with Medea, however this popularity seems to be logical since Greek black-figure and red-figure vases were produced mostly in Athens and Athenians preferred the motif connected with their city. She is not in oriental costume in the motifs connected with Theseus. According to every versions of the myth at the time Medea is in Athens, she had long ago arrived in Greece and it seems, this is a representation of her grecism concept – she was not a barbarian at the moment (№15220; №28009; №41091; №214742; №216032; №217210; №217946; №276089) and did not wear oriental clothes, instead followed Greek fashion. Only one vase dated back to the end of the 5th c. where she is depicted with Theseus shows her in oriental costume (№9016250). This is the period knowledge about Colchians especially increased (see below) and the Greeks tried to depict Medea as precisely as possible.

Early literary sources show Medea less brutal, one even interpreted her as a person who aided foreigners. The 5th c. B.C. saw her quick transition to evil one. Sophocles mentions her blame in Apsyrtus' death. Scholiast of Apollonius of Rhodes preserved this note (*Schol. Apoll. Rhod. IV, 223*).⁶ The same is in Pherecydes' work (*History, VII. 32 (73)*),⁷ however her other useful skills also are mentioned – Medea can make people younger (*History, VIII, 113-74*).⁸

Medea's image as a children-slayer began with Euripides. From this point onwards Medea is frequently seen as an evil for those who accept the myths, for instance Apollodorus (2nd c. B.C.) recounts all evil deeds Medea had committed according to the sources known before him (*bibliotheca, I, IX, 23, 13; I, IX, 26; I, IX, 28*).⁹ Nicolaus of Damascus had the similar opinion in the 1st c. B.C. (*historia, VI, 54 (55)*).¹⁰ Arian in roman age agrees with this interpretation (*Arian, PPE, 6*).¹¹ however the authors who attempt to rationalize myths, usually have an attempt to give reasonable explanation to her knowledge also. For instance, Palaephatus interprets Medea's ability to make people younger as a skill to dye

⁶ Akaki Urushadze. Ancient Colchis in the myth of Argonauts. Tbilisi, 1964, pp. 229-230 (in Georgian).

⁷ Akaki Urushadze. Ancient Colchis in the myth of Argonauts, pp. 254-255.

⁸ Akaki Urushadze. Ancient Colchis in the myth of Argonauts, p. 262.

⁹ The author of *Bibliotheca* was considered to be Apollodorus of Athens, however now scholars identify it as pseudo-Apollodorus.

¹⁰ Tinatin Kaukhchishvili. Greek authors about Georgia. Vol. II. Tbilisi, 1969, pp. 104-105 (in Georgian).

¹¹ Tinatin Kaukhchishvili. Greek authors about Georgia. Vol. V. Tbilisi, 1983, pp. 155 (in Georgian).

hairs into black with the use of some herbs (*peri apiston*, XLIII (44)).¹² Diodorus Siculus in the 1st c. B.C. compiled two images of Medea and for him early Medea was the kindest person in Colchis since she tried to spare foreigners from her father's unjust rage, who was killing foreigners without hesitation (*bibliotheca historica*, 46)¹³ and also she is a children-slayer. Byzantine age Medea is also rationalized (*Eudociae*, *Ionia* 647).¹⁴

Medea's rehabilitation started simultaneously with her accusation. As I have mentioned, Euripides made her a children-slayer. The same idea is in Theban cycle also, which is supposed to be written down between 750-500 B.C. however some fragments seem to be later. The fragment about Medea is written after Euripides, since the author tries to rehabilitate Medea as a children slayer (*Schol. Ad Eur. Med.* 273).¹⁵ Aristotle directly blames Euripides in making Medea children-slayer (*Arist. de arte poetica*, 1453^b 14).¹⁶

Based on literary sources, some scholars interpret her image change at the end of the 5th century as the sign of the change in their perception of her – she is more barbarian now, a foreigner. K. Nadareishvili thinks that replacement of Medea's cult by PanHellenic goddess Hera in Corinth argued by some scholars “played the major role in connecting Medea with the western world and therefore encapsulating the opposition Greek/barbarian within the heroine's soul in the early artistic interpretations of Medea.”¹⁷ In another article she assumes that Medea “becomes a paradigmatic outsider, from geographic stranger Medea turns into the cultural “other” in the land of Greece.”¹⁸ Medea's metamorphosis in literary sources from more positive character into a negative¹⁹ one is accompanied by gradual orientalization of her visual image at the first site, however, if we pay close attention, this is not the only reason Medea is clothed in oriental fashion.

Greek perception of Colchis was the following: before the 6th c. B.C, i.e. before Greek colonization, Greek knowledge is not as abundant, mostly depends

¹² Akaki Urushadze. Ancient Colchis in the myth of Argonauts, pp. 340-341.

¹³ Akaki Urushadze. Ancient Colchis in the myth of Argonauts, pp. 389-390.

¹⁴ Akaki Urushadze. Ancient Colchis in the myth of Argonauts, p. 490.

¹⁵ Akaki Urushadze. Ancient Colchis in the myth of Argonauts, pp. 185-186.

¹⁶ Tinatin Kauhchishvili. Greek authors about Georgia, vol. II, pp. 64-65.

¹⁷ Ketevan Nadareishvili. Medea in the context of the East/West relationships. Phasis 13-14, 2010-2011, p. 330.

¹⁸ Ketevan Nadareishvili. Medea as paradigmatic “stranger” in the context of Europe-Asia opposition. Phasis 15-16, 2012-2013, p. 182.

¹⁹ The earliest versions of the myth sometimes are quite different, for example, one version sees Medea as a person, who helped the foreigners, also one version of the myth supposedly did not even see Jason coming to seize Golden Fleece (see: K. Sikharulidze. An unknown version of the Argonaut legend. Phasis 10 (I), 2007. p.164).

**Natia Phiphia. Perception of Medea According to
Greco-Roman Visual Sources (Vases and Sarcophagus)**

on reports about early voyages and they are quite few. The 6th c. B.C. saw Greek (especially Milesian) wide wave in the Black Sea. They are far more acquainted with the realities of Colchis,²⁰ however, their knowledge increased in the 5th c. B.C. enormously and now they know, for instance, that they pay a tribute to Achaemenids (Herodotus, 3.97),²¹ specifically 100 boys and 100 girls once in a five years. Pericles' expedition in the Black Sea region increased contacts and Milesian colonies in Colchis became part of Athenian union, as a result, the Greeks knew about Colchis even more. The idea of increased contacts may be supported by the evidences from Pichvnari settlement – majority of findings from Greek burials is of Greek origin. It seems colonists nearby had very intense contact with mainland Greece.²² This intensification of contacts starts in the second half of the 5th century and lasts at least a century.

K. Nadareishvili assumes that “evidences of Medea's withdrawal to the East come from the later sources, that of the 5th c. B.C. and the later ones... and this should be explained by changing of the political vectors in Europe/Asia relationship.”²³ In our opinion, Greeks still understood territories of Colchis as a part of Europe. The border between Europe and Asia is on river Phasis (Dem. 60 8)²⁴ or Tanais (Plb. 34.5; Strab. 1.4.7; Plin. Nat. 4.24).²⁵

Hellenistic Age depictions follow the tradition formed at the end of the 5th century. Red-figure Greek vases (№44064; №9022312; №9036835) again imagine her in an oriental costume. However, it should be stressed, that the

²⁰ Some scholars also connect this with the increased formation of Hellenic/Barbarian opposition. See: Maia Danelia. The myth of the Argonauts in the context of East-West relations. Phasis 15-16, 2012-2013, p. 56.

²¹ Herodotus, Histories. Translated into Georgian by T. Kaukhchishvili. Tbilisi, 1975, pp. 227.

²² Natia Phiphia, Hellenic Experiment in Western Georgian: Greek Colonies (genesis, history). Tbilisi, 2013 (in Georgian with an English summary).

²³ Ketevan Nadareishvili. Medea as paradigmatic “stranger” in the context of Europe-Asia opposition, p. 181.

²⁴ Demosthenes. Demosthenes with an English translation by Norman W. DeWitt, Ph.D., and Norman J. DeWitt, Ph.D. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1949. Online edition available at: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0080%3Aspeech%3D60%3Asection%3D8>. Last access: 11.09.2019.

²⁵ Histories. Polybius. Evelyn S. Shuckburgh. translator. London, New York. Macmillan. 1889. Reprint Bloomington 1962. Online edition available at: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0234%3Abook%3D34%3Achapter%3D5>. Last access: 11.09.2019; The Geography of Strabo. Literally translated, with notes, in three volumes. London. George Bell & Sons. 1903. Online edition available at: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0239%3Abook%3D1%3Achapter%3D4%3Asection%3D7>. Last access: 11.09.2019; The Natural History. Pliny the Elder. John Bostock, M.D., F.R.S. H.T. Riley, Esq., B.A. London. Taylor and Francis, Red Lion Court, Fleet Street. 1855. Online edition available at: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D4%3Achapter%3D24>. Last access: 11.09.2019.

Greek knowledge about Colchis increased not decreased in the Hellenistic Age, especially at the end of it and therefore, the Greeks tried to show Medea as precisely as possible and this is the main reason artisans choose to depict her in oriental costume.

Medea is depicted on one roman sarcophagus. It should be noted that she can be distinguished not with fashion style but with the content of the representation. She is dressed like a roman. Medea's visual metamorphosis depending on ages and context starts from this point onwards. Later images, medieval as well as Renaissance show her according to their own age fashion. Romans are surprising in this case, since they were as well aware of the situation in Colchis as the Greeks were, however, it seems, Greek origin of the myth, and also, the purpose of the visual images (see below) made Romans not bother with the authenticity of representation.

Some scholars argue that message of the Roman sarcophagus include representation of *exempla*, which reflect “cardinal roman values, such as *virtus*, *pietas*, *clementia* and *concordia*.”²⁶ Since “Medea is not a character with an inherent abundance of admirable qualities like Alcestis... her entire tale is fraught with scandal and the bad behavior of all parties involved”²⁷ she does not reflect good examples, rather example which should serve as consolation for a grieving relative. Medea on roman sarcophagus is determined to remind the mourners, that even if someone did not live good life, it could be worse as seen on the example of Medea, G. Gessert assumes.²⁸ The function of such message could be well served even if the authenticity was not kept on visual images, that it why, author of roman sarcophagus did not try to preserve it. Common romans who never visited Colchis, would not understand the inaccuracy anyway.

To sum up, Medea's visual image for Ancient Greeks did not depend much on specific authors, or even not on literary tradition, rather on the knowledge the Greeks had about Colchis – the wider information they had, the more precise depiction is attained – she is dressed in oriental clothing. Romans had the same knowledge about Colchians, but they did not reflect this knowledge in visual sources as much. In this case, specific authors' negligence to follow the authenticity should be the reason.

²⁶ Genevieve Gessert, *Myth as consolatio: Medea on Roman sarcophagi*. Greece & Rome, vol. 51. No. 2, p. 218.

²⁷ Genevieve Gessert, *Myth as consolatio: Medea on Roman sarcophagi*, p. 226.

²⁸ Genevieve Gessert, *Myth as consolatio: Medea on Roman sarcophagi*, p. 226.

Appendix 1

Medea on Roman sarcophagus,
Vatican Museum
Photo credit – Natia Phiphia